

CERCETĂRI ISTORICE

**COMPLEXUL MUZEAL NAȚIONAL "MOLDOVA" IAȘI
MUZEUL DE ISTORIE A MOLDOVEI**

CERCETĂRI ISTORICE
(SERIE NOUĂ)

XVIII-XX

1999-2001

IAȘI - 2002

COMITETUL DE REDACȚIE:

**ADRIANA IONIUC
GHEORGHE ONIȘORU
GHEORGHE CLIVETI
IULIA MOLDOVAN (secretar de redacție)
ADRIANA MOGLAN
CĂTĂLIN HRIBAN
MIHAELA CHIRIAC
CARMEN UNGUREANU
CORALIA COSTAȘ (traducător)**

TEHNOREDACTARE COMPUTERIZATĂ:

**CĂTĂLIN GHEORGHE
IULIA MOLDOVAN**

ADRESA REDACȚIEI EDITOR'S OFFICE

**Complexul Muzeal Național "Moldova" Iași
Muzeul de Istorie a Moldovei
Str. Ștefan cel Mare și Sfânt nr. 1
Iași 6600 tel. 032/114136 int. 122
E-mail: cercetări_istorice@hotmail.com**

ISSN- 1453-3960

SUMAR

ISTORIE VECHĂ, ARHEOLOGIE

- CORNELIA –MAGDA MANTU, ANA-MARIA VLAD, GHEORGHE NICULESCU, *Pigmenții de pictură în complexul cultural Cucuteni-Tripolie*..... 9 - 31
- RUXANDRA ALAIBA, *Cercetări arheologice la Chetrești-Capul Dealului, jud. Vaslui, campaniile 1988, 1992* ..... 33 - 87
- EUGEN COMȘA, *Figurinele și alte piese de lut ars reprezentând păsări din epoca neolitică descoperite în Moldova* ..... 89 - 104
- CARMEN UNGUREANU, *Descoperiri de amfore la Poiana (campania din anul 1968)*..... 105 - 137
- GABRIEL TALMAȚCHI, *Monede grecești din Colecția Numismatică a Muzeului de Istorie Națională și Arheologie Constanța*.... 139 - 147
- DOREL PARASCHIV, *Amfore romano-bizantine descoperite la Piatra Frecăței-Beroe* ..... 149 - 156

ISTORIE MEDIEVALĂ

- LAURENȚIU RĂDVAN, *Cu privire la începuturile orașului medieval din spațiul românesc*..... 157 - 167
- TRAIAN BIȚA, *Observații privind monedele tip comun muntean atribuite lui Mircea cel Bătrân* ..... 169 - 181
- ADRIAN NICOLAE PETCU, *Cu privire la mănăstirea Dealul în secolul al XV-lea* ..... 183 - 191
- ALEXANDRU-FLORIN PLATON, *Mentalul colectiv medieval: o "lume pe care am pierdut-o". Structuri definitorii* ..... 193 - 230

ZAMFIRA PUNGĂ, <i>O condică de proprietăți din anul 1745 a vel vistiernicului Toader Palade</i>	231 - 260
VENIAMIN CIOBANU, ANGELA JIANU, <i>Impresii de călătorie la Dunărea de Jos ale unui diplomat englez (1790-1791)</i>	261 - 282
ISTORIE MODERNĂ ȘI CONTEMPORANĂ	
SORIN IFTIMI, <i>Levoade privitoare la întocmirea alaiurilor de ceremonie la începutul veacului XIX</i>	283 - 300
DAN JUMARĂ, <i>Junimea Bucovineană. O societate culturală a studenților din Cernăuți</i>	301 - 319
GHEORGHE CLIVETI, <i>Preludiile concertului european (III). De la "coaliția antinapoleoniană" la marea alianță (1813-1814)</i>	321 - 357
CODRIN VALENTIN CHIRICA, <i>Înființarea misiunilor consulare britanice din Principatele Române și activitatea lor</i>	359 - 380
DUMITRU ȘANDRU, <i>Băncile populare din România până la sfârșitul primului război mondial</i>	381 - 402
VIOLETA ONIȘORU, <i>Aspecte privind activitatea generalului Ernest O. Ballif</i>	403 - 410
LUCIAN LEUȘTEAN, <i>România și emigrația maghiară de la Viena (1921-1923). Un document și câteva observații</i>	411 - 431
ADRIANA IONIUC, <i>Considerații asupra autorului feroneriei de la Palatul Culturii din Iași (1906-1925)</i>	433 - 448
SILVIU MILOIU, <i>Activitatea desfășurată de Vasile Stoica în S.U.A. pentru cooperarea națiunilor central și sud-est europene (1917-1919)</i>	449 - 461
FLORIAN BANU, <i>Aspecte ale comportamentului minorității germane din România în anii 1940-1941</i>	463 - 480

MIHAELA CHIRIAC, *Legionari și comuniști după 23 august 1944. Câteva considerații asupra "pactului Nicolae Petrașcu-Teohari Georgescu"*..... 481 - 492

CONSERVARE

MARIA GEBA, *Degradarea cărților și documentelor vechi* ..... 493 - 500

RECENZII ȘI NOTE BIBLIOGRAFICE

Praehistoria, vol. I. 2000, Universitatea Miskolc, Ed. Archaeolinqua Foundation & Publishing House, 188 p.(RUXANDRA ALAIBA) 501-508

SILVIU SANIE, *Din istoria culturii și religiei geto-dacice*, ediția a II-a (revăzută și adăugită), 329 p. XCIV pl., Iași, 1999.(CARMEN UNGUREANU)..... 509-514

Antiquedad y cristianismo, monografias historicas sobre la Antiquedad Tardía, serie dirigită par el Dr. Antonio Gonzales Blanco, Universidad de Murcia, Área de Historia Antigua, vol. XIV, 1997, 737p.; vol. XV, 1998, 654 p.; vol. XVI, 1999, 444 p. (GEORGE ENACHE)..... 515-527

IOAN MITREA, *Așezarea din secolele VI-LX de la Izvoare-Bahna. Realități arheologice și concluzii istorice*, Piatra Neamț, 1998, 174 p. (IULIA MOLDOVAN)..... 527-532

CODRIN VALENTIN CHIRICA, *Anglia și chestiunea orientală 1830-1900. Studiu sintetic*, Ed. Helios, Iași, 1999, 180 p. (CLAUDIU TOPOR)..... 532-534

LARRY WOLFF, *Inventarea Europei de Est. Harta civilizației în epoca luminilor*, traducere din engleză de Bianca Rizzoli, Humanitas, 2000, 542 p. (ADRIAN TIMOFTI)..... 534-537

ALEXANDRU OȘCA, VASILE POPA, *România, o fereastră în cortina de fier. Declarația de independență din aprilie 1964*, Focșani, Ed. Vrantop, 1997, 358 p. (SILVIU B. MOLDOVAN)..... 538-543

ABREVIERI ..... 545 - 546

SUMMARY

ANCIENT HISTORY, ARCHAEOLOGY

- CORNELIA-MAGDA MANTU, ANA-MARIA VLAD, GHEORGHE NICULESCU, *Painting Pigments in The Cultural Compound Cucuteni- Tripolie* ..... 9 - 31
- RUXANDRA ALAIBA, *The Archaeological Research of Chetrești-Capul Dealului, Vaslui Department, 1988 and 1992 Campaigns* ..... 33 - 87
- EUGEN COMȘA, *Figurines and Bird-Shaped Items of Burnt Clay of The Neolith Period Discovered in Moldavia* ..... 89 - 104
- CARMEN UNGUREANU, *Amphora Discovered at Poiana (The 1968 Excavation Campaign)* ..... 105 - 137
- GABRIEL TALMAȚCHI, *Greek Coins of The Numismatic Collection of The National History and Archaeology Museum in Constanța* ..... 139 - 147
- DOREL PARASCHIV, *Romano-Byzantine Amphora Discovered at Piatra Frecăței- Beroe* ..... 149 - 156

MEDIAEVAL HISTORY

- LAURENȚIU RĂDVAN, *On The Mediaeval City in The Romanian Space* ..... 157 -167
- TRAIAN BIȚA, *On The Common Wallachian Coins Attributed to Mircea The Old* ..... 169 - 181
- ADRIAN NICOLAE PETCU, *On The Dealul Monastery in The 15th Century* ..... 183 - 191
- ALEXADNRU-FLORIN PLATON, *The Mediaeval Collective Mental: A "Lost World". Characteristic Structures* ..... 193 - 230
- ZAMFIRA PUNGĂ, *A Property Book of 1745 of Great Treasurer Toader Palade* ..... 231 - 260

VENIAMIN CIOBANU, ANGELA JIANU, *Traveler's Impressions of An English Diplomat on The Low Danube (1790-1791)* .. 261 - 282

MODERN AND CONTEMPORARY HISTORY

SORIN IFTIMI, *Documents concerning The Preparation of The Ceremonial Corteges at The Beginning of The 19th Century* ..... 283 - 300

DAN JUMARĂ, *Junimea Bucovineană, A Cultural Society of The Students of Cernăuți* ..... 301 - 319

GHEORGHE CLIVETI, *Preludes of The European Concert (III). From The "Anti-Napoleonian" Coalition to The Great Alliance (1813-1814)* ..... 321 - 357

CODRIN VALENTIN CHIRICA, *The Foundation of The British Consular Missions in The Romanian Principalities and Their Activity* ..... 359 - 380

DUMITRU ȘANDRU, *Popular Banks in Romania until The End of World War I* ..... 381 - 402

VIOLETA ONIȘORU, *Aspects concerning General Ernest O. Ballif's Activity* ..... 403 - 410

LUCIAN LEUȘTEAN, *Romania and The Hungarian Emigration to Vienna (1921-1923). A Document and Few Comments* ..... 411 - 431

ADRIANA IONIUC, *On The Author of The Ironwork of The Palace of Culture in Iași (1906-1925)* ..... 433 - 448

SILVIU MILOIU, *Vasile Stoica's Activity in U.S.A. for The Cooperation of The Central and South-East European Countries (1917-1919)* ..... 449 - 461

FLORIAN BANU, *On The Behaviour of The German Community of Romania during 1940-1941* ..... 463 - 480

MIHAELA CHIRIAC, *The Iron Guards and The Communists after 23 August 1944. On The "Nicolae Petrașcu-Teohari Georgescu Pact"* ..... 481 - 492

CONSERVATION

MARIA GEBA, *The Degradation of Old Books and Documents*..... 493 - 500

BOOK REVIEWS AND BIBLIOGRAPHIC NOTES

Praehistoria, vol. I, 2000, Uniwersitatea Miskolc, Ed. Archaeolinqua Foundation & Publishing House, 188 p. (RUXANDRA ALAIBA) 501-508

SILVIU SANIE, *Din istoria culturii și religiei geto-dacice*, ediția a II-a (revăzută și adăugită), 329 p. XCIV pl., Iași, 1999.(CARMEN UNGUREANU)..... 509-514

Antiqüedad y cristianismo, monografias historicas sobre la Antiqüedad Tardia, serie dirigită par el Dr. Antonio Gonzales Blanco, Universidad de Murcia, Area de Historia Antiqua, tome XIV, 1997, 737 p.; tome XV, 1998, 654 p.; tome XVI, 1999, 444 p. (GEORGE ENACHE) 515-527

IOAN MITREA, *Așezarea din secolele VI-LX de la Izvoarele-Buhna. Realități arheologice și concluzii istorice*, Piatra Neamț, 1998, 174 p. (IULIA MOLDOVAN) 527-532

CODRIN VALENTIN CHIRICA, *Anglia și chestiunea orientală 1830-1900. Studiu sintetic*, Helios Publishing House, Iași, 1990, 180 p. (CLAUDIU TOPOR) 532-534

LARRY WOLFF, *Inventarea Europei de Est. Harta civilizației în epoca luminilor*, translation from English by Bianca Rizolli, Humanitas Publishing House, 2000, 542 p. (ADRIAN TIMOFTI) 534-537

ALEXANDRU OȘCA, VASILE POPA, *Romania, o fereastră în cortina de fier. Declarația de independență din aprilie 1964*, Focșani, Vantrop Publishing House, 1997, 358 p. (SILVIU B. MOLDOVAN) 538-543

ABBREVIATIONS..... 545 - 546

PIGMENTII DE PICTURĂ ÎN COMPLEXUL CULTURAL CUCUTENI-TRIPOLIE

CORNELIA – MAGDA MANTU, ANA – MARIA VLAD,
GHEORGHE NÍCULESCU

Cercetările arheologice din ultimele decenii au adus câteva date interesante cu privire la realizarea ceramicii pictate policrome a complexului cultural Cucuteni-Tripolie. Aceste informații ce provin, atât din domeniul cercetărilor arheologice propriu-zise, cât și din cel al analizelor fizico-chimice, au contribuit la elucidarea unor aspecte legate de manufacturarea ceramicii, a materialelor folosite pentru modelare și în egală măsură pentru pictarea acesteia. Astfel de preocupări sunt extrem de utile și interesante, deoarece oferă noi date legate de practicarea acestui meșteșug străvechi, atrăgând atenția asupra gradului de cunoștințe tehnice ale comunităților preistorice, a felului în care acestea cunoșteau și exploatau sursele de materie primă existente. În lucrarea de față ne vom ocupa în mod special de pigmentii folosiți pentru pictarea ceramicii.

Studiile cu privire la acest domeniu, puțin numeroase, au vizat identificarea pigmentilor folosiți pentru pictare, analize care de obicei s-au făcut concomitent cu cele referitoare la compoziția ceramicii din care s-au modelat vasele și cu privire la tehnologia prelucrării ceramicii. Astfel de cercetări au debutat în arealul Tripolie, cu analizele efectuate de I. P. Krasnikov pentru unele materiale ale așezării eponime de la Tripolie¹. În articolul său intitulat „Ceramica tripoliană”, I. P. Krasnikov a făcut mai întâi precizări asupra tipului de argilă, mămoasă, folosită pentru modelarea ceramicii tripoliene. Analizând două fragmente ceramice tripoliene, pictate policrom, el a precizat și substanțele folosite, respectiv caolinul pentru alb, „ocrul de fier” pentru roșu și minereul format în mlaștini pentru negru/brun. Autorul indică totodată și proveniența acestor materiale în arealul tripolian: în timp ce caolinul și „ocrul de fier” (sub formă de incluziuni separate apare în depunerile de argile) sunt frecvente în depozitele geologice, ultimul material, care determină culoarea brun închis provine din mlaștinile răspândite în

---

¹I. P. Krasnikov, *Tripol'skaja Keramika. Technologiceskig etud*, în *Soobscenija G.A.I.M.K.*, 1931, nr. 4, p. 10-12.

întreaga Ucraină, unde apare sub formă de boabe separate (noduli). Acest ultim material, cu o compoziție chimică mai complexă, conține alături de fier și mangan și alte soluri aluvionare (ultimele, prin ardere, determinând conform părerii lui I. P. Krasnikov, o aderență mai mare la ceramică, ce explică și mai buna lor conservare în timp)². Multitudinea nuanțelor de roșu și negru/brun era asigurată de varietatea coloristică a ocrului, a minereurilor de fier și a celor „de mlaștină” folosită de pictorii tripolieni. Autorul presupune că aceste materiale de pictură, după recoltare erau spălate, pisate cu grijă, amestecate cu apă și apoi aplicate cu pensonul³.

În monografia cu privire la așezarea Cucuteni A de la Hăbășești sunt prezentate și primele analize efectuate pentru arealul cucutenian, în laboratorul Comitetului Geologic/Institutului Geologic din București⁴. Cu acest prilej au fost analizate patru fragmente ceramice pictate tricrom. S-a ajuns la concluzia că pentru pictare s-au folosit culori minerale, pe bază de fier și mangan (Fe și Mn)⁵.

Paula Chiribuță, de la Laboratorul de restaurare a Muzeului de Istorie din Piatra Neamț, are meritul de a fi continuat cercetările în acest domeniu, prin analiza altor 16 fragmente ceramice pictate din așezarea cucuteniană de la Ghelăiești – “Nedeia”⁶. Cinci fragmente, decorate în grupele stilistice γ – δ aparțin fazei Cucuteni A-B, iar alte 11, decorate în stilul grupei ϵ aparțin fazei Cucuteni B⁷. În baza analizelor efectuate (din păcate neprecizate!), s-a confirmat folosirea angobei, ce era aplicată înainte de ardere, peste care apoi se picta cu culoare roșie și neagră. Pentru roșu, autoarea menționată identifică: hematit, goethit și limonit. În ceea ce privește culoarea neagră, s-a identificat utilizarea unor pigmenți minerali pe bază de oxizi de mangan, piroluzită și hausmanită⁸.

² *Ibidem*. El considera că aceste soluri aluvionare din mlaștini, prin ardere deveneau mai aderente, ceea ce ar explica și mai buna păstrare a culorii negre/brun în comparație cu celelalte, pe fragmentele ceramice.

³ *Ibidem*.

⁴ Vl. Dumitrescu, H. Dumitrescu, M. Petrescu – Dîmbovița, N. Gostar, *Hăbășești. Monografie arheologică*, București, 1954, p. 600 și tabel nr. 3.

⁵ *Ibidem*.

⁶ P. Chiribuță, *Observații preliminare asupra tehnologiei prelucrării ceramicii din faza Cucuteni B de la Ghelăiești – Nedeia, jud. Neamț*, în *Memoria Antiquitatis*, 9-11, 1979, p. 709-717. Alte 4 fragmente aparțin ceramicii denumită de tip “C”.

⁷ *Ibidem*, p. 709.

⁸ *Ibidem*, p. 710.

Într-un articol din 1980, L. Ellis a analizat (la Institutul tehnologic de la Massachusetts Universitatea Harvard) alte zece fragmente ceramice, provenind din așezările Cucuteni și Trușești⁹. Pentru așezarea de la Cucuteni ca a analizat un fragment ceramic pictat policrom, din faza Cucuteni A, la care se adaugă alte trei din faza Cucuteni B (unul pictat bicrom și alte două monocrome), ca și două fragmente tip Cucuteni „C”¹⁰. Pentru Trușești s-a analizat un fragment cu decor incizat (aspectul Drăgușeni) și alte trei fragmente pictate policrom, toate aparținând fazei Cucuteni A¹¹.

Pe baza rezultatelor oferite de analizele petrografice (secțiuni subțiri) și a celor cu raze X (difracție cu raze X și fluorescență cu raze X), L. Ellis a putut trage concluzii cu privire la tipurile de argilă folosită, compoziția chimică a acestora, identificarea mineralelor folosite în pigmentii de pictare, ca și asupra elementelor minore din pigmentii¹². Slipul de culoare roșie, observat la microscop în secțiunea subțire a unui singur fragment ceramic, demonstrează că este hematit¹³. Slipul de culoare neagră era alcătuit din oxid de mangan, oxid magniferos/Jacobsite și un mineral argilos, de tip illite. Se precizează de asemenea că acest mineral constituia baza argiloasă a slipului, în timp ce primele două elemente erau folosite pentru obținerea culorii negre. Cu acest prilej, L. Ellis reamintea că cele două minerale de mangan au rezultat în urma transformărilor termice¹⁴. Și în cazul slipului alb, s-a folosit ca bază tot illite-ul, alături de care s-a pus în evidență silicatul de calciu. L. Ellis presupunea că meșterii olari cucutenieni au folosit pentru prepararea culorii albe fragmente de carbonat de calciu, care în urma arderii în atmosferă oxidantă au determinat producerea oxidului de calciu, care combinându-se cu silicea din argilă, a determinat apariția silicaturii de calciu¹⁵.

⁹ L. Ellis, *Analysis of Cucuteni-Tripolye and kurgan pottery and the implications for ceramic technology*, în *Journal of Indo-European Studies*, 1980, vol. 8 (1-2), p. 211-230.

¹⁰ *Ibidem*, p. 215, tabel 1; p. 219, tabel 2.

¹¹ M. Petrescu-Dîmbovița, M. Florescu, Ad. Florescu, *Trușești. Monografie arheologică*, Ed. Academiei Române și Complexul Muzeal Național “Moldova”, București -Iași, 1999, p. 494, 550-551.

¹² L. Ellis, *op. cit.*, p. 210 și urm.

¹³ *Ibidem*, p. 226.

¹⁴ *Ibidem*. Autoarea menționează Noll et al. 1973, 1975.

¹⁵ *Ibidem*, p. 228.

Zofia Stos Gale și Ewa Rook au efectuat la Oxford, în cadrul Laboratorului de cercetări arheologice, analize pentru 15 fragmente ceramice provenind din așezarea Bilcze Złote și din peștera Verteba (Tripolie B2/ Cucuteni B)¹⁶. S-au folosit ca metode de analiză difracția și fluorescența cu raze X. Din cauză că s-au analizat fragmentele ceramice în totalitate și nu doar suprafața pictată, nu s-a putut stabili decât cu aproximație raportul fier/mangan¹⁷. Prin aceste analize s-a constatat că ceramica conținea o mare cantitate de oxizi de fier (hematit). Slipurile de culoare închisă, utilizate pentru obținerea culorii negre și brun închis au fost făcute pe bază de mangan. Prezența hausmanitului sugerează autorilor o temperatură de ardere a ceramicii de peste 1000⁰ C¹⁸. Cantitatea ridicată de hematit din ceramică și din slipul de pictură a cauzat probabil și apariția nuanțelor lăptoase/bejului în unele zone pictate cu alb. În cazul pigmentului alb, s-a constatat că acesta conținea mai ales metacaolinit și calcit. Doar la două fragmente ceramice s-a pus în evidență o altă combinație, calcit și protoenstatit. Ultimul compus, sunt de părere autoarele, confirmă temperaturile înalte de ardere¹⁹. S-a încercat chiar și o explicație asupra prezenței calcitului: parte componentă a argilei de modelat; parte în pigmentul aplicat după ardere²⁰. Ca o concluzie finală, se constată faptul că ceramica pictată analizată avea o tehnologie de pictare diferită față de cea din zona Mediteranei. Prezența manganului și analizele făcute indică o tehnică de pictare deosebită de cea bazată pe reducerea fierului, din zona amintită²¹.

Alte câteva analize pentru identificarea pigmentilor de pictură au fost realizate pentru așezarea cucuteniană de la Poduri, jud. Bacău, de către Gh. Niculescu, C. Colțos și Dr. Popovici²². Prin analizele de fluorescență cu raze X s-a demonstrat din nou că pigmentul brun

¹⁶ Z. Stos Gale and E. Rook, *Analysis of pigments used for decoration of Neolithic Pottery from Bilcze Złote, Ukraine*, în *British Museum, Occasional Paper*, 1981, No. 19, p. 155-161. Fragmentele ceramice analizate făceau parte din colecția Muzeului arheologic din Cracovia și provin din cercetările arheologice de la sfârșitul secolului XIX, începutul secolului XX, efectuate de G. Ossowski și W. Dnetrykiewicz.

¹⁷ Z. Stos Gale, E. Rook, *op. cit.*, p. 159.

¹⁸ *Ibidem*.

¹⁹ *Ibidem*.

²⁰ *Ibidem*.

²¹ *Ibidem*.

²² Gh. Niculescu, C. Colțos, D. Popovici, *Determinarea pigmentilor utilizați la decorarea ceramicii cucuteniene*, în *Cercetări de conservare și restaurare*, 2, București, 1982, p. 205-206.

închis/negru folosit pentru pictare era manganul, în timp ce pigmentii roșii aveau o concentrație apreciabilă de fier. Difracția cu raze X, utilizată atât pentru analiza pigmentilor cât și a ceramicii, au pus în evidență Jacobsitul (sau oxidul magniferos), pentru pigmentul brun închis/negru, hematitul pentru cele două nuanțe de roșu (diferența dintre ele constând în concentrație) și silicatul de calciu, pentru culoarea albă²³.

În monografia sa cu privire la Cucuteni-Tripolie, care constituie un model de cercetare interdisciplinară, L. Ellis a oferit rezultatele unor noi analize pentru identificarea pigmentilor de pictură, provenind din alte cinci așezări cucuteniene, Târgu Berești, Ghelăiești, Poduri, Văleni și Târgu Ocna - „Podol”²⁴. Conform precizărilor autoarei, compoziția elementelor slipurilor de pictare a fost analizată prin fluorescență cu raze X, iar cea mineralogică prin difracție cu raze X. Pentru evitarea contaminării cu ceramica propriu-zisă s-a procedat la recoltarea unei cantități de pudră din fiecare culoare, înainte de analiză²⁵. Ca urmare, analiza de fluorescență cu raze X a arătat că pigmentul roșu și brun conținea fier, iar cel negru, fier și mangan²⁶. Prin difracția cu raze X, a rezultat că pigmentul roșu și brun conținea hematit, iar cel negru Jacobsite și magnetit sau hausmanit și magnetit²⁷.

L. Ellis are meritul de a fi făcut și o evaluare a tuturor datelor cu privire la pigmentii de pictură, cunoscuți la acea dată. Astfel, slipul alb (care uneori are și nuanțe de gălbui sau roz, datorită impurităților slipului de bază) a putut fi obținut prin trei modalități:

1). Particulele de carbonați de calciu, adăugate la slipul de pictură, prin ardere au determinat apariția silicatlui de calciu, situație întâlnită în cazul analizelor pentru Cucuteni și Trușești²⁸;

2). Slipul alb a fost obținut prin încorporarea în slipul de bază al unui caolin de culoare deschisă, ca în cazul materialelor de la Tripolie și Bilcze Zlote²⁹;

²³ *Ibidem*, p. 206.

²⁴ L. Ellis, *The Cucuteni-Tripolye Culture. A Study in Technology and the Origins of Complex Society*, BAR International Series 217, 1984, p. 119-129.

²⁵ *Ibidem*, p. 122.

²⁶ *Ibidem*, p. 122 și fig. 41-43.

²⁷ *Ibidem*, p. 122 și fig. 44-46 și tabelul 19, care prezintă detaliat rezultatele obținute pentru ceramica analizată din siturile menționate.

²⁸ *Ibidem*, p. 120.

²⁹ *Ibidem*.

3). Slipul alb s-a realizat prin încorporarea unor argile de culoare foarte deschisă, ca la Poduri, Văleni și Berești (aici culoarea fiind roz închis)³⁰.

Slipul de culoare roșie, așa cum rezultă și din analizele efectuate de L. Ellis, dar și din cele anterioare, ale lui I. P. Krasnikov și Stos Gale & Rook, conținea hematit³¹ (autoarea nu citează însă analizele pentru Hăbășești și Ghelăiești – „Nedeia”, care de fapt confirmă același lucru). L. Ellis preciza cu același prilej că o mai mare varietate de oxizi de fier hidrați sau oxizi de fier au putut fi folosiți, ca de pildă hematitul, goethitul sau limonitul (ultimele două cu nuanțe diferite în natură). Goethitul, ca și limonitul, ca urmare a transformărilor termice datorate arderii se transformă în hematit³².

În ceea ce privește slipul negru, L. Ellis preciza că analizele efectuate de I. P. Krasnikov, Stos Gale & Rook și cele efectuate de ea³³, la care noi am adăuga și pe cele obținute pentru Hăbășești și Ghelăiești - „Nedeia”, atestă prezența manganului, sub forma unor varietăți de minerale:

- bixbyite și Jacobsite la Trușești și Cucuteni;
- bixbyite, Jacobsit, hausmanit, magnetit (în diferite combinații) la Bilcze Zlote;
- magnetit în combinație cu hausmanit sau Jacobsite la Văleni, Poduri, Ghelăiești, Târgu Ocna - „Podei”;
- o situație specială este la Berești, unde culoarea brună conține hematit.

La aceste combinații am reaminti faptul că P. Chiribuță indică pentru slipul negru de la Ghelăiești hausmanit și piroluzită³⁴.

Hausmanitul a rezultat din transformarea termică la care a fost supus oxidul de mangan în timpul arderii, la temperaturi apreciate a fi depășit 1000⁰ C³⁵.

L. Ellis a precizat totodată și posibila proveniență geografică a substanțelor utilizate pentru pictură. Dacă hematitul, goethitul și limonitul se găsesc din belșug în depozitele argiloase din întreaga arie a complexului cultural Cucuteni-Tripolie, pentru mangan sunt propuse

³⁰ *Ibidem*.

³¹ *Ibidem*.

³² *Ibidem*, p. 83, 119-120.

³³ *Ibidem*, p. 120.

³⁴ P. Chiribuță, *op. cit.*, p. 710.

³⁵ L. Ellis, *op. cit.*, p. 154.

două surse: minele existente în Carpații Orientali, de origine sedimentaro-metamorfică (Munții Bistriței ce continuă cu Munții Cîvcîn, astăzi în Ucraina), sau acumulările din mlaștini și soluri, de natură reziduală (Podișul Podoliei și Platforma Scitică)³⁶.

Autoarea sublinia de asemenea faptul că după preluarea tehnicii picturii bicrome (roșu și negru) de la comunitățile Petrești, meșterii olari cucutenieni au adus la rândul lor importante contribuții în acest domeniu. Primul pas l-a constituit aplicarea slipurilor pe ceramică, fenomen sesizat de S. Marinescu Bîlcu, ca apărând la nivelul fazei Precucuteni III³⁷. În următoarea etapă s-au făcut inovații tehnologice legate de arderea vaselor (ridicarea nivelului gazelor), recunoașterea în natură și utilizarea mineralelor ce rămân negre în ardere oxidantă și respectiv producerea slipului ce fixează culoarea pe suprafața nearsă a ceramicii³⁸.

O descoperire arheologică foarte importantă a adus confirmarea datelor prezentate în rândurile anterioare și ea este legată de așezarea Cucuteni A3 (A3b) de la Dumești „Între pâraie”, cercetată de R. Maxim Alaiba³⁹. Între materialele descoperite aici în anul 1984 se numără și o

³⁶ *Ibidem*, p. 83, 121 și tabelul 5. Ca informații geologice găsim aici: M. Savul, *Studiu asupra șisturilor cristaline și zăcămintelor de mangan din regiunea Sarul Dornei*, în *Anuarul Institutului Geologic al României*, 1972, 12, p. 415-466; M. Savul, *Le cristallin de Bistrița. La region Dorna-Broșteni (districts Câmpulung et Neamt)*, în *Annales Scientifiques de l'Universite de Iassy* (Iași), 1938, 24 (1), p. 206-285; M. Savul, V. Ianovici, *Chimismul rocilor cu mangan din Carpații Orientali și Meridionali din RPR*, în *Studii și Cercetări de Geologie*, București, 1958, 3 (1-2), p. 7-59; V. Ianovici, *Informations generales sur les gisements de minerai de manganese de la Roumanie*, în *Simposium del Manganeso, XX Congreso Geologico Internacional (Mexico)*, 1956, vol. V (Europe), p. 349-373; T. Idriceanu, G. Bâgu, G. Boțoman, *Considerații geologice, mineralogice și geochemice asupra zăcămintelor de mangan din M. Dadu (Carpații Orientali)*, în *Analele Științifice ale Universității „Al. I. Cuza” din Iași*, 1966, 12, p. 33-50; R. Krajewski, *Sprawozdanie z poszukiwan rudy manganu na Preluczny w Gorach Czynczynskich (Compte-rendu des recherches du mineraux de manganese sur le Preluczny dans les Montes Czynczyn (Karpates Polonaises Orientales)*, în *Service Geologique de Pologne, Institut Geologique de Pologne, Warszawa, Bulletin No. 2, 1938*; E. F. Shnyukov, G. N. Orlovsky, *Manganese ores of the Ukraine SSR*, în *Geology and Geochemistry of Manganese*, edit. I. M. Varentsov și G. Grasselly, 1980, vol. II, p. 393-402, Schweizerbart'sche, Stuttgart.

³⁷ S. Marinescu Bîlcu, *Cultura Precucuteni pe teritoriul României*, București, 1974, p. 75, 77; L. Ellis, *op. cit.*, p. 119.

³⁸ L. Ellis, *op. cit.*, p. 117.

³⁹ R. Maxim Alaiba, *Locuința nr. 1 din așezarea Cucuteni A3 de la Dumești (Vaslui)*, în *Acta Moldaviae Meridionalis*, V-VI, Vaslui, 1983-1984, p. 99; A. Nițu, *Criterii actuale pentru clasificarea complexelor ceramice și periodizarea etapelor culturii cucuteniene*, în *Cercetări Istorice, S.N.*, 11, Iași, 1980, p. 151-152 și tabel I.

cupă pictată policrom (cu motive spiralice), din pastă semifină⁴⁰ (fig. 1/1). Vasul a atras de la început atenția prin conținutul său deosebit: 48 fragmente prismatice cu fațete șlefuite (unele de formă neregulată), de culoare roșie (fig. 1/2); un număr de 1048 granule sferice/noduli întregi și 149 fragmente de culoare negricioasă (fig. 1/3); un obiect trapezoidal din rocă (folosit pentru mojarare), (fig. 2/4); două obiecte de formă ovoidală (identificate ulterior a fi mânere de la „pensoane”), (fig. 2/1-3). Analizele fizico-chimice pentru stabilirea compoziției chimice a primelor două categorii de materiale menționate au fost făcute la Iași, la Laboratorul zonal de restaurare (M. Geba) și la București, la Laboratorul de fizică de la Muzeul Național de Istorie a României (Gh. Niculescu)⁴¹. Totodată s-au prelevat și analizat fragmente de pictură roșie și neagră de pe vasul în care obiectele au fost descoperite.

Ca rezultat al analizelor prin difracție cu raze X, s-a observat că granulele sferice/nodulii și pigmentul brun închis de pe vasul analizat reprezintă oxid magniferos, sau Jacobsite (difractograma nr. 261). Pigmentul roșu de pe vas, ca și analiza fragmentelor prismatice au pus în evidență hematita, (difractograma nr. 762, ambele realizate de Gh. Niculescu)⁴².

Studiind la microscop piesele descoperite în vas, C. Pântea a observat striții paralele pe fragmente de hematit, ca și pe granule de oxid magniferos, care i-au dat posibilitatea reconstituirii modului de obținere a culorilor respective. Fragmentele de hematit și granulele de oxid magniferos erau zdrobite în bucăți mai mici și apoi măcinate sub forma unor pudre, prin mojarare, cu obiectul trapezoidal (fig. 2/4)⁴³. El presupune că pudra obținută a fost amestecată cu un liant organic (sucuri de plante, albuș de ou sau sânge). Pictarea se făcea cu pensoane, ce aveau mânere ovoidale, ca piesele identificate în vas (fig. 2/1-3). Prin radiografia nr. 2873, efectuată la Laboratorul de fizică de la Muzeul Național de Istorie a României din București, s-au observat urmele unui fascicol de fibre, ce aparțin pământului dispărut (aici în foto de la fig. 2/3)⁴⁴. C. Pântea a denumit foarte pitoresc descoperirea ca reprezentând o „trusă

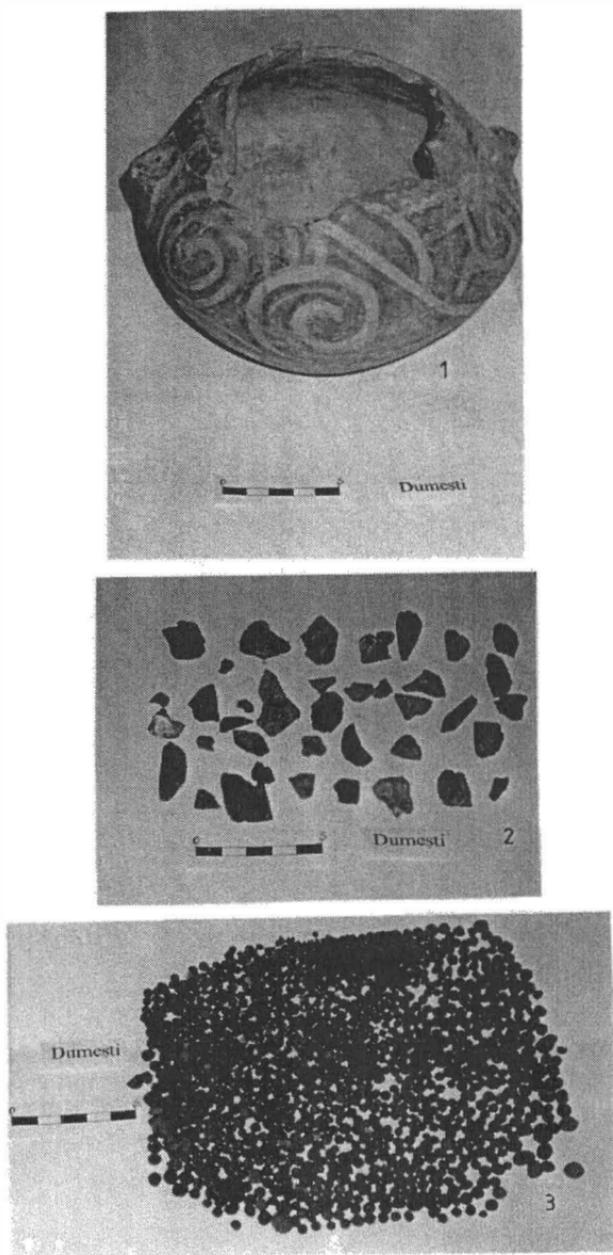
⁴⁰ C. Pântea, *Noi date privind tehnica picturală în cultura Cucuteni*, în *Acta Moldaviae Meridionalis*, V-VI, Vaslui, 1983-1984, p. 413. Mulțumim și pe această cale colegului C. Pântea pentru amabilitatea de a ne oferi documentația foto.

⁴¹ *Ibidem*, p. 414, 417, nota 2.

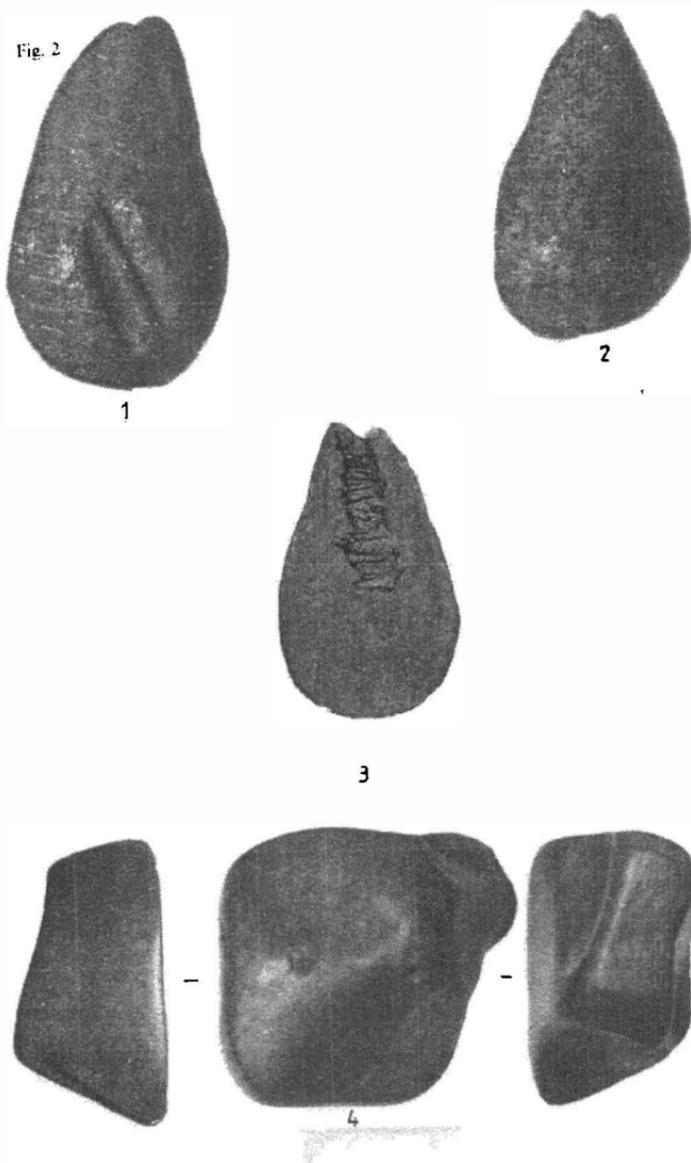
⁴² *Ibidem*, p. 415, fig. 3 (oxid magniferos) și 4 (hematit).

⁴³ *Ibidem*, p. 416 și fig. 6/3.

⁴⁴ *Ibidem*, p. 416 și fig. 7.

Fig. 1.
Dumești, Cucuteni A3 târziu: 1, cupă pictată tricrom, reprezentând „trusa de pictură”; 2, fragmente de hematit; 3, noduli de oxid magniferos/Jacobsit.

Fig. 2.

***Dumești, Cucuteni A3 târziu, celelalte piese ale „trusei de pictură”:
1-2, mânere ale pensoanelor; 3, secțiune prin pensonul mai mare (1);
4, lustruitor, folosit pentru șlefuirea vaselor.***

de pictură”, atrăgându-se atenția asupra faptului că toate piesele descoperite în interiorul ei au suferit o ardere secundară⁴⁵.

Descoperirea de la Dumești este extrem de importantă deoarece pe baza ei s-au verificat încă o dată analizele anterioare, oferind în același timp și materia primă propriu-zisă folosită pentru pictare, ca și informații cu privire la instrumentele folosite. Fragmentele de hematit și nodulii de oxid de mangan sugerează în mod sigur că meșterii cucutenieni cunoșteau foarte bine atât proprietățile picturale ale acestor materiale, cât și locul de proveniență. Arderea pieselor din „trusa de pictură” poate să fi avut drept scop dorința de păstrare în condiții mai bune a unui material destul de greu de procurat, dar și posibilitatea de a proba calitățile picturale.

În rândurile ce urmează ne vom referi la alte câteva descoperiri, provenind din așezarea Cucuteni A3 de la Scânteia, jud. Iași, situată de asemenea în partea de nord a Podișului Central Moldovenesc, ca și cea de la Dumești⁴⁶. În cadrul cercetărilor arheologice de aici, începute în anul 1985, au fost descoperite mai multe fragmente, diferite ca formă și mărime, de hematit (fig. 3/2). Ele aveau o ocurență mai mare lângă locuințele L 4 – L 11, cea mai mare concentrare fiind observată în mod special lângă L 7 și L 9. Mici bucăți de hematit au fost descoperite și în unele gropi studiate, ca cele cu numerele 11, 17, 62, 63, 65, 113; mai multe fragmente provin din groapa 173, cercetată parțial în anul 1999. Mai mult, în această ultimă groapă, la adâncimea de -2,70 m a apărut un vas de tip farfurie, spart *in situ*, ce zăcea cu fundul în sus și avea pe pereți o cantitate apreciabilă de pulbere de hematit (fig. 3/1). Reamintim că pulbere de hematit a fost identificată și în zona dorsală a scheletului din mormântul dublu cercetat la Scânteia în anul 1990⁴⁷.

Analizând fragmentele descoperite la Scânteia, ca și pictura de pe alte câteva fragmente ceramice policrome, provenind din

⁴⁵ *Ibidem*, p. 417.

⁴⁶ C.-M. Mantu, *Vases anthropomorphes du site Cucuteni A3 de Scânteia (dep. de Iași)*, în *Le Paleolithique et le Neolithique de la Roumanie en contexte europeen*, Bibliotheca Archaeologica Iassiensis, IV, Iași, 1991, ed. V. Chirica, D. Monah, p. 328-334; Idem, *Reprezentări antropomorfe pe ceramica așezării Cucuteni A3 de la Scânteia (jud. Iași)*, în *SCIVA*, 43, 1992, 2, p. 307-316; Idem, *Plastica antropomorfă a așezării Cucuteni A3 de la Scânteia (jud. Iași)*, în *Arheologia Moldovei*, 16, 1993, p. 51-68.

⁴⁷ C.-M. Mantu, D. Botezatu, B. Kromer, *Une tombe double a inhumation de l'établissement de type Cucuteni de Scânteia (departement de Iași, Roumanie)*, în *Prehistoire Europeenne*, 6, 1994, p. 225-241.

această așezare, prin analize de difracție cu raze X s-a ajuns la concluzia că roșu de pictură conține și în acest caz hematit și magemite (cu diferite faze cristalografice ale Fe O). În ceea ce privește culoarea albă, la Scânteia s-a folosit silicatul de calciu. Pentru culoarea neagră și în acest caz a fost pus în evidență Jacobsitul (fig. 4, 5).

În cadrul celui de al 31-lea Simpozion Internațional de Arheometrie de la Budapesta din anul 1998, I. Palaguta a prezentat o comunicare cu privire la rezultatele studiilor asupra tehnicii de decorare a ceramicii Cucuteni-Tripolie. Din păcate, informațiile sunt insuficiente, fiind publicate doar rezumatele acestui simpozion. În rezumat se precizează că în intervalul 1992-1993 la Institutul de Stat pentru conservare de la Moscova mai mulți cercetători (N. Podvigina, S. Pisareva, V. Kireeva, A. Levishtein, E. Malachevskaya și N. Travkina) au analizat 82 fragmente ceramice provenind din 19 așezări Cucuteni-Tripolie (nu știm care !!!)⁴⁸. Pe baza analizelor fizico-chimice (nu se precizează care!) s-a ajuns la concluzia că s-au folosit pentru pictură următoarele materiale: pigment roșu – oxizi și hidroxizi de fier; pigment alb – caolin; pigment negru – compuși pe bază de fier și mangan⁴⁹. Câteva concluzii interesante sunt prezentate în încheiere, care nu știm încă în ce măsură sunt veridice: vopselele erau preparate pe baza unui liant organic, alcătuit din proteine sau carbohidrați; culorile erau aplicate după ardere; pictura era acoperită cu un strat de ceară sau poate lustruită⁵⁰.

Sintetizând datele prezentate s-ar putea formula unele concluzii. Deși sporadice și de mică anvergură, analizele efectuate în acest sens demonstrează interesul pentru pigmenții folosiți la pictarea vaselor complexului cultural Cucuteni-Tripolie (fig. 6)⁵¹.

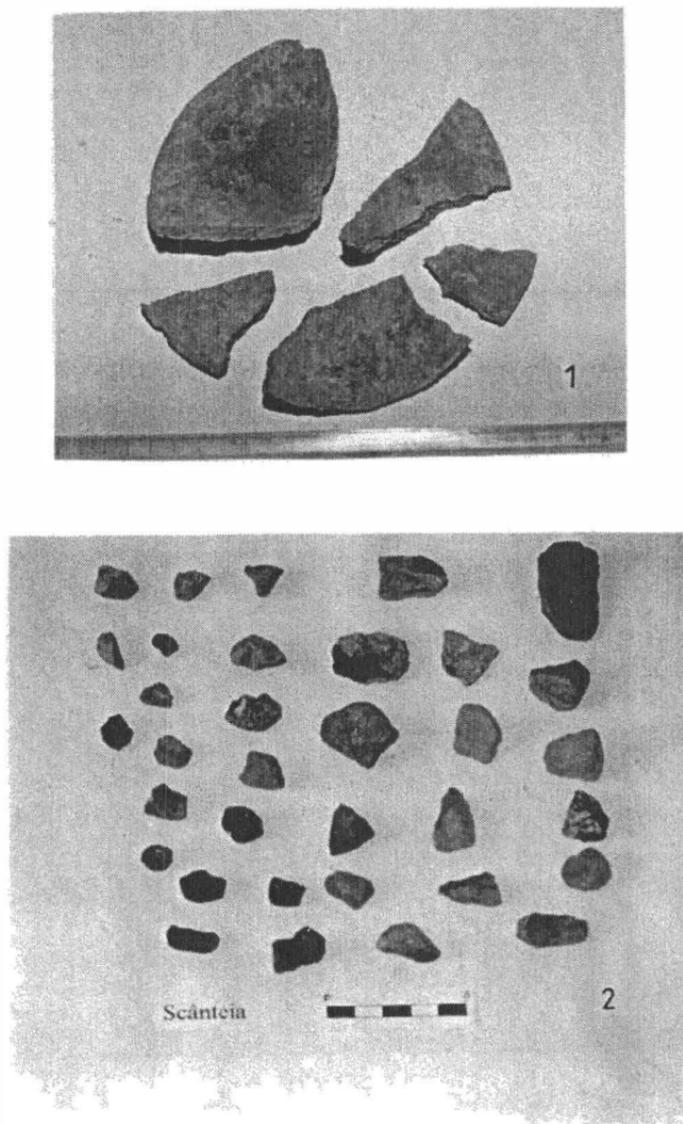
---

⁴⁸ I. Palaguta, *Some results of study of Cucuteni-Tripolye decoration technique*, in *31 International Symposium on Archaeometry, Budapest, Hungary, 27 April – 1 May 1998*, Program and Abstract, p. 10. În acest rezumat, din nefericire nu sunt menționate numele așezărilor din care provin materialele analizate!

⁴⁹ *Ibidem*.

⁵⁰ *Ibidem*.

⁵¹ Referitor la complexul cultural Cucuteni-Tripolye se presupune existența a două areale geografice distincte: în primul predomină ceramica pictată (Cucuteni), în timp ce în cel de al doilea ceramica decorată cu incizii (Tripolie).

Fig. 3.
Scânteia, Cucuteni A3: strachină spartă din gr. 173,
cu pulbere de hematit; 2, fragmente de hematit descoperite
în diferite zone din așezare.

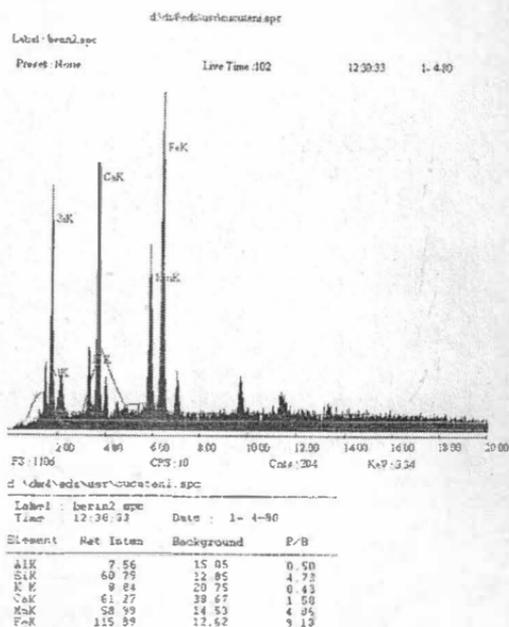

Fig. 4.

Scânteia, Cucuteni A3: spectrul EDAX al culorii negru brun de pe un fragment de vas. Ioni de Mn sunt prezenți.

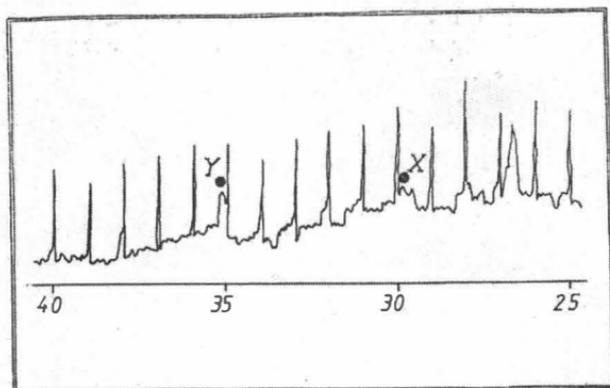

Fig. 5.

Scânteia, Cucuteni A3: diagrama difracției prin raze X a unui fragment de pudră provenind de la același vas (ca la EDAX). Vârfulurile marcate cu • sunt de la Jacobsit – $MnFe_2O_4$ ASTM 10-312. $CuK\alpha$ radiation, Ni filter, 36kV, 20mA, 2θ .

Dacă pentru arealul cucutenian se cunosc cu exactitate aşezările din care s-au prelevat materialele analizate (puţine totuşi comparativ cu cele circa 3000 de aşezări cât sunt astăzi cunoscute!) şi căror faze evolutive ele corespund (fig. 7, poziţiile 2-15), pentru arealul tripolitan, felul în care au fost publicate datele nu permit o evaluare similară (fig. 7, poziţiile 1, 16). Ar fi de dorit ca pe viitor şi datele din acest ultim areal să conţină mai multe informaţii în legătură cu aşezările şi fazele cărora le corespund, cu atât mai mult cu cât, din cauza unor evoluţii culturale locale, aici există uneori maniere deosebite de decorare a vaselor (pictură înainte sau după ardere, dar în unele cazuri şi în două etape).

Centralizând datele care ne-au stat la dispoziţie, reiese că s-au folosit următorii pigmenţi:

1. *Pigmentul alb.* În arealul cucutenian se pare că cel mai utilizat era silicatul de calciu (fig. 8, Cucuteni, Truşeşti, Poduri, Scânteia), spre deosebire de cea tripoliană, unde este indicat caolinul (fig. 8). Doar analizele pentru Bilcze Zlote şi Peştera Verteba indică alte combinaţii (metacaolinit şi calcit, ca şi calcit şi protoenstatit).
2. *Pigmentul roşu.* Hematitul este prezent în majoritatea analizelor efectuate (fig. 8), cu două excepţii, goethit şi limonit la Ghelăieşti - „Nedeia” şi hematit şi maghemit la Scânteia. Cum se ştie, prin ardere, goethitul şi limonitul se transformă în hematit.
3. *Pigmentul negru sau brun închis.* Analizele efectuate indică o varietate de oxizi de mangan şi de fier: piroluzită - Ghelăieşti - „Nedeia”; Hausmanit - Ghelăieşti - „Nedeia”, Bilcze Zlote şi Peştera Verteba; oxid de mangan şi oxid magniferos/Jacobsit - Poduri, Scânteia, Târgu Ocna „Podei”; Jacobsit şi magnetit - Poduri şi Văleni; hematit - Târgu Bereşti (fig. 8).

Procurarea acestor materiale implica probabil şi un grad diferit de dificultate. Dacă pigmenţii alb şi roşu se găseau relativ uşor, datorită frecvenţei lor ridicate în formaţiunile geologice argiloase, pigmentul brun, aşa cum s-a arătat avea o arie mai restrânsă de răspândire. Cu toate acestea, în afara zonelor de unde se presupune

că se exploatau (Munții Bistrița/Jacobeni și Munții Civcin sau zonele mlăștinoase din Ucraina) nu trebuie să neglijăm nici posibilitățile oferite de mlaștinile locale și mai ales turbăriile, care ar fi putut furniza de asemenea această materie primă. Primul pas important îl constituia procurarea acestor materiale din mediul natural.

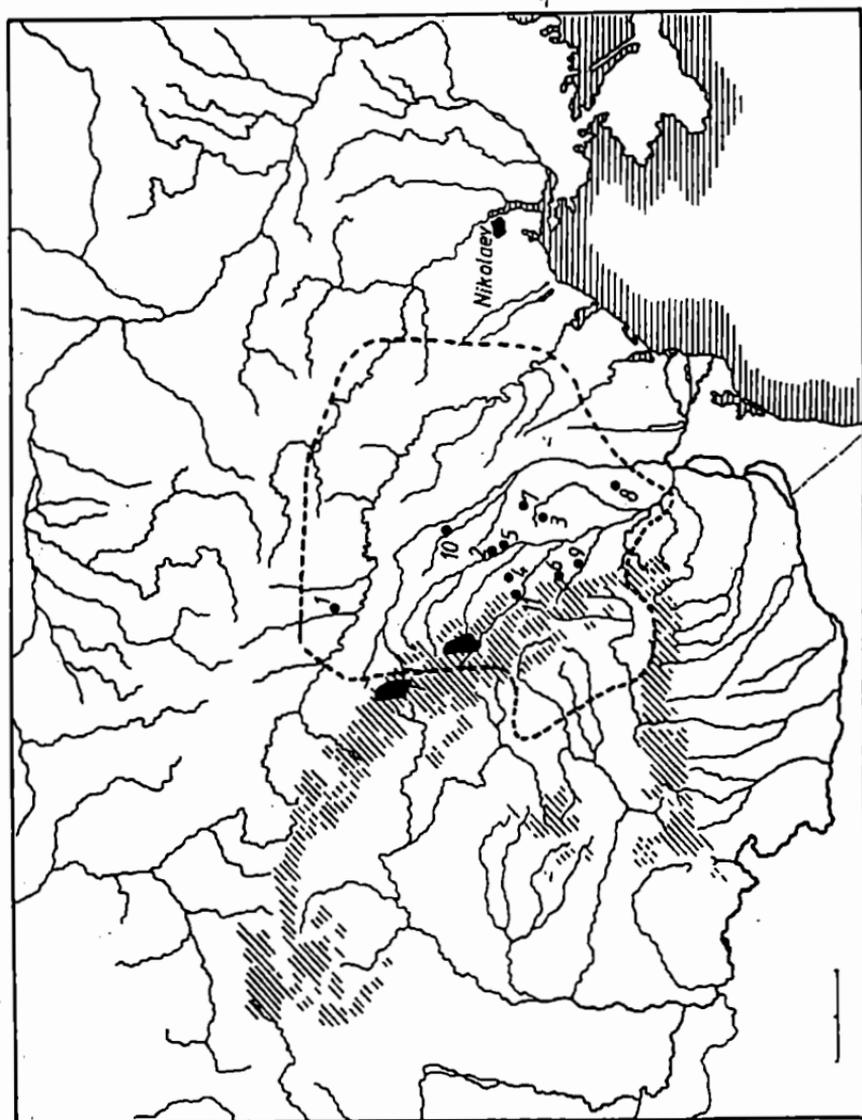
Nu este exclus ca acești pigmenți să fi constituit bunuri oferite spre schimb, alături de altele, între diferite comunități. Este interesant de notat că nodulii de Jacobsit descoperiți la Dumești, sunt similari celor care apar în bogata depunere de la Nikolaev, Ucraina, pe Bugul sudic⁵². Pe viitor se impune efectuarea unor analize care să indice proveniența nodulilor de la Dumești. Ambele tipuri de pigmenți, hematita și Jacobsit-ul au fost arși, în scopul unei mai bune păstrări, dar poate și din dorința de a testa calitățile de pictare.

Supozițiile formulate de unii autori aici menționați cu privire la amestecarea pulberilor cu un liant organic, proteine sau carbohidrați, înainte de pictare, pentru întărirea gradului de aderență și rezistenței picturii nu pot fi demonstrate.

Conform informațiilor etnografice și celor arheologice, vasele după pictare, erau lustruite cu pietricele de râu foarte netede și apoi arse. Astfel de lustruitoare apar deseori atât în așezări arheologice cât și în morminte individuale, sugerând chiar ocupațiile unor membri ai comunității⁵³.

⁵² Mulțumim și pe această cale dr. N. Buzgar de la Facultatea de Geografie-Geologie a Universității "Al. I. Cuza" Iași pentru informațiile pe care ni le-a oferit. R. Dumitrescu, *Zăcămintele metalifere și nemetalifere*, vol. II, 1972, Editura Univ. "Al. I. Cuza", Iași, p. 172 menționează că la Nikolaev, manganul este prezent sub forma unor mici noduli (cu un diametru între 1 mm – 1 cm; puțini din ei sunt mai mari, atingând 2,5 cm).

⁵³ Ne referim la filmul prezentat la Muzeul de Științele Naturii din cadrul complexului "Academia de Științe", de la San Francisco, SUA cu privire la artista ceramistă, Maria Martinez. Pentru a obține luciul suprafețelor pictate la vasele pe care le realiza ea folosea același gen de mici pietricele de râu, lucioase; operația avea loc înaintea procesului de ardere a vaselor. Astfel de pietricele de râu lucioase sunt prezente în mai toate așezările preistorice din România. Chiar și în epocile istorice astfel de materiale sunt menționate atât în așezări cât și în unele morminte. Astfel reamintim aici unele descoperiri din necropola de tip Poienești – Lukașevka de la Borosești, județul Iași: 3 morminte de femei conțineau alături de alte piese și acest tip de pietricele de râu lucioase, "șlefuitoare", folosite la realizarea luciului metalic al ceramicii. Vezi M. Babeș, *Unelte geto-dace pentru modelarea ceramicii*, în *SCIVA*, 31, 1980, 1, p. 28-29.

Fig. 6.

Așezări cu analize pentru pigmenții de pictură: —, limita complexului cultural Cucuteni-Tripolye; 1, Bilcze Złote; 2, Cucuteni; 3, Dumesti;

4, Ghelăiești; 5, Hăbășești; 6, Poduri; 7, Scânteia; 8, târgul Berești; 9, Târgul Ocna; 10, Trușești; 11, Văleni; zonele marcate cu culoare neagră — depozite de oxid magniferos/Jacobsit.

Fig. 7. Rezumatul analizelor și a siturilor cercetate

No.	Settlement	Phase (Painting style)	Frag. No.	Analyse Type	Chemical Composition/mineral Type	Bibliography
1.	Tripolie (?)	?	2	Chemical	White pigment: kaolin Red pigment: „iron ochre” Black pigment: bog accumulation	I.P. Krasnikov, 1931
2.	Hăbășești	Cucuteni A (A3)	4	Chemical	Iron & Manganese	Vi. Dumitrescu & colab., 1954
3.	Ghelăiești – „Nedeia”	Cucuteni A-B, Groups γ - δ	5	Uncertain	Red pigment/slip: haematite	P. Chiribuță, 1979
4.	Ghelăiești – „Nedeia”	Cucuteni B, style ϵ	11	Uncertain	Red pigment/slip: goethite & limonite Black pigment/slip: Mineral pigments based on manganese: pyrolusite & hausmannite	P. Chiribuță, 1979
5.	Cucuteni	Cucuteni A (uncertain) Cucuteni B (1 bichrome sherd & 2 mono- chrome sherds)	1 3	Petrographic Analysis; X-ray diffraction & X-ray fluorescence	Red pigment/slip: haematite Black pigment/slip: manganese oxide & iron manganese oxide/ Jacobsite and illite White pigment/slip: illite mixed with calcium silicate	L. Ellis, 1980

No.	Settlement	Phase (Painting style)	Frag. No.	Analyse Type	Chemical Composition/mineral Type	Bibliography
6.	Truşeşti	Cucuteni A3 (1 sherd – aspect Drăguşeni-, the others polichrome painted)	4	-, -	-, -	L. Ellis, 1980
7-8.	Bilcze Złote & Verteaba Cave	Tripolye B2 (polichrome painted pottery) // Cucuteni A-B, B	15	X-ray diffraction & X-ray fluorescence	Black pigment/slip: on manganese base, hausmanite Red pigment/slip: haematite White pigment/slipe: 1. Metakaolinite & calcite; 2. calcite & protoenstatite	Z. Stos-Gale & E. Rook, 1981
9.	Poduri	Cucuteni A	14	X-ray diffraction & X-ray fluorescence	Dark brown/black pigment: manganese, Jacobsite Red pigment: haematite White pigment: calcium silicate	Gh. Niculescu, C. Colţos, Dr. Popovici, 1982
10.	Târgul Bereşti	Cucuteni A (A3), trichrome painting	2	x-ray diffraction	Brown/black pigment/: haematite	L. Ellis, 1984, p. 129
11.	Ghelăieşti – „Nedeia”	Cucuteni A-B (bichrome)	2	x-ray diffraction	Black/brown pigment: hausmannite & magnetite	L. Ellis, 1984, p. 129
12.	Poduri	Cucuteni A-B (trichrome) Cucuteni B (monochrome)	1 1	x-ray diffraction x-ray diffraction	Black/brown pigment: Jacobsite & Magnetite Black/brown pigment: Jacobsite & Magnetite	L. Ellis, 1984, p. 129

No.	Settlement	Phase (Painting style)	Frag. No.	Analyse Type	Chemical Composition/mineral Type	Bibliography
13.	Văleni	Cucuteni B (monochrome)	2	x-ray diffraction	Black/brown pigment: Jacobsite & Magnetite	L. Ellis, 1984, p. 129
14.	Târgu Ocna – „Podei”	Cucuteni B (1 sherd bichrome & 1 sherd monochrome)	2	x-ray diffraction	Black/brown pigment: 1. Jacobsite; 2. Hausmanite & magnetite	L. Ellis, 1984, p. 129
15.	Dumești	Cucuteni A3		x-ray diffraction	Red pigment: haematite Black pigment: iron manganese Oxide/Jacobsite	C. Pântea, 1984
16.	Scânteia	Cucuteni A3	3	x-ray diffraction	Red pigment: haematite & maghemite White pigment: calcium silicate Black pigment: Jacobsite	
17.	19 settlements (?) Cucuteni- Tripolye	Tripolye uncertain	82	Uncertain	Red pigment: iron oxides & hydroxides White pigment: kaolin Black pigment: compounds on iron & base	I. Palaguta, 1998, p. 107

Fig. 8. Pigmenții de pictură folosiți în complexul cultural Cucuteni-Tripolie.

White Pigment	Red Pigment	Dark Brown/Black Pigment
<p>1. <i>Kaolin</i>, Cucuteni-Tripolie uncertain</p> <p>2. <i>Calcium silicate</i> Cucuteni (Cuc. A, B) Trușești (Cuc. A3) Poduri (Cuc. A) Scânteia (Cuc. A3)</p> <p>3.a) <i>Metakaolinite & calcite</i> b) <i>Calcite & protoenstatite</i> Bilcze Zlote & Verteba Cave (Tripolye B2/Cuc. A-B, B)</p>	<p>1. <i>Haematite</i> Tripolye Ghelăiești-„Nedeia”(Cuc. A-B) Cucuteni (Cuc. A, B) Trușești (Cuc. A3) Bilcze Zlote & Verteba Cave (Tripolye B2/Cuc. A-B, B) Poduri (Cuc. A) Dumești (Cuc. A3)</p> <p>2. <i>Goethite & Limonite</i> Ghelăiești- „Nedeia” (Cuc. B)</p> <p>3. <i>Haematite & maghemite</i> Scânteia (Cuc. A3)</p>	<p>1. <i>Pyrolusite</i> Ghelăiești- „Nedeia” (Cuc. B)</p> <p>2. <i>Hausmanite</i> Ghelăiești-„Nedeia” (Cuc. B) Bilcze Zlote & Verteba Cave (Tripolye B/Cucuteni A-B, B)</p> <p>3. <i>Manganese oxide & iron manganese oxide/Jacobsite and illite</i> Cucuteni (Cuc. A, B) Trușești (Cuc. A3)</p> <p>4. <i>Jacobsite</i> Poduri (Cuc. A) Dumești (Cuc. A3) Scânteia (Cuc. A3) Târgu Ocna-„Podei” (Cuc. B)</p> <p>5. <i>Haematite</i> Târgul Berești (Cuc. A3)</p> <p>6. <i>Hausmanite & magnetite</i> Ghelăiești-„Nedeia” (Cuc. A-B) Tg. Ocna-„Podei” (Cuc. B)</p> <p>7. <i>Jacobsite & magnetite</i> Poduri (Cuc. A-B, B) Văleni (Cuc. B)</p>

Din cele prezentate, se desprinde și ideea unei extrem de bune cunoașteri a mediului ambiant de către aceste triburi, care oferea suficiente resurse chiar pentru soluționarea unor aspecte tehnologice. Cunoscând calitățile oferite de hematit și oxidul de mangan, cucutenienii foloseau o ardere în mediu oxidant pentru vasele pictate, spre deosebire de meșterii greci și ciprioți, care pentru a soluționa aceeași problemă, a culorii roșii și negre, au alternat arderea oxidantă și reducătoare, o perioadă lungă de timp (cca. 5000-1625 B.C.), până la epoca bronzului⁵⁴.

Sperăm ca pe viitor interesul pentru acest tip de analize să fie mai mare și să aibă ca rezultat mai multe materiale investigate. Nu sunt de neglijat nici aspectele arheologice legate de aceste probleme, cu atât mai mult cu cât cele două descoperiri menționate au adus informații extrem de interesante.

PAINTING PIGMENTS FOR CERAMIC DECORATION IN THE CUCUTENI-TRIPOLYE CULTURAL COMPLEX

Abstract

In the Cucuteni-Tripolye cultural complex there are only few studies dedicated to this subject. Researches made in this area more related to those regarding the clay composition and the technological aspects of making pottery.

In the first part of this study we present and evaluate the analysis for this field (fig. 6), very few indeed, from 11 sites only (in Romanian territory there are more than 3000 Cucuteni sites).

New archaeological discoveries from Scânteia (Iași district), (fig. 3) and especially from Dumești (Vaslui district), (fig. 1-2) have improved the new researches and analysis in this field, bringing also the raw material it self and the tools (fig. 2) used for painting with red (fig. 1/2, 2/2, 3/1), black (fig. 1/3, 4, 5) and white.

The chemical composition of the painting pigments from the Cucuteni-Tripolye cultural complex, used for obtaining the red, black and white colour (fig. 8) as well as the geographical origin of the raw material, indicate a good exploitation of the local resources, but also a very good exchange system farer communities (for manganese), (fig. 7).

⁵⁴ E. Aloupi, A. G. Karydas, T. Taradellis, in *X-ray Spectrometry*, 29, 2000, p. 18-24.

FIGURE EXPLANATIONS

- Fig. 1. Dumești, late Cucuteni A3: 1, trichrome painted cup, the „painting box”; 2, fragments of haematite; 3, nodules of iron manganese oxide/Jacobsite.
- Fig. 2. Dumești, late Cucuteni A3, the other pieces from the „painting box”: 1-2, handles of painting brushes; 3, section in the big brush (1); 4, shiningstone, used for polishing the pots.
- Fig. 3. Scânteia, Cucuteni A3: 1, broken plat from pit 173, with red haematite powder; 2, fragments of red haematite discovered in different area of the settlement.
- Fig. 4. Scânteia, Cucuteni A3: EDAX spectrum of a black brown colour from a sherd. Mn iron is present.
- Fig. 5. Scânteia, Cucuteni A3: X-ray diffraction diagram of a pattern of powder of the same sherd (as in EDAX). Peaks with • are from Jacobsite – $MnFe_2O_4$ ASTM 10-312. $CuK\alpha$ radiation, Ni filter, 36kV, 20mA, 2θ .
- Fig. 6. Summary of the analysis and investigated sites.
- Fig. 7. Settlements with analysis for the painting pigments:---, limit of the Cucuteni-Tripolye cultural complex: 1, Bilcze Zlote; 2, Cucuteni; 3, Dumești; 4, Ghelăiești; 5, Hăbășești; 6, Poduri; 7, Scânteia; 8, Târgul Berești; 9, Târgul Ocna; 10, Trușești; 11, Văleni; black colour – areas with iron manganese/Jacobsite deposits.
- Fig. 8. Summary of the painting pigments used in the Cucuteni-Tripolye cultural complex.

CERCETĂRI ARHEOLOGICE LA CHETREȘTI-CAPUL DEALULUI, JUD. VASLUI, CAMPANIILE 1988, 1992

RUXANDRA ALAIBA

1.0. Siturile arheologice specifice civilizației Cucuteni, ca principal izvor comprehensiv, prin particularitățile așezărilor, locuințelor, cuptoarelor, dar mai ales ale ceramicii, plasticii antropomorfe și zoomorfe, încărcate de simboluri, reclamă, printr-o lectură hermeneutică, largi descifrări și interpretări. În consonanță cu un astfel de demers, urmărim și prezentarea stațiunii cucuteniene, cu locuri specifice fazelor Cucuteni A și A-B, de la Chetrești, punctul *Capul Dealului*, com. Bălteni, județul Vaslui, consemnată în scris încă din secolul trecut, desigur fără precizarea culturii.

Studiul urmărește descrierea și analiza materialului rezultat din două campanii de cercetări arheologice și mai multe periegeze¹. Deși suprafața investigată nu este prea mare iar zona în care s-a efectuat săpătura era nivelată mecanic, stratigrafia și inventarul ne îngăduie, pentru acest stadiu, o primă prezentare a sitului².

1.1. *Cadrul fizico-geografic și administrativ* (fig. 1/1-2). Relieful subunităților de ordinul trei ale Podișului Bârladului se prezintă, în genere, sub forma unor dealuri sau platouri cu spinarea larg boltită de culmi separate de văi largi, dar adânci, cu diferențe de nivel ce ating 200 m. Este un landschaft cu o anumită personalitate trasată de unitatea funcțional-structurală, cu repercusiuni în activitatea umană³. Aceste subunități pot constitui și diviziuni pentru urmărirea formelor geografice preferate de comunitățile cucuteniene.

---

¹ Materialele arheologice se află în colecțiile de arheologie ale Muzeului Județean „Ștefan cel Mare” Vaslui. Prelucrarea grafică digitală a planșelor s-a realizat prin sponsorizare din partea firmei OZland S&H (URL: <http://www.acum.ro/ozland>).

² Alte descoperiri din cercetări de suprafață sau mici sondaje, se găsesc și în colecțiile Muzeului „Vasile Pârvan” din Bârlad și la Seminarul de arheologie din cadrul Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași. Acestea au fost publicate parțial sau au rămas inedite.

³ V. Băcăuanu, N. Barbu, M. Pantazică, Al. Ungureanu, D. Chiriac, *Podișul Moldovei*, Ed. Științifică și Enciclopedică, București, 1980, p. 18-31, 297.

Pentru fiecare zonă se cunosc deja așezări specifice civilizației Cucuteni, faza A. Astfel, în Podișului Central Moldovenesc, pentru subdiviziunea Dealurilor Racova și Stemnic, ce ne stă în atenție, se pot menționa trei stațiuni, între primele cunoscute în arealul culturii Cucuteni. Amintim mai întâi Rafaila, amplasată pe un platou, o prelungire spre vest a dealului *Piciorul Hârbului*, înconjurată de pâraiele Stemnic și Recea. Cunoscute sunt și stațiunile de la Poieniști și Bălteni, situate pe pînteni ai *Dealului Teilor*⁴, respectiv ai *Dealului Cârlanului*⁵, ce înaintează spre lunca inundabilă a Racovei.

Zona în care se află satul Chetrești, străbătută de văile Stemnicului și Racovei, afluenți ai râului Bârlad, se caracterizează printr-un relief cu altitudini medii de 200 m, și un climat de silvostepă temperat-continental. În vegetație predomină foioasele, gorunul, fagul, nu lipsesc nici zonele ierboase⁶. Descrierea făcută de Radu Vulpe acum jumătate de secol rămâne sugestivă: "Este evident că valea Racovei, apărată de înălțimi de acces dificil, de păduri dese și de văi mocirloase, a fost totdeauna populată, dar în rare locuri așezările au căpătat un aspect de aglomerare pe un spațiu limitat. Oamenii au preferat forma dispersată a satelor, determinată de caracterul păduros al regiunii cu locuri de cultură ori de pășune mărginite și răzlețe"⁷. Și în trecut și azi satele de aici sau de pe valea Stemnicului au păstrat specificul „acestor consecințe ale geografiei locale”.

Punctul *Capul Dealului* ocupă promontoriul ce se desprinde din dealul Chetreștilor, pe care astăzi se află și o parte din sat. Platoul înaintează spre pârâul Racova (Buda) și spre un pârâiaș local cu debit variabil. Pe cele două laturi, pantele relativ abrupte apără natural stațiunea (fig. 1/1,3). Botul de deal interfluvial se află la o distanță de circa 12 km în aval de confluența Racovei cu râul Bârlad. Din punct de

⁴ C. Cihodaru, *Contribuții pentru fixarea unei hărți preistorice a Daciei (Stațiuni preistorice din județul Vaslui)*, AArh, 7-8, 1931-32, p. 31 și urm.; idem, *Stațiunea eneolitică de la Rafaila*, 1934, ALMKV, p. 3-25; idem, *Poieniști-Tamasidava. O așezare carpică în Moldova centrală*, AArh., 13-14, 1937-1938, p. 30; R. Vulpe et alii, *Evoluția așezărilor omenești din societatea primitivă și sclavagistă de la Poieniști-Vaslui*, SCIV, I, 1950, 1, p. 43. Rafaila este probabil stațiunea la care se referea și Hubert Schmidt în monografia din 1932, pentru a exemplifica prezența culturii Cucuteni și în județul Vaslui, fără a o numi însă.

⁵ R. Maxim-Alaiba, I. Marin, *Cercetări arheologice de suprafață în comuna Bălteni, județul Vaslui*, ActaMM, IX-XI, p. 226 și urm.

⁶ V. Băcăuanu et alii, *op. cit.*, București, 1980, p. 18-31, 297.

⁷ R. Vulpe et alii, *op. cit.*, p. 43.

vedere administrativ satul Chetrești reprezintă una din cele trei localități componente ale comunei Bălteni, jud. Vaslui.

1.2. *Istoriografia* stațiunii, cum am precizat deja, are puncte de reper și în secolul trecut. Astfel, în răspunsul primit din comună la *Chestionariul* trimis de Alexandru Odobescu, cu întrebări referitoare și la existența unor monumente arheologice, punctul este menționat⁸. Întrucât locuirea Cucuteni predomină net în raport cu celelalte urme arheologice, putem presupune și faptul că, „hâburile” semnalate atunci aparțineau aceleiași așezări eneolitice. Pentru prima dată însă, investigații organizate, periegeze și cercetări de salvare se realizează aici între anii 1965-1970 de către pasionații arheologi ai Muzeului „Vasile Pârvan” din Bârlad, Vasile Palade și Eugenia Popușoi⁹. În același timp, de la Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, Marin Dinu întreprinde un mic sondaj de salvare în preajma unei locuințe și a unei gropi, distruse prin amenajarea drumului sătesc, care, din nefericire, traversa locuirea preistorică.

În anul 1971 stațiunea a fost pentru prima dată menționată în literatura de specialitate ca o importantă așezare Cucuteni, faza A, din inventarul căreia Anton Nițu a interpretat o protomă antropomorfă perforată, aflată azi în colecțiile Muzeului „Vasile Pârvan” din Bârlad¹⁰. Acesta, pornind de la structura figurativă, sintetizează o nouă temă plastică, a „reprezentărilor feminine reduse la regiunea gluteală”, specifică fazei Cucuteni A¹¹.

În anul 1975 se remarcă din nou, în scris, importanța stațiunii, cât și „splendida ceramică de tip A-B”. Atunci s-au reprodus fotografic două vase fragmentare din tipul cu gâtul înalt și corp sferic, decorate cu benzi albe, foarte înguste, una pictată pe fond alb, alta pe fond brun, specifice pentru o secvență mai târzie a fazei Cucuteni A, descoperite de Marin Dinu¹², împreună cu alte materiale, prezentate și de noi prin desene (fig. 15/4,6).

⁸ Al. Odobescu, *Chestionariu sau izvod de întrebări la cari se cere a se da răspunsul în privința vechilor asedeminte de se află în deosebitele comune ale României*, Biblioteca Academiei, mss. 230, VIII, f. 268.

⁹ I. Bauman, A. Zugravu, *Vaslui, vatră de istorie milenară, Vaslui 600*, Vaslui, 1975, p. 10, nota 35, în care se consemnează faptul că aici a fost efectuat „un mic sondaj” de Vasile Palade.

¹⁰ A. Nițu, *Noi descoperiri de reprezentări antropomorfe în relief pe ceramica Cucuteni A, Carpica*, IV, 1971, p. 84 și urm., fig. 2; 3/2.

¹¹ Idem, *Reconsiderarea Ariușdului, SC*, Sf. Gheorghe, 1973, p. 66, fig. 12/2-3.

¹² Mulțumim și pe această cale prof. Dinu Marin pentru amabilitatea cu care ne-a pus la îndemână informația.

În 1980 Ghenuță Coman, în repertoriul arheologic al județului Vaslui, descrie pentru prima dată topografia locului, situat „în marginea de est a satului Chetrești, pe un promontoriu interfluvial, pe stânga drumului de intrare în sat” și datează așezarea în subfaza A₂ a civilizației Cucuteni¹³. Această localizare va fi apoi reluată în repertoriul privind *Așezările culturii Cucuteni din România*, unde se dă o încadrare cronologică largă, Cucuteni A, conform materialului publicat încă din 1971¹⁴.

Între 1978-1984, Anton Nițu a adus din nou în discuție materialele de la Chetrești-Capul Dealului, descoperite prin intervenții de salvare. De data aceasta nu din punctul de vedere al decorului plastic antropomorf, ci din unghiul definirii complexelor cu ceramică pictată în cadrul celor trei perioade specifice civilizației Cucuteni, prin precizarea fazelor, subfazelor sau etapelor și secvențelor cronologice. În fapt, arheologul ieșean a urmărit prin studiile publicate în 1979¹⁵, 1980¹⁶, 1984¹⁷ și 1987¹⁸, o analiză stilistică a ceramicii în funcție de complexele specifice fiecărei stațiuni, în baza căreia a realizat o cronologie mai detaliată. Astfel, a continuat metoda de cercetare a categoriilor ceramicii

¹³ G. Coman, *Statornicie, continuitate. Repertoriul arheologic al județului Vaslui*, Ed. Litera, 1980, p. 65.

¹⁴ D. Monah, Șt. Cucuș, *Așezările culturii Cucuteni din România*, Ed. Junimea, Iași, 1985, p. 74, nr. 215.

¹⁵ A. Nițu, *Criterii actuale pentru clasificarea complexelor ceramicii și periodizarea etapelor culturii cucuteniene*, CI, IX-X, 1978-79, p. 131, 142, fig. 10/7, în graficul de la fig. 2, Chetrești are nr. 17 și la tipologia categorială a ceramicii nr. 12' (la p. 151 se dau și caracteristicile speciilor „cu benzi înguste și foarte înguste pictate cu alb pozitiv, în subfazele Cucuteni A_{2b} și A_{3a} din Depresiunea subcarpatică și în subfaza A_{3b} din Poarta Tg.Frumos și Podișul Central Moldovenesc).

¹⁶ Idem, *Criterii actuale pentru clasificarea complexelor ceramicii și periodizarea etapelor culturii cucuteniene*, CI, XII, Iași, 1980, p. 150; în graficul de la fig. 3, Chetrești are nr. 17; în analiza tipologică, categorială a ceramicii, nr. 11-12; fig. 10/1,5_{int} (cf. speciei cu decor liniar bicrom) și fig.10/5_{ext}. (cf. „categoriei ceramicii tricrome pe fond alb și brun din faza finală a perioadei Cucuteni A, speciile cu benzi înguste sau foarte înguste și alb pozitiv”); în tab. I, așezarea, situată în zona Podișului Central Moldovenesc, apare cu datarea A_{3b}.

¹⁷ Idem, *Formarea și clasificarea grupelor de stil A-B și B ale ceramicii pictate Cucuteni-Tripolie*, *AllAI*, Supl.V, Iași, 1984, p. 14, fig. 3/5.

¹⁸ A. Nițu, *Considerații asupra stilurilor ceramicii pictate Cucuteni-Tripolie. Categoriile dinamice ale decorului*, *ActaMM*, V-VI, 1983-1984, p. 27-68, în fr. *Considération sur les styles de la céramique peinte de Cucuteni-Tripolie, La civilisation de Cucuteni en contexte Européen, session scientifique Iași-Piatra Neamț, sept.1984*, Iași, 1987, p. 59-66.

pictate, începută de Hubert Schmidt încă din 1911¹⁹. Metoda a fost aplicată ulterior și de Constantin Matasă pentru Bodești-*Cetățuia Frumușica*²⁰, de Radu Vulpe pentru săpăturile de la Calu-*Horodiștea*, Izvoare și Poienești-*Măgura Dealul Teilor*²¹, de Hortensia și Vladimir Dumitrescu pentru Ruginoasa-*Dealul Drăghiște* și *Drăgușeni-Ostrov* ș.a.²².

Anton Nițu stabilește, pe baza inventarului ceramic de la Chetrești-*Capul Dealului*, puțin și neîntregibil, un nivel stratigrafic ce reprezintă pentru perioada Cucuteni A o secvență tipologică și cronologică aproape finală. Secvența corespunde, conform criteriilor formulate de Hubert Schmidt, ultima dată în 1932, pentru procedeele decorative ale fazei A de la Cucuteni-*Cetățuia*²³, speciei ceramicii pictate „cu benzi înguste sau foarte înguste pictate cu alb pozitiv în cadrul categoriei pe fond alb”²⁴.

Pentru a explica stilul pictural al ceramicii fazei Cucuteni A, Anton Nițu a definit noi secvențe cronologice în cadrul celor două variante picturale, tricrome pe fond brun și tricrome pe fond alb. Conform acestor criterii, stațiunea de la Chetrești, în care predomină ceramica pictată cu benzi albe, înguste sau foarte înguste, pe fond brun sau pe fond alb, aparține secvenței Cucuteni A_{3b}²⁵, ce corespunde în cadrul periodizării realizate de Vladimir Dumitrescu subfazei Cucuteni A₄²⁶.

Ceramica Cucuteni C descoperită în această stațiune a fost semnalată pentru prima dată tot de Anton Nițu. El a încadrat fragmentele cunoscute atunci în specia rezultată prin combinarea unor parametri tehnologici, de formă și ornamentali, dintre ceramica Cucuteni și de tip

¹⁹ H. Schmidt, *Verläufiger Bericht über die Ausgrabungen 1090-1910 von Cucuteni bei Iassy (Rumänien)*, *Zeitschrift für Ethnologie*, Berlin, Braunschweig, 43, 1911, p. 582 și urm.

²⁰ C. Matasă, *Frumușica. Village préhistorique à céramique peinte dans la Moldavie du Nord. Roumanie*, București, 1946, p. 51-52, pl. VI/16.

²¹ R. Vulpe, *Les fouilles de Calu, Dacia*, VII-VIII, 1941, p. 24-41; idem, *Săpăturile arheologice de la Izvoare, jud. Neamț, Studii. Revistă de știință și filosofie*, an. 2, București, 1949, I, p. 125-130; idem, *Săpăturile de la Poienești din 1949, Materiale*, I, 1953, p. 252 și urm.; idem, *Izvoare. Săpăturile din 1936-1948*, București, 1957, p. 120-155.

²² H. Dumitrescu, *La station préhistorique de Ruginoasa, Dacia*, III-IV, 1933, p. 56-87; VI. Dumitrescu, *Une nouvelle station à céramique peinte dans le Nord-Ouest de la Moldavie, Dacia*, 3-4, 1933, p. 115-149.

²³ H. Schmidt, *Cucuteni*, Berlin, Leibzig, 1932, 14 și urm.

²⁴ A. Nițu, *op. cit.*, 1978-79, p. 131.

²⁵ *Ibidem*. Chetrești apare la nr. 17, fig. 2, încadrat în secvența finală Cucuteni A_{3b}, alături de stațiunea de la Fedeleșeni din Depresiunea Prutului, trecută la nr. 25.

²⁶ VI. Dumitrescu, *Originea și evoluția culturii Cucuteni-Tripolie I, SCIV*, XIV, 1963, I, p. 69.

C, între ceramica arsă oxidant și reducător, ce a dus în primul rând la preponderența elementelor specifice ceramicii pictate asupra celei decorate cu motive adâncite²⁷. Informația va fi preluată de Ștefan Cucuș și raportată și altor descoperiri din aceeași etapă²⁸.

De asemenea, au fost publicate și piesele descoperite prin cercetările de teren realizate de noi în zona văii Racovei, între 1976-1987, adesea împreună cu arhitect Ana Maria Zub sau cu profesoara de istorie a Școlii generale Bălteni, Iulia Marin²⁹. Ceramica găsită atunci a fost datată Cucuteni A₃ și A-B³⁰. Volumul apărut cu prilejul consemnării a 75 de ani de la constituirea Muzeului „Vasile Pârvan” din Bârlad menționează, între piesele de valoare ale colecției, și un vas de provizii adus prin cercetări de salvare în această stațiune³¹.

2.0. Șantierul arheologic Chetrești-Capul Dealului. Alegerea acestui obiectiv pentru realizarea unei săpături a fost justificată de numărul mic al stațiunilor cercetate sistematic în Podișul Central Moldovenesc, cu deosebire în zona de sud a acestuia, și, cum am menționat deja, de interesul pentru ceramica Cucuteni, pictată și de tip C.

2.1. Sistemul de săpătură practicat constă în secțiuni, în primul sector paralele, extinse apoi în funcție de posibilitățile din teren. Primele trei au fost trasate la vest de drumul ce duce spre satul Chetrești, aproximativ tot paralel cu acesta. Între șanțurile I și II s-au lăsat nesăpați 2,5 m, iar între II și III, 2 m. Secțiunile au aceeași lățime și lungime (l=1,5 și L=14,5+12 m) și aceeași orientare, 30° nord-nord vest. Ele nu sunt continui din cauza unui cimitir modern, ocolit în această zonă prin întreruperea lor. A IV-a secțiune s-a practicat la circa 42 m vest de primele trei (l=1,5; L=22,5+2 m; casete de 8x2 și 9x7 m). Totalul suprafeței săpate în cele două sectoare însumează 254 m² (fig. 1/3).

2.2. Stratigrafia stațiunii, de la bază, pământul viu, spre suprafață, pământul arabil, pentru sectoarele săpate cuprinde câteva niveluri cu urme arheologice. Din punct de vedere pedologic s-a săpat până la stratul

²⁷ A. Nițu, *Continuitatea ceramicii pictate între culturile Cucuteni-Tripolie și Gorodsk-Usatovo*, CI, S.N., 1977, p. 154.

²⁸ Șt. Cucuș, *Ceramica de «tip C» din aria culturii Cucuteni*, ActaMN, IX-XI, 1985, p. 63, fig. 1/2.

²⁹ Iulia Marin a organizat un „muzeu” în cadrul Școlii Generale a comunei Bălteni, jud. Vaslui.

³⁰ R. Maxim-Alaiba, I. Marin, *op. cit.*, p. 226-229.

³¹ N. Arnăutu, *Valori ale patrimoniului național cultural. Muzeul „V. Pârvan” Bârlad*, Bârlad, 1989, fig. 14/20.

de loess, fără urme antropice, cu excepția penetrărilor de sus. Cel mai vechi strat cu urme de locuire are o culoare brună, cu o grosime de cel puțin 20 cm (0,35-0,60 m), aparține eneoliticului și este bogat în materiale arheologice numai în zona locuințelor. În partea superioară a acestuia apare puțin inventar caracteristic Hallstatt-ului târziu sau Latène-ului timpuriu. De acestea am legat și fragmentul de celt găsit aici prin cercetări de suprafață³². Ultimele descoperiri semnalate pe platou aparțin unui cimitir modern, secolele XVII-XVIII, surprins încă din stratul negru-măzăros arabil. Cimitirul a deranjat puternic locuirea eneolitică situată pe dreapta drumului spre sat. Grosimea stratului vegetal nu depășește 0,20-0,25 m și reprezintă o depunere nouă refăcută după distrugerea lui și a unei părți din cel brun, prin lucrările de amenajare a drumului sătesc. În profil, la suprafața stratului brun, se poate vedea linia orizontală trasată de lama buldozerului ce a împins pământul în vederea ridicării cotei drumului ce merge spre sat (fig. 2/1).

2.3. Complexele arheologice descoperite în așezarea specifică civilizației Cucuteni, însumează două locuințe și cinci gropi cu forme diferite, datate Cucuteni, subfaza A₃, cu excepția gropii nr. 1, datate Cucuteni, subfaza A-B₂. Până în prezent nu au fost surprinse suprapuneri stratigrafice. Resturile de la cele două locuințe degajate sunt modeste.

2.3.1. Locuința nr. 1, faza A (fig. 1/3), a fost descoperită prin săparea secțiunilor I și II. Din cauza distrugerii acesteia din vechime, mai ales în partea de vest și mai recent de cimitirul modern, nu se poate realiza decât o descriere parțială. Dimensiunile păstrate ale locuinței s-au stabilit în funcție de urmele materiale ce se întind pe o suprafață de aproximativ 4,70 x 3,50 m, mai mică decât perimetrul inițial. Construcția, surprinsă încă de la - 0,35 m, se adâncea până la 0,50-0,58 m. Aceasta nu avea platformă amenajată special din lut și bârne. Adâncimea mică a podelei nu marca baza stratului de cultură specific așezării Cucuteni A, ce era ușor mai jos. Nu se pot delimita aglomerări ceramice mai mari, iar bucățile de chirpic sunt împrăștiate inegal pe toată suprafața. Cel mai bine s-a conservat vatra, distrusă doar pe latura de nord ($\varnothing=0,80-0,90$ m; $h=3-4,5$ cm). La suprafață are o culoare alb-cenușie, iar spre sol, galben cărămidie. În anexa I se dă inventarul complet al locuinței nr. 1: materiale de construcție ale casei sau vetrei, unelte și ceramica cu diviziunile clasice, secundară, uzuală și ceramica principală, fină, pictată.

³² R. Maxim-Alaiba, *Obiecte de bronz din patrimoniul muzeului județean Vaslui, ActaMM*, V-VI, 1983-84, p. 384, nr. 4, fig. 1/3.

2.3.2. Locuința nr. 2, faza A (fig. 1/3; 2/1), este relativ bine conservată. A fost surprinsă pe S IV, între M 6,20-15, cum se vede din profilul peretelui de sud-sud est (fig. 2/2). Aceasta s-a construit pe un teren ușor în pantă, terasat în prealabil, astfel ca podeaua să fie orizontală. Degajarea ei de pământ s-a realizat mai întâi prin curățirea dărâmăturilor de pereți, între care și sub care erau fragmente ceramice, unelte și alt inventar. Dimensiunile construcției erau de 9 x 7,5 m, cu orientarea aproximativ nord-sud. Construcția, surprinsă încă de la – 0,35 m se adâncea până la 0,50 - 0,60 m. Bucățile de chirpic de la pereți sunt împrăștiate pe toată suprafața, dar mai ales pe latura de est și spre mijlocul ei. Tot aici este și cea mai mare aglomerare ceramică. Grosimea chirpicului folosit la fățuirea peretelui avea 2-3 cm, nu lipseau nici fragmentele cu urme de pari de 7-10 cm, de asemenea urmele unor refaceri ale suprafeței pereților. Resturile acestora marcau mai ales o prăbușire în interiorul perimetrului locuibil.

Platforma realizată din bârne acoperite cu o lutuală de 6-8 cm, cu suprafața fățuită îngrijit, se întindea pe o porțiune mai mică decât restul inventarului locuinței. O parte din bârne erau despicate. Prin detașarea ei în cadrul podinei, după cum s-a arătat de dimensiuni mai mari, s-a ajuns la o suprafață de numai 2,5 x 4,5 m. Adâncimea podelei locuinței, circa 0,40 - 0,45 m, nu marca baza stratului de cultură al așezării, ce era ușor mai adânc. O situație similară a fost semnalată și la Traian-Dealul Fântânilor, în sistemul de construcție al locuințelor 1 și 2³³. În genere, nivelul podelei cu platformă sau fără, se află ușor deasupra nivelului de călcare cucutenian, situație întâlnită și la Dumești-Între Pâraie, la Hăbășești-Holm³⁴ ș.a. Între materialele de construcție ale pereților locuinței, apar bucăți de lut amestecat cu resturi de plante, cu câte o față plană (fig. 3/1-2,6), altele cu urme adâncite (fig. 3/5) și colțuri (fig. 3/4; 4/9). Două bucăți de chirpic au pe o față caneluri (fig. 3/1; 4/6). Tot aici sunt documentate și fragmente de gardini (fig. 4/1,3). Resturile de materiale de construcție sunt numeroase și în preajma locuinței. Unele păstrează urme evidente de plante (fig. 3/3).

Agglomerări de cioburi se aflau spre laturile de sud sud-est și est, așa cum indică panta platoului și inventarul mai bogat de aici. Concentrarea lor, cu deosebire a celor de mărimi mici și mijlocii, lasă

³³ H. Dumitrescu, V. Balan, A. Dăscălescu, I. Dragomir, C. Mateescu, *Șantierul Traian, SCIV*, IV, 1-2, 1953, p. 50-51.

³⁴ Vl. Dumitrescu, H. Dumitrescu, M. Petrescu-Dîmbovița, N. Gostar, *Hăbășești, monografie arheologică*, București, 1954, p. 117 și urm.

impresia unei ordonări inițiale a acestora pe niște "polițe", în apropierea pereților din dreapta intrării și din fața acesteia. Între aceste dărâmături s-a găsit și singura statueta, o reprezentare antropomorfă de mici dimensiuni, modelată în canonul tradițional fazei A a civilizației Cucuteni (fig. 22/1), dar nedecorată. În partea de vest se aflau din vechime și câteva unelte de lut, piatră și corn (fig. 6). Între bucățile de chirpic fățuit de la pereți au apărut și primele fragmente de vatră, cu grosimi de până la 5 cm și cu suprafața albicioasă. Degajarea definitivă a locuinței a surprins, relativ în centru, câteva bucăți *in situ*, dispuse la circa - 0,55 m față de nivelul actual de călcare. Vatra a fost construită probabil direct pe sol. De aceasta se pot lega și două fragmente de gardini cărămizii, arse puternic, în exterior chiar carbonizate, de culoare alburie, cu profil triunghiular, rotunjit la unirea laturilor lungi (fig. 4/1,3). În partea de sud se găsesc alte două aglomerări, prima cu fragmente de plăci semiperforate sau perforate (fig. 5/1-2) iar a doua cu părți de la un vas-recipient scund (fig. 4/7).

În anexa II se dă inventarul complet, sistematizat conform materialelor de construcție provenite de la locuință și vatră, uneltele și ceramica cu diviziunile clasice, secundară uzuală și principală fină, pictată, la care s-a adăugat cea de tip C. În final se prezintă plastica.

2.3.3. Gropile nr. 1, Cucuteni faza A-B și 2, Cucuteni subfaza A₃ (fig. 1/3), surprinse pe S I și S III, cu deschideri oval-neregulate (l=0,57 și 1 m; h=0,63 și 0,72 m), nu au pereții arși. În anexele III și IV se dau inventarele gropilor 1 și 2.

2.3.4. Groapa nr. 3, Cucuteni subfaza A₃ (fig. 1/3; 2/1,3), s-a profilat în peretele de vest al casei trasate la sud de SIV. Inițial, până la -1,05 m, de la nivelul actual de călcare, s-a conturat prima groapă. La acest nivel s-a profilat o alta, ce se adâncea până la 1,65 m, din care s-a săpat o porțiune cu contur în formă de unghi drept. Nu se exclude posibilitatea ca aceasta să fi aparținut unei construcții gospodărești. Inventarul arheologic recuperat a fost relativ numeros. Amintim un colț de construcție de lut amestecat cu resturi vegetale (fig. 4/5) și numeroase fragmente ceramice. În anexa V se dă inventarul gropii nr. 3.

2.3.5-6. Gropile nr. 4 și 5, Cucuteni subfaza A₃ (fig. 1/3; 2/1,4), au fost surprinse la sud de L₂. Prima, prin dimensiuni (l=30, h=40 cm), era probabil o groapă de par de la construcția locuinței, care, după inventar este mai mare decât platforma din bârne acoperită cu lut. A doua se profilează la 25 cm vest de cea precedentă. Are o formă neregulată și a fost adâncită până la 53 cm. În anexa VI se dă inventarul gropii nr. 5.

2.3.7-8. Separat au fost prezentate materialele ce s-au găsit pe nivel, anexa VII, cât și în cercetările de teren anterioare, efectuate de arheologii de la muzeul vasluian, anexa VIII.

3-4. Inventarul complexelor descoperite prin cercetări arheologice și materialul aflat pe nivel sau provenit din periegeze a fost analizat în patru grupe: materiale de construcție (3.1.), unelte și ustensile (3.2.), ceramica (4.1-4.) și plastica (5.0.).

3.1. Materialele de construcție a locuințelor și vetrelor, din care s-au păstrat: bucăți de chirpic, probabil de la pereți, fie finisate pe ambele părți (fig. 3/1), fie numai pe una, pe cealaltă cu resturi vegetale (fig. 3/2-3,6); resturi de la marginile unor construcții (fig. 3/4; 4/4-5,9); părți din ornamente parietale cu caneluri largi, arcuite (fig. 3/1; 4/6); plăci semiperforate, apărute mai ales în apropiere de L₂ (fig. 5/1-2); rar s-au descoperit plăci simple sau altele perforate complet (fig. 5/1-3,5).

3.2. Uneltele și ustensilele sunt puține la număr, probabil și din cauza realizării aici doar a două campanii de câteva săptămâni: un topor lucrat neglijent din marnă albă, ușor asimetric, cu tăiș ascuțit și ceafa dreaptă (fig. 6/3); râșnițe sparte, din gresie; un frecător (fig. 6/4-6,8); un tub pentru suflat (fig. 6/7) și două coarne de cerb dintre care unul tăiat la un capăt (fig. 6/1-2).

4.0. Ceramica va fi analizată diferențiat. Pe de o parte, categoria secundară uzuală, ce cuprinde specia ceramicii degresate cu resturi vegetale - specia ceramicii cu resturi vegetale -, specia vaselor ce au în lut nisip fin, deci de aspect prăfos - specia ceramicii cărămizii prăfoase -, și a celei cu degresanți mai mari - specia ceramicii poroase -, specifice fazelor Cucuteni A (4.1.1-3.) și A-B (4.3.). Pe de altă parte categoriile ceramicii fine principale, pictate, cu specii specifice, stabilite în funcție de datele stratigrafice și de criteriile stilistice ale fazelor Cucuteni A (4.2.) și A-B (4.3.), cu menționarea grupelor. La acestea s-a adăugat ceramica de tip C (4.4.).

4.1. Faza A. Categoria secundară a ceramicii (tab. 1).

4.1.1. Specia ceramicii cu resturi vegetale (fig. 4/2,7-8). În Precucuteni I-III această specie grosieră, cu pasta amestecată cu degresanți organici, apare într-un procent important. Ponderea acesteia în ultima fază devine tot mai mică, dar nu dispare³⁵. O vom reîntâlni și în Cucuteni A, ca o grupă

³⁵ S. Marinescu-Bîlcu, *Sur quelques problèmes du néolithique et du énéolithique à l'est des Carpates orientales, Dacia*, XXXV, 1991, p. 14.

distinctă, de obicei neglijată, arsă oxidant sau neuniform. La Chetrești s-au întregit un vas scund, probabil o tupsie (fig. 4/2), un vas-recipient cu gura largă, poate patrulateră (fig. 4/7) și un vas miniatural (fig. 4/8).

4.1.2. Specia ceramicii poroase (tab. 1; 4, fig. 7-8). În Precucuteni, Stoicani-Aldeni și Cucuteni categoria secundară cea mai importantă o constituie "ceramica poroasă cu speciile decorului în barbotină, cu alveole sau protuberanțe"³⁶. Ceramica poroasă este mai aspră la pipăit datorită degresării ei cu nisip de granulație mai mare, pietricele, calcar sfărâmat. Pe suprafața pereților se pot vedea cracluri, datorate pastei mai puțin fine. Arderea neglijentă a dat acesteia o culoare neuniformă, roșie cu nuanțe cenușii, albicioase sau gălbui. Vasele au fost decorate cu barbotină³⁷, lustru, adâncituri, striuri, tortițe, protuberanțe, mai rar brâie simple sau alveolate, uneori s-au acoperit cu culoare albă și/sau roșie.

Olarii cucutenieni au ales acest fel de pastă de obicei pentru modelarea formelor mari, castroane, chiupuri ș.a., necesare gospodăriei. Uneori degresantul din nisip mai fin apropie vasele de categoria cărămizie prăfoasă, iar includerea în specia ceramicii poroase a depins mai ales de formă și ornament. Castroanele se pot ordona în două variante: cu corp aproximativ semisferic (fig. 7/1,3,6; tab. 4/3a,b,d); cu corp relativ tronconic, cu pereții arcuiți exterior (fig. 7/2,5; tab. 4/3c), decorate cu barbotină simplă sau ordonată orizontal (fig. 7/4; tab. 4/2), sub buză cu mici proeminențe (fig. 7/1-3,5-6; tab. 4/3), alveole (fig. 8/3-5; tab. 4/1b) și pe corp prevăzute cu proeminențe mari sau torți (fig. 7/4,7; 8/6; tab. 4/1a,2,4). Un singur exemplar are aplicat oblic, un brâu ușor vălurit (fig. 7/3; tab. 4/3a). Unele chiupuri au fost acoperite pe gât cu culoare albă diluată sau roșie, la baza acestuia apar alveole circulare, mai rar alungite iar pe corp barbotină (fig. 8/2,7-10; tab. 4/1b-c).

4.1.3. Specia ceramicii cărămizii prăfoase (tab. 1;5; fig. 9-12) se documentează prin fragmente de pahare, cupe, vase cu picior, castroane, capace și vase miniaturale. *Paharele* au de obicei o formă specifică pentru ultima etapă a fazei A, gâtul înalt și buza subțiată (fig. 9/1; tab. 5/1b), prevăzută uneori cu o ușoară șanțuire interioară. O formă scundă are aspectul unei cănițe (fig. 9/5), un păhărel are gâtul profilat (fig. 9/2; tab. 5/1a), de pe

³⁶ A. Nițu, *op. cit.*, 1978-79, p. 132.

³⁷ În cultura Gumelnița apar forme acoperite cu barbotină neordonată și cu barbotină dispusă geometric în vârci oblice pe gâtul și corpul chiupurilor, oalelor și al cratițelor în faza A, precum la Măriușa (A_{2c}) cf. M. Șimon, *Importurile Stoicani-Aldeni din așezarea gumelnițeană de la Măriușa, jud. Călărași, Cultură și civilizație la Dunărea de Jos, XIII-XIV*, p. 33, nota 21.

altul miniatural culoarea s-a șters (fig. 12/7; tab. 5/1c). Un singur ciob provine de la gâtul unei cupe (fig. 9/3; tab. 5/2), iar altul de la un vas cu picior (fig. 9/4). *Castroanele* pot fi incluse în câteva variante: cu corp aproximativ semisferic (fig. 10/1-4; tab. 5/7a-c,6c; 11/5,7,11; tab. 5/5a,6a-b; 12/1-2; tab. 5/4a,7d); cu gâtul drept și îngroșat (fig. 10/5; tab. 5/8); relativ tronconice, cu marginea evazată, gât și umăr marcat, fapt ce le dă adâncime (fig. 9/6-8; tab. 5/3a,4b; 11/6,8; tab. 5/5b-c), uneori au și proeminențe circulare (fig. 12/5; tab. 5/3b) sau torți (fig. 12/3; tab. 5/3c).

Trei fragmente au forme de *boluri*, două acoperite cu culoare roșie, pe unul s-a trasat și o bandă neagră-ciocolatie (fig. 12/4,6; tab. 5/10b-c). Alte două fragmente provin probabil tot de la acest tip de vase (fig. 22/7; tab. 5/10a). Un *capac* a fost acoperit în întregime cu vopsea roșie (fig. 11/2; tab. 5/11). Două vase *miniaturale* au forme semisferice, cu marginea dreaptă sau evazată, șanțuită la bază (fig. 11/9,10; tab. 5/9a-b).

Pe multe forme s-a conservat culoarea roșie, în interior și exterior, obținută prin baie de culoare (fig. 12/2,4-6; tab. 5/7d,10a-b); interior sau exterior numai pe un registru situat sub buză (fig. 12/1). Vasele au uneori spre bază forma unui picior scurt, marcat de o șanțuire. Fundurile sunt de obicei drepte (fig. 11/1,4,12). Un ciob din pastă fină, cărămie avea un ornamentat din linii incizate vertical (fig. 11/3).

Vasele aveau diferite funcționalități gospodărești.

Tab.1.

Faza A. Chetrești-Capul Dealului.

Structura categoriei secundare a ceramicii

FORME	SPECIA CERAMICII CU RESTURI VEGETALE	DÛCOR
Tipsii	(fig. 4/2)	
Vase-recipient	(fig. 4/7)	
Căpăcele	(fig. 4/8)	
	SPECIA CERAMICII POROASE	
Castroane corp semisferic	(fig. 7/1,6; tab. 4/3b,d)	
Gât drept	(fig. 7/2,5; 4/3c)	
	(fig. 7/4; tab. 4/2)	Barbotină
	(fig. 7/1-3,5-6; 4/3)	Proeminențe
	(fig. 7/4,7; 8/6; tab. 4/1a,2,4)	Proeminențe, torți
	(fig. 7/3; tab. 4/3a)	Alveole
	(fig. 8/3-5; tab. 4/1b)	Brâu
Chiupuri-alveole	(fig. 8/2,7-10; tab. 4/1b-c) barbotină	Gât vopsit cu alb/roșu

	SPECIA CERAMICII CĂRĂMIZII PRĂFOASE	
Pahare gât înalt, buza subțiată	(fig. 9/1; tab. 5/1b; cp. 0,3 l)	
	(fig. 9/5)	
Gât profilat	(fig. 9/2; tab. 5/1a; cp. 0,06 l)	
Cupe	(fig. 9/3; tab. 5/2)	
Vase cu picior	(fig. 9/4)	
Castroane , corp aprox. Semisferic	(fig. 10/1-4; tab. 5/7a-c,6c; cp. 1,4-0,3 și 0,5-0,9; fig. 11/5,7,11; tab. 5/5a,6a-b; cp. 0,3-0,4-0,2 l; fig. 12/1-2; cp. 0,3-1 l; tab. 5/4a,7d)	
Marginea evazată , umăr marcat	(fig. 9/6-7; tab. 5/3a,4b; cp. 0,25-0,04; fig. 11/6,8; tab. 5/5b-c; cp. 2,7-3,8 l)	
Toartă	(fig. 12/3; tab. 5/3b; cp. 3 l; 12/5)	
	(fig. 12/5; tab. 5/3c)	Proeminențe circulare
Gâtul drept , îngroșat	(fig. 10/5; tab. 5/8; cp. 1,08 l)	
Boluri	(fig. 12/4,6; cp. 2-4,1 l; fig. 22/7; tab. 5/10a-c)	Vopsit cu roșu
Capace	(fig. 11/2; tab. 5/7d; cp. 0,3 l)	Vopsit cu roș
Vase miniaturale	(fig. 12/7; 5/1c; cp. 0,03 l)	
Semisferic	(fig. 11/9,10; tab. 5/9a-b; cp. 0,04-0,026 l)	

4.2. Faza A. Categoriile ceramicii pictate (tab. 2; 6-7; fig. 13-18).

Foarte rar ceramica s-a pictat cu două culori, negru pe fond roșu, bicrom. Specific complexelor ceramice din așezarea Cucuteni, faza A, sunt vasele pictate tricrom, cu benzi albe înguste, de obicei cruțate negativ din fondul alb, dar și pozitive, pictate direct pe fondul roșu-brun al vasului, de circa 3-6 (8) mm, mărginite nu numai cu negru, de obicei și cu brun, interspațiul roșu liniar sau întins.

În cadrul ceramicii pictate apar cele mai numeroase forme, pahare, cupe, cratere, castroane, boluri, capace, vase cu gât înalt și corp bombat și vase miniaturale.

Paharele au fie profilul ușor arcuit, corp alungit, cu un diametru apropiat de al buzei ușor evazate (fig. 13/1; 15/3; 16/4; tab. 6/1a-c), fie gâtul cilindric, cu diametrul mai mic în raport cu corpul (fig. 13/3; 15/5; tab. 6/2a,c). Un singur exemplar s-a pictat exterior cu spirale negre-ciocolatii pe fond roșu, în cadrul speciei cu decor liniar bicrom. Interiorul are pe primul registru culoare albă, pe al doilea roșie (fig. 16/4; tab 6/1b).

Tot singular, până în prezent, este și decorul unui pahar (fig. 13/1; tab. 6/1a), pictat cu benzi albe, pentru a compune probabil un motiv din cercuri cu tangente, de lățimi medii de 10-12 mm, mai mari în raport cu lățimea benzilor libere de pe restul ceramicii, de ca 3-8 mm. Pe acest

pahar roșul are rol bifuncțional, întâi de a dubla liniile negre, apoi de a acoperi interspațiul sub forma unei tușe.

De regulă s-au pictat motive realizate din benzi albe, înguste și foarte înguste, de circa 3-6 mm. Un pahar conservat mai bine are decorul ordonat în trei registre. Motivele au fost realizate din benzi albe, mărginite cu negru. Decorul gâtului este format din volute cu tangente, al corpului din două spirale libere consecutive, dispuse după axa de separație simetric și spre bază, din ove deschise. Interspațiul s-a acoperit cu roșu liniar sau întins, aplicat pe fondul alb al vasului (fig. 13/3; tab. 6/2a). Decorul se aseamănă cu al unui pahar din care s-a păstrat doar o parte (fig. 13/5). Altul s-a pictat tricrom, pe fond roșu, exterior cu spirale albe pozitive, interior sub buză cu două ove (fig. 15/3; tab. 6/1c). Pe un exemplar pictura tricromă formează tot motivul spiralei din benzi albe negative mărginite cu negru, în registre nediferențiate, interspațiu roșu liniar (fig. 15/5; tab. 6/2c). Un fragment de gât, ușor invazat, are decorul repartizat în două registre, separate de aceeași bandă albă mărginită cu negru, ce formează motivele, pe gât două spirale în S consecutive, pe corp tot spirale. În interspațiu apare o rețea din linii roșii pe fond brun, în interiorul vasului s-a pictat o altă rețea din linii roșii late, pe fond alb (fig. 18/4; tab. 6/2b).

Pot fi considerate *cratere* două fragmente de la vase mai mari, cu gâtul evazat. Decorul tricrom al primului este format din spirale realizate din benzi albe negative, mărginite cu negru și roșu, interspațiul acoperit cu linii subțiri roșii (fig. 13/2). Al doilea avea un decor cu volute albe negative, conturate prin linii late negre, interspațiul roșu liniar (fig. 18/6; tab. 7/1).

Menționăm și un *bol* pictat bicrom pe fond alb, cu benzi ce formează probabil romburi albe negative mărginite cu negru, interspațiul acoperit cu linii negre, dispuse în rețea, în centru cu negru întins (fig. 18/1). Conform tipologiei speciilor ceramicii pe fond alb, vasul face parte din categoria „ceramicii tricrome cu interspațiul de culoare neagră” specifice subfazei A₃ din depresiunea Prutului, care anticipează, cum afirmă Anton Nițu, „procedul tratării interspațiului cu negru întins al grupei α”³⁸.

Castroanele sau *străchinile* au forme emisferice (fig. 14/2; tab. 6/4b), cu pereții arcuiți spre exterior (fig. 14/3-5; tab. 6/3a-b, 6b), cu buza mai mult sau mai puțin evazată și umărul mai mult sau mai puțin accentuat. Un exemplar, de dimensiuni mici, are interior un decor din ove

³⁸ A. Nițu, *op. cit.*, p. 131.

albe, mărginite cu negru, ce închid câte o buclă neagră, interspațiul roșu întins, iar exterior un decor probabil bicrom, compus din două ove și din linii unghiulare (fig. 14/2; tab. 6/4b). Pictura s-a conservat mai bine pe trei exemplare specifice variantei cu marginea evazată, gât și umăr marcat, între care două mai scunde și unul mai înalt (fig. 14/3-5). Un castron scund a fost pictat interior tricrom cu motive din benzi albe dispuse cordiform și în unghi, mărginite cu negru, interspațiu roșu întins (fig. 14/3; tab. 6/3a). Altul, prevăzut cu tortițe pe umăr, a păstrat interior un motiv din benzi albe mărginite cu linii negre late, ordonate în unghiuri. Exterior a avut probabil un decor bicrom compozit, format din ove cu tangente, interspațiul roșu întins (fig. 14/4; tab. 6/3b). Înălțimea mai mare a pereților unui castron a permis dispunerea decorului din benzi acoperite cu alb etalat, mărginite cu negru pe fond roșu, în registre orizontale. Motivul cordiform pictat tricrom are în decorul exterior centrul marcat cu alb, iar în cel interior cu brun. Spre bază s-au realizat exterior spirale și interior benzi concentrice albe și roșii, interspațiul roșu întins (fig. 14/5; tab. 6/6b).

Un *capac* păstrat parțial avea pictura relativ ștearsă, totuși se poate urmări decorul din ove deschise spre buză (fig. 17/2; tab. 6/5b). Alt *capac* cu corpul mai înalt (fig. 17/3; tab. 6/5a) și decorul în parte șters, constituie o formă ce poate fi caracteristică și fazei Cucuteni A-B.

Vasele cu gât înalt și corp bombat aparțin categoriei ceramicii pictate tricrom, uneori și tetracrom pe fond alb, mai rar brun (fig. 15/1-2,4,6; tab. 7/2a-b). Pe un exemplar cu gâtul cu diametrul mic, motivele cordiforme au fost realizate din benzi alb pozitive, mărginite cu negru, interspațiul roșu întins, fond brun (fig. 15/1). Un vas are pe corp, într-un registru limitat spre gât de o bandă albă mărginită cu negru, motivul spiralei cu volute cu multe spire (fig. 15/2). De obicei, formele cu gâtul înalt și umărul marcat printr-o șanțuire, au fost pictate cu motive cordiforme rezervate din fondul alb, conturate cu negru, interspațiul roșu liniar, în interior întins, pe corp spirale (fig. 13/4).

Două forme apropiate, deosebit de îngrijit pictate, au decorul realizat prin procedee picturale legate de inversarea fondului, brun sau alb³⁹. Finețea execuției permite valorizarea lor la nivel maxim. Primul, pictat tetracrom, are motivele realizate din benzi albe pozitive, foarte înguste, mărginite cu negru, interspațiul roșu liniar pe fond brun. Decorul compozit al vasului este format din trei ove duble, separate la bază de ove simple. Pe corp apar șiruri de câte patru spirale, conjugate cu volute,

³⁹ Au fost deja publicate fotorafii, cf. I. Bauman, A. Zugravu, *op. cit.*, p. 10, pl. 3/1-2.

dispuse consecutiv sau agățate (fig. 15/4; tab. 7/2a). Al doilea exemplar pictat tricrom, are decorul realizat din benzi albe negative, mărginite cu negru, interspațiul roșu liniar. Pe registrul gâtului s-a realizat un decor sintetic, compus în partea superioară din benzi albe mărginite cu negru, dispuse orizontal sau în arc, limitate de benzi oblice și spre registrul corpului de arcuri deschise de data aceasta spre umărul vasului, pentru a încadra un disc – posibil discul lunii pline. Corpul a fost ornamentat cu două șiruri de câte patru spirale. Interspațiul s-a trasat foarte fin, cu roșu liniar. O linie fină roșie mărginește contururile motivelor. Doar o linie mai lată neagră face trecerea spre ultimul registru acoperit cu culoare roșie (fig. 15/6; tab. 7/2b). De remarcat pentru ultimele două exemplare alăturarea de ductul spiralelor duble a uneia simple, fără a fi legată organic de aceasta (fig. 15/4,6), cum s-a realizat ades la Dumești-Între Pâraie.

Un mic *support* are ambele deschideri tronconice pictate ca registre separate, limitate de o bandă albă, mărginită cu negru. Motivele decorative realizate negativ cu aceeași bandă albă, mărginită cu o linie lată neagră, descriu pe registrul superior în bicromie ghirlande și pe cel inferior, în tricromie liniară, motive cordiforme trasate pe alb cu linii late negre, marcate alternant și de una subțire roșie (fig. 18/2; tab. 7/4). Un alt exemplar, probabil apropiat ca formă, are pe marginea superioară ove concentrice, interspațiu roșu liniar (fig. 14/1; tab. 7/5a).

De remarcat și suportul terminat în partea superioară în formă de taler, cu picior înalt, prevăzut cu două perforări circulare, decorat conform speciei cu decor bicrom liniar, cu linii negre-ciocolatii pe fondul roșu-brun închis al vasului. Pe marginile libere ale talerului, ovele sunt dispuse oblic și asimetric. Piciorul, împărțit în două registre orizontale, limitate de linii late negre, are în primul ove duble, dispuse în oglindă, ușor oblice, iar în al doilea un șir de spirale agățate (fig. 16/1; tab. 7/5b). Aceleași elemente de decor apar și în interiorul vasului unui alt suport, dar altfel stilizate, două ove opuse, trasate din câte trei linii negre subțiri, pentru a rezerva benzi roșii. Liniile negre însă se multiplică paralel cu ovele, astfel, cele trei linii se intersectează cu cele similare ovei opuse (fig. 16/6).

Tab.2.

Chetrești-Capul Dealului, faza A. Categoriile ceramicii pictate

FORME VARI- ANTE	PROCE- DEU <i>specia deco- rativă</i>	FORMATIV modul aplicării regulilor tratării culorilor în aspectele decorului	ASPECTUL <i>pictura exterioară</i>	DECORATIV <i>Pictura interioară</i>
1. Pahare profil arcuit	bicrom negru/ roșu	fond roșu (fig. 16/4; tab. 6/1b)	spirale negre-ciocolatii	1 registru- culoare albă, 2 roșie
2. profil arcuit	tricrom	Fond alb, benzi nega- tive mărginite cu negru, interspațiul roșu (fig. 13/1; tab. 6/1a; cp. 0,45 l)	cercuri cu tangente?, benzi albe negative lățimi 10-12 mm	
3. gât cilin- dric, corp sferoidal	tricrom 3 registre	fond alb, benzi albe ne- gative, mărginite ne- gru/brun, intersp. roșu întins/liniar (fig. 13/3; tab. 6/2a; cp. 0,35 l)	gât, volute cu tangente; corp 2 spirale libere, simetrice și ove	
4. "	tricrom 3 registre	fond alb, decorul se aseamănă cu cel precedent (fig. 13/5)	Spirale	
5. "	tetracrom	fond roșu, benzi albe pozitive, mărginite cu negru, intersp. roșu întins (fig. 15/3; tab. 6/1c)	pe corp spirale	Registrul gâtui- lui ove
6. gât evazat	tricrom	fond alb benzi albe negative, interspațiu roșu liniar (fig. 15/5; tab. 6/2c)	pe gât și corp spirale, pri- mele secționate de limita buzei	
7. Boluri	bicrom	Fond alb, interspațiul cu linii negre în rețea (fig. 18/1)	benzi albe negative mărginite cu negru	
8. Cratere	tricrom gât evazat	Fond alb, interspațiu roșu liniar (fig. 13/2)	spirale albe negative, mărg. cu negru/roșu	
9.	tricrom	fond alb, linii negre, intersp. roșu liniar (fig. 18/6; tab. 7/1)	ove și volute	
10. Castroane	bi și tricrom	Fond alb, resp. roșu, ove albe/ negru, închid o buclă neagră (fig. 14/2; tab. 6/4b; cp. 0,13 l)	două ove și linii unghiu- lare	Ove albe, inter- sp. Roșu întins

11. umăr marcat	tricrom	Fond alb, benzi albe negative, intersp. roșu întins (fig. 14/3; tab. 6/3a; cp. 2,3 l)	motiv cordiform separat de unghiuri	Benzi albe unghiulare/ negru
12. toartă pe umăr	bi și tricrom	fond alb, benzi albe negative/negru intersp. roșu întins (fig. 14/4; tab. 6/3b; cp. 2 l)	interior bicromie, benzi ordonate în unghiuri	Decor compozit, ove unghiuri
13. adânc 2 registre	tricrom	fond roșu, benzi albe, mărginite cu negru (fig. 14/5; tab. 6/6b; cp. 5 l)	motive cordiforme albe, spirale , intersp roșu întins	Bază bicromie, benzi concentr. Albe/roșii
14. Capace	tricrom	Fond alb, pictura ștearsă, decor cu ove! (fig. 17/2; tab. 6/5b)		
15. înalt	ștears	fond alb (fig. 17/3; cp. 0,75 l)		
16. Vase cu gât înalt	tricrom	fond alb (fig. 13/4)	cordiforme albe conturate cu negru, intersp. roșu liniar	Cordif. Alb/negru, intersp. roșu întins
17. “	tetracrom	fond brun, pe corp registre (fig. 15/1)	cordiforme albe pozitive/negru , intersp.roșu întins	
18. “	tricrom	fond alb, registre limitate de banda albă mărginită cu negru (fig. 15/2)	motivul spiralei cu volutele cu multe spire	
19. “	tetracrom	Fond brun, benzi albe pozitive, mărginite cu negru, interspațiu roșu liniar (fig. 15/4; tab. 7/2a)	gât-motive cordiforme; corp-spirale, volute conjugate	
20. “	tricrom	Fond alb, benzi albe negative, mărginite cu negru, o linie fină roșie mărginește decorul, interspațiu roșu liniar fin (fig. 15/6; tab. 7/2b; cp 2,6 l)	gât decor sintetic , corp 2 șiruri de patru spirale libere cu volute conjugate	
21. gâtul înalt, invazat	tetracrom	Fond brun, două registre, separate de banda alb/negru (fig. 18/4; tab. 6/2b)	gât 2 spirale consecutive , pe corp altele, intersp.rețea-linii roșii	Interior are altă rețea-linii roșii , late, pe alb
22. Suporturi	tricrom	fond alb, ove albe, intersp. Benzi late roșii (fig. 14/1; tab. 7/5a)		

23. tronconic	bicrom, tricrom	fond alb, bandă albă/linie lată neagră, alternant cu o linie roșie (fig. 18/2; tab. 7/4)	ghirlandă în bicromie, cordiforme în tricromie	
24. taler cu picior, cu 2 perf. Circulare	bicrom	negru pe roșu, linii negre-ciocolatii pe fondul roșu-brun, intersp.roșu întins (fig. 16/1; tab. 7/5b)	taler-ove asimetrice, picior 2 registre, unul cu ove oblice, altul cu spirale agățate	
25. taler	bicrom	negru pe roșu, interspațiu roșu întins (fig. 16/6)	ove opuse, formate din trei linii negre subțiri	
26. picior perforat	tetracrom	Fond brun, benzi albe mărginite cu negru (fig. 16/2)	spirale, interspațiu roșu întins	
27. taler	tetracrom	Fond brun, benzi albe pozitive, mărg.cu negru (fig. 16/3; tab. 7/3)	volute cu centrul mărit, interspațiul roșu întins	
28. picior vas	tricrom	fond alb, benzi albe negative, mărginite cu negru (fig. 16/7)	2 ove, spirale, intersp. roșu liniar-rețea	
29. suport	tricrom	negru pe alb, interspațiul brun întins (fig. 17/4; tab. 7/6)	spirala-benzi albe negative, pe marg. negru	
30. picior	tricrom	Fond alb, benzi albe, mărginite cu negru, intersp. roșu liniar (fig. 18/5; tab. 7/7)	spirale	
31. suport înalt, perforat	bicrom	fond alb,benzi albe/negru, alternau cu linii roșii, intersp. linii roșii (fig. 8/3;tab. 7/8).	probabil benzi ce formau ove circumscrise	
32. Vase miniaturale	bicrom	bicrom , brun/alb, pictura ștersă (fig. 17/1; tab. 6/4a; cp. 0,03 l)	ove	

Pe un taler apar volute realizate din benzi albe pozitive, mărginite cu negru, interspațiul roșu. Baza nepictată a talerului nu a mai fost finisată (fig. 16/3; tab. 7/3). Aceleași procedee decorative s-au aplicat și pe un picior perforat, pictat cu spirale (fig. 16/2). În schimb un alt picior de suport, împărțit în registre orizontale, a fost acoperit cu benzi albe negative, mărginite cu negru, pe fond alb. Pe registrul superior sunt ove

cu tangente, pe cel inferior spirale, interspațiul roșu liniar și în rețea (fig. 16/7), ca pe un alt picior (fig. 18/5; tab. 7/7). Probabil tot ca suport poate fi interpretat un vas cu decorul mai șters. Mai bine s-a conservat spirala de pe corp trasată cu benzi albe negative, mărginite cu negru, interspațiul brun întins sau alb (fig. 17/4; tab. 7/6). Decorul unui suport înalt, perforat, a fost pictat cu roșu-brun pe fond alb. Motivul era format probabil din benzi albe, mărginite cu roșu-brun, ce alternau cu benzi marcate de o linie mediană roșie, interspațiu roșu liniar (fig. 18/3; tab. 7/8).

Vasele miniaturale cu corpul emisferic au pictura ștearsă (fig. 17/1; tab. 6/4a). Un perete de la un vas de mari dimensiuni a fost acoperit cu benzi late albe, mărginite cu negru, între ele sunt alte benzi late roșii (fig. 16/5).

Analiza ceramicii de la Chetrești-Capul Dealului s-a realizat în funcție de criteriile de clasificare bazate pe sistemul de periodizare publicat de Vladimir Dumitrescu⁴⁰, Anton Nițu și Mircea Petrescu-Dîmbovița⁴¹. Acestea au urmărit o actualizare a metodei de clasificare și periodizare inițiată de Hubert Schmidt în 1932, în funcție de „regulile logicii și taxonomiei”, reguli ce au permis formularea teoretică a criteriilor de clasificare a complexelor ceramice „repartizate în etapele lor organice și articulate”⁴².

Categoriile ceramicii principale de la Chetrești-Capul Dealului se caracterizează prin câteva procedee decorative. Pe de o parte puține exemplare pictate bicrom cu negru pe roșu-brun, definite în analizele stilistice anterioare conform speciei cu decor bicrom liniar⁴³, între care castroane sau boluri (fig. 16/4; 18/1), suporturi sau vase cu suport (fig. 16/1,6; 18/3) și vase miniaturale (fig. 17/1). Unele castroane s-au pictat bicrom doar exterior (fig. 14/2,4), iar un suport are bicromie pe registrul superior (fig. 18/2). Pe de altă parte ceramica pictată tricrom decorată frecvent cu motive din benzi albe negative, înguste, rezervate din fondul alb, mărginite cu negru, ades dublat de roșul ce acoperă și interspațiul,

⁴⁰ Vl. Dumitrescu, *op. cit.*, SCIV, XIV-XV, 1 și 2, p. 51-78 și p. 285-308. Vezi și *Origine et évolution de la civilisation de Cucuteni-Tripolie*, *Archaeologia*, Varsovie, 1963, XIV, p. 1-40.

⁴¹ M. Petrescu-Dîmbovița et alii, *Trușești. Monografie arheologică*, Ed. Academiei Române, Complexul Muzeal Național „Moldova” Iași, București – Iași, 1999, p. 550 și urm.

⁴² A. Nițu, *op. cit.*, p. 93.

⁴³ *Ibidem*, 1980, p. 173, fig. 10/1.

liniar sau întins (fig. 13; 14/1-4; 15/2,5-6; 16/5,7; 17/2-4; 18/1-2,5-6). Urmează pictura tetracromă cu motive din benzi albe pozitive, conturate cu negru și interspațiul acoperit cu culoare roșie liniară sau întinsă, aplicate pe fondul natural brun-roșu (fig. 14/5; 15/1,3-4; 16/2-3; 18/4).

Pictura tricromă sau tetracromă se caracterizează și prin funcția pe care o are roșul, întâi cu rol de contur al benzilor acoperite cu culoare albă etalată, dublând negrul, procedeu întâlnit și în alte așezări din Podișul Central Moldovenesc, la Dumești-Între Pâraie, Delești-Cetățuia ș.a. De regulă cu roșu s-a pictat interspațiul, liniar sau întins ca o tușă.

Aceste caracteristici, pe de o parte folosirea în continuare a fondului alb, pe de altă parte pictura cu alb pozitiv pe fondul roșu sau natural al vasului, au permis o încadrare stilistică a ceramicii de la Chetrești-Capul Dealului în prima parte a subfazei Cucuteni A_{3b}=A₄. Ceramica subfazei A_{3b} comportă o evoluție stilistică definită prin complexe ceramice specifice pentru ultimele secvențe ale fazei A, decorate cu benzi alb pozitive, înguste sau foarte înguste. Descoperirile de la Gura Văii⁴⁴, Izvoare II₂⁴⁵, Iași-Splaiul Bahlui⁴⁶, Săcărești-Dealul Tinosul⁴⁷, Darabani I, Kadievți-Burakovka și Bavki⁴⁸, mai recent și de la Dumești-Între Pâraie, au relevat însă un paralelism dar și o succesiune a lor, în cadrul ultimelor secvențe specifice fazei A a civilizației Cucuteni.

4.3. Specia ceramicii nepictate și pictate, faza A-B (tab. 3; 8; fig. 19-21). O parte a ceramicii aparține speciei fine, nepictate, precum castronașul cu pereții subțiri, apărut împreună cu fragmente pictate în stilul grupelor Cucuteni A-B₂ (fig. 19/6; tab. 8/3a). Altele provin de la pahare (fig. 19/5; tab. 8/1), castroane semisferice (fig. 19/4,7; tab. 8/3b, 4) și capace înalte (fig. 19/1-3,8; tab. 8/2, 5), acoperite parțial sau în întregime cu un strat de angobă roșie. Descoperirea acestora în preajma ceramicii pictate din faza A-B presupune o datare similară.

Grupa 9 (tab. 3; fig. 20/1-2,4-5,7). La Chetrești-Capul Dealului predomină formele mici și mijlocii, pahare, cupe, vase cu picior, castroane, suporturi. Modelul picturii tricrome pe fond alb din faza A a constituit sursa procedurii formativ al grupei 9, caracterizată prin pictură cu trei culori în două variante, 9₁-9_{1a}, cu negru sau roșu pe alb,

⁴⁴ A. Nițu, C. Buzdugan, C. Eminovici, *Descoperirile arheologice de la Gura Văii (municipiul Gh.Gheorghiu-Dej)*, Carpica, IV, p. 57 și urm., fig. 14/4,6.

⁴⁵ R. Vulpe, *op. cit.*, 1957, p. 29 și urm., fig. 16/4.

⁴⁶ C. Martiniuc, V. Chirica, A. Nițu, *Poziția geomorfologică și cultural-cronologică a așezării Cucuteni A de la Iași-Splaiul Bahlui*, SCIVA, 28, 1977, 2, 18, p. 192-193.

⁴⁷ A. Nițu, *op. cit.*, 1978-79, p. 131, fig. 10/1-2.

⁴⁸ T. S. Passek, *La céramique Tripolienne*. Moscou-Leningrad, 1935, p. 101.

sau pentru 9₂-9_{2a}, cu alb pe negru sau roșu⁴⁹. Cel mai des ornamentul s-a aplicat pe fondul alb-cărămiziu, obținut prin acoperirea suprafeței vasului cu un strat subțire. Pe acest fond alb decorul s-a pictat cu linii negre, egale ca lățime⁵⁰, paralele, ordonate orizontal, în labirint sau în spirală⁵¹. Acest decor specific subgrupeii 9₁, definit prin pictura bicromă cu negru pe fond alb, se întâlnește și la Chetrești-Capul Dealului pe cupe și pahare de diferite dimensiuni (fig. 20/1-5,7). Corpul bombat al unui pahar s-a acoperit cu benzi liniare negre unite în ghirlandă, pe fond alb (fig. 20/1), ca pe vasul de la Drăgușeni-Izvor⁵². Volutele înfășurate în culbec (fig. 20/2,4,7), au analogii și pe ceramica de la Huși⁵³, Cucuteni-Dâmbul Morii, Corlăteni sau Traian-Dealul Fântânilor⁵⁴. Formele decorative 9₁ se găsesc în Podișul Central Moldovenesc la Negrești-În Țigănice⁵⁵, iar romburile imbricate apar pe ceramica de la Huși-Centrul Orașului.

Grupa 1 (tab. 3; 9; fig. 20/6,10; 21; tab. 9/1-3,4b). Acestui stil decorativ îi pot aparține motivele pictate pe capace cu corpul relativ cilindric și marginea evazată. Deși pictura este mai ștearsă, se pot urmări elementele decorului. Cele mai frecvente sunt motivele în X pictate cu negru ciocolatiu peste o bandă lată roșie, pe fond alb. Un pahar cu gâtul înalt, o formă ce se continuă din ultimele secvențe cronologice ale fazei Cucuteni A, are un decor l₂, realizat din șiruri de zigzaguri duble sau X-uri, ce formează romburi, trasate peste benzi roșii orizontale, interspațiul alb. Pe mijloc decorul este separat de trei linii roșii, două unite. Interiorul paharului a fost acoperit pe registrul superior cu aceleași linii roșii și negre, dar dispuse oblic (fig. 21/1; tab. 9/1). Motivul se repetă pe capace (fig. 21/3-5; tab. 9/2-3,4b), iar cel din interiorul paharului la exteriorul altor forme similare (fig. 20/6,10). Un capac s-a ornamentat pe gât cu spirale conjugate, pictate cu negru pe fond alb (fig. 21/4;

⁴⁹ A. Nițu, *op. cit.*, 1984, p. 30.

⁵⁰ S-au paralelizat cu tipul 3, variantele a,c,e,f de la Traian-Dealul Fântânilor, cf. A. László, *Cercetări arheologice în așezarea Cucuteni A-B de la Huși*, *ArhMold*, IV, 1966, p. 10, nota 11.

⁵¹ A. László, *op. cit.*, 1966, p. 10, 12, fig. 4.

⁵² A. Crișmaru, *Contribuții la o monografie arheologică*, Botoșani, 1977, fig. 73/3.

⁵³ A. Nițu, V.V. Bazarciuc, *op. cit.*, p. 20, fig. 2/1; 5/4.

⁵⁴ H. Schmidt, *op. cit.*, p. 31-33, pl. 14/1-2; 15/8-10; 16/1; VI. Dumitrescu, *La station préhistorique de Traian (dép de Neamț, Moldavie): fouilles des années 1936, 1938 et 1940, Dacia*, IX-X, 1945, p. 52-53, pl. III/1-7; I. Nestor et alii, *Săpăturile de pe șantierul Valea Jijiei (Iași-Botoșani-Dorohoi) în anul 1950*, *SCIV*, II, 1, 1951, p. 71, fig. 18, 20; M. Petrescu-Dîmbovița, *Nouvelles fouilles archéologiques à Cucuteni-Băiceni en Roumanie (dans le Nord de la Moldavie)*, *Atti del VI Congr. Intern. delle Scienze Preist. et Protoist.*, Roma 1962, II, Florența, 1965, fig. 6; 7/1.

⁵⁵ Cercetări de suprafață realizate de noi în 1978.

tab. 9/2). Grupa 1, prin subgrupa 1_{3a} este cunoscută în podiș și la Chițoc-*La Rupturi*⁵⁶ sau la Huși-Centrul Orașului⁵⁷.

Stilul 1 (fig. 20/9; 21/2; tab. 9/4a), definit ca ultimă sinteză a fazei Cucuteni A-B, se caracterizează prin variante picturale și decorative ce se amplifică gradat, în cadrul celor trei subgrupe 1₁₋₃. În stilul 1, la motivele în S agățate extremitățile “liniei înfășurate și desfășurate în dublu sens sunt diametral opuse, deoarece linia neagră constituie conturul comun al celor două volute imbricate ale spiralelor agățate, formate din benzi libere cu contur liniar”⁵⁸. Spirale conturate prin linii negre apar și la Chetrești-*Capul Dealului*, pe un capac iar pe un vas miniatural ove libere trasate cu negru pe fond alb, specifice pentru 1_{1a} (fig. 20/8; 21/2; tab. 9/4a), cu analogii la Chițoc-*La Rupturi*, Huși-Centrul Orașului⁵⁹.

În Podișul Bârladului 1_{2a}, apare la Huși în „variantea cu pictură tricromă cu negru și alb secundar pe fond brun”. Ornamentul în labirint al paharelor de aici s-a considerat a fi specific Podișului Central Moldovenesc⁶⁰. Decorul constă din linii orizontale negre, ce rezervă altele brune alternativ acoperite cu alb, și tot alternativ unite – conjugate de scurte benzi oblice, albe, conturate cu aceeași linie neagră ce mărginește banda (fig. 20/9). Se creează astfel impresia unui traseu închis, în labirint⁶¹. Decorul unitar al unor pahare descoperite la Huși-Centrul Orașului a stat la baza definirii „labirintului”⁶². Stilul 1_{2a} este cunoscut și la Văleni-*Dochia*⁶³, Cucuteni-*Cetățuie*, Calu-Horodiștea, Traian-Dealul Fântânilor⁶⁴.

⁵⁶ Cercetări de suprafață realizate de noi între 1984-87.

⁵⁷ A. Nițu, V. V. Bazarciuc, *Considerații cu privire la ceramica Cucuteni A-B pe baza descoperirilor recente*, *ArhMold*, IX, 1980, p. 21, fig. 3/2.

⁵⁸ *Ibidem*, p.25.

⁵⁹ A. László, *op. cit.*, p. 15; fig. 9; A. Nițu, V. V. Bazarciuc, *op. cit.*, p. 24-26, fig. 4/1-3; 6/5.

⁶⁰ *Ibidem*, p. 15; A. Nițu, V. V. Bazarciuc, *op. cit.*, p. 30.

⁶¹ A. Nițu derivă aspectul decorativ tot din 9₁, din motivele elipsoide sau paralele de la Traian-Dealul Fântânilor. „Decorul în labirint al paharelor de la Huși și al amforelor de la Traian este preluat din subgrupa 9₁, dar trecute prin procedeele decorative ale subgrupeii 1₂, și transpus în procedeele stilistice ale subgrupeii 1_{2a}”, cf. A. Nițu, V. V. Bazarciuc, *op. cit.*, p. 31, fig. 2/4a; 5/6-8.

⁶² A. László, 1966, p. 10,12,15, fig. 4/3,1b; 8/2; A. Nițu, V. V. Bazarciuc, 1980, p. 27, fig. 2/4_{a-b}.

⁶³ Vasul inedit de la Văleni-*Dochia*, aflat în colecția Muzeului județean “Ștefan cel Mare” Vaslui, are pe umăr două șiruri de X-uri pictate cu negru pe banda roșie, în stil 1₂, iar pe corp perle cu tangente de stil 1_{3a}.

⁶⁴ Al. Vulpe, 1937-40, fig. 20/5,10; 21/12; 19/13; Vl. Dumitrescu, 1945, pl. XII/7.

Tab.3.

Chetrești-Capul Dealului, faza A-B. Categoriile ceramicii pictate

FORME VARI- ANTE	PROCEDEU <i>Specia decorativă</i>	FORMATIV Modul aplicării regulilor tratării culturilor în aspectele decorului	ASPECTUL <i>pictura exterioară</i>	DECORATIV <i>pictura interioară</i>
			CATEGORII SECUNDARE	
1. Pahare		(fig. 19/5; tab. 8/1; cp. 0,89)	acoperite parțial sau în întregime cu un strat de angobă	
2. Capace		(fig. 19/1-3,8; tab. 8/2,5)		
3.	culoare roșie	(fig. 19/7; tab. 8/4)		
4.	nepictat	(fig. 19/6,4; cp. 0,5 l; tab. 8/3a-b)		
Castroane			CATEGORII PRINCIPALE	pictate
5. Pahare apropiat de un bol	Gr.β-β ₁ , bicromie, negru/alb	fond alb (fig. 20/1; cp. 0,15 l)	benzile liniare negre unite în ghirlandă	
5.profil evazat	bicromie	negru pe alb (fig. 20/2)	volute înfășurate în culbec	
6. “		negru pe alb (fig. 20/4-5)	volute înfășurate în culbec	
7. “		negru pe alb (fig. 20/7)	volute înfășurate în culbec	
8. Cupe	bicromie	negru și roșu pe alb (fig. 20/3)		
9. Pahar tricromie	Gr.1- 1 ₂	negru și roșu pe alb (fig. 20/6)	Benzi	
10. “	Tricromie	negru și roșu/alb (fig. 20/10)	Toartă	
8.Pahar cu gât înalt, evazat		(fig. 21/1; tab. 9/1; cp. 0,5 l)	fond alb, X-uri ne- gre/bandă roșie, in- tersp.alb. Limita de registru-3 linii roșii	Registrul superior cu linii roșii și negre, oblice
9. “		(fig. 21/3; tab. 9/4b)		
10. “		(fig. 21/4; tab. 9/2)	+gât ornamentat cu spirale conjugate, negru pe fond alb	
11. “		(fig. 21/5; tab. 9/3)		
12. Capac	Gr. 1-1 _a	(fig. 21/2; tab. /4a)	spirale libere trasate cu negru pe fond alb	

13. vas miniatural		(fig. 20/8; cp. 0,015 l)	ove libere trasate cu negru pe fond alb	
14. Bol tricolorie	Gr.1-2a	Benzi albe și brune/ mărginite cu negru (fig. 20/9)	labirint din linii negre, ce rezervă alternativ benzi brune și albe, con- jugate cu benzi oblice albe-creeează impresia unui traseu închis	

4.4. Categoria ceramicii de tip C (tab. 10; fig. 23), de la Chetrești-Capul Dealului a intrat în circuitul informațional prin specia de interferență dintre ceramica cucuteniană și cea arsă reducător, fără scoică, ornamentată cu striuri sau cu șiruri de puncte imprimate-adâncite⁶⁵. În defnirea ceramicii de tip C, specifice subfazei Cucuteni A₃, Anton Nițu stabilește două specii. Prima, lucrată din pastă arsă semi/reducător, amestecată cu degresanți de granulație mare, ce preia aspectele decorative ale ceramicii pictate, precum spiralele în S, transpuse prin benzi liniare striate, exemplificată prin craterul de la Drăgușeni-Săveni. A doua modelată dintr-o pastă mai bună, apropiată sau similară celei arse oxidant, uneori acoperită cu o fețuială fină, lustruită, cu decor imprimat cu șiruri de puncte dar care păstrează și decorul striat, uneori cu motive spiralice, a fost exemplificată prin descoperirile de la Fedeleşeni și Chetrești (Vaslui)⁶⁶.

Ordonarea ceramicii cucuteniene de tip C, a fost facilitată de această împărțire în funcție de compoziția pastei, ardere, finisare exterioară, decor și forme, de obicei castroane înalte – cratere, care a permis diferențierea a două specii⁶⁷. Conform acestei clasificări ceramica de la Chetrești, din complexele L₁ (fig. 23/3), L₂ (fig. 23/4-6,8-10; tab. 10/1,3-4) și de pe nivel (fig. 23/1,2,7; tab. 10/2), aparține primei specii, cu excepția unui vas (fig. 23/1). Cele zece fragmente descoperite în săpăturile arheologice de la Chetrești, din 1988 și 1992, aparțineau unor vase diferite, lucrate din pastă arsă semioxidant. Dintre acestea șase vase au pasta degresată cu nisip, șamotă și pereții finisați exterior cu un strat de angobă gălbui-cenușie, lustruită (fig. 23/1-2,7-10), patru au în pastă nisip și pietricele (fig. 23/3-6) și

⁶⁵ A. Nițu, *op. cit.*, 1977, p. 154; Șt. Cucuș, *op. cit.*, p. 63, fig. 1/2.

⁶⁶ *Ibidem*.

⁶⁷ I. Nestor, E. Zaharia, *Sur la période de transition du Néolithique à l'âge du bronze dans l'aire des civilisation de Cucuteni et Gumelnița, Dacia, NS, XII, 1968, p. 25.*

numai unul și scoică pisată (fig. 23/1). Între forme se pot detașa patru cratere, tip specific complexelor acestei categorii ceramice, dintre care unul decorat pe umăr cu un șir de impresiuni neegale (fig. 23/5,8-10) și vasele cu gât înalt, buza neprofilată și corpul sferoidal, pe care apare și decorul striat și baia de culoare roșie (fig. 23/2,7; $\varnothing=6;10,3$ cm). Predomină, cum se vede, ceramica de interferență, influențată mai mult de producția olarilor cucutenieni.

Din așezarea Cucuteni A pot proveni șapte fragmente (fig. 23/3-4,6; 8-10). Trei arse neuniform, au fost lucrate din pastă cu nisip și șamotă, cu grosimea pereților de 0,8-1,0 m. Dintre acestea un exemplar are nuanțe brun-cenușii exterior și negre interior și a fost ornamentat pe umăr cu creștături realizate neglijent (fig. 23/10; tab.10/1; $\varnothing=19$ cm) și două au fost acoperite exterior cu un strat de angobă gălbui-cenușie, lustruită, dar care acum se exfoliază, unul dintre ele are pe umăr aplicate proeminențe conice (fig. 23/8-9; tab. 10/3-4; $\varnothing=16,6;16$ cm). Alte patru fragmente diferite, din care unul poate proveni tot de la o strachină cu corpul profilat, au fost ornamentate cu benzi din cel puțin 3 linii incizate, ordonate orizontal sau în arc (fig. 23/3-4,6).

Din așezarea Cucuteni A-B provin trei fragmente de la vase arse oxidant, dar incomplet, cu miezul cenușiu, degresate cu nisip și șamotă (fig. 23/1-2,7). Cum am amintit, un mic ciob are în compoziția pastei și scoică pisată (fig. 23/1). De asemenea, nici un vas nu a fost decorat cu impresiuni de șnur⁶⁸.

Noile descoperi constituie un argument pentru demonstrarea acestui proces de interferență, menționat nu numai pentru arealul civilizației Cucuteni, dar și pentru civilizațiile Tripolie⁶⁹ și Gumelnița⁷⁰.

Un rol aparte în schimbarea structurii Europei vechi l-a avut și apariția în arealul sudic a unei noi culturi, Cernavodă I, încă de la sfârșitul fazei A. Între aceasta și civilizația Cucuteni au avut loc schimburi și chiar interferențe culturale, documentate deja prin stațiunile Râmnicel,

⁶⁸ S. Marinescu-Bîlcu consideră că prezența scoicii pisate în pasta câtorva vase cucuteniene s-a putut datora fie surselor de lut, fie unor necesități de ordin gospodăresc, *Ceramica cucuteniană de la Drăgușeni. Tradiții, creații proprii, aspecte regionale*, SCIVA, 40,1989, 3, p. 217.

⁶⁹ V. N. Danilenko, *Eneolit Ukrainy*, Kiev, p. 72.

⁷⁰ P. Roman, A. Opreșescu-Dodd, Pál Iános, *Beiträge zur problematik der Schnurverzierten Keramik Südosteuropas, Balkankommission, Mainz am Rhein, Verlag Philip von Zabern, 1992.*

Sărata-Monteoru și Pietroasele⁷¹. Ceramica Cernavodă I cunoaște și o specie fină, degresată cu nisip, arsă în culoarea ocrului, la exterior de multe ori acoperită cu un strat de angobă, specie cunoscută în aria cucuteniană și la Chetrești-Capul Dealului, definită ca o specie de interferență. Se poate documenta astfel un eventual aport al culturii Cernavodă I la vehicularea acestui tip ceramic în aria cucuteniană, existent încă de la sfârșitul fazei Cucuteni A, ulterior prezent în proporții tot mai mari, alături de ceramica decorată cu motive imprimare cu șnurul, în fazele Cucuteni A-B și B, presupus de Sebastian Morintz și Petre Roman încă din anul 1968⁷².

5.0. Reprezentări plastice. Pe un castron cu corp tronconic, pictat interior tricrom pe fond brun și exterior cu culoare albă ștearsă, sub buza evazată, proeminențele duble au fost înlocuite de *regiunea gluteală* a unei reprezentări feminine, modalitate la care s-a ajuns, se demonstrează, printr-un procedeu *ad hoc* și spontan⁷³. Perforarea orizontală le adaptează funcției de toartă. Practica reducerii reprezentărilor feminine dorsale la „regiunea gluteală” corespunde unei concepții generale, *pars pro toto*, specifică artei figurate preistorice.

Din grupa statuțelor neornamentate în suprafață⁷⁴ s-a găsit doar un exemplar (fig. 22/1), cu analogii la Bălteni-Dealul Cârlanului, Tăcuta-Miclea, Berești-Dealul Bulgarului⁷⁵. Măsuțele patrulatere, cu fața alveolată sau perforate central, constituie o grupă bine cunoscută în faza A. Un altăraș descoperit la Chetrești-Capul Dealului (fig. 22/3), avea suprafața concavă, ca și fragmentul perforat la mijloc de la Dumești-Între Pâraie⁷⁶, pictat cu roșu și cel de la Tătărani-Lohan⁷⁷.

⁷¹ Șt. Cucos, *op. cit.*, p. 73; I. T. Dragomir, *Săpăturile arheologice din așezarea cucuteniană de la Berești „Dealul Bulgarului” (jud. Galați), Materiale*, București, 1983, p. 102.

⁷² S. Morintz, P. Roman, *Aspekte des Ausgangs des Äneolithikums und der Übergangsstule zur Bronzezeit im Raum der Niederdonau, Dacia, NS, XII, 1968*, p. 47 și urm.; A. Nițu, *op. cit.*, 1977, p. 154.

⁷³ A. Nițu, *op. cit.*, 1971, p. 84 și urm., fig. 2; 3/2.

⁷⁴ D. Monah, *Plastica antropomorfa a culturii Cucuteni-Tripolie*, Bibliotheca Memoriae Antiquitatis, Piatra Neamț, 1997, p. 78.

⁷⁵ R. Alaiba-Maxim, I. Marin, *op. cit.*, fig. 8/1; N. Zaharia, C. Buraga, *Cercetări arheologice de suprafață în comunele Dănești, Rebricea și Tăcuta (Jud. Vaslui), ActaMM, I, 1979*, fig. 6/4; I. T. Dragomir, *op. cit.*, 1983, fig. 11/1-2,8-9,12; idem, *Principalele rezultate ale săpăturilor arheologice de la Berești-Dealul Bulgarului (1981), județul Galați, MemAntiq, IX-XI, 1985*, p. 102-103, fig. 24/14-18.

⁷⁶ R. Alaiba, *Dumești-Între Pâraie – monografie arheologică*, sub.tipar.

⁷⁷ V. V. Bazarciuc, *Așezarea neolitică de la Lohan 'Vadul Teilor' Huși (jud. Vaslui), ActaMM, I, 1979*, p. 49.

6.0. Probleme de datare. Stabilirea cronologiei relative a celor două aşezări, semnalate în staţiunea *Chetreşti-Capul Dealului*, se bazează pe analiza ceramicii. Conform acesteia cea mai veche locuire se poate data în una dintre secvenţele cronologice specifice pentru Cucuteni A_{3b}.

Criteriul de clasificare a ceramicii fazei A, a urmărit creşterea şi descreşterea celor „două categorii ceramice principale pictate, pe fond brun şi alb, ce dau etapele”⁷⁸.

Precizăm faptul că, prezenţa aici a ambelor categorii tricrome, cu *decor liniar pe fond brun sau alb*, permite încadrarea aşezării de la Chetreşti în Cucuteni A_{3b}. Statistic s-au surprins 21 de vase pictate pe fond alb şi 11 pictate cu benzi albe pozitive pe fond brun. La acestea adăugăm ceramica publicată anterior. La Chetreşti se întâlneşte şi specia cu interspaţiul tratat cu culoare neagră întinsă sau liniară cu decorul interior simplificat şi cu decorul exterior din benzi medii sau înguste ca la Scânteia, Kudrinţi şi Kadievţi-Bavki din vestul Podoliei”⁷⁹.

Adăugăm, totodată, vasele pictate cu două culori, negru pe fond roşu, bicrom.

În 1980 conform tabelului I privind repartiţia complexelor ceramice ale aşezărilor cu stratigrafie verticală şi orizontală în etapele determinate în ariile cucuteniană, galiţiană şi tripoliană date în Cucuteni A_{3b}, la fel ca în 1979, Chetreştiul apare alături de Fedeleşeni şi după Scânteia-La Nucii, Secăreşti-Tinosul, Iaşi *Splai Bahlui*, *Ruginoasa şi Izvoare II*₂, în zona Nistrului după Darabani I, în Podolia, Galiţia, după Kudrincy, Kadievcy Bavki, Nezvisko, Kadievcy Burakovka şi în Ucraina estică după Sabatinovka I, date în Tripolie BI⁸⁰.

În schimb, locuirea mai nouă, în funcţie de grupele stilistice de aici, 9, 1 şi δ , se poate încadra în subfaza de tranziţie Cucuteni A-B₂, deşi până în prezent nu s-a descoperit ceramică de tip C cu decor şnurat. Datarea s-a realizat în funcţie de staţiunea Huşi-Centrul Oraşului, în care au apărut aceleaşi grupe stilistice 9, 1 şi δ şi în care predomină stilului 1⁸¹. În Podişul Bârladului 1_{2a}, apare la Chetreşti, ca şi la Huşi, în „varianta cu pictură tricromă cu negru şi alb secundar pe fond brun”, în forma aspectului decorativ al labirintului, considerat specific Podişului Central Moldovenesc⁸².

⁷⁸ A. Niţu, 1980, p. 213, fig. 5.

⁷⁹ *Ibidem*, p. 150, fig. 9/2; 10/5.

⁸⁰ *Ibidem*, p. 151-154, tab. I, fig. 13/4,7.

⁸¹ A. Niţu, V. V. Bazarciuc, 1980, p. 25-26, fig. 4/3.

⁸² A. László, 1966, p. 15; A. Niţu, V. V. Bazarciuc, 1980, p. 30.

A. László a optat pentru datarea așezării de la Huși, apropiată cronologic de cea de la Chetrești, la trecerea din subfaza A-B₁ la A-B₂⁸³.

Valorizarea în plan universal, a pieselor de lut modelate în volum tridimensional, cu deosebire a ceramicii, și pentru Chetrești-*Capul Dealului*, mai puțin a plasticii antropomorfe și zoomorfe, datorită numărului încă mic de piese, justifică interesul contemporan pentru această străveche civilizație, ce a dominat Europa de Sud-Est cel puțin un mileniu. Cum remarca Petre Ursache "Ceramica tricromă nu e numai una dintre creațiile cele mai remarcabile ale neoliticului european, dar și ale tuturor timpurilor"⁸⁴.

ANEXA I, inventarul locuinței nr. 1, Cucuteni A₃. Materiale de construcție, părți din pereții locuinței: două cu o față plană; una cu urme de nuiete; un colț în unghi drept (fig. 3/6; 4/4). *Unelte*: o lamă și o așchie atipică de silex; o râșniță fragmentară de gresie; un corn (fig. 6/2,4).

Ceramica-secundară uzuală. Fragmente: două brune atipice, ornamentate cu alveole; un chiup (fig. 8/8); unul cu decor cu striaii verticale, tăiate în partea superioară de o șanțuire orizontală (fig. 11/3). *Forme păstrate fragmentar*: patru *castroane* - două mai mici, din care unul nefinisat și unul vopsit interior cu roșu ($\varnothing=12;14$ cm) și trei din pastă mai fină, din care unul cu tortițe și două acoperite cu angobă (fig. 8/6; 11/6; $\varnothing=22;26$ cm; cp. 2,7l)⁸⁵; două *castronașe-boluri* (fig. 10/3-4; $\varnothing=14;16$ cm; cp. 0,5-0,9 l); un *capac* la exterior cu urme de vopsea roșie (fig. 11/2; $\varnothing=14$ cm; cp. 0,3 l); un *vas miniatural* (fig. 12/7; $\varnothing=4,5$ cm; cp. 0,03 l); o *cană* ($\varnothing=8,2$ cm); un *vas cu gât înalt, corp bombat* pe gât cu o tortiță perforată orizontal, păstrează cel puțin pe gât un strat gros de culoare roșie ($\varnothing=14$ cm); o *toartă zoomorvă* stilizată (fig. 22/6).

Ceramica principală-pictată, forme păstrate fragmentar: o *cană*, tipul cu gât înalt, corp bombat, pictată exterior bicrom, decor probabil cu motive sintetice ($\varnothing=17$ cm); o *strachină* vopsită exterior cu alb și interior pictată tricrom cu motive în Z ($\varnothing=23$ cm).

⁸³ *Ibidem*, fig. 8/5-6.

⁸⁴ P. Ursache, *Etnoestetica*, Institutul European, Iași, 1998, p. 211.

⁸⁵ Calculele capacităților au fost realizate matematic de analist programator Vasile Alaiba. Datele sunt aproximative și datorită profilelor complicate ale vaselor și păstrării acestora fragmentare.

ANEXA II, inventarul locuinței nr. 2, Cucuteni A₃. Materiale de construcție, realizate din lut amestecat cu resturi de plante. *Fragmente*: patru de chirpic cu urme de nuiele; cinci bucăți de fățuieli ce păstrează pe suprafața plană părți dintr-un ornament compus din caneluri largi, din care unul cu câte trei caneluri dispuse în arc, unul cu suprafața mai mare (20x13x2,2-3 cm; fig. 4/6). Un exemplar păstrează urma unui lemn despicat, dar nefinisat, cât și două semiperforări (fig. 3/5); șase, cele mai numeroase, au o față dreaptă cu urme de plante, chiar de tulpini mai groase (fig. 3/1-2; 4/6); 1 cu ambele fețe plane, degresate cu nisip. S-au identificat cinci colțuri de construcții, uneori în unghi drept (fig. 3/4), ascuțit sau obtuz (fig. 3/5; 4/9). *Plăcile semiperforate*, mai rar perforate, considerate resturi ale unor instalații de olari au fost arse neuniform, prezintă exteriorul sau baza roșie și interiorul cenușiu: 3 fragmente cu mai multe perforări provin de la un exemplar mai subțire; 3 de la un exemplar cu semiperforări aproximativ verticale; 1 de la o placă mai groasă ce păstrează o perforare verticală, tronconică (fig. 5, h=3;4,5-5;5,2-5,6 cm).

Unelte de os: 1 corn tăiat la un capăt (fig. 6/1); de piatră, 3 fragmente de râșnițe cu câte o singură suprafață netezită, din care 2 mai mici de gresie albă și una alveolată (fig. 6/5,8); 1 frecător (fig. 6/6); 1 topor de marnă albă cu tăișul curb și ceafa dreaptă (fig. 6/3); de lut: 1 piesă conică, modelată neglijent (fig. 22/2), probabil 1 tub de foale (fig. 6/7) și un fragment de la o masă miniaturală (fig. 22/3).

Ceramica secundară uzuală, specia cu pleavă, se poate detașa ca o grupă distinctă prin vasele plate lucrate dintr-un amestec de lut cu pleavă, arse cărămiziiu cu pete cenușii. S-au păstrat fragmente de la: 2 recipiente mari, cu pereții aproximativ drepți; 3 părți dintr-un recipient probabil patruleter (h= 6-6,6 cm) și 1 căpăcel sau vas miniatural (fig. 4/2,7-8).

Specia ceramicii poroase arsă oxidant sau neuniform roșietică, cu pete brune-cenușii, are ca degresant nisip în diferite proporții, decor cu alveole, barbotină, de obicei și cu proeminente sau tortițe. *Forme păstrate fragmentar, chiupuri*, două, unul cu buza evazată, pe gât, interior și exterior a fost acoperit cu roșu, pe corp a fost acoperit cu barbotină și o bază ($\varnothing=32$ cm; $\varnothing_{\text{bază}}=25,4$ cm, nu putem preciza dacă sunt de la același exemplar); unul din partea superioară, vopsit interior și exterior cu alb diluat, acoperit cu barbotină, la baza gâtului decorat cu alveole. La fel au fost ornamentate și alte fragmente (fig. 8/2,7,10). *Castroane*, arse la temperaturi mai joase, roșii-cenușii, uneori interior negricioase, cu pereții cu cracluri datorate nu arderii ci preparării poroase

a pasteii, cu forme tronconice, cu pereții nu prea înalți, cu proeminențe ori tortițe; un vas are o proeminență sub buză (fig. 7/1); unul două proeminențe apropiate, de la care coboară oblic o bandă în relief (fig. 7/3); patru cu proeminențe sau protuberanțe-apucători neperforate sau perforate (fig. 7/2, 4, 6-7; $\varnothing=24;14;24$ cm).

Specia ceramicii cărămizii prăfoase, lucrată dintr-o pastă ce conține nisip fin sau numai degresantul natural din argile. Se apropie de calitatea ceramicii pictate, cu deosebirea că aceasta nu a fost pictată, doar vopsită în suprafață, parțial sau total, cu una-două culori, alb și (sau) roșu. Grosimea pereților de obicei este mai mare în raport cu a ceramicii pictate (6-15 mm). Cele vopsite au suprafața vaselor pregătită pentru aplicarea angobei, uneori lustruită și frecvent decorată cu alveole, proeminențe sau tortițe. Este posibil ca o parte din exemplarele nepictate sau nevopsite să-și fi pierdut culoarea datorită condițiilor în care au stat în pământ. *Formele păstrate fragmentar*: patru pahare din care, două din tipul cu gâtul relativ înalt, drept sau ușor înclinat exterior, corp bombat (fig. 9/1; $\varnothing=8;16,5$ cm; cp. 0,3 l) și o gura largă, gât ușor marcat, cu toartă (fig. 9/5; $\varnothing=8,5$ cm); partea superioară a unei cupe, tipică pentru exemplarele cu picior (fig. 9/3; $\varnothing=4$ cm) și un vas miniatral; (fig. 9/2; $\varnothing=5$ cm; cp. 0,06 l). *Castroane* semisferice, cu profilul arcuit, unul cu gât și buză îngustate în raport cu corpul, decorate cu alveole (fig. 8/3); unul cu gura larg deschisă (fig. 10/5; 11/7; $\varnothing=20;15,7$ cm; cp. 1,08-0,4 l); două cu buza marcată printr-o șanțuire și vopsite pe primul registru cu roșu, exterior și interior (fig. 12/1-2; cp. 0,2-1 l); un perete mai profilat, pe gât cu o proeminență, este tot acoperit cu culoare roșie, baie de culoare (fig. 12/5); unul cu gura mai largă (fig. 11/5; $\varnothing=12,2$ cm; cp. 0,3 l); 13 cu peretele profilat, gâtul arcuit interior, torți (fig. 12/3; $\varnothing=20$ cm; cp. 3 l); șase vase de mari dimensiuni (fig. 9/8; $\varnothing=18;31;33$ și 3×36 cm) și două mai mici (fig. 9/6-7; $\varnothing=10,3;10,2$ cm; cp. 0,25-0,40 l); trei tronconice, din care un vas a fost lucrat dintr-o pastă ușor gălbuie (fig. 10/1; $\varnothing=20;10;30$ cm).

Ultimul exemplar modelat din pastă cu mult nisip, are pe umeri, alături de o tortiță perforată vertical, o protomă, probabil un corn de la un bucrania (fig. 22/7; $\varnothing=19$ cm; cp. 2,2 l); cinci baze ușor concave și drepte (fig. 11/1,4,12; $\varnothing=10;16;9,5;15;15,5$ cm) sau drepte și perforate central, poate un ciob din corpul vasului (fig. 22/4-5). *Boluri*, introduse în baie de culoare roșie (fig. 12/4,6; $\varnothing=22,5;28$ cm; cp. 2-4,1 l), ultimul are trasată și o linie neagră. *Suporturi șase*: unul lucrat mai neglijent

($\varnothing_{\text{buză}}=20$ cm); unul, vopsit interior cu roșu ($\varnothing=12,3$ cm); o parte din piciorul unui suport (fig. 9/4; $\varnothing=8,2$ cm); trei nereconstituibile nici prin desen. *Cratere*, au în pastă mult nisip, trei de la vase cu buza evazată, poate marginea unui suport și două, de dimensiuni mai mici ($\varnothing=17;34;48$ cm). *Vase miniatuarele*, trei fragmente, două boluri cu buza îngustată, din care unul lucrat îngrijit (fig. 11/9-10; $\varnothing=6,2;6,4$ cm; cp. 0,04-0,026 l).

Ceramica principală, categoria ceramicii pictate, arsă întotdeauna oxidant, ca degresant s-a folosit nisipul fin sau numai componenții naturali ai lutului. Unele exemplare au fost lucrate deosebit de îngrijit. Pereții vaselor sunt mai subțiri, astfel paharele au o grosime minimă aproximativ de trei mm. *Forme păstrate fragmentar. Pahare*: patru, tipul cu gâtul nu prea înalt, apoximativ drept, cu un diametru mai mic în raport cu corpul, buza simplă, doar ușor subțiată, pictate tricrom cu spirale, repartizate tectonic. Astfel, trei au trasată sau sugerată linia de separare a registrelor pentru gât și corp (fig. 13/3; cp. 0,35 l; 15/5; $\varnothing=9,3;7;10$ cm); două cu gâtul mai larg (fig. 15/3 $\varnothing=9;10$ cm). *Cratere*, două cu buza răsfrântă spre exterior, gâtul mai îngroșat, decorate tricrom cu spirale (fig. 13/2; 18/6; $\varnothing=30$ cm). *Castroane scunde*: unul aproape tronconic, pictat interior și exterior, probabil bicrom, cu roșu și negru, pictura este însă prost conservată ($\varnothing=20$ cm); o străchinuță cu pereții profilați, pictată interior tricrom cu spirale ($\varnothing=12$ cm). Două vase tronconice, cu pereții profilați, prevăzute sub buză cu o toartă simplă. Al doilea are interior și exterior un ornament cu motive cordiforme, pictura nu s-a conservat bine (fig. 14/4; $\varnothing=26;28$ cm; cp. 2 l). Castroane cu profilul mai accentuat: unul cu deschiderea mai mare a gurii, cu buza evazată, îngroșată și gâtul marcat, pictat interior și exterior cu motive cordiforme; unul cu corp mai bombat, pictat cu roșu interior și cu spirale exterior (fig. 14/5; $\varnothing=30;13,2$ cm; cp. 5 l); *bol* pictat bicrom pe fond alb (fig. 18/1).

Vase cu gât înalt și corp bombat: unul gâtul mai larg (fig. 18/4; $\varnothing=8,3$ cm); un vas cu gât înalt, la bază sănțuit, pictat tricrom cu motive cordiforme (fig. 15/1; $\varnothing=10$ cm); unul cu gât marcat de o bandă albă (fig. 15/2); un corp, poate tot de la un vas cu gâtul înalt, spre bază ornamentat cu benzi albe și roșii, late, mărginite cu negru (fig. 16/5). *Suporturi și alte vase cu piciorul înalt*: un vas cu decor destul de șters (fig. 17/4); unul pictat tricrom, de dimensiuni mai mici, cu suprafețe pictate diferit (fig. 18/2; $\varnothing_{\text{buză/bază}}=8,6$ și 12 cm); două de mari dimensiuni, pictate bicrom (fig. 16/1; $\varnothing=14$; $\varnothing_{\text{bază}}=21$ cm). *Vase cu suport*: o farfurie ornamentată tricrom cu spirale (fig. 16/3; $\varnothing=22$ cm); un exemplar ce păstrează doar o

parte din farfurie, pictat bicrom cu ove opuse, tangente, trasate din câte trei linii negre, ce rezervă benzi roșii. Liniile negre însă se multiplică în raport cu părțile laterale ale ovelor (fig. 16/6); două fragmente de la picioarele a două suporturi, primul păstrează partea de sub vas, al doilea o parte din baza piciorului până la perforarea circulară, decorate tricrom (fig. 16/2,7). *Capace*: două de mari dimensiuni, au avut la exterior un ornament din ove, șterse parțial, interior neornamentate (fig. 17/2; $\varnothing=28,5;12,5$ cm). *Vase miniaturale*: un castronaș pictat cu ove circumscrise (fig. 17/1; cp. 0,03 l).

Categoria secundară a ceramicii Cucuteni C: un vas ars brun-cenușiu exterior și negru interior, ornamentat pe umăr cu creștături (fig. 23/10; $\varnothing=19$ cm); două vase angobate (fig. 23/8-9; $\varnothing=16,6;16$ cm); trei părți de la forme diferite, unul tot de la o strachină cu corpul profilat. Ornamentele sunt realizate din benzi de câte cel puțin trei linii incizate, ordonate orizontal sau în arc (fig. 23/3-4,6).

D. Plastică: o reprezentare antropomorfă de mici dimensiuni (fig. 22/1).

ANEXA III, inventarul gropii nr. 1, Cucuteni A-B₂. *Vase fragmentare*: un castronaș cu urme de culoare roșie (fig. 19/6; cp. 0,28 l); unul vopsit roșu (fig. 19/4; $\varnothing=14$ cm; cp. 0,5 l); două capace, unul pictat exterior cu roșu, interior cu alb diluat (fig. 19/3; $\varnothing=17$ cm), altul nepictat (fig. 19/2; $\varnothing=16$ cm). Puține urme de cărbune și de cenușă. Ceramica datează complexul în faza A-B₂.

ANEXA IV, inventarul gropii nr. 2, Cucuteni A₃: câteva fragmente ceramice cărămizii, atipice.

ANEXA V, inventarul gropii nr. 3, Cucuteni A₃. *Materiale de construcție*: un colț rotunjit (fig. 4/5), peste 30 cu urme de nuiel. *Ceramica uzuală*, fragmente: un *chiup*, pictat pe buză interior și exterior cu roșu, pe gât cu două rânduri de alveole aproximativ circulare, pe corp barbotină (fig. 8/9); două vase modelate din ceramică cărămizie prăfoasă: o *bază* de vas inelar cu șanțuire spre corp (fig. 8/1; $\varnothing=6,5$ cm); o *strachină* cu peretele profilat (fig. 11/8; $\varnothing=29,5$ cm; cp. 3,8 l); două *castroane* din tipul semisferic, buza evazată, unul pictat cu alb la exterior ($\varnothing=28;31$ cm); două *castronașe* și un *capac* cu pictura mai ștearsă (fig. 17/3; $\varnothing=13$ cm; cp. 0,75 l).

Ceramica pictată: trei *căni* pictate tricrom, unul cu motive în Z, altul cu ove; un *vas cu suport*, modelat neglijent mai ales interior, decor în spirale rezervate de linii negre din fondul alb de pictură, interspațiu roșu liniar (fig. 18/5; $\varnothing=12,5$ cm); două *vase amforoidale* cu gât înalt: unul pictat exterior și interior cu ove; unul pictat tot tricrom cu motive cordiforme (fig. 13/4). Se adaugă patru buze de la *vase mari*, din care trei pictate tricrom la exterior și lucrate mai neglijent, unul pictat tricrom pe ambele fețe; trei *capace* (?), din pastă fină rezonantă, pictate exterior ($\varnothing\cong 15-20$ cm).

ANEXA VI, inventarul gropii nr. 5, Cucuteni A₃. Fragmente: un pahar pictat exterior cu negru-cafeniu pe roșu și interior cu roșu în partea de jos a vasului și cu alb în cea de sus (fig. 16/4; $\varnothing=11,5$ cm); patru *străchini* mici, pictate; două *suporturi* pictate tricrom neglijent.

ANEXA VII, inventarul descoperit pe nivel, Cucuteni A₃. Materiale de construcție, fragmente: unul cu impresiuni de plante pe o parte; un colț finisat pe ambele fețe; o bucată cu suprafețe fățuite ($h=1,5$ cm), unul ornamentat cu caneluri orizontale. *Ceramică uzuală*, fragmente: *pahare*, patru cu gâtul mai îngust în raport cu corpul ($\varnothing=2 \times 12; 8,5; 8$ cm); două *castroane* descoperite *passim*, ornamentate pe umăr cu alveole, pe buză cu urme de vopsea (fig. 8/4-5); un ciob poros cu proeminențe (fig. 7/5); un *castron* semisferic (fig. 10/2; $\varnothing=32$ cm; cp. 0,3 l); trei *castronașe*, cu buza evazată (fig. 11/11; $\varnothing=12; 9; 14,5$ cm; cp. 0,2 l). *Ceramică pictată*: *castroane*: unul cu toartă pe umăr, pictat interior cu ove, exterior roșu ($\varnothing=32$ cm); unul interior pictat tricrom cu motive cordiforme și benzi alternante albe și roșii, mărginite cu negru, ce creează în partea superioară un triunghi isoscel (fig. 14/3; cp. 2,3 l); un suport prevăzut în partea superioară a corpului cu două perforări cilindrice, pictura nu s-a conservat bine (fig. 18/3; $\varnothing_{\text{gât}}=8$ cm).

Faza A-B. Din nivelul Cucuteni A-B₂: două *capace*; *pahare* și *castroane* acoperite parțial cu culoare roșie (fig. 19/1,5,7-8; cp. pentru 5-0,89 și 7-0,22 l); Din speciile pictate, șapte *pahare*, din care cinci pictate β_1 (fig. 20/1; cp. 0,15 l; fig. 20/2,4-5,7), unul δ_{2a} (fig. 20/9) și unul γ_2 (fig. 20/10); un vas miniatural pictat δ_{1a} (fig. 20/8; cp. 0,015 l), două cupe pictate tricrom probabil specifice pentru γ_2 (fig. 20/3,6; $\varnothing=5; 5,9$ cm); două *capace*, grupa 1.1₂ (fig. 21/2,5), un pahar pictat, grupa 1_{1a} (fig. 21/1).

Cucuteni C: 2 vase arse oxidant, dar incomplet, miezul lor este cenușiu, degresantul conține nisip, poate și șamotă, iar fragmentul cel mai mic are și scoică pisată. Formele sunt cele cu gâtul înalt, drept sau ușor înclinat la exterior, buza neprofilată și corpul sferoidal. Unul păstrează pe umărul bombat urne de culoare roșie (fig. 23/1-2,7; $\varnothing=6;10,3$ cm).

ANEXA VIII, inventarul ceramicii descoperite *passim*. Faza A. Fragmente de: *vase cu gâtul înalt și corp bombat*, ornamentate cu motive cordiforme, spirale (fig. 15/4,6; cp. 2,6 l); *pahare*: două cu ornament tricrom, una cu bandă medie, alta îngustă (fig. 13/1,5; $\varnothing=9,5$ cm; cp. 0,45 l); *castronaș* mic, tronconic, decorat interior tricrom cu trei ove albe, exterior, cu două ove (fig. 14/2; $\varnothing=10,2$ cm; cp. 0,13 l); un *vas cu suport*, pictat interior și exterior cu ove, benzi late, 8 mm (fig. 14/1; $\varnothing=12,8$ cm); *capace*: unul vopsit cu roșu, corp sferic, baza evazată (fig. 19/8; $\varnothing=12$ cm).

Cucuteni A-B₂. un exemplar cu deschiderea buzei ușor mai mică în raport cu corpul, decor în două registre separate de o bandă din linii brun-negre, ornament din linii roșii concentrice, acoperite cu motive în X, fond alb (fig. 21/3; $\varnothing=9$ cm); un *capac*, cu decor în două registre, păstrează pe registrul gâtului un decor bicrom, patru spirale cruțate din fondul alb de pictură, despărțite de benzi oblice unite cu ductul spiralelor, iar pe registrul corpului un decor tricrom din benzi concentrice roșii, trasate pe fondul alb și acoperite cu romburi realizate din linii în zig-zag negre (fig. 21/4; $\varnothing=13$ cm).

ARCHAEOLOGICAL RESEARCHES
AT CHETREȘTI-CAPUL DEALULUI, JUD. VASLUI,
1988, 1992 CAMPAIGNS

Abstract

The study follows the description and the analysis of the material resulted from two research campaigns and many surface researches. Even the investigated surface is not large and the excavation zone was levelled mechanically, the stratigraphy and the inventory allows us, for this study, a first presentation of the site.

The small number of the researched stations within the Moldavian Central Plateau justified the choice of this objective for excavations, especially in south, and by the interest for the Cucuteni pottery, painted and of type C.

The *archaeological complexes* discovered in the settlement specific to the Cucuteni civilisations, summarises two dwellings and five pits with different shapes, dated Cucuteni, subphase A₃. An exception was the exception of the pit no.1, dated Cucuteni, sub-phase A-B₂, dwelling no.1, phase A (fig. 1/3), dwelling no.2, phase A (fig. 1/3; 2/1), south-south eastern wall profile (fig.2/2). Pits no.1, Cucuteni, phase A-B and 2-5, Cucuteni subphase A₃ (fig.1/3; 2/1-4).

The inventory of the discovered complexes and the material found on level or from surface was analysed in four groups: raw materials (3.1.), tools and utensils (3.2.), pottery (4.1-4) and plasticity (5.0). The inventory of the complexes was presented in appendixes I-VIII.

The pottery was analysed differentially too. First, the usual secondary category, containing the pottery species with vegetal rests degreasing substance – the vegetal rests pottery species -, the species of the pots with fine sand mixed with clay, dusty aspect – dusty brick coloured pottery species -, and the one with larger degreasing substance – the dusty pottery species -, specific to the Cucuteni A (4.1.1-3) and A-B (4.3) phases. Second, we analysed the main fine, painted pottery categories, with the specific species, established according to the stratigraphic data and the stylistic criterions of the Cucuteni A (4.2) and A-B (4.3) phases, with group mentioning. Above these were added type C (4.4) pottery.

The pottery inventory was summarised in ten tables.

LIST OF TABLES AND FIGURES

- Tab.1. Chetrești-*Capul Dealului*. Cucuteni-phase A. Secondary pottery species.
- Tab.2. Chetrești-*Capul Dealului*, Cucuteni-phase A. Painted pottery categories.
- Tab.3. Chetrești-*Capul Dealului*, Cucuteni- phase A-B. Painted pottery categories.
- Tab.4. Chetrești-*Capul Dealului*, Cucuteni-phase A. Pottery types of the porous species. Bowls 1-4.
- Tab.5. Chetrești-*Capul Dealului*, Cucuteni-phase A. Pottery types of the dusty species. Bowls 1-4.
- Tab.6. Chetrești-*Capul Dealului*, Cucuteni-phase A. Pottery types of the painted category. Glasses 1-2; bowls 3,6; miniature pot 4; lid 5.
- Tab.7. Chetrești-*Capul Dealului*, Cucuteni-phase A. Pottery types of the painted category. Crater 1; pots with tall neck and bulging body 2; plate and other pots with support 3,6-7; supports 4-5,8.
- Tab.8. Chetrești-*Capul Dealului*, Cucuteni-phase A-B. Pottery types of the porous category. Pahar 1; lids 2,5; bowls 3-4.
- Tab.9. Chetrești-*Capul Dealului*, Cucuteni-phase A-B. Pottery types of the porous category. Glass 1; lid 2,5; bowl 3-4.
- Tab.10. Chetrești-*Capul Dealului*. Pottery types of the Cucuteni C type category. Craters 1- 4.
- Fig.1. Comuna Bălteni. Bălteni-*Dealul Cărlanului* and Chetrești-*Capul Dealului* site 1-2; general plane of the excavations 3.

- Fig.2. Chetrești-*Capul Dealului*. Phase A. Plane and profile of the dwelling no.2 and of the pits 3-5.
- Fig.3. Chetrești-*Capul Dealului*. Phase A. Building materials fragments of clay with vegetal remainings. L₂ 1-2,4-5; in the level 3; L₁ 6.
- Fig.4. Chetrești-*Capul Dealului*. Phase A. Building materials fragments of clay with vegetal remainings, 1,3-7,9; pot 2. L₂ 1-3,6-9; Gr.₃ 5; L₁ 4.
- Fig.5. Chetrești-*Capul Dealului*. Phase A. clay with vegetal remainings. Semi-perforated and perforate plaque 1,3-5; curved plaque 2. L₂ 1-5.
- Fig.6. Chetrești-*Capul Dealului*. Phase A. Antler artefacts 1-2; Marl axe 3; whetstone rubber and firing pin 4-6,8; clay winder 7. L₂ 1,3,5-8; L₁ 2, 4.
- Fig.7. Chetrești-*Capul Dealului*. Phase A. Porous pottery species. Fragments of: bowl 1-7; L₂ 1-4,6-7; on the level 5.
- Fig.8. Chetrești-*Capul Dealului*. Phase A. Porous pottery species. Fragments of: base 1; jugs 2,7-10; bowl 3-6. Gr.₃ 1,9; L₂ 2-3,7,10; *passim* 4-5; L₁ 6,8.
- Fig.9. Chetrești-*Capul Dealului*. Phase A. Porous pottery species. Fragments of: glasses 1-2,5; cupă 3, support leg 4, bowl 6-7; dish 8. 1-8, L₂.
- Fig.10. Chetrești-*Capul Dealului*. Phase A. Porous pottery species. Fragments of: bowls 1-5. L₂ 1,5; *passim* 2; L₁ 3-4.
- Fig.11. Chetrești-*Capul Dealului*. Phase A. Porous pottery species. Fragments of: base 1,4,12; lid 2, pot wall 3; bowl 5-7,9,11; miniature pot 8,10. L₂ 1,4-5,7-8,10,12; L₁ 2-3,6; Gr.₃ 9; *passim* 11.

- Fig.12. Chetrești-Capul Dealului. Phase A. Porous pottery species covered with painting. Fragments of: bowls 1-3,5; bolus 4,6, miniature pot 7. L₂ 1-6; L₁ 7.
- Fig.13. Chetrești-Capul Dealului. Phase A. Trichromatic on white background painted pottery species 1-5. Fragments of: glasses 1,3,5; crater 2; pot with tall neck and bulging body 4. *Passim* 1,5, L₂ 2-3; Gr.₃ 4.
- Fig.14. Chetrești-Capul Dealului. Phase A. Trichromatic on white background painted pottery categories 1-4 and red 5. Fragments of: support 1, bowls 2-5. *passim* 1-2; on the level 3; L₂ 4-5.
- Fig.15. Chetrești-Capul Dealului. Phase A. Painted pottery on red background categories 1,3-4 and white 2,5-6. Pots with tall neck and bulging body 1-2,4,6; bowl 3; glass 5; L₂ 1-3,5; *passim* 4,6.
- Fig.16. Chetrești-Capul Dealului. Phase A. Bichromatic painted pottery category, with black on red background 1,4,6; positive white bands outlined with black on red background 2-3, white negative bands outlined with black on white background 5,7. Fragments of: support 1, pot leg 2,7, pot with support 3,6; glass 4; pot wall 5. L₂ 1-3,5-7; Gr.₅ 4.
- Fig.17. Chetrești-Capul Dealului. Phase A. Painted pottery on white background category 3. Fragments of: small bowl 1; lids 2-3; pot with support 4. L₂ 1-2,4; Gr.₃ 3.
- Fig.18. Chetrești-Capul Dealului I. Phase A. Painted pottery categories 1-6. Fragments of: bolus 1; supports 2-3; glass 4, pot with support 5; crater 6. L₂ 1-2,4,6; 3; on the level 3; Gr.₃.
- Fig.19. Chetrești-Capul Dealului. Phase A-B. Painted pottery categories. lids 1-3,8, bowls 4,6-7, glass 5. On the level 1,5,7-8; Gr.₁ 2-4,6.
- Fig.20. Chetrești-Capul Dealului. Phase A-B. Painted pottery categories. Fragments of glasses 1-2,4-5,7,9-10; cup 3,6; miniature pot 8. 1-2, 4-5,7 β_1 ; 3,6,10 γ_2 ; 8-9 δ_{1a-2a} . On the level 1-10.

- Fig.21. Chetrești-Capul Dealului. Phase A-B. Painted pottery categories, glass 1, lids 2-5; group 1.1₂ 1,3-5; group 1_{1a} 2. On the level 1-2,5; *passim* 3-4.
- Fig.22. Chetrești-Capul Dealului. Phase A. Anthropomorphic statuette 1; zoomorphic protomae 3-4; altar fragment 5; zoomorphic stylised ear 6. L₁ 6.
- Fig.23. Chetrești-Capul Dealului, Cucuteni phase A, 1-2,5, phase A-B, 3-4,6-10. Synthesis species of the Cucuteni pottery and of C type. Fragments: atypical 1,3-4,6; pot with tall neck and bulging body 2,7; craters 5,8-10. *Passim* 1-2,7; L₁ 3, L₂ 4,5-6,8-10.

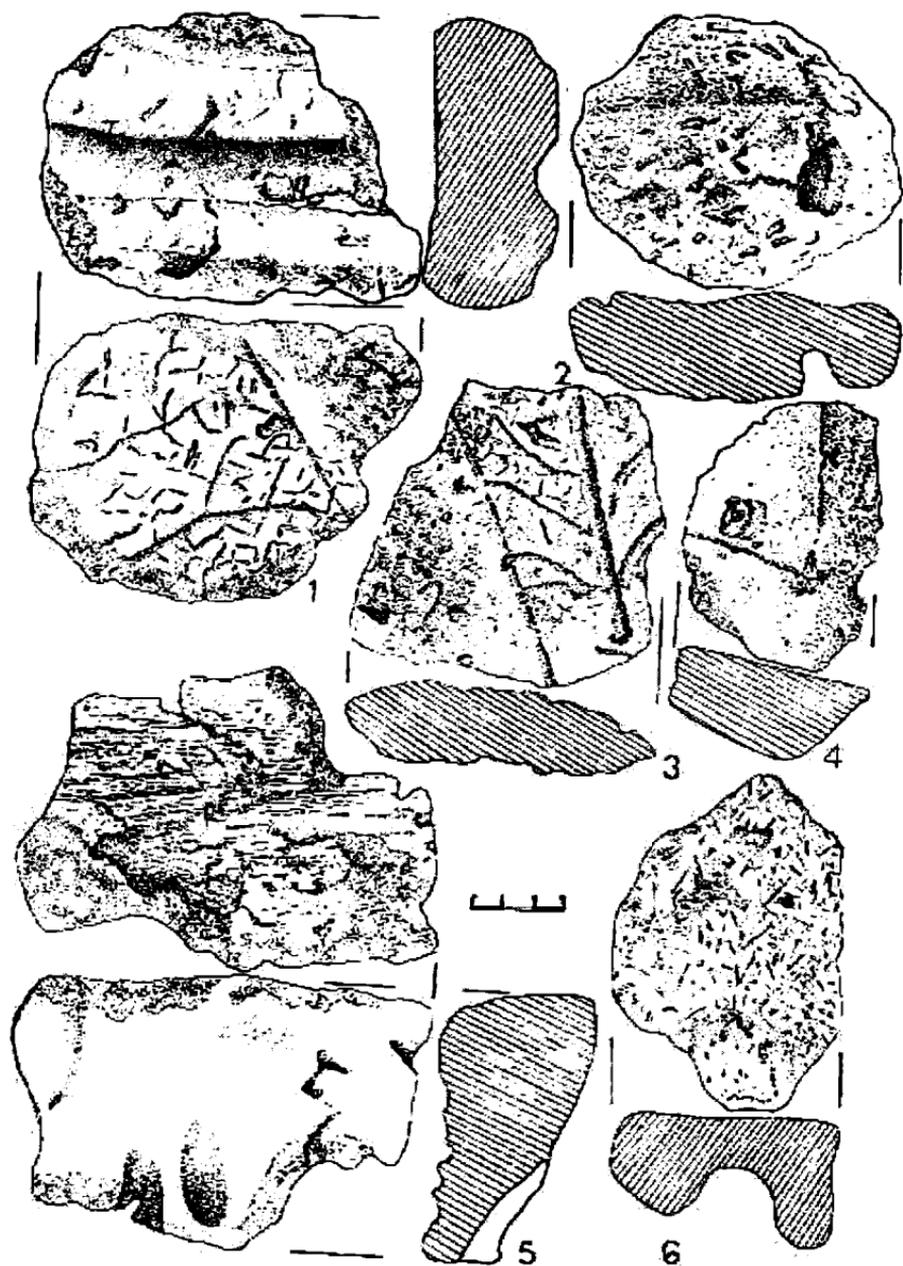

Fig. 3.
Chetrești-Capul Dealului. Faza A. Fragmente de materiale de construcție
din lut cu resturi vegetale. L₂ 1-2,4-5; în strat 3; L₁ 6.

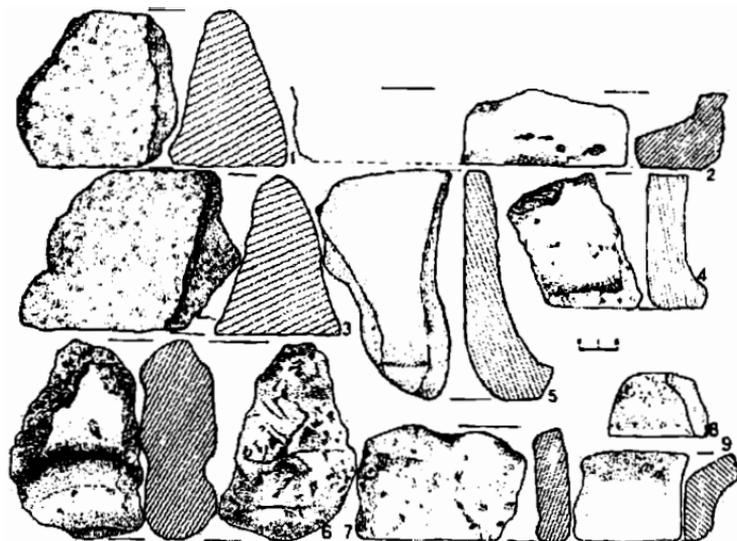

Fig. 4.

Chetrești-Capul Dealului.

Faza A. Fragmente de materiale de construcție din lut cu resturi vegetale, 1,3-7,9; vas 2. L₂ 1-3,6-9; Gr.₃ 5; L₁ 4.

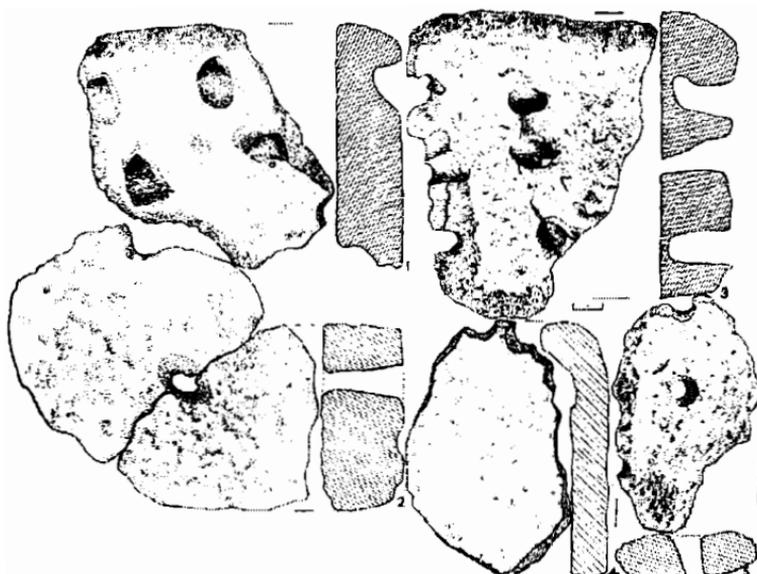
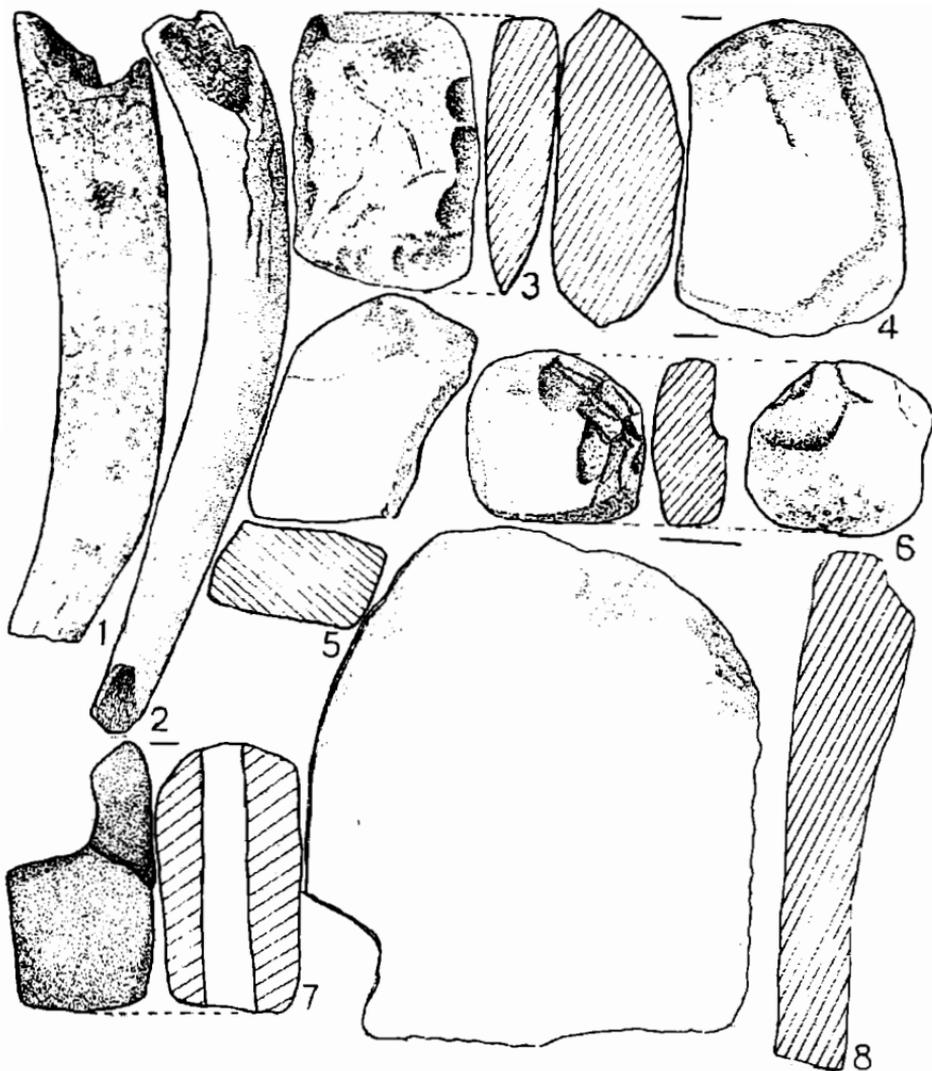

Fig. 5.

Chetrești-Capul Dealului. Faza A. Lut cu resturi vegetale. Plăci semiperforate și perforate 1,3-5; placă curbată 2. L₂ 1-5.

Fig. 6.
Chetrești-Capul Dealului. Faza A. Artefacte din corn 1-2;
topor din marnă 3; frecătoare și percutoare din gresie 4-6,8; suflătoare
din lut 7. L₂ 1,3,5-8; L₁ 2, 4.

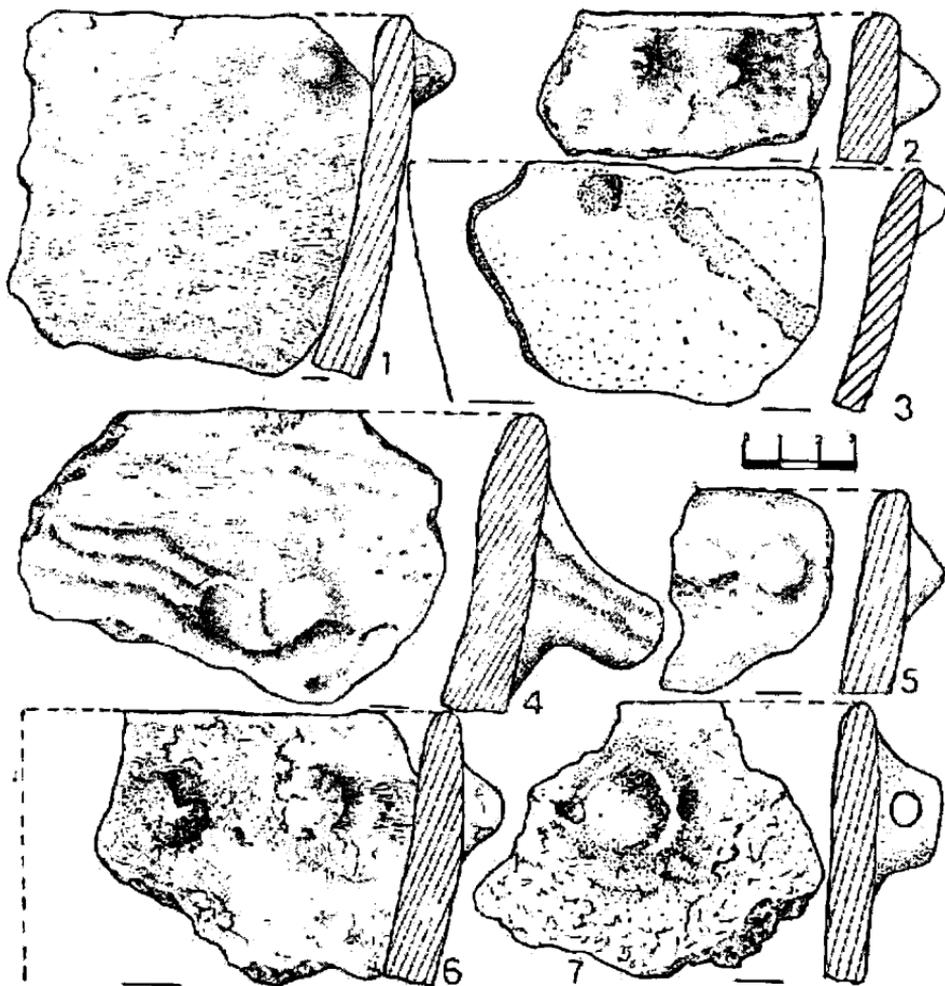

Fig. 7.

Chetrești-Capul Dealului. Faza A. Specia ceramicii poroase.
 Fragmente de: castroane 1-7; L₂ 1-4,6-7; pe nivel 5.

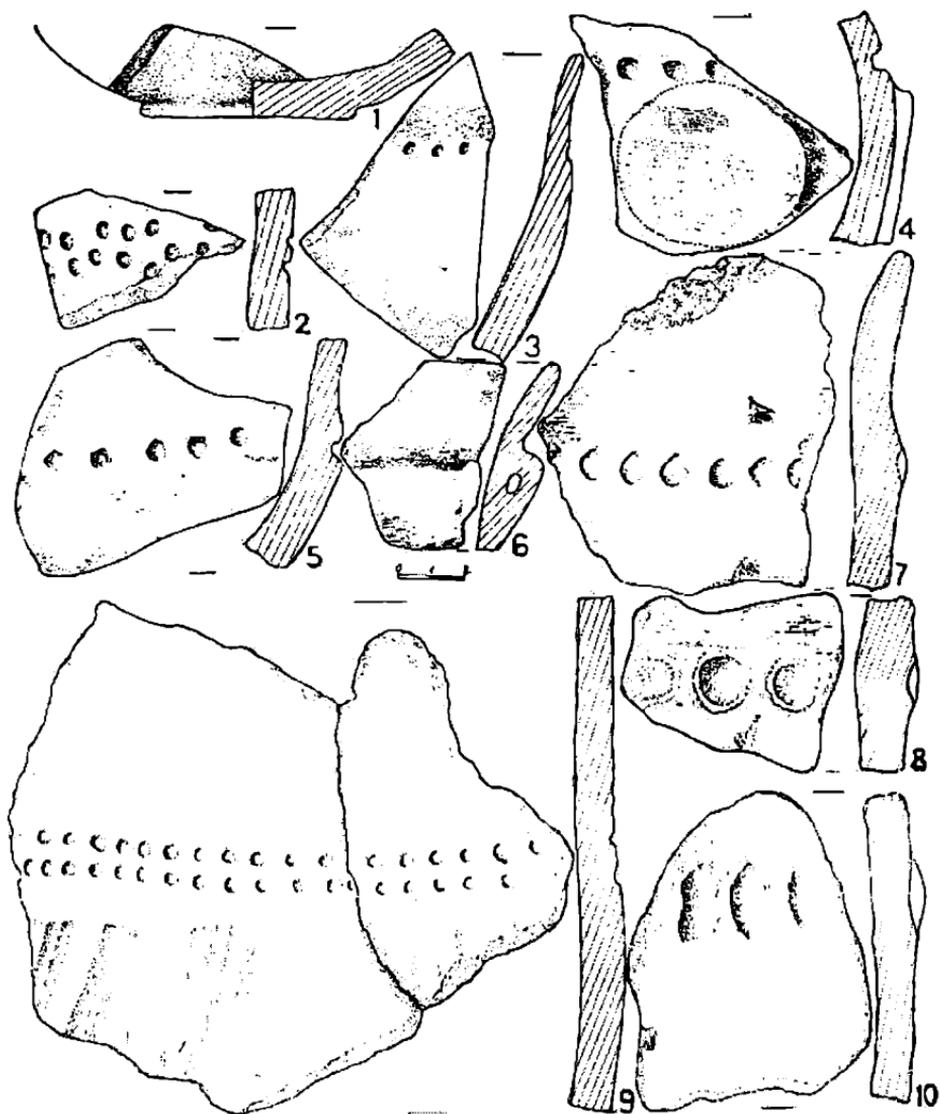

Fig. 8.

Chetrești-Capul Dealului. Faza A. Specia ceramicii poroase.

Fragmente de: bază 1; chiupuri 2,7-10;

castroane 3-6. Gr.₃ 1,9; L₂ 2-3,7,10; *passim* 4-5; L₁ 6,8.

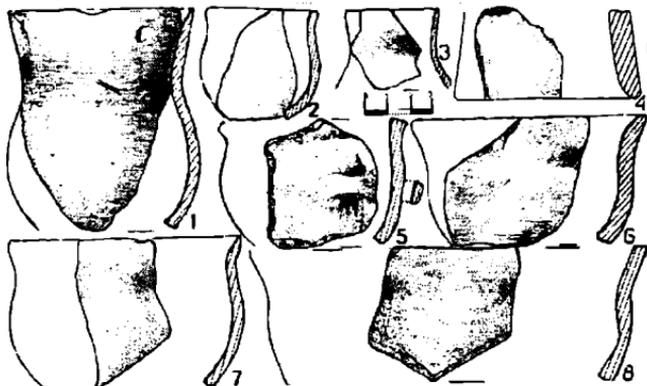

Fig. 9.

Chetrești-Capul Dealului. Faza A. Specia ceramicii cărămizii prăfoase.
 Fragmente de: pahare 1-2,5; cupă 3, picior de suport 4,
 castroane 6-7; strachină 8. 1-8, L₂.

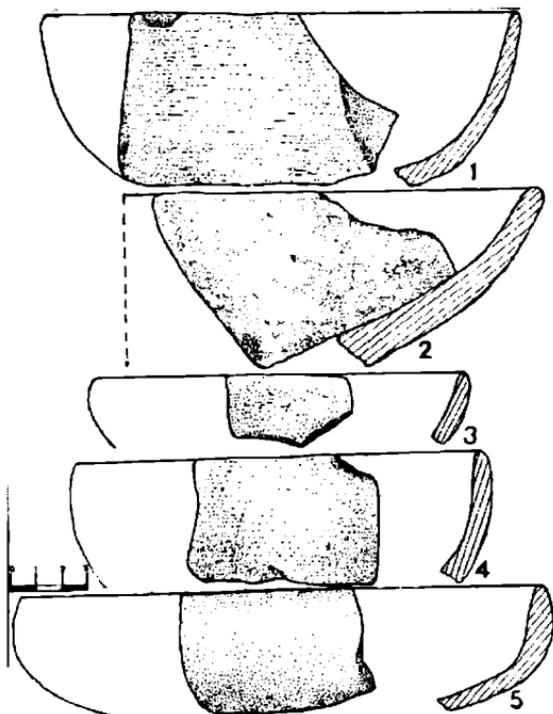

Fig. 10.

Chetrești-Capul Dealului. Faza A. Specia ceramicii cărămizii prăfoase.
 Fragmente de: castroane 1-5. L₂ 1,5; *passim* 2; L₁ 3-4.

Fig. 11.

Chetrești-Capul Dealului. Faza A. Specia ceramicii cărămizii prăfoase. Fragmente de: baze 1,4,12; capac 2, perete vas 3; castroane 5-7,9,11; vase miniaturale 8,10. L₂ 1,4-5,7-8,10,12; L₁ 2-3,6; Gr.3 9; *passim* 11.

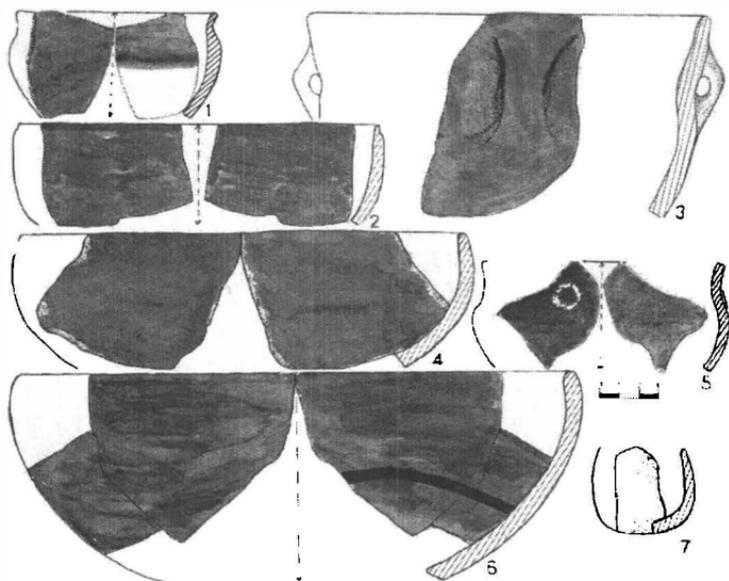

Fig. 12.

Chetrești-Capul Dealului.

Faza A. Specia ceramicii cărămizii prăfoase acoperite cu culoare. Fragmente de: castroane 1-3,5; boluri 4,6, vas miniatural 7. L₂ 1-6; L₁ 7.

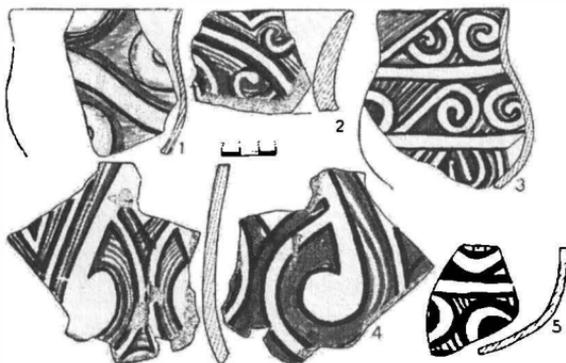

Fig. 13.

Chetrești-Capul Dealului. Faza A. Speciile ceramicii pictate tricrom pe fond alb 1-5. Fragmente de: pahare 1,3,5; crater 2; vas cu gât înalt și corp bombat 4. *Passim* 1,5, L_2 2-3; Gr_3 4.

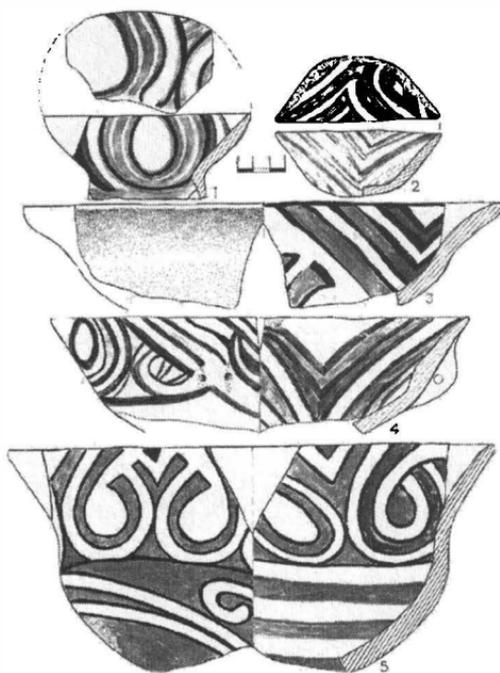

Fig. 14.

Chetrești-Capul Dealului. Faza A. Categoriile ceramicii pictate tricrom pe fond alb 1-4 și roșu 5. Fragmente de: suport 1, castroane 2-5. *passim* 1-2; pe nivel 3; L_2 4-5.

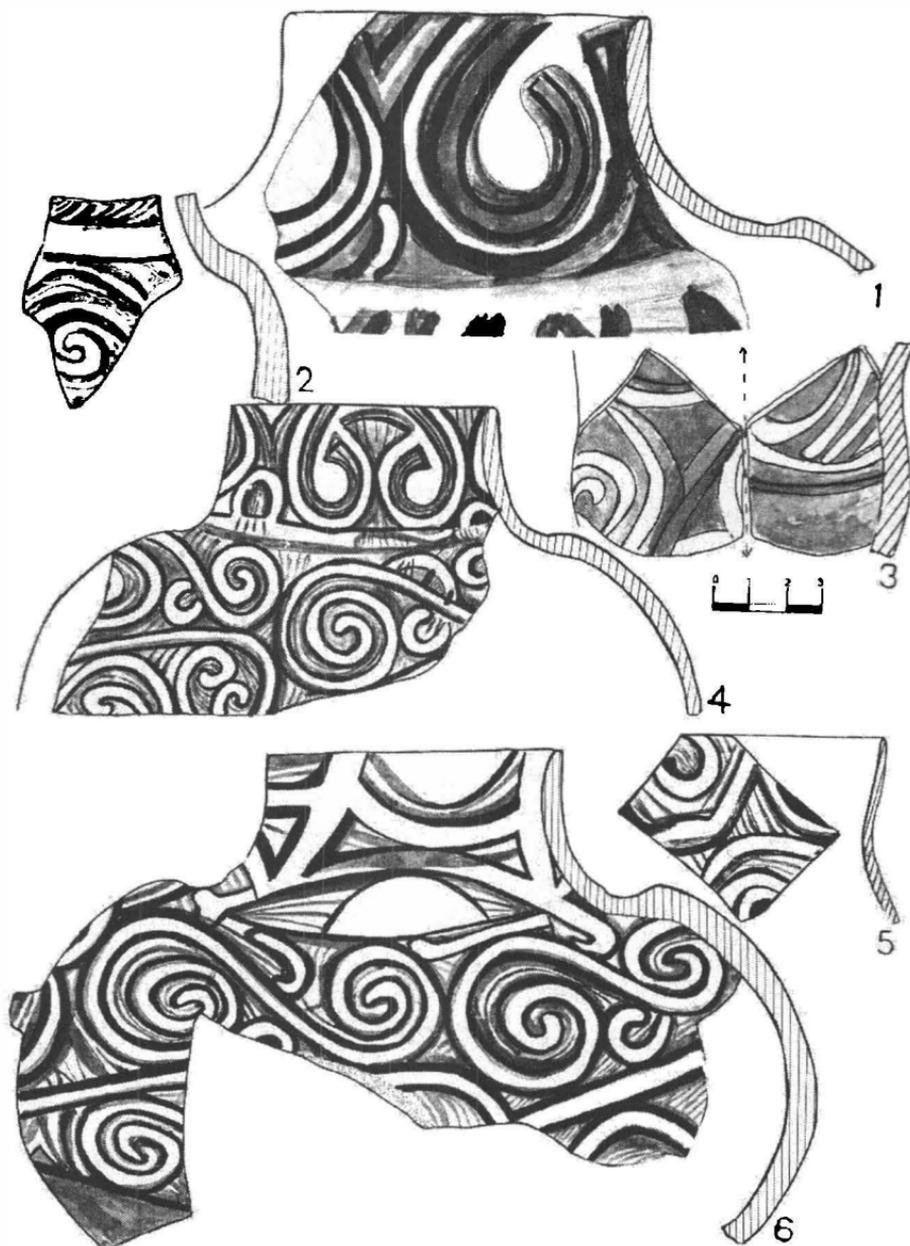

Fig. 15.

Chetrești-Capul Dealului. Faza A. Categoriile ceramicii pictate pe fond roșu 1,3-4 și alb 2,5-6. Vase cu gât înalt și corp bombat 1-2,4,6; castron 3; pahar 5; L₂ 1-3,5; *passim* 4,6.

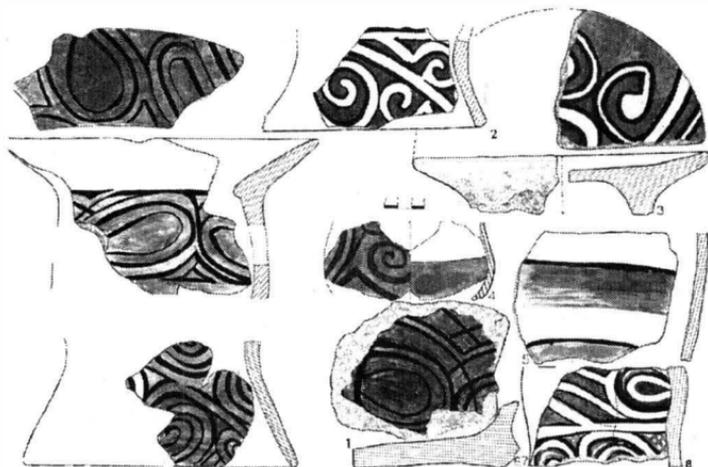

Fig. 16.

Chetrești-Capul Dealului. Faza A. Categoria ceramicii pictate bicrom, cu negru pe fond roșu 1,4,6; benzi albe pozitive mărginite cu negru pe fond roșu 2-3, benzi albe negative mărginite cu negru pe fond alb 5,7.

Fragmente de: suport 1, picior vas 2,7, vas cu suport 3,6; pahar 4; perete vas 5. L₂ 1-3,5-7; Gr.₅ 4.

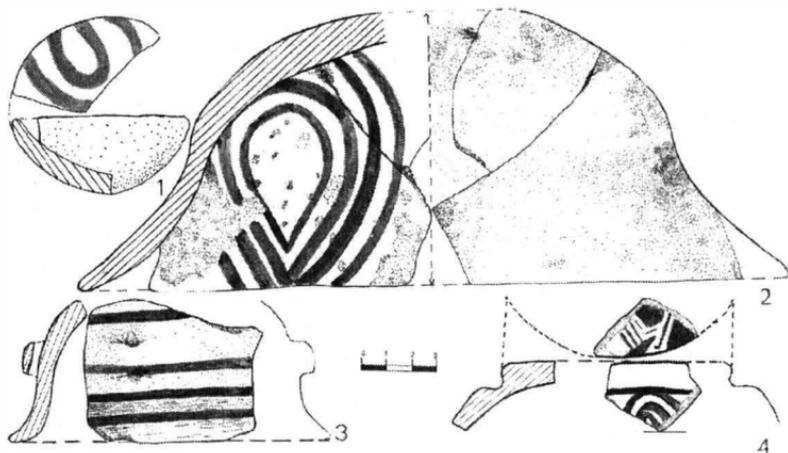

Fig. 17.

Chetrești-Capul Dealului. Faza A. Categoria ceramicii pictate pe fond alb 3. Fragmente de: castronaș 1; capace 2-3;

vas cu suport 4. L₂ 1-2,4; Gr.₃ 3.

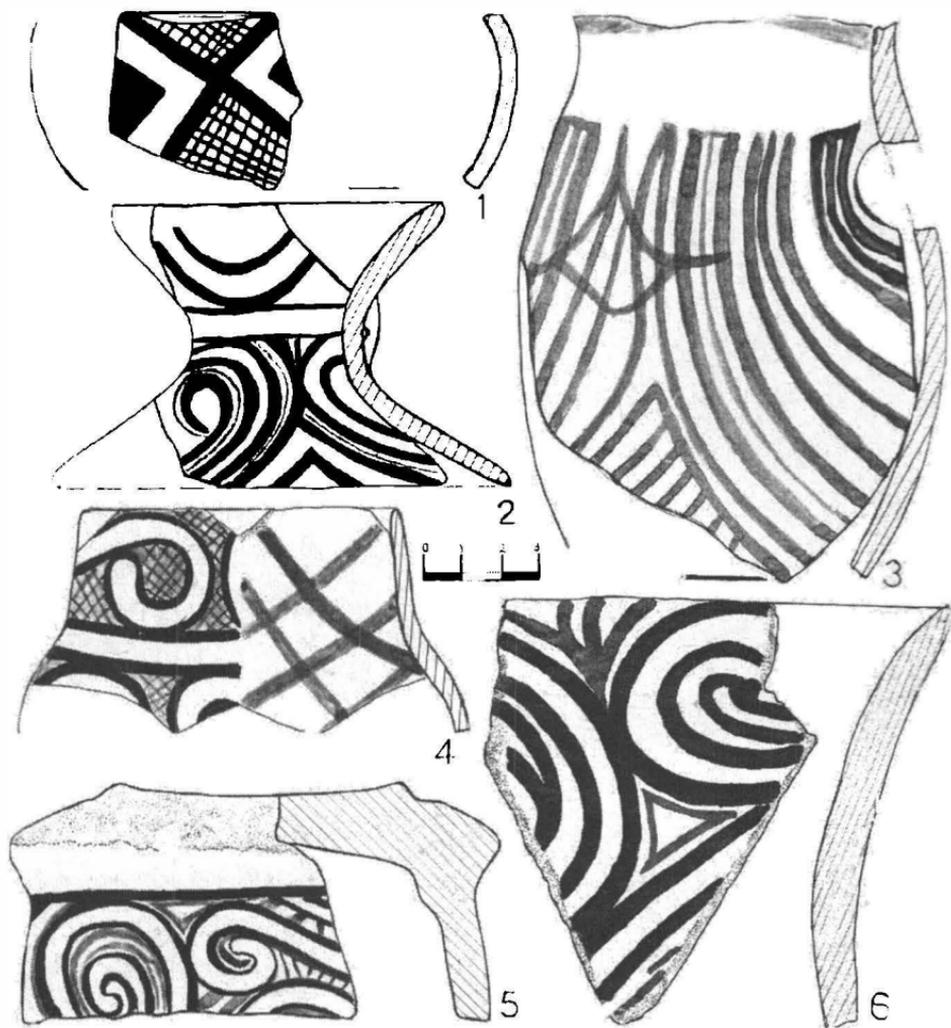

Fig. 18.

Chetrești-Capul Dealului I. Faza A. Categoriile ceramicii pictate 1-6.

Fragmente de: bol 1; suporturi 2-3; pahar 4, vas cu suport 5;

crater 6. L₂ 1-2,4,6; 3; pe nivel 3; Gr.₃.

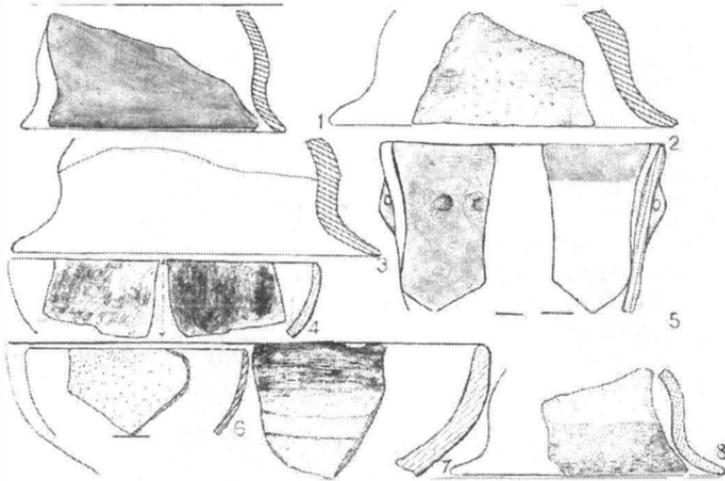

Fig. 19.

Chetrești-Capul Dealului. Faza A-B. Categoriile ceramicii vopsite. capace 1-3,8, castroane 4,6-7, pahar 5. Pe nivel 1,5,7-8; Gr. 1 2-4,6.

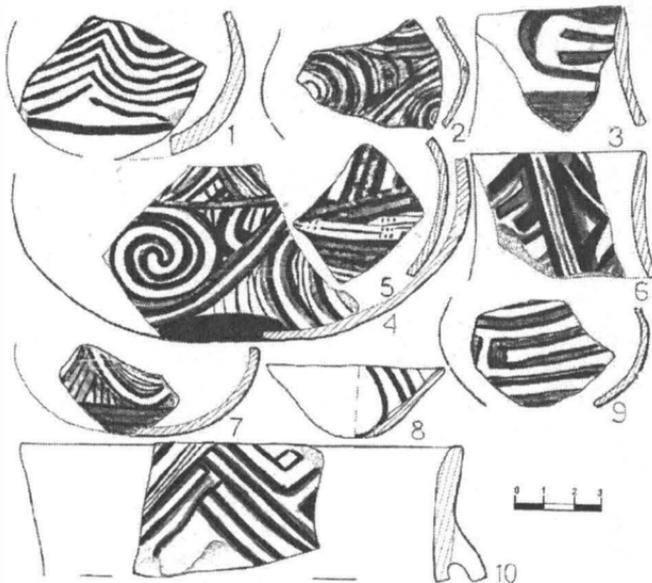

Fig. 20.

Chetrești-Capul Dealului. Faza A-B. Categoriile ceramicii pictate. Fragmente de pahare 1-2,4-5,7,9-10; cupe 3,6; vas miniatural 8.

1-2, 4-5,7 β_1 ; 3,6,10 γ_2 ; 8-9 δ_{1a-2a} . Pe nivel 1-10.

Fig. 21.

Chetrești-Capul Dealului. Faza A-B. Categoriile ceramicii pictate, pahar 1, capace 2-5; grupa 1.1₂ 1,3-5; grupa 1_{1a} 2.

Pe nivel 1-2,5; *passim* 3-4.

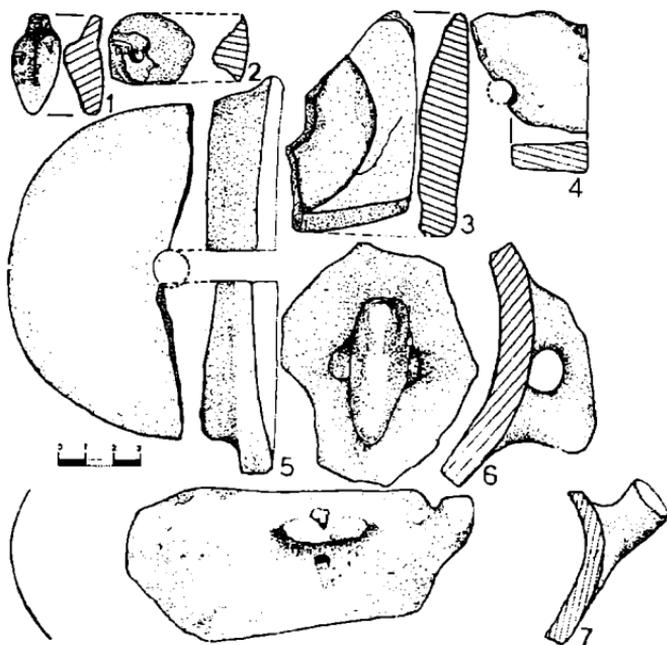
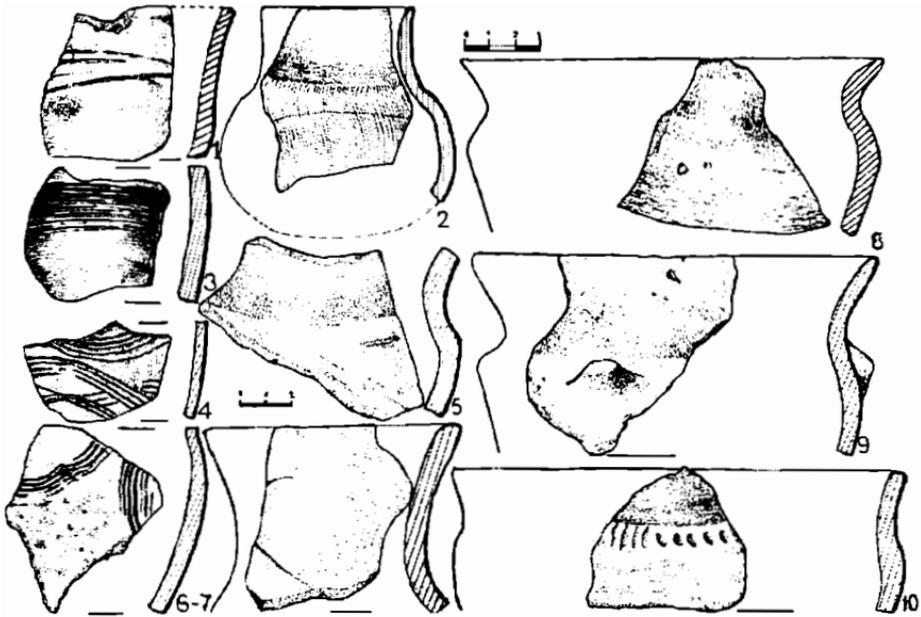

Fig. 22.

Chetrești-Capul Dealului. Faza A. Statuetă antropomorfă 1; protome zoomorfe 3-4; fragment de altar 5; toartă zoomorfă stilizată 6. L₁ 6.

Fig. 23.

Chetrești-Capul Dealului, Cucuteni faza A, 1-2,5, faza A-B, 3-4,6-10.

Specia de sinteză a ceramicii Cucuteni și de tip C. Fragmente:
atipice 1,3-4,6; vas cu gât înalt și corp bombat 2,7; cratere 5,8-10.

Passim 1-2,7; L_1 3, L_2 4,5-6,8-10.

FIGURINELE ȘI ALTE PIESE DE LUT ARS REPREZENTÂND PĂSĂRI DIN EPOCA NEOLITICĂ DESCOPERITE ÎN MOLDOVA

EUGEN COMȘA

Comunitățile din epoca neolitică din Moldova, începând din perioada mijlocie a epocii, foloseau, în legătură cu manifestările lor magico-religioase, pe lângă numeroase figurine antropomorfe, unele zoomorfe și unele reprezentări de păsări.

Până în prezent, cele mai vechi reprezentări de păsări, modelate în lut ars, descoperite pe teritoriul Moldovei, datează din timpul fazei Larga Jijia (Precucuteni II) a culturii Precucuteni.

Prin săpăturile sistematice din așezarea datând din faza Larga Jijia (Precucuteni II) a culturii Precucuteni, de lângă localitatea Larga Jijia (jud. Iași) a fost descoperită (de către dr. Al. Alexandrescu) o apucătoare de capac de vas, în formă de pasăre (fig. 1/1), mult stilizată¹. Capul este mult simplificat, ca un fel de îngroșare, la capătul gâtului scurt și destul de gros. În jurul marginii capului s-a realizat un șir de mici adâncituri. Corpul este destul de masiv, cu capătul dinspre coadă aproape ascuțit. Pe mijlocul spatelui, de la gât până la coadă, are redată un fel de creastă, având de-a lungul ei un șir de adâncituri. De-a lungul celor două margini (în unghi) ale aripilor și în dreptul pieptului păsării s-a făcut câte un șir de adâncituri. Faptul că partea de jos a apucătorii descrise este destul de înaltă ne determină să considerăm că este vorba de reprezentarea unei păsări cu picioare lungi, desigur de baltă.

Din faza Izvoare (Precucuteni III) datează câteva reprezentări de păsări, mult stilizate.

Una dintre ele a fost descoperită la Târpești (jud. Neamț)². Este vorba de capătul unei linguri de os (fig. 1/4). Porțiunea respectivă are redat capul

---

¹ Al. Alexandrescu, *O vtoroi faze Dokukutenskoj kulturj, Dacia, N.S.*, V, 1961, p. 33, pl. VIII/12.

² S. Marinescu-Bîlcu, *Cultura Precucuteni pe teritoriul Moldovei*, București, 1974, p. 266, fig. 85/1.

unei păsări, rotunjit la spate și ciocul ascuțit, realizat, se pare, prin șlefuire din două părți, pe verticală. Porțiunea reprezentând corpul are forma aproximativ ovală și este puțin îngroșată în raport cu restul cozii lingurii.

În așezarea de la Vlădeni (jud. Iași), datând din aceeași fază, s-a găsit o apucătoare³, probabil de polonic, foarte stilizată, redând un cap de pasăre cu cioc lung, ascuțit și puțin înclinat în jos (fig. 1/3). De o parte și de alta a ciocului s-au trasat câteva linii incizate, paralele, înclinate spre vârful ciocului.

Tot din faza Izvoare (Precucuteni III) datează și figurina din lut ars reprezentând o pasăre, descoperită în așezarea de la Traian (jud. Neamț), aflată pe locul numit "Dealul Fântânilor"⁴. Figurina este foarte stilizată (fig. 1/2). Partea de sus este de formă cilindrică, destul de subțire. În dreptul capului este puțin îngroșată, are ochii indicați prin două mici adâncituri și ciocul scurt. Corpul păsării este redat sub forma a două trunchiuri de con alăturate în dreptul porțiunilor cu diametrul mai mare. Partea de jos a piesei este tot cilindrică, puțin lățită la bază, pentru a putea fi așezată în picioare.

*

Pe fondul principal reprezentat de cultura Precucuteni, pe teritoriul Moldovei, s-a format cultura Cucuteni cu o evoluție îndelungată, cu mai multe faze și etape.

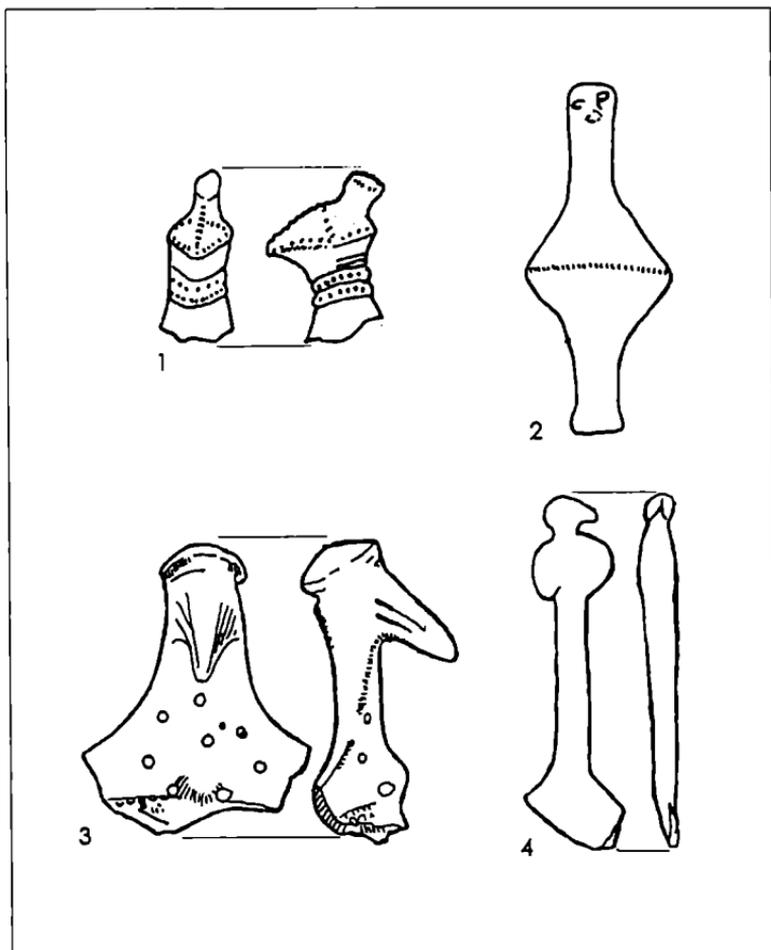
Din faza Cucuteni A datează așezarea de la Hăbășești (jud. Iași), una dintre puținele așezări cercetate în întregime. Săpăturile s-au făcut de către un colectiv condus de dr. doc. Vladimir Dumitrescu. În cuprinsul stațiunii, în afară de numeroase figurine antropomorfe, s-au găsit figurine zoomorfe și numai două figurine reprezentând păsări.

Una din ele este, după părerea descoperitorului, "o mică rățușcă, fără picioare, care parcă plutește pe apă"⁵.

³ *Ibidem*, p. 266, fig. 85/1.

⁴ *Ibidem*, p. 265, fig. 84/4.

⁵ Vl. Dumitrescu și colab., *Hăbășești. Monografie arheologică*, București, 1954, p. 426, fig. 39/1 și p. 430.

Fig. 1

Cultura Precucuteni: 1. Larga Jijia (faza Precucuteni II, după Al. Alexandrescu, *op. cit.*, 1961, p. 33, pl. VIII/12); 2. Târpești (faza Precucuteni III, după S. Marinescu-Bîlcu, *op. cit.*, 1974, p. 266, fig. 85/1); 3. Vlădeni (faza Precucuteni III, după S. Marinescu-Bîlcu, *op. cit.*, 1974, p. 266, fig. 85/3); 4. Traian (faza Precucuteni III, după S. Marinescu-Bîlcu, *op. cit.*, 1974, p. 265, fig. 84/4).

Figurina este mult stilizată (fig. 2/4). Are capul destul de mare în raport cu corpul. Ciocul este masiv, scurt și arcuit. Gâtul îl are scurt și gros.

Ținând seama de desenul publicat, corpul pare a fi ciobit în partea din spate, dedesubt. Dimensiuni: 3, 8 cm lungime.

Cea de-a doua piesă de la Hăbășești redă o pasăre mai înaltă⁶. Aceasta are gâtul rupt din vechime (fig. 2/5). Gâtul este lung. Are corpul înclinat spre partea din spate. Picioarele sunt redată sub forma unui cilindru, destul de gros în raport cu corpul, puțin lățit la bază pentru a putea fi așezat pe verticală. Pasărea reprezentată este, fără îndoială, de baltă. Este foarte probabil că redă o barză. Dimensiuni: 4, 4 cm înălțime.

Considerăm ca fiind importantă această figurină pentru că are analogii în cadrul arealului culturii Gumelnița⁷ din Muntenia, ceea ce înseamnă că în cuprinsul ambelor arii de răspândire existau, în această privință, anumite obiceiuri cu semnificații precise când se foloseau astfel de figurine de lut ars.

Numărul foarte mic al unor astfel de reprezentări de păsări descoperite, în cazul amintit, într-o așezare – cercetată în întregime – considerăm că trebuie să constituie o dovadă că în domeniul manifestărilor religioase ale acelor oameni, astfel de reprezentări aveau un rol foarte mic.

Tot în cuprinsul așezării de la Hăbășești, s-au descoperit două piese deosebite.

Prima redă capul și gâtul unei păsări⁸. Capul este mai înalt decât gâtul (fig. 2/2). Ochii s-au realizat prin înțepare și au forma rotundă. Partea dinspre cioc este ruptă. Porțiunea descrisă a fost fixată pe peretele unui vas. Dimensiuni: 5, 5 cm.

A doua piesă are capul ținut⁹. Gâtul era arcuit (fig. 2/3). Ochii s-au făcut prin înțepare. Ciocul îl are rupt din vechime. Această piesă a fost și ea fixată pe peretele unui vas. Dimensiuni: 4 cm.

În așezarea de la Mărgineni (jud. Bacău) s-a găsit un fragment din marginea unui vas pe care a fost fixată reprezentarea unui cap și gât arcuit de

⁶ *Ibidem*, p. 426, fig. 39/2 și p. 430.

⁷ D. V. Rosetti, *Steinkupferzeitliche Plastik aus einem Wohnhügel bei Bukarest*, IPEK, 12, 1938, pl. 26/10, 12.

⁸ Vl. Dumitrescu și colab., *op. cit.*, 1954, pl. CXIV/4.

⁹ *Ibidem*, pl. CXIV/9.

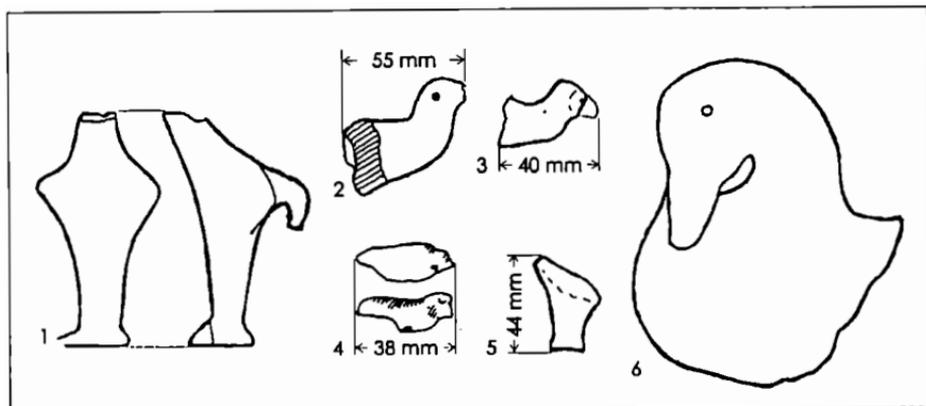

Fig. 2

Cultura Cucuteni, faza Cucuteni A: 1. Târpești (după S. Marinescu-Bîlcu, *op. cit.*, 1981, fig. 197/2); Hăbășești (după Vl. Dumitrescu și colab., *op. cit.*, 1954: 2. pl. CXIV/4; 3. pl. CXIV/9; 4. p. 426, fig. 39/1; 5. p. 426, fig. 39/2; 6. Mărgineni (după Vl. Dumitrescu, *op. cit.*, 1979, fig. 184).

pasăre (fig. 2/6), modelate cu grijă. Ele redau capul și gâtul unei păsări de baltă¹⁰. Piesa datează din faza Cucuteni A.

Fără îndoială că reprezentarea acestor capete de păsări se aplica pe o categorie de vase care aveau o anumită semnificație religioasă.

Tot din faza Cucuteni A datează și o figurină stilizată reprezentând o pasăre¹¹ (fig. 2/1), descoperită în așezarea de la Târpești (jud. Neamț), cercetată prin săpături de către dr. S. Marinescu-Bîlcu. Capul și o parte din gâtul figurinei sunt rupte din vechime. Este însă clar că gâtul era destul de lung și înalt. Corpul păsării, privit din față, este de formă bitronconică. Partea de jos, redând picioarele, este cilindrică cu partea inferioară puțin lățită pentru a putea fi așezată vertical. Figurina nu este ornamentată.

Cu prilejul săpăturilor arheologice efectuate de Constantin Mătase în așezarea din punctual numit "Frumușica" de lângă localitatea Bodeștii-Precistei (jud. Neamț) au fost descoperite și câteva figurine de lut ars reprezentând păsări.

¹⁰ Vl. Dumitrescu, *Arta culturii Cucuteni*, București, 1979, fig. 184.

¹¹ S. Marinescu-Bîlcu, *Târpești. From Prehistory to history in Eastern Romania*, BAR. International Series, 107, Oxford, 1971, fig. 197/2.

Figurina înfățișează o pasăre mult stilizată¹² (fig. 3/2), cu capul micuț, gâtul scurt și corpul masiv, cu partea din față mai sus. Partea de jos, redând picioarele, este de formă tronconică, având un soclu lățit, pentru ca piesa să poată fi așezată pe verticală. Considerăm că piesa redă o pasăre de baltă, probabil o barză. Dimensiuni: 3,5 cm.

O altă figurină asemănătoare (fig. 3/3) cu cea descrisă mai sus¹³, are capul mic, cu partea dinspre cioc groasă. Gâtul este înalt și arcuit. Corpul are partea de sus arcuită spre coadă. Partea corespunzătoare picioarelor este aproximativ cilindrică, masivă, cu porțiunea de la bază lățită. Pe cap a fost vopsită cu alb, iar pe spate s-au trasat două benzi albe, late, oblice, având între ele o bandă nevopsită. Dimensiuni: 4 cm lungime.

O altă piesă reprezintă o pasăre (fig.3/1) mult stilizată¹⁴, cu capul masiv, fără indicarea ciocului, gâtul scurt, corpul voluminos, cu partea din

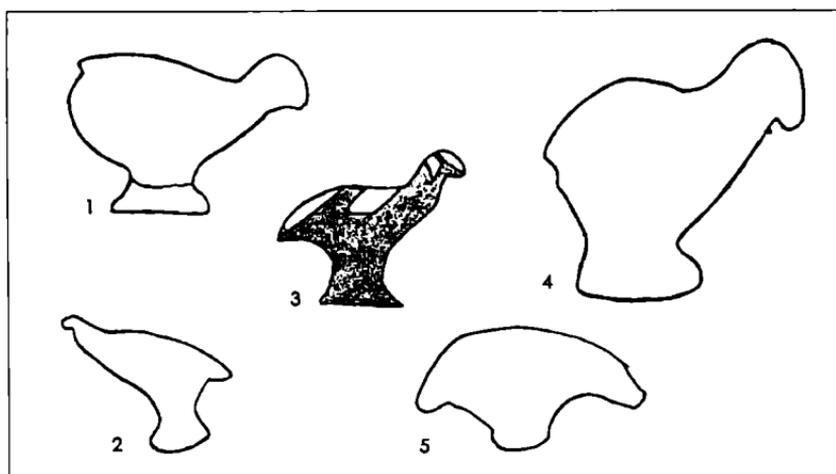

Fig. 3

Cultura Cucuteni: Așezarea „Frumușica” (după C. Matasă, *op. cit.*, 1946: 1. pl. LVIII/433 a; 2. pl. LVIII/432; 3. pl. LVIII/434; 4. pl. LVIII/433 b; 5. pl. LVIII/431).

¹² C. Matasă, *Frumușica*, București, 1946, pl. LVIII/432.

¹³ *Ibidem*, pl. LVIII/434.

¹⁴ *Ibidem*, pl. LVIII/433a.

spate parțial spartă. Partea de jos, corespunzătoare picioarelor, este de formă cilindrică și lățită la bază. Dimensiuni: 5 cm înălțime.

O figurină, similară¹⁵ ca formă, are gâtul prelung (fig. 3/4), cu capul mai înalt decât corpul, cu partea redând ciocul, prelungă și masivă. Partea de jos, corespunzătoare picioarelor, este groasă și lățită la bază pentru ca piesa să poată fi așezată vertical. Dimensiuni: 8, 5 cm.

O figurină este mult stilizată (fig. 3/5) și redă o pasăre¹⁶. Corpul este masiv, cu spatele arcuit și mult înclinat spre coadă. Partea de jos a piesei, redând picioarele, este scurtă, se află în dreptul mijlocului corpului, și se termină printr-o mică suprafață de formă rotundă pentru a putea fi așezată pe verticală. Descoperitorul a considerat că piesa redă un porc, dar - după părerea noastră - a greșit atribuirea, deoarece piesa se aseamănă cu celelalte reprezentări de păsări din aceeași așezare și se deosebește de alte figurine redând porci care au, de fiecare dată, câte patru picioare. Dimensiuni: 5 cm lungime.

Din păcate, la nici una din piesele descoperite în așezare de la "Frumușica" nu se precizează faza din care datează, deși în așezare sunt documentate vestigiile din fazele Cucuteni A, A-B și B.

O figurină fragmentară reprezentând o pasăre (fig. 4/4) a fost descoperită mai demult, într-o așezare neprecizată, piesa se păstrează la Muzeul de Istorie a Moldovei din Iași¹⁷.

Este o piesă căreia îi lipsește o aripă. Se precizează că figurina a fost "modelată dintr-o pastă fină și uscată la soare"¹⁸. Are capul mic, ciocul ascuțit și gâtul lung. Atrage atenția faptul că are aripile redade ca fiind "întinse lateral și date spre spate, pieptul ușor bombat și spatele concav"¹⁹. Nu se precizează faza din care datează piesa. Dimensiuni: 5, 9 cm înălțime.

În așezarea de la Izvoare (jud. Neamț), prin săpăturile prof. Radu Vulpe, a fost descoperit în stratul cu materiale din faza Cucuteni A un mâner de vas reprezentând o pasăre mult stilizată (fig. 4/6)²⁰. Capul și gâtul scurt

¹⁵ *Ibidem*, pl. LVIII/433b.

¹⁶ *Ibidem*.

¹⁷ N. Berlescu, *Plastica cucuteniană din vechile colecții ale Muzeului de Istorie a Moldovei, ArhMold*, II-III, 1964, p. 75 și pl. XXIV/10.

¹⁸ *Ibidem*.

¹⁹ *Ibidem*, p. 75.

²⁰ R. Vulpe, *Izvoare. Săpăturile din 1936-1948*, București, 1957, p. 226, fig. 226/4.

sunt redat ca o prelungire îngustă, pe verticală. Corpul este prelung, lățit la mijloc (cu marginile arcuite) și subțiat spre extremități. Pe mijlocul spatelui are o creastă longitudinală, mai înaltă la mijloc și arcuită. Partea dinspre coadă este subțiată simetric și aproape ascuțită. Partea de jos, corespunzătoare picioarelor, este de formă cilindrică și groasă. Dimensiuni: 5,4 cm înălțime și 2,5 cm lățime la mijloc.

Pe teritoriul localității Bârlălești (jud. Vaslui), în partea de nord-vest a Dealului Ciomaga, în punctul numit "Sturza", a fost descoperită, prin cercetări arheologice de suprafață, o așezare Cucuteni. Stratul de cultură cuprinde urme de locuire din fazele: Cucuteni A2, Cucuteni A3 și Cucuteni B. Între materialele adunate se află și o piesă deosebită²¹ (fig. 4/1). Capul lipsește, gâtul s-a păstrat ca un gurgui conic, scurt. Corpul privit de sus are o formă aproape ovală, prelungă, cu capătul dinspre coadă ascuțit. În secțiune transversală piesa are forma ovală, scundă. Pe corp, lateral, este trasată o linie incizată, puțin arcuită. Prin poziție, piesa descrisă reprezintă o pasăre plutind. Nu se precizează din ce fază a culturii Cucuteni datează. Dimensiuni: 3 cm înălțime.

Tot în așezarea din punctual "Sturza" a fost găsită o figurină reprezentând o pasăre stând în picioare²² (fig. 4/5). S-a păstrat destul de bine. A fost modelată cu grijă. Are capul mic cu ochii făcuți prin înțepare. Ciocul este micuț. Gâtul îl are destul de înalt. Partea de sus a corpului este puțin arcuită. Pe desenul publicat acea suprafață este redată în culoare închisă, întreruptă prin două linii paralele, de culoare deschisă, trasate de la gât spre coadă. Este posibil să fie vorba de un decor pictat. Partea de jos a corpului este arcuită și se termină printr-o porțiune masivă, cilindrică, redând picioarele. Nu se precizează faza din care datează piesa. Nu se menționează înălțimea.

*

În sudul Moldovei și în nord-estul Munteniei, în zonele de contact între cultura Gumelnița și cultura Cucuteni, în perioada corespunzătoare fazelor Gumelnița A1 și Cucuteni A1, s-a format aspectul cultural Aldeni II, cu evoluția împărțită în trei etape: I, II, III.

²¹ G. Coman, *Statornicie, continuitate. Repertoriul arheologic al județului Vaslui*, București, 1980, p. 128 și fig. 99/1.

²² *Ibidem*, p. 128 și p. 310, fig. 100/7.

Atrage atenția faptul că, spre deosebire de alte culturi din epoca neolitică de la noi în cursul cărora s-au folosit destul de multe figurine zoomorfe, în arealul aspectului cultural Aldeni II, astfel de figurine sunt puține, fiind, în schimb, destul de multe figurine în formă de pasăre, modelate și folosite în decursul celor trei etape de evoluție.

Prin cercetări de suprafață a fost descoperită așezarea de la Igești (jud. Vaslui), aflată pe terenul numit de localnici "Scândureni", în cuprinsul căreia au fost delimitate două straturi de cultură: unul mai vechi cu materiale de tip Aldeni II și altul deasupra datând din faza Cucuteni A2.

De la suprafața solului, între alte numeroase materiale, s-au găsit și două figurine deosebite reprezentând păsări.

Prima din ele²³ este destul de mică (fig. 4/3) și are capul rupt din vechime. Gâtul era destul de înalt, cilindric. Corpul îl are foarte stilizat. În față este puțin mai lat, cu margini arcuite și se îngustează spre partea opusă. Pe corp are incizată lateral o linie arcuită în față și dreaptă spre celălalt capăt. Partea de jos, reprezentând picioarele, are formă conică. Nu se precizează datarea. Dimensiuni: 3,6 cm înălțime.

Tot în așezarea de pe locul "Scândureni" s-a mai găsit o piesă deosebită. Este reprezentarea unei păsări²⁴ (fig. 4/2). Capul îl are rupt din vechime. S-a păstrat o parte din gât, care a fost destul de înclinat spre dreapta. Corpul are aproximativ formă ovoidală, cu partea de jos îngroșată puțin, de formă ovală. Subliniem că și această piesă este goală în interior, având înăuntru mai multe pietricele care, atunci când se scutură obiectul, produc sunete. Descoperitorul înclina să admită că este vorba de o jucărie pentru copii. Nu se precizează datarea. Dimensiuni: 8, 2 cm înălțime.

O figurină deosebit de interesantă a fost găsită, cu prilejul săpăturilor făcute de Ion T. Dragomir, la Suceveni (jud. Galați). Piesa reprezintă o pasăre în picioare²⁵ (fig. 5/1). Capul și gâtul sunt rupte din vechime. Corpul este destul de mare cu o creastă reliefată pe mijloc. De la această creastă, spre marginea

²³ *Ibidem*, p. 76 și p. 309, fig. 99/6.

²⁴ *Ibidem*, p. 76 și p. 309, fig. 99/4.

²⁵ I. T. Dragomir, *Neoliticul din sud-estul României. Aspectul cultural Stoicani-Aldeni*, București, 1983, p. 102 și p. 179, fig. 55/9.

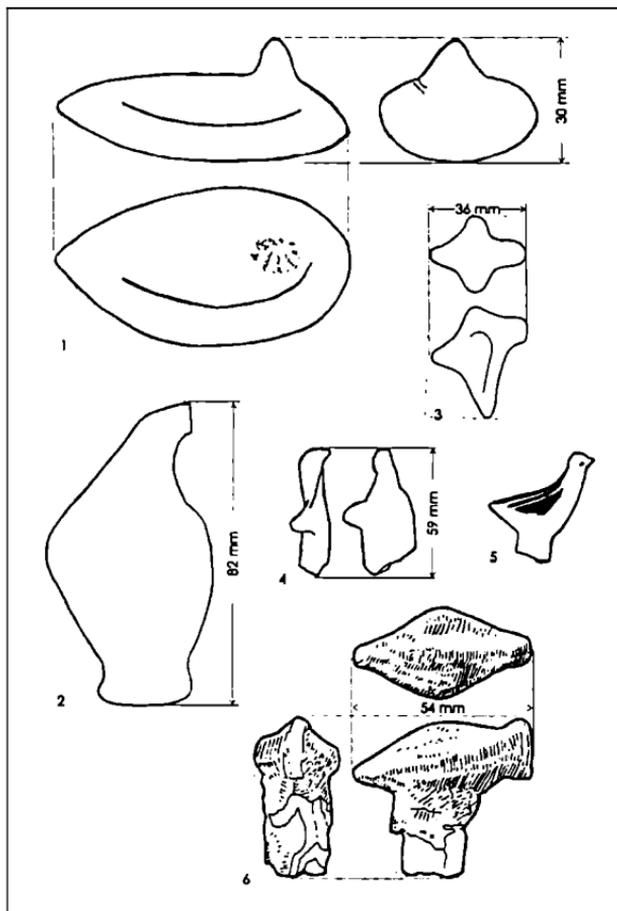

Fig. 4

Cultura Cucuteni: 1. Bârlălești „Sturza” (după G. Coman, *op. cit.*, 1980, fig. 99/1; 2. Igești „Scândureni” (Aspectul cultural Aldeni II, după G. Coman, *op. cit.*, 1980, fig. 99/4); 3. Igești „Scândureni” (Aspectul cultural Aldeni II, după G. Coman, *op. cit.*, 1980, fig. 99/6); 4. Așezare neprecizată (după N. Berlescu, *op. cit.*, 1964, pl. XXIV/10); 5. Bârlălești „Sturza” (Cultura Cucuteni, după G. Coman, *op. cit.*, 1980, fig. 100/7); 6. Izvoare (faza Cucuteni A, după R. Vulpe, *op. cit.*, 1957, p. 226, fig. 226/4).

părții de sus a corpului coboară, de o parte și de alta, câte patru linii incizate paralele, distanțate. Subliniem că piesa este goală înăuntru și are în interior, ca și piesa descrisă mai sus, pietricele care, atunci când piesa este scuturată, produc sunete. De-a lungul marginii părții superioare a corpului s-au realizat cinci proeminențe mici, perforate, ca niște tortițe. Considerăm că de fiecare din ele era legată câte o sfoară. Sforile alăturate serveau la atârnarea și scuturarea obiectului. Partea inferioară a piesei era aproape cilindrică indicând că este vorba de o pasăre de baltă, cu picioare înalte.

Spre deosebire de alte figurine, pe pieptul acestei piese este reprezentat un pandantiv, de formă rombică, cu o anumită semnificație magico-religioasă. Astfel de pandantive se găsesc adesea în așezările de tip Aldeni II²⁶.

Din a II-a etapă datează o figurină (fig. 5/2) descoperită de prof. M. Petrescu-Dîmbovița, în așezarea de la Stoicani (jud. Galați) pe locul numit "Cetățuie". Figurina reprezintă o pasăre mult stilizată²⁷, redată cu aripile întinse și cu marginile crestate. Capul și gâtul sunt redată ca o prelungire conică, fără amănunte. Partea corespunzătoare picioarelor este tot conică, având vârful arcuit.

La Lișcoteanca I (etapa II-a) s-a găsit o figurină reprezentând o pasăre (fig. 5/3) în picioare²⁸. Capul și gâtul sunt rupte. Corpul a fost modelat neglijent. Partea redând picioarele este tronconică.

Din a III-a etapă a aspectului cultural Aldeni II datează o piesă descoperită la Tămășeni (jud. Galați). Reprezintă o pasăre mult stilizată²⁹ (fig. 5/4). Capul și gâtul sunt rupte din vechime. Corpul privit de sus are forma aproximativ rombică, având pe spate trasate grupuri de câte două caneluri, late, alăturate, cu intervale egale între grupuri. În secțiune longitudinală, partea de sus a piesei este destul de groasă și are forma apropiată de un semicerc, pe când partea de jos este dreaptă, ca și cum ar reprezenta o pasăre plutind. Interiorul obiectului este gol, cu o deschidere în partea din față. Piesa a fost bine arsă. Până în prezent, este singura de acest tip din arealul aspectului cultural Aldeni II. Dimensiuni: 9 cm.

²⁶ *Ibidem*, p. 181/fig. 57.

²⁷ M. Petrescu-Dîmbovița, *Cetățuia de la Stoicani, Materiale*, I, 1953, p. 103, fig. 42/13.

²⁸ I. T. Dragomir, *op. cit.*, 1983, p. 179, fig. 55/10.

²⁹ *Ibidem*, p. 179, fig. 55/12.

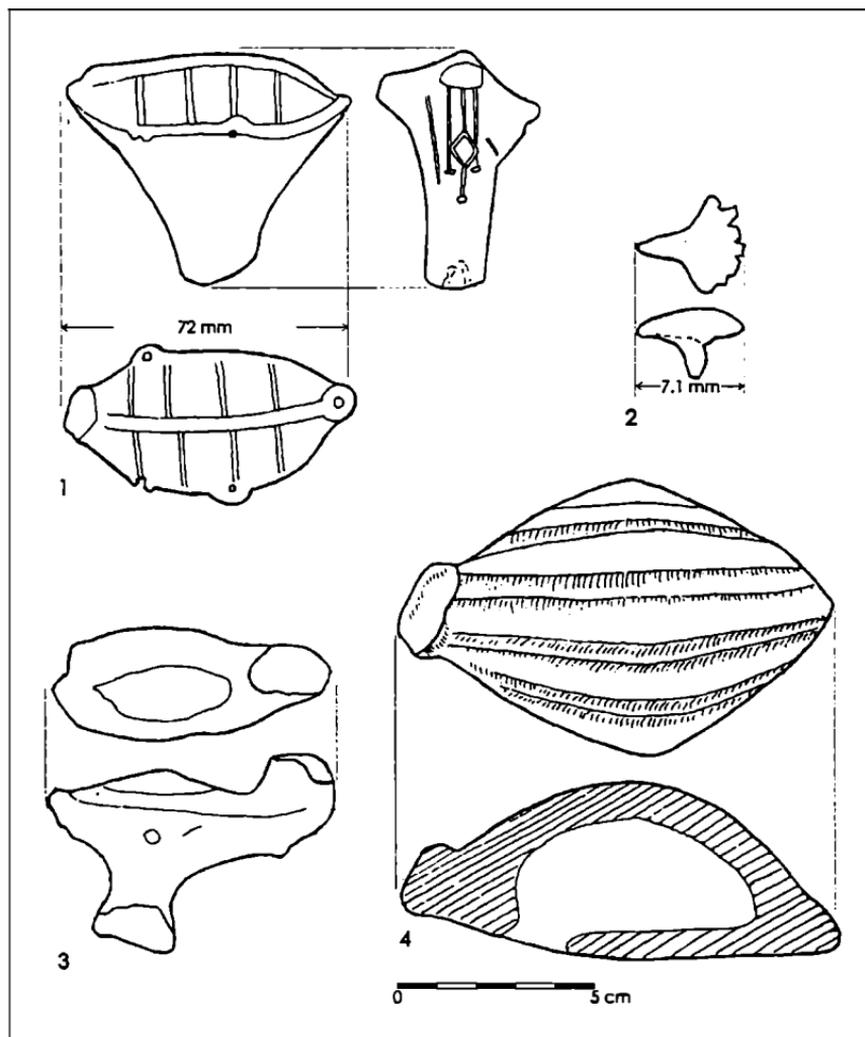

Fig. 5

Aspectul cultural Aldeni II: 1. Suceveni (etapa I, după I. T. Dragomir, *op. cit.*, 1983, p. 179, fig. 55/9); 2. Stoicani (după M. Petrescu Dîmbovița, *op. cit.*, 1953, p. 103, fig. 42/13); 3. Lișcoteanca I (etapa II, după I. T. Dragomir, *op. cit.*, 1983, p. 179, fig. 55/10); 4. Tămășeni (etapa III, după I. T. Dragomir, *op. cit.*, 1983, p. 179, fig. 55/12).

*

În privința unor astfel de reprezentări, constatăm că pe teritoriul Moldovei ele lipsesc - până în prezent - în cadrul arealelor culturilor Starcevo-Criș și cu ceramică liniară.

Din datele prezentate mai sus - în funcție de publicațiile care ne-au fost accesibile - rezultă că în așezările amintite aparținând purtătorilor culturilor Precucuteni și Cucuteni, precum și în acelea ale aspectului cultural Aldeni II, în total s-au descoperit 25 de piese.

Subliniem că, pe teritoriul Moldovei, primele reprezentări de păsări se cunosc începând din timpul culturii Precucuteni, din cea de-a doua fază. Remarcăm că în timpul fazelor Precucuteni II și III sunt redată păsări nu numai ca figurine de lut ars ci și sub forma unor apucători de capace de vas și capete de lingurițe de os.

Singura figurină de lut ars, reprezentând o pasăre foarte stilizată, din arealul culturii Precucuteni (faza Precucuteni III) din Moldova, este de un tip deosebit, fără analogii în ținuturile vecine. Ea are corpul redat sub forma a două trunchiuri de con alăturate.

După cum se știe, cultura Precucuteni s-a format pe un fond principal reprezentat de comunitățile fazei Giulești a culturii Boian, pătrunse din Muntenia în vestul Moldovei, care acolo s-au amestecat cu comunități dintr-o fază târzie a culturii cu ceramică liniară. Până în prezent, în arealele celor două culturi menționate, nu s-au găsit nici un fel de reprezentări de păsări. Prin urmare, în stadiul actual al cercetărilor, nu este posibil să dăm un răspuns clar la problema de la cine au preluat purtătorii culturii Precucuteni, obiceiul de a face reprezentări de păsări și respectiv credințele legate de ele.

În perioada ce a urmat, pe teritoriul Moldovei au evoluat comunitățile culturii Cucuteni, formată pe fond Precucuteni.

Remarcăm constatarea că, în așezarea de la Hăbășești, care a fost cercetată sistematic, s-au descoperit numai două figurine de lut ars înfățișând păsări. Menționăm că una din ele redă o rățușcă, care parcă plutește, iar cealaltă reprezintă o pasăre de baltă (cu gâtul și picioarele lungi), probabil o barză.

Tot în așezarea de la Hăbășești s-au găsit și piese (de lut ars) în formă de cap și gât de pasăre, care erau fixate pe pereții unor vase, desigur, cu o semnificație simbolică.

Prin săpăturile arheologice făcute s-au scos la iveală din cuprinsul așezărilor culturii Cucuteni din Moldova, mai multe figurine de lut ars reprezentând păsări. Ele sunt de două tipuri principale:

- unele au capul stilizat, gâtul scurt și corpul masiv;

- altele au capul micuț, gâtul destul de lung, corpul nu prea mare și partea picioarelor destul de înaltă și subțire.

Subliniem observația că figurinele din cea de-a doua categorie reprezintă păsări de baltă și au analogii apropiate ca formă în arealul culturii Gumelnița din Muntenia ceea ce înseamnă că purtătorii celor două culturi aveau unele obiceiuri comune în privința semnificației reprezentării păsărilor.

Atrage atenția una din piesele găsite în punctul "Scândureni", care are corpul masiv și gol pe dinăuntru, în care oamenii din vechime au pus mai multe pietricele care provoacă sunete atunci când este scuturată. Această piesă nu are analogii în aria culturii Cucuteni și, de aceea, considerăm că provine din stratul Aldeni II.

O figurină similară s-a descoperit la Suceveni. Aceasta merită toată atenția prin aceea că a avut cinci tortițe. Prin legarea unor sfori, de fiecare dintre ele, figurina putea fi atârnată și scuturată, pietricelele din interior producând sunete. Piesa are în față redat un pandantiv de formă rombică, specific aspectului cultural Aldeni II. Fără îndoială că piesa a avut o semnificație religioasă.

În domeniul manifestărilor magico-religioase, la unele populații slab dezvoltate, se consideră că păsările au un rol destul de important. Ele fac legătura între oameni și divinitate. Se consideră că ele duc sufletul celui decedat în cer la divinitate.

În plus, se știe că în diferite regiuni ale țării noastre s-a păstrat credința că berzele sunt cele care aduc pruncii cei mici. Este posibil ca aceasta să fie o credință păstrată de oamenii locului, încă din epoca neolitică, până în zilele noastre.

LES FIGURINES ET AUTRES PIÈCES EN TERRE CUITE
REPRÉSENTENT DES OISEAUX DE L'ÉPOQUE NÉOLITHIQUE
DÉCOUVERTES EN MOLDAVIE

Résumé

Figurines de telle sorte ont été découvertes seulement dans les aréals des cultures: Précucuteni, Cucuteni et dans l'aréal de l'aspect culturel Aldeni II.

Dans les agglomérations appartenant à la culture Précucuteni (phase II) ont été mis au jour quelques manches des couvercles en terre cuite, ainsi que des manches en os qui représentent des têtes des oiseaux appartenant à des cuillers.

Une figurine en terre cuite (phase Précucuteni III) représente un haut oiseau(une cigogne?).

Dans l'aréal de la culture de Cucuteni il y a peu des figurines représentant des oiseaux. Quelqu'un d'eux ont des analogies dans l'aréal de la culture de Gumelnița.

Ces figurines représentent des oiseaux aquatiques avec les pieds hauts. Il s'agit fort probablement des cigognes.

On doit remarquer aussi dans l'aréal Aldeni II quelques figurines représentant des oiseaux, assez grands, avec des hauts pieds, fort probablement représentant de même des cigognes. Ces figurines ont l'intérieur creux. Dedans elles ont eu des petites pierres et quand ces figurines ont été secouées, ces pierres ont produit des sons.

D'après l'auteur on doit attribuer à toutes ces figurines une signification symbolique et ont été utilisées pendant les rituels magico-religieux.

EXPLICATION DES FIGURES

- Fig. 1** Culture Précucuteni: 1. Larga Jijia (phase Précucuteni II, d'après Al. Alexandrescu, *op. cit.*, 1961, p. 33, pl. VIII/12); 2. Târpești (phase Précucuteni III, d'après S. Marinescu-Bîlcu, *op. cit.*, 1974, p. 266, fig. 85/1); 3. Vlădeni (phase Précucuteni III, d'après S. Marinescu-Bîlcu, *op. cit.*, 1974, p. 266, fig. 85/3); 4. Traian (phase Précucuteni III, d'après S. Marinescu-Bîlcu, *op. cit.*, 1974, p. 265, fig. 84/4).
- Fig. 2** Culture Cucuteni, phase Cucuteni A: 1. Târpești (d'après S. Marinescu-Bîlcu, *op. cit.*, 1981, fig. 197/2); 2. Hăbășești (d'après Vl. Dumitrescu et collab., *op. cit.*, 1954: 2. pl. CXIV/4; 3. pl. CXIV/9; 4. p. 426, fig. 39/1; 5. p. 426, fig. 39/2; 6. Mărgineni (d'après Vl. Dumitrescu, 1979, fig. 184).
- Fig. 3** Culture Cucuteni: station "Frumușica" (d'après C. Matasă, *op. cit.*, 1946: 1. pl. LVIII/433 a; 2. pl. LVIII/432; 3. pl. LVIII/434; 4. pl. LVIII/433 b; 5. pl. LVII/431).
- Fig. 4** Culture Cucuteni: 1. Bărlălești "Sturza" (d'après G. Coman, *op. cit.*, 1980, fig. 99/1); 2. Igești "Scândureni" (aspect culturel Aldeni II, d'après G. Coman, *op. cit.*, 1980, fig. 99/4); 3. Igești "Scândureni" (aspect culturel Aldeni II, d'après G. Coman, *op. cit.*, 1980, fig. 99/6); 4. station inconnu (d'après N. Berlescu, *op. cit.*, 1964, pl. XXIV/10); 5. Bărlălești "Sturza" (culture Cucuteni, d'après G. Coman, *op. cit.*, 1980, fig. 100/7); 6. Izvoare (phase Cucuteni A, d'après R. Vulpe, *op. cit.*, 1957, p. 226, fig. 226/4).
- Fig. 5** Aspect culturel Aldeni II: 1. Suceveni (etape I, d'après I. T. Dragomir, *op. cit.*, 1983, p. 179, fig. 55/9); 2. Stoicani (d'après M. Petrescu-Dîmbovița, *op. cit.*, 1953, p. 103, fig. 42/13); 3. Lișcoteanca I (etape II, d'après I. T. Dragomir, *op. cit.*, 1983, p. 179, fig. 55/10); 4. Tămășeni (etape III, d'après I. T. Dragomir, *op. cit.*, 1983, p. 179, fig. 55/12).

DESCOPERIRI DE AMFORE LA POIANA, JUD. GALAȚI (CAMPANIA DIN 1968)*

CARMEN UNGUREANU

Situată pe un promontoriu de pe malul stâng al Siretului, nu departe de confluența cu Trotușul, beneficiind de o poziție geografică favorabilă, atât din perspectivă strategică-militară, cât și a oportunităților comerciale, așezarea de la Poiana se numără printre stațiunile arheologice cele mai însemnate din zona est-carpatică¹.

---

*Cercetările arheologice de la Poiana din anul 1968 au fost efectuate de un colectiv format din Radu Vulpe, Anton Nișu, Silvia Teodor și Constantin Buzdugan, cu fondurile Muzeului de Istorie a Moldovei Iași. Materialul este inedit. Mulțumim doamnei dr. Silvia Teodor pentru permisiunea de a publica acest material și pentru îndrumările date.

¹ Pentru rezultatele cercetărilor de la Poiana cf. V. Pârvan, *Castrul de la Poiana și drumul roman prin Moldova de Jos*, în *Analele Academiei Române. Memoriile Secției Istorice*, seria II, 36, 1913-1914, p. 93-131; R. Vulpe și Ec. Vulpe, *Les fouilles de Poiana. Campagne de 1927*, în *Dacia*, 3-4, 1927-1932, p. 253-251; R. Vulpe, *Evoluția așezărilor omenești în Moldova de Jos. Raport nou despre activitatea șantierului arheologic Poiana-Tecuci 1949*, în *SCIV*, 1, 1950, 1, p. 47-52; R. Vulpe și colaboratorii, *Raport preliminar asupra activității șantierului arheologic Poiana-Tecuci, 1950*, în *SCIV*, 2, 1951, 1, p. 177-216; Colectivul de cercetări arheologice al Academiei R.P.R.- Șantierul Poiana, *Campația de săpături arheologice din anul 1951. Rapoarte preliminare. Șantierul Poiana*, în *SCIV*, 3, 1952, p. 191-230; R. Vulpe, *La civilisation dace et ses problèmes à la lumière des dernière fouilles de Poiana, en Basse-Moldavie*, în *Dacia*, NS, 1, 1957, p. 143-167; S. Teodor, M. Nicu, S. Țau, *Noi descoperiri în dăva de la Poiana și importanța lor în cunoașterea civilizației geto-dacice la est de Carpați*, în *Symposia Thracologica*, 7, 1984, p. 286-287; idem, *Tezaurul de monede callatiene descoperit la Poiana, jud. Galați*, în *Traco-Dacica*, 8, 1987, 1-2, p. 133-137; S. Teodor, *Stratigrafia stațiunii arheologice de la Poiana, jud. Galați*, în *Carpica*, 23/1, 1992, p. 115-124; S. Teodor, V. Mihăilescu-Bârliba, *Descoperiri monetare din așezarea geto-dacică de la Poiana-Tecuci*, în *ArhMold*, 16, 1993, p. 120-130; S. Teodor, C. Chiriac, *Vase din sticlă din așezarea geto-dacică de la Poiana*, în *ArhMold*, 17, 1994, p. 183-222; S. Teodor, *Ceramica de import din așezarea geto-dacică de la Poiana, jud. Galați (I)*, în *Carpica*, 25, 1994, p. 73-122, fig. 1-11; idem, *La céramique peinte de l'établissement gèto-dace de Poiana-Tecuci*, în *Thraco-Dacica*, 16, 1995, 1-2, p. 199-210; S. Teodor, S. Țau, *Obiecte de podoabă din așezarea geto-dacică de la Poiana, jud. Galați (I). Fibule*, în *ArhMold*, 19, 1996, p. 57-105; S. Teodor, *Römische Keramik aus der geto-dakischen Siedlung von Poiana (Kr. Galați)*, în *Études sur la céramique romaine et daco-romaine de la Dacie et de la Mésie Inférieure*, Timișoara, 1, 1997, p. 3-10, fig. 1-3; S. Teodor, M. Micu, S. Țau, *Așezarea geto-dacică de la Poiana (jud. Galați). Obiecte de port și podoabă (II). Oglirci, ace, obiecte de os*, în *ArhMold*,

Datorită abundenței și varietății produselor de import semnalate aici, situl a fost plasat între așezările ce aveau rolul de stațiune comercială, cu aceste atribuții economice fiind considerat cel mai important din răsăritul Daciei². Dezvoltarea sa în această direcție este pusă pe seama unui excedent de produse autohtone în zonă și, totodată, a situării sale în punctul în care unul dintre cele mai importante drumuri comerciale, ce lega gurile Dunării cu nordul Moldovei, se ramifica pentru a face legătura cu sud-estul Transilvaniei³. Între mărfurile de import apărute la Poiana putem menționa ceramica de diferite categorii, obiectele de podoabă, vasele din sticlă și metal etc.⁴ La aceste produse se adăugau cele alimentare (vin, ulei etc.) și cele cu alte întrebuințări (coloranți, rășini vegetale). Existența unui comerț activ cu acestea din urmă este dovedită de numărul foarte mare de amfore descoperite la Poiana. Ele sunt prezente din nivelul al III-lea (sec. V î. Hr.) până în nivelul al V-lea (sec. I î. Hr.-prima parte a sec. al II-lea d. Hr.)⁵, aceste recipiente antice de transport deținând o pondere însemnată în cadrul pieselor de import. Această densitate a materialului amforic plasează așezarea de la Poiana printre cele patru situri din zona extracarpatică a României care dețin, împreună, 48% din totalul amforelor descoperite în această regiune⁶.

Având o importanță deosebită pentru sublinierea valențelor economice ale așezării, amforele de la Poiana au intrat de timpuriu în atenția specialiștilor⁷. Conform datelor sistematizate de I. Glodariu în 1974, de la Poiana provin aproximativ 200 de amfore, întregi sau fragmentare⁸. Ele au fost studiate, în funcție de palierul cronologic pe care se situează și de încadrarea lor în categoria amforelor ștampilate sau neștampilate, de către D.

² I. Glodariu, *Relații comerciale ale Daciei cu lumea elenistică și romană (sec. II î. e. n.-I e. n.)*, Cluj-Napoca, 1974, p. 119-121 și nota 315.

³ *Ibidem*, p. 31, 114-115, 122.

⁴ Pentru informații legate de piesele de import vezi nota 1 și I. Glodariu, *op. cit.*, tab. 2, 3, 4 și catalogul descoperirilor; S. Sanie, *Civilizația romană la est de Carpați și romanitatea pe teritoriul Moldovei (sec II î. e. n.-III e. n.)*, Iași, 1981, p. 54-55, 61, 63, 68-69, 129-133, 160; idem, *La civilisation romaine et la romanisation à l'est de Carpathes*, în *ArhMold*, 16, 1993, p.147, tab. 1.

⁵ S. Teodor, V. Mihăilescu-Bârliba, *op. cit.*, p. 122-123.

⁶ I. Glodariu, *op. cit.*, p. 31.

⁷ Menționăm faptul că în atenția cercetătorilor au intrat și amforele de producție locală: V. Eftimie, *Imports of stamped amphorae in the lower Danubian regions and a draft Rumanian corpus of amphora stamps*, în *Dacia*, NS, 3, 1959, nota 56; I. Glodariu, *op. cit.*, p. 134 și nr. 11 în catalogul amforelor locale.

⁸ *Ibidem*.

Tudor⁹, V. Eftimie¹⁰, I. Glodariu¹¹, S. Sanie¹², V. Sârbu¹³ și Silvia Teodor¹⁴. Printre centrele de proveniență, I. Glodariu plasează Thasos-ul, Rhodos-ul, Sinope(?) și alte centre din Asia Mică, iar V. Sârbu menționează Thasos-ul, Cos, Cnidos și Sinope¹⁵.

Materialul amforic din campania anului 1968 se păstrează la Muzeul de Istorie a Moldovei Iași și nu a intrat în atenția studiilor menționate mai sus. Acest este în cea mai mare parte fragmentar. Dezavantajele datorate studierii unui astfel de material arheologic au fost compensate de posibilitatea observațiilor directe asupra compoziției pastei, unul dintre criteriile folosite de noi în clasificare. În lipsa unor analize de laborator, afirmația lui M. F. Lambrino rămâne încă valabilă: "Il me semble qu'on peut parvenir à mieux saisir les origines en attachant plus d'importance aux argiles. Les styles s'imitent, mais la nature d'une argile qui se modifie plus difficilement est un critérium assez sûr. Je sais bien que la cuisson arrive à transformer l'aspect de l'argile. Mais on parvient assez facilement à reconnaître les différents aspects d'une même argile"¹⁶. Fragmentele din 1968 provin de la cel puțin 90 de amfore. Există un singur exemplar din care s-a păstrat corpul amforei în întregime, lipsind însă partea superioară și piciorul. S-a descoperit o singură ștampilă thasiană, la care se adaugă câteva fragmente aparținând, se pare, unor amfore sinopiene ștampilate.

Prezența amforelor ștampilate de producție thasiană a fost semnalată de timpuriu în așezarea de la Poiana¹⁷. La cele trei ștampilate

⁹ D. Tudor, *Amfore elenistice descoperite în adâncul teritoriului R.P.R. (Referat asupra legăturilor economice între cetățile sclavagiste grecești și teritoriile dace dintre Carpați și Dunăre, în Studii și referate privind istoria României. Din lucrările sesiunii lărgite a secțiunii de științe istorice, filozofice și economico-juridice (21-24 decembrie 1953), partea I-a, 1954, p. 64; idem, Răspândirea amforelor grecești ștampilate în Moldova, Muntenia și Oltenia, în ArhMold, V, 1967, p. 43.*

¹⁰ V. Eftimie, *op. cit.*, p. 195-215.

¹¹ I. Glodariu, *op. cit.*, p. 29, 31-32, tab. 1 și nr. 77 în catalogul amforelor de import.

¹² S. Sanie, *op. cit.*, p. 130-133, pl. 29/3,5; 32/2,4; 33/6.

¹³ V. Sârbu, *Nouvelle considération générales concernant l'importation des amphores grecques sur le territoire de la Roumanie (les VIe -Ier siècles av. n. è)*, în *Pontica*, 16, 1983, fig. 1.

¹⁴ S. Teodor, *op. cit.*, în *Carpica*, 25, 1994, p. 77, fig. 8 și 9.

¹⁵ I. Glodariu, *op. cit.*, tab. 1 și nr. 77 din catalogul amforelor de import; V. Sârbu, *op. cit.*, fig. 1; De remarcat, faptul că Rhodos-ul nu apare printre centrele furnizoare menționate de V. Sârbu.

¹⁶ M. F. Lambrino, *Les vases archaïques d'Histria*, București, 1938, p. 361.

¹⁷ V. Pârvan, *op. cit.*, 1913, 4, p. 100-102, fig. 6, pl. IV/20; idem, *La pénétration hellénique et hellénistique dans la vallée du Danube*, în *BSH*, X, 1923, p. 13; R. Vulpe și colaboratorii, *op. cit.*, p. 187, fig. 16; Colectivul de cercetări arheologice al Academiei R.P.R.- Șantierul Poiana, *op. cit.*, p. 198, fig. 19/4.

thasiene cunoscute până în acest moment se adaugă și cea menționată mai sus (fig. 1/3; 7/1; 8/5)¹⁸. Această ultimă șampilă confirmă importul de produse thasiene și în timpul lui Ἰσχυροδωρος, plasat pe lista magistraților în intervalul 266-254 î. Hr.¹⁹. Amfore cu șampila aceluiași magistrat au mai fost descoperite la Sarichioi (jud. Tulcea)²⁰ și în orașele grecești vest pontice-Histria, Tomis și Callatis²¹. Cele trei șampile publicate anterior sunt mai timpurii, ultima dintre ele fiind plasată în prima parte a intervalului 274-266 î. Hr.²², astfel încât fragmentul de toartă șampilată descoperit la Poiana în 1968 atestă importul amforelor șampilate de Thasos și după anul 266 î. Hr.

Semnalăm, de asemenea, prezența amforelor șampilate (?) produse la Sinope în secolul al III-lea î. Hr. Deși lipsesc efectiv șampilele sinopiene, acest fapt este dovedit de cele câteva fragmente de amforă ce au pastă, caracteristici morfologice și elemente de execuție tipice amforelor șampilate din acest centru de producție (fig. 1/1,2; 9/4; 10/4)²³.

¹⁸ Pentru prima șampilă, cf. V. Pârvan, *op. cit.*, în *Academia Română. Memoriile Secției Istorice*, seria II, București, 36, 1913, p. 100-102, fig. 6, pl. IV/2 (sec. III î. Hr.); I. Glodariu, *op. cit.*, nr. 77/1 în catalogul amforelor de import, pl. XVII (cca. 390 î. Hr.). Pentru a doua șampilă, cf. Colectivul de cercetări arheologice al Academiei R.P.R.-Șantierul Poiana, *op. cit.*, p. 198, fig. 19/4; I. Glodariu, *op. cit.*, nr. 77/2 din catalogul amforelor de import, pl. XVII și XXXIX (220-180 î. Hr.); datată între 287-274 î. Hr. la Al. Avram, *Histria VIII. Les timbres amphoriques, I. Thasos*, București-Paris, 1996, tab. I și III. Pentru a treia șampilă, cf. R. Vulpe și colaboratorii, *op. cit.*, p. 187, fig. 16 și I. Glodariu, *op. cit.*, nr. 77/3 din catalogul amforelor de import, pl. XVII (350-270 î. Hr.); datată între 274-266 î. Hr., mai precis în prima parte a acestui interval: Al. Avram, *op. cit.*, tab. I și III și p. 2; în restituirea acestei ultime șampile, I. Glodariu a inversat Δ cu A, fiind vorba deci de Πουλυαδης.

¹⁹ Pentru lista magistraților, cf. Al. Avram, *op. cit.*, tab. I. Șampilă descoperită în 1968 este fragmentară, fiind ruptă chiar în dreptul literei *sigma*. Grafia cu *sigma* lunar ni se pare cea mai probabilă, având în vedere și exemplarele similare (vezi mai jos nota 20 și 21), dar nici cea cu *sigma* unghiular nu ar fi total exclusă pentru această perioadă în care se face trecerea de la o scriere la alta (există magistrați al căror nume apare cu ambele scrieri, aceștia încadrându-se într-o grupă de tranziție, cf. Al. Avram, *op. cit.*, p. 24-25).

²⁰ I. Oberländer-Târnoveanu și E. Oberländer-Târnoveanu, *Aspecte ale civilizației geto-dacice din Dobrogea în lumina cercetărilor din așezarea de la Sarichioi (sec. IV-II î.e.n.)*, în *Peuce*, 8, 1980, p. 97-98, pl. XXVI/2.

²¹ Al. Avram, *op. cit.*, tab. III, VI și VIII.

²² *Ibidem*, tab. I și III și p. 25.

²³ Tipurile de pastă ca și caracteristicile buzei sunt identice cu cele ale amforelor șampilate produse la Sinope în sec. al III-lea î. Hr., vezi fragmentele descoperite la Callatis (MIMI, inv. 1244, 1246 și 1247), cf. O. Tafrali și I. L. Neagu,

Printre cele mai timpurii fragmente de amforă se numără cele provenind de la amfore de tip Soloha I, date în sec. IV-III î. Hr. (fig. 9/6)²⁴. Fragmentele păstrate au buza mult răsfrântă în exterior, cu un profil de formă aproximativ triunghiulară. Amfore de acest tip au fost semnalate la Brad²⁵, Butuceni (Rep. Moldova)²⁶ și în regiunile nord-pontice²⁷. În ceea ce privește proveniența acestui tip de amforă s-au avansat ca posibile centre de producție Cos și Peparethos²⁸. În general, amforele de tip Soloha, ca și cele din Lesbos și Olbia, sunt semnalate în număr foarte redus pe teritoriul României²⁹, acest fapt fiind sesizabil și la Poiana, în materialul campaniei 1968.

Tot ca prezențe timpurii la Poiana mai putem semnală fragmente ce ar putea aparține amforelor de Lesbos (fig. 9/7) și tipurilor Soloha II (fig. 10/3), exemplare ce au circulat în sec. al IV-lea î. Hr.³⁰ și, respectiv,

Noui achiziții ale Muzeului de Antichități din Iași: I. Inscricțiuni din Callatis; II. Stațiunea barbară de la Vârțișcoi, în Arta și arheologia, 3, 1930, fasc. 5-6, p. 45, nr. 5 și O. Tafrahi, Notes sur la Scythie Mineure, în Arta și arheologia, 1933-1934, fasc. 9-10, p. 6, 7, nr. 3, 7. Ștampilele sunt date cc. 284-262 î. Hr. și cc. 261-229 î. Hr. la Al. Avram, N. Conovici, Gh. Poenaru Bordea, Nouveaux timbres amphoriques sinopéens de Callatis, în Dacia, NS, 33, 1-2, 1989, p. 121, nr. 168-177, p. 122, nr. 199; idem, Étude quantitative sur le timbres amphoriques sinopéens de Callatis, în Dacia, NS, 34, 1990, p. 118, 119 și 124 (grupa a IV-a și a V-a). De asemenea, partea interioară a piciorului, fasonată în formă de cupă, este caracteristică amforelor sinopiene elenistice, cf. I. B. Zeest, Keramičeskaja tara Bospora, în Materialy i issledovanija po arheologii SSSR, 83, 1960, p. 91.

²⁴ *Ibidem*, p. 91-92, pl. XV/32 d, datată sec. IV-III î. Hr.

²⁵ V. Ursachi, *Zargidava. Cetatea dacică de la Brad*, București, 1995, p. 210, pl. 183/1, 4, 6.

²⁶ N. Mateevici, *Contribuții la cercetarea și studierea materialului ceramic grecesc de la cetatea getică de la Butuceni*, în *Studia in honorem Ion Niculiță*, Chișinău, 1999, p. 180, fig. 7/1, 5, 6; sunt menționate în număr mare comparativ cu alte situri din zona pruto-nistreană.

²⁷ I. B. Zeest, *op. cit.*, p. 91-92, pl. XV/32 d; S. I. Monahov, *Grečeskie amfory v Pričernomor'je. Kompleksy keramičeskoj tary VII-II vekov do n.e.*, Saratov, 1999, p. 356, fig. 155/7 (sec. IV).

²⁸ Al. Avram, *op. cit.*, p. 20 și nota 21, unde se menționează, ca posibile centre de producție, Cos (cu trimitere la idem, *Wo sind die Amphoren vom Typ "Solocha I" hergestellt worden?*, în *Dacia*, NS, 33, 1989, p. 247-252) și Peparethos (cu trimitere la A. Doulgéri-Intzessiloglou, Y. Garlan, *Vin et amphores de Péparèthos et d'Ikos*, în *Bulletin de Correspondence Hellenique*, 114, 1990, p. 361-389).

²⁹ V. Sârbu, *op. cit.*, p. 59.

³⁰ I. B. Zeest, *op. cit.*, p. 72; V. F. Gaidukevič, *Antičnye goroda Bospora Mirmekii*, Leningrad, 1987, p. 63, fig. 78 (exemplar cu aceeași formă, dar cu pastă cenușie, datat în sec. IV î. Hr.).

în sec. IV-III î. Hr.³¹ În Moldova, amfore de tip Soloha II apar în așezarea de la Brad³².

Studierea materialului amforic din 1968 a relevat și existența amforelor de Cos (fig. 7/3,4,6,9). Deși fragmentare și puțin numeroase, ele confirmă precizările anterioare făcute de V. Sârbu referitoare la prezența acestora în așezarea de la Poiana³³. Amfore din acest centru apar și în așezările de la Răcătău³⁴, Brad³⁵, Barboși³⁶, *Aegyssus*³⁷ sau în regiunile nord-pontice³⁸. Ținând cont de coordonatele stratigrafice și de încadrările cronologice făcute de specialiști credem că putem fixa prezența acestora la Poiana în sec. I î. Hr.-I d. Hr.³⁹.

Importul de produse sinopiene nu este dovedit doar de prezența amforelor date în secolul al III-lea. Există fragmente ce apar în nivelul al V-lea de la Poiana (corespunzător sec. I î. Hr.-prima parte a sec. II d. Hr.), confecționate dintr-o pastă roșie-cărămizie, cu miez cenușiu, având în compoziție granule albe și mică; gâtul foarte larg este, uneori, ușor bombat în partea superioară și este prevăzut cu o incizie la nivelul torților; buza este puternic profilată în exterior, având formă de sul (fig. 6). O amforă de același tip s-a descoperit la Răcătău, jud. Bacău, ea fiind încadrată de S. Sanie între amforele sinopiene târzii (sec. I î. Hr.-I d. Hr.)⁴⁰.

³¹ I. B. Zeest, *op. cit.*, p. 96, pl. XVIII-XX/35, sec. IV-III î. Hr.; pentru originea acestui tip cf. Al. Avram, *op. cit.*, p. 20, nota 21 (trimitere la A. Doulgéri-Intzessiloglou, Y. Garland, *op. cit.*, p. 380-385, unde grupa amforelor *Péparèthos I* este asimilată cu *Soloha II*).

³² V. Ursachi, *op. cit.*, p. 210, pl. 183/1, 4, 6.

³³ V. Sârbu, *op. cit.*, fig. 1.

³⁴ V. Căpitanu, *Cetățuia dacică de la Răcătău*, în *Carpica*, 8, 1976, p. 59-60; idem, *Noi contribuții la cunoașterea civilizației geto-dacice în bazinul Siretului Mijlociu. Dava de la Răcătău*, în *Carpica*, 23/1, 1992, p. 145.

³⁵ V. Ursachi, *op. cit.*, p. 209, pl. 172/1.

³⁶ S. Sanie, Ș. Sanie, *Cetățuia geto-dacică de la Barboși (IV)*, în *ArhMold*, 15, 1992, p. 72, pl. I/1 (maximă răspândire în sec. II-I î. Hr., continuând și la începutul sec. I d. Hr.).

³⁷ A. Opaîț, *Un dépôt d'amphores découvert à Aegyssus*, în *Dacia*, NS, 31, 1987, 1-2, p. 149-151, 154, 155, fig. 4/1, 2, 5-8, tip III, plasate între 75 î. Hr.-70/80 d. Hr. (propune pentru acest tip o proveniență cosiană sau din alte centre învecinate, cu precizări bibliografice la nota 54 și 55).

³⁸ I. B. Zeest, *op. cit.*, p. 105, pl. XXIV/51 sau 52, cu datare în sec. III-II î. Hr., menținându-se până în sec. I î. Hr.-I d. Hr.

³⁹ Vezi notele 35-37.

⁴⁰ V. Căpitanu, *op. cit.*, în *Carpica*, 8, 1976, fig. 36/1; S. Sanie, *op. cit.*, p. 132, datează amfora de la Răcătău în secolele I î. Hr.-I d. Hr., încadrând-o între amforele sinopiene târzii.

Un tip identic apare la *Aegyssus*, în Dobrogea, A. Opaïț datându-l în perioada dintre epoca lui Augustus și al doilea sfert al secolului I d. Hr.⁴¹ Astfel de recipiente cu gâtul foarte larg erau folosite, se pare, pentru transportul altor produse decât vinul sau uleiul⁴².

Între amforele descoperite la Poiana al căror centru de producție ne este necunoscut se încadrează și tipul de amforă cu toarta bifidă (tip I, fig. 7/2,5,7,8). Pasta de culoare brun-roșcată este compactă și conține mică și mici granule de culoare albă; după desprinderea de gâtul amforei, toarta bicilindrică se frânge într-un unghi ascuțit; piciorul are formă tronconică, cu o ușoară delimitare ce face trecerea spre un diametru mai mic. Descriș de I. B. Zeest, care îl fixează în limita sec. I î. Hr.-I d. Hr. sau chiar II/I î. Hr.-I d. Hr., acest tip de amforă este întâlnit în regiunile nord-pontice⁴³, dar și în Dobrogea, la *Aegyssus*⁴⁴. A. Opaïț menționează pentru aceste amfore mai multe centre de producție posibile: Cos, Rhodos, Cnidos, Myndos etc.⁴⁵

Un alt tip de amforă identificat în materialul campaniei anului 1968 este confecționat dintr-o pastă brun-roșcată, cu mică și granule calcaroase în compoziție. Singurele componente care ni s-au păstrat sunt toarta, prevăzută cu o șanțuire longitudinală ce o distinge de alte tipuri, și partea de jos a amforei, terminată cu un picior de formă cilindrică sau ușor tronconică (tip II, fig. 4). Analogii ale acestui tip de amforă se regăsesc la Barboși⁴⁶, *Aegyssus*⁴⁷ și în nordul Mării Negre⁴⁸. După părerea lui A. Opaïț, acest tip provine din Cos sau din alte centre învecinate, iar transformarea torților bifide în pseudo-bifide are loc, probabil, începând cu a doua jumătate a sec. I î. Hr., din această perioadă datând și exemplarele de la Poiana, Răcătău și Brad⁴⁹. După informațiile lui I. B. Zeest, acest tip de amforă apare rar în nordul Mării Negre, el fiind mai des întâlnit în zona Mării Mediterane⁵⁰.

⁴¹ A. Opaïț, *op. cit.*, p. 146, 153, fig. 2, tip I; autorul vorbește despre o posibilă origine în *Pamphilia*.

⁴² I. B. Zeest, *op. cit.*, p. 91.

⁴³ I. B. Zeest, *op. cit.*, p. 109, pl. XXVI/62, sec. I î. Hr.-I d. Hr., chiar II-I î. Hr.-I d. Hr.

⁴⁴ A. Opaïț, *op. cit.*, p. 151, fig. 5/1-4 (tip IV).

⁴⁵ *Ibidem*, p. 155, cu precizări bibliografice la notele 54 și 55.

⁴⁶ S. Sanie, Ș. Sanie, *op. cit.*, p. 75, pl. IV/6.

⁴⁷ A. Opaïț, *op. cit.*, p. 148-149, 154, 155, fig. 3/4-7, tip II, subvarianta II c.

⁴⁸ I. B. Zeest, *op. cit.*, p. 109, pl. XXVII/63, sec. II/ I î. Hr.-I/ II d. Hr.

⁴⁹ A. Opaïț, *op. cit.*, p. 154.

⁵⁰ I. B. Zeest, *op. cit.*, p. 109.

Toarta bifidă apare și la tipul de amforă confecționat din pastă alb-gălbuie, uneori cu nuanțe de roz-portocaliu, friabilă, cu mult nisip în compoziție. Gâtul amforei își modifică diametrul la partea superioară iar torțile sunt supraînălțate, coborând apoi într-un unghi ascuțit; corpul de formă alungită se termină cu un picior cu bază semisferică (tip III; fig. 2, 3). După dimensiunile diferite ale piciorului putem distinge mai multe variante. Acest tip de amforă apare foarte frecvent în materialul din 1968, fiind vorba de fragmente aparținând unui număr de cel puțin 29 de exemplare. Plasarea sa pe primul loc ca frecvență este confirmată și de descoperirile anterioare. În 1957, R. Vulpe preciza faptul că tipul de amforă dominant este cel cu torți bicilindrice⁵¹. Numite și *Pseudo-Cos* aceste amfore se întâlnesc la Răcătău⁵², Brad⁵³, Barboși⁵⁴, la *Aegyssus*⁵⁵, și în nordul Mării Negre⁵⁶. Este un tip de amforă cu o foarte mare răspândire pe întreg teritoriul României⁵⁷. Originea sa nu este foarte clară, existând posibilitatea să fi fost produsă în Cos⁵⁸ sau într-un centru din sudul Mării Negre⁵⁹. A circulat în secolele I î. Hr.-I d. Hr.⁶⁰, mai precis în secolul I î. Hr.-prima jumătate a secolului I d. Hr., după opinia lui A. Opaïț⁶¹. Amfore ce imitau forma celor de Cos se fabricau și în Gallia, în atelierele antice de la Lyon⁶².

⁵¹ R. Vulpe, *op. cit.*, în *Dacia*, NS, 1, 1957, p. 156.

⁵² V. Căpitanu, *op. cit.*, în *Carpica*, 8, 1976, p. 59, fig. 35/3-5; idem, *op. cit.*, în *Carpica*, 23/1, 1992, p.140, 145, fig. 13/1-2;

⁵³ V. Ursachi, *op. cit.*, p. 209, fig. 172/2, 326/1.

⁵⁴ S. Sanie, *op. cit.*, p. 130, pl. 31/8.

⁵⁵ A. Opaïț, *op. cit.*, p. 151-153, fig. 5/6-10 (tip V), sec. I î. Hr.-prima jumătate a sec. I d. Hr.

⁵⁶ I. B. Zeest, *op. cit.*, p. 109, pl. XXV/61, sec. I î. Hr.-I d. Hr.; O. D. Daševskaja, *Pozdnie skify v Krymu*, în *Arheologija SSSR*, 1991, p. 20, fig. 29/3-5, 8-10 (origine sud-pontică).

⁵⁷ V. Sârbu, *op. cit.*, p. 59 și 64; pentru sec. II-I î. Hr. autorul vorbește despre o prezență masivă a acestui tip de amforă.

⁵⁸ *Ibidem*, p. 59.

⁵⁹ A. Opaïț, *op. cit.*, p. 155 și nota 6 unde se menționează opinia arheologilor sovietici care situează acest tip în centre de pe litoralul sudic al Mării Negre (Sinope ?), ipoteză pe care autorul o și argumentează.

⁶⁰ I. B. Zeest, *op. cit.*, p. 109

⁶¹ A. Opaïț, *op. cit.*, p. 155.

⁶² A. Desbat, B. Dangréaux, *La production d'amphores à Lyon, în Gallia. Archéologie de la France antique*, 54, 1997, p. 76-77, 84-85, 87, fig. 22/2A (5-10 d. Hr.); autorii susțin producția locală a unei variante a amforei *Dressel 2/4* care devenise cel mai răspândit model al amforei pentru vin, fiind produsă aproape în toată lumea romană.

Din punct de vedere cantitativ (cel puțin 19 exemplare), pe locul al doilea se situează tipul de amforă confecționat dintr-o pastă asemănătoare cu cea menționată la amforele de tip III: culoare alb-gălbuie, cu nisip în componență, friabilă uneori; gâtul este lung și îngust iar torțile prezintă 2-3 șanțuri longitudinale (tip IV, fig. 5). După dimensiunile diferite ale piciorului se pare că avem mai multe variante ale acestui tip. Amfore cu aceleași caracteristici au fost semnalate la Răcătău⁶³, Brad⁶⁴, Barboși⁶⁵, Dumbrava⁶⁶, în Dobrogea⁶⁷ și în nordul Mării Negre⁶⁸. Acest tip de amforă devine unul dintre cele mai răspândite în Muntenia, Moldova și nordul Mării Negre în secolele II-IV⁶⁹. Originea sa nu este clarificată. S. Sanie face un scurt istoric al ipotezelor, afirmând, în final, că o parte dintre cele descoperite în Moldova provin din orașele bosporane⁷⁰, iar A. Opaîț înclină spre o proveniență cosiană a acestui tip de amforă⁷¹. Începutul producerii acestui tip este fixat în secolul I d. Hr.⁷².

Între tipurile de amfore identificate în materialul din 1968 și cărora nu le-am găsit analogii, se remarcă cele din pastă de culoare roz-portocalie, cu nuanțe până la brun-roșcat, cu multă mică în compoziție ce are aspect de pulbere foarte fină pe suprafața vasului (fig. 8/1,4; 9/3; 10/5; 11/4,5; 12/1,2,4-6). Se remarcă diversitatea de forme la aceste amfore ce ar putea proveni din același centru de producție, având în vedere textura identică a pastei. Mai menționăm și prezența unor tipuri de amfore confecționate dintr-o pastă foarte fină, al căror centru de proveniență ne rămâne necunoscut (fig. 8/3; 9/1).

⁶³ V. Căpitanu, *op. cit.*, în *Carpica*, 8, 1976, p. 63, fig. 36/2-4; idem, *op. cit.*, în *Carpica*, 23/1, 1992, p. 140, 145, fig. 13/3, 5.

⁶⁴ V. Ursachi, *op. cit.*, p. 210, pl. 178/6, 7; 179/4, 180/1-4, 327/1, 3, 5.

⁶⁵ S. Sanie, *op. cit.*, p.130, pl. 28/4, 31/4.

⁶⁶ S. Sanie, Ș. Sanie, *Cercetările arheologice de la Dumbrava (com. Ciurea, jud. Iași)*, în *Cercetări istorice*, SN, IV, 1973, p. 77-78, fig. 12/4, 6, 7.

⁶⁷ A. Rădulescu, *Amfore romane și romano-bizantine din Scythia Minor*, în *Pontica*, 9, 1976, p. 102, pl. 1/2, 2a, 3a, 3b; A. Opaîț, *Considerații preliminare asupra amforelor romane și romano-bizantine din Dobrogea*, în *Peuce*, 8, 1980, p. 301-304, tip VI (VI A, sfârșitul sec. I d. Hr.-prima jumătate a sec. II d. Hr., și VI B, a doua jumătate a sec. I d. Hr.-începutul sec. al II-lea d. Hr.), pl. VI/1, VII/1.

⁶⁸ I. B. Zeest, p. 110, pl. XXVIII/64, sec. I d. Hr.; O. D. Daševskaja, *op. cit.*, p. 20, fig. 29/11-24 (origine sud-pontică).

⁶⁹ A. Opaîț, *op. cit.*, în *Peuce*, 8, 1980, p. 304.

⁷⁰ S. Sanie, *op. cit.*, p. 136.

⁷¹ A. Opaîț, *op. cit.*, în *Peuce*, 8, 1980, p. 304.

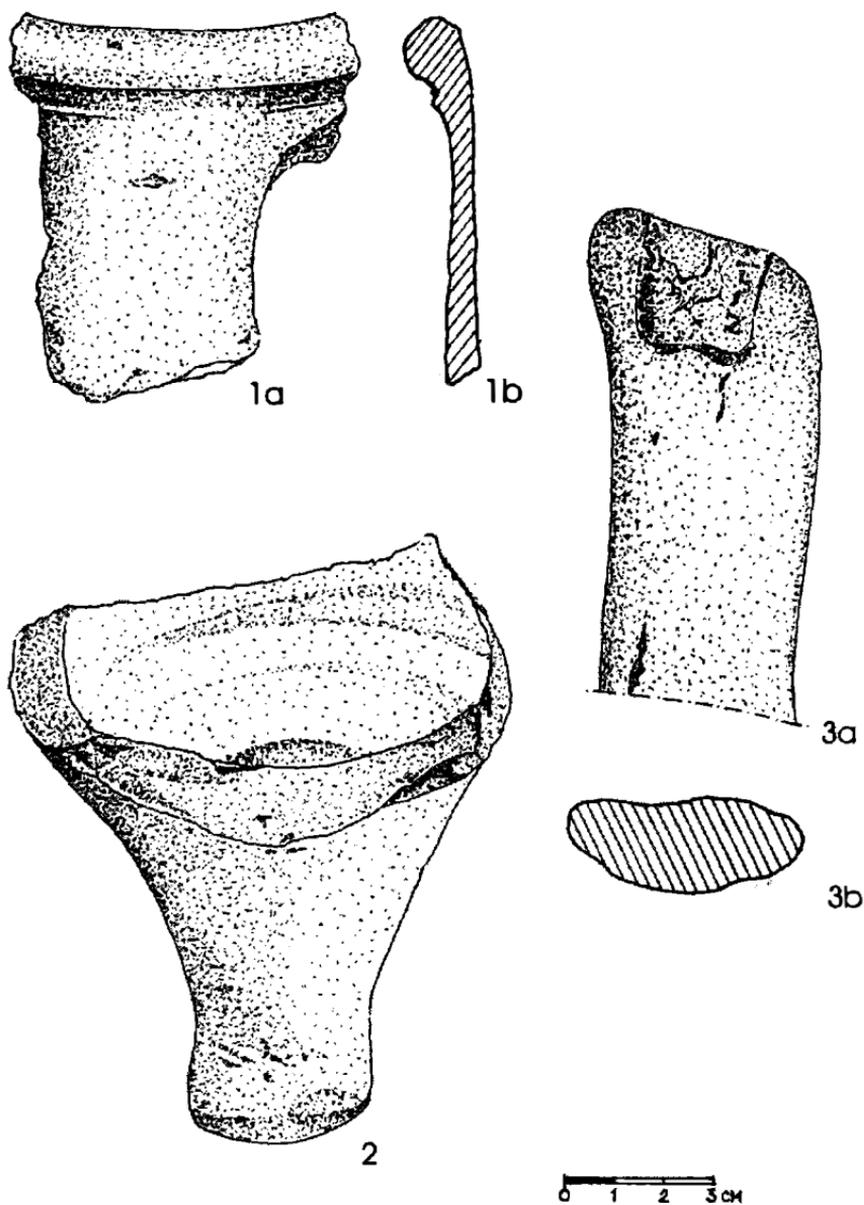
⁷² I. B. Zeest, *op. cit.*, p. 110; A. Opaîț, *op. cit.*, în *Peuce*, 8, 1980, p. 301-302.

Informațiile furnizate de studierea materialului amforic descoperit în 1968 la Poiana completează datele anterioare referitoare la acest subiect. Importul de amfore grecești în spațiul carpato-danubiano-pontic între a doua jumătate a secolului IV î. Hr. și mijlocul secolului I î. Hr. este considerat ca fiind amplu și variat⁷³. Pentru aceeași perioadă, și în așezarea de la Poiana remarcăm prezența unor numeroase tipuri: amfore ștampilate thasiene și sinopiene, amfore de Cos și numeroase alte tipuri din centre încă nedeterminate. Cele mai frecvente tipuri întâlnite în materialul din 1968 sunt *Pseudo-Cos* (tip III) și tipul de amforă cu torți prevăzute cu șanțuri longitudinale (tip IV), ele fiind încadrate în secolele I î. Hr.-I d. Hr., respectiv secolul I d. Hr.

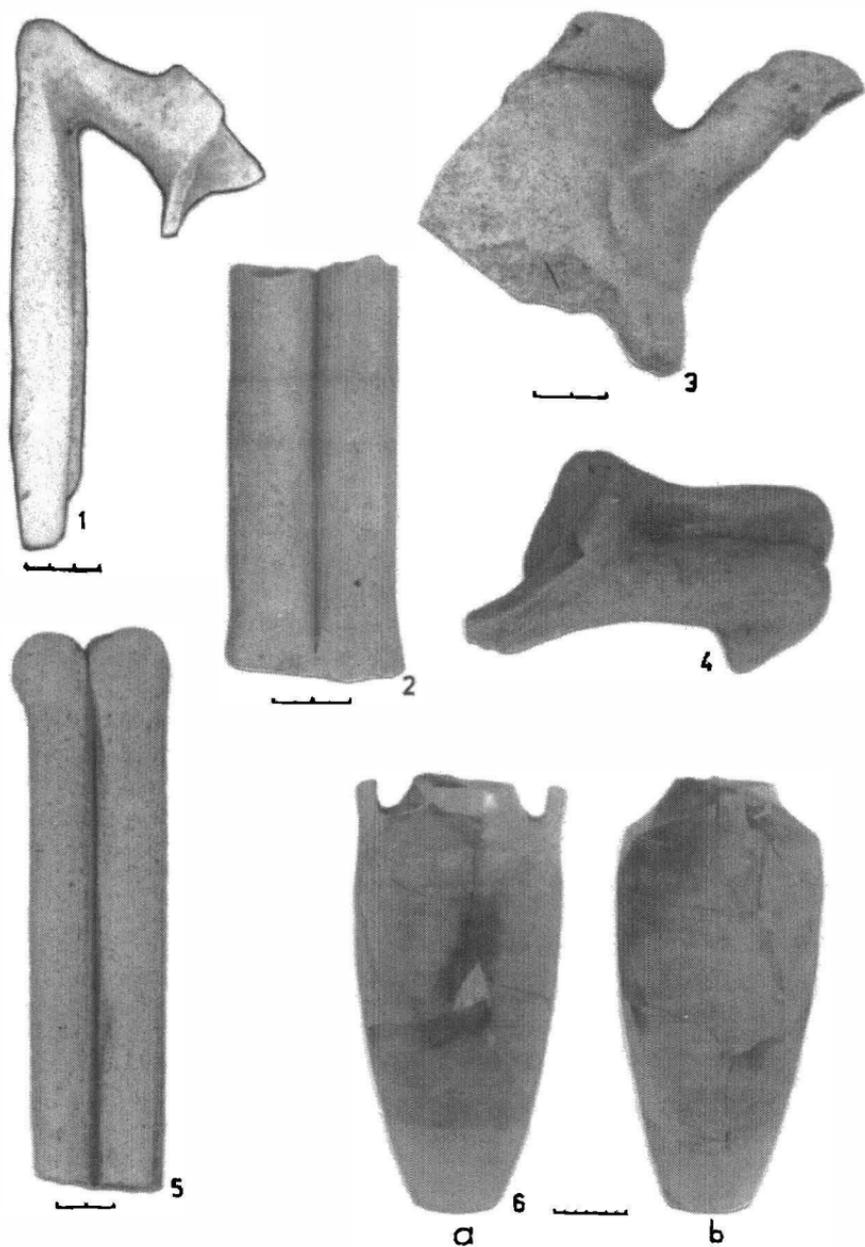
Cu toate dificultățile stabilirii centrelor de producție pentru unele tipuri de amforă, materialul din 1968 evidențiază încă o dată legăturile așezării de la Poiana cu centrele egeene și pontice. Contactele comerciale mai timpurii, cu centre precum Thasos-ul și Sinope, se vor intensifica în preajma secolelor I î. Hr.-I d. Hr., fapt dovedit de abundența amforelor din această perioadă. Materialul amforic descoperit în așezarea de la Poiana în 1968 confirmă încă o dată statutul său de stațiune comercială, de centru în care se desfășurau activități legate de schimbul de produse. Detalierea mai exactă pe secvențe temporale a acestor importuri va aduce mai multe lămuriri asupra dinamicii comerțului de-a lungul existenței acestei așezări și, totodată, a exportului practicat în această regiune de către centrele de producție greco-romane.

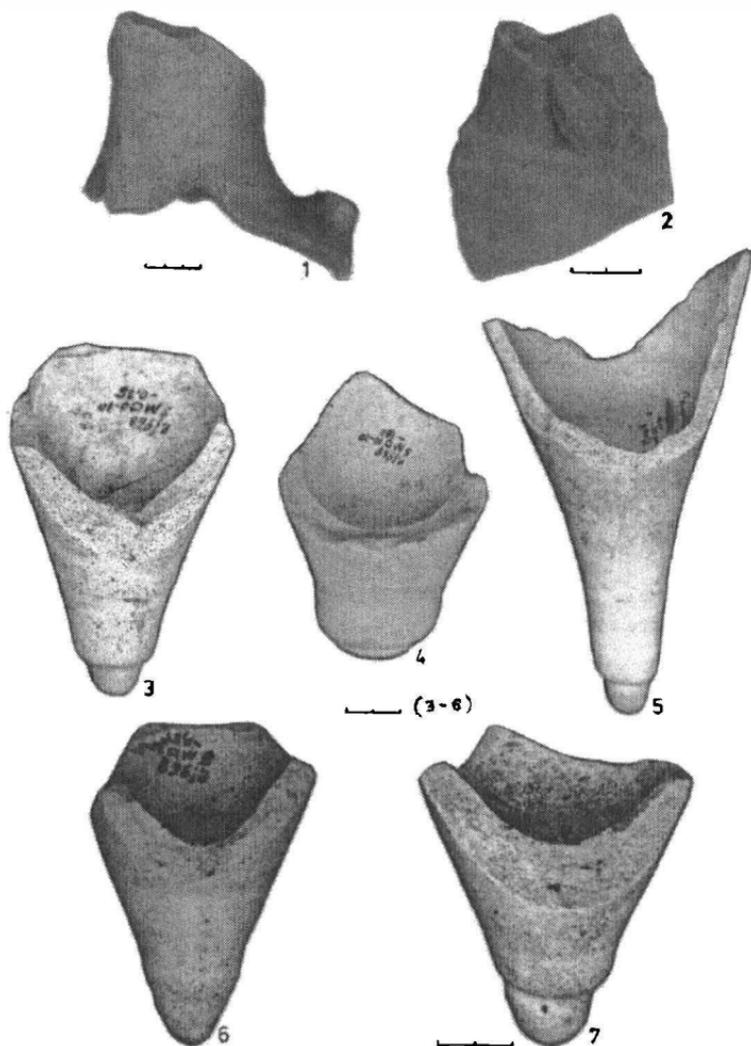
⁷³ V. Sârbu, *op. cit.*, p. 67.

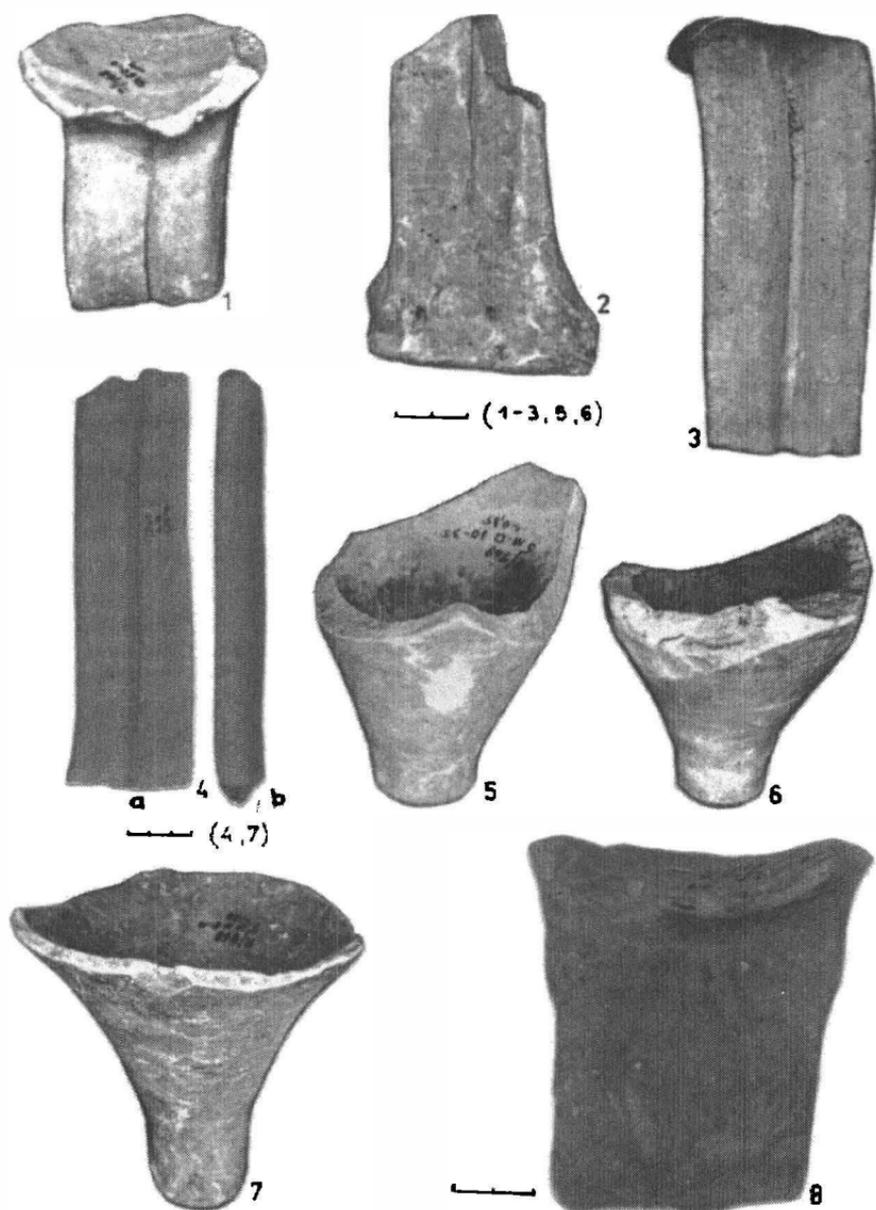
Fig. 1.
Poiana. Fragmente de amfore șampilate:
1,2-Sinope; 3-Thasos.

Fig. 2.
Poiana. Fragmente de amfore tip III (*Pseudo-Cos*).

Fig. 3.
Poiana. Fragmente de amfore tip III (*Pseudo-Cos*).

Fig. 4.
Poiana. Fragmente de amfore tip II.

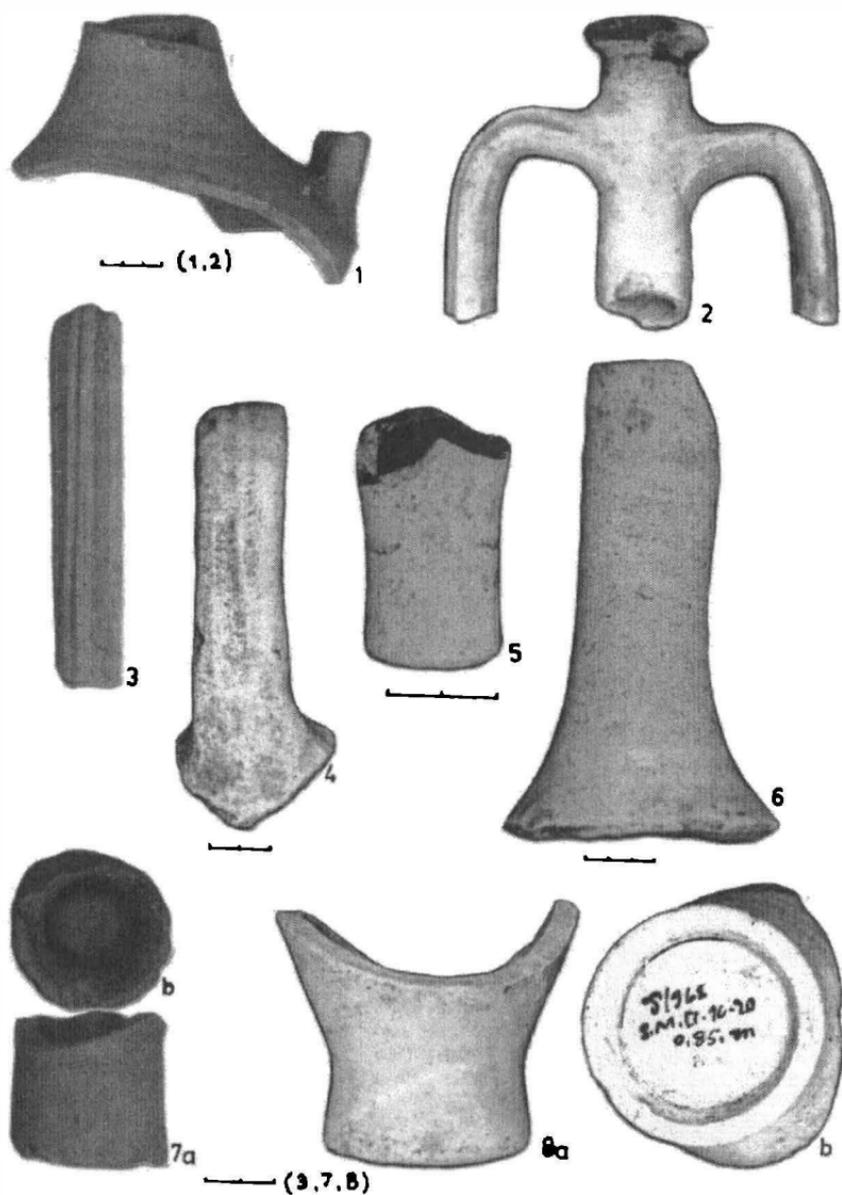

Fig. 5.
Poiana. Fragmente de amfore tip IV.

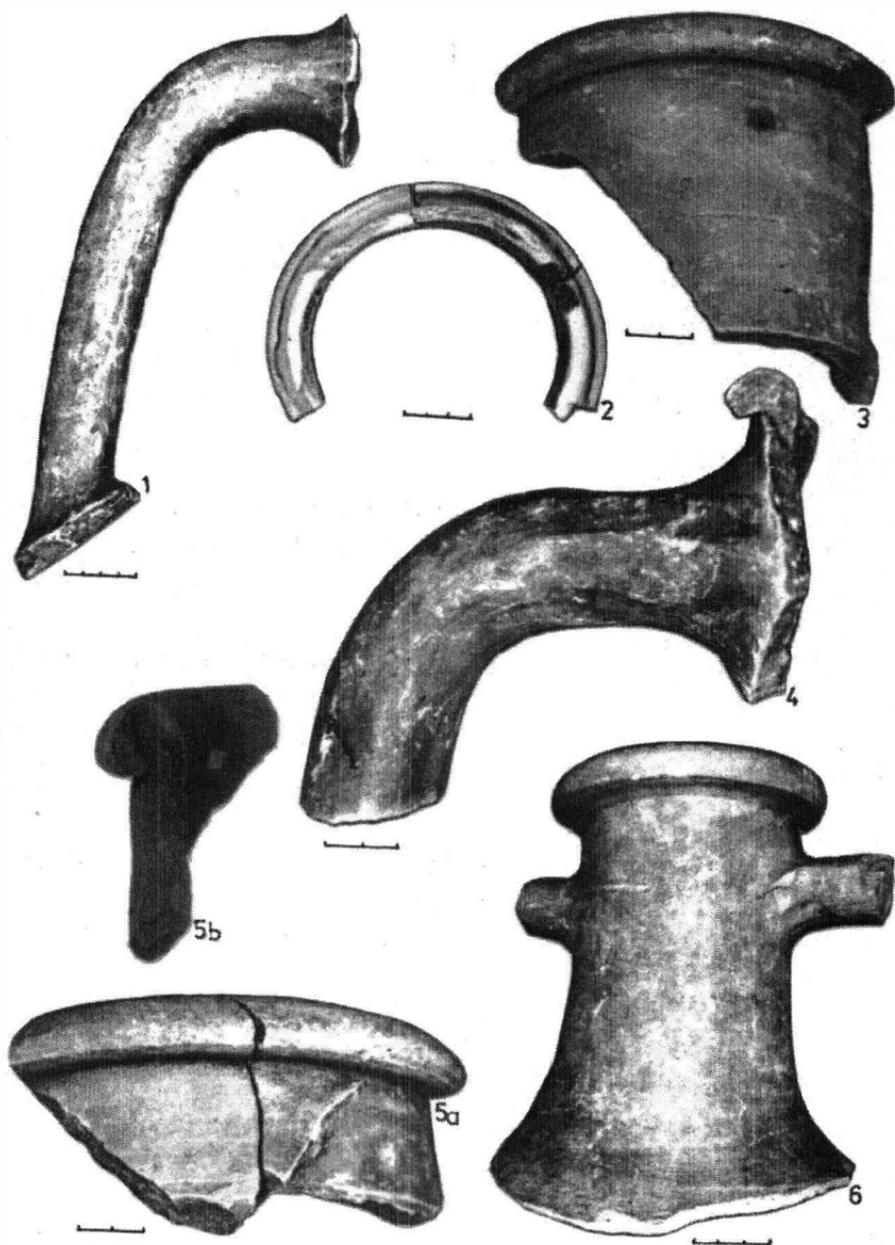

Fig. 6.
Poiana. Fragmente de amfore - Sinope (?).

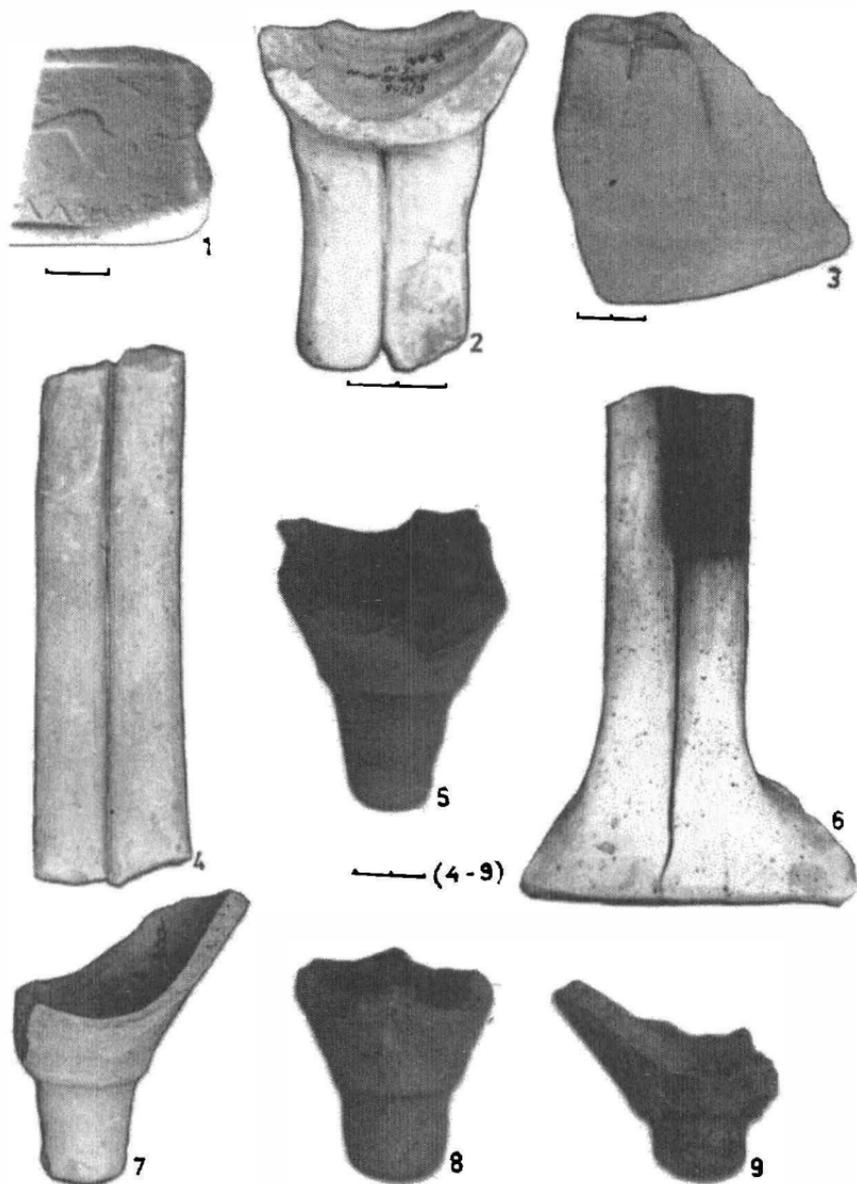
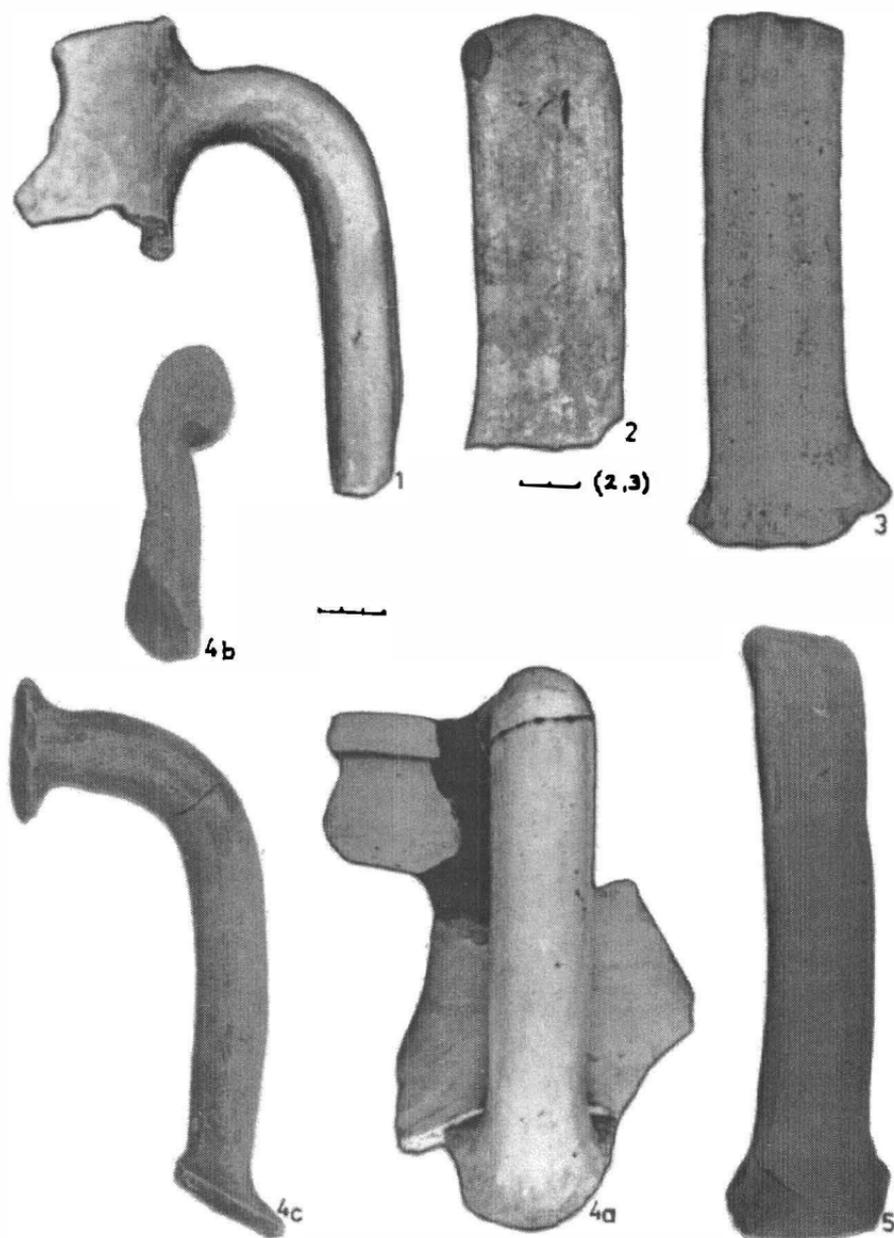

Fig. 7.

Fragmente de amfore:

1-ștampilă Thasos; 2,5,7,8 - tip I; 6-Cos; 3,4,9-Cos (?).

Fig. 8.

Fragmente de amfore: 1,4-tip XII; 2-tip VII;3-tip XVI; 5-Thasos.

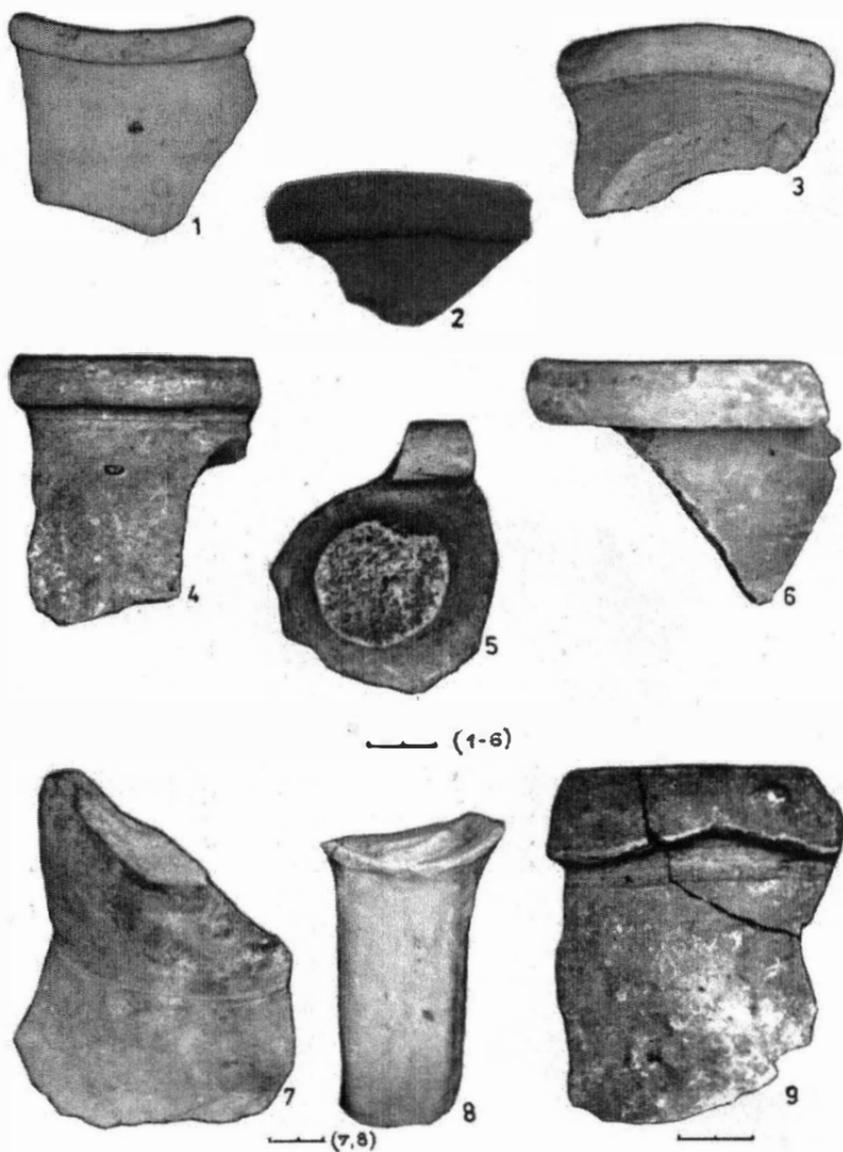
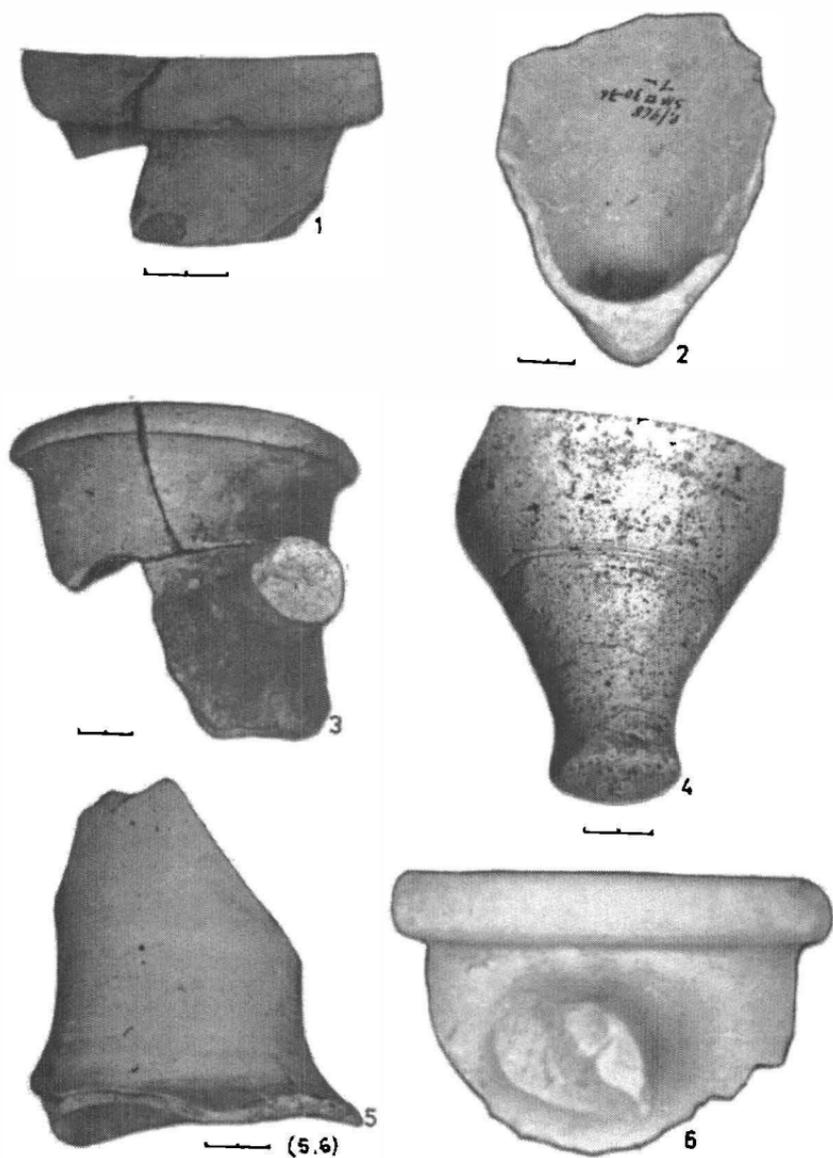
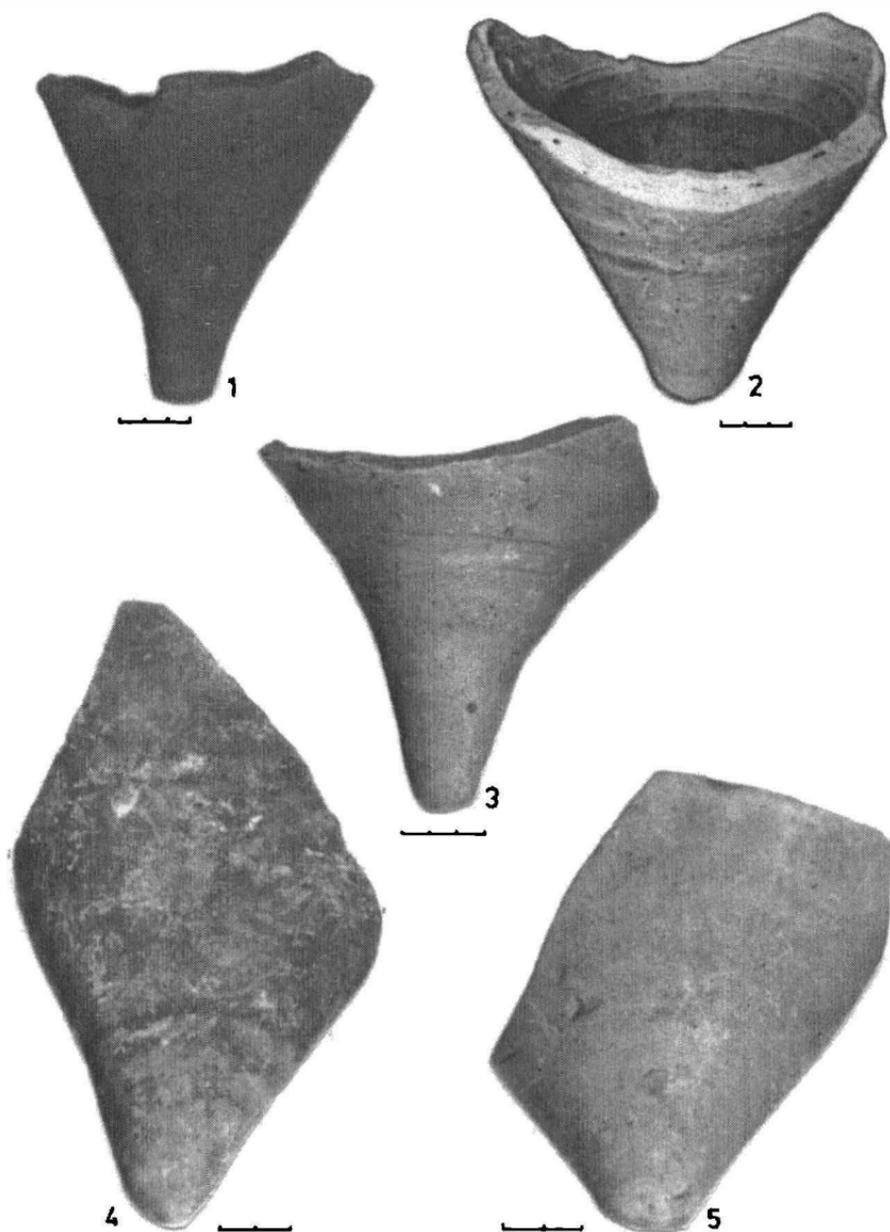

Fig. 9.

Fragmente de amfore: 1-tip V; 2,9-tip VIII; 3-tip XII; 4-Sinope;
5-tip VI; 6-Soloha I; 7,8-Lesbos (?).

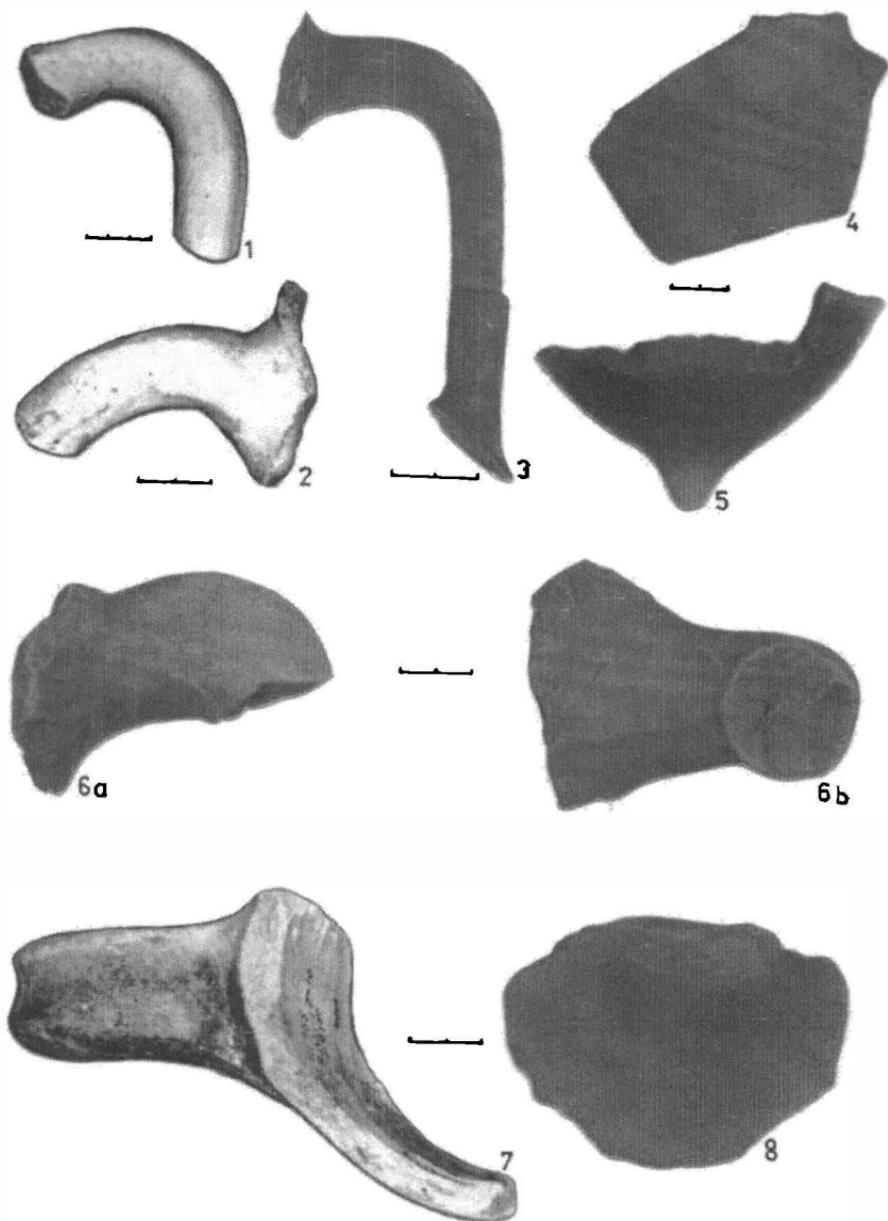

Fig. 10.
Fragmente de amfore: 1-tip XII; 2-tip VIII; 3-Soloha II (?);
4-Sinope; 5-tip XIII.

Fig. 11.

Fragmente de amfore: 1-3-tip VI; 4-tip XII; 5-tip XII.

Fig. 12.

Fragmente de amfore:

1-tip X; 2-tip XV; 3-tip IX; 4,5-tip XIV; 6-tip IX; 7-tip XVIII.

CATALOG

S-au folosit următoarele prescurtări: P.=Poiana, s.=secțiunea, c.=caseta, L=lungimea, l.=lățime, h.=înălțime, gros.=grosimea, d.=diametru, i.=interior, MIMI=Muzeul de Istorie a Moldovei Iași.

Thasos

1. Toartă de amforă șampilată, din pastă roșie-portocalie, cafenie la exterior, fină, cu mici granule albe și cu o pulbere fină de mică, vizibilă la suprafață; este prevăzută cu nervuri longitudinale și are o formă alungită în secțiune; șampila are formă dreptunghiulară; grafie cu *sigma* lunar (?) (fig. 1/3,7/1,8/5).

P. 1968; s. M; c. 20-30; -2,20 m; L=27 cm; gros.=2,3/4,7 cm; l. șampilă=2,5 cm;

[θα]σιων

pasăre

[Ἄπο]λλοδορ[ος]

I. Oberländer-Târnoveanu și E. Oberländer-Târnoveanu, *Aspecte ale civilizației geto-dacice din Dobrogea în lumina cercetărilor din așezarea de la Sarichioi (sec. IV-II î.e.n.)*, în *Peuce*, 8, 1980, p. 97-98, pl. XXVI/2 (cu alt simbol); Al. Avram, *Histria VIII. Les timbres amphoriques, I. Thasos*, București-Paris, 1996, tab. III, pl. XXXV/462 (cu alt simbol, datată 274-256 î. Hr.)

Sinope

2. Buză de amforă din pastă brun-roșcată, compactă, dură, cu mică și particule mărunte de culoare albă; profilată în exterior (fig. 1/1,9/4).

P. 1968; s. M; c. 0-10; L =7 cm.

Pasta și caracteristicile buzei sînt identice cu fragmentul de amforă șampilată de la Callatis (MIMI, inv. 1246), cf. O. Tafrali și I. L. Neagu, *Noui achiziții ale Muzeului de Antichități din Iași: I. Inscricțiuni din Callatis; II. Stațiunea barbară de la Vârțișcoi*, în *Arta și arheologia*, 3, 1930, fasc. 5-6, p. 45, nr. 5, datată cc. 284-262 la Al. Avram, N. Conovici, Gh. Poenaru Bordea, *Nouveaux timbres amphoriques sinopéens de Callatis*, în *Dacia, NS*, 33, 1-2, 1989, p. 121, nr.175 și idem, *Etude quantitative sur le timbres amphoriques sinopéens de Callatis*, în *Dacia, NS*, 34, 1990, p. 118, 124 (grupa a IV-a).

3. Picior de amforă din pastă brun-deschisă, cu particule de culoare neagră, lucioase, și granule ruginii formând uneori conglomerate; picior scurt, cilindric, ușor evazat la partea inferioară, bază rotunjită; partea interioară este fasonată în formă de cupă; păstrează urme de substanță violet (fig. 1/2,10/4).

P. 1968; s. M, c. 20, -2,60 m; L =11 cm; d. picior=3,5 cm.

Pastă identică cu cea a fragmentelor de amfore șampilate provenite de la Callatis (MIMI, inv. 1244 și 1247), cf. O. Tafrali, *Notes sur la Scythie Mineure*, în *Arta și arheologia*, 1933-1934, fasc. 9-10, p. 6, nr. 3 și p. 7, nr. 7; piese încadrate între cc. 284-262 î. Hr. și cc. 261-229 î. Hr. la Al. Avram, N. Conovici, Gh. Poenaru Bordea, *op. cit.*, în *Dacia, NS*, 33, 1-2, 1989, p. 121, nr. 168-177 și p. 122, nr. 199; idem, *op. cit.*, în *Dacia, NS*, 34, 1990, p. 119 și 124 (grupa a V-a). Partea interioară a piciorului, fasonată în formă de cupă, este caracteristică amforelor sinopiene elenistice, cf. I. B. Zeest, *Keramičeskaja tara Bospora*, în *Materialy i issledovanija po arheologii SSSR*, 83, 1960, p. 91.

4 a. Fragment de amforă din pastă de culoare roșie-cărămizie, cu miez cenușiu în secțiune, cu granule albe și mică măruntă în compoziție (aceiași tip de pastă la b-f); buză profilată spre exterior sub formă de sul; torțile sunt ovale în secțiune, fiind prinse ușor asimetric; gâtul amforei este prevăzut cu o incizie întreruptă în dreptul torților (fig. 6/6).

P. 1968; s. M; c. 27; -1,25 m; L=20 cm; d. i. gât=9 cm; gros. toartă=4,3/3 cm.

b. Buză de amforă; gură foarte largă; buză profilată spre exterior sub formă de sul; incizie sub buză (fig. 6/2).

P. 1968; s. M; c. 0-10, 35; -1 m, -0,60 m; L=7 cm; d. i. gât=12,5 cm.

c. Gât de amforă fragmentar, pastă de culoare brun-roșcată, arsă incomplet; gură largă, buză profilată spre exterior sub formă de sul; prevăzut cu incizie sub buză (fig. 6/3).

P. 1968; s. M; c. 0-10; -1 m; L=11,2 cm.

d. Toartă de amforă; buză profilată spre exterior sub formă de sul; gură largă; toartă cu aspect masiv, de formă aproximativ rotundă în secțiune (fig. 6/4).

P. 1968; s. M; c. 30; -1 m; L=14 cm; gros.=4/4 cm.

e. Gât de amforă fragmentar; buză profilată în exterior sub formă de sul; incizie sub buză, în dreptul prinderii torților; se observă o ușoară umflare a gâtului pornind chiar de sub buză; urme de ardere secundară (fig. 6/5).

P. 1968, s. M; c. 0-10; 20-30; -0,60 m; L=7 cm.

f. Toartă de amforă; aspect masiv; e posibil să aparțină acestui tip de amforă (fig. 6/1).

P. 1968, s. M, c. 35, -1 m; L=31 cm; d.=4,5/4 cm.

Sinope (?); V. Căpitanu, *Cetățuia dacică de la Răcătău*, în *Carpica*, 8, 1976, fig. 36/1 și S. Sanie, *Civilizația romană la est de Carpați și romanitatea pe teritoriul Moldovei (sec. II î.e.n.-III e.n.)*, Iași, 1981, p. 132 (datarea amforei de la Răcătău în sec. I î. Hr.-I d. Hr.); A. Opaîț, *Un dépôt d'amphores découvert à Aegyssus*, în *Dacia*, NS, 31, 1987, 1-2, p. 146, 153, fig. 2, tip I (datat între epoca lui Augustus și al doilea sfert al sec. I d. Hr.); S. I. Monahov, *Grečeskie amfory v Pričernomor'je. Kompleksy keramičeskoj tary VII-II vekov do n.e.*, Saratov, 1999, p. 556, fig. 233/2 (prima jumătate a sec. II î. Hr.).

Soloha I și II

5. Gât de amforă fragmentar, din pastă brun-deschisă, cu nisip și cu puțină mică; buză răsfrântă mult spre exterior, în formă triunghiulară; gură largă; incizie circulară la câțiva centimetri sub buză (fig. 9/6).

P. 1968; s. M; c. 35; -1 m; L=7,5 cm.

Soloha I; cf. I. B. Zeest, *op. cit.*, p. 91-92, pl. XV/32 d, datată sec. IV-III î. Hr.; V. Ursachi, *Zargidava. Cetatea dacică de la Brad*, București, 1995, p. 210, pl. 183/1,4,6; S. I. Monahov, *Grečeskie amfory v Pričernomor'je. Kompleksy keramičeskoj tary VII-II vekov do n.e.*, Saratov, 1999, p. 356, fig. 155/7 (sec. IV); N. Mateevici, *Contribuții la cercetarea și studierea materialului ceramic grecesc de la cetatea getică de la Butuceni*, în *Studia in honorem Ion Niculiță*, Chișinău, 1999, p. 180, fig. 7/1,5,6.

6. Gât de amforă fragmentar, din pastă brun-roșcată, grosieră, cu granule albe, ruginii și cu particule strălucitoare la exterior; toarta este rotundă în secțiune; buză triunghiulară răsfrântă în exterior; prezintă urme de incendiere; deschidere mare a gâtului, cu o ușoară deformație la deschidere (fig. 10/3).

P. 1968; s. M; c. 10-20, 30-35; -0,85 m; -1 m; L=14 cm; d. toartă=3,5 cm.

Soloha II (?); cf. I. B. Zeest, *op. cit.*, p. 96, pl. XVIII-XX/35, sec. IV-III î. Hr.; tip existent și la Brad, cf. V. Ursachi, *op. cit.*, p. 210, pl.183/1, 4, 6.

Lesbos (?)

7 a. Gât de amforă fragmentar, pastă cărămiziu-cenușie, compactă, cu mică și granule fine, de culoare albă; gât larg, ușor umflat, bine delimitat de umăr (fig. 9/7).

P. 1968, s. M, -1,15 m; L=14 cm.

b. Toartă de amforă fragmentară, pastă cărămiziu-cenușie, de același tip ca la 7 a; formă aproximativ rotundă în secțiune; aspect masiv; prezintă urme de incendiere (fig. 9/8).

P. 1968; s. M, -1,15 m; L=3 cm; gros.=4,2/5,5 cm.

Pare un tip de amforă asemănător celor de Lesbos, dar din pastă roșie-brun cenușie cu impurități, cf. I. B. Zeest, *op. cit.*, p. 72; vezi și V. F. Gaidukevič, *Antičnye goroda Bospora Mirmekii*, Leningrad, 1987, p. 63, fig. 78 (exemplar cu aceeași formă, dar cu pastă cenușie, datat în sec. IV î. Hr.).

Cos

8. Toartă de amforă fragmentară; pastă de culoare brun-deschis, cu mult nisip în compoziție, cu puține particule strălucitoare, aurii și negre, vizibile la suprafața vasului, angobă alb-verzuie; bicilindrică (fig. 7/6).

P. 1968; s. M; c.10-20; -1,40 m; L=17 cm; gros.=5/2,4 cm.

I. B. Zeest, *op. cit.*, p. 105, pl. XXIV/51 sau 52 (sec. III-II î. Hr., menținându-se până în sec. I î. Hr.-I d. Hr.); V. Căpitanu, *op. cit.*, p. 59-60; A. Opaîț, *op. cit.*, p. 149-151, 154, 155, fig. 4/1, 2, 5-8, tip III, plasate între 75 î. Hr.-70/80 d. Hr.; V. Căpitanu, *Noi contribuții la cunoașterea civilizației geto-dacice în bazinul Siretului Mijlociu. Dava de la Răcătău, în Carpica*, 23/1, 1992, p. 145; S. Sanie, Ș. Sanie, *Cetățuia geto-dacică de la Barboși (IV)*, în *ArhMold*, 15, 1992, p. 72, pl. I/1 (maximă răspândire în sec. II-I î. Hr., continuând și la începutul sec. I d. Hr.); V. Ursachi, *op. cit.*, p. 209, pl. 172/1.

9a. Toartă de amforă fragmentară, din pastă brună, compactă, dură, cu mică și particule mărunte de culoare albă (același tip la b-c); formă bicilindrică (fig 7/4).

P. 1968; s. M; c. 30-36; -1,15 m; L=15, 5 cm; gros.=4,2/2 cm.

b. Toartă de amforă din pastă de culoare brun-roșcată; formă bicilindrică; se păstrează îmbinarea umărului cu pântecul vasului (fig. 7/3).

P. 1968; s. M; c. 27; -1,25 m; L=9 cm.

c. Picior de amforă, formă cilindrică, bază emisferică (fig. 7/9).

P. 1968; s. M; -1,15 m; L=5 cm; d. bază=2,5 cm.

Cos(?); cf. I. B. Zeest, *op. cit.*, p. 105-106 și nota 270, pl. XXIV/52 v (din sec. III-II î. Hr. până în sec. I î. Hr.-I d. Hr.)

Amfore din centre neidentificate

Tip I

10 a. Toartă de amforă fragmentară, din pastă brun-roșcată, compactă, dură, cu mică și particule minuscule de culoare albă (aceeași pastă la b-d); formă bicilindrică, supraînălțată, formând un unghi ascuțit în locul curburii; gura are o deschidere largă; de o parte și de alta a torții se observă două impresiuni făcute cu degetul și amprente de frunze (fig. 7/2).

P. 1968; s. M; c. 10-20; -1,40 m; L=5,7 cm.

b. Picior de amforă din pastă cărămiezie; formă tronconică, bază ușor rotunjită (fig. 7/8).

P. 1968; s. M; c. 30-36; -1,15 m; L=5,2 cm; d. bază=3 cm.

c. Picior de amforă din pastă cărămiezie, cu angobă albicioasă; formă tronconică (fig. 7/5).

P. 1968; s. M; c. 30-36; -1,15 m; L=9 cm; d. bază=2,8 cm.

d. Picior de amforă din pastă cărămiezie; picior cilindric (fig. 7/7).

P. 1968; s. M; c. 25; -1,40 m; L=10 cm; d. bază=2,9 cm.

Ibidem, p. 109, pl. XXVI/62, sec. I î. Hr.-I d. Hr., chiar II-I î. Hr.-I d. Hr.; A. Opaîț, *op. cit.*, p. 151, fig. 5/1-4 (tip IV). Material analog de la Poiana: I. Glodariu, *Relațiile comerciale ale Daciei cu lumea elenistică și romană (sec. II î. e. n.-I e. n.)*, Cluj-Napoca, 1974, nr. 77/10 în catalogul amforelor de import.

Tip II

11 a. Toartă de amforă fragmentară, din pastă brun-roșcată, compactă, dură, cu mică și particule mărunte de culoare albă (aceeași pastă la b-h); este prevăzută cu o șanțuire longitudinală, mediană, bine marcată, imitând torțile bifide; plată în secțiune (fig. 4/3).

P. 1968; s. M; c. 20-30; -1,40 m; L=13 cm; gros. toartă=5,4/1,7 cm.

b. Toartă de amforă fragmentară, din pastă roșiatică; același tip de toartă, supraînălțată; secțiune în semicerc; deschidere mare a gurii (fig. 4/1).

P. 1968; s. M; c. 0-10; -1 m; L=5 cm; gros. toartă=5/1,9 cm.

c. Toartă de amforă fragmentară, același tip de toartă; prezintă la partea inferioară o alveolare (fig. 4/2).

P. 1968; s. M; c. 27, -1,25 m; L=11 cm; gros.=4,9/2,2 cm.

d. Toartă de amforă fragmentară, pastă brun-închis; aceleași caracteristici ale torții, cu o șanțuire centrală trasată neglijent; plată în secțiune (fig. 4/4).

P. 1968; s. M; c. 20-30; -1,15 m; L=22 cm; gros.=6/2,3 cm.

e. Toartă de amforă fragmentară, suprafață exfoliată; același tip de toartă, supraînălțată, plată în secțiune; deschidere mare a gurii (fig. 4/8).

P. 1968; s. M; c. 20-30; -1,50 m; L=10 cm; gros.=6,5/2,1 cm.

f. Picior de amforă din pastă roșiatică; aspect masiv, formă cilindrică, lucrată neîngrijit; păstrează urme de incendiere (fig. 4/7).

P. 1968; s. M; c. 0-10; -0,60 m; L=16 cm; d.=5 cm.

g. Picior de amforă din pastă roșiatică; formă tronconică (fig. 4/5).

P. 1968; s. M; c. 30-35; -0,85 m; L=10 cm; d. picior=3 cm.

h. Picior de amforă din pastă roșiatică; formă tronconică (fig. 4/6).

P. 1968; s. M; c. 0-10; -0,85 m; L=8,5 cm; d.=2,6 cm.

l. B. Zeest, *op. cit.*, p. 109, pl. XXVII/63 (sec. II/I î. Hr.-I/II d. Hr.); A. Opaïț, *op. cit.*, p. 148-149, 154-155, fig. 3/4-7, tip II, subvarianta II c (consideră că transformarea torților bifide în pseudo-bifide are loc, probabil, începând cu a doua jumătate a sec. I î. Hr.); S. Sanie, Ș. Sanie, *op. cit.*, p. 75, pl. IV/6. Din campaniile anterioare, material analog: R. și E. Vulpe, *Les fouilles de Poiana. Campagne de 1927*, în *Dacia*, 3-4, 1927-1932, p. 312, fig. 90/5.

Tip III

12 a. Amforă fragmentară din pastă alb-gălbuie, friabilă, cu mult nisip în compoziție (aceeași pastă la b-1); torți bicilindrice atașate exact la delimitarea umăr-corp; corpul amforei se subțiază treptat spre bază; prezintă urme de ardere secundară la exterior, în interior fiind înnegrită în totalitate (fig. 2/6). MIMI, inv. 10014.

P. 1968; s. M; c. 35; -1,50 m; L=45 cm; d. i. gât=6,7 cm; d. la umăr=19 cm.

b. Fragment de amforă din pastă alb-gălbuie; torți bicilindrice; gâtul are deschidere mare și se lărgeste ușor după desprinderea sa de umărul amforei (fig. 3/1).

P. 1968; s. M; c. 0-10; -1,70 m; L=14,6 cm; d. i. gât=6 cm.

c. Gât de amforă, fragmentar; toartă bicilindrică, supraînălțată, formând un unghi ascuțit în locul curbării; buză profilată spre exterior; gura amforei se lărgeste ușor, imediat spre buză (fig. 2/3).

P. 1968; s. M; c. 20-30; -1m; L=10,5 cm.

d. Toartă de amforă fragmentară, din pastă alb-gălbuie, cu pete de culoare roz; formă bifidă, supraînălțată, cu o întăritură în locul în care toarta se frânge formând unghiul ascuțit; aceeași deschidere largă a gurii (fig. 2/4).

P. 1968; s. M; c. 0-10; -0,60 m; L =6,5 cm.

e. Toartă de amforă fragmentară, din pastă de culoare cafeniu-deschis, cu miez roz în secțiune, dură; formă bicilindrică (fig. 2/2).

P. 1968; s. M; c. 20-30; -1 m; L=11 cm; gros.=4,4/2,3 cm.

f. Toartă de amforă fragmentară, din pastă alb-rozie, dură; formă bicilindrică; deschidere mare a gâtului (fig. 2/1).

P. 1968; s. M; c. 35; -1 m; L=22 cm; gros.=5/2,4 cm.

g. Toartă de amforă din pastă oranje; formă bicilindrică (fig. 3/2).

P. 1968; s. M; c. 20-30; -0,60 m; L=10,2 cm.

h. Picior de amforă; formă conică terminată cu o proeminență semisferică (fig. 3/5).

P. 1968; s. M; c. 0-10; -1 m; L=21 cm; d. bază=2,1 cm.

i. Picior de amforă; formă conică cu proeminență semisferică terminală (fig. 3/3).

P. 1968; s. M; c. 0-10; -0,85 m; L=14 cm; d. bază=2,3 cm.

j. Picior de amforă; formă conică terminată cu o proeminență semisferică (fig. 3/7).

P. 1968; s. M; c. 0-10; -1 m; L=9 cm; d. bază=2,8 cm.

k. Picior de amforă din pastă rozie; formă conică cu o terminație semisferică mai puțin evidențiată (fig. 3/6).

P. 1968; s. M; c. 30-35; -0,85 m; L=12 cm; d. bază=2,8 cm.

l. Picior de amforă din pastă galben-portocalie; formă conică terminată cu o proeminență semisferică (fig. 3/4).

P. 1968; s. M; c. 10-20; -1,80 m; L =9,2 cm; d. bază=3,5 cm.

l. B. Zeest, *op. cit.*, p. 109, pl. XXV/61, datare: sec. I î. Hr.-I d. Hr., O. D. Daševskaja, *Pozdnie slify v Krymu*, în *Arheologija SSSR*, 1991, p. 20, fig. 29/3-5, 8-10 (origine

sud-pontică); S. Sanie, *op. cit.*, p. 130, pl. 31/8; V. Căpitanu, *op. cit.*, în *Carpica*, 8, 1976, p. 59, fig. 35/3-5; A. Opaiț, *op. cit.*, p. 151-153, fig. 5/6-10, tip V (sec. I î. Hr.-prima jumătate a sec. I d. Hr.); V. Căpitanu, *op. cit.*, în *Carpica*, 23/1, 1992, p. 140, 145, fig. 13/1-2; V. Ursachi, *op. cit.*, p. 209, fig. 172/2, 326/1.

Un tip de amforă asemănător se fabrica într-unul din atelierele de la Lyon, în Gallia (datat cca. 5-10 d. Hr.), cf. A. Desbat, B. Dangréaux, *La production d'amphores à Lyon, în Gallia. Archéologie de la France antique*, 54 1997, p. 76-77, 85, fig. 22/2A. Această amforă era una dintre variantele tipului care imita amfora de Cos (cf. A. Hesnard, *Les Dressel 2/4, amphores à vin de la fin de la République et du début de l'Empire; un essai de construction typologique*, thèse de Doctorat de 3e cycle, Univ. de Provence, Aix-Marseille 1, inedit, *apud* A. Desbat, B. Dangréaux, *op. cit.*, p. 85) și care se fabrica atât în Italia, cât și în provincii, ea fiind modelul amforei de vin cel mai răspândit, produs aproape în toată lumea romană.

Material analog provenit din campaniile anterioare: cf. R. și Ec. Vulpe, *op. cit.*, fig. 86/4; 87/5; 89/ 1,5; R. Vulpe și colaboratorii, *Raport preliminar asupra activității șantierului arheologic Poiana-Tecuci*, 1950, în *SCIV*, II, 1951, 1, p. 189 și fig. 20/ 2; R. Vulpe, *La civilisation dace et ses problèmes à la lumière des dernière fouilles de Poiana, en Basse-Moldavie*, în *Dacia, NS*, 1, 1957, p. 156; S. Sanie, *op. cit.*, p. 130, pl. 29/5; S. Teodor, *Ceramica de import din așezarea geto-dacică de la Poiana, jud. Galați (I)*, în *Carpica*, 25, 1994, p. 77, fig. 8/6-8, 11, 14-16; 9/3-5.

Tip IV

13 a. Fragment de amforă din pastă de culoare alb-gălbuie, friabilă, cu mult nisip în compoziție (aceeași pastă la b-h); toarta este prevăzută cu șanțuri longitudinale și este ovală în secțiune (se observă foarte clar decorul ce pare a fi făcut cu trei degete); buză profilată în exterior; deschidere mică a gâtului; fragmentul prezintă urme de ardere secundară (fig. 5/2).

P. 1968; s. M; c. 33-34; L=17 cm; d. i. gât=4,3 cm.

b. Gât de amforă fragmentar; deschidere mică a gâtului (fig. 5/6).

P. 1968 ; s. M; c. 35; -1m; L=19,5 cm; d. i. gât=3,8 cm.

c. Gât de amforă fragmentar, din pastă roz-gălbuie; deschidere mică a gâtului (fig. 5/1).

P. 1968; s. M; c. 35, -1m; L=13 cm; d. int. gât=4 cm.

d. Toartă de amforă fragmentară, din pastă de culoare roz-gălbuie (fig. 5/3).

P. 1968, s. M, c. 20-30, -0,60 m; L=10 cm; gros.=2,7/3,7 cm.

e. Toartă de amforă pastă alb-gălbuie, roz în secțiune; lungime mai mică a torții comparativ cu celelalte exemplare ale acestui tip; se observă câteva incizii transversale (fig. 5/4).

P. 1968; s. M; c. 17, -3 m; L=15 cm.

f. Picior de amforă inelar; fragmentul prezintă urme de ardere secundară (fig. 5/5).

P. 1968, s. M; L=5 cm; d. bază=3 cm.

g. Picior de amforă din pastă de culoare roz-gălbuie; aceeași formă (fig. 5/7).

P. 1968, s. M, -1,15 cm; L=4,5 cm; d.=4 cm.

h. Picior de amforă din pastă galben-portocalie; aceeași formă, dar dimensiuni mai mari (fig. 5/8).

P. 1968; s. M; c. 10-20, -0,85 m; L=8 cm; d. bază=6,5 cm.

Ibidem, p. 110, pl. XXVIII/64, datează în sec. I d. Hr.; O. D. Dașevskaia, *op. cit.*, p. 20, fig. 29/11-24 (origine sud-pontică); S. Sanie, Ș. Sanie, *Cercetările arheologice de la Dumbrava (com. Ciurea, jud. Iași)*, în *Cercetări istorice*, IV, 1973, p. 77-78, fig. 12/4, 6, 7; V. Căpitanu, *op. cit.*, în *Carpica*, 8, 1976, p. 63, fig. 36/2-4; A. Rădulescu, *Amfore romane și romano-bizantine din Scythia Minor*, în *Pontica*, 9, 1976, p. 102, pl. 1/2, 2a, 3a, 3b; A. Opaiț, *Considerații preliminare asupra amforelor romane și romano-bizantine din Dobrogea*, în *Peuce*, 8, 1980, p. 301-304, tip VI, pl. VI/1 (subtipul VI A, sfârșitul sec. I d. Hr.-prima jumătate a sec. II d. Hr.), VII/1 (subtipul VI B, a doua jumătate a sec. I d. Hr.-începutul sec. al II-lea d. Hr.); S. Sanie, *op. cit.*, p. 130, pl. 28/4, 31/4; V. Căpitanu, *op. cit.*, în *Carpica*, 23/1, 1992, p. 140, 145, fig. 13/3, 5; V. Ursachi, *op. cit.*, p. 210, pl. 178/6, 7; 179/4, 180/1-4, 327/1, 3, 5.

Pentru materialul analog publicat anterior: R. și Ec. Vulpe, *op. cit.*, fig. 86/1; 87/3,6; 88/9; I. Glodariu, *op. cit.*, nr. 77/9 din catalogul amforelor de import (sec. I d. Hr.); S. Sanie, *op. cit.*, p. 131, pl. 32/2, 4; 29/3; S. Teodor, *op. cit.*, în *Carpica*, 25, 1994, p. 77, 8/1-5, 9, 12-14; 9/6-12, 16-20.

Tip V

14. Gât de amforă fragmentar, din pastă alb-cenușie, foarte fină și compactă, cu particule minuscule de culoare neagră; buză profilată în exterior; gura largă; pe partea interioară a buzei urme de argilă(?) roșie (fig. 9/1).

P. 1968, s. M, c. 0-10; -2,25 m; L=7 cm.

Tip VI

15 a. Picior de amforă din pastă portocalie, cu nisip, granule albe și ruginii (oxizi de fier?), poroasă (aceeași pastă la b-d); formă cilindrică (fig. 11/1).

P. 1968, s. M, c. 20-30, -2,50 m; L=14 cm; d. picior=2,5 cm.

b. Picior de amforă, formă conică; vizibile urme de la prelucrare (fig. 11/3).

P. 1968; s. M, c. 10-20; -1,80 m; L=15 cm; d. picior=2,2 cm.

c. Picior de amforă, formă conică; fragmentul păstrează urme de ardere secundară (fig. 11/2).

P. 1968, s. M, c. 10-20, -0,85 m; L=14,5 cm.

d. Gât de amforă, fragmentar, buză profilată în formă de plisc; toartă cu secțiune rotundă (fig. 9/5).

L=9 cm; d. toartă.=4/4 cm.

Tip VII

16. Toartă de amforă din pastă de culoare roșie, fină, cu miezul de culoare mai închisă; angobă de culoare brun-închis, cu puține particule de mică în compoziție; toarta are o formă alungită în secțiune și prezintă nervuri longitudinale superficiale (fig. 8/2).

P. 1968, s. M, c. 10-20, -1,40 m; L=13 cm; gros.=2,1/4,7 cm.

Tip VIII

17 a. Buză de amforă din pastă brun-închis, compactă, dură, cu mică și particule mărunte de culoare albă (aceeași pastă la b-c); buza este profilată în exterior, aplatizată; sub buză 2-3 incizii subțiri, circulare; deschidere mare a gurii (fig. 9/2).

P. 1968; s. M; c. 20-30; -1,50 m; L=5 cm.

b. Buză de amforă din pastă brun-roșcată; lucrată neglijent; buză mai lată decât la exemplarul anterior, cu același profil; incizii sub buză; deschidere mare a gurii (fig. 9/9).

P. 1968; s. M; c. 0-5; -1 m; L=10 cm.

c. Picior de amforă, formă tronconică, lucrat neglijent; după aspectul pastei l-am asociat cu acest tip de buză (fig. 10/2).

P. 1968; s. M; c. 30-36; -1 m; L=13 cm.

Tip IX

18. Toartă de amforă din pastă de culoare neagră, cu concrețiuni de culoare albă; formă ovală în secțiune (fig. 12/3).

P. 1968, s. M, c. 20-30, -1,15 m; L=12 cm; gros. =3/4 cm.

Tip X

19. Toartă de amforă fragmentară, din pastă roz, fină, compactă, cu foarte multe particule de mică ce apar la exterior sub forma unei pulberi fine, strălucitoare (aceeași pastă la tipul XI-XIV); secțiune ovală (fig. 12/1).

P. 1968; s. M, c. 0-10; -2,25 m; L=8 cm; gros.=2/3,8 cm.

Tip XI

20. Toartă de amforă, fragmentară, din pastă brun-roșcată; secțiune rotundă (fig. 12/6).

P. 1968; s. M; c. 20; -1,80 m; L=8 cm; d.=3,5 cm.

Tip XII

21 a. Fragment de amforă din pastă roz-portocalie; buza este profilată spre exterior sub formă de plisc; toarta are secțiune aproape rotundă; gât larg (fig. 8/4).

P. 1968; s. M; c. 0-10; -0,60 m; L=29 cm; gros. toartă=3,7/4,3 cm.

b. Fragment de amforă din pastă de culoare cafenie; deschidere mare a gurii; același tip de toartă în secțiune; urme de ardere secundară (fig. 8/1).

P. 1968; s. M; c. 0-10; -0,60 m; L=21 cm; gros. toartă=2,8/4,2 cm.

c. Picior de amforă din pastă de culoare cafenie, cu urme de ardere secundară; terminație perfect conică (fig. 11/5).

P. 1968, s. M; c. 35; -1 m; L=11,5 cm.

d. Buză de amforă din pastă roz-cafenie; buză profilată spre exterior sub formă de plisc; păstrează urme de ardere secundară (fig. 9/3).

P. 1968; s. M; c. 0-10; -1 m; L=5,2 cm.

f. Picior de amforă, urme de ardere secundară; terminație perfect conică, cu urme de caneluri de la prelucrare; pare a se încadra la acest tip de amforă (fig. 11/4).

P. 1968; s. M; c. 30-36; -1 m; L=18 cm.

Tip XIII

22. Gât de amforă fragmentar, din pastă roz-gălbuie, cu miez cenușiu în secțiune; (fig. 10/5).
P. 1968; s. M; c. 35; -1 m; L=10 cm; d. i. gât=5,7 cm.

Tip XII

23 a. Picior de amforetă din pastă de culoare roz-gălbuie; fragmentul păstrează urmele unor incizii foarte fine, circulare; se observă o urmă de vopsea roșie(?) (fig. 12/5).

P. 1968; s. M; c. 20-30; -1 m; L=7 cm; h picior=1,4 cm.

b. Fragment amforetă; toartă cu formă alungită în secțiune; urme de incizii circulare (fig. 12/4).

L=9 cm; gros. toartă=1,2/3 cm.

Tip XIV

24. Toartă de amforetă (?), fragmentară, din pastă brun-roșcat; secțiune rotundă (fig. 12/2).

P. 1968; s. M; c. 0-10; -1 m; L=7,5 cm; d.=2 cm.

Tip XV

25. Toartă de amforă din pastă alb-rozie, foarte fină, pigmentată cu mici particule de culoare neagră; este prevăzută cu nervuri longitudinale superficiale și are o formă alungită în secțiune (fig. 8/3).

P. 1968, s. M, c. 0-10, -1 m; L=16,5 cm; gros.=1,7/4,2 cm.

Tip XVI

26. Gât de amforă fragmentar, din pastă cărămizie, cu granule de culoare albă, de mici dimensiuni; toarta are o canelură lată de-a lungul torții; formă aproximativ rotundă în secțiune; deschidere largă; fragmentul prezintă urme de ardere secundară (fig. 12/7).

P. 1968; s. M; c. 0-10; -0,60 m; L=7,5 cm; gros. toartă=3,7/4 cm.

Tip XVII

27. Toartă de amforă fragmentară, din pastă de culoare cafeniu-deschis, cu mult nisip în compoziție și mică în cantitate redusă; suprafață cu asperități; formă ovală în secțiune; ardere neuniformă (fig. 12/8).

P. 1968, s. M; c. 20-30, -2,80 m; L=9,3 cm; gros.=2,5/4,3 cm.

Tip XVIII

28. Gât de amforă, fragmentar, din pastă de culoare portocalie, poroasă, cu granule albe și ruginii (oxizi de fier?) și cu particule mari, stălucitoare, la exterior; angobă vișinie; relevant doar pentru tipurile de pastă.

P. 1968, s. M, c. 0-10, -1,70 m și -1,15 m; L=15 cm.

Amphores découvertes à Poiana, le département de Galați (la campagne de 1968)

Le site géto-dace de Poiana, département de Galați, a offert le long des années un riche matériel archéologique. L'étude présente les amphores découvertes là-bas pendant l'année 1968.

A cause de l'aspect extrêmement fragmentaire des pièces, leur encadrement typologique a été difficile. Pourtant, on a pu constater la présence indoubtable des amphores de Thasos (fig. 1/3), Sinope (fig. 1/1, 2), Soloha I (fig. 9/6), Cos (fig. 7/6) et, peut-être, Lesbos (fig. 9/7, 8) et Soloha II (fig. 10/3). On a aussi identifié 18 types d'amphores, dont certaines (confectionnées d'un même type de pâte) proviennent probablement des mêmes centres de production.

Le plus riche matériel est celui des types III (fig. 2, 3) et IV (fig. 5), datés pendant les Ier siècle av. J.C. – Ier siècle ap. J. C.

L'abondance et la variété des amphores découvertes à Poiana en 1968 confirment une fois de plus l'importance de ce site dans les échanges commerciaux effectués avec les centres gréco-romains.

Traduit par Coralia Costăș

Explication des figures

- Fig. 1. Poiana. Fragments d'amphores: 1,2-Sinope; 3-Thasos.
 Fig. 2. Poiana. Fragments d'amphores de type III.
 Fig. 3. Poiana. Fragments d'amphores de type III.
 Fig. 4. Poiana. Fragments d'amphores de type II.
 Fig. 5. Poiana. Fragments d'amphores de type IV.
 Fig. 6. Poiana. Fragments d'amphores - Sinope (?).
 Fig. 7. Poiana. Fragments d'amphores: 1-estampille Thasos; 2,5,7,8-type I; 6-Cos; 3,4,9-Cos (?).
 Fig. 8. Poiana. Fragments d'amphores: 1,4-type XII; 2-type VII; 3-type XVI; 5-Thasos.

- Fig. 9. Poiana. Fragments d'amphores: 1-type V; 2,9-type VIII; 3-type XII; 4-Sinope; 5-type VI; 6-Soloha I; 7,8-Lesbos (?).
- Fig. 10. Poiana. Fragments d'amphores: 1-type XII; 2-type VIII; 3-Soloha II (?); 4-Sinope; 5-type XIII.
- Fig. 11. Poiana. Fragments d'amphores: 1-3-type VI; 4-type XII; 5-type XII.
- Fig. 12. Poiana. Fragments d'amphores: 1-type X; 2-type XV; 3-type IX; 4,5-type XIV; 6-type IX; 7-type XVIII.

Foto: Mihai Neagu

Desene: Adina Grigorovschi

MONEDE GRECEȘTI DIN COLECȚIA NUMISMATICĂ A MUZEULUI DE ISTORIE NAȚIONALĂ ȘI ARHEOLOGIE CONSTANȚA

GABRIEL TALMAȚCHI

În dorința valorificării patrimoniului muzeului constănțean și a scoaterii în lumina științei pentru cei interesați de cercetarea și circulația monetară dobrogeană, am identificat în această colecție un număr de 20 de emisiuni grecești de mare importanță. Toate au făcut parte din colecții particulare (A. Ionescu, E. Buzea, C. Băcăoanu, V. Canarache, M. Oprescu), aparținătoare unor pasionați colecționari și ajunse pe diferite căi, de-a lungul timpului, la M.I.N.A. Constanța. Din păcate ele au un loc relativ de colectare (*passim-uri*), singurul lor indiciu de registru inventar fiind, de la caz la caz, Dobrogea – *passim*. Publicarea lor chiar în aceste condiții am considerat-o necesară, fiind vorba de tipuri monetare rare raportate la ținutul dintre Dunăre și Mare, ca de exemplu: Thasos, Dyrachium, Macedonia Prima, geto-dacice etc. Deși acestea sunt fără loc de descoperire, astfel de emisiuni mai apar totuși în Dobrogea. Astfel, piese de Thasos, originale sau imitații mai sunt cunoscute în Dobrogea, izolate, în partea de nord¹, sau în tezaure la Silistra², Ostrov³, Hârșova⁴, Măcin⁵ și Niculițel-Sarica⁶. Descoperirea lor, în special de-a lungul Dunării, la zona de contact dintre cele două maluri semnifica poate, maxima lor pătrundere într-un teritoriu dominat de forța economică și monetară a coloniilor grecești de pe litoralul de vest al Pontului Euxin, în același timp ele trădând și căile de pătrundere dinspre Muntenia pe baza

---

¹ E. Oberländer-Târnoveanu, *Pontica*, 11, 1978, p. 84, nr. 54 și 55.

² Th. Gerasimov, *Izvestija-Sofia*, 1959, nr. 22, p. 362-365; C. Moisil, *CAN*, 17, 1943, nr. 127-128, p. 156, nr. 2; S. Grămăticu, *Cercetări Numismatice*, 7, 1996, p. 23-26.

³ C. Moisil, *BSNR*, 17, 1922, nr. 41-42, p. 58, nr. 91; idem, *CNA*, 17, 1943, nr. 127-128, p. 156, nr. 1; B. Mitrea, *ED*, 10, 1945, p. 68, nr. 36, p. 113, nr. 113; E. Oberländer-Târnoveanu, *Pontica*, 11, 1978, p. 72, nota 71; I. Glodariu, *Relațiile comerciale ale Daciei cu lumea elenistică și romană*, Cluj, 1974, p. 264, nr. 114.

⁴ B. Mitrea, *SCIVA*, 18, 1967, 1, p. 193, nr. 11.

⁵ *Ibidem*, p. 193, nr. 12.

⁶ E. Oberländer-Târnoveanu, *Peuce*, 8, 1977-1978, p. 144 și nota 9.

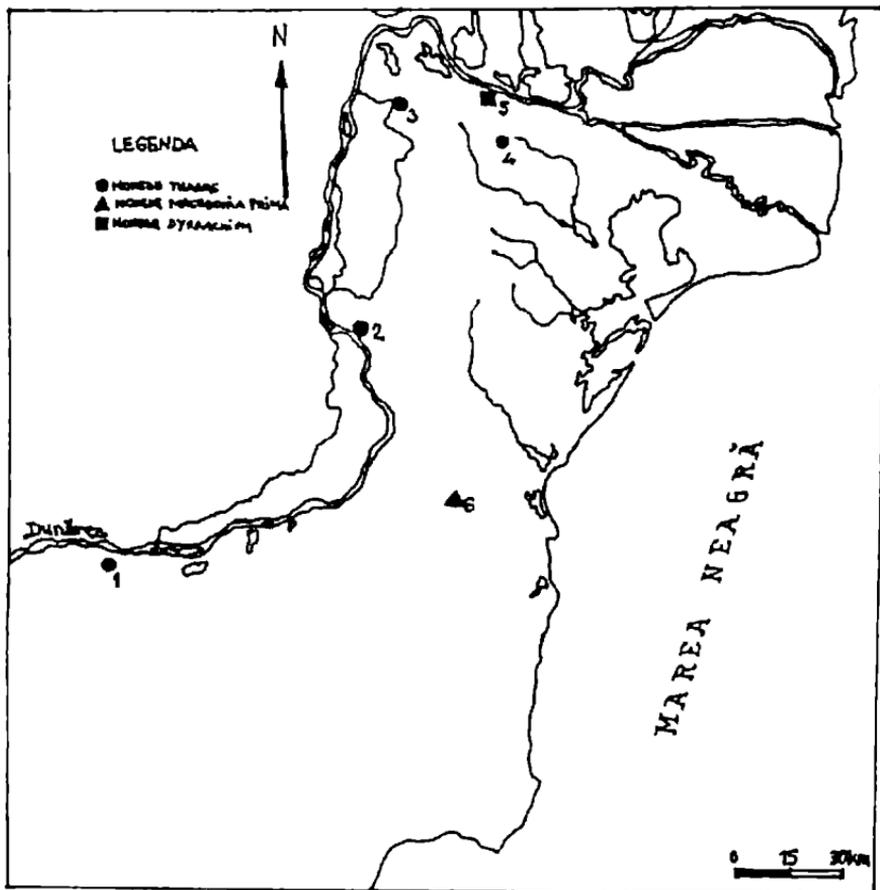

Fig. 1.

Descoperiri monetare de tip Thasos, Macedonia Prima și Dyrrachium în Dobrogea. 1. Silistra. 2. Hârșova. 3. Măcin. 4. Niculișel-Sarica. 5. Isaccea. 6. Murfatlar.

schimburilor comerciale geto-dacice⁷. La fel de rare sunt și emisiunile de tip Macedonia Prima și Dyrrachium. Pe lângă cele prezentate aici, pentru primul caz, mai avem o descoperire la Murfatlar⁸, iar pentru cel de al doilea Isaccea⁹.

⁷ În general pentru legăturile existente între cele două maluri ale Dunării geto-dacice (vezi V. Mihăilescu-Bârliba, *Memoria Antiquitatis*, 3, 1971, p. 193-207).

⁸ B. Mitrea, *Dacia*, NS, 1976, p. 2, 288, nr. 20; E. Oberländer-Târnoveanu, *Pontica*, I 1, 1978, p. 72, nota 72.

⁹ Idem, *Peuce*, 8, p. 84, nr. 56 (sunt și nr. 57 și 58 dar apar ca "nordul Dobrogei").

Pentru monedele geto-dacice, în Dobrogea, tot în zona celor două maluri ale Dunării, mai sunt cunoscute emisiuni de tipul Vârteju-București la Izvoarele¹⁰, Dunăreni¹¹ și Isaccea¹², tipul Măcin la Măcin¹³, Mahmudia¹⁴, Parcheș¹⁵, nordul Dobrogei¹⁶ și tezaurele de la Niculițel-Sarica¹⁷ și Niculițel-Bădila¹⁸, tipul Dumbrăveni la Constanța¹⁹ ca și tipul Adâncata-Mânăstirea la Cavarna²⁰ și Varna²¹.

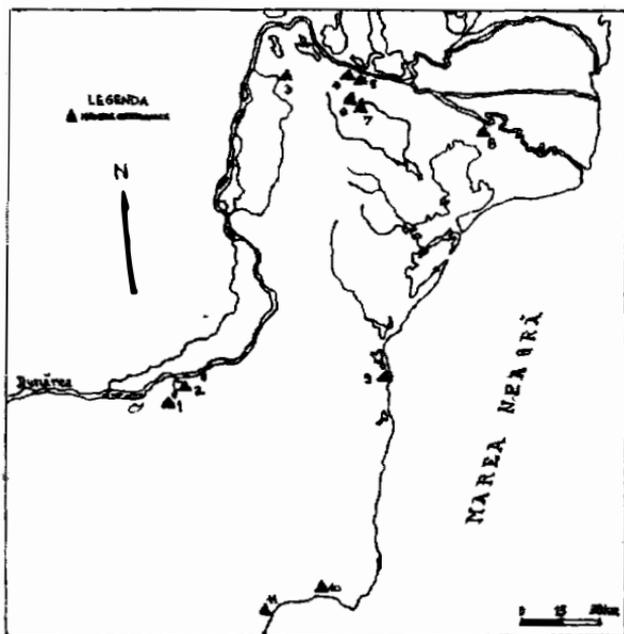

Fig. 2.

Descoperiri monetare geto-dacice în Dobrogea. 1. Izvoarele. 2. Dunăreni. 3. Măcin. 4. Isaccea. 5. Parcheș. 6. Niculițel-Bădila. 7. Niculițel-Sarica. 8. Mahmudia. 9. Constanța. 10. Cavarna. 11. Varna.

¹⁰ G. Talmățchi, *Trei monede geto-dacice descoperite pe malul drept al Dunării*, în *Cercetări Numismatice*, 8, 1997, (sub tipar).

¹¹ *Ibidem*.

¹² E. Oberländer-Târnoveanu, *op.cit.*, p. 147 și p. 149, nota 21.

¹³ *Ibidem*, p. 148, nr. 1.

¹⁴ *Ibidem*, p. 148, nr. 2.

¹⁵ *Ibidem*, p. 144, p. 148, nr.4.

¹⁶ *Ibidem*, p. 148, nr. 3.

¹⁷ *Ibidem*, p. 144, p. 149, nota 9.

¹⁸ *Ibidem*, p. 144, p. 149, nota 10.

¹⁹ *Ibidem*, p. 147, p. 149, nota 22.

²⁰ N. Mușmov, *IBAD*, 2, 1911, p. 281-282.

²¹ C. Preda, *Monedele geto-dacilor*, București, 1973, p. 209, 38.

În sfârșit, catalogul mai cuprinde patru emisiuni histriene, două din argint și două din bronz. Cele de argint corespund tipului „capete de tineri inversate”, iar cele de bronz tipurilor „cu roata” și „cu Atena”. Cu excepția ultimului, celelalte au cunoscut o largă răspândire în arealul dobrogean și nu numai, corespunzând unor etape importante din evoluția politică, militară, economică și comercială a coloniei milesiene Histria.

Nu putem încheia fără a sublinia, pe de o parte precaritatea localizării exacte a acestor piese, dar, pe de altă parte și completarea unor informații raportate la datele deja existente în privința unor emisiuni monetare și a prezenței lor geografice (în speță Dobrogea). După cum am mai menționat s-a dorit doar o aducere a lor în atenția cercetării numismatice, neintrând în alte amănunte sau discuții legate de respectivele piese (răspândire, tipuri, datare etc.).

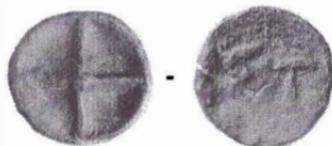
CATALOG

1. HISTRIA; autonomă; colecția particulară Rădoi Cosmin;
AR; 20,5x17,5 mm; 5,80 g; arhaică;
AV. Capetele celor doi tineri inversate (↑↓)
RV. Vultur pe delfin spre stânga; inscripția ΙΣΤΡ[ΙΗ]
Sub delfin ΔΙ; sub coada vulturului o globulă;
Pick, nr. 440; variantă?; Dobrogea-*passim*;

2. HISTRIA; autonomă; confiscare Poliția
Mangalia 1985;
AR; 18 mm; 6,68 g; nr. inv. MINAC 54576;
AV. Capetele celor doi tineri inversate (↑↓)
RV. Vultur pe delfin spre stânga; inscripția ΙΣΤΡΙΗ
Sub coada vulturului Φ;
Pick, nr. 412; Dobrogea-*passim*;

3. HISTRIA; autonomă; col. E. Buzea;
AE; 15 mm; 2,89 g; nr. inv. MINAC 56805;
Monedă „cu roata”; inscripția ΙΣΤ
Pick, nr. 531; Dobrogea-*passim*;

4. HISTRIA; pseudoautonomă; vechea colecție;

AE; 15 mm; 2,08 g; nr. inv. MINAC 21800;

AV. Bustul Atenei purtând coif cu cristă spre dreapta

RV. Caduceu înnaripat; inscripția IC TI

C. Preda, *SCN*, II, p. 113, nr. 5; variantă;

C. Preda, H. Nubar, *Histria*, III, p. 126, nr. 572; variantă; Dobrogea-*passim*; ADAMCLISI?

5. MACEDONIA PRIMA; vechea colecție;

AR; 31,2 mm; 16,6 g; nr. inv. MINAC 1619;

AV. Bust Arthemis

RV. Măciuca lui Herakles într-un cerc de spice

Inscripția MAKEΔONΩN/ΠPΩTHΣ

În câmp sus >ΑΡ; jos K ?

Dobrogea – *passim*;

6. DYRRACHIUM; col. A. Ionescu;

AR; 16 mm; 3,07 g; nr. inv. MINAC 54648;

AV. Vacă spre dreapta, cu vițel sugând, deasupra [ME] NISKOΣ

RV. Pătrat cu grădinile lui Alkineas

Inscripția ΔΥΡ | ΔΙΟ | ΝΙ

ΤΙΡ ΜΕΝΙΣΚΟΣ – ΔΙΟΝΥΣΙΟΥ

A. Maier, p. 23, nr. 201;

Dobrogea – *passim*;

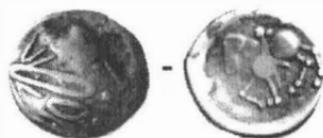
7. VÂRTEJU-BUCUREȘTI; col.

Băcăoanu;

AR; 23 mm; 7,26 g; Ɱ ; nr. inv. MINAC

1621;

AV. Capul lui Zeus schematizat, redat printr-o combinație de linii și ovale, spre dreapta;

RV. Cal schematizat, la trap spre stânga, cu piciorul din dreapta din față ridicat. Copitele apar ca globule, cu excepția piciorului dreapta spate unde apar două globule; Pe locul călărețului apar două globule;

C. Preda, *Monedele geto-dacilor*, București, 1973, p. 526, pl. XLII, nr. 7, doar că în loc de trei globule apar două pe revers;

Dobrogea-passim;

8. THASOS; col. A. Ionescu; imitație?

AR; 31 mm; 14,98 g; nr. inv. MINAC 54623; †; AV. Capul lui Dionyssos, cu părul strâns într-o torsadă ce formează un semicerc la ceafă; cununa de iederă are două frunze în sus și două frunze în jos; rozetele au 6 petale;

RV. ΗΡΑΚΛΕΟΙΥ/ΣΩΤΗΡΘΣ/ΟΑΣΙΩΝ

Legenda scrisă greșit prin inversarea și confundarea lui omicron cu theta; literele sunt globulate; măciuca lui Herakles are globule; apare sigla $\mathfrak{M}$

Dobrogea-passim;

9. THASOS; col. A. Ionescu;

AR; 31 mm; 16,19 g; nr. inv. MINAC 54624; ⚡; AV. Ca mai sus; cununa de iederă are trei frunze în sus și două frunze în jos; rozetele fiind șterse este dificil de identificat petalele și nr. lor;

RV. ΗΡΑΚΛΕΟΥΣ / [Σ]ΩΤΗΡΘΣ / [Θ]ΑΣΙΩΝ

Legenda pe alocuri șterasă; apare sigla $\mathfrak{M}$; literele din paranteze sunt șterse;

Dobrogea-passim;

10. THASOS; col. Băcăoanu; imitație;

AR; 31 mm; 16,5 g; nr. inv. MINAC 666; †; AV. Ca mai sus; rozetele au 5 petale;

RV. ΗΡΑΚΛΕΟΥΣ/ΣΑΤΗΡΘΣ/ΘΑΣΙΑΝ

Ca mai sus; apare sigla $\mathfrak{M}$.

Dobrogea-passim;

11. THASOS; col. V. Canarache;
AR; 35,5 mm; 15 g; nr. inv. MINAC 1614;
AV. Ca mai sus; rozetele au 4 petale;
RV. [H] ΠΑΚΛΕΟΥΣ / ΣΩΤΗΡΟΣ / ΘΑΣΙΩΝ

Ca mai sus; fără siglă;

Dobrogea-*passim*;

12. THASOS; col. V. Canarache, imitație;
AR; 32,4 mm; 13,90 g; nr. inv. MINAC 1612; ⚧;
AV. Ca mai sus; rozetele au 5 petale;
RV. [HP] ΑΚΛΕΟΥ[Σ] / [ΣΩ]ΤΗΡΟΣ / ΘΑΣΙΩΝ

Ca mai sus; apare sigla ⚧

Dobrogea-*passim*;

13. THASOS; col. M. Oprescu;
AR; 31 mm; 16,24 g; nr. inv. MINAC 1613; ⚧;
AV. Ca mai sus;
RV. ΗΡΑΚΛΕΟΥ[Σ] / [ΣΩΤΗΡΟΣ] / ΘΑΣΙΩΝ

Ca mai sus; apare sigla ⚧; literele din paranteze sunt șterse;

Dobrogea-*passim*;

14. THASOS; col. V. Canarache;
AR; 31,2 mm; 16,5 g; nr. inv. MINAC 1618; ⚧;
AV. Ca mai sus;
RV. [HPA]ΚΛΕΟΥΣ / ΣΩΤΗΡΟΣ / ΘΑΣΙΩΝ

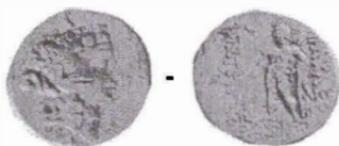
Ca mai sus; apare sigla ⚧; literele din paranteze sunt șterse;

Dobrogea-*passim*; Horia (jud. Constanța)?

15. THASOS; col. A. Ionescu;
AR; 32 mm; 14,93 g; nr. inv. MINAC 54625; ⚧;
AV. Ca mai sus;
RV. ΗΡΑΚΛΕΟ[ΥΣ] / ΣΩΤΗΡΟΣ / ΑΣΙΩΝ [N]

Ca mai sus; apare sigla ⚧; literele din paranteze sunt șterse;

Dobrogea-*passim*;

16. THASOS; col. V. Canarache; imitație;
AR; 32,5 mm; 13,9 g; nr. inv. MINAC 1617; †;
AV. Ca mai sus; rozetele au 6 petale;
RV. ΗΡΑΚΛΕΟΥ[Σ] / ΣΩΤΗΡΟΣ / [Θ]ΑΣΙΩΝ
Ca mai sus; apare sigla M .

Dobrogea-*passim*;

17. THASOS; col. M. Oprescu; imitație;
AR; 30,5 mm; 12,05 g; nr. inv. MINAC 1615; †;
AV. Ca mai sus; cununa de iederă are trei frunze sus și trei frunze jos;
rozetele au 6 petale;
RV. ΗΡΑΚΛΕ[Ο]Ι[ΥΣ] / [Σ] ΩΤΗΛΑΝ / ΘΑΣΙΩΝ
Ca mai sus; apare sigla HP ; apare I în plus

Dobrogea-*passim*;

18. THASOS; col. M. Oprescu; imitație;
AR; 31 mm; 12,53 g; nr. inv. MINAC 1611; †;
AV. Ca mai sus;
RV. ΗΡΑΚΛΕΟΙΣ / [Σ] ΩΝΤΗΡΟΣ / ΘΑΣΙΩΝ
Ca mai sus; apare în legendă I în loc de Y; apare sigla M .

Dobrogea-*passim*;

19. THASOS; col. V. Canarache; imitație;
AR; 34 mm; 15,2 g; nr. inv. MINAC 1620; †;
AV. Ca mai sus;
RV. [HP]ΑΚΛΕΟΥΣ / [Σ] ΩΤΗΡΟΣ / ΘΑΣΙΩΝ
Ca mai sus; la sfârșitul celui de al doilea cuvânt apar două globule,
ca și pe litera N de la sfârșitul celui de al treilea; apare sigla M

Dobrogea-*passim*;

20. THASOS; col. M. Oprescu;
AR; 34 mm; 16,13 g; nr. inv. MINAC 8025; κ ;
AV. Ca mai sus; rozetele au 7 petale;
RV. ΗΡΑΚΛΕΟΥΣ / ΣΩΤΗΡΟΣ / ΘΑΣΙΩΝ
Ca mai sus; apare sigla M .

Dobrogea-*passim*.

GRIECHISCHE MÜNZEN AUS DER NUMISMATIKSAMMLUNG
DES MUSEUMS FÜR NATIONALGESCHICHTE
UND ARCHÄOLOGIE

Der Verfasser präsentiert 20 Exemplare seltener Münzprägungen, die aus privaten Sammlungen stammen (A. Ionescu, E. Buzea, C. Băcăoanu, V. Canarache, M. Oprescu) und die im Laufe der Zeit ins Patrimonium des Museums von Constanța aufgenommen wurden. Die 20 Münzen sind: 4 histrianisch, 1 geto-dakisch, 13 von Thassos, 1 Makedonia Prima, 1 von Dyrrachium. Obwohl nur ungefähr lokalisiert (Dobroudtscha *passim*), ist ihre Veröffentlichung für eine Vervollständigung der Informationen und für ihr Verhältnis zu den schon bestehenden Nachrichten wichtig. Ebenfalls wird ihre geographische Anwesenheit besprochen, die im Falle der letzten 4 Typen im Gebiet zwischen Donau und Schwarzen Meer eine besondere Seltenheit ist.

AMFORE ROMANO-BIZANTINE DESCOPERITE LA PIATRA FRECĂȚEI - BEROE

DOREL PARASCHIV

La Piatra Frecăței, punct situat pe malul Dunării, la 2,5 km sud de localitatea Ostrov (jud. Tulcea), a fost localizat castrul Beroe¹, amintit în itinerarii de epocă romană². Situl este cunoscut în literatura de specialitate, prin săpăturile din necropola datată între secolele II-VII³ și cele din așezarea romano-bizantină și medievală timpurie⁴.

În lotul de materiale rezultat în urma cercetărilor lui A. Petre, transferat de la Institutul de Arheologie din București la Muzeul de Arheologie din Tulcea, se găsesc și șapte amfore, care nu provin din contexte clare. Considerăm însă necesară publicarea acestora, deoarece recipientele pentru transport sunt puțin cunoscute în situl dobrogean de pe malul Dunării.

Astfel, săpăturile quasiexhaustive ale lui A. Petre în necropola de epocă romană și romano-bizantină au scos la iveală o singură amforă, datată în secolul al IV-lea⁵. Piesa, unică ca formă în provincia Scythia

---

¹ C. Moisil, *Cetatea Biroe*, *BCMI*, 4, 1911, p. 45-46; P. Polonic, *Cetățile antice de pe malul drept al Dunării (Dobrogea) până la gurile ei*, *Natura*, 24, 7, 1935, p. 22.

² *Tabula Peutingeriana*, VIII, 3, *apud Izvoare privind istoria României*, I, București 1964, p. 746; *Itinerarium Antonini*, 225, 1, *apud Izvoare ...*, p. 746; *Notitia Dignitatum*, XXXIX, 15, *apud Fontes historiae daco-romanae*, II, București 1970, p. 208; *Ravennas Anonymus* IV, 5, *apud Fontes ...*, p. 580.

³ A. Petre, *La romanité en Scythie Mineure (I^e-VIIe siècles de notre ère). Recherches archéologiques*, *Bulletin AIESEE*, 17-18, 1987-1988, p. 5-171.

⁴ A. Petre, A. Apostol, *Prospecțiuni geofizice - magnetice și electrice - experimentale, aplicate în perimetrul arheologic al castrului antic de la Beroe (Piatra Frecăței)*, *SCIV*, 21, 1, 1970, p. 165-182; D. Vâlceanu, Al. Barnea, *Ceramica lucrată cu mâna din așezarea romano-bizantină de la Piatra Frecăței (secolul al VI-lea e. n.)*, *SCIVA*, 26, 2, 1975, p. 209-218.

⁵ A. Petre, *op. cit.*, p. 19 / mormântul C 110, pl. 32/43 d. Vezi și A. Rădulescu, *Amfore romane și romano-bizantine din Scythia Minor*, *Pontica*, 9, 1976, p. 106, tipul 6, pl. VII/1; C. Scorpan, *Origini și linii evolutive în ceramica romano-bizantină (sec. IV-VII) din spațiul mediteranean și pontic*, *Pontica*, 9, 1976, p. 156, tipul I-E; idem, *Contribution à la connaissance de certains types céramiques romano-byzantins (IVe-VIIe siècles) dans l'espace istro-pontique*, *Dacia, N.S.* 21, 1977, p. 270, tipul I; A. Opaț, *Considerații preliminare asupra amforelor romane și romano-bizantine*

Minor, este caracteristică purtătorilor culturii Sântana de Mureș - Cerneahov, având analogii în Moldova⁶, Muntenia⁷ și în nordul Mării Negre⁸, în toate cazurile în contexte funerare. O amforă, descoperită într-un sondaj arheologic din așezare, pe un nivel de locuire datat în a doua jumătate a secolului al VI-lea, este amintită de D. Vâlceanu și Al. Barnea⁹, iar alta, ce va fi prezentată și în catalogul nostru (la nr. 1), de A. Opaïț¹⁰.

Două dintre amforele ce fac obiectul notei de față (cat. nr. 1 și 2, pl. 1) au gura îngustă, gâtul cilindric, corpul alungit, decorat cu caneluri, baza tubulară și torțile mici, ovale în secțiune. Acestea aparțin unui cunoscut tip de recipiente de transport orientale, *Late Roman Amphora 10*¹¹, atestat cu precădere în provinciile circum-mediteraneene ale Imperiului, în contexte arheologice datate între sfârșitul secolului al IV-lea și începutul secolului al VII-lea¹².

---

din Dobrogea, Peuce, 8, 1980, p. 302, 304, tipul VI B 4, pl. VII/6; idem, *Aspecte ale vieții economice din provincia Scythia (secolele IV-VI p. Ch.). Producția ceramicii locale și de import*, București 1996, p. 76, pl. 21/2.

⁶ V. Palade, *Săpăturile arheologice de la Bogdănești-Fălciu, MCA*, 10, 1973, p. 175, fig. 6/1; S. Țau, M. Nicu, *Săpăturile arheologice din necropola birituală din secolul al IV-lea e.n., de la Barcea, jud. Galați, MCA*, Vaslui 1982 (1986), p. 177, fig. 4/2.

⁷ Gh. Diaconu, *Târgșor. Necropola din secolele III-IV e. n.*, București, 1965, p. 70/mormântul 258, p. 83-84, pl. CXXVI/1; B. Mîrea, C. Preda, *Necropole din secolul al IV-lea în Muntenia*, București, 1966, p. 38/mormântul 64, fig. 89/3.

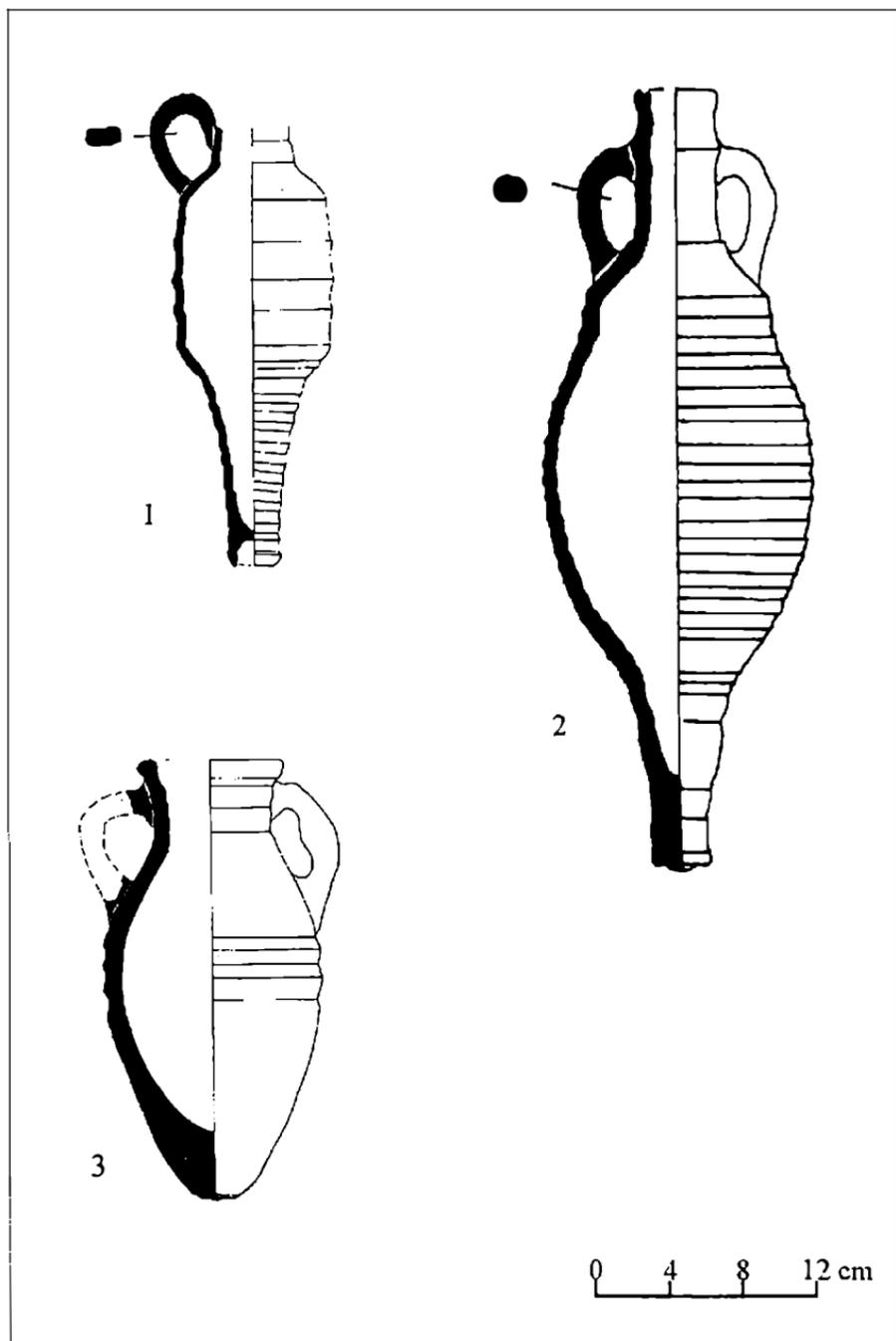
⁸ A. Bortoli-Kazanski, M. Kazanski, *Les sites archéologiques datés du IVe au VIe siècle au nord-est de la Mer Noire: état des recherches, Travaux et memoires*, 10, 1987, p. 458, fig. 7/34; O. D. Dașevskaia, *Pozdnie Skifi v Krimu*, Arheologija SSSR, 1-7, 1991, pl. 28/20-21.

⁹ D. Vâlceanu, Al. Barnea, *op. cit.*, p. 210, fig. 1/1. Piesa se încadrează în același tip ca cea prezentată de noi la nr. 3.

¹⁰ A. Opaïț, *Aspecte...*, p. 51, pl. 9/4.

¹¹ După clasificarea lui J. A. Riley, pentru amforele de la Berenice (J. A. Riley, *Coarse Pottery*, în J. A. Lloyd [ed.], *Excavations at Sidi Khreish Benghazi [Berenice]*, II, *Suppl. to Libya Antiqua*, V, Tripoli, 1979, p. 229-230).

¹² W. Hautumm, *Studien zu Amphoren der spätrömischen und frübyzantinischen Zeit*, Fulda 1981, p. 233-246/nr. 183-263, fig. 328-400; D. P. S. Peacock, D. F. Williams, *Amphorae and the Roman economy. An introductory guide*, London - New York, 1986, p. 188-190, tipul 45; M. Sciallano, P. Sibella, *Amphores. Comment les identifier?*, Aix-en-Provence, 1991, p. 102.

Fig. 1.
Amfore descoperite la Beroe

În zona pontică, astfel de vase au fost descoperite în Crimeea¹³, în Moesia Secunda - la *Odessos*¹⁴ și în Scythia Minor - la *Halmyris*, *Aegyssus*, *Noviodunum*, *Dinogetia*, *Troesmis*, *Niculitel*, Telița - La Pod și Topraichioi¹⁵. A doua dintre piesele din catalogul nostru este lucrată dintr-o pastă grosieră și are profilul ușor diferit de a celor cunoscute până în prezent, motiv pentru care nu excludem posibilitatea producerii acesteia într-un centru istro-pontic.

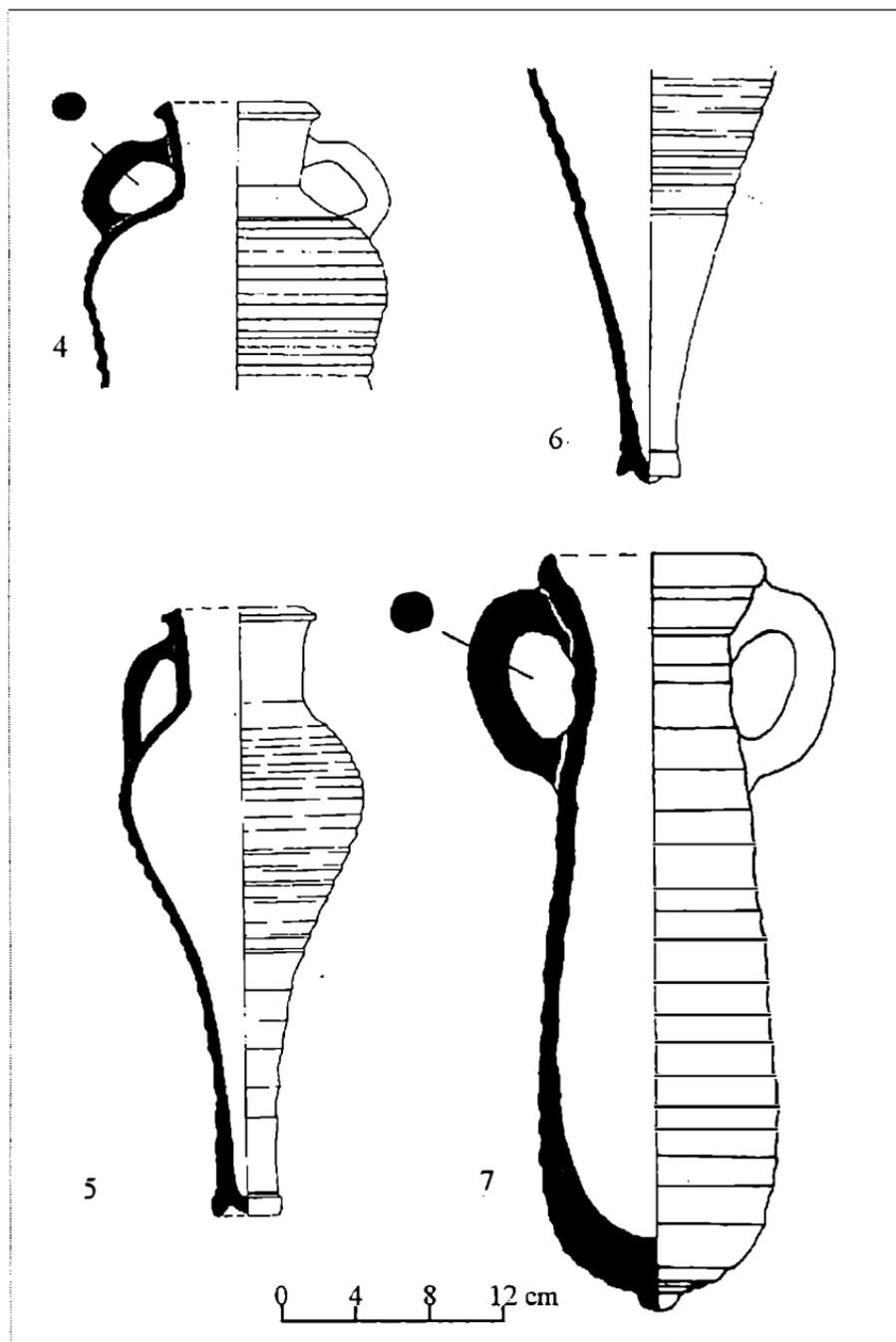
O amforă (cat. nr. 3, fig. 1) are gura evazată, gâtul scurt și corpul oval, decorat cu caneluri. Astfel de recipiente sunt întâlnite aproape în exclusivitate în așezările romano-bizantine din spațiul istro-pontic - la *Argamum*, *Histria*, *Tomis*, Salsovia, *Halmyris*, *Noviodunum*, *Capidava*, *Axiopolis*, Ibida, Topraichioi, *Acrae*, Bizone, *Odessos* și *Odârce*¹⁶, ceea ce demonstrează faptul că sunt produse locale. Acestea încep să fie fabricate în a doua jumătate a secolului al V-lea, însă cea mai mare răspândire o au la sfârșitul secolului al VI-lea și în primele decenii ale următorului. Datorită diferențelor în ceea ce privește structura și culoarea pastei recipientelor, ca și capacității lor foarte reduse (cca. 1-2 l), acestea fiind deci nerentabile pentru transportul pe distanțe lungi sau chiar medii, putem afirma că existau mai multe centre de producție pentru tipul în discuție.

¹³ V. F. Gaidukevici, *Raskopki Tiritaki, v. 1935-1940 gg.*, *MIA*, 25, 1952, p. 96, fig. 114/1; I. B. Zeest, *Keramiceskaia Tara Bospora*, p. 119, tipul 95, pl. XXXVIII/95; A. Sazanov, *Les amphores de l'antiquité tardive et du moyen age: continuité ou rupture? Le cas de la Mer Noire*, în *La céramique médiévale en Méditerranée. Actes du VIe Congrès de l'Association Internationale pour l'Etude des Céramiques Médiévales en Méditerranée*, Aix-en-Provence, 1995 (1997), p. 88, tipul 3, fig. 1/3.

¹⁴ G. Kuzmanov, *Rannovizantiska keramika ot Trakia i Dakia (IV - nacialato VII v.)*, Sofia, 1985, p. 14/nr. 42-43, tipul VII, pl. 5.

¹⁵ A. Opaïț, *Aspecte ...*, p. 51 cu bibliografia, pl. 9/2-6.

¹⁶ *Ibidem*, p. 71-72 cu bibliografia, pl. 19/5, 8; idem, *Ceramica*, în A. Opaïț, M. Zahariade, Gh. Poenaru-Bordea, C. Opaïț, *Fortificația și așezarea romană târzie de la Babadag-Topraichioi*, *Peuce*, 10, 1991, p. 214, pl. 16/3; idem, *O săpătură de salvare în orașul antic Ibida*, *SCIVA*, 42, 1-2, p. 30/nr. 26, fig. 26; I. Oberländer-Tâmoveanu, *Stațiuni antice de pe raza comunei Mahmudia, jud. Tulcea*, *Peuce*, 8, pl. 9/29; Z. Covacev, *Cercetările din sectorul V al cetății Capidava*, *MCA*, Brașov 1981 (1983), p. 361-362, fig. 4/2, 5/1; L. Dončeva-Petkova, D. Toptanov, *Ranovizantijska Keramika ot s. Odârce, Tolbuhinski okrăg*, *Izvestija Varna*, 18 (33), 1982, p. 107-108, 113/nr. 42, pl. III/2, VIII/4; G. Kuzmanov, *op. cit.*, p. 22-24/nr. 114-127, pl. 12-13. Piesele de la *Argamum* și *Noviodunum* sunt inedite.

Fig. 2.
Amfore descoperite la Beroe

Dintr-o amforă (cat. nr. 4, fig. 2) se păstrează doar partea superioară. Piesa are gura evazată, gâtul scurt, corpul conic, decorat cu caneluri, iar după analogii, știm că se termina cu un mic buton. Astfel de vase sunt foarte rare, fiind atestate doar la *Dinogetia*, *Odessos* și *Tyras*, în contexte datate în sec. IV-V, însă nu sunt incluse până în prezent în vreo tipologie¹⁷. A. Minčev afirmă că amforele descoperite la *Odessos* erau produse în acest centru¹⁸.

Pentru două recipiente, unul întreg și unul fragmentar (cat. nr. 5 și 6, pl. 2), nu cunoaștem nici o analogie. Vasul întreg are o singură toartă, iar corpul acestuia se îngustează în partea inferioară mai mult decât cel prezentat de noi mai sus (cat. nr. 4). Structura și culoarea pastei din care sunt lucrate cele trei piese sunt însă identice.

Ultima amforă (cat. nr. 7) are gura evazată, gâtul îngust, corpul în formă de burduf (cu diametrul maxim în partea inferioară), decorat cu caneluri fine, terminat cu un mic buton și torțile rotunde în secțiune. Gura este foarte largă pentru capacitatea relativ redusă a piesei. Deși pentru recipientul în discuție nu am găsit nici o analogie, putem afirma, nu însă fără rezerve, că forma acestuia, ca și caracteristicile pastei din care a fost confecționat, indică faptul că vasul a fost realizat într-un atelier din partea occidentală a Imperiului (probabil din Betica), la începutul perioadei romano-bizantine, constituind un experiment al unui producător.

Cinci dintre amforele prezentate au fost produse în provincia Scythia Minor. Deoarece pentru recipientele nr. 5 și 6 nu am găsit analogii, iar pasta acestora este identică cu cea a piesei nr. 4, nu excludem posibilitatea realizării acestora la Beroe. Ținând cont de caracteristicile pastei, de maniera de lucru și de profilul amforei nr. 2, putem afirma că și aceasta a fost produsă în centrul amintit, deși specialiștii susțin că dintre tipurile de vase pentru transport de epocă romano-bizantină "orientale", doar *Late Roman Amphora 1* și *2* au fost fabricate și în zona pontică¹⁹. Pentru lămurirea acestui aspect, în lipsa descoperirii până în prezent a unor ateliere amforice în Scythia Minor, cu

¹⁷ Gh. Ștefan, *Dinogetia I. Risultati della prima campagna di scavi (1939)*, Dacia, VII-VIII, 1937-1940 (1941), p. 412, fig. 17/2; A. Minčev, *Za keramičnoto proizvodstvo v Odessos (I-VII v.)*, Izvestija Varna, 19 (34), 1983, p. 11-12, pl. I/3, V/1; A. Bortoli-Kazanski, M. Kazanski, *op. cit.*, p. 441-442, fig. 2/2.

¹⁸ A. Minčev, *op. cit.*, p. 11-13.

¹⁹ D. P. S. Peacock, D. F. Williams, *op. cit.*, p. 82 (pentru *Late Roman Amphora 2*); M. Sciallano, P. Sibella, *op. cit.*, p. 100-101 (pentru *Late Roman Amphora 1* și *2*); L. Bjelajac, *Amfore Gornjo Mezijskog Podunavlja*, p. 67-76 (pentru *Late Roman Amphora 1* și *2*).

excepția celor de la Telița - Valea Morilor, care nu aveau o producție diversificată²⁰, sunt necesare analize de laborator asupra pastei vaselor.

Surprinzătoare este prezența amforei betice la Beroe. În zona istro-pontică mai sunt cunoscute doar patru recipiente pentru transport romano-bizantine produse în provinciile occidentale ale Imperiului; două au fost descoperite la *Halmyris* și două la Babadag - Topraichioi, pe niveluri de locuire datate între mijlocul secolului al IV-lea și mijlocul secolului următor²¹.

Catalog*

1. Aproape completă (lipsește gura).

Hp-25,4; Dm-8,7.

Capacitate - cca 1 l (aproape 2 *sextarii*).

Pastă roșie-cărămizie, cu particule albe și mica albă și aurie în compoziție, angobă bej-cărămizie.

2. Completă.

H - 42,2; Dg -4,4; Dm-14,8.

Capacitate - 2,25 l (cca. 4 *sextarii*).

Pastă cărămizie, cu particule albe și negre și mica aurie în compoziție, angobă bej-cărămizie.

3. Completă, restaurată.

Capacitate - cca. 1 l (aproape 2 *sextarii*).

H - 23,7; Dg - 8; Dm - 12.

Pastă roșie-cărămizie, cu mica albă în compoziție, angobă proprie.

4. Fragmentară (partea superioară).

Hp - 15,4; Dg - 9,1; Dm - 16,4.

Pastă bej-gălbuie, angobă proprie.

²⁰ V. H. Baumann, *Așezări rurale antice în zona gurilor Dunării. Contribuții arheologice la cunoașterea habitatului rural (sec. I-IV p. Chr.)*

²¹ A. Opaïț, *Aspecte ...*, p. 89-90, pl. 34/1-2.

5. Completă.

H - 33; Dg - 8,4; Dm - 13,2.

Capacitate - 1,1 l (cca. 2 *sextarii*).

Aceași pastă și angobă ca la nr. 4.

6. Fragmentară (bază).

Hp - 22.

Aceași pastă și angobă ca la nr. 4.

7. Completă, restaurată.

H - 41; Dg - 12,4; Dm - 13,2.

Capacitate - cca. 3 l (5-6 *sextarii*).

Pastă bej-cenușie, cu particule albe, negre și maronii și mica albă în compoziție, angobă albicioasă.

* În catalog am utilizat următoarele abrevieri: H - înălțimea, Hp - înălțimea păstrată, Dg - diametrul gurii, Dm - diametrul maxim. Dimensiunile sunt date în centimetri.

Explications des figures

Pl. 1, 2. Amphores romano-byzantines découvertes à Beroe

AMPHORES ROMANO-BYZANTINES DÉCOUVERTES À PIATRA FRECĂȚEI – BEROE

Résumé

L'auteur present sept amphores d'époques romano-byzantine trouvées par A. Petre à Piatra Frecăței, point où a été localisée la forteresse Beroe. Une pièce a été réalisée dans la zone orientale de la Mer Méditerranée (cat. no 1, pl. 1), une autre probablement en Bétique (cat. no 7, pl. 2) et cinq dans l'espace istro-pontique (cat. no 2-6, pl. 1-2). Il affirme que l'amphore no 2 fait partie d'un typ de vases orientales, *Berenice Late Roman Amphora 10* (comme l'amphore no 1 aussi).

CU PRIVIRE LA ÎNCEPUTURILE ORAȘULUI MEDIEVAL DIN SPAȚIUL ROMÂNESC¹

LAURENȚIU RĂDVAN

Privit în ansamblu, orașul medieval din spațiul românesc continuă să fie un subiect insuficient cunoscut în istoriografia noastră. Specialiștii nu s-au pus încă de acord asupra unor chestiuni deja clarificate în restul Europei, precum: geneza centrelor urbane, originea instituțiilor acestora, raporturile dintre orașe și domnie etc... De asemenea, există mari diferențe în ceea ce privește studierea orașelor din Țara Românească și din Moldova. Cele din urmă au cunoscut o atenție mai mare din partea specialiștilor, fapt ce se remarcă în numărul și în calitatea studiilor scrise. Astfel, pentru aceste orașe deținem o monografie bine alcătuită, scrisă de Constantin C. Giurescu², în timp ce în ultimii ani, un alt cercetător al vieții urbane medievale, anume Mircea D. Matei, a realizat o lucrare cu caracter teoretic privitoare la geneza orașelor medievale românești³. Alături de acestea, nu trebuie să neglijăm contribuțiile mai vechi, sau mai noi, ale altor cercetători precum: Petre P. Panaitescu⁴, Nicolae Stoicescu⁵,

---

¹ T. V. Poncea, *Geneza orașului medieval românesc extracarpatic (secolele X-XIV)*, București, Ed. Biblioteca Bucureștilor, 1999.

² C. C. Giurescu, *Târguri sau orașe și cetăți moldovene din secolul al X-lea pînă la mijlocul secolului al XVI-lea*, ed. I, București, 1967, ed. a II-a, București, 1997. Giurescu a fost interesat și de unele orașe din spațiul românesc de la sud de Carpați: *Istoria Bucureștilor*, ed. I, București, 1966, ed. a II-a, București, 1979; idem, *Istoricul orașului Brăila. Din cele mai vechi timpuri pînă astăzi*, București, 1968.

³ M. D. Matei, *Geneză și evoluție urbană în Moldova și Țara Românească pînă în secolul al XVII-lea*, Iași, 1997.

⁴ P. P. Panaitescu, *Comunele medievale în Principatele Române*, în *Interpretări românești. Studii de istorie economică și socială*, ed. I, București, 1947, ed. a II-a, București, 1994; idem, *Introducere la istoria culturii românești*, ed. I, București, 1969, ed. a II-a, București, 2000.

⁵ N. Stoicescu, *Repertoriul bibliografic al monumentelor feudale din București*, București, 1961; idem, C. Moisescu, *Tîrgoviștea și monumentele sale*, București, 1976.

Ștefan Olteanu⁶, Pavel Chihaiia⁷ și mulți alții. După 1989 cercetarea fenomenului urban a dobândit noi aspecte, în condițiile în care istoricul ce îmbrățișează un astfel de demers are o libertate mult mai mare de interpretare, de apel la surse, respectiv la bibliografie. Au apărut o comisie și o revistă* care încearcă să adune în jurul unor obiective comune pe cei ce urmăresc deslușirea unor probleme insuficient cunoscute legate de orașul din spațiul românesc. Din păcate, pe lângă puținele studii rigurose realizate și cu valoare științifică, istoriografia s-a încărcat și cu mult balast⁸, ce determină apariția unor confuzii. De aceea, este de datoria noastră să prezentăm cu obiectivitate orice nouă apariție în acest domeniu subliniind atât meritele cât și defectele.

Apariția ultimei lucrări ce urmărește problematica genezei orașului medieval românesc, al cărei autor este Traian Valentin Poncea, nu poate, la prima vedere, decât să ne bucure, pentru că o astfel de lucrare este foarte necesară, în actualul context istoriografic. Din păcate, aceasta este doar prima impresie ce ar putea induce în eroare pe un cititor neavizat, pentru că la o privire mai atentă asupra volumului se observă o situație cu mult diferită față de ceea ce ne așteptam, lucrarea conținând atât de multe compilări din alți autori, precum și numeroase interpretări eronate, încât nu este greu să tragem o concluzie. Înainte de a spune dacă avem de-a face, sau nu, cu un balast istoriografic, să lăsăm faptele să vorbească.

---

* Este vorba de "Comisia de istoria orașelor din România", aflată sub patronajul Academiei Române, și de revista *Historia Urbana*.

⁶ Ș. Olteanu, *Cercetări cu privire la geneza orașelor din Țara Românească*, în *Studii. Revista de istorie*, XVI, 1963, nr. 6.

⁷ P. Chihaiia, *Din cetățile de scaun ale Țării Românești*, București, 1974.

⁸ Pentru istoriografia din perioada mai veche, vezi recenziile lui I. Caproșu, publicate în Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie „A. D. Xenopol”, din Iași. Dintre acestea menționăm pe cele realizate pentru următoarele lucrări: Gh. Verșescu, *Istoria monografică a orașului Piatra Neamț*, București, 1971; G. Potra, N. Simache, *Contribuții la istoricul orașelor Ploiești și Târgșor (1632-1857)*, Ploiești, 1970, ambele publicate în tomul IX, 1972; V. Gherasim, I. Marin, *Piatra Neamț. Monografie*, 1972, în tomul X, 1973; *Județul Vaslui. File de monografie*, Vaslui, 1972 și *Județul Bacău. File de istorie*, Bacău, 1974, ambele în tomul XII, 1975. De asemenea, a se vedea de același autor recenzia *Cu privire la istoria orașului Birlad*, în tomul XIII, 1976. Istoriografia mai nouă nu a trezit încă reacțiile necesare.

Semnele de întrebare încep încă de la titlul cărții. Astfel, pe copertă întâlnim un titlu (*Geneza orașului medieval românesc în spațiul extracarpatic. Secolele X-XIV*), pentru ca în interior titlul să fie modificat (*Geneza orașului medieval românesc extracarpatic (secolele X-XIV)*). Știm că pot exista diferențe între cele două titluri, dar nu am mai întâlnit un titlu de interior (care este folosit de obicei, de cei care citează lucrarea), mai scurt decât titlul de pe copertă. De asemenea, înțelegem dorința autorului de a stabili reperele temporale și spațiale în care dorește să încadreze tema luată în analiză, dar este de la sine înțeles că de oraș medieval românesc nu putem vorbi decât *numai în spațiul extracarpatic* (subl. ns.). Orașul medieval transilvan *nu* a fost unul românesc, ci unul german și maghiar (din punct de vedere al populației majoritare, al originii instituțiilor), deci acesta iese numaidecât din discuție, rămânând astfel zona de la est și sud de Carpați, unde s-au dezvoltat centrele urbane din Moldova și Țara Românească. Un alt element pe care nu îl înțelegem este de ce autorul a dorit să încadreze temporal lucrarea între secolele X și XIV, în condițiile în care cea mai mare parte a conținutului acesteia face de fapt referire la perioada secolelor XIII-XVI.

Lucrarea se deschide cu o prefață semnată de Radu Florescu, urmată de un capitol referitor la principalele izvoare istorice legate de apariția și dezvoltarea primelor așezări urbane din spațiul carpatodanubiano-pontic. În această parte autorul reușește marea performanță de a realiza un adevărat talmeș-balmeș. Se încearcă analiza situației orașelor din perspectiva surselor documentare, narative (interne și externe) sau cartografice, dar totul dă impresia de dezordine. Sunt amestecate centrele urbane din secolul al XIV-lea cu cele din secolul al XVI-lea, orașele din Moldova și Țara Românească cu cele din Dobrogea. Împărțirea capitolului în subpărți, pe categorii de izvoare, este doar una de formă (a se vedea spre exemplificare, orașul Iași, p. 11-12). La scurta parte consacrată “mărturiilor arheologice” (p. 34-35) autorul ne oferă informații noi, despre care aflăm pentru prima oară: “Practic, *toate* (subl. ns.) vetrele orașelor-capitală și a (corect este “ale”, sic! n. ns.) orașelor constituite în condițiile specifice spațiului extracarpatic au cunoscut *ample* (subl. ns.) investigații arheologice...”. Ulterior, se adaugă faptul că informațiile culese “și-au găsit reflectarea în *prestigioase* (subl. ns.) monografiile arheologice...”. Nu avem cunoștință de faptul că săpăturile, în multe cazuri de salvare și efectuate în condiții de necesitate, (demolări ale

vechilor monumente istorice ordonate de autoritățile comuniste pentru a face loc unor edificii ale regimului), pot fi integrate la categoria “ample investigații arheologice”. Acestea au vizat spații restrânse, și, din păcate, nu au putut fi efectuate pe o suprafață prea mare din vatra istorică a vechilor orașe din motive obiective: opoziția autorităților, existența unor clădiri ce împiedicau accesul, lipsa resurselor financiare. În ceea ce privește “prestigioasele” monografii, exceptând lucrările de valoare aparținând lui N. Constantinescu⁹, Mircea D. Matei¹⁰, I. Ionașcu¹¹ și alții¹², nu deținem pentru multe orașe monografii arheologice, deși acestea sunt foarte necesare.

În al doilea capitol autorul are în intenție luarea în discuție în istoriografie a problematicii orașului medieval românesc. Primul subcapitol, în care sunt prezentate principalele orientări istoriografice legate de începuturile și evoluția centrelor urbane din spațiul extracarpatic, este urmat de un subcapitol ce are în vedere etimologia și semnificațiile termenilor de “târg” sau “oraș”, încercându-se realizarea unei distincții între cele două noțiuni. Deși nu precizează, fapt ce poate produce confuzii, autorul se referă mai ales la situația terminologiei din Moldova. Spunem aceasta pentru că, de exemplu, deși în Țara Românească nu este folosit niciodată în documente termenul din limba slavă veche “miasto” мѣсто pentru a desemna o așezare urbană, Poncea dă de înțeles acest lucru; cercetând documentele observăm că numai în cancelaria moldovenească a fost folosit acest termen. Faptul că între termenii “târg”, “miasto” și “oraș” nu există o mare diferență, utilizarea acestora fiind determinată de proveniența izvoarelor, originea etnică sau formația pisarului de la cancelarie, nu reprezintă o noutate (Constantin C. Giurescu a clarificat acest lucru¹³, fiind citat, în acest sens, de către autor (p. 57)). Deranjează faptul că, după numai o pagină (p. 58), atunci când vorbește de modul în care sunt desemnate în documente așezările

⁹ N. Constantinescu, *Curtea de Argeș (1200-1400). Asupra începuturilor Țării Românești*, București, 1984.

¹⁰ M. D. Matei, *Contribuții arheologice la istoria orașului Suceava*, București, 1963.

¹¹ *Bucureștii de odinioară în lumina săpăturilor arheologice*, sub redacția lui I. Ionașcu, București, 1959.

¹² Vezi și E. Neamțu, V. Neamțu, S. Cheptea, *Orașul medieval Baia în sec. XIV-XVII*, vol. I-II, Iași, 1980, 1984.

¹³ C. C. Giurescu, *op. cit.*, p. 103-104.

urbane incipiente (“târg”-“târgușor”, “oraș”-“orășel”¹⁴), deși îl citează tot pe Giurescu, Poncea uită să mai amintească acest lucru și în aparatul critic, situație ce nu este singulară pe parcursul lucrării. În legătură cu problema terminologiei urbane, autorul mai afirmă, fără a preciza că este vorba numai de Moldova, că termenul de “oraș” (ce provine din “varos”- “oraș” în limba maghiară¹⁵) este “foarte puțin utilizat în actele primilor domni” (p. 57). La o simplă studiere a documentelor constatăm că în Țara Românească, încă de la sfârșitul secolului al XIV-lea acest termen este prezent¹⁶, fapt ce denotă o situație particulară a terminologiei privitoare la orașe în spațiul sud-carpatic. În condițiile în care autorul privește această chestiune ca un tot, neluând în seamă aspectele particulare, tot ceea ce el încearcă să ne demonstreze nu are nici o valoare. Poncea face tot felul de interpretări pe care le catalogăm drept simple speculații, din moment ce avem dovezi că el nu cunoaște izvoarele, baza oricărei analize istorice.

În continuare, ne este prezentată evoluția centrelor urbane din spațiul Dobrogei și al Transilvaniei de la sfârșitul epocii antice până la sfârșitul secolului al X-lea, autorul încercând totodată să demonstreze cauzele decalajului temporal dintre apariția și dezvoltarea orașelor din Europa de vest și centrală față de cele din spațiul extracarpatic. Această parte a lucrării abundă în citări din lucrările altor autori: la p. 64 întâlnim două citate din studii ale lui Mircea D. Matei, la p. 67, două din Alexandru Madgearu, la pag. 68, două din Radu Florescu, pentru ca la p. 70 să revină rândul lui Mircea D. Matei să fie citat (ce-i drept, se folosesc ghilimelele). De asemenea, Poncea afirmă aici teoria sa de bază, și anume, rolul influenței bizantine în formarea primelor orașe din spațiul românesc. Din păcate, autorul uită din nou să aducă un argument clar în favoarea acestei teorii.

Capitolul al treilea intitulat *Începuturile cristalizării urbane și evoluția orășenească în arealul extracarpatic (sec. X-XVI)* prezintă mai întâi o tipologie a așezărilor urbane. Trecând peste faptul că atunci când prezintă situația orașului medieval apusean autorul citează autori străini numai preluând din autorii români (la p. 74 este folosit de trei ori *apud*), întâlnim și numeroase erori de interpretare. Astfel, când se prezintă

¹⁴ *Ibidem*, p. 105.

¹⁵ *Dicționarul explicativ al limbii române*, ed. a II-a, București, 1998, p. 725 (vocea “oraș”).

¹⁶ *Documenta Romaniae Historica*, B, Țara Românească, vol. I, p. 28, nr. 11 (act emis la 4 septembrie 1389, în care apare termenul “oraș” chiar sub forma $\omega\rho\alpha\sigma\eta\eta$).

structurile urbane formate în jurul sau sub ocrotirea unor instituții superioare bisericești (precum episcopiile) sunt incluse și centre precum Milcovia, Buzăul, Romanul sau Rîmnicul-Vâlcea (p.79). Pentru primul caz nu avem dovezi clare care să ne ateste existența unor structuri urbane alături de această episcopie, al cărei sediu nu a fost identificat nici până în ziua de astăzi. Pentru celelalte exemple trebuie să precizăm că apariția structurilor urbane precede apariția instituțiilor ecleziastice. Astfel Rîmnicul este menționat documentar (ca *oraș*, subl. ns.) încă de la sfârșitul secolului al XIV-lea¹⁷, iar Buzăul din prima parte a secolului al XV-lea¹⁸, în timp ce episcopiile de aici sunt întemeiate abia în prima jumătate a sec. al XVI-lea. Referitor la Roman, care se află în aceeași situație, însuși autorul se contrazice atunci când la p. 80 îl include la categoria orașelor întemeiate în urma inițiativei domnești (la categoria din urmă este inclus și Tîrșorul, deși acest lucru nu se poate afirma cu siguranța cu care o afirmă autorul).

Alte interpretări originale, precum și dovezi ale necunoașterii bibliografiei istorice referitoare la chestiunile în discuție întâlnim la subcapitolul consacrat formării și evoluției orașelor din spațiul extracarpatic. Referitor la așezările urbane din spațiul Dunării de Jos observăm un adevărat amestec, autorul punând la un loc centre precum Vicina, Chilia cu Severinul, Brăila, Flocii, Constanța sau Mangalia. Deși toate acestea sunt centre portuare, totuși ele se încadrează în tipologii diferite, având și condiții diferite de apariție. În plus, autorul se pare că nu este la curent nu numai cu ultimele apariții istoriografice în domeniu, dar neglijează și lucrări importante mai vechi referitoare la orașele din spațiul românesc. Astfel, în cazul Cîmpulungului nu este citată cea mai importantă monografie a acestui oraș ce aparține lui Ioan Răuțescu¹⁹, în cazul Brăilei nu este menționată ultima lucrare aparținând lui Ionel Cîndea²⁰, pentru Galați, monografia lui Paul Paltânea²¹, iar pentru Giurgiu pertinentul studiu al lui Paul I. Cernovodeanu²². Situația nu se prezintă diferit în cazul altor orașe (a se

¹⁷ *Ibidem*, p. 25, nr. 9 (mențiune din 20 mai 1388).

¹⁸ *Ibidem*, p.130, nr. 69 (act emis după 30 ianuarie 1431 de către Dan al II-lea).

¹⁹ I. Răuțescu, *Cîmpulung - Muscel. Monografie istorică*, Cîmpulung, 1943

²⁰ I. Cîndea, *Brăila. Origini și evoluție pînă la jumătatea secolului al XVI-lea*, Brăila, 1995.

²¹ P. Paltânea, *Istoria orașului Galați. De la origini pînă la 1918*, partea 1, Galați, 1994.

²² P. I. Cernovodeanu, *Cetatea Giurgiului. Studiu istorico-militar*, în *Studii și materiale de muzeografie și istorie militară*, 1969-1970.

vedea cazul Iașilor, unde autorul nu citează deloc principalele monografii ale orașului, prima scrisă de Dan Bădărău și Ioan Caproșu²³, cealaltă apărută sub redacția lui C. Cihodaru și Gh. Platon²⁴). Alte interpretări sau afirmații curioase întâlnim și în partea din lucrare ce ia în discuție apariția și evoluția orașelor din Țara Românească. Referitor la București, în ceea ce privește problema identificării nesigure a acestui oraș cu cetatea Dâmboviței, menționată în contextul conflictului dintre Vladislav Vlaicu și regatul maghiar condus Ludovic cel Mare, autorul acceptă cu foarte mare ușurință această identificare, neobosindu-se măcar să citeze vreo lucrare scrisă în legătură cu această controversă²⁵. În ceea ce privește afirmațiile de genul că în Buzău își avea reședința de la începutul sec. XVI un “urmaș al așa numiților pseudo-episcopi din scrisorile papale ale secolului al XIII-lea”, nu ne mai rămâne de spus decât că este inutil orice fel de comentariu. Autorul face confuzii grave între unele orașe din Evul Mediu și sate, atunci când consideră că orice așezare ce a avut funcție minieră (precum Ocnele Mari) a avut și calitatea de oraș, confuzie evidentă în cazul Băii de Aramă. Această așezare a fost sat pe tot parcursul Evului Mediu, dovadă fiind însăși documentele din acea vreme²⁶. O situație asemănătoare întâlnim în cazul Tîrgu Jiului, pe care autorul îl încadrează la orașele apărute din inițiativă

²³ D. Bădărău, I. Caproșu, *Iașii vechilor zidiri*, Iași, 1974.

²⁴ *Istoria orașului Iași*, vol. 1, sub redacția lui C. Cihodaru și Gh. Platon, Iași, 1980.

²⁵ Controversa legată de această chestiune este foarte veche. Printre primii care a scris pe această temă a fost G. I. Ionescu-Gion, care, în *Istoria Bucureștilor*, București, 1899, p. 15-18, crede că cetatea Dâmboviței, menționată în contextul luptelor dintre Vladislav Vlaicu și voievozii Transilvaniei, poate fi identificată cu Bucureștii. Ulterior Al. Vasilescu, în *Cetatea Dâmboviței*, în *B.C.M.I.*, 1945, p. 28-33, afirmă că această cetate a Dâmboviței ar fi o așezare întărită descoperită între satele Voinești și Gemenea, pe valea Dâmboviței. D. Berindei în *Orașul București, reședință și capitală a Țării Românești (1459-1862)*, București, 1963, p. 14 și P. Ș. Năsturel, în *Cetatea București în veacul al XV-lea*, în *Materiale de istorie și muzeografie*, București, 1964, p. 142-143, înclină spre varianta existenței a două cetăți pe Dâmbovița, una la munte (cea de la 1368) și una pe lângă actualul București. În fine C. C. Giurescu în *Istoria Bucureștilor*, ed. a II-a, p.42-48, bazându-se pe recente cercetări arheologice ale lui P. I. Panait (vezi *Cetatea Bucureștilor în sec. XIV-XV*, în *Revista Muzeelor*, 1969, nr.4) crede că cetatea Dâmboviței din 1368 (ca și cetatea menționată la 1397) poate fi identificată cu viitorul București. În ceea ce privește punctul nostru de vedere, ne alăturăm celor care nu cred în identificarea cetății Dâmboviței din secolul XIV cu Bucureștii din secolul XV, susținând pe deplin argumentele legate de existența a două cetăți pe râul Dâmbovița.

²⁶ Vezi Indicele *D.R.H.*, B, vol. I și următoarele.

boierească (p. 197-198), când de fapt domnia (prin Mircea Ciobanul) este cea care a dat un impuls dezvoltării acestei așezări, organizând aici un târg permanent-pazar (vezi documentul din 29 iunie 1604²⁷). În fine, în aceeași situație este pus și Rădăuțiul, menționat în lucrare ca oraș (p. 19), deși documentele medievale îl surprind numai în ipostaza de sat, chiar dacă aici și-a avut reședința o episcopie. Un alt fapt inexplicabil este dat de lipsa analizei detaliate a situației orașelor Argeș și Cîmpulung, cele mai vechi orașe ale Țării Românești. Aceste centre urbane, adevărate modele pentru dezvoltarea urbanismului din acest spațiu, unul ca reședință domnească și al doilea ca oraș cu autonomie mai extinsă, nu pot lipsi din nici o lucrare referitoare la începuturile orașului medieval românesc. Aceste scăpări se adaugă la celelalte semne de întrebare pe care le punem în legătură cu valoarea științifică a volumului.

Ultimele două capitole ale lucrării au în vedere structura etnică și socio-profesională a populației urbane, precum și cultura urbană în perioada secolelor XIV-XVI. Aceste două părți sînt scrise după același tipic, fără a se mai da, în multe cazuri, trimiterile la surse (la p. 253, autorul folosește *Socotelile Sibiului* fără notă; la p. 254, aceeași situație, în cazul scrisorii lui Neacșu din Cîmpulung); în schimb, abundă citările din alte studii scrise pe această temă. Lucrarea se încheie cu o bibliografie, din care însă, lipsesc numeroși autori ce ar fi trebuit să fie prezenți. De asemenea, întâlnim autori și lucrări citate eronat (iată cum sînt citate primele izvoare narrative: “Anonymi, Bele regis notarii”, “Anonymi, Geographi”, “Bonfini, Antonio”; Petancic apare aici ca Pentancic !). În bibliografia izvoarelor cartografice lipsește *Codex Latinus Parisinus*, publicat de Ion Dumitriu-Snagov²⁸, în timp ce la izvoarele documentare nu apare volumul de acte, publicat recent, referitor la istoria Sucevei²⁹. În ceea ce privește monografiile, studiile și articolele, pe lângă

²⁷ *Documente privind istoria României*, veacul XVII, B, Țara Românească, vol. I (1601-1610), p. 132, nr. 137. În acest act, Radu Șerban întărește lui Radu clucer și Preda Buzescu, mare ban, stăpînirea asupra Tîrgu-Jiului, pentru că acesta este “sat vechi și de moștenire de la părinții cinstiților dregători ai domniei mele”. Hrisovul precizează că Mircea Ciobanul a confiscat satul și l-a făcut “pazar”. Vezi și A. Ștefulescu, *Istoria Tîrgu-Jiului*, Tîrgu Jiu, 1906, p. 20.

²⁸ I. Dumitriu-Snagov, *Țările Române în secolul al XIV-lea. Codex Latinus Parisinus*, București, 1979.

²⁹ *Suceava. Documente privitoare la istoria orașului, 1388-1918*, volum întocmit de V. Gh. Miron, M. Ș. Ceaușu, I. Caproșu și G. Irimescu, București, 1989.

cele amintite anterior, observăm cu mirare că nu sunt menționate studiile publicate de cercetători importanți în domeniu, precum Pavel Chihaia sau Gh. I. Cantacuzino, în timp ce autori precum Paul I. Cernovodeanu, sau Alexandru I. Gonța sunt citați numai cu un singur titlu, numeroase altele fiind complet ignorate. Oricât am căutat nu am întâlnit o listă a abrevierilor folosite în aparatul critic, celor care nu sunt specialiști în istorie nerămânându-le decît să se descurce singuri. Deși se impunea prezența unui indice de nume, ce ar fi ușurat mult lectura, acesta lipsește.

Concluzia, pentru cel care parcurge atent lucrarea, nu este una tocmai clară. Singurul element de așa-zisă noutate pe care îl întâlnim aici este reprezentat de afirmarea de către autor a existenței unei influențe bizantine în geneza orașelor românești. Din nefericire, argumentarea lasă de dorit tocmai prin faptul că lipsește cu desăvârșire. Faptul că se prezintă evoluția unor centre, precum Dinogeția-Gârvan sau așezarea de la Păcuiul lui Soare, nu reprezintă argumente, pentru că acestea au fost orașe bizantine neavând nici o legătură cu viitoarele orașe românești. Evoluția lor se întinde pe parcursul secolelor X-XII, ele dezvoltându-se ca avanposturi militare și comerciale bizantine într-o perioadă când spațiul nord-dunărean nu cunoștea încă forme urbane (care apar de la sfîrșitul sec XIII). În plus, la Dunăre, cu excepția Brăilei, a Vicinei și a Chilieii nu mai întâlnim alte orașe importante. În schimb autorul se luptă să minimalizeze tocmai influența central-europeană resimțită prin intermediul sașilor și al ungarilor. Chiar în lucrare se recunoaște că principalele orașe din spațiul nostru au apărut “în zona colinară sau submontană, din proximitatea căilor comerciale spre Ardeal, respectiv spre Podolia poloneză” (p. 220). De asemenea, nu se insistă deloc pe importanta influență venită din această direcție la nivel instituțional. Organizarea internă a comunității de tip urban (comunitatea orășenească), bazată pe sistemul alegerii unor reprezentanți ce să conducă și să apere interesele orășenilor (județul/șoltuzul și cei 12 pîrgari) a venit pe această filieră. Poate tocmai din această cauză autorul a “neglijat” introducerea unui capitol referitor la chestiunile legate de organizarea internă.

În ceea ce privește procesul de geneză a orașului medieval românesc nu putem admite decît o cale de mijloc, o cale specifică societății românești. Datorită necesităților interne și datorită legăturilor inerente cu exteriorul, în spațiul extra și intracarpatic au apărut locuri în care se făceau schimburi – târgurile, inițial periodice, aflate în locuri favorabile (pe râuri, la vaduri de

trecere, la intersecții de drumuri, pe lângă curțile unor conducători locali etc). În condițiile dezvoltării generale pe care a resimțit-o acest spațiu mai ales după a doua jumătate a secolului al XIII-lea, aceste târguri au prosperat. Ele erau numeroase la început și nu toate s-au transformat în orașe. Pentru a dobândi caractere urbane aceste așezări aveau nevoie de instituții specifice, pentru că cele ce nu au dobândit aceste instituții au rămas în continuare la nivelul de simplu loc de schimb. Începând de la sfârșitul secolului al XIII-lea și până în secolele XVI-XVII, se dezvoltă, preluând modelul central-european, orașele medievale din acest spațiu. Motivele pentru care în Transilvania avem orașe cu populație majoritar maghiară și germană, iar în spațiul românesc avem orașe cu populație românească sunt de ordin economic, politic, militar, religios și cultural (însă și într-o parte și în alta pe lângă etniile majoritare au existat și numeroși alogeni, pentru că specificul orașului medieval era cel de așezare cosmopolită). La apariția orașelor românești au contribuit indirect și influențe bizantine, dar și influențe sud și est slave (considerăm că trebuie luați în discuție toți factorii posibili care au contribuit la dezvoltarea fenomenului urban). De asemenea, analiza apariției fiecărui oraș trebuie făcută separat, pentru că există particularități pentru fiecare zonă. Din aceste considerente propunem ca tipologia așezărilor urbane să fie cât mai strânsă (de exemplu să nu se mai includă la tipul oraș-porturi, așezări fluviale, precum Brăila, și maritime, precum Constanța; de fapt orașele din Dobrogea nu credem că se pot încadra în tipologia așezărilor din Țara Românească). În plus, considerăm că analiza orașelor medievale din spațiul românesc trebuie făcută ținându-se cont de particularitățile fenomenului urban din Țara Românească și Moldova. Deși se aseamănă în ceea ce privește evoluția și organizarea generală instituțională, totuși diversele surse care ne stau la dispoziție oferă o imagine puțin diferită a orașelor din Țara Românească față de cele din Moldova (în Țara Românească s-a resimțit mai mult influența din Transilvania, în timp ce în Moldova este prezentă mai mult influența poloneză). Trebuie să ne debarasăm de atitudinea care consideră Evul Mediu românesc ca o epocă de unitate aproape din toate punctele de vedere, negându-se astfel particularismele locale, ce au existat și în spațiul nostru, precum și în restul Europei.

Dacă am încercat să examinăm mai îndeaproape unele părți ale acestei lucrări, am făcut-o și datorită faptului că în ultima vreme s-au scris destule lucruri neștiințifice despre orașul medieval românesc. Proliferarea subproduselor istoriografice nu poate să aducă decât deservicii

cercetării istorice din țara noastră. În acest moment istoriografia românească are nevoie, privitor la această chestiune, mai puțin de punere de probleme (lucru de altfel, destul de bine făcut de Mircea D. Matei în ultima sa lucrare³⁰) și mai mult de identificarea soluțiilor prin apelul la toată gama de surse, multe sau puține, ce ne stau la dispoziție. Despre orașe s-a scris destul de mult, însă numeroase studii încarcă degeaba istoriografia. Lucrarea aparținând lui Traian Valentin Poncea se încadrează în cea de-a doua categorie, neaducând nimic nou din punct de vedere al interpretării istorice. Lipsa de coerență, confuziile, erorile, citările exagerate din alți autori, necunoașterea bibliografiei la zi sunt motive suficiente pentru a face o astfel de afirmație și credem că argumentele oferite sunt cât se poate de clare. Avem nevoie de cercetare în acest domeniu, dar aceasta trebuie făcută nu prin compilarea lucrărilor anterioare ci prin respectarea tuturor rigorilor științifice pe care le impune un astfel de demers.

REGARDING THE ORIGINS OF THE MEDIEVAL TOWNS IN THE ROMANIAN REGION

Abstract

The present study is actually intended to be a critic aimed at one of the last historiographical publications regarding the origins of the medieval town in the Romanian region, the work of Traian Valentin Poncea, *The Genesis of the medieval town*, published in Bucharest in 1999. Although an approach of this kind is highly necessary, the lack of coherence in the work, its confusions its errors, the act compiling information from other works, the ignorance manifested towards the present-day bibliography turn this study into mere historiographical limber. We are in great need of research in this field, but this research must not be conducted by means of taking leaves out of another's anterior works but by submitting to all the scientific rigors that such an initiative requires.

---

³⁰ M. D. Matei, *op. cit.*.

A BĂTUT BASARAB I MONEDĂ ? OBSERVAȚII PRIVIND MONEDELE TIP COMUN MUNTEAN ATRIBUITE LUI MIRCEA CEL BĂTRÂN

TRAIAN BIȚA

Se consideră că primele emisiuni monetare ale Țării Românești datează din 1365, din timpul domniei lui Vladislav I (1364-1377), eveniment legat, după cum se afirmă¹, de ocuparea Vidinului de către regele maghiar Ludovic I (1342-1382). Acest lucru a avut drept consecință întreruperea relațiilor economice dintre Țara Românească și Țaratul bulgar de la Vidin, împiedicând, după cum se crede, pătrunderea monedei străine pe teritoriul Țării Românești, de unde și necesitatea emiterii de monedă proprie.

Lui Vladislav I îi sunt atribuite mai multe tipuri monetare²: tipul I, cu acvilă conturnată, tipul II, cu cruce, și tipul III comun muntean. Acest din urmă tip - comun muntean - are pe avers un scut despicat, cu primul cartier fasciat iar al doilea cartier plin. Pe revers, un coif închis având deasupra o acvilă. Legenda acestui tip de monede este în caractere latine: începe pe avers: „*WLDISLAI SIBEX WEXWODE” (wladislai waiwode) și continuă pe revers: „*BRANDSHELDI”. Tipul respectiv de monedă a devenit tradițional menținându-se până la sfârșitul secolului XV.

Domniei lui Mircea cel Bătrân (1386-1418) îi sunt atribuite mai multe emisiuni monetare. Aceste emisiuni au fost categorisite în două grupe principale. Prima grupă cuprinde emisiunile socotite a fi bătute până în anul 1396, în care sunt incluse monedele de tip comun muntean, dintre care se disting atât monede având legenda în caractere latine cât și monede ce au legenda în caractere slavone. Din a doua grupă fac parte monedele considerate a fi emise după acest an (1396) și în cadrul căreia se disting, de asemenea mai multe tipuri monetare³.

Cronologia emisiunilor monetare atribuite lui Mircea cel Bătrân a fost stabilită, inițial, din punct de vedere iconografic⁴, iar mai recent și în

¹ O. Iliescu, *Moneda în România*, București, 1970, p. 14.

² O. Luchian, C. Buzdugan, C. Oprescu, *Monede și bancnote românești*, 1977, p. 8.

³ *Ibidem*, p. 25-28.

⁴ O. Iliescu, *op. cit.*, p. 20-21.

1

2

Fig. 1.

Monede atribuite lui Mircea cel Bătrân, tip "comun muntean"

funcție de titlul argintului aflat în compoziția acestor monede⁵, clasificari care, însă, nu diferă prea mult una de cealaltă.

În ceea ce ne privește, ne vom ocupa de monedele atribuite lui Mircea cel Bătrân din prima grupă - tip comun muntean -, de cele ce au legenda în caractere latine și asupra cărora autorii au puncte de vedere comune privind atribuirea și datarea. Noi, însă, ne propunem să le subîmpărțim, la rândul lor, în două categorii, având drept criteriu reprezentările heraldice de pe avers. Astfel, în prima categorie includem monedele ce au primul cartier al scutului fasciat, iar al doilea cartier plin sau o siglă Φ , ρ , I , ω , ρ , ω etc. - și legenda în forma „* IWHN:DI:WVNHΘ” , „* IWHN:DI:WVNDΘ” , (pl. I, fig. 1) pe avers, iar pe revers legenda „* IWHN:DI:WVNHΘ”⁶. În a doua categorie vom include monedele, a căror poziție a fasciilor de pe scut este inversată, trecută în cel de al doilea cartier al scutului, și la care și legenda este diferită, astfel, pe avers: „* IWHN WOSHNVIV” , respectiv, pe revers „* IWN:SWIRV” , „* IWH SWIRG”⁷ (pl. I, fig. 2). Facem această diferențiere pentru faptul că, din punct de vedere heraldic, prezența mobilelor, în cazul nostru a fasciilor, amplasate în unul sau altul din cartierele scutului, nu este lipsită de importanță - primul cartier al

⁵ C. Știrbu, P. Stancu, *Date noi privind emisiunile monetare ale lui Mircea cel Mare*, în *Marele Mircea Voievod*, coord. I. Pătroiu, București, 1987, p. 101-103.

⁶ O. Luchian, G. Buzdugan, C. Oprescu, *op. cit.*, p. 19-22.

⁷ *Ibidem*, p. 23, nr. 154-159.

scutului fiind socotit o poziție de prim rang, iar cel de al doilea, de rang inferior. După cum se observă, acestei împărțiri din punct de vedere heraldic îi corespund și legende diferite, ceea ce ne îndreptățește să credem că aceste deosebiri nu sunt lipsite de semnificație.

Dacă asupra apartenenței monedelor de tip comun muntean, în caractere slavone atribuite lui Mircea cel Bătrân nu există nici un dubiu, din legendă reieșind clar numele acestuia: „✠ IW MRЪЧД ВОЕВОДА”⁸ –, nu același lucru se poate spune despre monedele cu caractere latine, din prima categorie propusă de noi, în care numele lui Mircea nu se regăsește în legenda: „✠ IWHN:DI:WVNDHΘ”. Constantin Moisil, ocupându-se de monedele emise de Țara Românească și, referindu-se la acest tip monetar – comun muntean cu caractere latine atribuit lui Mircea – într-un articol publicat în 1908, intitulat *Cele mai vechi monede muntene*⁹, a fost de părere că: „ele sunt anterioare domniei lui Mircea cel Bătrân”. După opinia lui I. Țabrea avem de a face cu o “concluzie eronată, trasă din interpretarea greșită a numelui IWAN din titulatura domnitorului, acestea fiind, de fapt, bătute de Tihomir, tatăl lui Basarab”¹⁰. După cum afirmă în continuare I. Țabrea, în anul 1913, Constantin Moisil, într-o notiță despre tezaurul de la Bădila “ar fi revenit asupra părerii sale anterioare, că o parte din monede ar fi fost bătute de Tihomir” și că asupra acestei schimbări de opinii pare să fi avut o influență criticile lui N. Docan, în 1909.

Cert este că problema nu a fost elucidată întrucât C. Moisil, într-o publicație din 1938¹¹, interpretează legenda acestor monede ca fiind „IWHN WGRDΘ” (Ioan Myrcz(e) sau „IWHN:DI:WGRDΘ” adică Ioan Mircea. Interpretarea ni se pare forțată, în special pentru partea a doua a legendei, întrucât semnul „V”, după cum apare el pe monede, nu poate fi decât ceea ce se vede sau având valoarea „U”, în nici un caz „Y”, cum ne este sugerat. După cum nici interpretarea lui „N” drept „R” nu poate fi admisă. De altfel în cele două acte redactate în caractere latine, cunoscute din timpul domniei lui Mircea, cel din 1391¹² având titulatura “Nos Joannes Mircza”, și cel din 1400¹³; “Mirtze vaida”, nimic nu ne îndreptățește să admitem folosirea lui „G” în loc de „I”.

⁸ *Ibidem*, p. 23-25, nr. 165-185.

⁹ I. Țabrea, C. Moisil, București, 1970, p. 40.

¹⁰ *Ibidem*, p. 40.

¹¹ C. Moisil, *Monedele României*, în *Enciclopedia României*, I, București, 1938, p. 107.

¹² *DRH (Documenta Romaniae Historica)*, București, 1966, actul 15, p. 36 emis în 1391 (6900) dec. 27 Argeș.

¹³ *Ibidem*, p. 55, actul 23 emis la 1400 (6908) iulie 20 Argeș.

O. Iliescu, explicând semnificația legendelor de pe monedele Țării Românești și referindu-se la cele atribuite lui Mircea cel Bătrân, arată că: “Pe monedele de tipurile 2-5, legenda este în limba slavonă și sună așa: “Io Mircea Voevo(da)”¹⁴; asupra tipului 1, comun muntean, se păstrează, însă, tăcerea. Constanța Știrbu și Paraschiva Stancu, în ultimul studiu publicat asupra monedelor lui Mircea, tratează mai mult aspectul încadrării cronologice a emisiunilor monetare din timpul domniei acestuia în funcție de titlul argintului din care au fost bătute aceste monede, neaducând, însă, în discuție semnificația acestui tip de monedă¹⁵. Părerea prof. Radu Manolescu este că „ΙΩΗΝ ΔΙ ΜΥΝΟΘ” este forma prescurtată a lui “Johannes Mirce Dei (Di) Grația”, din care s-a reținut numai Johannes, redat în forma slavă “Ivan”, “Di” reprezentând prescurtarea latină de la “Dei”, acest lucru, însă, pare a nu-și găsi analogie în actele redactate în latină, amintite mai sus, aparținând lui Mircea cel Bătrân.

La prima vedere, se pare că dificultatea interpretării acestui tip de legendă constă în a găsi semnificația celei de a doua părți a acestuia, „ΔΙ ΜΥΝΟΘ”. Și primă parte a legendei, „ΙΩΗΝ”, ridică probleme de interpretare. La prima vedere, „ΙΩΗΝ” pare a indica titulatura domnitorului, - asupra acestei titulaturi nu mai este cazul să discutăm: problema este elucidată¹⁶, căci în actele oficiale contemporane emise atât în timpul lui Mircea cât și a celorlalți domnitori ai Țării Românești întâlnim formula “Io, Ioan, Iohannes, Ivan”. Același lucru și pentru legendele monedelor acestora, fie ele în caractere latine, fie în slavone, de regulă sub forma prescurtată „Io”, „ΙΩ”; însă, nemijlocit, imediat după această formulă, urmează numele domnitorului : „*ΙΩ ΒΛΑΔΙΣΛΑΒΑ ΒΟΕΒΟΔΑ” (Vladislav I)¹⁷; „*ΙΩ ΡΑΔΟΛΑ ΒΕΛΙΚ ΒΟΕΒΑ”, „*ΙΟΝΣ ΒΕΔΟΛΙΣ” (Radu I 1377-1383)¹⁸; „*ΙΩ ΔΑΗΟΥ ΒΟΕΒΟΔ” (Dan I 1383-1386)¹⁹, „*ΙΩ ΒΛΑΔΑ ΒΟ” (Vlad I Uzurpatorul - 1394-

¹⁴ O. Iliescu, *op. cit.*, p. 21.

¹⁵ C. Știrbu, P. Stancu, *op. cit.*, p. 97-104.

¹⁶ B. P. Hașdeu, *Comentariu asupra titlului Domitorilor români: gospodar și voievod*, în *Scrieri Istorice*, București, 1973, I, p. 169-186; E. Vârtosu, *Titulatură domnilor și asocierea la domie în Țara Românească și Moldova până în secolul al XVI-lea*, București, 1960, p. 11-101; P. P. Panaitescu, *Io în titlul domnilor români*, în *AIAl*, Iași, 1987, p. 63-72.

¹⁷ O. Luchian, G. Buzdugan, C. Oprescu, *op. cit.*, p. 811.

¹⁸ *Ibidem*, p. 12-16.

¹⁹ *Ibidem*, p. 16-17.

1397)²⁰. Cazul se repetă și pentru celelalte tipuri de monede atribuite lui Mircea cel Bătrân: „*ИѠ МРЪЧД ВОЕВОД”²¹ etc. După cum observăm, titulatura domnitorului nu apare în formă completă în detrimentul numelui. O titulatură a unui domnitor în forma “Io Ioan”, apare, pentru prima dată, în Moldova, târziu, când “se pierduse [în Moldova] conștiința despre sensul lui Io”²², începând cu Ioan Nicolae Mavrocordat (1743-1747). Anterior acestei date, doi domnitori ai Moldovei, deși se numeau Ioan – Despot Vodă – (Ioan Iacob Heraclid 1561-1563) și Ioan Vodă cel Cumplit (1572-1574) - în documente se intitulau “Ioan Vodă”. Ar putea constitui o excepție doar Iancu Sasu (1579-1582) care se intitula “Io Iancu Voievod”, dar, cum arată P. P. Panaitescu, “pentru oamenii de atunci nu era clară identitatea numelor de Iancu și Ioan”²³. Un domnitor, cu numele de Ioan, în Țara Românească, este semnalat, mai târziu, în timpul domniilor fanariote, Ioan Mavrocordat (1716-1719), dar și acesta apare în documente intitulat “Ioan Vodă”, nicidecum “Io Ioan”. Ne întrebăm astfel dacă monedele atribuite lui Mircea cel Bătrân – tipul comun muntean, având legenda „ΙΧΘΗΝ ΟΥ ΜΥΝΟΘ” - sunt emise într-adevăr, în timpul domniei acestuia, sau aparțin unui alt domnitor al cărui nume este sinonim cu titulatura, adică Ioan. Dacă admitem, totuși, acest lucru, nu ne mai rămâne decât să căutăm acest nume la unul din voievozii Țării Românești, ținând seama și de componența tezaurelor monetare în care s-au descoperit astfel de monede. Această componență ne indică emiterea acestor monede în prima perioadă a existenței Țării Românești ca stat centralizat, până la Mircea cel Bătrân, inclusiv. Tabelul cronologic al domnitorilor Țării Românești, în accepțiunea actuală, indică lipsa unui astfel de nume în perioada respectivă. Istoricii mai vechi, a căror autoritate în materie nu poate fi contestată, indică totuși un astfel de nume – Ioan. Astfel, Xenopol menționează existența între 1310-1320 (?) a lui Ivanco Basarab: “Despre acest Ivanco se spune în legile sârbești a lui Ștefan Dușan că el, ca domn al Valahiei, ar fi ajutat țarului bulgar Mihail (1323-1331) în lupta acestuia contra Imperiului bizantin”²⁴. Comentând identitatea acestui personaj, Nicolae Stoicescu este de părere însă că: “După cum s-a arătat, Ivanco Basarab este de fapt

²⁰ *Ibidem*, p. 18.

²¹ *Ibidem*, p. 23-28.

²² P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 68-69.

²³ *Ibidem*, p. 69.

²⁴ A. D. Xenopol, *Istoria românilor din Dacia Traiană*, comentată de N. Stoicescu, II, București, 1986, p. 70.

Ioan Basarab, Ioan fiind particola «Io» sau «Ioan» adăugat la numele de Basarab. Deci Ivanco Basarab este una și aceeași persoană cu întemeietorul care-și începe domnia la circa 1310»²⁵.

Nicolae Iorga arată la rândul său, că: „Mihail pier (1330) în lupta cu sârbii la Chiustendil (atunci Velbujd), în care fusese ajutat de românii lui «Basarab Ivanco», deci fiul lui Ivanco sau Iancu, care pare a fi identic cu Tihomir»²⁶.

P. P. Panaitescu este de părere că: „În realitate tatăl și predecesorul lui Nicolae Alexandru, Basarab, întemeietorul țării, se numea sau se intitula Ioan Basarab. Într-adevăr, în prefața Zakonicului (codice de legi) a lui Ștefan Dușan apare ca «Basarab Ivanco, socrul lui Alexandru Țaru». Ivanco este diminutivul lui Ivan, adică Ioan: așadar, Basarab purta, pe lângă numele său, și pe acela de Ioan. În pomelnicele bisericilor celor mai vechi din țară, la Câmpulung, la Argeș, la episcopia Râmnicului, Basarab este totdeauna numit Io Basarab, ceea ce, firește, nu constituie o dovadă egală cu cea a zakoniceului lui Dușan, întrucât pomelnicele sunt alcătuite mai târziu»²⁷. Deși nu putem ști precis cum se intitula Basarab I –deoarece până în prezent nu se cunosc acte emise de la acesta –, înclinăm, totuși, să admitem denumirea „Basarab Ivanco”, respectiv „Basarab Ivancu»²⁸, așa cum apare ea în zakonicele amintite, nicidecum inversarea acestui nume în forma „Ivancu Basarab”, pentru a interpreta apoi numele de Ivanco drept particola „Io” sau „Ioan” adăugat la începutul numelui de Basarab. De fapt, numele de Basarab pare a fi un nume de familie dacă avem în vedere relatările cronicii anonime: „Atunce s-au alesu dintr-înșii boiarii carii au fostu de neamu mare, și puseră Banoveții un néamu ce le zicea Basarabi, să le fie loru capu, adecă mari bani»²⁹.

Pe lângă faptul că legenda monedelor amintite, “ΙΩΗΝ ΟΥ ΜΑΝΟΥΣ” pare a indica un emitent cu numele de Ioan, acesta putând fi Basarab I, pentru a admite, totuși, posibilitatea ca acesta să fi bătut monedă trebuie să avem în vedere, în primul rând, condițiile politice și economice, din acea vreme, ale Țării Românești au putut fi favorabile sau nu baterii de monedă proprie. Domnia lui Basarab I, prin durata sa (1310-1352) și prin înfăptuirile sale, poate fi comparată cu cea a domnitorilor moldoveni, Alexandru cel Bun (1400-1432) și cea a lui Ștefan cel Mare (1457-1504).

²⁵ *Ibidem*, nota 14, p. 103-104.

²⁶ N. Iorga, *Studii asupra evului mediu românesc*, București, 1984, p. 62.

²⁷ P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 67.

²⁸ A. D. Xenopol, *op. cit.*, nota 18, p. 70.

²⁹ Gh. I. Brătianu, *Tradiția istorică despre întemeierea statelor românești*, București, 1980, p. 102, 250.

În cei 42 de ani de domnie a lui Basarab I, "Țara Românească dispunea de o economie solidă, fapt atestat de izvoarele scrise contemporane, de înălțarea unor edificii masive (biserica domnească de la Curtea de Argeș) sau de daniile bogate făcute mănăstirilor de la muntele Atos"³⁰. De asemenea, el dispunea de metalul necesar pentru baterea de monedă (amintim astfel oferta făcută de Basarab I regelui Carol Robert (1308-1342) de a-i plăti suma de 7000 mărci de argint (1447 kg) – echivalent cu 1.680.000 de dinari, în schimbul păcii). Deși în acea vreme această sumă reprezenta o avere enormă, regele maghiar a refuzat-o cu aroganță, socotind, probabil, și poate că pe bună dreptate, că prada ce urma să o acapareze în urma incursiunii în Țara Românească avea să fie mult mai bogată. Această campanie viza, de fapt, și îndepărtarea de la tron a lui Basarab I. Rezultatul acestei campanii se cunoaște: lupta de la Posada, din 9-12 noiembrie 1330, ocazie cu care oștile maghiare au fost zdrobite. Carol Robert, după aceea, până la sfârșitul domniei sale, nu s-a mai aventurat în nici o acțiune armată împotriva Țării Românești. Lupta de la Posada poate fi considerată actul de naștere al independenței Țării Românești. Se spune că, în această luptă, Basarab I a fost ajutat și de către tătari³¹, ceea ce presupune că, la acea vreme, el avea cu aceștia relații de bună vecinătate. În bune relații se găsea Basarab I și cu țarul Bulgariei, după cum am văzut mai sus.

Posibilitatea ca Basarab I să fi bătut monedă proprie nu pare a fi un lucru ieșit din comun. Circulația monetară pe teritoriul Țării Românești era cunoscută și practică deja, ea fiind atestată prin *Diploma Cavalerilor Ioaniși* (1247), în care se arată, printre altele, că veniturile ce vor rezulta „de la moneda ce va circula în ținuturile concesate ioanișilor, jumătate o va lua ordinul, jumătatea cealaltă regele”³². De asemenea, Basarab I avea exemplul țărilor vecine: țarul Bulgariei, regele Serbiei și cel al Ungariei băteau în acea vreme monedă. În situația politică în care se găsea Țara Românească în acel timp, nu aveam neapărată nevoie, pentru a bate monedă, de acordarea acestui drept din partea unei puteri străine. Trebuie să vedem, mai degrabă, în baterea de monedă proprie, în Țara Românească, un act de independență. După părerea noastră, condițiile pentru baterea de monedă proprie în Țara Românească au fost favorabile după anul 1330, după luptele de la Posada.

³⁰ O. Iliescu, *op. cit.*, p. 14.

³¹ C. C. Giurescu, D. C. Giurescu, *Istoria Românilor*, I, București, 1974, p. 266.

³² *Ibidem*, p. 218, 236.

Dacă admitem că prima parte a legendei acestor monede reprezintă numele lui Ioan – Basarab Ivanco –, cea de a doua parte pare, însă, mai greu de explicat. Astfel, semnul „C” (C) (pl. II, fig. 3), din legenda monedelor, poate fi socotit și „E” (E) (pl. II, fig. 4), bătut defectuos, lucru întâlnit și pe alte monede ale Țării Românești și acceptat ca atare, cu semnificația de „E”. Deși mai puțin convingător, și semnul „D” din aceeași legendă ar putea fi interpretat ca „O” întrucât pe unele monede apare închis „D” (pl. II, fig. 5) de unde ar rezulta o lectură în forma „ΙΩΗΝ ΔΙ ΜΟΝΕ” „ΙΩΗΝ ΔΙ ΜΟΝΕΘ” interpretată ca „Moneda lui Ioan”. Cum însă pe unele monede apare semnul „E” iar pe altele, în locul lui, apare „D”, este exclusă posibilitatea interpretării legendei în această formă, ea rămânând în forma unanim acceptată, „ΙΩΗΝ ΔΙ ΜΥΝΟΘ”. În acest caz, ne gândim dacă nu cumva avem de a face cu o referire toponimică ce ar putea fi pusă în legătură cu teritoriul pe care l-a stăpânit inițial Basarab I, al cărui ținut se numește Muscel, nume ce derivă de la latinescul *monticellum* (muncel, muscel), ținut în care se afla primul oraș de scaun „Lango Campo” atestat documentar din anul 1300³³. Tot în acest ținut, „la Rucăr, pe dealul Orășii, ar fi existat un «castru foarte întărit» (*castrum munitissimum*), pe care un document din 1231 spune că l-au construit Teutonii dincolo de munți”³⁴. N. Iorga arată că, înainte de întemeierea Țării Românești, în secolul XIII, „apar înjghebări politice la sud, de la Dunăre, cu fața spre Bizanț – cum domnia de la Argeș nu era cu fața spre Dunăre, ca mai târziu, ci spre munte”³⁵. Ceea ce pare să confirme existența unei formații politice la poalele Carpaților – „Muntenia” sau „Țara Românească” – al cărei nume datează, probabil, din vremuri destul de vechi, distinctă de cealaltă, aflată la Dunăre, „numită de slavi Vlașca, adică țara vlahilor sau țara românilor – căci aceasta înseamnă cuvântul vlah- se găsește la șes nu la munte”³⁶. Astfel legenda „ΙΩΗΝ ΔΙ ΜΥΝΟΘ” poate fi interpretată „Ioan din munți” sau „Ioan de Muntenia”. În acest sens, arătăm că: „... stăpânii de pământ apar în secolul XIV și al XV-lea, cu mențiunea moșiei de origine, întocmai ca nobilii din apus, „Șandru de la Dorohoi” sau „Vlad de la Valea Albă” de pe vremea lui Alexandru cel Bun, au aceeași semnificație ca, de pildă „Jean de Vienne” din Franța...”³⁷ sau Iancu de Hunedoara (1441-1456).

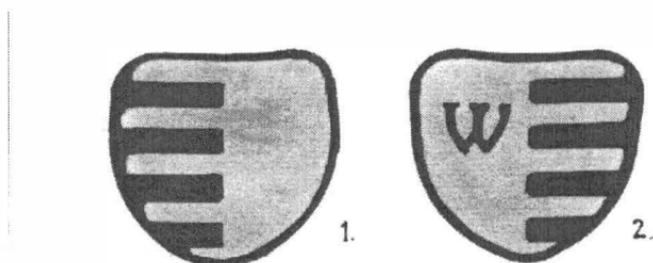
³³ *Enciclopedia României*, II, București, 1938, p. 290, 592.

³⁴ C. C. Giurescu, D. C. Giurescu, *op. cit.*, p. 213.

³⁵ N. Iorga, *op. cit.*, p. 43.

³⁶ C. C. Giurescu, D. C. Giurescu, *op. cit.*, p. 183.

³⁷ *Ibidem*, p. 185.

Av. +IWAR:DI:MVRAZ

Rv. +IWAR MOSARVIV

Av. +IWA:-MVRCZ

Rv. +IWA:-SMIRV

1a.

1b.

α = C
3.

1c.

1d.

α = E
4.

1e.

1f.

∅ = V (O ?)
5.

1g.

1h.

Fig.2.

Monede atribuite lui Mircea cel Bătrân, tip "comun muntean"

Dacă aceste monede aparțin într-adevăr lui Basarab I, lucrul nu este lipsit de importanță; din punct de vedere numismatic, acest lucru stabilește data emiterii primelor monede muntenești mai devreme cu cel puțin 30 de ani, constituind, în același timp, și un document scris care atestă, în plus, numele de Ioan, purtat de Basarab I, precum și cel de Muntenia, numele Țării Românești.

Dacă, așa cum am arătat, monedele cu legenda „ΙΩΗΝ ΟΙ ΜΥΝΟΘ”, atribuite greșit lui Mircea cel Bătrân, ar putea aparține lui Basarab I – Basarab Ivanco –, celelalte monede, însă, din cea de a doua categorie propusă de noi, la care fasciile apar în poziție inversată, pe scutul aflat pe aversul monedelor, nu pot revendica aceeași paternitate, ele parând a fi emise, într-adevăr, în timpul domniei lui Mircea cel Bătrân. Legenda aversului acestor monede „ΙΩΗΝ ΜΟΣΗΝΒΙΥ” și cea a reversului „ΙΩΝΣ ΜΙΒΥ” sau „ΙΩΗ ΣΙΜΙΒΟ” indică probabil doi emitenți, unul cu numele de **Ioan** iar celălalt de **Mircea**. Prezența a două nume pe aceeași monedă nu este ceva neobișnuit, ele indicând asociere la tron. Acest lucru apare și pe alte emisiuni monetare din Țara Românească (Vlaicu Vodă, Radu I, Dan I, Mircea cel Bătrân)³⁸. Asocierea acestor nume **-Ioan** și **Mircea-** are și un corespondent istoric, întrucât „documentele probează incontestabil că Mircea cel Bătrân a stăpânit Dobrogea încă din anul 1388”³⁹, an în care a avut loc „o lungă campanie turcească condusă de Ali-Pașa contra lui Ivanco și a lui Șișman, în timpul căreia se pare că atât Ivanco cât și Șișman mor pe câmpul de luptă”⁴⁰. Din aceste relatări se poate deduce că în acel timp Dobrogea era stăpânită de Mircea cel Bătrân, dar, în același timp, era recunoscut și continua să existe și un conducător local, Ivanco, fiul despotului Dobrotici (1340? – 1386). Ca o consfințire a acestei stări de lucruri a fost emisă probabil și moneda. Baterea acestor monede a fost posibilă până la 1388, dacă admitem că, într-adevăr, Ivanco moare în lupta cu turcii. Lucru care nu este sigur, Ivanco putând să fi supraviețuit acestei bătălii, caz în care emiterea unor astfel de monede putea fi posibilă și după această dată. Părerea că Ivanco Dobrotici a bătut monedă nu este un lucru nou. Într-o notă apărută nu de mult, prof. Aurel Golimas și Aurică Smaranda, evocând activitatea numismatului care a fost N. Docan, arată că

³⁸ O. Luchian, G. Buzdugan, C. Opreescu, *op. cit.*, p. 11-12, 17-18.

³⁹ A. Rădulescu, I. Bitoleanu, *Istoria românilor dintre Dunăre și Mare. Dobrogea*, București, 1979, p. 180.

⁴⁰ *Ibidem*, p. 180.

„problema nu-i încă închisă: N. Docan a scris la afirmația lui C. Moisil cum că întâiul termen al legendelor, „ΙΩΗΝ”, nu este titulatura „ΙΩ”, și că Ivanco poate fi Sin Dobrotici”⁴¹.

Existența unor monede ce ar aparține, în același timp, atât lui Mircea cel Bătrân cât și lui Ivanco Dobrotici, ar constitui o dovadă că alipirea Dobrogei la Țara Românească nu a fost un act de cucerire, ci, mai degrabă, o unire a elementului vlah din zona dunăreană, dictată atât din considerente de ordin etnic, cât și din necesitatea preîntâmpinării pericolului turcesc ce-și făcuse apariția în această zonă. Aceste monede ne fac să ne gândim la un alt tip asemănător, într-un fel atribuit tot domniei lui Mircea cel Bătrân (tip 6)⁴², cu legendă bilingvă, pe avers în slavonă „ΙΩ ΜΙ~ΡΥΒΟ” iar pe revers, în latină „REORU-ΣΥΗΝΒΥ” a cărei semnificație constituie o enigmă. Descoperirile frecvente de monede cu legenda „REORU-ΣΥΗΝΒΥ”, în zona Severinului⁴³, au făcut să se emită părerea că ele au fost bătute în zona respectivă, indicând probabil, tot o asociere de domnie, în vestul Țării Românești, putând fi considerate și ca o notă de conduită politică a lui Mircea cel Bătrân, dacă ele aparțin într-adevăr acestuia.

Cercetând lista descoperirilor monetare, a tezaurelor în componența cărora se află monede atribuite lui Mircea cel Bătrân, nu totdeauna am găsit specificația cărui tip monetar aparțin. Să nu mai vorbim de lipsa de informații în legătură cu monedele de tip comun muntean, neavând posibilitatea de a ști care din acestea au legenda în caractere latine și care în slavone. Când avem, totuși, indicii asupra prezenței în tezaure a monedelor atribuite lui Mircea cel Bătrân, de tip comun muntean, aceste monede apar, de regulă, la un loc cu alte monede ale Țării Românești, emise în timpul domniei primilor domnitori (Vladislav I, Radu I, Dan I) și cu alte monede străine, cel mai frecvent de la țării bulgari – Ioan Alexandru, Sracimir Șișman⁴⁴, toate încadrate cronologic începând cu prima jumătate a secolului XIV – până la 1396 –, dată până când se consideră că au fost emise monedele lui Mircea cel Bătrân, din prima parte a domniei sale, cele de tip comun muntean. Amintim și remarca făcută de autorii studiului amintit mai sus referitoare

⁴¹ A. Golimas și A. Smaranda, *Nicolae Docan 24 iunie 1874-26 aprilie 1933*, în *BNRS*, LXXVII-LXXIX (1983-1985), București, 1985, p. 462.

⁴² O. Luchian, G. Buzdugan, C. Oprescu, *op. cit.*, p. 27-28, nr. 208-215; O. Iliescu, *op. cit.*, p. 21.

⁴³ C. Știrbu, P. Stancu, *op. cit.*, p. 102.

⁴⁴ *Ibidem*, p. 108, 111, 115, 116.

la monedele atribuite lui Mircea cel Bătrân, cele de tip comun muntean și anume că: „a fost îngropată o cantitate enormă de bani/monede, dacă ținem seama de numărul mare de piese găsite”⁴⁵.

Atât componența tezaurelor monetare, raportate cronologic, cât și numărul mare de monede de acest fel pledează în favoarea emiterii lor în perioada de început a existenței Țării Românești, și nu exclude astfel posibilitatea ca o parte din ele să aparțină și lui Basarab I. Un studiu amănunțit asupra întregului fond monetar existent la noi cât și în alte țări ce dețin monede de la Mircea cel Bătrân, studiu referitor la tipologia reprezentării heraldice, ori la contextul de descoperire etc., ar da poate un răspuns în elucidarea misterului emiterii primelor monede ale Țării Românești.

În concluzie, problema atribuirii de monede domniei lui Basarab I nu poate fi considerată închisă. Intenția noastră a fost de a readuce în discuție acest subiect controversat, pentru că, așa cum observa Gh. Brătianu, „încercarea merită, totuși, a fi făcută, fie numai pentru că discuția și critica părerilor constituie viața însăși a disciplinei istorice”⁴⁶.

UNE MONNAIE ATTRIBUEE A BASARAB I

Résumé

Les premières émissions monétaires de Valachie datent de l'époque du règne du prince-régnant Vladislav I (1364-1377). Ses successeurs au trône, parmi lesquels il faut mentionner Mircea le Vieux (1388-1418), ont eux aussi émis des monnaies.

Le long règne du prince Mircea est marqué par plusieurs émissions monétaires que les spécialistes ont divisées en deux groupes. Le premier comprend les monnaies émises avant l'année 1396, le second les émissions ultérieures à cette date-là.

Les monnaies du premier groupe, « de type valaque commun », présentent une légende en latin ou en slavon. Parmi celles à la légende à caractères latins, il y a une tout à fait particulière par la légende sur le reverse : «✠ IΘΗΝ:DI:WVNCΘ» et sur l'avers : «✠ IΘΗΝ. WVNCΘ», ce qui met un signe d'interrogation sur l'appartenance de la respective monnaie au règne de Mircea le Vieux. Cela parce que le nom de celui-ci n'y est pas inclus, alors qu'il est explicitement mentionné dans les autres émissions monétaires datant de son règne.

⁴⁵ *Ibidem*, p. 99.

⁴⁶ Gh. I. Brătianu, *op. cit.*, p. 101.

La lecture de la légende «*IΩHΘ:DI:ΩVNOΘ» plaide en faveur de l'attribution de la monnaie à un prince dont le nom est Ion. La liste des princes de Valachie n'inclut pourtant aucun prince de ce nom. De prestigieux historiens roumains, tels A.D. Xenopol, N. Iorga, P.P. Panaitescu et N. Stoicescu, à partir de l'existence de certains documents, considèrent que Basarab I (1310-1352) était aussi nommé Ion Basarab, Ivanco Basarab et que ce nom de Ioan, Ivanco ne doit pas être confondu au titre de « IO » rencontré dans les documents émis par les princes valaques.

L'un des plus fameux numismates roumains, C. Moisil, a remarqué, autour de l'année 1908, que la monnaie en discussion était antérieure à la période de Mircea le Vieux. Pourtant, par la suite, en 1909, influencé par les critiques qu'on lui a adressées, il a « modifié l'opinion antérieurement exprimée », la monnaie étant par conséquent attribuée à Mircea le Vieux.

Selon nous, cette monnaie appartient au règne de Basarab I. Outre la légende constituant le principal argument plaidant en faveur de cette attribution, le règne long de 42 années et la solide situation économique renforcent cette hypothèse. Les conditions politiques ont été propices après la bataille de Posada de 1330 lorsque les armées du roi hongrois Charles Robert (1308-1342) ont été écrasées par celles sous la commande de Basarab I. Ainsi, l'émission monétaire propre doit-elle être perçue en tant qu'un acte d'indépendance, ce droit ne devant plus, en conséquence, être accordé par un pouvoir suzerain, selon la pratique de l'époque. Il faut aussi reconsidérer la datation de la première émission monétaire de Valachie et la situer pendant le règne de Basarab I, respectivement pendant l'année 1330.

Traduit par Coralia Costas

CU PRIVIRE LA MĂNĂSTIREA DEALUL ÎN SECOLUL AL XV-LEA*

ADRIAN NICOLAE PETCU

Una dintre însemnatele așezăminte monahale ale Țării Românești care a conturat o vie tradiție culturală, a fost și este mănăstirea Dealul.

Așezată pe un vârf de deal ce domină lunca Ialomiței, oferind ochilor o întinsă priveliște cu vechea capitală a Țării Românești, mănăstirea Dealul este una dintre cele mai vechi ctitorii, fiind foarte probabil întemeiată încă din vremea lui Mircea cel Bătrân (1386-1418)¹. Aceasta exista la 17 noiembrie 1431, când Alexandru Aldea îi face danie două sate, Alexeni pe Ialomița și Răzvad, lângă mănăstire, sub deal, "ca să fie de ocină și de ohabă mănăstirii, de veșnică pomenire sfânt răposatului părintelui domniei sale, Mircea Voievod și apoi și domniei mele"².

Peste 20 de ani, la 28 martie 1451, voievodul Vladislav II dădea poruncă "... mănăstirii de la Deal și egumenului și (...) acestui sfânt lăcaș, popii Sisoe și tuturor în Hristos frați, ca să le fie Jugoreni de jos, jumătate și Cereș[ani] și Măicănești jumătate și muntele Cereșanilor, Brateiul, pentru că a venit înaintea domniei mele Radul, nepotul lui [R]ascal și în fața tuturor boierilor domniei mele, de și-a închinat sufletul mănăstirii și satele sale și viile sale..."³. Prin acest document putem constata cum la Dealul curgea viața monahală organizată, în frunte cu un egumen. Cu această ocazie, un mirean intra în cinul monahal din această mănăstire și pentru a nu i se contesta dania era întărită prin hrisov domnesc.

Un ultim episod până la sfârșitul secolului al XV-lea este reprezentat de dania lui Radu cel Frumos pentru această mănăstire.

---

* Comunicare susținută în cadrul sesiunii științifice studențești "Știință, cultură, civilizație", Oradea, 14-16 aprilie 2000.

1 C. C. Giurescu, *Istoria Românilor*, I, București, 1942, p. 487-488; C. Bălan, *Mănăstirea Dealu*, București, 1968, p. 6; vezi și N. Stoicescu, *Bibliografia localităților și monumentelor feudale din Țara Românească*, I, Craiova, 1970, p. 269-272.

2 *** *Documenta Romaniae Historica (D.R.H.)*, B, vol. I, d. 72, p. 133-134.

3 *Ibidem*, d. 102, p. 178-179; toate aceste moșii sunt în apropiere de Târgoviște (cf. indice *D.R.H.*).

Astfel, într-un hrisov de la Radu Mihnea voievod, datat 10 iulie 1614, se spune: "Încă se știe și bălțile mănăstirești, care au fost date de răposatul Radu voievod, fiul lui Vlad voievod (=Călugărul n. n.), cum scrie hrisovul său așa: «să fie sfintei mănăstiri balta Camenița și hotarul mănăstiresc din gura Cameniței și apa Saltavei (...) aceste bălți care au fost date de mai sus spușii domni de 140 ani (=1474)»"⁴.

La sfârșitul secolului al XV-lea, Radu cel Mare inițiază un amplu program de refacere a așezământului, probabil datorită stării de ruină în care ajunsese. Astfel, lucrările au început la 26 august 1499, după cum se arată într-o frumoasă inscripție rămasă de la vechea clopotniță⁵, mai întâi fiind reconstruite clădirile mănăstirii și apoi biserica. Iar inscripția slavonă, încadrată în frumoase chenare, sculptată în piatră, de o parte și de alta a ușii de intrare în biserică, precizează că lăcașul a fost sfințit la 4 decembrie 1501, în preajma sărbătorii hramului, cel al Sfântului Ierarh Nicolae (6 decembrie)⁶: Lucrările au durat deci doi ani (1499-1501). Însă evlaviosul domn nu reuși să o vadă terminată, pentru că muri, lucrările fiind duse mai departe de Vlăduț voievod apoi, de Neagoe Basarab. Primul voievod, care era fratele ctitorului, și care-și va găsi apoi odihna între zidurile bisericii – "au isprăvit mănăstirea"-aceasta dovedind că lucrările de zidărie au fost terminate abia perioada 1510-1512⁷.

Al doilea voievod, Neagoe Basarab (1512-1521) a zugrăvit biserica în anul 1514. Într-un document din 13 decembrie <1514-1519>, acest mare domn declara că Radu voievod-care ridicase "din temelie" mănăstirea, "(...) a trecut din această viață de deșertăciune și acest mai suszis hram l-a lăsat nesăvârșit de Sfânta Scriptură (adică nezugrăvit-n. n.)" și "l-am împodobit", "[aceasta ca] să ne numim și noi ctitori cu mai sus-

4 Vezi *** *Documente privind Istoria Românilor (D.I.R.), B, sec. XVII*, vol. II, d. 267, p. 298 și *D.R.H., B*, vol. I, d. 146, p. 242-243; atât *Camenița*, cât și *Saltava* au fost moșii de baltă ale mănăstirii Dealul în județul Ialomița de astăzi (*Ibidem*, indice, p. 536, 569).

5 Al. Lapedatu, *Inscripția vechii clopotnițe de la mănăstirea Dealul*, în *Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice*, IV (1911), p. 47; Al. Elian coord., *Inscripțiile medievale ale României. Orașul București*, vol. I (1395-1800), București, 1965, nr. 576, p. 477; R. Gioglovan și M. Oproiu, *Inscripții și însemnări din județul Dâmbovița*, vol. I, Târgoviște, 1975, p. 245.

6 N. Iorga, *Inscripții din bisericile României*, vol. I, București, 1905, p. 97-98; vezi și R. Gioglovan, *Inscripții inedite de la mănăstirea Dealul*, în *Studia Valachica*, Târgoviște, 1970, p. 165.

7 R. Gioglovan, *op. cit.*, p. 166.

numitul Radu voevod, ctitor și clăditor al acestui hram⁸. De asemenea și cronica țării amintește că biserica a fost zugrăvită “cu vâpsele și cu aur”⁹.

Aici vor fi înmormântați, alături de Radu cel Mare (+1508)¹⁰ și jupânița Caplea (sora ctitorului, +1511)¹¹, Vlăduț voievod (fratele lui Radu cel Mare, +1512)¹², Radu Vodă Bădica (un fiu al lui Radu cel Mare, +1524)¹³, Vlad Înecatul (+1532)¹⁴. Pătrașcu cel Bun (nepotul primului ctitor, +1567)¹⁵, capul lui Mihai Viteazul (+1601)¹⁶ și Mihai Movilă (+1608)¹⁷, îndeplinind astfel rolul de necropolă domnească.

Însă cel mai vechi mormânt din biserica mănăstirii este cel al lui Vladislav II (1448-1456). De pe “ciudatul monument în formă de sicriu”¹⁸, după cum spunea Nicolae Iorga se poate citi: “A răposat Io Vladislav voievod, în anul 6963 (=1455) luna august 20 și s-a făcut această piatră în zilele lui Io Neagoe voievod: au făcut-o Barbu banul și Pârvul vornicul și cu frații lor, fiii lui Neagoe din Craiova, căci Vladislav voievod i-a făcut vlastelini”¹⁹. Evident că data morții voievodului dănesc este greșită, anul corect fiind 1456²⁰. Mormântul acestuia se află în partea de sud-est a pronaosului, în locul rezervat ctitorilor.

8 *D.R.H., B*, II, d. 131, p. 263; R. Gioglovan susține pentru data documentului anul 1514 (*op. cit.*, p. 166-167, pisanția lui Constantin Brâncoveanu de la 1713, reprodusă în timpul renovării din sec. XIX).

9 Gavril Protul, *Viața Sfântului Nifon, Patriarhul Constantinopolului*, ed. Tit Simedrea, în *Biserica Ortodoxă Română* (B.O.R.), LV(1937), 5-6, p. 281; *** *Istoria Țării Românești(1290-1690)*, ed. C. Grecescu, București, 1960, p. 14.

10 Gavril Protul, *loc. cit.*

11 N. Iorga, *op. cit.*, p. 101; mormântul se află în partea stângă a pronaosului.

12 *Ibidem*; inscripția dă ca dată a morții 23 ianuarie 1512, pentru moartea lui Vlăduț vezi D. Pleșia, *Neagoe Basarab. Originea, familia și o scurtă privire asupra politicii Țării Românești la începutul veacului al XVI-lea (II)*, în *Studia Valachica, Târgoviște*, 1969, p. 115-121.

13 I. Bogdan, *Documente și regeste privitoare la relațiile Țării Românești cu Ungaria*, București, 1902, p. 171.

14 C. Nițescu, *Mănăstirea Dealu*, în *Glasul Bisericii*, XX (1961), 7-8, p. 680; mormintele acestora nu se mai cunosc.

15 N. Iorga, *op. cit.*, p. 100; C. Nițescu, *loc. cit.*

16 D. Pleșia, *Mănăstirea Dealu-necropolă domnească și ceva despre frământările interne din Țara Românească în veacul al XVI-lea*, în *Acta Valachica, Târgoviște*, 1972, p. 144.

17 *Ibidem*; C. Nițescu, *loc. cit.*

18 N. Iorga, *România până la 1918*, I, București, 1939, p. 191.

19 *Idem*, *Inscripții...*, p. 100; Al. Lapedatu, *Mormintele domnești de la Dealu*, în *Convorbiri Literare*, XXXVII (1903), p. 433.

20 *Ibidem*.

În ceea ce privește mormântul lui Radu cel Mare, acesta este așezat în extremitatea nord-estică a pronaosului, în locul așa-zisei gropnițe din biserica mănăstirii Dealul²¹. Cu această ocazie trebuie să remarcăm faptul că, inițial, marele ctitor a fost înhumat în partea dreaptă a bisericii, acolo unde mai târziu avea să se afle și mormântul fratele său Vlăduț. Biograful Sf. Nifon, protosul muntelui Athos, Gavriil, spune: “Iară trupul Radului Vodă îl îngropară în mormântul care-l făcuse în tinda bisericii în mănăstirea din Deal...”²².

Concluzionând, configurația inițială a mormintelor timpurii de la Dealul este următoarea: cel al lui Vladislav II este în extremitatea sud-estică a primei încăperi a pronaosului, cel al lui Radu cel Mare în partea central-sudică²³, iar lângă acest mare ctitor, cel al fratelui său mai tânăr, Vlăduț.

Deci toți acești voievozi aflați în partea dreaptă a bisericii pot fi considerați ctitori. Pentru cei de la începutul secolului al XVI-lea, am arătat mai sus, însă acest Vladislav II să fi fost și el ctitor? Este o întrebare la care vom încerca să răspundem în continuare.

Într-un pomelnic din 1738, semnalat și publicat de Nicolae Iorga, ni se spune: “Io, Radul Voevod cel Mare. Acesta au zidit mănăstirea (...) Io Vladu Voevod, brat Radul Voevod. Petru Voevod, Alexandru sin Mircii Voevod: acesta au dat Alixenii pe Ialomița și vinăriciul la Răzvad și au înoit hrisoavele. *Io Vladislav Voevod: acesta au dat moșie la baltă: Jegăliea (sic) și Brățicenii ...*”²⁴.

Într-o altă variantă a pomelnicului mănăstirii Dealul, scris la 20 iunie 1721 de “Iosif Zugravul ot Mitropolie” și publicat de Alexandru A. Vasilescu, privitor la *Io Vladislav Voevod*, pasajul este identic, cu excepția moșiei *Brânceni* care este scris în locul *Brățicenilor*²⁵.

21 Vezi discuția la Gr. Ionescu, *Istoria arhitecturii în România*, I, București, 1963, p. 278-279, n. 3.

22 Gavril Protul, *loc. cit.*

23 Vezi situația actuală a mormintelor la C. Nițescu, *Mănăstirea Dealul și Liceul militar Nicolae Filipescu*, Târgoviște, 1932, p. 52. Piatra ce-i acoperea osemintele fiind distruse de-a lungul vremurilor, în 1908, cu prilejul a 400 ani de la moartea sa a fost înălțat actualul cavou de marmură albă, situat pe latura nordică a pronaosului.

24 N. Iorga, *Inscripții...*, II, București, 1908, (*Studii și Documente cu privire la Istoria Românilor*, XV), p. 366; actul publicat de Iorga este o copie (*ibidem*).

25 Al. A. Vasilescu, *Pomelnicul mănăstirii Dealul*, în *Miron Costin*, III (1915), Bârlad, p. 115; pomelnicul este scris la cererea lui Vasile, egumenul mănăstirii Dealul și se prezintă ca o cârtică în 8°, îmblănită cu carton (*ibidem*); alte pomelnice mai sunt cele din: 1761 scris la cererea arhimandritului Cosma, egumenul de atunci, cu ocazia refacerii așezământului monastic cu ajutorul lui Scarlat Ghica Voievod, conform

Trebuie remarcat că nu există o ordine cronologică în acest document, dovadă că este alcătuit mai târziu²⁶. Astfel, primul voievod menționat este Radu cel Mare, cel care a zidit mănăstirea, după cum am văzut, apoi Vlad voievod (Vlăduț), fratele ctitorului de la 1501 care este înhumat aici și Radu Bădica. De aici înregistrăm o cădere cronologică cu *Alexandru sin Mircea Voevod*, care nu poate fi altul decât Alexandru Aldea, cel de la 1431.

Ultimul domnitor enunțat de noi este *Io Vladislav Voevod*, amintit atât în actul din 1738, cât și în cel de la 20 iunie 1721, cu dania celor două moșii de baltă: Jegălia și Brățiceni sau Brânceni. Cine este acest Vladislav voievod? Istoria Românilor cunoaște pentru Țara Românească numai trei domnitori cu acest nume: Vladislav I (1364-c.1377), Vladislav II (1448-1456) și Vladislav III (1523; 1524;1525)²⁷.

Primul domnitor este exclus în cazul de față, deoarece capitala de atunci a Țării Românești era Argeș și nu deținem date privitoare la existența mănăstirii Dealul în secolul XIV. Rămân, Vladislav II - domnitor dănesc - care a fost după cum știm unul care a preferat orașul Târgoviște și Vladislav III, nepot se pare al celui din secolul XV și fiu al unui tată care nu căpătase niciodată tronul²⁸. În privința ultimului, se pare că se exclude dacă avem în vedere semnificația necropolei de la Dealul, ca loc de odihnă a descendenților lui Vlad Călugărul. Ca atare, nu credem că Vladislav III avea să dea moșii la o mănăstire construită de părintele dușmanilor săi: Radu de la Afumați (1522; 1523; 1524;1525; 1525-1529) și Radu Bădica (1523-1524)²⁹.

predosloviei (C. Nițescu, supra nota 14, p. 684-688) și cel din data de 12 martie 1891 (*ibidem*, p. 684, n. 63), însă pasajul care ne interesează este același și numai în cazul copiei publicate de Iorga găsim forma *Brățiceni*.

26 Vezi Predoslovia pomelnicului din 1721 unde spune *ieromonahul Vasilie* că "negăsind numele răposaiilor ctitori care au zidit sfânta mănăstire, numele celor ce vor fi înnoit sfânta mănăstire în urma ctitorilor sau vor fi miluit cine cu ce să vor fi îndurat, deci eu, văzând acel necuvios lucru, am socotit că (...) după hrisoavele și cărțile și zapisele sfintei mănăstiri (...) am făcut acest sfânt pomeanec" (Al. A. Vasilescu, *op. cit.*, p.114).

27 *D.I.R., Introducere*, I, București, 1956, p. 485-488.

28 Vezi T. Palade, *Radu de Afumați*, București, 1939, p. 25; unii istorici susțin că acesta ar fi fost fiul lui Vladislav II, ceea ce înseamnă că era foarte bătrân atunci când ar fi preluat tronul, însă C. C. Giurescu afirma că de fapt era nepotul acestuia din urmă (C. C. Giurescu și D. C. Giurescu, *Istoria Românilor*, II, București, 1976, p. 234; N. Iorga, *Istoria Românilor*, IV, ed. S. Cheptea și V. Neamțu, București, 1996, p. 240, n. 15).

29 Vezi nota 16.

Însă despre această danie menționată în pomelnicele amintite mai sus se mai vorbește în două acte de la începutul secolului XVII. Primul este datat 15 iunie 1612 și semnat de Radu Mihnea Voievod (1601-1602; 1611; 1611-1616; 1620-1623), în cetatea de scaun - Târgoviște – “sfintei dumnezeieștei mănăstiri ce se cheamă din Deal, căreia îi este hramul Sfântului și slăvitului și făcătorului de minuni Nicolae din Mira Lichia”. După ce miluiește mănăstirea cu o serie de sate, Radu Mihnea întărește satele și ocinele de la “Radul voevod, care a zidit și înfrumusețat sfânta biserică a mănăstirii din Deal (...), iar *răposatului Radul voevod veșnică pomenire*”, și “(...) iarăși să-i fie sfintei mănăstiri satul Brânceanii și Jegălia, toate, cu tot hotarul, de pretutindenii (...). Pentru că aceste mai sus spuse și numite sate, le-a dat și le-a miluit sfintei mănăstiri *răposatul Vladislav voevod* și a împuternicit și a întărit, *ca să-i fie lui în veci pomană la sfânta mănăstire*”, iar spre sfârșitul documentului, același voievod spune: “am văzut domnia mea și cărțile sfintei mănăstiri, dar cartea Radului voevod cel Bun și cartea lui Basarab voevod, însă cartea lui Vădislav voevod și ale celorlalți domni bătrâni, vechi și slabe și șterse și rupte”³⁰.

Din cele de mai sus constatăm cum un *Vladislav voevod* a făcut o danie identică cu cea care am întâlnit-o și în pomelnicele de mai sus. Faptul că se amintește răposatul “Vladislav voevod (...) ca să-i fie lui în veci pomană la sfânta mănăstire” ne lasă să înțelegem că este vorba de cel înhumat la Dealul, adică Vladislav II. De asemenea, vedem că acesta este inclus în categoria domnilor *bătrâni* cu cărți *vechi și slabe și șterse și rupte*, iar dacă acesta ar fi fost Vladislav III-trebuia să se afle în rând cu *Radul voevod cel Bun* și *Basarab voevod*, aceștia fiind desigur Radu cel Mare, respectiv Neagoe Basarab.

Toate acestea se pot verifica cu al doilea document de la începutul secolului XVII și anume cel din 10 iulie 1614³¹, semnat de

30 *D.I.R.*, B, sec. XVII, II, d. 88, p. 85-87.

31 *Ibidem*, d. 267, p. 296-302; motivația gestului lui Radu Mihnea, dacă avem în vedere că acesta nu avea legătură cu necropola de la Dealul, o găsim în același document: “Când am fost noi acolo, am văzut sfântul lăcaș stricat și lovit și sărăcit și jefuit și surpat cu totul de unguri și (...) fiind atunci năstavnici și egumen (...) prea sfințitul mitropolit al Mirelor chir Matei și cu ceilalți călugări și frați din cinul călugăresc, cari au căzut cu lacrimi (...) aducând înaintea domniei noastre prea umili rugăciuni ca să fiu nou ctitor al sfântului lăcaș, mai sus zis, ca să întăresc și să înoinesc și să împuternicesc acest lăcaș” (*ibidem*).

aceiași Radu Mihnea Voievod în care întărea proprietățile mănăstirii Dealul. Pasajele privitoare la Vladislav voievod sunt asemănătoare cu cele din 1612³².

Dar unde sunt aceste vechi ocine? Autorii indicelui de *Documente privind Istoria Românilor (D.I.R.)*, localizează aceste două sate în județul Ialomița de astăzi, cu precizarea că Brânceanii nu mai există³³. În colecția de documente (*D.I.R.* și *D.R.H.*), cele două sate ale mănăstirii Dealul nu ne apar până la 1612, cu excepția cazului în care satul Jegălia apare ca parte întărită mai multor autohtoni, într-o carte de întărire din 13 mai 1564³⁴, respectiv Brânceanii, în hotarul Tâmbureștilor lui Harvat mare portar la data de 12 august 1573³⁵. Aurelian Sacerdoțeanu, autorul indicelui cronologic al mănăstirii Dealul, fixează satele Jegălia și Brânceanii începând cu secolul XIX (1816 ianuarie 29), respectiv sfârșitul secolului XVII (1691 iunie 20)³⁶.

După cum am spus, Brânceanii au dispărut, însă Jegălia o găsim și astăzi. *Marele Dicționar Geografic al României*, realizat la începutul secolului trecut, fixa acest sat în județul Ialomița, între Dunăre și câmpia Bărăganului, în apropierea căii ferate București-Fetești; această moșie fiind “înainte de secularizare a mănăstirii Dealul”³⁷. Autorii indicelui *D.I.R.* așază Brânceanii lângă Jegălia de astăzi³⁸.

În ceea ce privește lipsa documentului semnat de Vladislav II prin care dădea Brâncenii și Jegălia mănăstirii Dealul nu trebuie să ne surprindă, deoarece este cunoscut faptul că cel puțin jumătate din documentele slavo-române au dispărut din diferite cauze: incendii, răskoale, distrugerii voite etc³⁹. De altfel și documentul lui Radu cel

32 Acest document se pare că este, în mare parte, o copie a celui din 1612, însă faptul că toate moșiile mănăstirii sunt prezentate într-o manieră mai amplă decât în actul precedent și că însoțește o frumoasă miniatură unde Radu Mihnea alături de Arghira Doamna se închină Sfântului Nicolae, ne lasă să găsim caracterul de ceremonial al momentului semnării actului de la 10 iulie 1614. Însă toate acestea nu pun la îndoială susținerea noastră privitoare la Vladislav II.

33 Vezi Indice *D.I.R.*, sec. XVII, București, 1960, p. 29, 30.

34 *D.R.H.*, B, V, d. 295, p. 324.

35 *D.I.R.*, B, sec. XVI, IV, d. 120, p. 117.

36 A. Sacerdoțeanu, *Actele Secției Bunuri Publice nr. 11*, București, 1947, nr. 240, 40.

37 *** *Marele Dicționar Geografic al României*, IV, București, 1901, p. 95; N. Stoicescu, *Bibliografia...*, p. 389.

38 Vezi nota 33.

39 *D.I.R.*, *Introducere*, I, p. 114 sqq.

Frumos din 1474 pentru bălțile Camenița și Saltava este dispărut, P. P. Panaitescu nefăcând altceva decât să introducă pasajul din actul lui Radu Mihnea de la 1614 în primul volum din colecția de documente privitoare la Țara Românească.

Chiar dacă la 1721 ieromonahul Vasile mărturisea în predoslovie că la mănăstirea Dealul nu exista un “pomeanic”⁴⁰ și că dorea să-l alcătuiască după cărțile vechilor domni nu înseamnă că existau toate documentele la mănăstirea Dealul. Reamintim că însuși Radu Mihnea vorbea de cărțile “vechi și slabe și șterse și rupte”. Observăm că absolut în toate pomelnicele lista domnitorilor începe cu “Io Radul Voevod cel Mare. Acesta au zidit mănăstirea i gospodja Arghira”, ceea ce este o confuzie deoarece Arghira doamna a fost soția lui Radu Mihnea, și nu a lui Radu cel Mare care a zidit mănăstirea *din temelie* și care a avut ca soție pe Cătălina doamna.

Ca atare, rezultă că atât la 1721 cât și la 1761⁴¹ documentul lui Vladislav II nu mai exista, iar dania sa era trecută în pomelnice după actele lui Radu Mihnea de la 1612 și 1614, care ni s-au păstrat. Aceasta și datorită faptului că lista domnitorilor înregistrează și o cădere cronologică, după cum am văzut, dar și confuzia dintre Radu cel Mare și Radu Mihnea.

În concluzie, faptul că Vladislav II dăruiește aceste sate mănăstirii Dealul-la Dunăre-lângă vărsarea Ialomiței, nu face decât să se încadreze în politica voievozilor munteni din secolul XV. Avem, de exemplu, cazul lui Mircea cel Bătrân care dăruiește Coziei mai multe bălți în această zonă⁴². Și faptul că Vladislav II era considerat ctitor al mănăstirii Dealul nu trebuie omis⁴³, însă trebuie să avem în vedere că

40 Este interesant că același lucru se spune și în predoslovie pomelnicului de la 1761 (C. Nițescu, *supra nota 14*, p. 684), însă dacă avem în vedere jaful comis de trupele austriece și turcești de la 1738, după cum ne mărturisește copia pomelnicului: “Scarlat, Rada acesta (sic) au scos acest hrisov de la turci, când au robit toate mănăstirile și le-au ars în partea muntelui” (N. Iorga, *Inscripții...*, II, p. 367), atunci înțelegem de ce era nevoie de un alt pomelnic.

41 Copia din 1738, publicată de Iorga poate fi considerată ca fiind după pomelnicul din 1721, cu adăugirile din 1738, atunci când s-a scris.

42 *D.R.H.*, B, I, d. 28, p. 63-65 și d. 39, p. 65-66.

43 Vezi V. Drăghiceanu, *Monumentele istorice în județul Dâmbovița*, București, 1912, p. 15 unde afirmă fără nici un argument științific că Vladislav II “zidi de lemn sau de zid vechea mănăstire a Dealului care exista înaintea actualei mănăstiri”; pentru monumentele din Târgoviște vezi N. Stoicescu și Cr. Moisescu, *Târgoviștea și monumentele sale*, București, 1976.

acesta doar a dat mănăstirii Dealul moșiile de baltă Brâncenii și Jegălia⁴⁴. Că acesta este înhumat în rândul primilor ctitori, după cum am văzut, este explicabil deoarece de pe aceste moșii mănăstirea beneficia de mari avantaje⁴⁵.

În cele de mai sus am încercat să contribuim cu un crâmpel la istoria acestui vechi lăcaș de închinăciune și să aducem în atenție un ctitor mai puțin evidențiat.

SUR LA MONASTÈRE DEALUL AU XVe SIÈCLE

Résumé

Important établissement monastique, Dealul reste toujours un mystère pour les historiens, surtout en ce qui concerne ses fondateurs de l'époque médiévale. À la suite des recherches sur les documents du XVIIe siècle et sur l'obituaire, on a pu constater que le monarque Vladislav le IIe (1448-1456) en est le fondateur, parce qu'il avait fait don à cette monastère des étangs Jegălia et Brânceanii. Aussi explique-t-on la présence de son tombeau parmi les fondateurs de Dealul.

44 Al. A. Vasilescu considera că Vladislav din pomelnic este Vladislav II, fără nici o justificare și cu trimitere la actul din 15 iunie 1620, care nu are nici o legătură cu mănăstirea Dealul (*op. cit.*, p. 115, n. 8, 9); vezi și I. Donat, *Domeniul domnesc în Țara Românească (sec. XIV-XVI)*, ed. Gh. Lazăr, București, 1996, p. 25, n. 3, care face trimitere la actele din 1612 și 1614, considerând că dania este de la Vladislav II, fără nici o explicație, iar D. Pleșia susținea că este Vladislav III (*Mănăstirea Dealul...*, p. 143, n. 9).

45 V. Costăchel, P. P. Panaitescu și A. Cazacu, *Viața feudală în Țara Românească și Moldova (sec. XIV-XVII)*, București, 1957, p. 292.

MENTALUL COLECTIV MEDIEVAL*: O “LUME PE CARE AM PIERDUT-O”¹. STRUCTURI DEFINITORII

ALEXANDRU - FLORIN PLATON

Dacă, potrivit mai tuturor demersurilor teoretice actuale, este adevărat că explorarea sensibilităților colective comportă drept principiu călăuzitor străduința de a pune în lumină ceea ce particularizează un grup, o societate sau o perioadă istorică dată, atunci căutarea “structurilor mentale definitorii” ale unei epoci caracterizate printr-o atât de mare diversitate ca Evul Mediu riscă să pară nu numai totalmente incongruentă cu “filosofia” demersului care o inspiră, ci, în mare măsură, și iluzorie. Temerară pentru orice interstițiu premodern, această tentativă este, cel puțin la prima vedere, cu atât mai discutabilă pentru medievalitate, epocă ale cărei clivaje profunde (lingvistice, culturale, etnice, religioase, sociale, geografice etc.) par a exclude, mai ales la acest nivel, orice element de convergență. Parafrazându-l pe Jacques Le Goff, care se referea, însă, la substratul uman al acestor mentalități², ne-am putea și noi întreba, dar cu o incomparabil mai mare doză de îndoială, cât de îndreptății suntem să postulăm pentru această epocă existența unor structuri de percepție și comportament, proprii tuturor grupurilor și nivelelor culturale? A cunoscut Evul Mediu un model general uman? Divulgă nenumăratele sale particularități o paradigmă comună de gândire? Răspunsul este, în ciuda tuturor aparențelor, cu siguranță

---

* Prezentul studiu face parte dintr-un volum care, acum când scriem (martie 2000), se află în curs de apariție la Editura Universității “Al. I. Cuza” din Iași.

¹ După titlul unei cărți a lui P. Laslett: *The world we have lost*, New York, 1975.

² Cf. J. Le Goff (editor), *Medieval Callings*. Translated by L. G. Cochrane, The University of Chicago Press, 1990, p. 3, 28 (tipărit inițial, în 1987, în limba italiană, la editura Laterza și, într-o a doua versiune, din 1989, în limba franceză, la editura pariziană Seuil, volumul are acum o ediție și în limba română: *Omul medieval*. Traducere de I. Ilinca și D. Cojocaru. Postfață de Al.-Fl. Platon, Iași, Ed. Polirom, 1999; considerațiile la care ne referim se află aici la p. 7).

afirmativ și, pentru a-l cita încă o dată pe istoricul francez, ar trebui și noi să accentuăm că puține epoci au avut un mai puternic sentiment al apartenenței la un ansamblu comun de referințe ca perioada despre care discutăm. Dacă evocarea unui “om medieval” este întrutotul legitimă, acest lucru se întâmplă tocmai pentru că sistemul ideologic și cultural din care acesta făcea parte și modelul de gândire subiacent acestui sistem “impuneau” tuturor, bărbaților și femeilor, elitelor și vulgului, celor instruiți și celor simpli, aceleași structuri mentale, precum și obiecte similare ale credinței, fanteziilor și obsesiilor. Neîndoielnic, poziția socială, nivelul educației, tradiția culturală și zona istorico-geografică introduceau, laolaltă, între aceste categorii, o sumedenie de diferențe. Ele nu excludeau, însă, ceea ce aveau în comun atitudinile și comportamentele oamenilor³. Vom încerca, în continuare, să arătăm acest lucru, cu ajutorul câtorva surse primare și a mai multor referințe secundare.

Cea dintâi structură definitorie a mentalului colectiv medieval este, desigur, aceea *religioasă*, specifică tuturor culturilor preindustriale.

---

³ O opinie diametral opusă, la František Graus, autor care consideră că mentalitățile medievale sunt rareori generale (sau “naționale”), în sensul unui “Volksgeist” atocuprinzător. Deși recunoaște că există, în această epocă, anumite însușiri de ansamblu (lingvistice, religioase, culturale), care depășesc nivelul particularismelor etnice, Graus crede totuși că adâncimea acestora era prea mare pentru a ne îngădui să vorbim de stereotipuri “naționale”. Potrivit istoricului german, mentalitățile medievale sunt, invariabil, mentalități de grup, la o perspectivă de ansamblu în acest domeniu neputându-se ajunge decât prin *compararea* mentalităților reticulare pe baza surselor existente și în funcție de un chestionar specific (v. Fr. Graus, *Mentalität - Versuch einer Begriffstimmung und Methoden der Untersuchung in idem* (Hg.), *Mentalitäten im Mittelalter. Methodische und inhaltliche Probleme*, Jan Thorbecke Verlag, Sigmaringen, 1987, p. 18-21, 22-23, 321). În ceea ce ne privește, noi credem că în terminologia istoricului ceh de expresie germană avem de-a face cu două lucruri diferite. Neîndoielnic, nu putem vorbi în Evul Mediu de “stereotipuri naționale”, decât, cel mult, spre finele epocii și, bineînțeles, diferențiat, pe zone geografice. De asemenea, putem fi de acord cu faptul că mentalitățile de grup erau, în această epocă, deosebit de pronunțate. Nici una nici cealaltă dintre aceste realități nu exclude însă existența unor judecăți, concepte și credințe la care au aderat, într-un fel sau altul, toți oamenii acestei epoci și care, laolaltă, sunt altceva decât un “Volksgeist”.

Paradigma convențională a modernizării, care înțelege prin dezvoltare un proces cumulativ, interpretează această amprență spirituală ca simptom al unui *deficit*. Cum bine a observat Marcel Gauchet, ea identifică “*devenirea cu o creștere și, dincolo de aceasta, cu trecerea de la o ordine integral suportată, la una din ce în ce mai voită...Religia apare, inevitabil [în aceste condiții] ca o expresie intelectuală a acestei neputințe native*”⁴.

Amprenta religioasă a mentalului colectiv medieval nu trebuie însă văzută ca expresia unui stadiu inferior sau ca o carență. Dimpotrivă, ea se cuvine considerată ca o modalitate *specifică* de a privi lumea, ca un mijloc de acomodare cu ea și de luare în stăpânire, pe care noi nu le mai înțelegem astăzi, tocmai fiindcă ne-au devenit complet străine.

*După cum ne previne tot Marcel Gauchet, “este necesară aici o convertire a privirii care să ne îngăduie să concepem faptul că trăsăturile de civilizație pe care le identificăm în termeni de absență a dezvoltării țin, în afară de aceasta, de dispoziții deliberate, care răspund cu totul altor scopuri decât dezvoltarea. Cele două aspecte nu se exclud reciproc. Cu alte cuvinte, orientarea omului nu este univocă. Fără îndoială, există în el acea ființă care tinde în chip obstinat să-și sporească puterea și să-și obiectiveze libertatea... Dar există în om și o altă ființă, pe care trebuie să o reînvățăm și care, foarte multă vreme, a găsit în dependența asumată și în neputința față de propriul său univers, mijlocul unei coincidențe cu sine al cărei secret noi l-am pierdut...”*⁵.

Spiritul profund religios al omului medieval reprezintă, de fapt, o formă specifică de identitate. El însemna, cum scrie același autor, alegerea “*de a te poseda consimțind deposedării tale, abătându-te de la intenția de a domina natura și de a legifera pe cont propriu în favoarea unei alte intenții, aceea de a te asigura de o identitate complet definită și stăpânită*”⁶.

---

⁴ M. Gauchet, *Dezvrăjirea lumii. O istorie politică a religiei*. Traducere și postfață de V. Tonoiu, București, Ed. Științifică, 1995, p. 12.

⁵ *Ibidem*, p. 13.

⁶ *Ibidem*, p. 14.

Fără îndoială că, din punctul nostru actual de vedere, reprezentările despre lume care dominau în epoca medievală erau, în mare parte, iluzorii. Această particularitate nu le împiedica, totuși, să fie eficiente și să intre în practica socială cotidiană pentru a-i face pe oameni să acționeze⁷. *“Când trebuie să înțelegi un comportament straniu sau un sistem de valori exotice - a notat mai de mult, pe bună dreptate, Mircea Eliade - demistificarea nu este de nici un folos”*⁸. Numai în măsura în care omul modern *acceptă* vechile credințe și reprezentări și le înțelege logica, va descoperi el dimensiunile unei existențe care se constituie ca atare, *tocmai* pentru că pune temei pe aceste credințe și reprezentări.

Spiritul religios medieval nu constituia ceea ce îndeobște înțelegem prin “ideologie”, adică - potrivit sensului marxist - o conștiință (o imagine) falsă despre lume. *“El a devenit așa ceva - constată Marcel Gauchet - doar în contact cu lumea noastră”* și doar o prejudecată de tip etnocentric ne-a făcut *“să-l proiectăm [în acest mod] și asupra trecutului, împiedicându-ne, astfel, să-l mai înțelegem”*. Medieval sau antic, religiosul era, înainte de toate, *“un mod de instituire a societății, o modalitate de relaționare a ființelor prin intermediul inegalității”*. Inegalitatea fiind de esență sacră, această relaționare era, fatalmente, una ierarhică, *“repercutând în lumea terestră superioritatea ultimă a lumii transcendente”*⁹. Acesta este și motivul pentru care omul societăților preindustriale nu a resimțit niciodată dependența *in sine* ca pe o nedreptate, respectând, totodată, principiul ierarhic de organizare a societății și lumii.

Spiritul religios medieval - ca în orice epocă, de altfel - era indisolubil legat de noțiunea de *sacru*, care îi constituia însuși temeiul, esența imperisabilă. Deși sensul termenului este, la prima vedere, evident, definirea sa constituie, totuși, o încercare nu lipsită de dificultăți, cu atât mai mult, cu cât nu exclude multiplicitatea unghiurilor și varietatea perspectivelor. O primă caracterizare, elementară, așează un

---

⁷ A. J. Gourevitch, *Les catégories de la culture médiévale*, Paris, Gallimard, 1983, p. 313-314.

⁸ Cf. *Sacru și profanul*. Traducere de B. Prelipceanu, București, Ed. Humanitas, 1995, p. 7.

⁹ M. Gauchet, *De la teocrație la democrație*, “Polis. Revistă de științe politice”, nr. 2, 1995, p. 4-5 (studiu tipărit inițial în limba franceză sub titlul: *Du théocratie à la démocratie*, “Raison présente”, n° 101, p. 67-78).

semn de echivalență între sacru și *supranatural*: potrivit acestei definiții, sacrul este tot ceea ce nu este din această lume, dar care, într-un fel sau altul, o influențează și, odată cu ea (sau *prin* ea), viața oamenilor. Acest sens este, într-o anumită privință, foarte aproape de o conceptualizare de tip psihanalitic. Credința în supranatural fiind, precum se știe, proprie tuturor oamenilor și fiecărei epoci, în parte, sacrul poate fi în mod legitim considerat ca o structură mentală universală, o componentă fundamentală a însăși condiției umane. Rudolf Otto a atașat sacrul unei structuri emoționale specifice (numită de el *numinosum*), desemnând conștiința omului de a fi condiționat de o forță distinctă de voința sa. Influențat de curentul filosofic și teologic neokantian, Otto a dezvoltat o interpretare "psihologizantă" (subiectivă) a sacrului, potrivit căreia originea ideii de Dumnezeu nu poate fi explicată empiric, ci numai ca un *dat* al conștiinței, independent de experiență. Această idee, accesibilă oricărui credincios și obiect al unei aperccepții imediate (o "apercepție transcendențială", scrie autorul), nu mai are nevoie de nici o demonstrație. Ea întemeiază - după părerea teologului german - orice religie istorică¹⁰. În termeni asemănători, Carl G. Jung s-a referit la sacru ca la un *arhetip* sau ca la o structură de adâncime a psihicului uman, independentă de condiționările spațio-temporale, existând și manifestându-se oricând și pretutindeni.

Potrivit altor interpretări, sacrul nu este o structură continuă, chiar dacă ea este, totuși, omniprezentă. Avem de a face cu sacrul, numai "*atunci când invizibilul întemeietor se manifestă în vizibil, atunci când supranaturalul e atestat în chip tangibil, într-un punct, într-un loc, într-o fînță în interiorul naturii*"¹¹. Această manifestare a invizibilului se numește *hierofanie*, ceea ce sugerează limpede că sacrul reprezintă și se dezvăluie ca o realitate complet diferită de realitatea naturală. El este ceea ce Mircea Eliade a numit un *ganz andere*, o realitate absolută, care transcende această lume, dar o și sanctifică, ipostaziindu-se în ea¹². După

¹⁰ R. Otto, *Das Heilige. Über das Irrationale in der Idee des Göttlichen und sein Verhältnis zum Rationale*, Breslau, 1917. V. și ediția în limba română, datorată lui I. Milea: *Sacrul. Despre elementul irațional din ideea divinului și despre relația lui cu iraționalul*, Cluj-Napoca, Ed. Dacia, 1996, îndeosebi cap. 17 *sqq.*, p. 129-188).

¹¹ *Apud* M. Gauchet, *De la teocrație la democrație...*, *loc. cit.*, p. 4.

¹² M. Eliade, *op. cit.*, p. 12-13.

opinia lui Roger Caillois, ca proprietate stabilă sau efemeră, sacrul - definit de autor prin opoziția sa cu profanul - aparține fie "anumitor lucruri (instrumente de cult), [fie] anumitor ființe (rege, preot), anumitor spații (templu, biserică, loc de cult) [sau] anumitor perioade de timp (duminică, zilele de Paști de Crăciun etc.). Nu există nimic care să nu-i poată deveni sălaș și căpăta, astfel, în ochii individului sau ai colectivității un prestigiu fără egal. De asemenea, nu există nimic care să nu poată fi deposedat de sacru"¹³.

Interpretarea filosofului francez este, cel puțin în ultima ei secvență, foarte apropiată de un alt punct de vedere, e drept, mai vechi, al lui Arnold van Gennep, pentru care sacrul este, esențialmente, o noțiune alternantă ("pivotantă", spune el), avînd o valoare conferită de natura situațiilor particulare. "Oricine trece prin diferitele posturi ale existenței - scrie el - vede într-o zi sacrul acolo unde înainte văzuse profanul și vice-versa". Altfel spus, sacrul nu este - potrivit lui van Gennep - peste tot; dimpotrivă, el este "situațional" și "relațional", depinzînd de diversele împrejurări care marchează viața oamenilor. "La el acasă, în clanul său - scrie autorul - omul [autorul se referă aici la omul preistoric - n. ns. Al. - F. P.] trăiește în profan; [dimpotrivă, el] trăiește în sacru, deîndată ce pleacă în călătorie,...se află în calitate de străin în vecinătatea taberei unor necunoscuți" etc., cu alte cuvinte - am adăuga noi - ori de cîte ori (sau mai ales cînd) se desprinde de mediul său de origine¹⁴.

Indisolubil legată de orice formă de religie, noțiunea de sacru nu se confundă, totuși, cu ea. Pentru a-l cita aici încă o dată pe Marcel Gauchet, "sacrul este o formațiune istorică, situată în interiorul unui religios, care este el însuși istoric". Dacă sacrul este

¹³ R. Caillois, *Omul și sacrul. Ediție adăugită cu trei anexe despre sex, joc și război în relațiile lor cu sacrul*. Cu o prefață la ediția a II-a (1949), o prefață la ediția a III-a (1963) și un cuvînt înainte (1939) ale autorului. Traducere din limba franceză de D. Petrescu, București, Ed. Nemira, 1997, p. 20, 13, 19.

¹⁴ A. van Gennep, *Riturile de trecere. Studiu sistematic al riturilor de poartă și de prag, de ospitalitate, de adopție, de sarcină și de naștere, de copilărie, de pubertate, de inițiere, de ordinație, de încoronare, de logodnă și de căsătorie, de funeralii, de anotimpuri etc.* Traducere de L. Berdan și N. Vasilescu. Studiu introductiv de N. Constantinescu. Postfață de L. Berdan, Iași, Ed. Polirom, 1996, p. 23-24.

- potrivit interpretării deja amintite - "o formă de manifestare a invizibilului întemeietor în vizibil", o atestare tangibilă a supranaturalului undeva anume, religia este, în schimb, o formă de dependență, o modalitate de definire a ordinii terestre "prin dependența sa de o realitate de un [cu totul] alt ordin, deopotrivă anterioară și superioară"¹⁵. În Evul Mediu, sacrul avea, invariabil, o "circumferință" semantică mai largă decât ceea ce se înțelege, de obicei, prin "spirit religios", nefiind reductibil doar la formele convenționale și instituționalizate ale credinței. Încercînd să-l definească, religia oficială nu a făcut, în fond, decît să uzurpe, sacrul, orientîndu-l spre o divinitate unică și antropomorfă. Omul medieval a perceput, însă, această noțiune într-o manieră mult mai largă și - mai ales - printr-o pluralitate de căi, care s-au sustras, mult timp, oricărui control oficial și inventarierilor celor mai exhaustive. Sacre au fost, pentru oamenii Evului Mediu, deopotrivă lumea morților și lumea viilor, forțele naturii și tabuurile milenare (al sîngelui, al cărnii etc.), alimentele de bază și anumite gesturi, practic aproape tot ceea ce constituia universul cotidian al vieții, dominat de un "contact [permanent,] spontan și intim cu invizibilul și incompreensibilul, cu tot ceea ce este dincolo de simț și [chiar] de bun simț"¹⁶.

Din acest punct de vedere, al unei semantici mai largi (și mai confuze, totodată), sacrul este echivalent cu ceea ce Jacques Le Goff numește *mirabil* (din lat. *mirabilis*, *mirabilia* / *mirabilia*), definit de el ca un domeniu al supranaturalului "natural" (neutru), propriu lumii înconjurătoare și situat între supranaturalul divin (*miraculosus*) și supranaturalul demonic (*magicus*)¹⁷. "Mirabile" puteau fi anumite

¹⁵ Cf. *De la teocrație la democrație...*, loc. cit., p. 4.

¹⁶ *Apud* R. Fossier, *Le Moyen Âge*. Tome I, "Les mondes nouveaux, 350-950", Paris, Armand Colin, 1986, p. 17.

¹⁷ Pentru complexa terminologie a supranaturalului medieval, v. *inter alia* J. Le Goff, *Imaginarul medieval. Eseuri*. Traducere de M. Rădulescu, București, Ed. Meridiane, 1991, p. 46-75; H. Martin, *Mentalités médiévales, XIe - XIVe siècles*, Paris, P. U. F., 1996, p. 176 și J.-C. Schmitt, *Les Revenants. Les vivants et les morts dans la société médiévale*, Paris, Gallimard, 1994, p. 99-100 (ediția română a cărții a apărut în 1998

așezări și locuri din universul natural (munți, stânci, izvoare, fântâni, copaci, insule etc.), anumite ființe omenești sau antropomorfe (uriași, pitici, zâne, bărbați și femei cu unele particularități fizice, monștri umani), o serie de animale și obiecte etc. "Mirabilul" este, deci, ceea ce s-ar putea numi "sacru precreștin", o reminiscență a credințelor politeiste preistorice și a unei epoci anterioare monoteismului, când natura era populată de o multitudine de divinități și "forțe" consubstanțiale cu ea și acționând în modul cel mai "fresc" cu putință. "Mirabilul" este ceea ce a mai rămas ca fond arhaic și popular din "*religia completă a începuturilor*"¹⁸, opunându-se, prin formele sale contestatate sau compensatorii de manifestare ("lumea pe dos", de exemplu, investită cu atributele absente în lumea obișnuită: abundență alimentară, libertate sexuală, goliciune trupească etc.), dogmelor creștine. "Mirabilul" medieval ar fi, așadar, religia trăită, nu conceptualizată, una din trăsăturile sale esențiale fiind instabilitatea.

Indiferent, însă, de "tipurile" (sau de "variantele") sale - oficiale ori "subversive" - sacru nu era, pentru oamenii Evului Mediu - acest lucru reiese cât se poate de limpede din însuși specificul manifestărilor sale, care aveau întotdeauna loc ca o *dezvăluire* - un simplu concept sau o noțiune abstractă. Dimpotrivă, aidoma tuturor celorlalte aspecte ale civilizației medievale, fie că este vorba despre *drept*, de *puterea politică*, *autoritatea spirituală* sau de *ritualuri*, ceea ce îl particulariza în cel mai înalt grad era *concretețea realului*, după cum o atestă însuși faptul că perceperea lui era rezultatul acțiunii combinate a celor patru simțuri de bază: *văz*, *auz*, *miros* și *atins*. Dorința oamenilor de a trăi în sacru sau - cel puțin - de a se afla în proximitatea acestuia simboliza în această perioadă, ca oricând și oriunde, aspirația lor de a nu se lăsa paralizați de "*relativitatea fără sfârșit a experiențelor pur subiective, ci de a trăi într-o lume adevărată și eficientă*"¹⁹, dincolo și mai presus de

---

la Ed. Meridiane, sub titlul: *Strigoii. Viii și morții în societatea medievală*. Traducere de A. Niculescu și E.-N. Ionescu).

¹⁸ Expresia îi aparține lui M. Gauchet, *Dezvrăjirea lumii..., passim*.

¹⁹ *Apud* Mircea Eliade, *op. cit.*, p. 28.

universul lor imediat. Nu întâmplător - să o spunem în treacăt - locul binecuvântat, unde avea loc hierofania comporta, invariabil, un *obiect* oferit venerației credincioșilor - sau, în orice caz, ceva *palpabil* - investit cu atributul unei realități indiscutabile, indiferentă, cel mai adesea, la autenticitatea topografică.

Expresia cea mai caracteristică a acestei "materialități" a sacrului, dovada de netăgăduit a existenței sale o constituia *miracolul*²⁰. Nenumărate relatări circulau în Evul Mediu despre animale înzestrate cu darul vorbirii, despre ființe vizitate de forțe impure sau divine, despre viziuni și vindecări miraculoase, despre semne cu valoare profetică etc.²¹, totul, absolut totul fiind interpretat prin această prismă, ca formă de ființare și manifestare a supranaturalului. De aceea, miracolele nu aveau nevoie de nici o explicație. Mai corect spus, *nu* producerea lor trebuia lămurită, ci, mai degrabă, *absența* lor.

Pentru Raoul (Radulfus) Glaber și Adémar de Chabannes, bunăoară, seria de incendii care izbucniseră în 1014 și care trebuie să fi fost neobișnuite prin număr și intensitate era explicată prin apariția unei comete. Aceluiași Raoul Glaber, eclipsa de soare de la 29 iunie 1033 îi apărea, nu întâmplător, ca fiind coincidentă cu răzvrătirea nobilimii romane împotriva Papei și izgonirea acestuia din scaunul apostolic. Același fenomen a prevestit, însă, nenorociri și mai mari. *"De altfel - scrie el în continuare - se văzură atunci, în lumea toată, în treburile ecleziastice, ca și în cele seculare, teribile crime împotriva dreptului și a justiției. O lăcomie desfrânată făcea să nu mai întâlnești la nimeni nici o încredere față de ceilalți...Și, pentru a fi și mai evident că păcatele pământului ajunseseră să fie auzite și în cer: «sângele curse peste sânge», cum striga profetul față în față cu nesfârșitele nedreptăți ale poporului său. De atunci..., în aproape*

²⁰ Manifestarea miracolului ca expresie fundamentală a sacrului pune și mai bine în evidență însușirea de bază a acestuia din urmă, care este, potrivit lui Roger Caillois, de a fi, în sensul cel mai autentic la cuvîntului, "energic". Lumea sacrului se diferențiază astfel de profan opunîndu-i-se, "ca o lume de energii unei lumi de substanțe". De o parte, există *forțe*; de cealaltă *lucruri* care le suportă acțiunea (*op. cit.*, p. 38).

²¹ Cf. A. J. Gourevitch, *op. cit.*, p. 181.

toate ordinele societății începu să se lăfăie insolența; severitatea și regulile justiției își micșorară rigoarea, în așa fel, încât se putu aplica generației noastre cuvântul apostolului: «Se aude vorbindu-se printre voi de fapte rele, necunoscute până acum popoarelor»...²².

În același sens, o “luptă” între două stele (din 1023) era interpretată de Adémar de Chabannes ca semn al întâmplărilor nefericite petrecute la puțin timp după aceea la Roma și în Germania (moartea Papei și a Împăratului, conflictele declanșate de succesiunea ultimului etc.)²³, cu implicații profunde asupra raporturilor politice ale vremii. Cu mult mai înainte, în secolul al VIII-lea, Beda Venerabilul presimțise aceleași consecuții funeste în urma apariției a două comete, care “împrăștiaseră groază în toți cei care le-au văzut”²⁴. Concluzia tuturor acestor stranii conexiuni (ținând mai mult de prevestiri și premoniții, decât de miracol, dar, oricum, aparținând aceluiași domeniu al transcendenței) nu putea fi - potrivit tot lui Raoul Glaber - decât una singură: de fiecare dată când oamenii vedeau petrecându-se în lume asemenea minuni, la puțin timp după aceea se abătea asupra lor “ceva neașteptat sau înfricoșător”, “confirmând”, astfel, într-un chip de netăgăduit prevestirea.

În pofida caracterului extrem de larg al noțiunii de miracol, studiile cantitative ale acestui fenomen, întreprinse mai cu seamă de cercetătorii francezi, au scos în evidență câteva constante nu numai extrem de

²² Apud G. Duby, *Anul 1000*. Traducere de M. Ivănescu. Postfață de M.-R. Ungureanu, Iași, Ed. Polirom, 1996, p. 109.

²³ *Ibidem*, p. 110-111.

²⁴ “În anul Domnului nostru 729 - scrie Beda - două comete au apărut în jurul soarelui, împrăștiind groază în toți cei care le-au văzut. O cometă s-a ridicat mai devreme, înaintea soarelui, iar cealaltă a urmat apusului, seara, părănd să prevestească răsăritului și apusului, deopotrivă, o nenorocire îngrozitoare. Sau altfel, de vreme ce o cometă a premers zilei, iar cealaltă nopții ele au arătat că omenirea era amenințată de rele în amândouă timpurile. Ele au apărut în luna ianuarie și au rămas vizibile cam două săptămâni, îndreptându-și torțele arzătoare spre nord, ca și cum ar fi aprins tărâța cerului”. Nenorocirile anunțate de cele două semne cerești au fost, potrivit aceleiași relatări, o invazie pustiitoare a sarazinilor în Galia (care avea să se încheie cu dezastrul de la Poitiers din 732) și moartea regilor din Kent și Northumbria (Beda, *A History of the English Church and People*. Translated and with an Introduction by L. Sherley-Price. Revised by R. E. Latham, Penguin Books, London, 1968, V. 23, p. 330).

interesante, ci și deosebit de grăitoare. În primul rând, în Evul Mediu exista o legătură aproape organică între miracol și sfințenie. Nu oricine putea înfăptui, în această epocă, minuni. Atribut excepțional, prin excelență, capacitatea de a produce miracole era rezervată unor persoane “alese”, ale căror însușiri morale deosebite erau confirmate, fie în timpul vieții (cazul lui Benedict din Nursia fiind, din acest unghi, exemplar²⁵), fie *post mortem*²⁶, tocmai în acest mod. Nu întâmplător, totalitatea surselor referitoare la miracolele înfăptuite după modelul chistic de asemenea personaje sunt de tip hagiografic (așa-numitele *Vitae*). Alături de ele mai pot fi așezate penitențialele, literatura despre viziuni și alte categorii de texte, tot atît de însemnate prin caracterul lor edificator.

Aria de competență a acestor agenți ai supranaturalului era, în mod firesc, neobișnuit de cuprinzătoare. Sfinții²⁷ asigurau asistența necesară în caz de intemperii, incendii sau secetă, vindecau maladii, îi exorcizau pe cei posedați, împiedicau invaziile, reînnoiau, după pilda Evangheliilor, proviziile de pâine, vin și apă, ajutau corăbiile sinistrate, ș. a. m. d., marea varietate a acestor acte fiind sugestivă nu atît pentru diversitatea domeniilor asupra cărora se exercitau, cît pentru “banalitatea” lor cotidiană. Cele mai multe miracole erau, totuși, legate de vindecări și resurecții, statistica celor dintîi arătînd că majoritatea tămăduirilor aveau drept obiect paralizile și

²⁵ Viața sfîntului, povestită de Grigore cel Mare, este, potrivit naratorului, plină de o multitudine de miracole, începînd cu cele mai anodine, pînă la cele mai sofisticate (cum ar fi resuscitarea din morți a unui tînăr călugăr peste care se prăbușise un zid) (Grégoire Le Grand, *Dialogues*, Tome II, Livre II, Paris, Les Éditions du Cerf, 1979, p. 150 *sqq* (*Sources Chrétiennes*, N° 260). Interesant este faptul că “performanțele” miraculoase ale lui Benedict sunt graduale, cele mai complicate fiind săvârșite în urma dezvoltării sanctității personajului. Demn de reținut, în perspectiva unei posibile tipologii a miracolelor medievale, este și faptul că majoritatea (de nu chiar totalitatea) actelor neobișnuite înfăptuite de Benedict se datorează nu *puterilor* sale, ci *rugăciunilor* adresate lui Dumnezeu (cele două căi reies din explicațiile date de Grigore lui Petru, interlocutorul *Dialogurilor* sale; *ibidem*, II, 30, 2-3, p. 221-223).

²⁶ V. P.-A. Sigal, *L'homme et le miracle en France aux XIème et XIIème siècles*, Paris, Les Éditions du Cerf, 1985, p. 256.

²⁷ Pentru apariția cultului medieval atît de popular al sfinților, v. P. Brown, *Cultul sfinților. Apariția și rolul său în creștinismul latin*. Traducerea: D. Lică. Postfață: mitropolit N. Corneanu, Ed. Amarcord - CEU Press, 1995.

incapacitățile motrice, urmate, în ordine, de afecțiunile oculare (cecitatea fiind cea mai gravă), surditate, muțenie, afecțiuni mentale și, finalmente, de maladiile neurologice, care erau, de asemenea, după toate aparențele, relativ numeroase²⁸. Această ierarhie - confirmată, printre altele, și de relatările din secolele VII - VIII ale lui Beda Venerabilul, referitoare la miracolele săvârșite în timpul vieții sau după moarte de diferite persoane repute prin sanctitatea lor²⁹ - nu a rămas neschimbată. Cercetările comparative întreprinse de André Vauchez pentru perioadele 1201-1300 și 1301-1417 indică faptul că, spre finele medievalității vest-europene, asistăm la un recul destul de semnificativ al miracolelor ținând atât de funcțiile motrice și vizual-auditive, cât și de maladiile mentale (lăsate, probabil, din ce în ce mai mult în seama exorciștilor), în favoarea vindecării maladiilor contagioase și organice, precum și a resurecțiilor, care, de asemenea, par a se înmulți simțitor³⁰. Să fie acesta un indiciu, cum cred Hervé Martin și André Vauchez³¹, al accentuării rolului protector al sfinților, în contextul extensiunii puterii lor de intercesiune și, totodată, al expansiunii miraculosului³² sau doar o simplă schimbare de accent? În orice caz, în ceea ce privește ierarhiile medievale și, îndeosebi, raporturile dintre sexe și cele de vîrstă, este interesant de constatat că majoritatea tămăduirilor miraculoase sînt asociate nu atât femeilor, cât bărbaților și mai frecvent adulților decît minorilor. Pe de altă parte, cele mai multe minuni au loc în favoarea vulgului și a membrilor clerului, fapt încă o dată semnificativ deopotrivă pentru popularitatea unor asemenea acte printre primii și pentru importanța socială a celorlalți.

---

²⁸ Pierre-André Sigal, *op. cit.*, *passim*. V. și Hervé Martin, *op. cit.*, p. 31, unde este reprodusă statistica lui Sigal. Miracolele taumaturgice ocupă și în faptele Sfințului Benedict un loc precumpănitor (alături de cele alimentare) (Grégoire Le Grand, *op. cit.*, p. 150 *sqq.*).

²⁹ *Op. cit.*, III. 9, p. 155-159, IV. 31-32, p. 267-268 (pasajele semnalate relatează despre vindecările miraculoase petrecute pe locul unde murise regele Northumbriei Oswald și la mormîntul Sf. Cuthbert).

³⁰ André Vauchez, *La sainteté en Occident au derniers siècles du Moyen Âge*, Paris, Rome, 1981, p. 552 și 547 (cu tabelul respectiv).

³¹ *Ibidem*; Hervé Martin, *op. cit.*, p. 34-35.

³² Ceea ce, după părerea lor, ar pune sub semnul întrebării pretinsa "desacralizare a lumii", constatată de unii autori în această perioadă (*ibid.* Trimiterea este în chip evident făcută aici la Marcel Gauchet; cf. *Dezvrăjirea lumii...*, *passim*).

După unele opinii³³, Biserica medievală pare a fi favorizat mai mult miracolele spirituale (*miracula spiritualia*) decât pe cele corporale (*miracula corporalia*), nu atât fiindcă ultimele erau mai greu de atestat, cât pentru a sublinia superioritatea modelului creștin de pietate asupra credințelor populare, care rezervau magiei taumaturgice aceeași însemnătate. Accentul sporit pe dimensiunea spirituală a miracolului era, indiscutabil, cel mai potrivit mijloc de a câștiga această competiție, de vreme ce aria vindecărilor operate prin practicile magice era în exclusivitate corporală. Faptul că mediile populare au preferat în mod cert acest gen de miracole, în timp ce elitele au dat întâietate celui alt tip sugerează, potrivit aceluiași opinii, nu numai un pronunțat clivaj social și cultural între *litterati* și *illitterati*, ci, în subsidiar, și fidelitatea ultimilor față de ansamblul precreștin de credințe și rituri, care s-a menționat, cum vom vedea îndată, pînă la finele Evului Mediu.

Este limpede, credem, din tot ceea ce am spus pînă acum, că viziunea despre lume a oamenilor Evului Mediu era dominată de un puternic instinct al imanenței divinului, care le distrăgea continuu privirea de la ambianța imediată, pentru a-i face să și-o aștească spre "*adâncimile unde se întrepătrund natura și supranatura*"³⁴. Acest lucru arată că *distincția dintre sacru și profan*, care pentru noi este acum atât de curentă și cât se poate de firească, *în Evul Mediu nu exista* sau, mai corect spus, *nu era atât de pronunțată ca astăzi*. Nici o barieră semnificativă nu se interpunea, atunci, între natură și supranatură, om și divinitate, Cer și Pămînt etc., legăturile dintre diferitele entități ale Lumii, în ansamblul ei, fiind, dimpotrivă, permanente, intime și consolidate prin infinite corespondențe. Aceasta constituie încă o trăsătură definitorie a mentalului colectiv medieval, sporindu-i considerabil, interesul. Ca în oricare din societățile premoderne, oamenii Evului Mediu aveau, și ei, convingerea că trăiesc într-un Cosmos nediferențiat (*recte* sacralizat), făcând parte dintr-o lume în care supranaturalul se vedea, fără vreo deosebire, deopotrivă în lumea animală

³³ V., de exemplu, H.-H. Kortüm, *Menschen und Mentalitäten. Einführung in Vorstellungswelten des Mittelalters*, Akademie Verlag, Berlin, 1996, p. 299 sqq.

³⁴ Apud P. Zumthor, *La mesure du monde. Représentation de l'espace au Moyen Âge*, Paris, Éditions du Seuil, 1993, p. 35.

și vegetală³⁵. Intima corelație dintre sacru și profan (la rigoare, dintre *laic* și *religios, temporal* și *spiritual*) nu însemna, însă, că cele două noțiuni erau echivalente, sau investite cu aceeași valoare. Din contra, ele erau așezate pe planuri complet diferite și riguros ierarhizate, fapt dovedit de importanța *riturilor* (bunăoară al hirotonisirii și încoronării), menite să marcheze *trecerea* de la o stare la alta, de la o condiție la altă condiție³⁶. Numai că, *totul* fiind, în ultimă instanță, o creație divină și, ca atare, aflat într-o relație perpetuă cu supranaturalul, sacrul influența, direct sau indirect, fiecare aspect al vieții cotidiene, constituind nu doar un reper

³⁵ Însuși termenul tutelar al Universului medieval - cel de *sacru* - evocă această indistinție, de vreme ce etimonul latin (*sacer-is*) înseamnă, simultan, a fi consacrat zeilor și marcat de un stigmat indelebil. După cum o arată faimoasa analiză a lui Émile Benveniste, "sacru" (*sacer*) este intim legat de *sacrificare* (cu sensul de a conferi un caracter sacru, de a "sacraliza"). Din acest unghi, "sacrificiul" apare ca un rit de trecere din ordinea profanului în ordinea sacrului, iar această trecere are loc prin moarte (adică prin "sacrificare"), întrucât numai prin acest gest radical, înfăptuit de "sacerdot" (*sacerdos*), este șters stigmatul indelebil al ființei/lucrului care poartă numele de *sacer*. *Sacer* nu trebuie confundat, ne previne același autor, cu *sanctus*, care înseamnă, potrivit unei definiții întâlnită în *Digeste* I, 8, 8, "a fi interzis și protejat de atingerea oamenilor". Dacă primul cuvânt evocă o stare naturală, cel de-al doilea este rezultatul unei acțiuni cu caracter prohibitiv, care face ca un lucru sau o ființă să nu poată fi atinse. De aceea, se spune *via sacra, mons sacer, dies sacra*, dar și *murus sanctus* sau *lex sancta*. Diferența dintre cei doi termeni reiese mai cu seamă din felul în care *sacer* refuză gradele de comparație (de vreme ce este o calitate absolută), în timp ce *sanctus* și le alătură în chipul cel mai firesc (de exemplu, *sacrosanctus*) (cf. É. Benveniste, *Le vocabulaire des institutions indoeuropéennes*, vol. 2, "Pouvoir, droit, religion", Paris, 1969, p. 187-192. De asemenea, R. Cailliois, *op. cit.*, p. 36 *sqq.*, autor care atrage atenția asupra aceleiași particularități a sacrului, atunci când vorbește de "*dialectica*" sau de "*ambiguitatea*" sa. Potrivit lui Cailliois, forțele - "*energiile*" - care caracterizează sacru pot fi atât bune, cât și rele, această dualitate derivând nu din natura lor, ci din orientarea pe care o iau sau care li se dă acestor forțe. "*Sciziunea sacrului* - scrie filosoful francez - *produce [atît] spiritele bune [, cît] și pe cele rele, preotul și vrăjitorul, pe Ormazd și Ahriman, pe Dumnezeu și Diavol*", atitudinea credincioșilor față de fiecare din aceste specializări trădând aceeași ambivalență: de atracție, dar și de respingere, de oroare, dar și de iubire).

³⁶ Instituind și asigurând un dute-vino indispensabil între cele două entități (sacră și profană), riturile preveneau *amestecul* lor, care putea constitui un factor de gravă perturbare a echilibrului natural al Universului. De aici și însemnătatea interdicțiilor sau a tabuurilor, menite a conserva specificitatea fiecărui domeniu (*ibidem*, p. 23-24, 26.28).

fundamental al existenței, ci, mai mult decît atît, filtrul însuși prin care oamenii priveau și interpretau lumea.

Aceeași indistinție este perceptibilă și în raporturile omului medieval cu natura, considerată de el ca o adevărată “oglină”. Aidoma predecesorilor săi din Antichitate, care manifestaseră o predispoziție similară³⁷, omul medieval se definea - și el - prin aceeași existență, numită de Mircea Eliade “deschisă”³⁸, care îi îngăduia să cunoască și, în același timp, să se cunoască. Pe de altă parte, natura fiind concepută - cum am văzut - ca o creație a Divinității, nu calitățile sale intrinseci erau importante pentru oameni, cât ceea ce le puteau ele sugera ca expresie a transcendentului. Natura nu era, în Evul Mediu, nici mută și nici opacă, fără sens sau fără scop. Ea “trăia” și “vorbea” efectiv, oferind tuturor nenumărate învățăminte moralizatoare. De aceea, pe lângă faptul că i-a obligat în mod constant pe oameni la un exercițiu hermeneutic, perceperea factorilor naturali ca o manifestare a transcendentului a blocat, multă vreme, nu numai dezvoltarea unui simț estetic independent, eliberat de conotații religioase³⁹, dar, cel puțin la prima vedere, și orice operațiune de prădare sau prelevare, susceptibilă a tulbura ordinea naturală (situație care, în societățile preistorice reclama adesea o compensație rituală cu scopul restaurării echilibrului astfel zdruncinat).

³⁷ Oamenii acestei epoci au crezut și ei în prezența nemijlocită a divinităților în natură, manifestată fie prin diferite fenomene (al căror caracter, pozitiv sau negativ, sugera predispoziția respectivelor divinități), fie prin componentele - zoologice sau botanice - ale naturii însăși, considerată a fi într-o relație specială cu supranaturalul. Credința în prezența invizibilului în vizibil era atât de puternică și de răspândită (uneori, probabil, și exagerată), încât a făcut adesea obiectul sarcasmului unor contemporani - ca, bunăoară, Petronius, celebrul autor al *Satirikon*-ului (sec. I d. Hr.) - poate mai circumspecți în această privință (*apud* G. E. Thüry, studiul intitulat “Antike” din capitolul “Umwelt” în Peter Dinzlacher (Hrsg.), *Europäische Mentalitätsgeschichte. Hauptthemen in Einzeldarstellungen*, Alfred Kröner, Stuttgart, 1993, p. 559).

³⁸ *Op. cit.*, p. 143-144.

³⁹ *V. pe larg în această privință, A. J. Gourevitch, op. cit.*, p. 10, 13, 15, 66-71, 291-293. De asemenea, M. Bloch, *Societatea feudală*, vol. 1, “Formarea legăturilor de dependență”. Traducere de C. Macarovici. Postfață de M. Crăciun, Cluj-Napoca, Ed. Dacia, 1996, p. 102-103. Pentru dimensiunea religioasă a esteticii medievale, v. U. Eco, *Arta și frumosul în estetica medievală*. Traducere din limba italiană de C. Radu, București, Ed. Meridiane, 1999.

Ar fi, desigur, extrem de tentant să explicăm prin această percepție particulară îndelungată “subdezvoltare” a lumii medievale și încetineala extremă a progreselor ei în materie de exploatare a resurselor, dacă dovezile de sens contrar nu ar fi, din păcate, atât de numeroase⁴⁰. Totuși, nu pot fi, oare, amândouă, în mod logic atribuite mai puțin unei imposibilități de ordin tehnic, cât expresiei unei cu totul alte *culturi*, diferită de aceea modernă? Și, din același unghi, nu capătă cunoscuta sintagmă “economie naturală” un sens cu totul diferit: nu acela - altminteri binecunoscut - de sistem în care consumul reglează o producție centrată pe factorii “naturali” (pământ, agricultură etc.), ci de sistem productiv care “respectă” natura, conformându-se legităților (ciclurilor) ei obiective (în cazul de față, divine)? În ambele privințe, un răspuns net afirmativ rămâne îndoielnic.

O dovadă incomparabil mai clară a faptului că vocația interpretativă a oamenilor în raport cu realitatea înconjurătoare a predominat, totuși, în Evul Mediu, față de capacitatea lor de a observa reiese atât din paupertatea relativă a vocabularului referitor la plante, specific poemelor epice și creațiilor din ciclul “curtean”⁴¹, cât și din constatarea că martorii procesului de reînnoire a Creștinătății occidentale începând cu secolul al XI-lea au fost insensibili la prefăcerile care se petreceau. Din “erupția formelor feudale”, proprie acestei perioade, contemporanii n-au reținut - așa cum s-a observat - decât “tumultul dezordinilor” provocate de vechile structuri pe cale de a se destrăma. Oamenii epocii n-au observat că, “*în ordinea realităților temporale, lumea se schimbă în jurul lor*”⁴², luând, treptat, o altă înfățișare. Cei ce au trăit în acel timp, nu au fost, desigur, cu totul indiferenți la spectacolul transformărilor. Singura diferență e că ceea ce considerăm *noi*, astăzi, important, era privit de ei ca lipsit de semnificație (cuvânt care trebuie

---

⁴⁰ Atitudinile și conduitele de dominare și exploatare a naturii prin desecări, deșteleniri, defrișări etc. au fost, din motive deopotrivă demografice și economice, extrem de răspândite, dacă nu chiar dominante în Evul Mediu (pentru exemple în acest sens, v. *inter alia* G. E. Thüry, *op. cit.*, *loc. cit.*, p. 563 *sqq.*). Aceeași lucru este, desigur, valabil și pentru Antichitate.

⁴¹ Cf. H. Martin, *op. cit.*, p. 53.

⁴² G. Duby, *op. cit.*, p. 213-214.

luat aici în literalitatea sa), preocupările lor concentrându-se într-o cu totul altă direcție. Simptomele de “creștere” selectate de mărturiile vremii priveau, invariabil, *sacralul*. În ochii contemporanilor, singurele modificări, cât de cât relevante, pentru destinul omului, singurele “schimbări...susceptibile să intre, pentru a-l devia, în curentul istoriei” erau cele spirituale, față de care erau și cei mai atenți. Nu dezvoltarea forțelor productive sau transferul forțelor de comandă erau demne de reținut din punctul lor de vedere. “*Pentru ei,... adevăratele structuri ale istoriei erau [dimpotrivă] spirituale*”⁴³.

⁴³ *Ibidem*. Această atitudine, a cărei origine se cuvine căutată, ca în atâtea alte cazuri ținând de aspectul intelectual al reprezentărilor medievale, în opera Fericitului Augustin (mai precis, în *De doctrina christiana*, scriere care pune bazele interpretării simbolice a Universului), nu trebuie, totuși, generalizată. Ea pare, din multe puncte de vedere, o interpretare mai curând filosofică, un model de conduită și o proiecție mentală mai degrabă culturală, decât o atitudine specifică întregii societăți. Altfel, nu ne-am putea explica procesul lent, dar constant, de cucerire a naturii, de “domesticire” a ei, sesizabil, cum am notat deja, încă de la începuturile Evului Mediu, în forme înscrise într-un registru extrem de larg, care mergeau de la simplul cules, pînă la defrișările, desțelenirile și desecările de anvergură, menite a extinde terenurile de cultură și lărgi, prin colonizare, spațiul locuit. Acest proces, care a schimbat treptat cadrul obiectiv de viață al societăților medievale, dublat și de noua perspectivă asupra lumii și a raporturilor dintre vizibil și invizibil, introdusă, cu începere din secolul al XII-lea, de influența crescândă a aristotelismului, a condus la o nouă percepție a realităților înconjurătoare, din unghiul a ceea ce puteau însemna acestea prin ele însele și mai puțin ca ipostază globală a transcendentului. Fără îndoială că, între raționalismul destul de pronunțat al reprezentanților Școlii de la Chartres (din secolul al XII-lea), predispozițiile naturaliste ale gânditorului englezi (manifeste un veac mai târziu) și creațiile poetice ale lui Petrarca (de la începutul celui de-al XIV-lea veac), în care elementele naturii ocupă un loc privilegiat, distanța - nu numai temporală - este considerabilă. Cu toate acestea, ceea ce le leagă, așezându-le sub semnul aceleiași atitudini, este sensibilitatea din ce în ce mai pronunțată față de mediul înconjurător, care va deveni, cu trecerea timpului, o dominantă a întregii societăți, anticipând paradigma interpretativă modernă (v. pentru acest punct de vedere H.-H. Kortüm, *op. cit.*, p. 215-224). Nici în această privință, generalizările nu sunt, totuși, lipsite de riscuri. Sensibilitatea sporită față de natură pare a fi fost - și ea - mai întâi un fenomen mai curând intelectual și elitist, decât popular, mulțimile continuând multă vreme să rămână fidele aceleiași viziuni simbolice și integratoare, care dominase secolele Evului Mediu. La acest nivel, schimbarea nu s-ar fi produs, potrivit unor opinii, decât foarte târziu, în secolele XVIII-XIX, odată cu “revoluția

Modul în care oamenii acestei epoci (sau, cel puțin, unii dintre ei) priveau lumea din care făceau parte ne dezvăluie încă o trăsătură particulară a medievalității: *caracterul integrativ al gândirii* și, implicit, *absența oricăror specializări discursive*. Evul Mediu nu “vorbește” despre politică în alți termeni decât despre filosofie și estetică, să spunem, sau decât despre teologie. Evidente pentru noi, astăzi, aceste distincții nu aveau atunci nici un sens. În “*sistemul medieval de conștiință*”⁴⁴, *cuvântul (ideea)* avea același grad de realitate ca și “lumea obiectuală”, componentele universului vizibil nefiind deosebite de noțiunile care le desemnau. De asemenea, *concretul și abstractul, lumea viilor și a morților*, etc. nu apăreau - nici ele - mai limpede delimitate, frontierele lor specifice fiind, frecvent, reversibile și având roluri schimbătoare. Toate structurile de gândire care sunt, astăzi, autonome, apăreau (și *erau*) în Evul Mediu sudate prin raportarea lor comună la referentul fundamental al Creației și al participării la înfăptuirea proiectului divin, într-o riguroasă conformitate cu principiul predominării întregului asupra părții, a universalului asupra particularului și a eternului asupra efemerului⁴⁵. Teologia, bunăoară - pentru a ne opri la unul din exemplele cele mai clare de indistinție discursivă - era mai mult decât “regina” tuturor științelor. Ea era concepută ca deținând și justificând *toate* tipurile de cunoaștere, dar nu ca o “sinteză” intelectuală, în sensul pe care îl atribuim noi astăzi cuvântului, ci ca o *summa*, cu alte cuvinte, ca o “enciclopedie”. După cum s-a și observat, “*inteligența acestei epoci aspira mai puțin la sinteză* [mai corect spus, la explicație - n. ns., Al. - F. P.], *cât la înțelegerea unei ordini*”, având un sens superior⁴⁶. Nu *cauzele* erau interesante pentru oamenii timpului, din moment ce totul avea o înrădăcinare divină, ci *semnificația* evenimentelor în economia generală a sacralului. De aceea, cunoașterea avea, la rândul ei, întotdeauna, un aspect universal, aspirând la totalitate, fiecă text sau rostire savantă adoptând, indiferent de chestiunea tratată - și cu atât mai mult dacă

---

industrială” (v. în acest sens studiul lui R. P. Sieferle din capitolul intitulat “Neuzeit” in Peter Dinzelsbacher (Hg.), *op. cit.*, p. 580).

⁴⁴ Expresia este a lui A. J. Gourevitch, *op. cit.*, p. 75.

⁴⁵ *Ibidem*, p. 14-15, 16, 278, 292; P. Zumthor, *op. cit.*, p. 35, 46.

⁴⁶ P. Zumthor, *op. cit.*, p. 46.

aceasta era particulară - forma unui compendiu, care îngloba toate aspectele sistemului natural și social.

Una dintre cele mai exemplare ilustrări ale acestei gândiri integrative a medievalității o reprezintă concepția (sau percepția) oamenilor acestei epoci despre Univers, care evocă, deopotrivă, toate particularitățile expuse până acum. Trei atribute caracterizau Universul în Evul Mediu: *unitatea, izomorfia și ierarhia*. Cosmosul medieval era, mai întâi, unitar și izomorf, în sensul că părțile sale componente, "regnurile" pe care le îngloba - în principal Cerul și Pământul - nu erau imaginate drept autonome, ca astăzi, ci, dimpotrivă - cum am văzut - strâns legate în cadrul aceluiași sistem și, pe de altă parte, ca având *forme identice* (fapt sesizabil, între altele, deopotrivă la nivelul vocabularului feudo-vasalic, intens contaminat de terminologia religioasă, pătrunsă, la rândul său, de multe cuvinte specifice obiceiurilor feudale și monarhice, și în bogata literatură a viziunilor, care atestă o totală indistinție între spațiul real al călătorilor extatici și cel imaginar, al deplasării lor⁴⁷). În pofida unității și a izomorfismului lor, componentele Universului nu erau, însă, "egale" și nici nu aveau același statut. Atât elementele lumii celeste, cât și structurile lumii terestre erau organizate pe baza unui raport riguros de determinare, funcționând de sus în jos, potrivit unei scări a perfecțiunii, al cărei punct de pornire îl constituia divinitatea, entitatea perfectă între toate, punctul terminus găsindu-se "dedesubt" în zona subpământeană a

⁴⁷ Spațiile imaginare ale topografiei creștine - Infernul, Purgatoriul, Paradisul - nu numai că erau "văzute" la fel de concret, în privința atributelor, ca și spațiile vizibile, dar erau și localizate (chiar dacă nu cu precizie) în imediata proximitate sau în prelungirea (*recte* la limita) geografiei naturale, trecerea dintr-o parte în alta făcându-se în chipul cel mai firesc cu putință (deși, niciodată de la sine, ci prin "mecanisme" riguros reglementate: rituri de trecere și viziuni extatice) (*cf.* P. Dinzlacher, *Vision und Visionsliteratur im Mittelalter*, Anton Hiersemann, Stuttgart, 1981, p. 90 *sqq.*). Destul de semnificativ este și faptul că, în timp ce descrierile epocii, fie savante, fie populare, ezită, uneori, să atribuie o amplasare precisă primelor două din locurile menționate (Infernul și Purgatoriul) - pe pământ?; sub pământ? - sunt, în schimb, foarte prompte în a constata că cel de-al treilea (Paradisul) se află cu siguranță undeva, "aici", în cuprinsul universului vizibil, cel mai probabil spre Răsărit sau în Sud (Iadul și Purgatoriul fiind, dimpotrivă, întotdeauna asociate Nordului întunecat).

tenebrelor. Această ierarhie, care constituia "modul major al gândirii medievale"⁴⁸, nu era, pur și simplu, doar una de filiație, organizată, adică, în funcție de succesiunea (timpul) în care fuseseră create diferitele sale componente. Principiul ei ordonator, specific deopotrivă ființelor și lucrurilor, era unul - așa-zicând - de proximitate: *distanța* față de divinitate a diverselor entități, măsurată calitativ, după *gradul lor de perfecțiune* sau - potrivit cuvintelor lui Louis Dumont - în funcție de *pertenența lor relativă pentru mântuire*⁴⁹.

Imaginea organizării ierarhice a Universului⁵⁰ i se datorează lui Dionisie pseudo-Areopagitul, al cărui tratat (*Ierarhia cerească și*

⁴⁸ Expresia este a lui Francis Dubost, fiind inserată într-un context care merită citat în întregime: "Supravalorizarea dimensiunii verticale reprezintă...modul major al gândirii medievale, în pendularea ei neconținută între Cer, Pământ și Infern. Ea susține concepția unei societăți ierarhizate, după imaginea lumii celeste...Ea asimilează cunoașterea unei ridicări de la sensibil către inteligibil, de la literal, la figurativ. Ea dă elanului mistic o orientare constantă [iar] dialecticii o dublă mișcare, de înaintare și întoarcere, moștenită de la filosofii neoplatoniciene...Ea se pretează la punerea în ordine a conceptelor, clasificării valorilor, ideii unei scări a ființelor. Ea propune ca ideal de viață un itinerariu care urcă treptat săre Dumnezeu....Ea este axa naturală a difuziunii luminii divine și susține tema «iluminării», dragă franciscanilor. Ea îl smulge pe om limitelor condiției umane, pentru a-l pune în legătură cu Dumnezeu și puterile benefice ale Cerului creștin, în timp ce, la cealaltă extremitate, ea menține omniprezentă obsesia Căderii și a chimărilor Prăpastiei. În sus, ea fixează speranța și caută în jos sursa nenorocirilor" (F. Dubost, *La genèse de l'impensable dans la fiction médiévale in Ecriture et modes de pensée au Moyen Âge (VIIIe - XVe siècles)*. Études rassemblés par Dominique Boutet et Laurence Harf-Lancner, Paris, Presses de l'Ecole Normale Supérieure, 1993, p. 59).

⁴⁹ L. Dumont, *Essai sur l'individualisme. Une perspective anthropologique sur l'idéologie moderne*, Paris, Éditions du Seuil, 1993, p. 51 (v. și ediția în limba română: *Eseu asupra individualismului. O viziune antropologică asupra ideologiei moderne*. Traducere de L. și L.-Șt. Scalat, București, Ed. Anastasia - CEU Press, s. a.).

⁵⁰ Familiară, de asemenea, și gândirii arabe din secolul al X-lea, cum ne-o indică scrierile medicului și filosofului Al-Farabis, puternic înrîurite de filosofia platoniciană și neoplatoniciană. Potrivit acestei concepții, ființa umană ocupă cea mai înaltă treaptă a lumii materiale, fiind, prin urmare, capabilă de a ajunge la Intellectul activ (parte constitutivă a gradațiilor celeste) și, prin aceasta, de a face legătura dintre lumea materială și Principiul creator unic (cf. T. Struve, *Die Entwicklung der organologischer Staatsauffassung im Mittelalter*, Anton Hiersemann, Stuttgart, 1978, p. 71 sqq).

ierarhia bisericească), tradus în limba latină de Ioan Scotus Eriugena în secolul al XI-lea, s-a bucurat de o mare popularitate pe tot parcursul Evului Mediu. Potrivit lui Dionisie⁵¹, atât ierarhia celestă, cât și aceea terestră⁵² au fost stabilite de Dumnezeu⁵³, care a precizat, în același timp, nu numai funcțiile îngerilor și locul cuvenit oamenilor în acest spațiu atotcuprinzător, dar și “gradațiile” sacralității în Cer și pe Pământ (indispensabile pentru transmiterea, din aproape în aproape, a “*razelor celor dumnezeiești*”)⁵⁴. Faptul că, potrivit celor arătate de Dionisie, ierarhia Universului era de origine divină și că, pe de altă parte, același principiu governa ambele lumi

⁵¹ Pentru considerațiile care urmează, am folosit ediția publicată de Institutul European din Iași: Dionisie pseudo-Areopagitul, *Ierarhia cerească. Ierarhia bisericească*. Traducere și studiu introductiv de C. Iordăchescu. Postfață de Șt. Afloroaiei, Iași, Institutul European, 1994.

⁵² Numită de autor prin expresia “*treptele rânduinelor pământești (bisericești)*” care - scrie el mai departe - “*sunt un reflex al raportului armonios și bine rânduit față de cele divine*” (*Ibidem*, p. 27).

⁵³ “*Ierarhia este, după mine, o rânduială sfântă, o cunoștință și o lucrare ce duce, pe cât se poate, la asemănarea cu divinitatea și înalță, în proporție corespunzătoare, până la imitarea de Dumnezeu*” (*ibid.*, p. 35).

⁵⁴ Pentru Dionisie, revelația, mesajul, verbul divin etc. împrumută, invariabil, “chipul” unic al *luminii* (expresie care revine în repetate rânduri în textul său), expansiunea ei avînd loc gradual, de sus în jos, de-a lungul fiecărei trepte a ierarhiei care structurează Universul. Următorul pasaj este, în acest sens, cât se poate de elocvent, ceea ce ne determină să-l redăm integral, în ciuda lungimii sale: “[Ierarhia este] o imagine a frumuseții divine, celei de la obârșie, ce operează în chip sacru și prin trepte și cunoștințe ierarhice, tainele strălucirii sale proprii [...]. Legea cea întrutotul sfântă a divinității este aceasta: ca ființele din ordinul al doilea să fie conduse la lumina cea prea-dumnezeiască de cele din primul ordin. Dar nu vedem noi oare că și lucrurile sensibile din lumea materială pătrund mai întii în substanțele ce sunt mai înrudite cu dănsle și apoi, prin acestea, își arată ele puterea supra altora? După cum se cuvine, deci, toată obârșia și temeliea oricărei frumoase rânduiei nevăzute sau văzute îngăduie, în același chip, ca razele cele dumnezeiești să pătrundă în duhurile cele mai asemenea cu Dumnezeu și apoi, prin mijlocirea acestora...să străbată până la (duhurile) cele mai inferioare și să fie văzute de dănsle, potrivit cu starea lor. Tot astfel și acești oameni [ai ierarhiei bisericești - n. ns. - Al.-F. P.] ce intuiesc mai întii pe Dumnezeu au datorita să facă...pe membrii cei din al doilea ordin să se bucure de privesțiile contemplărilor divine” (*ibid.*, p. 36, 115).

explică ponderea deosebită a noțiunii de ierarhie în viața de zi cu zi și în imaginarul acestei epoci, ca și, pe un plan mai general, imposibilitatea oamenilor de a gândi multă vreme ordinea socială altcumva decât în respectul întâietății și al superiorității justificate. În plus, toate legăturile fiind organizate vertical, era firesc ca relațiile dintre părțile componente ale lumii - inclusiv cele de la nivel social - să fie, în sensul cel mai autentic al cuvântului, de *dependență*, (ceea ce, în treacăt fie zis, sugerează și întemeierea religioasă, nu numai contextual-istorică, a vieții sociale medievale⁵⁵).

Organizarea ierarhică a Universului creștin reprezintă o inovație considerabilă în raport cu Antichitatea greco-romană, care acordase un loc precumpănitor nu sistemului “sus-jos”, ci opoziției “dreapta-stînga”, cuplu preluat și de creștinism - cum o demonstrează atât Vechiul, cât și Noul Testament⁵⁶ - dar mai puțin apreciat decât celălalt, sortit, în epocă,

⁵⁵ Iată cum descrie Dionisie relațiile care se stabilesc la nivelul componentelor ierarhiei celeste: “*Ordinul sfinților arhangheli stă pe aceeași treaptă cu principatele cerești; căci ei și îngerii formează o ierarhie și o rânduială, după cum am spus; însă pentru că nu există vreo ierarhie care să nu aibă puteri prime, mijlocii și ultime, de aceea ordinul arhanghelilor, prin situația lui mijlocie în ierarhie, ține în legătură comună ambele extreme ale ei (ierarhie). El (ordinul) comunică și cu începătoriile cele prea-sfinte și cu sfinții îngeri. Cu unii, prin aceea că este îndreptat îndeosebi spre înălțimea începătoriei celei mai presus de ființă și o imită pe aceasta..., unind pe îngeri între ei, potrivit rânduielilor celor bine ordonate;...iar cu ceilalți comunică el (ordinul arhanghelilor) prin faptul că ei au un rol de tâlmăcitori, primind în chip ierarhic, prin mijlocirea primelor puteri, iluminările cele divine, vestindu-le pe acestea cu bunătate îngerilor, iar prin îngeri, descoperindu-le și nouă, așa precum se cuvine fiecărui grad al celor luminați în chip dumnezeiesc” (ibid., p. 52-53). Asemănarea acestei tipologii a raporturilor celeste cu faimoasa evocare a ierarhiei sociale aparținând lui Adalbéron din Laon, măcar în privința “organicității” amândorura, este frapantă. Să fie numai o pură întâmplare faptul că atât ea, cât și reinsertia textului Pseudo-Areopagitului în cultura Occidentului creștin sunt contemporane?*

⁵⁶ Și, deopotrivă, am putea adăuga, operele marilor teologi ai Evului Mediu. Referindu-se la Paradisul terestru, Toma d’Aquino, bunăoară, afirmă că acesta s-ar afla în Orient (“*locul cel mai nobil de pe Pământ*”), întrucît Orientul se află în partea dreaptă a Cerului, iar “*dreapta este mai nobilă decât stînga*” (apud J. Delumeau, *Le péché et la peur. La culpabilisation en Occident (XIIIe - XVIIIe siècles*, Paris, Fayard, 1983, p. 285).

să orienteze în mod decisiv “*dialectica esențială a valorilor*”⁵⁷, în toate domeniile vieții.

Există nenumărate alte exemple care pun în lumină această viziune “holistă” (expresia îi aparține lui Louis Dumont⁵⁸) și armonică a Cosmosului medieval. Concepția despre ființa umană, bunăoară, era o limpede oglindire a totalității⁵⁹. Spre deosebire de epoca noastră, marcată de distincțiile pe care le știm, în Evul Mediu activitățile omului nu ajunseseră încă a fi separate în categoriile (religioase, politice, morale, ori culturale) introduse de o tot mai adâncă specializare. Din perspectiva spiritualității creștine, omul era, în această epocă, un întreg indivizibil, judecarea lui fiind dependentă de etica religioasă. La fel, comunitatea credincioșilor era un “totum” unitar (*corpus Christi*), sudat prin credință și inspirat de normele deductibile din ea. Nici *corpul*, ca atare, nu se sustrăgea acestei percepții particulare. Teologii vremii, de pildă, amestecau frecvent genurile, considerând trupurile ca fiind dotate cu ambele tipuri de proprietăți, masculine și feminine - interpretare care nu excludea nici corpurile sfinte, cum ne-o arată imaginile scripturale și iconografice din secolul al XII-lea înainte, unde trupul Mântuitorului apare investit cu funcții (*recte* însușiri) nutritive tipic feminine, cum ar fi lactația (*laptele și sângele* fiind secrețiile prin excelență sfinte ale corpului martirizat al lui Hristos). Chiar și referințele care identifică trupul lui Hristos cu Biserica denotă, în fapt, același “holism” al sexelor, de vreme ce instituția ecleziastică apare, invariabil, ca o personificare feminină (“Biserica maică”), receptacolul protector al tuturor credincioșilor fiind *sânul* ei, asociat, sistematic, atât Tatălui, cât și Fiului.

⁵⁷ *Apud* J. Le Goff, *Nașterea Purgatoriului*. Cuvânt înainte: “Pentru ediția românească” de J. Le Goff. Traducere, prefață și note de M. Carпов, vol. I-II, București, Ed. Meridiane, 1995, p. 21-22 (vol. I).

⁵⁸ *Op. cit., passim*.

⁵⁹ “*Acest principiu [al totalității] - notează pe bună dreptate W. Ullmann - este dificil de înțeles de către noi, oamenii moderni..., atât de obișnuiți să gândim în categoriile normelor religioase, morale [și] politice, încât uităm că apariția lor este destul de recentă. Cu toate acestea, doar dacă vom trata acest principiu al indivizibilității sau totalității ca un principiu operațional vom putea ajunge la o mai bună înțelegere a însăși istoriei medievale*” (*cf. Principles of Government and Politics in the Middle Ages*, Barnes & Noble Inc., New York, 1966, p. 33).

O viziune integratoare întrutotul identică transpare și din interpretarea raportului dintre sexe prin analogie cu relația dintre trup și suflet, comentatorii medievali ai Bibliei repetând cu regularitate că spiritul față de “carne” este aidoma masculului față de femelă. Nici tradiția științifică a epocii nu este străină de acest “metisaj”. Masculinul și femininul erau concepute ca ipostaze ale aceleiași fiziologii, sistemul reproductiv al femeii fiind, în opinia tuturor autorilor, inversul răsturnat al celui masculin. Nu este, de aceea, de mirare că permeabilitatea sau intervertirea sexelor constituiau un postulat fundamental al teoriei fiziologie a epocii. Potrivit acestei optici, toate secrețiile corpului erau considerate *sângerări*, ultimele fiind descrise ca *secreții*. De aceea, nu era deloc anormal pentru un medic să vorbească despre menstruație sau lactație masculină sau de spermatogeneză feminină: asemenea schimbări de atribuții erau, în epocă, uimitor de frecvente⁶⁰. Se cuvine, totuși, să notăm că această îmbinare a genurilor nu însemna, nici la acest nivel, indistinție sau confuzie: departe de a anula diferențele firești, imaginea corpului ca un “tot” divulgă, dimpotrivă, aceeași poziționare ierarhică a componentelor, pe care am constatat-o la toate celelalte părți ale Cosmosului creștin. Nici în acest caz, așadar, viziunea integratoare nu producea dihotomii; ea opera doar distincții.

Ca și noțiunea medievală de Putere (mai precis, de “putere teocratică”)⁶¹ sau chiar ca ritualurile și ceremoniile epocii⁶², o altă ilus-

⁶⁰ Referitor la această intervertire a sexelor, v. pe larg, C. W. Bynum, *The Female Body and Religious Practice in the Later Middle Ages* in *Fragments for a History of the Human Body*. Edited by M. Feher, with R. Nadaff, and N. Tazi, Urzone, New York, 1989, Part One, p. 185 *sqq.* și T. Laqueur, *Corpul și sexul de la greci la Freud*. Traducere din engleză de N. Zămescu, București. Ed. Humanitas, 1998, *passim*.

⁶¹ “Principiul totalității”, cum l-a numit W. Ullmann, se aplică, de fapt, teoretic, oricărei forme de autoritate specifică Evului Mediu, fie aceasta pontificală, imperială, regală sau seniorială (*op. cit.*, p. 138),

⁶² În măsura în care ansamblul de gesturi și momente care le compuneau constituia o *reprezentare*, sensul global al acesteia era de a evoca esența realității, construită aproape “cinematografic”, prin însumarea secvențelor ei succesive. Cum între “esență” și “aparență” mentalitatea comună a epocii nu făcea - potrivit viziunii “holiste” despre care vorbim - vreo distincție, reprezentarea unui proces sau a unei funcții era, în principiu, considerată tot una cu procesul sau cu funcția înseși (cea

trare, incomparabil mai celebră, a aceluiași atribut era, desigur, catedrala gotică. Potrivit faimoasei analize - astăzi clasică - a lui Erwin Panofsky, catedrala încarna - aidoma tuturor construcțiilor enciclopedice ale scolasticii - întregul sistem al cunoștințelor creștine, menirea ei fiind de a exprima logica invizibilă a lumii. Totalitatea se oglindea în fiecare din părțile sale componente, într-o asemenea măsură, încât fiecare detaliu era o replică în miniatură a catedralei însăși. Pe de altă parte, aceste detalii se îmbinau într-un "discurs" general, ca părți care structurau nu numai construcția, în sine, ci și *mesajul* ei transcendent. Pe scurt, catedrala ilustra un Cosmos, fiind, în același timp, ea însăși, unul⁶³.

Unitatea armonică a structurilor izomorfe și ierarhizate ale Universului creștin nu excludea, oricât ar părea de ciudat, contradicțiile și confruntările. Acestea erau, de fapt, consubstanțiale lumii, definindu-se sub forma unor cupluri ireductibil-antagonice (*celest-terestru, Dumnezeu-Diavol, materie-spirit, corp-suflet, dreapta-stânga* etc.), construite după regula corespondenței celor două "regnuri". Faptul denotă că, în pofida coerenței sale imaginare, lumea medievală nu era "cea mai bună dintre lumile posibile", și nici într-atât de armonioasă cum încerca să demonstreze religia oficială. Cu toate acestea, conflictele care o "scandau", deși profunde și durabile, nu constituiau expresia unor tendințe anarhice și nici simptomul obișnuit al inerentei tensiuni dintre organizare și dezorganizare. De fapt, poate că mai potrivit ar fi să vorbim aici nu de "conflicte", în adevăratul înțeles al cuvântului, cât de o relație în același timp complexă și subtilă, care nu se solda cu ruperea legăturii

---

ce, în treacăt fie spus, ne edifică și asupra importanței atașate în Evul Mediu corectitudinii și "completitudinii" tuturor ritualurilor și ceremoniilor, considerate ca fiind decisive pentru validarea lor publică și mistică). Bunăoară, în ceremoniile acompaniind primirea persoanelor de rang înalt, fie laice sau ecleziastice, dovezile de respect care compuneau ceremonialul constituiau o demonstrație *ipso facto* a excelenței acelei persoane. Pentru a exista, această excelență trebuia continuu (re)actualizată. Ignorarea ostentativă a mărcilor de respect risca să o compromită iremediabil, făcând necesară o reparație pe măsură (mai multe sugestii interesante în acest sens la H. Fichtenau, *Living in the Tenth Century. Mentalities and Social Orders*. Translated by P. J. Geary, The University of California Press, Chicago and London, 1991, p. 50 sqq).

⁶³ Pentru aceste considerații, v. A. J. Gourevitch, *op. cit.*, p. 93.

dintre componentele binomurilor în care se întrupa, ci, oricât de paradoxal ar părea, prin afirmarea ei și mai apăsată, ca particularitate inconfundabilă a unui *dualism*, în care mulți dintre cercetătorii epocii au văzut una dintre trăsăturile cele mai importante ale “Weltanschauung”-ului medieval. Ca ipostaze punctuale ale mai sus amintitei întrepătrunderi dintre sacru și profan, aceste cupluri (și multe altele, pe care nu le mai menționăm) sunt în cel mai înalt grad caracteristice pentru ambivalența inerentă modului de a gândi și a fi al tuturor oamenilor epocii, dar pe care Aaron J. Gourevitch o consideră ca fiind cu deosebire ilustrativă pentru religiozitatea (echivalată de el cu *cultura*) mediilor populare, așa cum poate fi aproximată aceasta din literatura hagiografică, din “penitențiale” sau din anecdotele edificatoare (*exempla*) inserate în predicile clerului⁶⁴.

⁶⁴ A. J. Gourevitch, *La culture populaire au Moyen Âge. «Simplices et Docti»*. Traduit du russe par E. Balzamo, Paris, Aubier, 1996, p. 300 *sqq.* Una din expresiile cele mai caracteristice ale acestei ambivalențe o constituie, în opinia istoricului rus, *grotescul medieval*, amestec insolit de hilar și seriozitate, specific atitudinii populare față de forțele malefice (p. 329). Spre deosebire de Mihail Bahtin, pentru care grotescul - cu aspectele sale definatorii: comicul și deriziunea - reprezintă *inversul* culturii oficiale, Gourevitch vede în acest ansamblu de atitudini și comportamente antinomice o modalitate *organică* de gândire, o trăire a realului *simultan* în ambele ipostaze - sacră și profană - , proprie în primul rând segmentelor populare, dar care nu excludea nici creștinismul doctrinar (p. 301 *sqq.*). În contrast cu mentalitatea modernă, care nu se împacă, în genere, cu contrariile, mentalitatea medievală, dimpotrivă, le asocia strâns, fără a considera că acest lucru risca să afecteze unitatea constitutivă a Cosmosului. Aceeași “regulă” se întvede limpede și în *literatura medievală*, construită, invariabil, pe antiteza dintre două personaje, dintre care unul este în mod obligatoriu pozitiv. După cum a observat mai demult František Graus, în reprezentările sociale ale cavalerului, exaltarea calităților sale (de obicei, vitejie, cinste, pietate) coexistă cu descrierile profund negative, care îi scot în evidență deficiențele. Cuplul “rege ideal-rege tiran” este, de asemenea, un laitmotiv al acestor creații, ca și binomul “trufie-umilință”, trecerea de la o stare la altă stare - de regulă, insesizabilă - fiind frecvent întâlnită la personajele poemelor epice și, în genere, în multe din sursele timpului. Îngerul Luminii devenit Satan, prostituata reconvertită, guvernarea alunecând în tiranie, evreul transformat în creștin ș. a. m. d. se numără printre ipostazele cele mai des evocate de aceste surse (*op. cit.*, p. 38-44, 45 *sqq.*). Este interesant să remarcăm faptul că tocmai *ușurința* acestor “glisări” probează unitatea universului medieval, susținută de contrariile respective. Este adevărat că această ușurință era un atribuit mai cu seamă al *degradării, ameliorarea* condiției

În mod cu totul paradoxal pentru o epocă aparent atât de străină de ideea devenirii, așa cum o înțelegem noi astăzi, aceste antinomii erau, chiar dacă numai vag, întrevăzute ca o condiție aproape esențială și a progresului însuși, interpretat, însă, dintr-un unghi eminentemente *moral*, ca impunere treptată a *spiritului* la scara întregii lumi. Modernitatea și paradigma științifică de cercetare au distrus, prin simplificare, edificiul mental din care a luat naștere această complexă interpretare. După cum s-a observat, unghiul scientist de explorare a lumii - dar, firește, și *actul însuși* al acestei cercetări, multă vreme imposibil de gândit cu categoriile logice obișnuite, orientate doar spre transcendent - au avut drept urmare repudierea tuturor calităților cărora nu li se putea aplica o măsură fizică. În felul acesta, cosmosul nostru omogen și atomizat s-a substituit universului ierarhic de odinioară, valorizarea etică încetând, la rândul-i, de a mai fi universală, pentru a se restrânge doar la "*sentimentul și voința omului*"⁶⁵.

fiind infinit mai greu de atins și necesitând eforturi mari și constante. Acest lucru nu schimbă însă în mod semnificativ datele problemei: conviețuirea contrariilor era condiția însăși a existenței lumii. Tot Graus aduce ca dovadă a acestei ambivalențe caracterul însuși al pietății medievale, ale cărui contradicții erau evidențiate nu numai de conținutul și formele credinței, ci și de manifestările acesteia *la nivel individual*: nu rare erau cazurile când aceeași persoană, care adera la canoanele oficiale, vădea și înclinații inscriptibile în sfera superstițiilor sau chiar a păcatelor capitale (*ibidem*, p. 34-35).

⁶⁵ Constatarea îi aparține lui Al. Koyré, *apud* L. Dumont, *op. cit.*, p. 257. Un exemplu foarte interesant și, în același timp, sugestiv, evocat de ultimul autor pentru a ilustra diferența dintre viziunea modernă despre Univers, atomizată, fragmentată și plană și, pe de altă parte, aceea holistă, proprie medievalității se referă la mâna dreaptă și mâna stângă (*ibidem*, p. 272 *sqq.*). "Ideologia" modernă analizează respectiva distincție prin *separarea* celor două componente (*stânga și dreapta*), între care vede o opoziție simetrică (cei doi poli având, cu alte cuvinte, același statut). Faptul că, în realitate, cei doi poli au o valoare *inegală* (noi nu facem cu stânga ceea ce facem cu dreapta sau invers) apare ca o trăsătură secundară în raport cu egalitatea "obiectivă", de statut ontologic, a celor două mâini. Viziunea premodernă (în speță, medievală) nu concepea mâna dreaptă și mâna stângă ca două entități separate și echivalente, ci le punea în relație de subordonare cu nivelul superior al *corpului*, ceea ce nu numai că le conferea, automat, o valoare *diferită* (eu pot, de pildă, să-mi servesc *mai bine* corpul *fie* cu dreapta, *fie* cu stânga, după caz), dar le și situa pe două trepte distincte

Poate că acest specific integrat al gândirii medievale, evocând în chipul cel mai desăvârșit, idealul de unitate a lumii era, fie și inconștient, conceput pentru a depăși, prin resorbție, *realitatea multiplă, variată și autonomă a structurilor "profane"* ale lumii terestre, în care nu puțini - și pe bună dreptate - au văzut o trăsătură tot atât de definitorie a mentalului colectiv medieval, ca și aspirația, situată la antipod, de agregare. În termeni mai mult emblematici decât descriptivi, "mentalitatea medievală a multiplului" (după nimerita formulă a lui Osvaldo Capitani⁶⁶) este invocată, cel mai frecvent, pentru a caracteriza *cultura* acestei epoci, reducând-o la opoziția elementară dintre clerici și laici, *litterati și illitterati*, "savant" și "popular", intelectuali și non-intelectuali etc. Această clasificare este, desigur, simplistă. Ceea ce ar trebui ea, mai judicios, să denote este - potrivit observației lui Paul Zumthor - faptul că nici unul din grupurile care compuneau societatea medievală, nici chiar

---

ale unei ierarhii funcționale și simbolice, care decurgea atât din subordonarea celor două părți față de entitatea superioară care era corpul, cât, cum am constatat deja, și din valorizarea diferită a celor două "orientări". În toate culturile vechi sau așa-zis "primitive", *mâna dreaptă* este aceea a sceptorului, a autorității, a jurământului, a buneii-credințe; *stânga*, în schimb, a fraudei și trădării. *Dreapta* este *mâna îndemânatică* prin excelență (cuvântul însuși care o desemnează - "drept" - indicând, după cum notează R. Caillois, "*abilitatea manuală, dreptatea unui raționament, norma juridică, franchețea caracterului, puritatea intențiilor...*, într-un cuvânt, tot ceea ce face fizic ori mistic, ca o forță să ducă «drept» către țelul ei"). Invers, *stângăcia* e un semn de rea-credință și prevestire de insucces, identică fiind cu neîndemânarea și, în genere, cu tot ceea ce este socoteală sau manevră greșită. "*Dreapta și îndemânarea vădesc puritate și favoarea divină, stânga și stângăcia - necurăție și păcat*". Simbolurile acestei polarități fundamentale nu se rezumau, însă, doar la părțile corpului, ci aveau o cuprindere mult mai mare. Astfel, Eva, din care a luat naștere stirpea umană păcătoasă, a fost creată din coasta stângă a lui Adam - semnul sigur al unui profund deficit de calitate. În prezentările Judecării de Apoi, Isus le indică celor aleși Cerul cu mâna dreaptă, în timp ce damnaților le arată cu stânga gura înfricoșătoare a Infernului. În scenele care înfățișează Răstignirea, Soarele strălucește întotdeauna la dreapta Domnului, în timp ce Luna apare la stânga, alături de tâlharul cel rău și de sinagogă (*apud* R. Caillois, *op. cit.*, p. 47-49). La Hugues de Saint-Victor (cca. 1096 - 1141), aceleași repere apar în corespondență cu membrii clerului, respectiv cu laicii (*apud* T. Struve, *op. cit.*, p. 100). Exemplele pot fi înmulțite după voie.

⁶⁶ Citat de P. Zumthor, *op. cit.*, p. 34.

Biserica (decât foarte superficial și - am adăuga noi - foarte târziu) nu a exercitat asupra ansamblului vreo hegemonie totală și nici nu a suscitată, în jurul unui tip de cunoaștere organizat de el însuși, un consens "*creator de «sens comun», o concepție unică despre lume și viață*". Un asemenea bloc hegemonic nu s-ar fi constituit - potrivit aceleiași opinii - decât mult mai târziu, "*sub presiunea monarhiilor și a burgheziilor urbane, odată cu secolele XVI - XVII*", când mozaicul de opinii și comportamente specific culturii medievale a lăsat, treptat, locul unui model unic și din ce în ce mai clar conturat, de referință⁶⁷.

Această apreciere este întrucâtva inexactă, de vreme ce omite să considere dimensiunea profund religioasă (mai exact spus, *magico-religioasă*) a mentalului colectiv medieval, în consolidarea căreia creștinismul și Biserica au jucat un rol important ca instanțe tutelare. Ea apare, în schimb, corectă, dacă acceptăm faptul - altminteri indiscutabil - că Biserica s-a adaptat multiplicității formelor de manifestare ale acestei dimensiuni, nereușind să și le subordoneze sau să le controleze, decât odată cu secolele XII - XIII, deci, înaintea monarhiilor și burgheziilor urbane, care, în ceea ce le privește, nu au făcut decât să preia această tendință hegemonică și să o continue. O scurtă privire asupra ipostazei creștinismului până la începutul perioadei menționate (secolul al XIII-lea), confirmă, fără greș, această constatare.

În contrast cu o impresie larg împărtășită, potrivit căreia religia creștină ar fi fost, încă de la începuturile inserției sale în civilizația europeană, o structură compactă, cu articulații bine precizate și, mai ales, *definitivă*, sub raport doctrinar, se cuvine să observăm că ea se prezenta, în realitate, cu totul altfel, evoluția sa de-a lungul secolelor fiind marcată de mai multe etape, deosebite⁶⁸. Departe de a fi, așa cum

⁶⁷ *Ibidem*, p. 35.

⁶⁸ Reconstituirea amănunțită a acestor etape, la H. Martin, *op. cit.*, p. 231-247, 252-258. Potrivit istoricului francez, *prima fază* a acestei evoluții (încheiată în secolul al XII-lea) este aceea a rezistenței "*gândirii sălbatice*" și a "*sacruului în stare brută*", fiind marcată - scrie autorul - "*de înfruntările severe dintre două sisteme religioase, două culturi, două viziuni asupra lumii*". "Reforma gregoriană", cu efortul ei susținut de încadrare religioasă a Creștinătății apusene (efort ilustrat prin câțiva termeni de bază: "*parohie*", "*căsătorie creștină*", "*disciplină sacramentală*" etc.) nu a reușit să elimine acest substrat păgân, chiar dacă a contribuit la unificarea practicilor creștine. Credințele ancestrale și creștinismul oficial au continuat să coexiste și - mai

s-a crezut, un sistem pe deplin încheșat al credinței, creștinismul “primei vârste feudale”⁶⁹ era, dimpotrivă, o religie extrem de flexibilă, neorganizată, încă, în tipare ferme și, mai ales, fragmentată din punct de vedere instituțional. Mentalitatea era, firește, cum am văzut, profund religioasă. Toată lumea, la începuturile Evului Mediu, “credea”. Formele acestei credințe, însă, erau cum nu se poate mai variate, sistematizarea fiind, în această privință, o operațiune practic imposibilă. În primul rând, dogmatica nu era pe de-a-ntregul definită, ceea ce autoriza, la nivelul datelor fundamentale ale Revelației, un “joc” interpretativ infinit mai liber decât atunci, când - mult mai târziu - elaborarea teologiei scolastice și reconsiderările teoretice aduse de Contrareformă au impus o serie de norme greu de conturat. Pe de altă parte, nici crezul creștin nu era suficient de răspândit în mase, acestea continuând să fie tributare unui amalgam de credințe vechi, doar parțial (sau deloc) creștinate, care veneau din trecutul cel mai îndepărtat. Credincioșii aveau, cu siguranță, aproape toți, o cunoaștere sumară a aspectelor celor mai frapante pentru imaginație ale reprezentărilor creștine asupra trecutului, prezentului și viitorului lumii. Dar - după cum o arată nenumărate mărturii, extrase din literatura hagiografică,

---

ales - să se întrepătrundă la toate nivelele, nutrind o religiozitate hibridă, adesea contradictorie și, în continuare, extrem de greu de controlat. *A doua fază*, din secolul al XIII-lea, se definește prin victoria anevoioasă a culturii clericale. Ea inaugurează o schimbare radicală de atitudine a elitelor ecleziastice față de “superstițiile” populare, ilustrată nu numai de apariția unei linii despărțitoare din ce în ce mai nete între ceea ce, de acum înainte, devine pietatea “ortodoxă” și multiplicitatea devierilor, dar, pe de altă parte, și de un amplu proces de epurare a credinței, prin care este înlăturată orice abatere de la regulă. Definitivarea rețelei parohiale, noile ordine religioase (franciscanii și dominicanii, augustinii și carmeliții) și, ca un corolar, prevederile Conciliului de la Lateran (1215) au constituit, în acest sens, cele mai redutabile instrumente, acțiunea lor răsfrângându-se asupra întregii Creștinătăți apusene. Cu toate acestea, cultele tradiționale au rămas încă foarte puternice, rezistența lor adoptând acum, cel mai adesea, forma denaturării practicilor legitime. Secolele XIV-XV marchează intrarea în *ultima etapă, a treia*, a evoluției creștinismului vest-european, caracterizată prin victoria conformismului religios și reprimarea sistematică a magiei și vrăjitoriei, cu care sunt asimilate toate supraviețuirile religiei populare.

⁶⁹ Expresia este a lui M. Bloch, *op. cit.*, vol. 1.

cărțile de penitență, catehismele populare sau din predicile timpului și după cum au constatat-o, deja, mai multe cercetări⁷⁰ - alături de acestea, viața lor religioasă se hrănea "cu o pluralitate de credințe și de practici care, fie că fuseseră lăsate moștenire de unele magii milenare, fie că fuseseră născute într-o epocă relativ recentă, în sânul unei civilizații animate încă de o mare fecunditate mitică, exercitau o presiune constantă asupra doctrinei oficiale", obligând-o la infinite compromisuri. Într-un cuvânt, potrivit penetrantei observații formulată odinioară de Marc Bloch (cărui îi aparține și constatarea de mai înainte), "niciodată teologia nu s-a confundat mai puțin cu religia colectivă, simțită și trăită cu adevărat"⁷¹. Mai exact spus, creștinismul "primei vârste feudale" era un amalgam uriaș de elemente "ortodoxe", ținând de un nivel superior de pietate și de practici, respectiv credințe magice, sesizabile în toate compartimentele sociale, inclusiv printre membrii elitei, chiar dacă ele erau (cu bună știință sau spontan) interpretate aici într-o formă "adaptată", potrivită cu imperativele dogmei⁷². Nu întâmplător, de aceea, unii istorici contemporani nu s-au

⁷⁰ V. în acest sens, printre altele, cartea deja citată a lui A. J. Gourevitch, *La culture populaire au Moyen Âge...*

⁷¹ Cf. *Societatea feudală*, vol. I, p. 102.

⁷² V. în acest sens subcapitolul scris de P. Dinzeltbacher, intitulat "Mittelalter" din capitolul "Religiosität" în idem (Hg.), *Europäische Mentalitätsgeschichte...*, p. 122. Semnificativă pentru indistinția în care coabitau, chiar în sistemul de gândire al persoanelor instruite, normele oficiale ale doctrinei creștine cu obiceiuri arhaice, dar creștinate, este relatarea pe care Beda Venerabilul o face despre modul concret în care au loc unele miracole taumaturgice produse după moartea regelui Northumbriei, Oswald și a Sf. Cuthbert, episcopul de Lindisfarne: în timp ce vindecările operate de ultimul se petrec într-o manieră "ortodoxă", prin contactul direct cu moaștele personajului (cf. *op. cit.*, IV. 31-32, p. 267-268), tămăduirile din primul caz nu se datorează defunctului, ca atare, ci fie proprietăților locului în care acesta murise, fie însușirilor miraculoase ale diferitelor materii din acel loc (praf și pământ), preparate într-un anumit fel. Faptul că Beda nu se pronunță deloc asupra acestor din urmă practici, ci doar le consemnează, fără a uita să specifice că ele erau proprii "multor oameni", sugerează că autorul le considera perfect normale (*ibidem*, III. 9, p. 155-159 și IV. 3, p. 212, pasaj în care autorul relatează despre miracolele săvârșite cu ajutorul prafului amestecat cu apă de la locul unde fusese înmormântat Chad, episcopul Merciei). A treia categorie de miracole prezente în relatarea venerabilului abate sînt cele produse direct, în timpul vieții, de

sfiit să vorbească despre creștinismul medieval, în totalitatea sa, ca despre un *mit*, evidențiind pericolul supraestimării succesului înregistrat de evanghelizarea maselor⁷³. Opinia lor este întărită și de

unele personaje celebre prin pietatea lor (*ibid.*, V. 2-6, p. 271-279; producătorul de miracole este aici Ioan, episcop de Hexham).

⁷³ J. Toussaert, bunăoară, pe baza unei bogate documentații referitoare la situația Flandrei în secolele XIV - XVI, comparată cu datele de istorie ecleziastică din alte țări occidentale, conchide că educația religioasă a maselor se găsea, în amintita regiune, la un nivel foarte coborât, esența însăși a creștinismului rămânând neînțeleasă multor comunități, pentru care credința se rezuma la respectarea mecanică a ritualului (*apud* A. J. Gourevitch, *La culture populaire au Moyen Âge...*, p. 368). Într-una din primele sale cărți, Jean Delumeau exprima aceeași convingere, atunci când scria că "*decreștinarea*" provocată de emergența modernității este, de fapt, un fenomen ale cărui rădăcini se cuvin căutate în pietatea amalgamată a medievalității, definită prin prezența unor credințe, rituri și practici, prea puțin, în quasi-totalitatea lor, "canonice". Potrivit opiniei sale, nu am avea nici un motiv, așadar, să situăm secolele XII - XIII la apogeul creștinismului medieval și cu atât mai puțin să vorbim despre decăderea sa în veacurile următoare. În pofida contradicțiilor care le-au marcat, atât Reforma, cât și Contrareforma (sau Reforma catolică) au promovat o creștinare mai consecventă a populațiilor europene și - în mediul citadin cel puțin - o spiritualizare a pietății incomparabil mai eficiente decât Biserica medievală. Între religia orașelor și aceea rurală a existat întotdeauna un veritabil abis, pe care păgânismul maselor nu l-a camuflat decât imperfect. Secolele XVI - XVIII nu reprezintă, de aceea, o epocă a "decreștinării", ci, dimpotrivă, a unei "*creștinări secunde*", cu mult mai largă și mai constrângătoare decât prima (J. Delumeau, *Le Catholicisme entre Luther et Voltaire*, Paris, 1971, *passim*). Ceea ce pentru istoricul francez este un proces de "recreștinare" forțată, pentru Ioan Petru Culianu este o "*cenzură a imaginarului*", operațiune prin care Reforma a încercat să epureze credința de reziduurile-i păgâne (v. *Eros și magie în Renaștere. 1484*. Traducere de D. Petrescu, prefață de M. Eliade, postfață de S. Antohi, traducerea textelor din limba latină: A. Cojan și I. Acsan, București, Ed. Nemira, 1994, *passim*). Aceleași puncte de vedere se regăsesc (sau se deduc), cu unele variații - și, câteodată, cu nuanțe semnificative - în (sau din) paginile subscrise (într-o ordine complet aleatorie) de R. Delort (*La vie au Moyen Âge*, Lausanne, 1972, volum reeditat zece ani mai târziu la editura pariziană Seuil, în colecția "Points. Histoire"), E. Le Roy Ladurie (*Montaillou, village occitan de 1294 à 1324*, Paris, 1975, cu o ediție și în limba română: *Montaillou sat occitan de la 1294 la 1324*. Traducere, prefață și note de M. Carpov, vol. I-II, București, Ed. Meridiane, 1992), J. Paul (*Biserica și cultura în Occident, secolele IX - XII*. Traducere de E.-L. Ionescu, vol.

faptul că, uneori, religia oficială nici măcar nu îngloba toate comunitățile umane, situație care s-a menținut mult timp și după secolul al XI-lea. O mărturie de epocă, bunăoară, prezentă în *Vita Sancti Willihelmi*, amintește de existența în Pădurea Neagră a unor oameni care, la data respectivă, nici nu auziseră de credința catolică⁷⁴. La aceasta mai trebuie adăugată atât calitatea mediocră a clerului, insuficient instruit, aleatoriu recrutat și manifestând - adesea - un comportament incompatibil cu etica spirituală, cât și modul incorect de celebrare a liturghiei - prezentă în mai multe variante în Occidentul medieval⁷⁵ - și, de asemenea, caracterul întâmplător al actului de predicăție, care nu căpătase, încă, importanța de mai târziu. Descoperind Aquitania în jurul anului 1000, Bernard, director al școlilor din Angers, a fost șocat cel mai mult de formele pe care le îmbrăca în această provincie devoțiunea populară, centrată în principal pe cultul moaștelor. Deși primele relicvarii antropomorfe pe care călugărul

---

I-II, București, Ed. Meridiane, 1996), J. Le Goff (*Pentru un alt Ev Mediu. Valori umaniste în cultura și civilizația Evului Mediu*. Studiu introductiv, note și traducere de M. Carpov, vol. I-II, București, Ed. Meridiane, 1986), R. Manselli (*La religion populaire au Moyen Âge: problèmes de méthode et d'histoire*, Québec-Paris, 1975), J. Ferte (*La vie religieuse dans les campagnes parisiennes (1622 - 1695)*, Paris, 1962) și alții. În opinia lui A. Vauchez, multe din aceste puncte de vedere rămân inevitabil parțiale, întrucât pornesc de la premisa unui model "pur" de religiozitate, contaminat de interpretările populare. Mai corect ar fi, ne previne el, să considerăm religia compozită și ambiguă a creștinismului medieval ca *adevărata* sa față în această epocă și unicul model de referință (v. în acest sens *Spiritualitatea Evului Mediu occidental, secolele VIII - XII*. Traducere de D. Marian și D. Barbu. Postfață de D. Barbu, București, Ed. Meridiane, 1994).

⁷⁴ Cf. P. Dinzelbacher, in idem, *Europäische Mentalitätsgeschichte...*, p. 122.

⁷⁵ Pînă în secolul al VIII-lea, obiceiurile liturgice au variat, în Occident, extrem de mult de la o regiune la alta. Bunăoară, exista o liturghie "ambroziană" (la Milano), una mozarabă (în Peninsula Iberică), alta celtică (în Irlanda), una galicană (în Franța de mai târziu), alta romană ș. a. m. d. După data menționată, grație contribuției decisive a Imperiului carolingian la procesul de unificare religioasă a Creștinătății latine, *sacramentum*-ul roman (unul din numele purtat, în epocă, de liturghie, pe lângă *ministerium*, *officium*, *mysterium* etc.) va tinde, în varianta sa gelasiană și gregoriană, să devină dominant (cf. J.-C. Schmitt, *La raison des gestes dans l'Occident médiéval*, Paris, Gallimard, 1990, p. 114 - 115).

angevin le-a văzut aici i s-au părut niște idoli la fel de periculoși ca și statuile păgâne, el a fost, totuși, constrâns să păstreze o tăcere prudentă și să nu încerce să schimbe niște obiceiuri care - potrivit mărturiei sale - aveau “o asemenea forță,...încât dacă aș fi rostit cu voce tare părerea mea..., aș fi fost pedepsit ca un ucigaș”⁷⁶. Este interesant de remarcat că, ulterior, Bernard din Angers s-a convertit la tipul de cult pe care, inițial, îl dezavuase⁷⁷.

Toate aceste particularități ale pietății specifice Evului Mediu timpuriu, dar cu prelungiri semnificative și în perioada următoare

⁷⁶ *Apud G. Duby, op. cit., p. 95 sqq.*

⁷⁷ Fizionomia difuză a creștinismului occidental până în secolele XI - XII și puternicile latențe păgâne s-au datorat, în mare măsură, pe lângă diferențele adânci, culturale și lingvistice, dintre elita clericală și păturile populare, neîndoielnic și lentoarei cu care s-a răspândit noua religie în Europa, cum o demonstrează, între altele, și creștinarea tardivă (în jurul anului 1000) a popoarelor scandinave și a celor slave din Europa centrală, ale căror vechi credințe s-au menținut mult timp, conviețuind cu principiile creștinismului sau denaturându-le, atunci când acestea contraveneau în chip flagrant vechilor eresuri. În cazul scandinavilor, de pildă o serie întregă de postulate esențiale ale noii religii par a fi fost neobișnuit de greu de asimilat. Noțiunea de *păcat*, bunăoară, interpretată ca o infracțiune față de legea divină, presupunând o reparație (după vechiul drept germanic) a fost, multă vreme, greu de asociat căinței. Infernul și ideea de expiere le erau, de asemenea, necunoscute localnicilor, ca de altfel, și noțiunea de iertare, totalmente incompatibilă cu valorile unei societăți care exalta forța fizică, bravura, performanțele militare etc. Dumnezeu unic intra, la rândul-i, într-un conflict deschis cu nenumăratele culte, mult mai familiare, ale spiritelor tutelare, “mentalitatea vikingă” ignorând și orice formă de dare gratuită, (ceea ce, de asemenea, contravenea preceptelor creștine). Aceeași situație este, aproape pas cu pas, sesizabilă și în lumea slavă, unde fidelitatea oamenilor față de puterea magică a forțelor naturale a dat naștere, prin combinare cu normele oficiale, unui soi de “creștinism folcloric”, extrem de rezistent la trecerea timpului. Cazurile de revenire temporară la păgânism au fost, de aceea, nu puține, confirmând faptul că adoptarea noii religii în ținuturile menționate - deși prefigurată de activitatea misionară a clericilor germani, englezi și irlandezi - a fost, finalmente, un gest determinat de interesele politice ale regalităților locale (pentru mai multe detalii, v. H. Martin, *op. cit.*, p.218-231 și H.-H. Kortüm, *op. cit.*, p. 303-304). În Britania anglo-saxonă, judecând după informațiile care fac obiectul *Istoriei* lui Beda Venerabilul, lucrurile au stat riguros la fel.

(secolele XI - XIII)⁷⁸, ne îngăduie să formulăm încă două observații importante. Cea dintâi - decurgînd din tot ceea ce am spus până aici - este că spiritul religios al epocii avea, la toate nivelele, un caracter extrem de *concret*, palpabil, chiar, evocat nu numai de importanța semnelor materiale în cadrul diverselor forme de credință, dar și de ponderea deosebită a *riturilor* în care fie corpul, fie părțile acestuia jucau un rol covârșitor (ca, bunăoară, în cele de *separare* și de *agregare*, comune, de altfel, tuturor religiilor). Nu întâmplător, civilizația medievală a fost apreciată, din acest unghi, și ca o *civilizație a concretului*, particularitate vizibilă, de fapt, cum am văzut deja, pretutindeni. În al doilea rând, caracterul polimorf al pietății medievale timpurii constituie, în sine, un argument suficient de convingător pentru a ne determina să privim procesul de creștinare - activ, în Europa de apus, până spre finele celui de-al X-lea veac - mai puțin ca o "expulzare" (respectiv marginalizare sau reprimare) a divinităților și eresurilor pre-creștine, cât ca o asimilare de tip metabolic, care, respectându-le conotațiile fundamentale, nu a ezitat, totuși, să le "traducă" într-un limbaj unic, conferindu-le, astfel, o dimensiune universală. O fântână din Galia, bunăoară, considerată sacră încă din preistorie, prin prezența unei divinități *locale* sau regionale, a devenit sfântă pentru *întreaga* Creștinătate, dar numai după ce a fost închinată Fecioarei Maria. De asemenea, toți omorătorii de balauri au fost identificați cu Sf. Gheorghe sau cu un alt erou creștin, iar zii furtunii cu Sf. Ilie. Din regională și provincială, mitologia populară a ajuns, astfel, ecumenică⁷⁹, supraviețuind uzurii timpului prin câștigarea unui sens mai înalt. Practicile, de asemenea, au fost supuse aceluiași proces de transmutație, ajungând să servească o finalitate care le fusese inițial străină⁸⁰.

⁷⁸ Elocvent din acest punct de vedere este, între multe altele, exemplul cultului spontan al câinelui Guinefort, sanctificat de locuitorii unei așezări din dioceza de Lyon, dar celebrat prin practici specifice eresurilor populare (pentru textul documentului, v. G. Duby, *L'Europe au Moyen Âge*, Paris, Flammarion, 1984, p. 70-73; analiza cultului a fost făcută de J.-C. Schmitt, într-o monografie celebră).

⁷⁹ Cf. M. Eliade, *Imagini și simboluri. Eseu despre simbolismul magico-religios*. Prefață de G. Dumézil. Traducere de Al. Beldescu, București, Ed. Humanitas, 1994, p. 216.

⁸⁰ Un episod relatat de Beda, care seamănă frapant de bine cu un sacrificiu uman expiator, dar "tradus" în limbaj creștin, reprezintă doar unul dintre nenumăratele exemple care întăresc

Nu trebuie să credem, însă, că atitudinea de toleranță - explicită sau camuflată - față de credințele și practicile precreștine ar fi avut doar un resort așa-zicând spontan, încurajată fiind să se înfiripe de realitățile culturale ale timpului sau de forța de inerție a structurilor mentale. Ea a fost, în egală măsură, și parte a unei *strategii* precise, concepută și promovată de cele mai înalte instanțe spirituale - inclusiv de Pontificatul roman - care au înțeles că impunerea doctrinelor oficiale nu se putea înfăptui decât pe această cale deviată și, mai ales, treptat. Este un fapt confirmat de toate sursele timpului, indiferent de natura lor⁸¹.

această încheiere. Un tânăr saxon ("băiat inocent, cu un suflet blând"), care locuia ca novice într-o mănăstire, îmbolnăvind-se de ciumă (epidemie care făcuse pînă atunci multe victime printre călugării aceluia locaș) are o viziune, în care i se arată Sfinții Apostoli Petru și Pavel. Iată cum povestește mai departe Beda episodul: "*Apostolii l-au salutat cu dragoste, spunându-i: «Fiule, lasă la o parte teama de moarte care te chinuie; pentru că astăzi te vom lua cu noi în împărăția cerului. Dar, mai întâi, trebuie să aștepti pînă ce se spune liturgia și vei fi primit Trupul și Sângele Stăpînului nostru. Atunci vei fi eliberat de boala morții și dus spre bucuriile nesfârșite ale cerului. Cheamă-l, deci, pe părintele Eappa și spune-i că Stăpînul nostru a auzit rugăciunile fraților și a privit cu îngăduință la postul și devoțiunea lor. Nimeni nu va mai muri în această mănăstire și în cuprinsul proprietăților ei de această boală, iar toți cei ce suferă acum își vor reveni și se vor însănătoși. Doar tu singur vei fi eliberat prin moarte astăzi și vei fi dus în cer pentru a-l vedea pe Stăpînul nostru Hristos, pe care l-ai slujit cu atîta credință. Dumnezeu în mila sa ți-a făcut această favoare la intervenția piosului rege Oswald, atît de iubit de Dumnezeu, care a condus odată poporul Northumbriei... Pentru că astăzi este aniversarea morții regelui în bătălie de mîna păgînilor...»". Tot ceea ce urmează se petrece în conformitate cu predicția apostolilor (op. cit., IV, 14, p. 230-231).*

⁸¹ Rolul Papalității în elaborarea acestei strategii reiese, bunăoară, din bogata corespondență a lui Grigore I. O scrisoare din 19 iunie 601, citată de Beda Venerabilul, adresată de autorul *Dialogurilor* abatelui Mellitus (unul dintre cei pe cale de a fi trimși de Pontificatul roman în Anglia pentru a consolida credința creștină) este, în acest sens, cât se poate de grăitoare. Înștiințându-și emisarul că "se gîndise cu mare grijă la problemele englezilor", papa Grigore ajunsese la concluzia că "templele idolilor aceluia neam nu trebuiau cu nici un chip distruse". "Idolii - scrie el mai departe - trebuie distruși, dar templele trebuie stropite cu apă sfântă, altare așezate în ele și relicve depuse acolo. Pentru că, dacă aceste temple sunt bine construite, ele trebuie purificate de adorarea demonilor și dedicate slujbei adevăratului Dumnezeu. În acest chip noi nădăjduim că oamenii, văzând că templele lor nu sunt distruse, și-ar putea lepăda greșeala și, adunându-se mai ușor în locurile lor obișnuite, ar putea începe prin a cunoaște și adora pe adevăratul Dumnezeu. Și, de vreme

Va fi nevoie de schișarea unui nou context și, totodată, începând cu secolul al XI-lea, de producerea unor mutații profunde, atât instituționale, cât și spiritual-liturgice, în cadrul Bisericii apusene, pentru ca diversitatea inițială a pietății să lase treptat locul unei credințe puternic formalizate și sistematic propagată în mase cu ajutorul intensei activități pastorale desfășurate de noile ordine călugărești apărute în epocă. Începe acum o nouă fază în istoria atât de complexă a creștinismului occidental, în prelungirea căreia se va înscrie, finalmente, modernitatea.

LES MENTALITES MEDIEVALES: «UN MONDE QUE NOUS AVONS PERDU».

Résumé

À première vue, la recherche des structures mentales communes à une société tellement diversifiée que celle de l'Occident médiéval pourrait s'avérer illusoire, compte tenu du fractionnement territorial, social, culturel, linguistique etc. qui particularisait cette société au Moyen Âge. Et pourtant, en dépit de cette diversité, une enquête attentive peut, quand-même, déceler des traits communs de pensée et de perception, qui unissaient tous les membres de la société médiévale, soient-ils nobles, paysans, bourgeois, moines ou clercs séculiers, sous l'empire d'une vision unique du monde.

L'esprit profondément religieux (qui n'était pas, à l'époque, le produit d'une idéologie, mais une manière d'être, ou, mieux encore, une forme d'identité collective), la croyance en miracles, l'étroite imbrication entre le sacré et le profane, le caractère intégrateur ou «global» de la pensée (totalement étrangère aux spécialisations discursives modernes) et

---

ce ei au drept obicei să sacrifice demonilor mulți boi, o altă solemnitate să o înlocuiască [pe aceasta]...Pentru că este cu siguranță imposibil de stârpit dintr-o singură lovitură toate erorile din mințile încăpățânate și oricine dorește să urce un munte, îl urcă treptat, pas cu pas, nu dintr-o săritură" (op. cit., I. 30, p. 86-87).

---

l'image d'un Cosmos hiérarchique, isomorphe et unitaire, mais, en même temps, dualiste, ne sont quelques uns de ces traits, qui contribuent à donner au Moyen Âge occidental la physionomie, tellement particulière, d'un monde «que nous avons définitivement perdu». L'auteur tente de les reconstituer à l'aide de quelques sources primaires et de nombreuses références secondaires.

O CONDICĂ DE PROPRIETĂȚI DIN ANUL 1745 A VEL VISTIERNICULUI TOADER PALADE (I)

ZAMFIRA PUNGĂ

Direcția Județeană a Arhivelor Naționale Iași păstrează un bogat material documentar privitor la o veche familie boierească din Moldova, **familia Palade**. Primii Pălădești au venit în Țările Române la începutul secolului al XVII-lea și au jucat un rol important în viața politică, socială și culturală românească timp de mai multe secole. Ei urcă rapid treptele unor mari demnități și acumulează o importantă avere. În anul 1803 familia se găsea în primele 28 de mari clanuri boierești ale Moldovei, având în proprietate 16 sate¹. Numeroasele proprietăți pe care le stăpânea în secolul al XIX lea erau rodul unor acumulări făcute timp de mai multe generații prin cumpărări, danii sau căsătorii.

Reconstituirea unei părți a averii pe care o deținea în secolul al XVIII-lea unul din cei mai însemnați reprezentanți ai familiei, vel vistiernicul Toader Palade, este posibilă folosind un **Catastif** de avere a acestuia, aflat la D.J.A.N-Iași. Documentul se găsește la fondul Manuscrise, cota 1855 și a fost scris la 1 septembrie 1745. Dimensiunile sunt de 22,5/32,5 h., și conține 140 de pagini, din care 41 sunt albe. Legătura originală, în piele maron, a fost decorată cu aplice din metal comun, cândva argintate, lucrate cu motive florale în tehnica „au. repousse”. Textul a fost redactat în chirilică, pe hârtie filigran, cu cerneală neagră și s-a păstrat într-o stare bună de conservare. Scrierea îngrijită și caligrafică este a lui Vasile Buhăescul biv vel pitar, probabil, vechil al vel vistiernicului Toader Palade.

Manuscrisul este inedit și oferă cercetătorilor informații privitoare atât la genealogia familiei Palade, cât și ale unor neamuri de mari boieri, înrudite cu ea. De asemenea, el este de un real folos celor interesați de

---

¹ Gh. Platon, Al.- Fl. Platon, *Boierimea din Moldova în secolul al XIX-lea. Context european, evoluție socială și politică (Date statistice și observații istorice)*, București, 1995, p. 94.

problematica constituirii marilor proprietăți boierești din secolele al XVIII-lea și al XIX-lea. Datele pe care le conține documentul pot fi folosite și în alcătuirea unor monografii de sate din ținuturile Tecuci, Tutova, Vaslui sau Cârlișău, care la 1745 se aflau în proprietatea lui Toader Palade.

Condica începe cu un text lămuritor pentru cititor, unde se precizează, tipul de informație pe care o conține *Catastihul*, proprietarul - *Toader Pălade* și ascendența imediată a acestuia, *fiul lui Ion Pălade vel vistiernic și nepot al lui Toader Pălade vel vornic*, precum și faptul că, proprietățile înscrise sunt exclusiv ale marelui boier „*osăbit de alți frați ai dumisale*”. Asemenea altor condici de proprietate, aceasta este alcătuită din rezumatele ale unor documente, care aduc lămuriri referitoare la constituirea, natura și evoluția domeniului feudal deținut de vel vistiernicul Toader Palade. Manuscrisul ne confirmă faptul că ginerele lui Antioh Cantemir se număra la mijlocul secolului al XVIII-lea printre cei mai bogați boieri ai Moldovei. La zestrea pe care o primește soția acestuia, Anița Cantemir, se vor adăuga daniile făcute lui Toader, fie de rude sau de domnii cărora le-a slujit cu credință, precum și achizițiile, nu puține, pe care le face bogatul dregător. Din acest document aflăm că el este proprietarul a peste nouă sate întregi, între care: Dâncenii, pe Zeletin, Pudrenii, Băcanii, Beneștii, Pătrășcanii, Măciucașii, aflate la ținuturile Tecuciului și Tutovei și avea în stăpânire alte jumătăți de sate, ca cele din Oprișești, Lighidișeni, Cucuteni (Tecuci), sau Coropcești. La acestea se adaugă un număr mare de prisăci (Lighidișeni, Năpăvădărești, obârșia Zeletinului etc.), livezi (cumpărate de la Maftai Răbăii și de la Maria, femeia lui, de la Stamatie din Târzăi și de la mulți alți răzeși), heleșteie (la Dânceni și Broșteni-Tecuci etc.), vii (la Nicorești, etc.), mori („din gura Pereschivului, sau partea Savii lui Băluș” etc.), poduri umblătoare, case etc.

Condica conține și însemnări precum: „*lui Constantin*, sau „*Tot lui Constantin*”, „*Toate acestea de la Tecuci... să fie a lui Constantin*”. Ele sunt făcute de o altă persoană decât cea care redactează textul documentului și credem că este vorba de însuși vistiernicul Toader Palade. Această adnotare, precum și precizarea făcută la începutul textului, că aceste proprietăți sunt diferite de ale altor frați ai săi, ne permit să avansăm ipoteza că manuscrisul a fost gândit de boier ca un posibil testament, Constantin fiind unicul său fiu și moștenitorul unei mari părți din avere.

Coținutul inedit și foarte bogat în informații al manuscrisului justifică punerea acestuia în circuitul științific, dar numărul mare de pagini ne determină să-l publicăm în două din numerele revistei.

Transcrierea textului s-a făcut conform normelor aprobate de Academia Română.

p.4r.

Catastih de toate moșiile dumisale Toader Păladi vel vist(iernic) fiul lui Ion Păladi vel vist(iernic), nepot lui Toader Păladi vel vor(nic) de toate moșiile ce sînt drepte a dumisale osăbit de alți frați ali dumisale cumpărături și dani, precum s-au arătat anumi mai gios care s-au scos de pre scrisorile dumisale de Vasile Buhăiascul biv vel pitar la anul de la zidire(a) lumii- vălet 7254 săpt(embrie) 1

Tecuciul

Moșii ce are dumn(ae)lui vel vist(iernic) la acest ținut de pe niamul giăpănesei sale Stamatie vel post(elnic) și giupîneasa sa Tudosca, fata Boului, cum arată anumi:

Pe satul Băneștii

- Giumătate de sat Beneștii ce-au fost a lui Ștefan Boul vel șătrar și Gheorghîță sin Dumitru Boul spăt(ar) din ispisoc de la Vasile Vodă: l(eat) 7161(1653).
- Giumătate de bătrân cu pomeți cu vad de moară cu vie daniia lui Gheoghîță cupar de la Sava sin Nastasii, nepotul lui Ilie din Benești parte maicii lui. Cu ispisoc de la Gheorghie Ștefan Vodă din l(eat) 7166 (1657-1658).
- Parte(a) ce să va alegi a lui Gligorie sin Vasile Troaicii cumpărătură lui Gheorghîță cupar cu zapis din l(eat) 7166 (1657) dec(embrie).
- Toată parte(a) ce va alegi a lui Macovei sin Costeș și a fraților lui și a surorilor sale ce-i despre soare apuni cu parte din vad de moară și cu Micu (p.4v.)și cu șese săpături și giumătat(e) și loc de viia cu noâzăci de meri cumpărătură lui Gheorghîț(ă) Boul cupar drept 12 lei cu zapis l(eat) 7169 (1660) dec(hembrie) 23. Ș-altă parte lui Vasili Barbălată ce să va

alegi cumpărătură lui Gheorghîț(ă) Boul cupar dintr-u carte de stăpânire de la Dabije vodă, din l(eat) 7171 (1662) fev(ruarie) 25.

- Giumătate de bătrân despre soare apuni cu opt pământuri în tarină și cu 3 săpături și cu pomeți și cu vad de moară cumpărătură lui Stamatie vel post(elnic) de la Apostol Chiliaș și de la ficiorii săi Vasili și Frăsina drept 2 lei cu zapis din l(eat) 7172 (1664) mart(ie) 15.
- Un bătrân cu patrușprăzeci pământuri în țarină și cu noaâsprezăci săpături și cu pomeți și cu vad de moară și din tot vinitul cumpărătură lui Stamatie vel post(elnic) de la Stratul și Mărie ficiorii lui Tofan și Vărvara și cu Mărie Costișoaia, fata lui Iosif, vară primară lui Tofan si Păvăloae cu ficiorii săi Andrii și Alexandra și Borce, brat lui Tofan, cu femeia sa Palaghie și Fărmac cu soru-sa Vasilca, ficiorii Gafiei drept 30 lei cu zapis l(eat) 7172 (1664) mart(ie) 15.
- A patra parte de sat și o vie cumpărătură lui Stamatie vel post(elnic) și giupânesei sale Tudoscăi de la cumnatul lor Iacob Boul ce-au fost armaș care i s-au venit lui la împrțală despre frații lui drept 100: lei cu zapis l(eat) 7172 (1664) apr(ilie) 2
- . -Taotă parte(a) lui Trohin, nepotul lui Moisăi câtă să va alegi cu pământuri în țarină cu parte(a) din vad de moară și (p.5r)cu săpături cumpărătură Tudoscăi post(elniceasa) giupânesăi lui Stamati post(elnic) de la Sofica, femeia lui Vasili Barbălată și de la ficiorul său Gheorghîț, iar lui Barbălată i-au fost de pre tată-său Tudor cumpărătură de la Trohin, nepotul lui Moisăi cu zapis l(eat) 7179) (1671) fev(ruarie) 5.
- O carte de la Dabije vod(ă) de pâra ce-au avut Stamatie vel post(elnic) cu Macsin Frunză și au rămas Macsin din giudecată să plătească 13 matci ce-au fost dator lui Gheorghîț(ă) cupar și 2 galbeni cibotele unui om g(o)sp(o)d și neavând el cu ce plăti, ș-au pus zi într-o săptămână, iar de n-a plăti la zi să rămâi moșiiia lui din Benești de istov, care au fost zălogită încât mai înaint(e) la Gheorghîț cupar pentru această datorie .
- O viea din Benești cumpărătură lui Stamatie vel post(elnic) de la Nastasiia Vasilioaie drept 10 lei l(eat) 7171 (1663) iun(ie) 26.
- O vie cumpărătură lui Stamatie vel post(elnic) de la Lazăr căp(i)t(an)de curteni de Tecuci drept 20 lei cu pomeți și cu loc deșchis împregiur cu zapis.

- Un pământ cumpărtură lui Gheorghită Boul cupar de la Andronic, sin Echimu, cu zapis din l(eat) 7169 (1660) dech(embrie) 26.
- Un zapis de la Gheorghă Boul cupar, fratele Tudoscăi giupânesăi lui Stamatie post(elnic) pe satul Benești de la ținutul Tecuciului cu vii și cu heleșteu și cu moară, scriind că, l-au dăruit cumnatu-său lui Stamatie post(elnic), l(eat) 7169 (1661) mart(ie) 2
- p.5v.** -O carte g(o)sp(o)d de la Duca vodă bătrânul din vâl(ea)t: 7179 (1671) ghen(arie) 26 pe vecinii de sat de Beneștii anume Macsin Frugin i Andrii i Dumitrașco frate lui Andrii, Toader sin Ștefan i Vasili ficior lui Simion i Tudorachi Antunoe cu frații lui, i Iftinca cu ficiorii ei, i Ion Dorobăț, i Ivașco i frate-său Bogdan, i Andrii ficiorul Păvăloaei, i Ionașco fratele lui Ivașco, i Toma i Gavril Rușavăt, i Apostol, brat lui Toader, ficiorul lui Ștefan, i Ion ginerili Păvăloaii i Măriuța și i Gavril și Ion, frați lui Toader, i Ștefan, fecior Păvăloaei, i Costantin, brat lui Vasili, și Gheorghită, frat(ele) lui Vasili, i Ioniță, brat lui Vasili scriind că s-au pârât de față acei oameni cu Alexandru și cu Ilie fii răpăosatului Stamatie post(elnic) și s-au dovedit că sânt vecini de Benești și s-au și certat cu bătai pentru vina lor.
- Un zapis de la Ion Dorobăț, și Gavril Rușavăt, și Ivașco, și Toma, scriind că de bunăvoia lor s-au sculat de unde au fost și au mersu în sat în Benești și s-au supus să fie ei vecini și ficiorii lor în veci postelnicului Stamatie la v(ă)let 7171 (1663) ghen(arie).
- Din a trie parte de giumătate de sat de Benești cumpărătură dum(i)sale Toader Păladi vel vist(iernic) de la Costantin ficior popii Brăescului ot Cârломănești ce-au vândut împreună cu a trie parte de sat de Țigănești drept 1 lei cu zapis din l(ea)t 7254 (1646) mart(ie) 10.
- Întritură pe aceste părți de la Pătru vodă moșilor lor lui asemeni și au avut Dorohăț din l(eat) 7098 (1589-1590).
- p.6r.**-Giumătate de sat de Oprișăști danie lui Stamatie post(elnic) și giupânesăi sale, Tudoscăi, de la cumnatu(l) său Gheorghită Boul cupar, cu zapis din l(eat) 7169 (1661)mart(ie) 2. Însă fără acest zapis alte scrisori vechi nu s-au aflat.
- Însemnare făcută, probabil, de Toader Paladi:*"Toate aceste de la Tecuci fiind apropii di Ciorăști să fie a lui Costantin".

- p.6v** -A trie parte de sat de Tigănești, cumpărătură lui Stamati vel post(elnic) de la Ștefan Boul ce-au fost vornic mare drept 150 lei din l(eat) 7174 (1665) deche(mbrie) 4.
- A triia parte de sat din Tigănești care iaste pe vale(a) Dobrotforului cumpărătură dum(i)sali Toader Paladi vel vist(iernic) de la Costantin, ficior popii Brăiescului din Cârломănești drept (*loc alb în text*) lei, cu zăpis din l(eat) 7254 (1766) mart(ie) 10, și scrie în zăpisul vânzării că de s-ar scula cineva din neamul lui cu gâlceavă că ar fi vândut și părțile lor să aibă a le da el dintr-alt(e) părți de moșie ce are. Iar dumn(ea)lui vel vist(iernic) să stăpânească cu pace
- Ispisoc de la Pătru vodă din l(eat) 7098 (1589-1590) scriind pentru această parte din Țigănești întăritură Anghelinii și frăține-său lui Avram Dorobăț, ficiori lui Huiup ce-au fost starost(e) de Putna, strămoș lui Costantin sin piopii Brăiescului. *Însemnare făcută, probabil, de Toader Păladi:*"Tot lui Costantin".
- p.7r.**-Giumătate de sat de Lighideșeni cu prisăci și cu săpături și cu tot vinitul și
- Din Glăvănești ce să va alegi și...
- Băicani, iarăși ce să va alegi danie, lui Stamati post(elnic) și giupânesăi sa li Tudoscăi de la Gheorghită Boul cupar, fratele Tudoscăi, giupânesăi lui Stamati postel(elnic), cu zăpis din l(ea)t 7169 (1661) mart(ie) 2. Inscrisoare veche numai pe Băicani ce-au aflat acest arătat mai gios.
- Toată parte(a) Nedelcăi ce să va alegi din satul Băicani cumpărătură lui Gheorghită Boul cupar de la Gheorghită sin Gligorie și a Nedelcăi drept 2 cai buni și 20 lei bani cu ispisoc de la Gheorghie Ștefan vodă, l(eat) 7165 (1658) mai.
- O carte g(o)sp(od) de la Evstatie Dabije vodă din vălet 7175(1668) fev(ruarie)20 dată de stăpânire lui Stamatie vel post(elnic) pe această parte de ocină din sat din Băicani și. Pe (*loc alb în text*)
- Altă parte de ocină de la Gheneoae ce iaste iarăș(i) la Tecuci ce-au fost cumpărătură lui Gheorghită Boul cupar de la Toader Năiman, ficiorul lui Simion Năiman din Rășpopi, câtă să va alegi parte(a) lui din tot vinitul, din zăpis ce-au arătat Stamati post(elnic) de la Toader Năiman. *Însemnare făcută probabil de Toader Păladi:*"Tot a lui Costantin".

p.7v.-Tecuciul Toată parte(a) de ocină ce să va alegi din sat din Crăești a Ursului Bracniță ce-au dat-o în danie lui Stamatie post(elnic) cu zăpis din v(ă)let 7173 (1665) fev(ruarie)14.

-Altă parte ce să va alegi a Cozmiți care au vândut-o el lui Gheorghîță Boul cupar în 2 lei, i-au dat arvoană păr ș-a alegi moși(e)a și alegându-o atunci să-i facă și alt zăpis și să-i dea și bani cât s-ar mai faci.

- *Însemnae făcută, probabil, de Toader Păladi:* "Tot a lui Costantin".

p.8r. Părțile din sat Năfordești.

-Toată parte(a) Costandii, fata lui Ion Negru, parte(a) maicii sale și toată parte(a) unchilor săi lui Toader și lui Gheorghîță Graur ce să va alegi din Năfordești cumpărătură Grozavii, gipănesăi Golii pah(arnic) drept 25 ug(hi) roșii cu ispisoc de la Vasili vodă din v(ă)let 7142 (1633) dec(hembrie)

-Altă parte de ocină dintr-același sat, toată partea ce să va alegi a Manciului și...

-Altă parte ce să va alegi a femeii(i) lui Casin dintr-același sat cumpărătură Grozavi(i) gipănesăi Stratului Bole păh(arnic) parte(a) Manciului drept 6 oi și 3 taleri bani și parte(a) fetii lui Casin, drept 8 taleri cu ispisoc de la Vasili vodă din le(at) 7144 (1635) noiemv(rie)?

-Carte gospod de la Istratie Dabije vodă din l(eat) 7171 (1663) fev(ruarie) dată de stăpânire lui Stamatie vel post(elnic) pe o vie ce să chiamă la Belciog la sat la Năfurdești ce-au fost cumpărătură lui Gheorghîță Boul cupar de la Ionașco ficiorul lui Toderășco din Năfurdești din zăpis ce-au arătat.

-O vie din satul Cărâlceștii în pădure la același ținut ce-au fost danie lui Gheorghîță Boul cupar de la Ștefan ficiorul lui Mierăuț din Cărâlcești tot la aceea carte a Dabijii vodă scrie c-au arătat Stamatie post(elnic) zăpis.

-Un loc de prisacă la sat la Năpăvădărești danie lui Gheorghîță Boul cupar de la Ion Tomuzii tot la acea carte a Dabijii vodă scrie și iaste și zăpisul.

p.8v. O parte de ocină din Năfârdești cumpărătură dumisali lui Toader Păladi vel vist(iernic) de la Adam Luca sulgeriul ce este vândut(ă) împreună cu satul Dângeni tot la un zăpis care și am dat au luat aceast(ă) moșie de la Antohi căp(i)t(an) și lui Antohi i-au fost cumpărătură de la Gheorghie pos(elnic) ficiorul lui Neculai clucer.

- Pe o parte de moșie din Gologești

-Toată parte(a) de ocină ce-au avut Sorăța și Andriaș și cu toți ficiorii ei la Bologești au fost pusă zalog la Gheorghită Boul pentru un poloboc de miere și o iapă cu mânz, cu zapis și scrie în dosul zapisului cu de la Boul au răscumpărat postelniceasa lui Stamatie cu coconul dum(i)sale.

-O parte ce să va alege din Bologești, partea lui Ion vătav, iaste oprită de Dumitru Boul spătar cu carte de la Vasile vodă din l(eat) 7146 (1637-1638).

p.9r. Pe moșie din Colonești.

-A trie parte din giumătate de bătrân și loc de moară în Zăletin și cu locuri de prisacă și cu pomeți în obârșia Zeletinului, daniia dum(i)sali Toader Păladi vel vist(iernic) de la Costantin med(elnicer), sin lui Toader log(o)făt cu zapis din v(ă)l(ea)t 7243 (1635) fev(ruarie).

-Iară lui Toader logofătului de vist(erie) i-au fost această a trie parte din giumătate de bătrân cumpărătură de la Ștefan stolnicul, ficiorul lui Toader Panaiti, cu zapis din l(eat) 7215 (1706-1707). Iar lui Hagi Panaiti i-au fost cumpărătură de la Ioana, sora Savii călugărului și a Lupului din Colonești, drept 6 galbeni ungurești și 8 lei bani de argint cu zapis din l(eat) 7189 (1680) oct(ombrie).

- *Însemnare:*"Tot a lui Costantin".

p.9v. Pe satul Dâncenii

-Sat întreg Dâncenii de pe Zeletin ce-au fost a lui Antohi căp(i)tan, ficiorul lui Neculai clucer cumpărătură dum(i)sali Toader Păladi vel vist(iernic), drept 200 de lei de la Adam Luca biv vel sulger, cu zapis din l(eat) 7248 (1740) mai 12, în care zapis scrie că acest sat l-au fost cumpărat Antohie căp(i)t de la frate-său Gheorghie viindu-să în parte(a) lui de la împărțare pără(n)țască și cumpărând Antohi o desătină la Tecuci întru a doua în domnie a lui Mihai vodă de la Costantin Costach(i) vel log(o)f(ă)t, fiind atunci comis mare și de la Adam Luca, fiind păh(arnic) al doile fiind amândoi soții cu logofătul Costantin la cumpărătoare desătinii și de la dâșii au cumpărat Antohi căp(i)t(an) și pe urmă n-au stătut Antohi să istovască slujba și au lipsit și apucând vistiernic pe Costantin log(o)f(ă)t și pe Adam Luca ce cumpăraseră slujba de la Cochivec au plătit de la casile lor și pe urmă stând la socoteală cu Antohi căp(i)t(an) înaintea banului Macrii l-au aflat rămășită cu 386 ughi 12 p(o)t(ronoci) și l-au pus la oprială să plătească banii și el au fugit de la oprială în Țara

Românească și giudecata divanului facând dreptate acestor boiari li-au dat pentru acei bani din moșiile lui Antohi cu ispisoc domnesc satul Drăgușenii și Șandreștii, la Vaslui, și satul Dăncenii, la Tecuci, dându-le și voe să le vândă cui or găsi, de de n-or vre frații lui Antohi să de banii să-și ia moșiile și împărțindu-să Adam Luca cu log(o)f(ă)tu(l) Costantin cu aceste moșii au luat logofatul Costantin satul Drăgușenii cu tot hotarul pentru parte de bani ce-au dat lui Adam Lucăi.

p.10r. satul Șăndrenii și Dăncenii pentru ai săi bani ce-au dat pântru Antohi și satul Șăndrenii l-au vândut lui Vasili Buzălă log(o)f(ă)tu(l) drept 100 de lei. Iar satul Dăncenii l-au vândut drept 200 de lei cum arată mai sus dum(i)sali Toader Păladi vel vist(iernic), iară lui Gheorghie post(elnic) i s-au vinit parte de la părinți de la Neculai cluceri(l), iar lui Neculai clucer i-au fost cumpăratură de la răzășii de acolo cum arată în gios anumi scrisorile vechi.

-Giumătate din bătrânul Oanii lui Baci cumpăratură Stratului Bole pah(arnic) de la Costantin și Vasile și Gligorce și Pătrășcan și Anton și Marie, toti feciorii Oprinii, nepoți Tonii, strănepoți Oanii lui Baci Cuza pit(ar) din l(eat) 7136 (1628) ghen(arie).

-Toate părțile ce s-or alegi cu săpături și cu vaduri de moară în Zăletin a Mihalcii biv armaș și frate-său Cozmata și surorile lor Nastasia și Salumie, ficiorii lui Pătrașco baci, nepoții Oanii lui baci cumpăratură Stratului Bolii vel șăt(rar) cu ispisoc de la Alexandru Iliăș vodă din l(eat) 7141 (1633).

-Toate părțile ce s-or alegi a lui Ion și frate-său Bălan și sora lor Vărvara, ficiorii Danciului din Obârșie, și a lui Ion pit(ar) unchiului lor, lui Avram și alt Ion Dămăcuș și Magda și Bălan, și Aftimie și Bălaia și Anesiia și Fătul, nepoții lui Ionașco.

p.10v. -Călinii cumpăratură giupânesii Grozavei a Stratului Bole păh(arnic) cu ispisoc de la Vasili vodă, l(eat) 7144 (1635) no(iem)v(rie) 20.

-Întăritură Grozavei gipânesii Stratului Bole păh(arnic) pe părțile ce-au cumpărat de la Mihalce Baci și Cozmița brat ego și sora lui Nastasiia și Solomie, ficiorii lui Pătrașco Baci, nepoții Oanii lui Baci pre unde au hotărât și i-au stâlpit ei Ursul Vraniță vornic, și Neculai Gheorman, și Simion Țirțe, și alți oamini buni de cătră Bolești și de cătră Mărzii și de cătră Lăzorești și de cătră Bălănești și au pus pietri și sămni pe din gios de cătră

Bălănești cu ispisoc de la Vasili vodă, l(eat) 7146 (1638) iuli(e) 4.

-Patru bătrâni din satul Dăncenii, parte lui Pătrașco Baci și parte(a) Danciului și parte(a) Grozii pitar și parte(a) Șuviții și cu toate sămiiile lor, cu vad de moară în Zeletin și cu râmnic cu prisăci și cu pomeți și săpături, cumpăratură lui Maței Răbăii și femeii sale Mării, fata lui Pătrașco Baci, de la Grozava, giupâneasa Stratului Bole păh(arnic) cu ispisoc de la Vasili vodă din l(eat) 7155 (1647) mart(ie) 28.

-Tot pe aceste părți întăritură lui Maței Răbăii cu alt ispisoc de la Vasili vodă din l(eat) 7160 (1652) ghen(arie) 6.

-O parte ce s-a alegi a lui Ștefan, ficiorul Samfirii parte(a) maicii lui și parte(a) Cozmăi lui Baci, cu heleșteu, cu vad de moară cu săpături, cumpăratură lui Stamatie de Tărzăi cu zapis din l(eat) 7160 (1651) noiem(vrie).9

p.11r. Părțile ce s-or alegi a Aftimii femeii(a) lui Cărhană nepoată lui Baci și nepoții lui Gheorghică și Sărghie ficiorii surorii sale Nastasii, parte părinților lor lor lui Cărhană ficiorul lui Baci, din tot venitul cumpăratură Lupului Stămati din Tărzii, drept 20 lei cu zapis, l(eat) 7169 (1661) ghen(arie) 19.

-Giumătate de bătrân cumpăratură lui Iurașco de Tărzii de la popa Ionașco și Nastasiia, fata lui Mații Răbăii, drept 70 de lei și.

-Altă parte ce s-a alegi parte lui Vasili Baci cumpăratură iarăși lui Iurașco de Tărzii, drept zăci lei cu ispisoc de la Dabije vodă din l(eat) 7173 (1662) dech(embrie) 18.

-O parte ce s-a alegi a hrății cumpăratură Lupului Stamatie de Tărzii de la Sava și Pavăl, și sora lor Frăsina ficiorii lui Maței Răbăii drept 8 lei cu zapis din l(eat) 7183 (1675) iuli(e) 18.

-O parte ce s-o alegi a Mării, femeii Sofronii cu fetile sale Dumitra și Candachiia, cumpăratură lui Iorașco căp(i)t(an) drept 6 lei, cu zapis fără velet.

-Toată parte(a) ce s-a alegi a lui Cărhană și a fetelor sale Nastasăii și Aftimii cumpăratură lui Neculai clucer de la Lupul Stamatie și de la femeia sa cu zapis l(eat) 7190 (1682) ghen(arie) 20.

-O parte de ocină a lui Ștefăniță, nepot lui Ursu Pinteii, ce i-au fost lui danie de moșu său Pinteii, iar lui Pinteii i-au fost cumpăratură de la Sofronie

Grădinărița cu livezi de pomi și cu tot venitul cumpăratură lui Neculai comis drept 10 lei cu zapis l(eat) 7193 (1685) feb(ruarie) 9.

-Toate părțile ce s-or alege a lui Iorașco căp(i)t(an) și a femeii sale, Mării și ficiilor.

p.11v. Tecuciu

Ștefan Ion și Ivașco cum au fost cumpăratură lui Iorașco de la popa Podolean și de la femeia sa Nastasie fata Răbăni și altă moșie ce-au mai avut Iorașco de la Moșii lui și de la părinții lui toată cumpăratură și o casă cu rămnic denaintea casii și cu locuri de prisacă și din hăleșteu și cu tot venitul cumpăratură lui Neculai cu zapis l(ea)71t.

-O parte de ocină dintre bătrâni ce să va alege cu săpături, cu vad de moară ce-au fost parte Tetiului feciorul Savii Răbăni, nepotul lui Maței Răbăni cumpăratură lui Neculai Antohi vel șătrar drept un cal prețuit lei și 12 lei un contăș și 5 lei un bărbărac cu zapis l(ea)t 71... iuli 1.

-Niște casă vechi ce-au fost a lui Iurașco la Dânceni danie lui Neculai Antohi șătrar de la Neculai feciorul lui Iorașco cu zapis l(ea)t 7200 (1691) fev(ruarie) .....

-Părțile de moșii anumi giuătate de bătrân ce-au fost cumpăratură lui Iorașco de la Nastasie, fata Răbăii de la popa Podolean și.

-Altă parte ce-au cumpărat Iorașco de la Vasile baci cu prisacă cu rămnic, cu vaduri de moară cumpăratură lui Neculai Antoh vel cupari de la Neculai sin lui Iorașc cupari l(ea)t 72000 mart(ie) 19

-Zapis de la Gheorghie post(elnic) ficiorul lui Neculai cluc(er) din v(ă)l(ea)t-72 ( ) av(ust) pe satul Dâncenii cu tot hotarul din hotarul Năfurdeștilor păr în hotarul Bălăneștilor care sat i s-au venit lui parte de la părinți și l-au vândut fratelui său, lui Antohi, drept lei.

p.12r.-A patra part(e) din tot satul Bălăneștii ce-i la ținutul Tecuciului, pe apa Zăletinului și cu hăleșteul cel mare întreg ce iaste pe acest hotar cumpăratură dum(i)sale Toader Păladi vel vist(iernic) de la Iordachi zăt lui lui Gheorghiiță Bărcă ce-au fost diiac de cămară și de la Ioniță Furtună sin Irimii ce-au fost sor(ă) lui Gheorghiiță Bărcă și de la ficiorul său Mirce(a), care lui Iordachi i-au fost de la femeia sa, fata lui Bărcă, iar lui Ioniță Furtună de pe maică-sa, sora lui Bărcă, iară lor l-i s-au tras această moșie de pe strămoșul lor popa Simion, din ispisoc de împărțală și de întăritură ce-au avut strămoșul lor de la Vasile vodă s-au vândut drept 70

lei și tot într-acest zăpis a vânzării scrie că cunoscând ei folos și bine de cătră dumn(ea)lui, agitându-le la nevoile și srtâmbătățile lor i-au dat și danie dum(i)sale o bucată de loc, toată parte(a) lor ce-au fost cumpăratură strămoșului lor, popii lui Simion, care loc să numești Bodiasa din Gura Bodesăi păr în fântâna Scofenelor ce s-a alege parte(a) lor, care loc iaste pre malul hăleșteului ce s-au dzis mai sus despre răsărit, iar parte(a) din Bălănești să hotărăști cu Dăncenii, aceste părți s-au vândut și s-au dăruit dum(nealui) vel vist(iernic) cu zăpis din l(eat) 7254 (1745) oct(omvrie) 7

-*Însemnare:* "tot lui Costantin." (p.12v. albă)

p.13r -Pe moșie din Cucuteni și pe hăleșteul din Broșteni

-Giumătate de sat de Cucuteni cumpăratură dumisal(e) Toader Păladi vel vist(iernic) de la Lupul, ficiorul lui Iordachi nepot lui Iacomachi șăt(rar) și de la soru-sa, Marie, drept (*loc alb în text*) lei cu zăpis din l(eat) 7249 (1 septembrie 1741- 31 august 1742).

-Un hăleșteu si cu vad de moară de la siliște(a) Broștenii, mai sus de Cucuteni, în apa Berheciului, danie dum(i)sale vel vist(iernic) iarăși de la Lupul, ficiorul lui Iordachi. și soru-sa Marie, nepoții lui Iacomacu șătrariul, strănepoții lui Pătrașco Danovici tretii log(o)f(ă)t cu zăpis din l(eat) 7249 (1741) ghen(arie) care această moșie Cucutenii și hăleșteul din Broșteni au avut ei, acești vânzători de mai sus numiți, de la moșul lor Iacomachi șă(trar) cumpăratură de la răzășii de acolo. Iară hăleșteul de la părinții săi, Pătrașco Danovici tretii log(o)f(ă)t precum arată pre larg scrisorile cele vechi anume:

-Un loc de heleșteu și de moară de la Broșteni, mai sus de Cu(cu)teni fiind drept domnesc iaste miluire lui Pătrașco Danovici tretii log(o)f(ă)t de la Dabije vodă cu ispisoc din l(eat) 7172 (1664) fev(ruarie).

-Întăritură tot pe acele hăleșteu lui Pătrașco Danovici log(o)f(ă)t de la Duca vodă din l(ea)t 7172 (1664) f(evruarie)

-Întăritură tot pe acel hăleșteu lui Pătrașco Danovici logofăt cu ispisoc de la Iliăș Alexandru vodă din l(eat) 7176 (1667) săpt(emvrie)7.

p.13v.—O casă cu locul ei cât au ținut ograda lui Iacomachi șăt(rar) de la Nastasiia, femeia lui Gavril Trușan și de la ficiorul ei Oprișan, i Romașco, i Prohira, i Irina, i Marie, drept 19 lei cu zăpis din l(eat) 7185 (1674) sept(emvrie) 5.

- A șesă parte de sat, parte Băscăi, cumpărătură lui Iacomachi de la Neculai sin Iftodi, nepotul Băscăi și de la frații săi Apostol și Vasile și Gligori drept 60 lei cu zăpis l(eat) 7185 (1674) no(i)en(mvrie) 11.
- Toate părțile ce s-or alege a lui Vasili și a fratelui său Mărdarie, ficiorii lui Andrei și cu toți nepoții lor ce-au avut de pre maica lor, Nastasiia cumpărătură lui Iacomachi șă(trar) cu zăpis din l(eat) 7186 (1676) mai 19.
- Toată parte(a) ce s-a alege a Chelsii femeia lui Panhili din Iaș(i), fata Măricăi, nepoata popii lui Vasili și a popii lui Andronic, cumpărătură lui Iacomachi șăt(rar) drept 10 lei cu zăpis l(eat) 7186(1678) mart(ie) 15
- Toată parte(a) ce s-a alege a Măricuții, fata Mării, nepoata Dochiții, fetii popii lui Simion cumpărătură lui Iacomac șă(trar) și drept 10 lei, cu zăpis, l(eat) 7186 (1678) mart(ie) 15.
- Parte ce să va alege a lui Ioniță ficiorul Saftii Toculesii, cu cumpărătură lui Iacovac șă(trar) drept 25 lei, cu zăpis l(eat) 7187 (1679) ghen(arie) 15.
- A șapte(a) parte dintr-un bătrân, parte(a) Saftii și Floare(i) fetili lui Nichifor, nepoatele lui Vasili Trușan, cumpărătură lui Iacomachi șătrariu, cu zăpis din l(eat) 7189 (1681) ap(rilie) 10.
- A șapte(a) parte ce să va alege din al șeptelea frate, părțile lui Iacob, ficiorul Anghelinii, fată lui Trușan, cumpărătură lui Iacomac șetrariul drept 100 lei cu zăpis din l(eat) 7189 (1681) ap(rilie) 10.
- p.14v.**-Hotarnică de la Negre Apostol biv vel căp(i)t(an) din v(ă)leat 7248 (1740) iulie 10 șăse bătrâni s-au aflat că îmblă satul Cucuteni, doaâ mii doa sute șeptsprezăci stânjini măsura a tot satul care să cuprind la o sută zăci funii, și fune de doâzăci de stânjâni și stânjânu de opt palme.
- Trei bătrâni întregi s-au ales de Negre că(pi)t(an) cumpărăturile lui Iacomachi șătrariul, iar trei bătrâni au rămas a răzeșilor care pe 3 bătrâni ce iaste giuătate de sat să facă stânjâni 1108 p(o)l, iar pe un, să vin(ă) stânjâni câte 370.
- Giuătate de sat ce să cuprinde pe trii bătrâni ce-au fost a lui Iacomachi șăt(rar) cumpărătură dum(i)sale Toader Păladi vel vist(iernic) de la Lupul ficiorul lui Iordachi, nepot lui Iacomachi și de la soru-sa Marie, care ș-au ales la mijloc rămâind 12 bătrâni a răzeșilor din gios și un bătrân iarăși răzășesc pe din sus. Iar prisaca de din gios care să chiamă prisaca cea bătrână s-au dat dum(i)sale vel vist(iernic) și prisaca ce(a) din sus s-au dat răzeșilor.

Hotarăle satului merg pin dzârile dialului și despre răsărit și despre apus și despre răsărit să tâmpine în capete cu hotarăle Dobrotforului și despre apus cu hotarăli Frunteștilor, iar măsura stânjenilor mai sus arătați câți stânjăni cuprinde tot satul s-au făcut din hotatul Rogojenilor păr în hotatul Broștenilor și s-au pus și sămne.

- *Însemnare. "Tot lui Costantin."*

p.15r. Pe viile de la Nicorești

-Șapte pogoane și trei hârte de vie lucrat și 3 pogoane de loc sterpu, care să răspund în unghii lui Autimir la Nicoreștii de sus cumpărătură dum(i)sale Toader Păladi vel vist(iernic) de la Gligori neguțitor și de la frate-său Ioniță neguțitor și cu nepoții lor Ioniță și Neculai, drept 93 lei cu zapis din v(ă)leat 7235 (1727).

-Un pământ de loc ce iaste în capul viilor dum(i)sale mai sus arătate, danie dum(i)sale vel vist(iernic) de la Ioniichia călugărul sãn Gherman Petre și lui Gherman i-au fost cumpărătură de la la Ion Cilibiu și femeia sa Anghelina cu zapis l(eat) 7236 (1728) ap(rilie).

-Un pământ de loc iarăș(i) în capul viilor dum(i)sale vel vist(iernic)ce iaste pe lângă pământul ce iaste danie de la Ionichie călugărul, cumpărătură dum(i)sale Toader Păladi vel vist(iernic) de la Vârlan, sin Hilonie, călugărul din Nicorești și Simion Burcan zăt călugărului, cu zapis din l(eat) 7236 (1728) ap(rilie).

-Noă pogoane ce-i sint date dum(i)sale vel vist(iernic) de la părintele dum(i)sale care sint tot la o ogradă cu cele de cumpărătură carele cu viile de cumpărătură și cu cât loc arătat mai sus că s-au mai cumpărat pre carele sînt tot vii cuprinsă tot într-o ogradă fac peste tot (**loc alb în text**) pogoane.

p.15v. Covurlui Cu viie pe o pivniță din Galați a lui Costantin.

-O casă cu pivniță și cu tot locul cât iaste împregiur păr în locul Șărbului logofătului unde iaste și peiatră în colț și despre amieazăzi, păr în drum, care (*un loc alb*) mergi pintre pivnița comisului Toderașco și pintre locul aceștie și despre apus păr în ulița care vine de la cafene la vale, cumpărătură dumisale Toader Pălade vel vist(iernic) de la Costantin sin Manolachi Tudorii, iar lui Costantin Manolachi i-au fost cumpărătură de la Hanost ungurul, cu zapis.

p.16r.-Parte din satul Lehanii de la tinutul Covurluiului danie dum(i)sale Toader Păladi vel vist(iernic) de la Gligoraș, ficiorul lui Căsiian, ginerile lui Lascar, sin Toader abageriului și de la femeea sa Tofana care și lor le-au rămas această moșie de la Ștefan, sin Toader abăgeriul, frate lui Lascar, socrul lor, și au dat danie de mai susu arătat dum(i)sale vel vist(iernic) pentru multă sprejăneală ce-au avut de cătră dumn(ea)lui cu zapis din 1(eat) 7254 (1746) mart(ie) 16. (**p.16v.** -*pagina albă*)

p.17r. Tutova

-Satu(l) întreg Măciucașii ce-i easte dum(i)sale Toader Păladi vel vist(iernic) de la călugării de Răchitoasa și cu morile din gura Pereschivului ce le-au făcut dumnealui care sat iaste dat dumisale de Paisie Arhimandritul si Neofit egumenul mănăstirii cu care au cheltuit dumnealui la 300 lei cu mâna lui Neofit egumenul de Răchitoasa și pentru aceasta au dat și călugării de Răchitoasa satul acesta cu voe lui Paisie arhimandritul și de răvașul lui Mitrofan egumenul de Miera (*lipsă în text*) însă dumnealui pest(e) bani ce-au cheltuit cu acoperământul mănăstirii au mai dat mănăstirii o parte de moșiile din Văcărești de la Putna, danie de la Ioanichie călugărul și de la frate-său Costantin Movilă având și parte și în podul ce împlă în Siret și fiind trebuitoare mănăstirii această parte pentru venitul podului ce împlă acolo o au dat dumisale mănăstirii precum să va arăta la scrisoare călugărilor.

Iar mănăstirii easte satul acesta de la Ilie spătar și lui Ilie spătar.

17 v. Tutova

-Sat întreg Măciucașii miluire lui Darie Cărăbăț vel comis de la Gheorghie Ștefan vodă care sat au fost a domnii sale dreaptă ocină de pre maica domnii sale și l-au dat danie acelui boiar pentru slujba sa cu ispisoc din băe(a)t.7164 (1656) fev(ruarie) 2.

-Tot acest sat mai pre urmă lantul sin Darie ce-au fost spătar mare căzând la mare nevoie și robie pentru niște oi turcești au agiunsu la frații lui de i-au dat acest sat să-l vândă să-s(ă) plătească de vremi ce era satul în parte altor frați și să dea ea altă moșie frați(i) lor în locul acestui sat și luând vo(i)e de la frați au vândut satul lui Ilie Stamatie vel stolnic denainte tuturor boiarilor celor mari cu zapis din văleat 7260 (1752) mart(ie) 2.

-Tot pentru acest sat mărturisește și Toader Bujoreanul ce-au fost armaș al doile ginerile lui Darie ce-au fost spătar precum acest sat i-au fost dat lui

zăstre de socră-sa Axintie spătăroae lui Darie și văzând în pre cumnatu-său Iancu căzut la mare nevoea și robiea pentru niște oi turcești au vândut acest sat Măciucașii lui Ilie Stămatie vel stolnic de-au scos pe cumnatu-său de la acea nevoe cu zăpis iscălit de toți boiarii cei mari din leat 7260 (1752) mart(ie) 23.

-Întăritură pre zăpisul lui Toader Bujoranului pe vânzare acestui sat întreg în care arată pricina

p.18r. ce s-au pomenit mai sus în zăpisul lui Toader Bujoranului cu ispisoc de la Antiohie vodă l(ea) 7260 (1752)

-*Însemnare a lui Toader Palade:* "Să fie a lui Costantin fiind lângă Gorăști" .

p.18v. Costeștii ce să chiamă și Coliceștii.

-Toată parte(a) de moșie a lui Vasile Ciochină cu vad de moară cumpăratură dum(i)sale Toader Păladi vel vist(iernic) de la Bații cu femeia sa Măriuța și cumnată-sa Tofana, fetele lui Vasile Ciochină drept lei din care bani 54 lei au plătit ei la Hagi Aliroșca din Bârlad pentru robie(a) fratelui lor Lupul sin Vasili Ciochină ce-au fost dat acei negutitori de l-au cumpărat, iar alti bani au rămas la dâșnii cu zăpis din l(ea)t 7241 (1732) mart(ie) 1 .Iar acestor vânzător le i-am cumpăratură de la acești ce să vor arăta mai gios anume zăpisăle.

-A patra parte de sat și cu vad de moară parte Savii sin lui Baluș cumpăratură lui Necoară hat(man) drept 30 lei galbini cu zăpis fără velet (1628 aprilie 12), Cat III,nr. 416.)

-A trie parte dintr-un bătrân cu vad de moară în apa Bârladului parte lui Mitrofan ficiorul Savii lui Băluș cumpăratură lui Ciochină căp(i)tan drept un cal prețuit -2 de lei și 5 galbeni bani gata cu zăpis făr(ă) v(ă)le(a)t.

-Parte ce s-a alegi a lui Măreuță sin Ghenghe din Costești cu vad de moară și cu tot venitul cumpăratură lui Vasili Ciochină drept 30 de lei cu care bani s-au scos ficior a lui de la curmeiu cu zăpis, fără velet.

-Adevereschi Ursu Vartic ce-au fost vornic cu o mărturie a sa de giudecată că din poronca g(o)sp(o)d au ales pricina între Grozav

p.19r. între Grozav Ciochină cu Mierăuță de Costești căci a zis Mierăută că Grozav Ciochină n-are moșie acolo că ar fi vândut moșie(a) lui lui Necoară hat(man) și s-au dovedit cum că Ciochină n-au vândut nimică ce-au fost vândut Sava Băloș. Și au dat ca să ție Grozav Coichină a trie parte din moară și din tot locul. Iar Mierăuț să știe să ție doaâ părți pentru cât

au răscumpărat și parte Savii lui Băloș de la Necoară hatman cu zapis fără vălet, parte Savii lui Băloș de la Necoară ha(tman) cupar fără vălet

- .-Parte(a) lui Ciochină căpitan și o roată de moară din Costești să-i oprească despre toți răzășii lui cu carte de vornicie de la Duca vodă din l(eat) 7288 (1680) mart(ie) 21 .
- Giumătate de bătrân danie lui Bejan căpitan de la Simion sin popii Nohet cu feciorii săi Ion și Toader ce-au avut ei cumpărătură de tată-său popa Nohet parte Grozavii nepoata Ruxandrii, fata lui Coleci cu zapis din l(ea)t 7229 (1721) dec(hembrie) 27
- O mărturie a Neagrui căpitan din v(ă)leat l(ea)t 7243 (1734) mart(ie) 14 scriind cum că din poronca domnii au cercat de pricinile aceștii moșii Costeștilor, ce le zâc și Coliceștii, de vreme ce era pricină cu Toderășc Tudorăi din Galați zăt lui Hrumuz trăgând în toate părțile Ciochineștilor baștină și cumpărătură la stăpânire că puind pricina că acești Costești să chiamă Negrăleștii de Sus și nu în altu satu Costeștii, osăbi(t) de Negrăleștii, arătând el și un zapis de la un Ciochină pre parte lui din Negrilești cum ar fi vândut-o lui Ramandi post(elnic)
- p.19v.și cu acel zapis trage această pricină mai sus arătată făcând Costeștii Negrilești fiind Negrileștii dați de Ramandi soru-săi lui Hrumuzt Gelin pentru o datorie și s-au divedit că Meștiaștir că acel Ciochină ce-au vândut lui Ramandi nu iaste de neamul acelor Ciochinești ce-au avut moșie în Costești și cum că Costeștii sânt osăbiți de Negrilești și vadul cel de moară pe mărturie lui Vartic vornic lui s-au dovedit c-au fost moară în trii părți :două părți a lui Mierăuță și o parte a lui Ciochină și părțile lui Mierăuță amândoi pe urmă li-au cumpărat iar Ciochină.
- Întăritură dumisale lui vel vistiernic ca să stăpânească moșie(a) din Costești cu vadul cel de moară pentru câte au avut pâră de fată cu Toderășco Tudorie și l-au rămas de la divan că nici Ramandi n-au avut treabă în Costești sau la Vadul Morii.
- Iar de s-ar afla niscai drese la niscari răzășii să scrie cu vad de moară aceea încă să încapă precât le ari parte după cum pre largu arată ispisocul de la Costandin Neculai vodă ce iast(e) din v(ă)let 7243 (1734) mart(ie) 5.
- Toată parte(a) din vadul cel de moară a Lupului Țincoca, făciorul lui Pavăl Țincorca, nepotul Colei din baștină ce s-a alegi și din giumătate de bătrân cumpărătură ce-au avut de la țiganca, sora Țicului și ficiorul ei Tetiul și

nepoata lor Gaftona, danie dum(isale) vel vist(iernic) cu zăpis din v(ă)le(a)t. 7243 (1743) mar(tie) 5.

-Însemnare "*Tot a lui Costantin*".

p.20r. Chioșul

-O parte de moșie a lui Arăton, ficiorul lui Precopi și cu văru-său Neculai, sin lui Andronic, nepoții lui Pleș din parte(a) Cărstii lui Bouleț ce s-a alege parte(a) lor cumpărătură cluceriului Ilie cu zăpis fără v(ă)le(a)t.

-Parte(a) ce s-a alege a Nastasii fata lui Dumitrașco Cârnu post(elnic) ce i-au fost ei de pre tată-său Cârnu post(elnic) cu vad de moară și cu tot venitul acelu locu cumpărătură lui Ilie cluce(r) drept lei cu zăpis din l(ea)t 7298 (1781) av(gust) 17.

p.20v.. -A patra parte din bătrânul lui Fărcă și a Boicului din patru bătrâni ce sânt în sat în Chiș ce-au fost parte lui Ion și Sărghie și sora lor Mărie și Alexandra ficiorii lui Ștefan Perghiun și Axintie cumpăratur(ă) cluceriului Enachi cu zăpis din l(ea)t 7299 (1790) mart(ie) 15.

-Giumătate de bătrân care faci a opta parte dintr-acest sat cumpăratură clucer(ului) Enachi de la Silăvăstru și frate-său Ștefan și nepoții lor Vasilachi și Gligori și sora lor Despa drept lei cu zăpis l(ea)t 7201 iul(ie).

-A patra parte dintr-un bătrân cu vatră de sat și cu săpătură și loc de fânețe și cu vad de moară în apa Bârladului, cumpăratură lui Ilie vel stoln(ic) de la Tofana fata lui Dumitrașc Epuri pârcălab drept lei cu zăpis din l(ea)t 7205 (1697) fev(ruarie) 15.

-Giumătat(e) de bătrân din bătrânul lui Bouleț parte(a) lui Dodan Bejănuță ce-au avut de pre maică-sa Safta Soloncăi ce-au ținut-o Irămie din Bârlad cumpăratură dum(i)sale Toader Păladi, vin bani drept lei cu zăpis din l(ea)t 7241 (1633) mart(ie) 9.

-O pare a lui Ion sin Vasilachi Făică și Iordache, brat lui Ion din pare moșului a Făicăi care s-au împărțit în doaă cu boncul din trei părți ce li s-au venit o parte și giumătat(e) au vândut(o) dum(i)sale Toader Păladi vel vist(iernic) cu zăpis din l(ea)t 7243 (1634) noie(mvrie) 28.

-O parte de moșie a bătrânului Liciului din part(ea) Chișului din apa Bârladului păr în zare(a) dealului, păr în capul hotarului, păr în drum și alături cu moșea cea călugărească, păr în movila ce(a) mare, cumpăratură dum(nealui) Toader Paladi vel vist(iernic) de la Andreiu Bobul nepotu lui Ion Barnic, fecior Liciului bătrânului și Neguruță.

p.21r. Neguriță nepot lui Ion Barnii și Antohi tij nepot(ul) Barnii cu zăpis din v(ă)le(a)t 7243 (1734) iul(ie) 28.

-Ș-au aflat și un izvod a Petrii Ungurului ispravnicul spătariului Ilie cu slova lui însemnând încât părți să să împarte satul Chișii, întâi arată c-au îmblat satul în patru bătrâni anume:

- Un bătrân Corpăceșii
- Alt bătrân Liciul
- Alt bătrân Goilet
- Alt bătrân Dărdără
- Și bătrânul Corpăceștilor să împart în 4 părți:
- O parte în Corpăcești și este cumpărată de spătarul Ilie
- O parte ea Gligorce
- O parte a lui Sălăvitu este cumpărată de spătarul Ilie.
- O parte a lui Bojost și bătrânul lui Dărdără iarăși să împartă în 4 părți
- O parte a lui Perdum cumpărată de spătarul Ilie
- O parte a Boucului
- O parte a lui Făiucă
- O parte a lui Dărdără.

p.21v. Iar bătrânul Liciului ce iaste a patra parte de sat să nu să împarte cu ni(meni) din care sânt niște oameni la la Focșeni.

- Bătrânul Cârstie lui Bouleț.
- Un bătrân a Cârstii Buțulă cu rudele lui
- A patra parte dintr-acest bătrân este a Zaharii și dintr-ânsul este Bejănuță.
- A patra parte din acest bătrân este a lui Doboș
- De când s-au făcut acest izvod de Petre Ungurul cât(e) părți s-or fi mai cumpărat dintr-acest sat să vor cerca și să vor îndrepta când să va hotărâ moșiea.

- Însemnare "*Tot a lui Costantin*".

p.22r. O parte din vale lui Strat

- Un bătrân cu vad de moară în apa Bârladului care moșie din sus să hotărăște cu Oprișăști și din gios cu Chișul cumpăratură dumisale Toader Păladi vel vistiernic de la Angheluță ficiorul lui Lucan din Lieaști și Costantin ficiorul lui Păvălachi din Gohor și Onecă, brat Costantin si Chiriac zăt lui Păvălachi și Iftodie cumnat lui Costantin și a Onecăi cu zăpis l(eat)7240 fev(ruarie) 4.

- Însemnare "*Tot a lui Costantin*".

- p.22v.**-Pe două bătrâni arată o hotarnică vechi a lui Postolachi din Tutova nu pomeniți sat ci numai un loc de la Tâmpeschi.
- Giumătate de sat ce-au fost al Bății din Tăbăcești și a frăține-său lui Tudorachi, cumpărătură Neculai ce-au fost vornic, la sat la Măciucaș drept 7 lei cu zăpis fără de v(ă)le(a)t 7148 (1640) martie 6
- Giumătate de bătrân danie tij de la Ionașco BățeaNeculai ce-au fost vor(nic) la sat la Măciucaș cu zăpis fără de v(ă)le(a)t
- Carte g(o)sp(o)d de la Gheorghie Ștefan vodă de stăpânire Neculii, pe cumpărătură ce-au avut de la Ionașco Bățea, giumătat(e) de loc din Tâmpeschi din parte de sus, din hotarul Chișului păr în apa Pereschivului pe unde cură apa și din vad de moară și din tot venitul din l(ea)t 7190 (1682) iulii 8
- Tot această giumătat(e) de sat din part(ea) de sus danie de la Neculița Izbașe și de la femeia sa Magda, Vasăncăi ce le-a fost lor nepoată, fată generelui lor Costantin și fetii lor Aftimie, cu vad de moară și cu tot venitul cu zăpis din l(ea)t 7181 (1573) ap(rilie).15
- Doaă mărturii a lui Vartic ce-au fost vornic scrii(n)d că din poronca g(o)sp(o)d au în care mărșu la Tâmpeschi să îndreptezi parte(a) de ocină a Vasălcăi și a lui Ionașco Bășe arată că satul să împart(e) în doaă. Și giumătat(e) de loc din parte de sus iaste
- p.23r.** iaste a lui Ionașco Băția și din part(ea) de sus are a trie parte cumpărătură al părinților săi și est(e) din hotarul Chișului păr în apa Pereschivului.
- Un bătrân cu tot venitul ce să va alegi cumpărătură lui Ilie cluceriul de Hortolomei și frate-său Afteni și sora lor Vasilca ficiorii lui Toader Dintele și Enachi și frate-său Postolachi și Mihăilă brat lor, ficiorii lui Mărdare Grăului cu zăpis din l(ea)t 7198 (1690) iuni(e) 1.
- A trie parte din giumătate cumpărătură lui Ilie Enache cluce(r) de la Tănasi feciorul Irimii cu zăpis din l(ea)t 7198 (1690).
- Giumătate de bătrân ce s-a alegi parte lui Areou cumpărătură de la Simon și femeia sa Tudosiia și Solonca și Despa fetele lui Areon cu zăpis din l(ea)t 7199 (1690- 1691).
- Giumătate de bătrân cumpărătură lui Ilie clucer de la Nafta femeia lui Toader și Mărie și Postolache și Ion și unchiul lor, Tănase și Calerie și Varvara, feciorii Irimii drept lei cu zăpis l(ea)t 7199 (1690) oct(mbrie). 1.

-Giumătate de bătrân cumpăratură lui Ilie cluceriul de la Ștefan sin Nedelcu drept lei și mărturisește iar că de na agiungi loc precum au vândut să fii a datoriu a da de a cere pământ pentru pământ cu zapis din l(ea)t 7203 (1694) 24 săpt(embrie)

p.23v. -Giumătate de sat de Tâmpeschi parte de sus cumpăratură dum(i)sale Toader P(ă)ladi vel ban de la Nastasăica, fata lui Leondar care moșie au fostu danie maică-sale Vasâlcăi de la Neculița Izbași și de la femeia sa Magda care iaste hotărâtă și stâlpită cu zapis din l(ea)t 7238 (1729) săpt(embrie) 7.

- Însemnare : "*tot a lui Costantin.*"

p.24r.Pre satul Ciorăștii.

-Un zapis de la Paisiia arhimandritul și Scheanofilaca m(ă)năstirii Vatopedului împreună cu Neofit Egumenul de Răchitoasa și cu tot soborul scriind că pentru multă datorie ce-au fost asupra mănăstirii făcut de spătătoare Tofana cu zidul si cu chiliile au vândut ei satul Ciorăștii dumisale Toader Păladi vel ban drept 800 lei și o sută de stupi cu zapis l(ea)t 7237 iuli(e)17

-O mărturie de la Safta vorniceasa lui Ion Răcoviț(ă) vornicul, muma Tofanii spătăroae mărturisind că după moarte(a) nepotu(lui) său lui Gavrel fiu lui Ilie spătar și a ficei sale Tofanăi de mult(e) ori având vorovă cu fiica sa pentru ale sale și a mănăstirii s-au zis că în locul fiu-său lui Gavril va lăsa epetropi și purtătoriu de griji de toat(e) ale m(ă)năstirii pre nopotu-său Toader Păladi vel vist(iernic) și va da dum(i)sale și satul Ciorăștii.

-Iară lui Ilie spăt(ar) i-au fost cumpăratură satul Ciorăști de la răzășii de acolo precum să va arăta în gios anume:

-Un bătrân întreg ce să numește bătrânul lui Ștefan Birnii cumpăratură lui Ilie Stan de la Miera vătavul și de la femeia lui Mărica fata lui Costantin din Iveaști și de la Cost(antin) Bușilă și de la femeia lui Mușa, sora popii lui Costachi și de la Corpaci ficiorul Stratului și de la Sanda

p.24v. fata lui Pătrașco Corpaci toți nepoții și strănepoții lui Corpaci post(elnic), din trăg, bătrâni ce îmblă satul, anumi: un bătrân Jurjău și al doile bătrân Ștefan Bârne și al triile bătrân Irina. bătrânul lui Ștefan Bârne s-au vândut de acești mai sus scriși din ispisoc de la Antioh vodă drept 100 lei din v(ă)let 7290 (1781) dec(embrie) 3.

- A tricia parte dintr-un bătrân cumpărătură lui Ilie stol(nic) tot de la acești răzăși ce s-au scris mai sus ce-au fost cumpărătură moșului lor, lui Corpaci post(elnic) de la Teron și de la Văsăi și de la Ilie Taitul și de la frat(e) său Vărtan iarăș(i) dintr-acel ispisoc de la Antiohi vodă.
- A patra part(e) din bătrânul lui Jurjău cumpărătură lui Ilie stol(nic) cu acelaș(i) ispisoc de la Antiohi vodă de la popa Vasile, ficiorul lui Simion Lăbuș și nepotu(l) său Simion ficiorii lui Gligoraș Lăbuș și frate-său Ioniț(ă) și Stratul și Mărdariea și Nast și nepotu-său Vasil(e) Lacu și Ștefan și sora lor Darie ficiorii Iftimii și nepoatele lor Tudosca și Cnejă, toti nepoții lui Jurcău drept 40 lei.
- A patra parte din bătrânul lui Jurjău cumpărătură lui Ilie într-acelaș ispisoc de la Antiohi vodă de la Ignat și de la ficiorii săi, albul și Apostol, nepoții lui Jurjău, drept 40 lei.
- p.25r.** A opta part(e) din bătrânul lui Jurjău cumpărătură lui Ilie stol(nic) cu acelaș(i) ispisoc de la Antiohi vodă, de la Savii ficiorul Fiiclesăi nepoti Tanții strănepot lui Jurjău drept 25 lei.
- A opta parte din bătrânul lui Jurjău cumpărătură lui Ilie stol(nic) de la Stratul ficiorul Tonții strănepot lui Jurjău drept 20 lei.
- O altă parte ce s-a alege a lui Echim cumpărătură lui Ilie Stolnicul de la Tudora ,fata lui Echim și de la ficiorul ei Simion și nepotu-său Gligoraș drept 91 lei.
- O part(e) din bătrânul lui Jurjău ce-au avut mănăstire Soveja, danie de la Enachi sulgeriul schimbătură cu Ilie stol(nic) cu Rafail egumenul de la Soveje i-au dat călugării această part(e) din Ciorăști și Ilie stol(nic) au dat călugărilor de Soveje parte(a) sa din Costești ce-au avut dumn(ea)lui. danie de la Frosii și de la soru-sa Nafta ficiorii lui Toader Negrul tij dintr-același ispisoc de la Antiohi vodă.
- A patra parte din bătrânul Măraii cumpărătură lui Ilie stol(nic) de la Gheorghită ,frate-său Ștefan, ficiorii lui Pătrașco Spaimă nepoț(i) lui Petru, strănepoț(i) Mării drept-
- p.25v.** Soraii, Ruxanda fetele lui Dumitrașco Epure ce-au fost pârcălab drept lei care și lor le-au fost danie de la Vartic vor(nic) din drese de la Vasile vodă și din mărturie de alegere de la vornicii de Bârlad tij cu ispisoc de la Ant(i)oh vodă.

- A opta parte din bătrânul Mării cumpăratură lui Ilie stolnicul, de la Dumitrașco dani(e)și Arhip strănepoți Mării drept tij cu ispisoc de la Antiohie vodă.
- Din a opta parte din bătrânul Mării dintr-un bătrân giumătat(e) cumpăratură lui Ilie stol(nic) de la Aritona și sora ei Marta fetele lui Pătrașco, nepoatele lui Iurașcu Huștiul carii împreună cu moșie au vândut și o paragină de vii cu livezi de pomi în siliște și di(n) tot vinitul iarăș(i) cu acelaș(i) ispisoc de la Antiohie vodă.
- O vie în sat în Ciorăști în pădure, în dealul cel mare cumpăratură lui Ilie stol(nic) de la Arhip și de la frate-său Savii și de la sora lor Măriea și Ștefan ficiorul lui Toader Hăciun care vie le-au fost de la tată-său Toader Hociun.
- Și altă vie au mai vândut Arhip ficiorul Hociului și Ostahi care vie au fost a lui Gavril Toad(e)r ficiorii Hociului tij dintr-același ispisoc de la Antohi vodă.
- p.26r.** -O vie cu livadă cu pomi în dealul cel mare, cumpăratură lui Ilie stolnicul de la Safta și frate-său Aron ficiorii lui Precop care vie au fost a tatălui lor lui Precop tij dintr-acelaș(i) ispisoc de la Antohi vodă.
- O vie de pogoani din dealul cel mare cumpăratură lui Ilie stol(nic) de la Dămiiian și frate-său Gheorghit(ă) ficiorii lui Gligori Huștiului care vie au fost al unui văr primari a lor a Cărstii ficiorul Mării tij dintr-același ispisoc de la Antohi vodă.
- Giumătat(e) de pogon de vie în Dealul mare cumpăratură lui Ilie stoln(ic) de la Gheorghit(ă) ficiorul lui Spaimă iarăș(i) di(n)tr-același ispisoc.
- A triea parte din giumătat(e) de bătrân part(ea) lui Toader ficiorul lui Ilieș ce-au avut de pre tată-său și de pe mătuși-sa Marie cumpăratură lui Ilie stol(nic) drept lei cu zăpis din l(ea)t 7198 (1690) mar(tie) 18. Acest zăpis fiind mai vechi decât ispisocul lui Ant(i)ohi vodă în care sânt toate alt(e) cumpărături. Dar acest zăpis nu s-au aflat pus în ispisocul de întăritură.
- O vie ce-au fost a lui Costantin Corpaci zălog la Ilie stol(nic) drept 66 lei cu-----de n-a da banii la zi să rămână viea de ispisoc cu zăpis din v(ă)le(a)t 7205 mart(ie) 15. Și aceasta în mai vechi decât ispisocul lui Antiohie vodă și la ispisoc nu s-au aflat întărit.
- p.26v.** -O vie păragină alătore cu viea Huștiului cea din sus cumpăratură lui Ilie stoln(ic) de la Nafta călugărița cu ficiorii săi Vasili și Toader și Ion și Mihai și Mărie, care le-au fost și lor cumpăratură de la Corpaci cu zăpis din l(ea)t 7205 (1697-1698). Și acest zăpis fiind mai vech(i) decât ispisocul lui Ant(i)ohi vodă nu s-au aflat pus la ispisoc.

- A patra parte dintr-un bătrânoi lui Jurjău cumpăratură lui Ilie stol(nic) de la Andronachi ficiorul lui Ion Morhan și unchiul său Toma, sin lui Ilie, drept bani cu zăpis făr(ă) de velet. Și acest zăpis încă nu s-au aflat întărit la ispisoc.
- Din o altă parte dintr-un bătrân giunătat(e) cumpăratură lui Ilie stol(nic) de la Dan ficiorul Drăgunii fetei lui Ifrim Huștiul și Marta cu soru-sa femeia lui Pătrașco, ficiorii lui Ifrim Huștiul. Căci având el o a patra parte dintr-un bătrân cu verii lor cu Dămiian și cu frate-său Gheorghîț(ă) ficiorul lui Gligori Huștiul și cu vărul lor Dămiian ficiorul Mării, fetii lui Ifrim Huștiul, acești de mai sus numiți au vândut numai part(ea) lor ce li s-au venit dintr-un bătrân giunătate. Iar parte(a) verilor lor ce s-au scris mai sus, care face iarăși din a patra parte dintr-un bătrân giunătate, au rămas nevândută cu zăpis l(ea)t 7290 (1682) mart(ie) 21.
- A opta parte din bătrânul Mării parte(a) lui Ostahie și a femeii sale Doda, fata lui Ion nepot Hăciului și Pavăl sin Axintie, fată Huciului și Arhip sin Toader Huciu și Dodolina, fata lui Saiul careli li s-au vinit lor afară din a opta parte de bătrân ce iaste parte verilor lor Hușteștilor cumpăratură lui Ilie stol(nic) cu
- 27 r. -O parte de loc din sat din Ciorăști parte Nastasăii femei(i) lui Leondare, nepoata lui Costantin Grecul, ce-au fost cumpăratură moșu(lui) său lui Costantin Grecul de la Vasili Jgheabu ficiorul lui Pleș călugărul din Ciorăști, danie dum(i)sale Toader Păladi vel ban cu zăpis din l(ea)t 7237 (1729) iuni(e) 25.
- O scrisoare hotarnică s-au aflat în hârțiile spătariului Ilie drept l(ea)t 7202 (1694) iuli(e) 20 neiscălită de nime(ni) din ce pricină nu arată numai scrie că pe poronca domnească au mersu acei hotarnică să hotărască satul Ciorăștii și măsurând locul aflat în tot satul despre răsărit în frunt(e) șase sute patruzăci și doă de pași. Iar despre apus din hotarul Costeștilor și din capul Rădiului păr în capul Dumbrăvii, în hotarul Iuganilor s-au aflat cinci sute patruzăci paș(i) făr(ă) pădure în sus și pe (h)otarnicul satului pe căți bătrâni îmblă satul și cât au cuprins cumpărăturile lui Ilie stol(nic) în câmpul și în păduri arătând anume mai gios.
- -Pentru bătrâni s-au aflat că îmblă satul Ciorăștii anume: -
  - -Un bătrân Ștefan Bârme și
  - -Alt bătrân Jurjău și

-Alt bătrân Mărie iarăș(i) să vie pe un bătrân cât doă sute patrusprezăci paș(i) în frunt(e) răs(ă)rit să vie pe un bătrân, iar despre apus din Răd păr în capul dumbrăvii să vii cât o sută patruzăci și șesă pași tij pe un bătrân.

p.27v. - O sută partruzăci și trei pași în frunt(e) despre răsărit care fac doă părți din bătrânul Bărnii, au cuprins cumpărăturile lui Ilie stol(nic), iar a treia part(e), tot dintr-acest bătrân care fac paș(i) șeptezăci și unul. Iarăși în frunte despre răsărit au rămas al popii lui Costachi.

- O sută optzăci și (șapte) pași înfrunt(e) despre răsărit iar despre apus pași au cuprinsu cumpărătuile lui lie stol(nic) din bătrânul lui Jurjău căruie îi zăc și a Vicolenilor, iară doăzăci și șept(e) paș(i) despre răsărit și paș(i) despre apus dintr-acest bătrân au rămas al mănăstirii Sovejii, care au cuprins tot bătrânul care s-au dat despre Costești.

-O sută cincizăci și noaă de pași și giunătat(e) în frunt(e) despre răsărit și o sută noaă paș(i) pl. despre apus au cuprinsu cumpărăturile lui Ilie stoln(ic) din bătrânul Mării, ș-au rămas a patra parte din bătrânul Mării care fac cincizăci și trii de pași loc răzășesc a tuturor ce vor fi din bătrânul Mării.

-Pădure în care s-au împărțit în trii părți pe trii bătrânii și din drumul Paltinii în gios păr la câmpu(l) și din muche(a) dealului răsăritului, din proteva drumului Paltenii în gios, păr la câmpul, s-au venit bătrânul lui Vicoli și Jurjău carele iast(e) cumpărat de Ilie stol(nic) să fie dumn(ea)lui stăpânitoriu a dijmui și din văi și din curătură și din tot venitul. Iar din drumul Păltenii în sus, păr în râpa Ursoii și la Vale păr în poiană.

p.28r. păr în poiană la câmpu s-au dat bătrânului Mării(I) Și această parte s-au măsurat având cumpărătură de Ilie stol(nic) și s-au aflat din drumul Paltenii păr în râpa Ursoii 378 pași din care s-au vinit stolnicului Ilie doă sute șeptezăci și șept(e) de pași giunătat(e) s-au rămas răzeșilor și doi pași și giunătat(e) în pădure din bătrânul Mării. Iar din râpa Ursoi păr în fundul văii Ciorăștilor, și păr în drumul ce mergi pe matca Ciorăștilor, la deal, la poienile lui Corpaci, acesta loc s-au dat bătrânului Bărnii, care să vii lui Ilie stolnicului doă părți și a treia parte au rămas a popii lui Costachi.

-Întăritură pe satul Ciorăștii de la Grigorie Ghica vodă din v(ă)le(a)t 7240 (1732) ghen(arie) 10.

-Întăritură de la Costantin Neculai vodă tij pe satul Ciorăștii cu ispisoc din l(ea)t 7241 (1733) av(gust) 15.

- O (s)crisoare de la Ioniță Huștiul sin lui Dămăian, nepot lui Gligori Huștiului și Artenie și Lupul, brat Ioniță și Iftimi tij brat lor și s-au dat și Doroftie și Mărie surorile lor și Petre și Vasili sin lui Gheorghită Huștiul și Toader sin lui Pavel, fratele lui Dămiean și Ion Huștiul, nepot de sor(ă) lui Dămiean sin Angheluță sor(a) lui Dămiean și lui Gheorghită Huștiul mărturisind ei că va vind(e) parte(a) de moșia în bătrânul Mării pe care loc au avut și vii.
- S-au rugat dum(i) sale Toader Păladi vel ban, ca să le aleagă dumnealui a lor part(e) de o parte și să n-aibă despre dumn(ea)lui supărare de zăciuală la viile lor, și dumn(ea)lui încă să n-aibă supărare despre dânșii din câmpu. Și mergând dumn(ea)lui împreună cu dânșii, cu dânșii și cu alți(i) le-au ales locul în part(e) de sus din viea Cimbăloaii la deal, pe drumul ce mergi pin fundul Ursoii iarăș(i) păr în hotarul Tecuciului împregiur pre unde s-au pus și pietri și s-au stâlpit. Și viea făcută de Lupul sin lui Simion Bușilă fiind într-acest hotar au dat-o dumn(ea)lui acea vie lui Ioniță Huștiul pentru căm o vie a lui Ioniță Huștiul a rămas în part(e) dum(i)sale. Așisdere și altă vie vechi ce s-au venit Lupului și Petrii au învoit dumn(ea)lui vel ban fiind viea vechi de la părinții lor măcar că s-au venit pe locul dum(i)sale să mi-o zăciuiască cât a ține ace(a) vie din gard în gard. Iar de s-ar mai afla cineva cumpăratur(ă) din parte lor să n-aibă a gâlcevi pe dumn(ea)lui vel ban ci să mergi în parte lor. (Însemnare. "*Tot a lui Costantin*").
- p.29r.** - Doă pogoane de vie în fundul Ciorăștilor și cu loc stârpu ce este în lăuntru gardului cumpăratură pe trii ispravnicului lui Ilie stol(nic) de la Ion Huștiul din Ciorăști și de la femeia sa și feciorii lor cu zapis din l(ea)t 7220 (1711) sept(embrie) 18.
- Trei pogoane de vie din sat din Ciorăști ce-au fost a lui Puiul lui Cucos însă numai vița schimbatură cu dumn(ea)lui Toader Păladi vel ban, dând Lupul Cucos acele 3 pogoane de vie dumisale vel ban, de la Adam sulgeriul cu zapis din l(ea)t 7220 (1712) mart(ie) 2.
- Un pogon de vie și giunătat(e) de pogon curatură lângă viile Lupului Cucos cumpăratură dum(i)sale Toader Păladi vel ban de la Vasili brat Lupului Cucos drept 10 lei cu zapis din l(ea)t 7220 (1712) mart(ie) 3
- Un pogon de vie din Ciorăști iarăș(i) lângă viile Lupului Cucos cumpăratură dum(i)sale vel ban de la Vasili Huștiul drept 21 lei cu zapis l(ea)t 7220 (1712) mart(ie) 3.

- O vie de pogoane cu loc de cramă și cu loc de ogradă în dealul Lieștilor, pe hotarul Treponeștilor, cumpăratură dum(i)sale Toader Pălade vel vist(iernic) de la Sanda Negruțoae și soru-sa Safta Comșoae, fetele lui Vasile Galeri surori Hâncului Galeri împreună cu nepotul lor Gavrilaş și cu ginerile lor Costantin, drept 8 lei cu zăpis din l(ea)t 7243 (1735) oct(ombrie)13.
- Cinci pogoane de loc sterpu în frunt(ea) vii lui dum(i)sale din gios ,din cap în cap,ce-au fost săpătură lui Corban celui bătrân cumpăratură dumisale Toader Păladi vel vist(iernic) de la Eni Corban pârçălabul și de la Ursul sin Todera~co Corban și Lupului sin Vasili călugărul și Ion zăt Vasili Corban drept 10 lei cu zăpis din l(ea)t 7237 (1728) av(gust) 12.
- p.29v.** -Opt pogoane și giuământat(e~ de vie de la Cucuiu cumpăratură dum(i)sale vel vist(iernic) de la Paisie arhimandritul egumenul de Răchitoasa drept o sută de lei căci având ei mult(ă) vie neputând să le lucreze toate și mănăstire fiind îndatorită au socotit decât să ste(a) paragină mai bine să-s(e) ușureze de datorie mănăstirii cu zăpis din l(ea)t 7237 (1729) mai 25.
- Trei pogoane și giuământat(e) de vie la Triponești cumpăratură dum(i)sale Toader P(ă)ladi vel vist(iernic) tij de la Paisie egumenul de Răchitoasa care s-au vândut pentru ușori(n)ța datorii mănăstirii cu zăpis din l(ea)t 7237 (1729) av(gust) 8.
- O vie de pogoane de la Triponești ce sânt într-un gard cu viile dum(i)sale Toader Păladi vel vist(iernic) și cu locul ce-i sterpu de la vale de-n afară de gard cumpăratură dum(i)saâle vel vist(i)ernic de la Gheorghii și Toma ficiorii lui Lefter poroșnic cu zăpis l(ea)t 7247 (1738) deche(mvrie) 5.
- Doaâ pogoane de vie întregă și giuământat(e)de hirt vie paragină și pl hărtă ,loc sterpu, schimbătură dum(i)sale Toader Păladi vel vist(iernic) cu Safta Comșoae și cu fiu său Iordanii și cu Coceală și Vasăli au luat ei schimbu de la dumn(ea)lui vel vist(iernic) altă vie ce să numește a lui Leontie, în Triponești, în care s-au aflat un pogon și o hertă vie lucrată și 20 prăjini țărână și le-au dat și bani 46 lei 9 plg. bani pre câtă vie le-au lipsit din schimbu și pentru alte cheltuieli a lucrului cu zăpis din l(ea)t 7247 (1739) apr(ilie) 3.
- Patru pogoane de vie schimbătură dum(i)sale Toader Păladi vel vist(iernic) cu Căst(e) Iamandi păh(arnic) luând dumn(ea)lui acest(e) 4 pogoane de la Că(r)st(e) Iamandi. (**p.30r.filă albă**)

- p.30v.** Cărste lamandi și i-au dat Cărstii alt(e) 4 pogoane ce-au fost cumpăratură dum(i)sale vel vist(iernic) de la Mane armanul, iar Manii armanul i-au fost date de la Lefteroaie cu zăpis din l(ea)t 7249 (1741) mart(ie) 15. (Însemnare "*Viile de la Cucu și viile de la Cucuș și de la Petru a lui Costantin*").
- p.31r.** Satu(l) întreg Putrednii, în ținutul Tutovii, pe apa Pereschivului, ce-au fost a lui Toader Păladi vornicul cel bătrân și de la Toader Păladi au rămas la fiu-său Costantin Păladi și de la Costantin Păladi au rămas la soțu său Aneta dându-i-să ei ispisoc niște odoară ce i-au prăpădit soțu său Costantin Păladi și Anita l-au vândut dum(i)sale Toader Păladi vel vist(iernic) drept lei cu zăpis l(ea)t 7245 (1737) mart(ie) 20. (Însemnare "*Tot a lui Costantin*").
- p.31v.** Pre părțile din Mărășești.
- Toată part(ea) de moșie baștină în parte(a) de sus ce-au avut Chirica, brat lui Trohi ficiorii Nichiții danie dum(i)sale Toader Păladi vel vist(iernic) cu pomet și cu vad de moară și cu tot venitul acelu loc cu zăpis din l(ea)t 7243 (1735) mai 23.
- Un loc de prisacă ce est(e) în fundul Tutovii ce să chiamă la Brad cumpăratură dum(i)sale Toader Păladi vel vist(iernic) de la Mihălachi Dabije drept 20 de lei cu zăpis din l(ea)t 7244(1736) mart(ie) 12. În zăpisul cel vech(i) acestui. loc de prisacă nu l-au dat și să aibă a-l da.
- Giumătate de sat de Cropcești și cu doă vii danie lui Stamati po(s)t(elnic) și giupănesii sale Tudoscăi de la cumnatu-său Gheorghită Boul cupar, arătând în zăpisul cel de danie că i-au fost drept moșie de părinții lui și cumpăratură, însă în viața lui să fie toat(ă) în sama lui, iar după moarte(a) lui și această moșie și altele toate să fie dăruit cumnatu-său lui Stamati post(elnic) și surorii sale Tudoscăi cu zăpis l(ea)t 7199 (1691) mart(ie) 20.
- p.32r.** Băcanii
- Satu(l) întreg Băcanii danie dum(i)sale vel vist(iernic) de la unchiul său Costandin Păladi, iar lui Costantin Păladi iau fost de la tată-său Toad(e)r Păladi ce-au fost stolnic. Iar Toader Păladi arată un zăpis din l(ea)t 7277 (1772) iul(i) 11, cum că s-au tocmit și s-au așezat cu Bejan Gheuca și cu Enachi biv vtori păh(arnic) ș-au dat lui Bejan 100 de stupi buni și lui Enac(hi) pah(arnic)i-au dat toate părțile ce-au avut Gheuca spătariul și jăpâneasa lui, Mărica la sat la Mânzați și la Hălărăști.

- A patra parte din bătrânul lui Maței din sat din Stângaci ce-i pre Smila cumpăratură lui Enachi vel cărăș de la Vasili și Necula ficiorii Mării, nepoții lui Maței, care această parte de moșie est(e) dăruită dum(i)sale Toader Păladi vel vist(iernic) de la mătușa dum(i)sale Tofana spătăroae.
- p.32v.** Un vad de moară în apa Bârladului din gios de Mamina și din gios din gura Horăeții ce iast(e) pe locul Fărămeștilor moșiea ficiorilor Dabijii, cumpăratură dum(nealui) Toader Păladi vel vist(iernic) de la Mihălachi și Bejan și Tacul cu zapis din l(ea)t 7239 (1731) mai 15.
- Părțile de moșie de la Bejan sin Ștefan Scărlet.
- Giumătat(e) din hotarul ce să numește Iapa care este hotărâtă de Velicico hatmanul din movila Epui, în sus, păr în gura Horăiții ce cuprind(e) acest hotar giumătat(e) est(e) a verilor săi ficiorii Dabijii.
- Și iarăși giumătat(e) din hotarul Negoștilor ce este de această parte de Bârlad din Mamina, în gios, păr în hotarul Bujorănilor ce e(s)t(e), iarăși, giumătate a lui și giumătate a ficiorilor Dabijii. Aceste părți fiind a lui Bejan sin Ștefan Scărlet, osăbit de alți frați a(i) lui, le-au dat în danie dum(i)sale Toader Păladi vel vist(iernic) lăsându-să moart(ea) lui să-i grijască și plătindu-i și de alt(e) datorii a lui, cu zapis din l(ea)t 7247 (1739) apr(ilie) 10.
- p.33r.** -Pe satul Pătrășcanii și alt(e) părți de ocină a lui Gheorghieș ficiorul lui Vasăli Gheuca jicnicer.
- Satu(l) întreg Pătrășcanii și cu toat(e) alte părți de moșie dintr-alte locuri ce va da parte lui Gheorghieș și țigani câți s-or afla drepti a lui, danie dum(i)sale Toader Păladi vel vist(iernic) de la Gheoghieș sin Vasili jit(nicer), nepot de fată Marii Gheuculesăi visternicesii lăsându-să în cu totul asupra dumisale plătindu-i de toate datorii și toate trebuințele și chevirmisala din viața sa precum și grije după toate să fie asupra dum(i)sale l(ea)t 7252 (1744) apr(ilie) 20. Afară din partea sa de moșie din satul Hărmenesți de pe Jărabăț ce-au rânduit tuturor fraților și nepoților lui făcând parte și lor cu zapis.

UN REGISTRE DE PROPRIÉTÉS DE L'ANNÉE 1745
DU GRAND TRÉSORIER TOADER PALADE(I)

Résumé

Le document inédit que nous introduisons dans le circuit scientifique se trouve à D.J.A.N. Iași (Direction Départementale des Archives Nationales de Iași) – Fonds Manuscrits, cote 1855. Le manuscrit est un registre de propriétés du grand trésorier Toader Palade, daté le 1er septembre 1745. Le contenu riche en informations est utile aux chercheurs qui s'intéressent aux études généalogiques, à la problématique de la constitution des grandes propriétés nobiliaires des XVIIIe et XIXe siècles, ou à la réalisation de monographies des villages des régions Tutova, Vaslui, Tecuci Cârligătura, etc.

Traduit par Coralia Costăș

IMPRESII DE CĂLĂTORIE LA DUNĂREA DE JOS, ALE UNUI DIPLOMAT ENGLEZ (1790-1791)

VENIANIM CIOBANU, ANGELA JIANU

Implicațiile imediate, dar, mai ales, cele pe termen lung, pe care le puteau determina condițiile păcii, impusă de Rusia, Imperiului Otoman, la Küciük-Kainargi, la 21 iulie 1774, asupra raportului de forțe, pe continent, au neliniștit puterile europene, îndeosebi, pe cele ce aveau o pondere însemnată în sistemul politic european. Prima a reacționat Austria care, urmărind să limiteze, cât mai mult posibil, spațiul de manevră al Rusiei, în Europa Orientală, s-a grăbit să-și extindă granița spre sud-est, pe seama domeniilor Imperiului Otoman, anexând nord-vestul Moldovei, pe care l-a denumit “Bucovina”¹.

Demersul austrieților a determinat, însă, doar protestul guvernului englez, dar și acesta limitat numai la câteva formulări diplomatice. În viziunea cercurilor conducătoare, de atunci, de la Londra, anexarea nord-vestului Moldovei constituia, într-adevăr, *un rapt*, ce nu putea fi justificat – în pofida eforturilor, în acest sens, ale imperialilor – prin invocarea vreunui principiu de *drept european public*².

Totuși, Poarta nu a solicitat sprijinul diplomatic al Marii Britanii nici pentru recuperarea “Bucovinei” și nici, măcar, în scopul aplanării stării de tensiune, din raporturile sale cu Rusia, acutizată tocmai de stipulațiile tratatului de la Küciük-Kainargi. În acest din urmă caz, otomanii au trebuit să țină cont de natura raporturilor anglo-ruse, puternic marcată de interesul Londrei de a-și asigura dacă nu colaborarea, efectivă, a Rusiei, cel puțin neutralitatea ei binevoitoare, față de războiul pe care îl purta, încă din anul 1775, împotriva coloniilor sale, din America de Nord, sprijinite, apoi, de Franța și de Spania. De aceea, Anglia a

¹ Pentru detalii, în legătură cu această anexare, vezi, între altele, V. Ciobanu, *La granița a trei imperii*, Iași, Ed. Junimea, 1984, p. 11 și urm., și indicațiile bibliografice; M. Șt. Ceaușu, *Bucovina habsburgică. De la anexare, la Congresul de la Viena. Iosefinism și postiosefinism (1774-1815)*, Iași, Fundația Academică “A. D. Xenopol”, 1998, p. 49 și urm., și indicațiile bibliografice.

² P. Cernovodeanu, *The Taking away of Bukovina (1775) and the Assassination of Grigore III Ghica of Moldavia as Highlighted in English Diplomatic Reports of the Time*, în *Revue Roumaine d'Histoire*, 3-4, 1994, p. 278, p. 10bis.

lăsat, de fapt, Rusiei, “mână liberă”, în problema orientală, de vreme ce s-a limitat, doar să “contribuie” la refacerea flotei de război otomană³.

Evoluția problemei orientale, în deceniile opt și nouă, ale secolului al XVIII-lea, marcată de încheierea “crizei crimeene”, pe care Rusia a “rezolvat-o”, prin anexarea peninsulei, anexare consacrată, din punct de vedere juridic, prin convenția ruso-turcă, din 8 ianuarie 1784⁴, a ridicat, însă, noi semne de întrebare, la Londra. Deoarece, dobândind Crimeea, Rusia își asigură, în mare măsură, controlul asupra Mării Negre și își deschidea calea către dominația comercială, mai întâi, în Marea Mediterană, în detrimentul Angliei și al Olandei⁵. Ca urmare, Marea Britanie nu a sprijinit, diplomatic, noua “agresiune” a Rusiei, la adresa sistemului politic european. Nici de acea dată, nu a putut, totuși, face, mai mult decât atât, întrucât Rusia a refuzat să dea curs intervenției sale, întreprinsă, la cererea Porții vizând determinarea Rusiei să se retragă, din Crimeea⁶.

Perspectiva ca Rusia să-și asigure o poziție discreționară, în Orientul European, a devenit și mai evidentă, la sfârșitul deceniului nouă, al secolului al XVIII-lea, perspectivă deschisă de noul război, pe care l-a provocat, împotriva Imperiului Otoman, declarat, după cum bine se știe, de Poartă, la 4/16 august 1787, iar de Rusia, la 15 septembrie, același an, în care, la 9 februarie 1788, a intrat și Austria, dar ca aliată a Rusiei. Pentru a o evita, Marea Britanie a declanșat acțiunea diplomatică, vizând încheierea păcii, pe baza principiului *statu-quo-ante bellum*. Condițiile viitoarei pacificări a Europei Orientale au fost statuate, în Convenția de la Reichenbach, din 27 iulie 1790, dintre Austria și Prusia, prin care cea dintâi admitea să încheie pacea cu Imperiul Otoman, pe baza aceluși principiu⁷. Ca urmare, la scurt timp, după aceea, adică, în luna decembrie 1790, s-au deschis lucrările Congresului de pace, austro-turc, la Șiștov, un sat din nord-estul Bulgariei, cu medierea Angliei, Olandei și a Prusiei.

Figura centrală a acestui deosebit de important eveniment, politic și diplomatic, care a marcat evoluția ulterioară a problemei orientale, a

³ A. Bode, *Die Flottenpolitik Katharinas II und die Konflikte mit Schweden und der Türkei (1760-1792)*, în *Kommission bei Otto Harrassowitz*, München, 1978, p. 98-99.

⁴ R. Salomon, *La politique orientale de Vergennes (1780-1784)*, Paris, 1935; vezi și Al. Vianu, *Geneza senedului din 1783*, în *Revista Arhivelor*, 1, 1960, p. 118; A. Bode, *op. cit.*, p. 106, 109.

⁵ A. Bode, *op. cit.*, p. 109.

⁶ R. Salomon, *op. cit.*, p. 244-245.

⁷ P. B. Bernard, *Austria's Last Turkish War: Some Further Thoughts*, în *Austrian History Yearbook*, vol. XIX-XX, part 1, 1983-1984, p. 30.

fost Sir Robert Murray Keith. Diplomat de carieră – servise, până atunci, diplomația britanică, cu rangul de trimis extraordinar și ministru plenipotențiar, la Dresda și la Copenhaga – se afla, în anul 1790, acreditat, în aceeași calitate, pe lângă Curtea Imperială, de la Viena. De aceea, el s-a aflat în “miezul” evenimentelor care aveau să marcheze și politica orientală a Imperiului Britanic, la concretizarea căreia a și contribuit, de altfel, efectiv. Datorită remarcabilelor sale calități de diplomat, dublate de orientarea, perfectă, în complexitatea contradicțiilor de interese ce opuneau principalele puteri europene, angrenate în “rezolvarea” *problemei orientale*, el a fost desemnat, în cele din urmă, să reprezinte Marea Britanie, principala putere mediatoare, la Congresul de pace de la Șiștov, ale cărui lucrări le-a condus, din prima și până în ultima zi, influențând adoptarea celor mai importante decizii ale acelui forum internațional.

Pentru a ajunge, de la Viena, la Șiștov, Sir Robert Murray Keith a traversat și Banatul și Țara Românească, de-a lungul Dunării. Impresiile pe care le-a cules, din acea lungă călătorie, le-a comunicat surorilor sale, într-un număr de patru scrisori. Scrisorile au fost publicate, pentru prima dată, în *Memoires and Correspondance (Official and Familiar) of Sir Robert Murray Keith, K. B. Envoy at the Courts of Dresden, Copenhagen, and Vienna, from 1769 to 1792*, edited by Gillespine Smith, in two volumes; cel de-al doilea, în care sunt inserate scrisorile, a apărut la Londra, în anul 1849.

Volumele sunt, deja, o raritate bibliografică și se păstrează în fondurile de la *The British Library*, din Londra, și mi-au fost semnalate de unul din cei mai buni cunoscători români ai fondurilor păstrate în arhivele și bibliotecile din Anglia, prof. dr. Paul Cernovodeanu, Membru de Onoare al Academiei Române. Potrivit cunoștințelor Domniei Sale, precum și a propriilor mele constatări, volumele nu au fost, încă, utilizate, în istoriografia română. De aceea, am considerat că este foarte util să atragem atenția și asupra acestui gen de informații, privind unele aspecte ale societății românești, așa cum le-a surprins și înregistrat ilustrul diplomat englez.

Autenticitatea observațiilor sale este în afară de orice îndoială. Neavând nici o altă motivație, decât *curiozitatea personală, de a observa locuri și oameni*, despre care, în Anglia, mai ales, nu se știa, la acea dată, aproape nimic – puținele cunoștințe aparținând unor cercuri foarte restrânse – Sir Robert Murray Keith nu poate fi bănuit, deci, de partizanat. Din contra, nu lipsesc cuvintele de compasiune și, chiar, de

revoltă, față de soarta tragică a românilor, de care se făceau vinovate, în primul rând, condițiile geopolitice, în care i-a plasat istoria, fără a ezita, totuși, să reliefeze, fără menajamente, și partea lor de contribuție, la acea stare. Noi ne-am abținut să comentăm, în această foarte succintă introducere, informațiile oferite de Sir Robert Murray Keith, lăsând cititorului latitudinea de a le aprecia valoarea.

1. Viena, 6 octombrie 1790
Sir R. M. Keits, către sora sa, Anne

“You may, perhaps, be told by some idle traveller, that Wallachia is an unhealthy or inhospitable country. This is not true; that country, is though greatly exhausted by the war, furnish everything for mony, except French wines and articles of luxury, which we shall dary with us, or send down by water on the Danube. Bucarest, where the Congress will probably be held, is a large ragged town, but containing between three and four hundred churches (such as they are) and many lodgeable houses, belonging to the Boyars, the chief men of the country, which will be lent to the plenipos on this occasion. We hope and trust that the meeting will be of short duration. The members of it will be, first, two grave Turks, the Reis Effendi, and another; Baron Herbert from this Emperor, Marquis Lucchesini from Prussia, Count Esterhazy from Hungary, Baron Haeften from the States General, and – myself. I shall do my utmost to forward my own departure and that of my three colleagues (Baron Herbert is already at Bucharest) in about three weeks from this date; and as the roads are good, I hope to make the journey in about a fortnight” time. I am determined to travel, and reside in Wallachia with all manner of comforts and conveniences about me; and you may rest assured, my dear sisters, that my health shall be carefully attended to. The post goes very regularly from Bucharest hither, and though my letters will be of very old date ere they reach you, I promise you they shall be dispatched very regularly. I leave all my heavy baggage

and a great part of my household at Vienna, and hope to be back here before the new year.

If you choose to see my journey on your best map, it is as follows: To Presburg, Buda, Temeswaer, Orsova, Crajovia, and Bucharest; all at present possessed by the House of Austria. Wallachia is to be restored to the Turks at the peace. The Empress of is obstinate, and will make war or peace her own way.

Now, my dear Anne, you will be curious to know if Stratton accompanies me to the Congress. He wishes it, and so do I; but the answer of the Duke of Leeds will determine whether he goes, or remains at Vienna”*.

* The latter arrangement was adopted; Mr. S. remained, in Sir R. M. Keith's absence, as Secretary of Legation.

“Ți s-ar putea spune, poate, de către vreun călător superficial, că Valahia este o țară nesănătoasă și neospitalieră. Acest lucru nu este adevărat; această țară, deși istovită de război, îți poate oferi orice, în schimbul banilor, în afară de vinuri franțuzești și articole de lux, pe care le vom lua cu noi sau le vom trimite, pe calea apei, pe Dunăre.

București, unde va avea loc, probabil, Congresul¹, este un oraș mare și răsfirat, dar care conține între 300 și 400 de biserici (așa cum sunt ele) și multe case de locuit, aparținând boierilor, bărbații de frunte ai țării, case în care vor fi găzduiți plenipotențiarilor², cu această ocazie. Nădăjduim că întâlnirea va fi de scurtă durată. La ea vor participa, mai întâi, doi demnitari turci, reis efendi și încă unul; baronul Herbert din partea acestui împărat³, marchizul Luccesini, din partea Prusiei, contele Esterhazy, din partea Ungariei, baronul Haeften, din partea Statelor Generale⁴, și eu,

¹ Congresul ce urma să restabilească pacea, între Imperiul Otoman și Sfântul Imperiu Roman de Națiune Germană.

² Plenipotențiarilor Puterilor mediatoare – Anglia, Olanda și Prusia – și ai părților beligerante – austriei și turcii.

³ Leopold al II-lea, împăratul Sfântului Imperiu Roman de Națiune Germană (1790-1792).

⁴ Olanda.

însumi. Voi face tot ce-mi stă în putință să fixez data plecării mele și a celor trei colegi ai mei (baronul Herbert se află, deja la București), în aproximativ trei săptămâni, de la această dată; și cum drumurile sunt bune, sper să fac această călătorie, în aproximativ două săptămâni. Sunt hotărât să călătoresc și să locuiesc în Valahia, cu tot confortul și facilitățile de care pot dispune, și vă asigur, dragele mele surori, că voi avea parte de cele mai atente îngrijiri medicale. Poștalionul vine regulat, de la București, încoace, și chiar dacă scrisorile mele vor ajunge, cu multă întârziere la voi, eu vă promit că vor fi trimise, cu multă regularitate. Voi lăsa tot bagajul meu greu și o parte a servitorilor, la Viena, și sper să mă întorc aici, sănătos, de Anul Nou.

Dacă doriți să-mi urmăriți călătoria, pe cea mai bună hartă a voastră, ea va fi, după cum urmează: prin Pressburg, Buda, Timișoara, Orșova, Craiova și București; toate, în prezent, aflate în stăpânirea Casei de Austria. Valahia⁵ urmează a fi restituită turcilor, prin tratatul de pace. Împărăteasa Rusiei⁶ este încăpățânată și va face război sau pace, așa cum crede ea de cuviință.

Acum, draga mea Anne, vei fi curioasă să știi, dacă Stratton mă însoțește la Congres. El dorește acest lucru, și eu la fel; dacă vine sau rămâne la Viena, depinde de răspunsul ducelui de Leeds”.

2. Timișoara, 29 noiembrie 1790
Sir Robert Murray Keith, către surorile sale.

“*My Dear Sisters,*

I have been dragged hither, through mud and mire, by miserable cats of post-horses, but without any accident; and I have a good heart to undertake the remaining half of my

⁵ Țara Românească a fost ocupată de armatele austriece, între 4 noiembrie 1789 și 24 iulie 1791.

⁶ Ecaterina a II-a (1762-1796).

journey, though ten times more difficult than the preceding one. From hence to Orsova the whole country is in the whole country is in the state of ruin and desolation, to which the Turks reduced it in 1788. Almost every town and village are laid in ashes, and only a few houses are rebuilt at certain stages, for the scanty accomodation of travellers. I shall set out to-morrow, and shall sleep the night after on the ruins of Caransebes, the place to which **lying** tradition says Ovid was banished; and from thence pursue my journey through the bloody defiles of Meadia, Cornia, and Illova, to the place where old Orsova stood two years ago. I shall then enter Wallachia, and stop a few hours at Czernetz, a colony founded by Trajan, and close to the small remains of his stupendous bridge over the Danube. I shall also see the famous island and fortress of Orsova, from the hill of Allion, whence it was lately bombarded.

All this sounds mighty pompous, my dear Anne, but, alas! I shall see **nothing** on that route but miserable ruins, and a thin population reduced to great distress. But this Bannat of Temeswaer is one of the most fruit-ful countries of Europe, wherever industry is in any shape exerted; and in a year or two it will again over-flow with abundance. A large **three years'**ld ox can be bought here, in time of peace, for less than a pound sterling; a lamb for sixpence, and a load of hay, as much as four oxen can draw, for **three and sixpence!**

One very strange thing is remarked by every traveller through the Bannat. The villages are large, though distant, and we meet, by turns, Wallachian, German, Sclavonian, and **French**, nay even **Italian** villages; the inhabitants of which have different languages, religions, manners, features, and modes of government; having no other intercourse with each other than that of mere necessity, and never intermarring. A dash of the Gipsey nation, and a sprinkling of Jews, are met with everywhere, and the whole furnishes a grotesque and singular variety. What do you think, my dear Anne, of going from the Sclavonian village of Falygahasa, where not a word of anly of our lingos is understood, to the next village of Charleville, or Marienville, or St. Hubert, where *parlez vous* is the sole language? The French are mostly from Lorraine,

sober and industrious people; the Germans from Suabia, strong and active; and I was pleased to find that both nations thrive and grow rich. The Turkish war brought them, on this side, a ready vent for their commodities, and at ten prices. So much for the Bannat.

As to Wallachia, we have to expect all the bad effects of Greek despotism under Turkish tyranny; improved by the successive conquestes and depredations of all the contending nations. I look for the worst of roads and the most miserable huts for resting places; but I set them at defiance, and only dread a dreary winter in an inhospitable Bulgarian abode. I need be in no hurry to get there, as our vessel (after a month's navigation on the Danube) has not yet reached Orsova. To get to Sistovo before our household furniture and every article for housekeeping, would be folly indeed! We shall therefore make a halt at Bucharest till we hear that our servants have got to Sistovo.

*I have had fine weather for the last six days. Should it rain only for four-and-twenty hours, I shall be in the **Slough of Despond**, and shall recapitulate the Pilgrim's Progress with a devout recollection. I thought to find some memorable remnants of Roman buildings on the road to Wallachia, but am sorry to learn that in the last Turkish invasion they have been thrown down or defaced. In short, my dear sisters, I must centre all my comfort in the hope of doing good and deserving the **full approbation** of my superiors. I have already laid in my claim to be relieved with all possible expedition (after my work is finished) from my Bulgarian thralldom. In this point I believe I shall be indulged.*

*I rejoice at the Spanish peace on every ground, and trust that so good an example on the part of the Dons will make a salutary impression on the Russians. They have just now taken the Turkish town of Kylia (at the mouth of the Danube) by storm; yet I look for a speedy return to pacific sentiments, for how can Russia fight three or four nations **alone**?*

*You are now half-a-dozen letters in my debt, my dear Anne, and I pray you to repay them with a world of news and anecdotes; for I grow more and more **thirsty** for home intelligence as I draw nearer to the bounds of Christendom. I*

am glad to hear it affirmed that our Turkish colleagues are reasonable men. That will shorten our work, as I dreaded Ottoman ignorance and chicane. Remember me candidly to those I love, and prepare yourself to sing Te Deum when I announce my return to Vienna. Health and comfort be with you all!"

R. M. K.

Dragele mele surori,

Am fost târât, încoace, prin noroi și mlaștină, de niște mârțoage de cai de poștă, dar fără nici un accident; și am destul curaj să întreprind cea de a doua jumătate, care a mai rămas, din călătoria mea, deși este de zece ori mai dificilă, decât cea precedentă. De aici, până la Orșova, întreaga zonă este în stare de ruină și dezolare, în care au adus-o turcii, în anul 1788¹. Aproape fiecare oraș și sat au fost transformate în cenușă și numai câteva case au fost reconstruite, până la o anumită înălțime, pentru o sărăcăcioasă comoditate a călătorilor. Voi pleca mâine și voi petrece noaptea, dincolo de ruinele Caransebeșului, acolo unde, o *falsă* tradiție spune că a fost surghiunit Ovidiu; și de acolo, îmi voi continua călătoria, prin imundele defilee ale Mehadiiei, Cornia² și Ilova³, până unde, în urmă cu doi ani, se afla vechea Orșovă. După aceea, voi intra în Valahia și mă voi opri, pentru câteva ceasuri, la Cerneț, o colonie înființată de Traian, și care se află, în apropierea puținelor rămășițe ale fantasticului său pod, peste Dunăre. Voi vedea, de asemenea, faimoasa insulă și fortăreață ale Orșovei, de pe dealul Allion (?), de unde a fost, de curând, bombardată¹.

Acestea toate ar putea suna pompos, draga mea Anne, dar, vai nu voi vedea pe acest drum decât ruine mizerabile și puțină populație, adusă într-o stare de mizerie. Dar, acest Banat al

¹ În luna februarie 1788, Austria a declarat război Imperiului Otoman, alăturându-se, astfel, Rusiei, care se afla în stare de război cu cel din urmă, din luna august 178; diplomatul englez observa ravagiile provocate, în zonă, de campaniile militare ale turcilor împotriva imperialilor.

² Cornea, pe râul Mehadița.

³ Ilova, pe râul Timiș.

Timișoarei este una din cele mai fertile zone ale Europei, ca acolo unde oamenii dau dovadă de hărnicie, într-un fel sau altul; și, într-un an sau doi, va fi, din nou, plin de bogăție. Un bou impunător, în vârstă de trei ani, poate fi cumpărat, aici, în timp de pace, cu mai puțin de o liră sterlină; un miel, cu șase pence, și o încărcătură de fân, atâta cât pot să o tragă patru boi, pentru trei lire sterline și șase pence!

Un lucru foarte ciudat este remarcat de orice călător prin Banat. Satele sunt întinse, deși la distanță, unul de celălalt, și am întâlnit, pe rând, sate românești, nemțești, slave și franceze, ba, chiar și italiene; locuitorii fiecăruia dintre ele are limbi diferite, religii, moravuri, caracteristici și moduri de guvernare; nu au alte relații, unii cu ceilalți, decât cele de strictă necesitate, și nu se căsătoresc, niciodată, între ei. Semne ale prezenței țiganilor și a evreilor se întâlnesc, pretutindeni, și întregul formează o varietate grotescă și ciudată. Ce gândești, draga mea Anne, despre faptul că, plecând din satul slav Falvgahasa, unde nu este înțeles nici un cuvânt, al nici uneia din limbajele noastre, către următorul sat, Charleville, sau Marianville, sau St. Hubert, unde *parlez vous* este singurul limbaj? Francezii sunt mai ales din Lorena, oameni cumpătați și harnici; nemții sunt din Suabia, puternici și activi; și mi-a făcut plăcere să găsesc aceste două națiuni, prospere și în continuă îmbogățire. Războiul turcesc le-a adus acestor națiuni, din această zonă, piețe de desfacere, pentru produsele lor, și încă la prețuri înzecite. Atât despre Banat.

Cât despre Valahia, trebuie să ne așteptăm la cele mai rele efecte ale despotismului grec, sub tirania turcă⁴; agravat de cuceririle succesive și jafurile tuturor națiunilor competitoră. Mă aștept la cele mai rele drumuri și la cele mai mizerabile bordeie, ca locuri de odihnă; dar desfid toate acestea și nu mă înspăimântă decât o iarnă îngrozitoare, într-un sălaș bulgăresc, neospitalier. Nu trebuie să mă grăbesc să ajung acolo, de vreme ce vasul nostru (după o lungă navigație pe Dunăre) nu a ajuns, încă, la Orșova. Să ajungi la Șiștovo, înaintea mobilierului casnic și a oricărui articol pentru gospodărie, ar

⁴ Se referea la efectele regimului fanariot introdus și patronat de Poartă (1711, în Moldova; 1756 în Țara Românească).

fî, într-adevăr, o *nebunie*. De aceea, ne vom opri la București, până ce vom afla că servitorii noștri au ajuns la Șiștovo.

În ultimele șase zile, am avut o vreme frumoasă. Dacă ar ploua fie numai și douăzeci și patru de ore, aș fi în *culmea desperării* și aș rememora *drumul pelerinului*⁵, cu pioasă amintire. Speram să găsesc câteva rămășițe memorabile ale construcțiilor romane, pe drumul către Valahia, dar îmi pare rău să aflu că, în timpul ultimei invazii turcești¹, acestea au fost dărâmate sau mutilate. Pe scurt, dragele mele surori, trebuie să-mi găsesc întreaga mângâiere, numai în speranța că procedez bine și că merit *întreaga aprobare* a superiorilor mei. Am cerut să fiu eliberat din funcție, cât mai repede posibil (după ce munca mea va fi încheiată), din sclavia mea bulgară. Cred că mi se va satisface această dorință.

Mă bucur de pacea cu Spania, pe orice bază a fost încheiată și am încredere că un exemplu așa de bun, din partea Doni-lor spanioli, va face o impresie salutară, asupra rușilor. Tocmai au luat, cu asalt, cetatea turcă, Chilia (la gura Dunării); mai aștept, încă, o grabnică întoarcere la sentimente pașnice, deoarece, cum poate să lupte Rusia, singură, cu trei sau patru națiuni?

Acum, îmi ești datoare cu o jumătate de duzină de scrisori, draga mea, Anne, și te rog să-mi plătești datoria aceasta cu o mulțime de noutăți și anecdote; deoarece, eu sunt tot mai însetat de informații de acasă, pe măsură ce mă apropiez de hotarele Creștinătății. Sunt bucuros să aflu afirmându-se că și colegii noștri turci⁶ sunt oameni rezonabili. Așa, ne vom scurta munca, căci, îmi era teamă de ignoranța și șicanele

⁵ Aluzie la celebra lucrare *The Pilgrim's Progress – from this World to that which is to come* (*Drumul pelerinului, din lumea aceasta către cea viitoare*), aparținând lui John Bunyan (1628-1688). A apărut în două părți; prima, în anul 1678, și a doua, cu întreaga lucrare, în 1684. Este o alegorie, prezentată sub forma unui vis al autorului, în care i se arată "Christian" (Creștinul), cu o povară în spate și citind o carte în care se spune că orașul în care locuiește, cu familia sa, va fi mistuit de foc. Narațiunea urmărește pelerinajul lui "Christian" și al familiei sale, către Cetatea Cerească; a fost tradusă în 108 limbi și dialecte.

⁶ Plenipotențiarilor Porții acreditați să poarte tratativele de pace cu austrieii, la Șiștov, sub tripla mediere a Angliei, Olandei și Prusiei.

otomane. Salutându-i pe cei pe care îi iubesc și pregătiți-vă să cântați *Te Deum*-ul, când anunț întoarcerea mea la Viena. Să aveți toți parte de sănătate și mulțumiri.

3. București, 12 decembrie 1790.
Sir Robert Murray Keith către surorile sale.

“ I arrived here on the 10th, in perfect health, my dear sisters, after all the perils and inconveniences of a most abominable journey. I have not time today for description; but this capital of Wallachia is a sink of mud and misery, interspersed with oriental-looking palaces of the principal boyars, with vestiges of barbarous magnificence. I am in the house of the principal magnate, Prince Brancovan, who (with nine of his relations) was banished by the late tyrant Maurojeni, to the Island of Rhodes. Maurojeni's head has just now been cut off by the Grand Vizier, so that Brancovan may get home again. There is neither chair, table, nor bed belonging to him left in this house – that I can answer for; but large gousty rooms, and laced sofas. The Grand Vizier himself runs a risk at present of losing his own head, for not having made a stout effort to prevent the Russians from taking Kyliya Nova, at the mouth of the Danube, and now investing the fortress of Ismail. Look to your map, my dear Anne, and pity the Vizier, who is ordered (to save his neck) to pass the Danube, at this season of the year, to relieve Ismail!

But now for Sistovo. I shall set out the day after tomorrow, and hope to cross the Danube in a Turkish armed vessel, on the third day. On the 19th instant, all the ministers of the Congress will be assembled there. I hope we shall make speedy and satisfactory work of it. Sistovo is on a hill, the air and water are good. The houses, as I hear, are very small, and inconvenient; my personal habitation is to consist in two of them, joined by a wooden bridge; my servants will be in a number of smaller houses around me. Stuart, who is a very excellent lad, shall be lodged in my PALACE, of which you shall hear hereafter, my dear sisters, an admirable description. I am trying to get a draftsman to take faithful sketches of every thing in that strange country. The Turks, who know nothing of the most necessary furniture, have been at an immense expense to furnish our little dwellings. I hear of velvet

and gold sofas, but not of anything for convenience. But all will be well if our business goes on prosperously.

The letters travel from Europe most slowly; my latest from England is of the 5th November! Judge of my patience. This country of Wallachia ought to be an absolute garden, and is almost a barren desert, by the sloth and misery of its inhabitants. This town has thirty or forty stone churches, twice as many of wood, fifty palaces, and not one comfortable burgher's house. The strets are paved throughout with thick wooden planks, which dance as a coach passes over them.

You would laugh, my dear sisters, to see the slow progression of your brother's cavalcade. Three cariages, with sixteen or eighteen horses, or oxen to each, and five or six peasants at the coach door, to prevent overturns. A guard of hussars before; an officer, in a cart, drawn by four horses, following; and this magnificent cortège, after creeping twelve hours, makes two short stages, and dives under ground at night into a damp and dirty Wallachian hut, with bare walls.

But I must have done, as I am writing an immense letter to the office, and an estafette will be dispatched to Vienna in an hour or two. Love to all friends. Be of good cheer; I entertain sanguine hopes of a speedy and honourable issue. Lord grant it! For I shall soon tire of Bulgarian grandeur. I embrace the sisterhood, and Aunt Bab, with the warmest affection.

R. M. K.

Am sosit aici, în data de 10 decembrie, perfect sănătos, dragele mele surori, după toate pericolele și inconvenientecele celei mai abominabile călătorii. Nu am astăzi timp pentru a o descrie; dar această capitală a Valahiei este o cloacă de noroi și mizerie, presărată cu palate, cu înfățișare orientală, ale marilor boieri, și cu vestigiile unei barbare măreții. Mă aflu în casa marelui boier, prințul Brâncoveanu¹, care împreună cu nouă dintre rudele sale a fost surghiunit în insula Rhodos, de

¹ La 26 martie 1788, Nicolae Mavrogheni, domnul de atunci al Țării Românești, solicita Porții o "autorizație de călătorie", de la București la Nicopole, pentru câțiva mari boieri, printre care și vornicul Manolache Brâncoveanu; aprobarea a fost dată de sultan la 26 septembrie 1788 (cf. Mustafa A. Mehmet, *Documente turcești privind istoria României*, vol. II, 1774-1791, București, Ed. Academiei, 1983, p. 293, 310).

către răposatul tiran Mavrogheni². Dar, capul lui Mavrogheni tocmai a fost tăiat, din ordinul marelui vizir³, așa încât Brâncoveanu se poate reîntoarce acasă.

Aici nu există nici scaun, nici masă și nici pat care să-i aparțină lui și care să fi fost lăsate în casă și pentru care eu să pot răspunde; în schimb, se află încăperi mari și pustii prin care suflă mereu vântul, precum și canapele împodobite.

Însuși marele vizir riscă acum să-și piardă capul, deoarece, nu a făcut efortul necesar, pentru a-i împiedica pe ruși să ia Chilia Nouă, la Gura Dunării, iar acum asediază fortăreața Ismail. Uită-te pe harta ta, draga mea Anna, și înduioșează-te pentru vizirul³ care este nevoit (pentru a scăpa cu viață) să treacă Dunărea, în acest anotimp al anului pentru a elibera Ismailul.

Iar acum, despre Șiștov. Voi porni, poimăine, și sper să traversez Dunărea, pe un vas militar turcesc, pentru trei zile. Imediat, în data de 19 decembrie, se vor aduna acolo toți delegații, la Congres. Sper să facem o treabă rapidă și satisfăcătoare.

Șiștovo este pe un deal, aerul și apa sunt bune. Casele, așa cum am auzit, sunt mici și incomode; reședința mea personală este formată din două astfel de case, legate între ele de un pod, de lemn; servitorii vor fi găzduiți într-un număr de case mai mici, în jurul meu.

Stuart, care este un flăcău strașnic, va locui, în “palatul” meu, despre care veți avea, dragele mele surori, în curând, o admirabilă descriere. Mă străduiesc să obțin un desenator care să facă schițe corecte ale fiecărui lucru care se găsește, în această țară ciudată. Turcii, care nu au nici o noțiune despre mobilierul strict necesar, fac cheltuieli imense, pentru a mobila micile noastre locuințe. Aud de canapele de *catifea* și *aur*, dar despre nimic din ceea ce este necesar. Dar, totul va fi *bine*, dacă afacerile noastre vor prospera.

² Nicolae Mavrogheni, domn al Țării Românești între 26 martie 1786 – 8 iunie 1790.

³ Deși a slujit, cu devotament, interesele otomane, în timpul războielor acestora cu rușii și austriecii (1787-1792), pe fondul înfrângerilor suferite de cei dintâi, a fost acuzat de trădare și executat, din ordinul marelui vizir Hasan pașa, care a exercitat această demnitate între 24 aprilie și august 1790.

Scrisorile parcurg Europa foarte lent; ultima mea scrisoare, din Anglia, este din 5 noiembrie! Imaginați-vă răbdarea mea. Această țară a Valahiei ar putea fi o adevărată grădină, în schimb, este aproape un pustiu, datorită trândăviei și sărăciei locuitorilor ei. Acest oraș, București, are 30 sau 40 biserici de piatră, de două ori pe atâta, din lemn, 50 de palate, dar nici o casă de om, confortabilă. Străzile sunt pavate, în întregime, cu scânduri groase de lemn, care se mișcă, când o trăsură trece peste ele.

Ați râde, dragele mele surori, dacă ați vedea cât de greu înaintează suita călare a fratelui vostru. Trei calești, cu 16 sau 18 cai, sau boi, la fiecare dintre ele, și cu cinci sau șase țărani, la ușa caleștii, pentru a preveni răsturnarea. În față, o gardă de husari; urmează un slujbaș, într-un docar, tras de șase cai; și acest magnific *cortegiu*, după ce se târăște, timp de 12 ore, parcurge două scurte distanțe și se adăpostesc, pentru noapte, într-un bordei valah, umed și murdar, cu pereții goi.

Dar, trebuie să închei, deoarece am de scris o imensă scrisoare (la serviciu), oficială, și o ștafetă va fi trimisă la Viena, peste o oră sau două. Dragoste, tuturor prietenilor. Fiți vesele; nutresc speranțe optimiste, pentru un rezultat rapid și onorabil; să dea Domnul! Mă voi plictisi, în curând, de grandoarea bulgară. Vă îmbrățișez pe toate, și pe mătușa Bab, cu cea mai călduroasă afecțiune.

R. M. K.

4. Șiștovo, 27 aprilie 1791

Sir Robert Murray Keith, către sora sa, Anne

“ So, my dear Anne, it is your will and pleasure that I should write over again from memory, my nonsensical letter of the 2nd December, which was turned to some ignoble use by an Austrian corporal! Why truly this mandate of yours is something in the Russian style, exceedingly barbarous, and next to impossible. But as our political bark is still lying on her side, on the sand-bank of Austrian stubbornness, I will do my best to tack together, once more, such small remnants of recollection as the little occurrences of that date have imprinted on a waste leaf of my memory. First then, a happy rencontre.

You must know, then, that many of my servitors left Vienna long before me, being to glide down the Danube, with my heavy baggage, in a large covered bark. We had been separated two-and-thirty days, and I knew no more about them than the man in the moon, when – and here I deplore the loss of my quondam description – at three leagues distance down the river, from the famous fortress of Orsova, and immediately below the tremendous cataracts of the Danube, at the close of day, and on a charming meadow, fast by the river side, I spied my faithful lords of the pantry, kitchen, and confectionery, Duretti, Manzone, and Kaucksdorff, dancing with joy at the approach of their laughing lord! The inferior menials, who werw in the suite of my courtiers, did not presume to dance, nor to be vociferous in their congratulations; but they grinned delight, and grunted hilarity, in a very moving manner. These good people, finding their master well, and judging that a dish of warm tea, and a thin slice of bread and butter, might have their charms on the borders of Wallachia (as they used to have at Vienna) had all these materials of enjoyment, ready cut and dried – a very proper expression for a basin of tea! – and after this romantic regale, we parted, with mutual embraces, to meet no more till Sistovo.

In a quarter of an hour from thence, we entered into the fertile and fleeced province of Wallachia, and in ten minutes more, we were up to the neck in mud and mire, and were dragged through thick and thin for three or four miles; which was performed upon us by all manner of animals; and, in three or four hours time, we reached the human warren called the town of Czernetz. I call it “warren”, my dear Anne, because the Wallachians are too fond of mother Earth to content themselves with living on her lap; but choose to dig their habitations in her bowels. Stout carcasses, adorned with rags and despondency, distinguished the common people, and long silken robes, with whiskered faces, and sly servility, marked the abject pre-eminence of four or five Boyars, (noblemen) who had wooden booths by way of palaces, in town: and who, in better times looked down with pride from their stately galleries before their houses (ten planks of fir deal, supported by six tottering posts) on these miserable ragamuffins of dependents who burrowed around them.

With one of these Boyars I lodged, and exchanged six phrases of my Ciceronian learning against five words of his dog Latin. I found I was a considerable loser by the bargain, and sent his Boyarship to his bed! So much for itinerary details – now for Trajan's bridge.

*Was it built near Czernetz? Was it built of stone? Was it built at all? These are three questions about which the learned are divided; but in regard to all three I boldly answer in the affirmative. The Severiner Tower is a massive stout stone building, alnâmost quite entire, between seventy and eighty feet high; and placed there for the defence of the bridge, on the Wallachian side (then called Dacia), against those barbarians. This I saw from my windows, and can attest. The miserable deep roads, and the hope of passing that way on my return, and in fine weather, prevented my wading down to the shore *that day*, but my servants, who in their boat passed the place itself (and had my orders to open all their eyes to see distinctly) saw the two stone abutments of the bridge in full preservation. They are about thirty feet high above the water, and are built of large square stones, but without *any* inscription. Universal tradition has convinced every inhabitant of the country that *there stood Trajan's, and not Constantine's* bridge; for that a *bridge* stood there is incontrovertible. Remains of the piers have been seen at low water, and the Emperor Charles the Sixth had a large wooden pile drawn out of the water at that place, which had already acquired a thin coat of petrification. There are models of Trajan's bridge extant; they make the piers stone, with a wooden superstructure. Be that as it may, the erection must have been a bold one, for the Danube is there very deep, very rapid, and four hundred and fifty toises in breadth.*

There was another bridge over the Danube, below Nicopolis, at five leagues' distance from hence, where the river Aluta falls into the Danube. Of this one, hardly any vestiges remain; but this second bridge I suppose to be that of Constantine. Heigh ho! My dear Anne, I am quite exhausted with this explosion of pontifical literature. I hope I have be-bridged you to your heart's content!

Now, to finish my rakings from the embers of my memory, in regard to my former lucubration (which lighted the corporal's pipe instead of finding its way to Prices Street) methinks I told you that the Wallachian jargon at once salutes the ear with such à Roman twang that no man who has studied Ruddiman's Grammar can doubt of their descent (with many mongrel and probably Scythian crosses in the breed) from the proud sovereigns of the world. "' hansom woman"' is "'ormousa mugera"; "I do not understand you, sir", is "no cape domno". In short, they know no other name for their nation but "Rumagni"; and the devil is in it if their genealogy be doubtful. But if the stately Romans could look up and see to what a dastardly race their progeny have been reduced, by Hun, Goth, Scythian, and lastly, Greek bondage, they would spit upon them with scorn. I looked amongst the wretches who ran alongside of my carriage to prevent its being overturned, for Roman features. I thought I saw some Othos, and now and then a Galba; but not a line of a republican countenance to be seen among them! But enough – as this is not my present letter, but my old letter, I will begin the other on a new sheet.

Șiștovo, 27 aprilie 1791

Așadar, draga mea Anne, este dorința și plăcerea ta să scriu, din nou, din memorie, stupida mea scrisoare, din 2 decembrie, pe care, cine știe ce caporal austriac a folosit-o, pentru vreun scop josnic. Vai, într-adevăr, această cerere a ta este ceva, în stil rusesc, *extrem de barbar*, și imposibil. Dar, cum barca noastră politică stă, încă, pe o parte, pe bancul de nisip al încăpățănării austriece, voi face tot ce-mi stă în putință, să însăilez, încă o dată, rămășițele atât de mici ale amintirii, precum micile evenimente pe care această perioadă le-a imprimat, pe o suprafață aridă a memoriei mele. Prin urmare, mai întâi, o plăcută amintire.

Trebuie să știi, deci, că mulți dintre servitorii mei au părăsit Viena, înaintea mea, coborând pe Dunăre, cu bagajele mele grele, într-o mare barcă acoperită. Fusesem despărțiți trei zile și nu știam absolut nimic despre ei, când – și aici deplâng pierderea acelei

descrieri – la trei leghe distanță, în josul fluviului, de la faimoasa fortăreață a Orșovei, și, imediat dedesuptul înspăimântătoarelor cataracte ale Dunării, către sfârșitul zilei, și pe o pajiște încântătoare chiar pe malul fluviului, i-am zărit pe credincioșii mei lorzi¹ ai cămării, ai bucătăriei și ai cofetăriei – Duretti, Manzone și Kaucksdorff – dansând, cu bucurie, la apropierea stăpânului lor, surâzător! Servitorii, de rang inferior, care erau în suita curții mele, nu au îndrăznit să danseze, nici să-mi adreseze, zgomotos, felicitările lor, ci, doar, zâmbeau, cu plăcere, și mormăiau, vesel, într-o manieră foarte mișcătoare. Acești oameni de treabă, găsindu-l pe stăpânul lor sănătos și considerând că o farfurioară cu ceai fierbinte și o felie subțire de pâine cu unt, sunt bine venite, la hotarele Valahiei (așa cum au fost, și la Viena) aveau toate aceste bucate, pregătite, și un lighean, cu ceai, și, după acest ospăț romantic, ne-am despărțit, îmbrățișându-ne, urmând a ne întâlni, la Șiștovo.

După vreun sfert de ceas, am pătruns în fertila și înverzita provincie a Valahiei, și, zece minute mai târziu, eram, deja, intrați până la gât, în noroi și mocirlă, și, astfel, am fost târați trei sau patru mile, prin toate hârtoapele, ceea ce s-a făcut cu tot felul de animale; iar trei sau patru ore mai târziu, am ajuns la bârlogul omenesc, numit orașul Cerneț. Îl numesc “bârlog”, draga mea Anne, deoarece valahii o îndrăgesc atât de mult pe maica Glie, încât nu se mulțumesc să trăiască, doar în poala ei, ci își sapă locuințele în măruntaiele sale.

Oamenii de rând se distingeau, prin trupul lor buhăit, acoperit cu zdrențe jalnice; îmbrăcați, în veșminte lungi, de mătase, în oraș mai sunt și vreo patru, cinci boieri (nobili) care locuiesc în niște cabane de lemn, care trec drept palate, și a căror înfățișare se detașează, prin bărbile lungi și servilitate șireată.

Am fost găzduit de unul din acești boieri, cu care am schimbat șase fraze, ale culturii mele ciceroniene, cu cinci cuvinte, de latină vulgară. Constatând că eu ieșeam prost din această afacere, am trimis-o pe boieria sa, *la culcare!* Atâta, despre detaliile itinerarului – acum, despre podul lui Traian.

A fost construit lângă Cerneț? A fost construit din piatră? A fost construit într-adevăr? Sunt trei chestiuni asupra cărora

¹ Cu sensul de servitori ce aveau un rang superior.

învățații nu sunt de acord; totuși, în ceea ce le privește, pe toate trei, eu am curajul să răspund afirmativ. Turnul Severinului este o construcție masivă, aproape în întregime, din piatră, înaltă, de circa 70-80 de picioare, și plasată, acolo, pentru apărarea podului, dinspre partea valahă (numită, pe atunci, Dacia), împotriva barbarilor, de acolo. Am văzut acest lucru, cu ochii mei, de la fereastră, și pot să confirm. Mizerabilele drumuri desfundate și speranța că voi trece, pe acolo, la întoarcere, și pe vreme bună, m-au împiedicat să mă deplasez, până la țarm, în *acea zi*, dar servitorii mei, care au trecut, ei înșiși, cu barca, pe lângă acel loc (și care aveau, de la mine, ordin să-și deschidă bine ochii pentru a vedea totul cu claritate) au văzut cele două piloane ale podului, în perfectă stare. Ele se ridică la circa 30 de picioare, deasupra apei, și sunt construite, din masive pietre pătrate, dar fără *nici* o inscripție. Oricare dintre locuitorii acestei țări știe, dintr-o tradiție, universal acceptată, că acolo se înalță podul lui *Traian* și nu al lui Constantin²; pentru că este de necontestat că acolo se află un pod.

Resturi ale unor picioare de poduri se pot vedea, uneori, când scade apa și împăratul Carol al VI-lea³ a pus să se scoată, din acel loc, din apă, o grămadă de lemne care începuseră deja, să se pietrifice.

Există machete ale podului lui Traian; potrivit acestor machete, pilonii erau din stâncă, cu suprastructură din lemn. Oricum ar fi, ridicarea podului a fost o adevărată dovadă de curaj, deoarece, acolo, Dunărea este foarte adâncă, foarte rapidă și are o adâncime de 450 *toisis*(?).

A mai fost și un alt pod peste Dunăre, mai jos de Nicopolis, la cinci leghe distanță de aici, acolo unde râul Olt se varsă în Dunăre. De la acesta nu au rămas prea multe urme; eu presupun însă, că acest al doilea pod a fost cel al lui Constantin.

Hai, draga mea Anne, aproape că sunt epuizat din cauza acestei explozii de prețiozități. Sper că ești mulțumită pe deplin, cu atâtea poduri!

Acum, pentru a termina cu scotocitul, în jăratecul memoriei mele, în legătură cu elucubrațiile mele anterioare (care au aprins

² Constantin cel Mare (Flavius Valerius Constantinus – 324-337); întemeietorul Imperiului Roman de Răsărit (Bizantin).

³ Carol al VI-lea, împărat al Sfântului Imperiu Roman de Națiune Germană.

pipa caporalului, în loc să ajungă pe Princes Street), cred că ți-am spus că limba valahă sună la ureche cu așa o sonoritate romană, încât, nimeni care a studiat gramatica lui Ruddiman, nu poate să pună la îndoială că valahii se trag, cu multe corciri și, probabil, cu încrucișări scitice, în neamul lor, din mândrii stăpâni ai lumii. *Nu vă înțeleg, domnule, înseamnă, no cape domno; o femeie frumoasă, se spune formousa mugera.* Pe scurt, ei nu cunosc alt nume, pentru națiunea lor, decât *Rumagni*; și sigur este că genealogia lor nu este îndoielnică. Dar, dacă magnificii romani ar ridica capul și ar vedea în ce rasă ticăloasă a fost coborâtă progenitura lor, prin sclavia la care au redus-o hunii, goții, sciții și, în cele din urmă, grecii⁴, i-ar scuipa, cu dispreț. Cătam, printre nenorociții care alergau, pe lângă trăsura mea, pentru a nu se răsturna, trăsături de romani. Cred că am văzut câțiva Otto, și, ici, câte un Galba, dar nici un chip, cu trăsături republicane nu se găsesc printre ei!

Dar, destul, căci, aceasta nu este scrisoarea mea, de acum, ci veche mea scrisoare, așa voi începe o pagină nouă.

A BRITISH DIPLOMAT'S VOYAGE TO THE LOWER DANUBE (1790-1791)

Abstract

The annexation by Russia of the Crimean Peninsula – officially confirmed on 8th January 1784 – sent shock-waves through the European chancelleries. The prospect of Russia's growing control over the Black Sea the Mediterranean trade, at the expense mainly of the English and the Dutch, marked a watershed in Great Britain's until then rather unobtrusive diplomatic involvement in the "Eastern Question". The Russo-Austrian-Turkish war of 1787 prompted Britain into diplomatic action: at the Congress of Shishtov in 1790, British, Dutch and Prussian envoys mediated between the belligerent powers. The British representative was Sir Robert Murray Keith, a career diplomat, then ambassador in Vienna. The following fragments, however, do not

⁴ Se referea la grecii fanarioți, care au fost impuși pe scaunele domnești de la București și Iași, și de clientelele lor.

---

concern the convoluted international situation and great power rivalries of the late 18th c. They show a lighter side of Murray Keith who, on his way from Vienna to Shishtov (north-east Bulgaria), found time to write down his impressions of the new places and people he encountered. This is the first translation into Romanian of Sir Robert Murray Keith's letters relating his impressions of the Romanians and their lands in the 1790s.

IZVOADE PRIVITOARE LA ÎNTOCMIREA ALAIURILOR DE CEREMONIE LA ÎNCEPUTUL VEACULUI XIX

SORIN IFTIMI

Pentru întinse intervale istorice cercetătorul român trebuie să se mulțumească, în mare parte, cu informațiile ce sunt oferite de aridele acte de proprietate. Fiind legate de interese materiale perene, acestea au fost păstrate cu sfințenie de către beneficiarii lor.

În legătură cu diverse evenimente de la Curte sau cu funcționarea unor instituții s-au produs cantități însemnate de hârtii scrise. Dincolo de vitregiile vremurilor trecute, unele categorii de documente nu au supraviețuit pentru că, prin natura lor, aveau un caracter efemer, valabilitatea expirându-le foarte repede. După consumarea evenimentului pentru care au fost întocmite, păstrarea acelor hârtii devenea inutilă, din perspectiva oamenilor de altă dată.

Întâmplarea a făcut ca în colecțiile Muzeului de Istorie a Moldovei din Iași să se păstreze *trei izvoade de întocmire a alaiurilor de ceremonie* pentru diverse sărbători ale Curții Domnești, de acum două secole. Se știe că o bogată serie de asemenea izvoade publicase, în secolul trecut, V. A. Urechia, fostul director al Arhivelor Statului din București, în volumele sale purtând titlul de *Istoria Românilor*¹ (în fapt, o colecție de documente, privitoare la începuturile istoriei moderne). Toate izvoadele tipărite de el au

---

¹ V. A. Urechia a publicat câteva zeci de izvoade pentru întocmirea alaiurilor de ceremonie ale Curții Domnești, mai întâi în voluminosul studiu *Memoriu despre istoria românilor*, apărut în *Analele Academiei Române*, seria II, tom XII (1889-1890) și reluate apoi, în în număr și mai mare în volumele sale de *Istoria Românilor*. Paleta festivităților pe care aceste izvoade le ilustrează este mult mai variată decât cele la care vom face apel în articolul de față. Astfel, în plus, izvoadele de alai se referă la: *întâmpinarea domnului sau a doamnei la intrarea în București precum și la plecarea lor; întâmpinarea firmanului de confirmare a domniei, venit de la Țarigrad (Istanbul); alaiul ce se făcea la diverse sărbători religioase, cum ar fi Sf. Vasile, Boboteaza, Izvorul Tămăduirii; alaiul pentru scoaterea cailor din grajdurile domnești la ciazir, de Sf. Gheorghe; alaiul de însoțire a soției internunțului austriac Herbert; alaiul dumnealui, cinstitudii vișe-consul al Rusiei; alai pentru Șarge Dafter al Rusiei, de la conacul său până la Curtea Domnească; alaiul preaslăvitului Ratip Efendi, elciu împărătesc, trecător la Viena etc.*

fost, însă, extrase din *Condicile domnești*², unde au fost transcrise, potrivit uzanțelor birocratice ale vremii și nu după documentele originale precum par a fi cele trei identificate la muzeul ieșean. În prima clipă am sperat că documentele se vor referi la ceremoniile Curții Domnești din Iași, deoarece până acum nu erau semnalate acte de acest gen și pentru Moldova. Curând am constatat, însă, că izvoadele sunt *muntenești*, integrându-se seriei mai vechi, publicate în masivele volume amintite mai sus. Toate cele trei izvoade au fost redactate în limba română, dar, bineînțeles, în scrierea chirilică a epocii.

Pentru întocmirea documentelor de acest gen, a fost înființată, la sfârșitul veacului XVIII, o nouă dregătorie: *logofeția de obiceiri*³. Aceasta a fost introdusă de Alexandru vodă Ipsilanti, prin hrisovul din 20 iulie 1797, în care se arăta că sarcina principală a *vel logofătului de obiceiri* era să adune "toate obiceirile și orânduilele politicești", înființându-se și o *Condică de obiceiri*. Pe baza acesteia domnul amintit dorea "să se scrie istoria și orânduiala politicească", ce urma "să se păstreze la Cămară". Hrisovul reglementa ceremonialul Curții de la București, urmând să fie redactat chiar un *cod al protocolului*, în genul *Condicii de obiceiri vechi și nouă*, întocmită de vtorii logofătul Gheorgachi, la 1762, pentru Moldova⁴. Logofătul de obiceiri din Muntenia făcea parte dintre marii boieri, beneficiind de venituri însemnate. El își păstra acest statut și după 1822, sub domniile pământene.

I. Izvod pentru alaiul care se face la mănăstirea Sărindar (în Joia Mare).

Primul document la care ne vom referi a fost redactat la 22 martie 1817, când pe tronul de la București se afla Ioan Gheorghe Caragea (1812-1818). El este intitulat "*Arătare de rândul alaiului la încongiurăt biserica cu Sfântu Epitrafîru, ce este să se facă la Sărindar, arătându-să cu bună*

² Pentru aceste alaiuri vezi cele 18 *Condici* ale Divanului Țării Românești de la Arhivele Naționale București, Colecția Manuscrise (semnalate în *Îndrumător în Arhivele Centrale*, DAGS București, 1974, vol. I, partea II, p. 103). Vezi, tot acolo, Fond Biserica Curtea-Veche, pachet I, în care se află circa 30 de asemenea izvoade de ceremonie.

³ *Instituții feudale în Țările Române. Dicționar*, București, 1988, p. 278., Th. Rădulescu, *Sfatul Domnesc și alți mari dregători ai Țării Românești din secolul al XVIII-lea (Liste cronologice și cursus honorum)*, București, 1972, p. 131. Până la 1800, pe lista acestor dregători întâlnim deja patru nume: Isaac Ralet, Matei Fălcoianu, Grigore Brâncoveanu și Grigore Ghica.

⁴ Cf. "Manuscriptum", X (1973), p. 140-145.

*orânduială, întocmirea în ce chip are a să urma, după cum mai gios să arată*⁵.

Alaiul era deschis de căpeteniile steagurilor de slujitori domnești, așezați câte trei în rând. Sunt enumerați polcovnicii de vânători, de târg, cel agesc, de podari, de ciocli, de poteră. La aceștia se adaugă diverși căpitani, ceauși și vătafi, oferind un bun material pentru studiul organizării slujitorești din această epocă.

Meticulozitatea celui care a întocmit izvodul merge până acolo încât arată nu doar poziționarea fiecăruia și numărul slujitorilor așezați de o parte și de alta a alaiului, ci și locurile unde veneau amplasate *masalele*, adică torțele aprinse (18 la număr), purtate de țigani măseleri, robi ai Curții Domnești. Prezența masalelor este un indiciu că ceremonia se desfășura seara, după lăsarea întunericului.

Următorul grup însemnat este acela al marilor dregători, așezați de asemenea câte trei. Specific pentru ei este faptul că sunt *nominalizați*: Manu, Băleanu, Isac, Barbu Văcărescu, Istrati Krețulescu, fapt ce lărgeste aria de interes a documentului. În rând cu vel aga și vtori postelnic, apare și *vel logofătul de obiceiuri*, care era, probabil, întocmitorul acestui izvod.

Măria Sa Vodă (nenominalizat), era înconjurat de slujitorii săi de casă, cu denumiri ce amintesc de curtea otomană: idiclii, icioglani, tufecibașa, deli-bașa, ciohodari, satârgii și chehaiaua. Tot după obiceiul otoman, doi idiclii și doi icioglani din suita domnului poartă în mâini câte o *cățuie*. În aceste mici vase metalice se afla jar aprins, peste care se presăra, de obicei, praf de chihlimbar, sau alte arome, pentru a înmiresma atmosfera⁶. Poate fi remarcată lipsa *Doamnei* și a întregului ei anturaj feminin. Din *Condica* lui Gheorgachi (redactată în Moldova) știm că femeile de la curte participau la o ceremonie paralelă, mai modestă, desfășurată în cadrul privat al paraclisului Doamnei.

În cele din urmă, alaiul era încheiat de clerici: Preasfinția Sa Mitropolitul, episcopii, arhieriei, înconjurați de diaconi și cântăreți

⁵ Muzeul de Istorie a Moldovei-Iași, nr. inv. 3612/ 42, doc. hârtie, 47 x 17,5 cm, trei pagini scrise, lb. română (cu caractere chirilice). Achiziție din 1971. Cf și "*Orânduiala alaiului la mergerea Domnului la biserica Sărindar (29 martie 1819)*", Arhivele Naționale București (ANB), Fond Biserica Curtea-Veche, pachet I, nr. 13 (și colecția Microfilme, R1, c. 55-56).

⁶ Pentru analogie vezi relatarea lui Antonio Maria del Chiaro, în *Călători străini despre Țările Române*, vol. VII, p. 260-261. Pentru felul în care arătau aceste cățuți vezi M. A. Eckrem, *Civilizația musulmană*, București, 1984, la ilustrații.

bisericești. La rândul lor, aceștia erau încadrați de aprozi cu prapurele, șase fuștași cu dardele (sulilele de lemn) în mâini și câte două masalale, cu făcliile aprinse. Întregul alai poate fi estimat la aproximativ 200 de persoane.

La vechea biserică *Sărindar*⁷ din București, unde s-a păstrat timp de secole o *icoană făcătoare de minuni* a Maicii Domnului aveau loc numeroase asemenea ceremonii domnești. Izvodul acestui alai a fost redactat în Joia Mare, din Săptămâna Patimilor⁸. Ceremonia *Sf. Epitrafir* (adică a *Sf. Aer*) simboliza așezarea în mormânt a trupului Mântuitorului Iisus Hristos, după coborârea de pe Cruce. În fiecare an, la slujba Deniilor de *vineri noaptea* (Utrenia Sâmbetei celei mari) din ajunul Paștilor, ceremonia era prelungită prin scoaterea în afara bisericii a Sf. Epitrafir și purtarea acestuia în alai, în jurul locașului de cult, moment cu încărcătură dramatică, închipuind purtarea trupului Domnului de la Golgota la locul mormântului Mântuitorului⁹.

Într-un remarcabil studiu, publicat recent, de Violeta Barbu și Gh. Lazăr se arată copierea acestui ritual în cazul înmormântărilor domnești, într-o încercare de sacralizare a trupului celui decedat¹⁰.

⁷ Un alt izvod de ceremonie legat de această biserică este "*Orânduiala alaiului la mergerea Domniei mele ot S-fia Biserică Sărindariu*" (20 mai 1819), privitor la Alexandru N. Suțu vodă, publicat de V. A. Urechia, *Istoria românilor*, tom XII, p. 493-494.

⁸ Într-adevăr, la anul 1817, prima zi de Paști cădea pe 25 martie, deci data de 22 martie corespunzătoare, documentului în discuție, cădea în Joia Mare. Pentru aceasta vezi *Documente privind Istoria României (DIR). Introducere*, I, București, 1956, tabelul de la p. 648.

⁹ E. Braniște, *Liturgica Generală*, ed. II, București, 1993, p. 606-607. Vezi și M. Apostol, *Epitaful liturgic și întrebuintarea lui în cultul ortodox*, în "Glasul Bisericii", 1961, 1-2, p. 112 ș.u.

¹⁰ V. Barbu, Gh. Lazăr, *Coronatio. Tradiția liturgică în țările române*, în vol. "Național și universal în istoria românilor" (Omagiu prof. Șerban Papacostea la 70 ani"), București, 1998, p. 40-41. Referindu-se la ceremonialul înmormântării lui Matei Basarab (conform relatării lui Paul de Alep), autorii evidențiază un interesant aspect: "Curba sacralizării crește treptat, iar trupul neînsuflețit al voievodului (...) avea să fie purtat, la slujba prohodului, pe năsălie, în jurul bisericii. În sintaxa ceremonialului liturgic final, prin substituirea - produsă numai în cazul Domnului sau a Doamnei - a unui *signum* (Sfântul Aer care simbolizează trupul lui Cristos mort) cu o realitate (trupul neînsuflețit al Domnului) se poate detecta, în chip vădit încercarea de a resacraliza corpul natural al Domnului, printr-o deturnare cristologică, efectuată în beneficiul corpului politic, respectiv al succesorului".

II. Alaiul de investitură al Mitropolitului (1819).

Al doilea document se intitulează *Obicinuitul alai la ieșirea din Domneasca Curte a Preasfinției sale părintelui ipopsificos Mitropolit al Țării*¹¹ și poartă data de 1 mai 1819, fiind redactat, deci, în a doua domnie a lui Alexandru Suțu voievod (1818-1821), ultimul domn fanariot din Țara Românească.

Am putut identifica, în vechea colecție de documente¹², publicată de V. A. Urechia, un document purtând același titlu și aceeași dată. Acesta a fost reprodus, după copia păstrată în Condica domnească XCVII, fila 6 (după notația editorului), aflată la Arhivele Naționale București¹³, copie întărită de iscălitura lui Mihalache Suțul, "vel logofăt za obiceiuri". Există, însă, diferențe notabile între cele două variante, în menționarea și chiar în dispunerea în cortegiu a unor categorii de slujitori. În varianta lui Urechia sunt menționați "*toți buciucașii agești*", precum și "*toți tulumbagii*" (pompierii), care lipsesc în varianta de la Iași. Un tip de eroare întâlnit în varianta publicată de Urechia este transcrierea unor dregătorii de rangul II sau III. La el sunt trecuți "*doi, trei Logofeți de Țara de sus și de jos*", în loc de "*treti logofăt de Țara de Sus și treti logofăt de Țara de Jos*"; "*trei Postelnici cu doi Pitari*", în loc de "*treti postelnic* (postelnicul al III-lea) și *vtori pitar* (pitarul al II-lea); "*doi Logofeți de Țara de jos*", în loc de *vtori logofătul* (al II-lea logofăt) de Țara de Jos. Acest gen de eroare nu se repetă și în alte documente similare publicate de V. A. Urechia în colecția amintită.

În privința alaiurilor constituite cu prilejul unor înmormântări domnești, se cuvine semnalată și contribuția lui G. D. Florescu, *Alaiul de înmormântare al lui Alexandru Suțu Voievod, la 20 ianuarie 1821*, București, 1931, precum și broșura apărută la Iași, în 1850, *Relație despre ceremonia înmormântării caimacamului Teodor N. Balș*. Vezi și *Orânduiala alaiului la petrecerea spre îngropare a prea iubitei noastre Domnițe Mărioara Suțu* (19 febr. 1820) la V. A. Urechia, *Istoria Românilor*, tom XII, p. 486-487.

¹¹ Complexul Muzeal Național "Moldova"- Iași, Muzeul de Istorie a Moldovei, nr. inv. 3621/ 14 (doc. pe hârtie, difolio, filigran cu inițialele "N.P.R.", format 43 x 30 cm. Cf. și "*Obicinuitul alai la ieșirea din Curtea Domnească a Prea Sfinții sale locțiitorul(!) de mitropolit*", ASB, Biserica Curtea-Veche, pachet I, nr. 15 (și Microfilme, R1, c. 59-60).

¹² V. A. Urechia, *Istoria Românilor*, tom. XII, (al V-lea al seriei 1800-1830), București, 1898, nota 1.

¹³ Pentru aceste condici domnești, conținând și izvoade de ceremonie, vezi *Îndrumător în Arhivele Centrale*, vol. I, partea II-a (întocmit de M. Soveja, I. Gheorghian și V. Costake), DGAS București, 1974, p. 103.

Mai sunt cunoscute și alte asemenea izvoade de întocmire a alaiului ce însoțea pe mitropolit după investitura sa de la curtea domnească. Unul, datând din 15 decembrie 1812, arată chiar alaiul de investitură al mitropolitului Nectarie, paretisit acum¹⁴. O descriere mai sumară a acestui alai la investirea mitropolitului Neofit (fost al Mirelor, din Asia Mică), în înaltul scaun mitropolitan al Țării Românești, la anul 1738, întâlnim la Constantin Dapontes¹⁵. Tot Urechia a publicat și izvodul alaiului de investitură a mitropolitului Cozma, care a avut loc la 1787, în domnia lui N. Mavrogheni¹⁶. Dionisie Fotino, în *Istoria generală a Daciei*, a consemnat, la rândul său, un asemenea izvod de ceremonial¹⁷. Comparându-le constatăm o libertate destul de mare în alcătuirea acestor alaiuri, neexistând o schemă foarte rigidă, impusă de modelele de cancelarie. Dealtfel, chiar dregătorii numiți ispravnici pentru alcătuirea practică a acestor alaiuri, după izvodul întocmit de logofăt, par a fi numiți la întâmplare, de la caz la caz, fără a se urma o regulă prestabilită.

Varianta păstrată la Iași a acestui *izvod de ceremonie* merită să fie cunoscută din mai multe motive: este mai detaliată și mai completă, oferă disponerea spațială a fiecărui participant la cortegiu, fiind, prin aceasta, mai mult decât o simplă listă și, mai ales, conține un adaos destul de amplu, cu precizări legate de desfășurarea ceremonialului, fragment care nu se regăsește în varianta deja publicată. În plus, deși nu conține semne speciale de validare, precum sigilii și iscălituri domnești sau ale dregătorilor implicați, cred că avem de-a face cu un original (poate doar un concept), deoarece textul adăugat ulterior, pe verso, a fost redactat după ce coala fusese deja pliată în patru, respectându-se această pliere (ceea ce nu ar fi fost cazul pentru o copie de cancelarie ulterioară evenimentului, nefolosită pe teren, în practică).

Exemplarul de la muzeul ieșean este, după cum am putut constata, mai mult decât arată titlul său. Nu e doar un izvod după care urma să se întocmească alaiul ci are adăugat un text în care este descrisă ceremonia de *paretisire* (depunere a demisiei) a vechiului mitropolit și aceea de

¹⁴ V. A. Urechia, *Istoria Românilor*, tom. X, p. 11-12, nota 2.

¹⁵ C. Dapontes, *Ephemerides daces. Chronique de la guerre de quatre ans (1736-1739)*, (ed. Émile Legrand) tom. II, Paris, 1881, p. 169.

¹⁶ V. A. Urechia, *op. cit.*, p. 519- 520. Cosma înlocuia pe mitropolitul Gregorie, care păstorise 28 de ani în scaunul Țării Românești.

¹⁷ D. Fotino, *Istoria generală a Daciei* (trad. G. Sion), București, 1859, tom III, p. 182-185.

investitură a "părintelui ipopsificos (candidat) mitropolit". În cronologia desfășurării ceremoniei, ambele momente adăugate la sfârșitul documentului erau, de fapt, *anterioare* deplasării alaiului descris la început.

În plan istoric, concret, ceremonia demisiei de referă la mitropolitul **Nectarie**, care fusese instalat de Ioan vodă Caragea. Actul înlocuirii acestui înalt ierarh grec cu un român, Dionisie Lupul (Sevastis) are și o componentă anti fanariotă, a boierimii pământene, care începuse să se manifeste în sens *național* potrivit spiritului vremurilor moderne, fapt observat și de V. A. Urechia. Peste numai doi ani, la 1821 același spirit se va manifesta într-un mod mult mai deschis prin acțiunea militară a lui Tudor Vladimirescu.

Depunerea mitropolitului Nectarie s-a făcut cu suficientă eleganță¹⁸. Izvodul din 1819 consemnează depunerea demisiei *în scris*, sub iscălitura acestuia¹⁹, în prezența marilor boieri adunați în sala Divanului, amintind și alte documente care se întocmeau cu această ocazie ("pitacul domnesc", "anaforaua boierilor către domn"). Mai este menționată ultima vizită protocolară a lui Nectarie la curte, când domnul urma să-l primească în *maebet*, încăperea sa intimă, apoi vizita mitropolitului la reședința Doamnei și la beizadele. El urma să părăsească curtea domnească împreună cu suita și însemnele de mitropolit (paterița). În careta domnească, trasă de șase cai ("telegari") avea să fie însoțit de marele cămăraș, până la "gazda" sa din oraș, abia la sosire urmând să cedeze discret paterița, care era adusă înapoi la curte. Escorta de onoare a preasfinției sale avea să fie formată din opt ciohodari, zapcii hătmănești, spătărești, agești și ai poliției, șase fuștași cu dardele (sulite de lemn) în mâini, din aprozi, căpitani, seimeni, lefegii și portari, fiind comparabilă cu aceea de care avea să beneficieze noul mitropolit, la instalare.

Doar un semn discret de "cruții-ajută" (invocația simbolică) desparte textul în care este zugrăvită ceremonia *paretisisului* de descrierea noii *investituri*. În mod surprinzător, acestei ceremonii îi sunt rezervate de

¹⁸ *Ibidem*, p. 22. Pentru că a depus paretisis "de bună voie", fostul mitropolit Nectarie a primit administrarea pe viață a mănăstirii Sadova (jud. Dolj) și o pensie lunară de 1000 taleri (greșeală?!), după cum se constată din actele publicate de V. A. Urechia (p. 24-25).

¹⁹ Autorul face precizarea că nu a găsit, la Arhivele bucureștene, actul de demisie semnat de Nectarie și nici pe cel de convocare a corpului elector, pentru constatarea demisiei și alegerea unui alt mitropolit (*Ibidem*, p. 24).

două ori mai puține rânduri. Deși nu este nominalizat în document, candidatul este după cum am arătat, **Dionisie Lupul**²⁰. Se arată că *grămăticul cel mare*, "îmbrăcat cu feregea, samur, calpac și încins cu călimările cele mari, de argint, la brâu" este cel delegat să aducă pe noul mitropolit la Curte, în Spătărie. În continuare, "împreună cu boieri, merge mitropolitul și, făcând cuvenita închinăciune Măriei Sale, stă în picioare, drept, înaintea Măriei Sale, aproape, și începe iar a face *logos*, apoi ia *mantia* și *cîrja* (paterița) în mână și începe mitropolitul a face iar *logos*" (cuvântare).

După cum am mai arătat, dintre toate izvoadele de ceremonie amintite mai sus, acesta este singurul care ne oferă o asemenea pagină, desprinsă, parcă, dintr-o condică de ceremonial²¹. Textul poate fi asemănat cu un fragment din *Condica* întocmită de vtori-logofătul Gheorgachi²², la 1762, pentru Moldova, din porunca lui Grigore vodă Callimachi. O comparație cu scrierea lui Gheorgachi se impune, deoarece relatarea munteană în ciuda datelor noi pe care le oferă, este destul de lacunară, multe dintre "golurile" sale putând fi completate, cel puțin orientativ. În această manieră textul izvodului de la muzeul ieșean poate câștiga în coerență. Nu cred că, în această epocă, existau diferențe majore de ceremonial între curțile domnești de la București și Iași. Un alt motiv pentru care comparația cu textul *Condicii* moldovenești este legitimă, poate fi acela că autorul ei *vtori-logofătul Gheorgachi*, a fost identificat ca fiind un *Suțu*²³, ca și domnul aflat pe tronul Țării Românești la 1819, ca și *Mihalache Suțu, vel logofăt za obiceiuri* care își punea iscălitura sub copia păstrată în condica domnească a izvodului.

²⁰ Ceremonia investiturii necesita cheltuieli însemnate din partea noului mitropolit. Dionisie Lupul, după cum arăta Urechia a plătit 2080 taleri, taxa alaiului și a meterhanelei (fanfara militară de ceremonie). Cheltuielile acestea erau recuperate ulterior din darea numită *ploconul cârjei*, plătită de "ceata preoțească și diaconească", la fiecare instalare de înalt ierarh. Mitropolitul Dionisie cerea domnului aviz pentru adunarea acestui drept al său, "după lege și pravilă", la 2 iunie 1819 (*Ibidem*, p. 28).

²¹ D. Simonescu și N. Vasilescu-Capsali au semnalat și comentat o *Condică de ceremonial* muntenească, a cărei redactare o atribuie lui Enăchiță Văcărescu (în "Manuscriptum" (34), an X (1973), nr. 1, p. 140-145). Textul acesteia nu a fost publicat însă *in extenso*.

²² D. Simonescu, *Literatura românească de ceremonial. Condica lui Gheorgachi*, București, 1939, p. 301-304. Vezi și studiul critic introductiv al editorului, p. 144-149.

²³ Cf. D. H. Mazilu, *Recitind literatura română veche*, vol. II, București, 1998, p. 407.

Deși scrie și despre *paretisire*, Gheorgachi nu oferă detaliile pe care le întâlnim în izvodul muntean, el expunând mai ales aspectul birocratic al momentului. Cât despre *investitură*, vtori-logofătul oferă, cu generozitate, neprețuite amănunte. Astfel, Gheorgachi arată că noul mitropolit, făcând o vizită preliminară, aducea domnului o seamă de *plocoane* tradiționale, cum ar fi: un covor, blănuri de răs, cafea și zahăr. În ziua sorocită, trei-logofătul era cel care îl aducea pe mitropolitul candidat la curtea domnească, introducându-l în Divanul cel mic. Apoi vel postelnicul, maestrul de ceremonii al curții, îl introducea în Spătărie, unde erau marii boieri și domnul așezat în tronul său. *Mantia* de investitură era înmănată de către vtori-logofăt marelui vistier și acesta o așeza pe umerii mitropolitului. Momentul cel mai însemnat, primirea *pateriței* de către ipopsificos mitropolit este relatat în detaliu: "domnul, sculându-se în picioare, fără șlic (cu capul descoperit, deci), ținând *cârja* în mâna sa cea dreaptă, merge mitropolitul către domn și domnul îi dă paterița în mâna sa, sărutându-i mâna și mitropolitul creștetul domnului". Urma o *orație* (logos) de mulțumire a mitropolitului, după care era invitat la domnul (probabil în *maebet*), unde ședea la o cafea. La sfârșit vel postelnicul îl conducea pe noul mitropolit până la *leștiță* (caretă)²⁴, iar când ieșea pe poarta curții domnești începeau a se trage cloapetele la toate bisericile și mănăstirile din Iași. La Mitropolie era întâmpinat cu cântarea *axionului* ("Vrednic este !"), de către episcopii țării, arhierii străini și egumenii mănăstirilor din Moldova. Noul înalt ierarh era instalat în scaunul Mitropoliei și i se făcea și *engomion*. Nu este arătată componența alaiului domnesc care însoțea pe noul ales în drumul său spre Mitropolie, ca în izvodul din 1819, dar se arată că, pe lângă alai, domnul trimetea și *mehterhaneaoa* (fanfara militară, de tradiție imperială otomană), pentru a face cinste noului mitropolit. Gheorgachi, în filele *Condici* sale, descrie și ceremonialul strict bisericesc, acela de *hirotonisire* a noului mitropolit, dar asupra căruia nu este cazul să zăbovim

²⁴ Gheorgachi notează că înainte de Ioan vodă Mavrocordat (1743-1747) era un alt obicei, la care s-a renunțat fiind socotit "*anosto* (neplăcut) și foarte făr de cale", la care s-a renunțat: mitropolitul pleca de la curte *călare pe un cal alb*. Prin grija arelui vistier i se pregătea un cal domnesc, îmbrăcat peste tot cu astar alb și cusut astarul pe cal, iar un alai întocmit prin grija lui trei-logofăt îl conducea prin tot târgul, spre a blagoslovi norodul, în drum spre Mitropolie. Acest obicei era, mai demult practicat și la Roma, cu ocazia investiturii unui nou Papă (cf. D. Simonescu, *op. cit.*, p.149, 304; pr. C. Bobulescu, *Odinioară la instalare, Patriarhii, i Mitropoliții i Episcopii erai purtați călare prin Capitala Țării*, în *BOR*, nr. 44 (1926), p. 462-466.

în paginile de față, întrucât izvodul de ceremonie de la 1819, luat în discuție, se referă strict la *investitura* "civilă" a înaltului ierarh, nu la consacrarea sa bisericească, potrivit canoanelor Bisericii răsăritene²⁵.

III. Alaiul unei nunți domnești, la 1820.

Ultimul izvod aflat la Muzeul de Istorie din Iași, care face obiectul acestui articol, poartă titlul *Rânduiala alaiului Lumințâi Sale beizadelii și a cuconiții Lumințâiei Sale la mergire spre cununie* și are data de (1)820 iulie²⁶, fiind redactat, deci, în domnia aceluiași domn Nicolae Suțu. El a fost întocmit, se pare, de clucerul Costache Filipescu, a cărui nume este menționat la sfârșitul titlului. Documentul are și o importanță istorică aparte, "beizadea Nicolache" la care el se referă, fiul lui domnului, nefiind altul decât **Nicolae Suțu**, distins cărturar, devenit mare logofăt al Moldovei. El a redactat un valoros tom de *Memorii*, reeditat recent²⁷. După ce în prima tinerețe visase la farmecele domniței Ralu pe care o găsea "frumoasă și precoce și cu ochi focoși, în care scânteiau licăririle soarelui oriental"²⁸, a ajuns, în cele din urmă, să încheie o căsătorie "matură", politică. Iată ce

²⁵ Pentru ceremonialul de *hirotonisire* a mitropoliților vezi: G. Craioveanu, *Mitropolia Ungro-Vlahiei. Condica sfântă*, București, 1886, p. 4-10, unde se găsesc instrucțiuni datând din secolul XVIII cu privire la această ceremonie bisericească, de căpătâi; D. Simonescu, *op. cit.*, p. 148, 303; mai nou, V. Barbu și Gh. Lazăr, *loc. cit.*, p. 44-45, semnaleză că cele mai vechi texte cunoscute, privitoare la rânduiala punerii mitropolitului (hirotonire) cunoscute până acum sunt un *Euhologhion* (sec. XV-XVI), aflat la BCU-Cluj, ms. slav. 4065 și un *Slujebnic arhieresc*, comandat de mitropolitul Ștefan al Ungrovlahiei, ante 1658, aflat la BAR-București, Mss. românești, nr. 1790.

²⁶ Muzeul de Istorie a Moldovei, Iași, nr. inv. 3612/19, achiziționat în 1971, conform H.C. nr. 198. Document pe hârtie, 31 x 21 cm. Un alt alai, de la nunta domniței Zamfira, fiica lui N. Caragea vodă, cu Ioan Mavrocordat (13 nov. 1782), a fost publicat de V. A. Urechia, în *Istoria Românilor*, seria 1774-1787, tom I, București, 1891, p. 283-284, nota 2. Cf. și ASB, Biserica Curtea-Veche, pachet I, nr. 22, "Orânduiala alaiului la aducerea spre cununie în Curtea Domnească a nuroii Măriei Sale", 5 iunie 1820 (și Microfilme, R 1, c. 73-74).

²⁷ *Memoriile Principelui Nicolae Suțu mare logofăt al Moldovei, 1798-187* (trad. din fr., introducere și comentarii de G. P. Filitti), București, Ed. Fundației Culturale Române, 1997, p. 65. Vezi și V. Slăvescu, *Viața și opera economistului Nicolae Suțu (1798-1871)*, București, 1941; idem, *Nicolae Suțu și domnitorul Grigore Ghica*, în *Arhiva Românească*, tom VIII, 1942, p. 273-308; idem, *Discuții și note. a) Portretul lui Nicolae Suțu. b) Traduceri ale operei lui Nicolae Suțu: "Notions statistiques sur la Moldavie"*, Iași, 1849 (ed. în lb. română de Th. Codrescu, Iași, Tipografia "Buciumul Român", 1852).

²⁸ Vezi C. Ganc, *Trecute vieți de doamne și domnițe*, vol. II, Chișinău, 1991, p. 287.

scria el însuși despre acest pas: "*La rândul meu am încheiat o căsătorie de conveniență cu Ecaterina Cantacuzino, dintr-una din cele dintâi familii ale Moldovei. Soția mea, pe care n-o cunoșteam, a venit la București însoțită de părinții ei și nunta a avut loc la București, în luna iulie 1820*"²⁹.

În amintita culegere de documente a lui V. A. Urechia, nu am găsit publicat izvodul de mai sus, care pare a fi, deci, absolut *inedit*. Întâlnim, totuși un alt izvod de alai, chiar ceva mai amplu și mai fastuos, arătând cum a fost întâmpinată mireasa, Ecaterina Cantacuzino, și părinții ei, la sosirea din Moldova - "*Orânduiala alaiului la aducerea spre cununie a prea iubitei noastre nore în domneasca noastră Curte*"³⁰.

Alaiul de cununie, descris în izvodul de la muzeul ieșean, era deschis de către o serie de polcovnici (căpitani) călări: de vânători, de târg, de cioclii, de seimeni, de lefegii. Urmau dregătorii de rangurile II și III, de asemenea călări: vtori pitar, vtori armaș, vtori comis, vtori postelnic, vtori pitar, vtori spătar. Mai întâlnim și pe buluc-bașa, doi alai-ceauși și un răhtivan, cel care răspundea de rădvanele Curții. "Luminția Sa beizadea" era încadrat de opt cihodari. În careta domnească, trasă de patru telegari, se afla cuconița, încadrată, de asemenea, de câte opt cihodari. În stânga ei se mai aflau vel pitar, călare și căpitanul de nemți, pe jos. La dreapta miresei întâlnim pe *iuzbașa de harem* (pe jos) și pe *vornicul haremului*, călare. Aceștia erau încadrați de toți nemții "den Poartă" și de șase fuștași. Izvodul se încheie cu porunca fermă a vel-logofătului (de obiceiuri): "*Iuzbaș al Divanului, den luminată porunca Mării Sale, lui Vodă, și să poruncește ca să dai știre la toți cei arătați, a-i strânge la Curtea Gospod duminică, la nouă ceasuri den zi*"³¹, *întocmindu alaiu fără cusur, după cum mai sus este arătat, și la ducere și la întoarcerea Luminții Sale, beizadeli Nicolache, cu a Doamnei, cuconiței Luminții Sale, avându a merge alaiu. Și cusur să nu să facă. Să fie răspuns*".

²⁹ *Memoriile Principelui Nicolae Suțu*, p. 65. Căsătoria celor doi a durat 24 de ani, până la 28 aprilie 1844. Deși creionează cu o detașare rece portretul acestei femei care i-a fost alături un sfert de secol, încondeind "câteva contrarietăți determinate de firea ei trufașă și impulsivă", Nicolae Suțu adaugă, totuși: "Mi-a fost dat mie în viață să trec prin încercări crude; totuși nici o pierdere de până atunci n-a fost atât de îngrozitoare ca cea a soției" (p. 169).

³⁰ V. A. Urechia, *op. cit.* tom XII, p. 488-490; Hurmuzaki, *Documente*, tom II, p. 528, 582-583.

³¹ După ora orientală (otomană), folosită atunci și în Țările Române, "ora 9 din zi" corespundea orei 15.00 de astăzi, socoteala făcându-se de la ora 9.00 dimineața.

Rostul articolului de față este acela de a semnala cele trei izvoade de ceremonie muntenești care se păstrează în colecțiile Muzeului de Istorie a Moldovei-Iași (fiind mai puțin accesibile decât documentele din arhivele publice și biblioteci), semnalând și unele analogii, necesare pentru mai buna lor încadrare în istoria epocii și în ansamblul documentelor de acest gen. Acumularea acestui fel de izvoare ar trebui să ducă, în cele din urmă, la studierea lor în ansamblu, ceea ce ar da o interesantă lucrare asupra ceremoniilor Curții Domnești între medieval și modern.

SOURCES DE LA RÉALISATION DES CORTÈGES DE
CÉRÉMONIE
AU DÉBUT DU XIXe SIÈCLE

Résumé

On présente trois documents de l'archive du Musée d'Histoire de la Moldavie concernant les cérémonies des cours princières de Bucarest pendant les règnes des derniers princes fanariotes.

Le premier document, du 22 mars 1817, est une représentation graphique des positionnements réservés aux boyards à fonctions dans l'Etat (nominalement mentionnés) et au personnel de la cour princière du cortège de la procession qui se déroulait le jeudi saint, avant les Paques, à l'Eglise Sarindar.

Le deuxième document, de 1819, d'une forme graphique similaire, rend le cortège de la maison princière (nobles et clercs) accompagnant le nouveau Evêque Métropolitain (Dionisie Lupu) à son sortie de la Cour après sa confirmation par le prince.

Le dernier document, du juillet 1820, révèle les membres du cortège des noces du fils du prince, N. Sutu, à Elena Cantacuzino, de Moldavie. Nicolae Sutu est l'auteur des mémoires politiques républiés en 1997.

Traduit par Coralia Costas

	" vel logf. de Țara de Sus, Manu (?)		
	" vel vornic de Țara de Gios, Băleanu	i pac	
	" vel logf. de Țara de Gios		
	" vel vornic de Țara de Sus, Isac (?)		
	" vel vistier Barbu Văcărescu		
	" vel vornic Istrati Krețulescu	i pac	
	" și vel ban		
masala	" 3 saleam (?) ceauș		masala
	" vtori portar		
	" treti postelnic	i pac	
	" treti portar		
	" vel logofăt de obiceiuri		
	" vel agă	i pac	
	" vtori postelnic		
	" vel postelnic		
f.l(r.)	" vel vatman	i pac	
f.l(v.)			

f.l(v.)	" ideliu cu cășule	MĂRIA SA VODĂ	ideliu cu cășule	2 masalele; tufecii împrejur; artozii cu dardele
tufecii împrejur	" tufecii bașa		deli-bașa	
2 masalele	" deli bașa Ivanciu	ideliu	giuleraki(?)	
	" kir sârdar		baș-cionodari și chehăiaua	
	" doi cionodari, cu felinarele		doi cionodari, 1 pac	
	" doi satări		doi satări	
	" patru cionodari		patru cionodari	
2 magale		doi saleam(?) ceauși		2 masale
6 fustăși cu dardele		" icio(g)lan cu cășuie(?)	icio(g)lan cu cășuie(?)	
artozii cu prepuțele		" Preasfinția sa	Mitropolitul	6 fustăși cu dardele
		" preasfințiile lor: episcopi	arhierul	
		seimen(?) țării		

Intocmai să ai a urma, după cum mai sus s'arată, cu așăzarea alaiului iuzbașo, desară la Sârindar, pentru Țătămăonia Epitrafilului. Iar care va arăta vreo împotțivire, sa ne aiță!

Obicinuitul alai la eșirea dă la Domneasca Curte a Preasfinției Sale
părintelui ioposificos Mitropolit al Țării

Toți podarii, portăreii, țefegii, și șase fustași cu dardile în mână	Un căpitan dă podari, pă gios	Un căpitan dă podari pă gios	Toți podarii, portăreii, țefegii, și șase fustași cu dardile în mână
	Polcovnicul dă podari, călare, cu capod roș		
	Polc(o)v(nic) dă vânători, călare	Ceauș agesc, călare	
	Polcv. dă târg, Polcv. dă săimini, Baș-bulucbaș, Polcv. dă ciocli		
	Vtori-portar, cu orânduiala sa	Treti-portar, cu orânduiala sa	
		Vel Portar	
		Stegar agesc, cu orânduiala sa, pă gios	
	Trei postelnicei călări	Trei postelnicei, călări	
		Vel Agă	
	Un logofăt de taină, călare	Un logofăt de taină călare	
	Treti-logf. dă Țara dă Sus	Treti-logf. dă Țara dă Gios	
	Zapcii hătămănești, cu orânduiala lor,	Zapcii hătămănești	
		călări	
	Treti-postelnic, călare	Vtori-pitar	
Vtori-logf. dă Țara dă Gios, călare	Vtori-postelnic, asemenea		
Vel pitar, călare	Vtori-logf. dă Țara dă Sus		
	arhidiaconul cu paterița		
	toți protopopii		
	PREASFINȚITUL PĂRINTELE MITROPOLIT		
	Vel-Logf. dă Țara dă Sus, Vel-Logf. dă Țara dă Gios		
	în carăta domnească, cu șase telegari		
	Înapoia carăti, toți logofeții		
	patru cîhodari		
	patru cîhodari		

Io Alexandru Neculai Suțu voievod 1 gospodar Zemli Vlahiscoe

Dumneata, Vel Logofăt de Obiceșuri, să rânduiești pă izbaș al Divanului cu întocmirea acestui alaiu fără dă a să face cât de puțin cusur, spre petrecerea Preasfințitului până în Mitropolie.

Tolico pisah gospod...

1819, maiu

JUNIMEA BUCOVINEANĂ- O SOCIETATE CULTURALĂ A STUDENȚILOR DIN CERNĂUȚI

DAN JUMARĂ

Teritoriul rupt de Moldova de către Imperiul habsburgic, prin convenția turco - austriacă din 7 mai 1775, a cunoscut, funcție de formele de guvernământ, mai multe perioade.

Timp de zece ani, după anexare, Ținutul Cernăuților și o bună parte din Ținutul Sucevei, numite de atunci Bucovina, au avut o administrație militară. S-a căutat integrarea acestui teritoriu în sistemul economic, administrativ și politic austriac. S-au făcut atunci masive colonizări cu străini, s-au desființat mănăstirile ortodoxe ce constituiau puternice focare de spiritualitate românească, s-au preluat toate pârghiile vieții social economice, politice și militare ale Bucovinei, folosindu-se metode de convingere sau de constrângere.

A urmat apoi cea mai nefastă perioadă din istoria Bucovinei: încorporarea la Galiția. Procesul de deznaționalizare, de distrugere a tradiției românești, în special în afara economicului, s-a accentuat. Limba română, deși limbă a populației majoritare, a fost exclusă treptat din școli, din biserici, din instituțiile publice. S-a încercat chiar distrugerea monumentelor istorice, urmărindu-se ștergerea din memoria românilor a trecutului lor.

Nenumăratele proteste și strădanii ale populației românești, culminând cu mișcarea revoluționară de la 1848, aveau să ducă la declanșarea unui proces, anevoios, dar urmărit cu consecvență, ce a culminat cu separarea provinciei de Galiția și crearea unui Ducat autonom al Bucovinei cu capitala la Cernăuți. Constituția austriacă din 1849 a favorizat renașterea românismului, dar aceasta a fost curând stopată de guvernul absolutist. S-a încercat chiar, în 1860, realipirea Bucovinei la Galiția și numai puternicile manifestări de protest ale românilor au oprit punerea în practică a acestui proiect. Abia prin Constituția din 26 februarie 1861 Bucovina a fost declarată provincie autonomă a Casei de Austria, având o Dietă proprie, în frunte cu un căpitan al țării; un guvernator, cu titlul de președinte al țării, era

reprezentantul guvernului de la Viena. Acest regim dualist a rămas în vigoare până în 1918. Odată cu instaurarea acestei forme de guvernământ, spre deosebire de conaționali lor din Transilvania și Basarabia, românii din Bucovina n-au dus numai o viață națională, religioasă și culturală proprie, ci și o viață politică aparte, patria lor fiind recunoscută ca o provincie autonomă, cu statut propriu, cu stemă și drapel proprii, împăratul de la Viena intitulându-se Duce-Herzog al Bucovinei¹.

După cum remarca istoricul Ion Nistor, este demnă de admirat voința poporului român din Bucovina, care, în pofida greutăților prin care a trecut, a păstrat moștenirea strămoșească cea mai de preț: limba, credința, datinile și obiceiurile. S-au desprins, din rîndurile poporului, intelectualii români, care au întreținut vie conștiința națională românească pînă la unirea cu România, la care au avut o contribuție majoră.

Unul dintre principalele mijloace prin care s-a desfășurat activitatea de promovare a valorilor naționale a fost acțiunea educativă a asociațiilor și societăților culturale. Semnificația și rolul unor asemenea instituții, în plan social, decurg din preocupările de culturalizare, educație și formare a cetățenilor. Cunoașterea originii poporului și a limbii române, dezvoltarea creației literare și științifice în limba națională, lupta pentru recunoașterea drepturilor fundamentale ale românilor aflați sub dominație străină, modernizarea societății românești cu instituții culturale și științifice moderne, lupta pentru progres, independență, suveranitate națională, au fost obiective generale, aflate mereu în prim-planul preocupărilor cluburilor, ligilor, asociațiilor sau societăților².

Instituțiile de acest gen au reprezentat și mai mult în teritoriile aflate, pentru perioade mai scurte sau mai îndelungate, sub dominație străină. Ele s-au constituit în adevărate focare de afirmare și cultivare a conștiinței de neam, de încurajare și sprijinire a învățământului și culturii în limba română, fiind adevărate centre de emancipare națională.

În Bucovina, după o lungă perioadă în care guvernul imperial a încercat eliminarea cât mai completă a autohtonismului, terenul pentru înființarea instituțiilor asociative a fost pregătit de pașoptiști. Aceștia au reușit să se manifeste cu pregnanță în planul renașterii naționale pînă la sfârșitul anului 1851, când, o dată cu reintroducerea absolutismului, manifestările naționale au fost reduse la tăcere. Instaurarea regimului constituțional din 1861 – inaugura o etapă de redeşeptare națională în

¹ I. Nistor, *Istoria Bucovinei*, București, 1991, p. 5.

² P. Dan, *Asociații, cluburi, ligi, societăți. Dicționar cronologic*, București, 1983, p. 5.

Bucovina. Ca un rezultat firesc al ideilor naționaliste promovate de Aron Pumnul și propagate de I. Gh. Sbirea și frații Hurmuzachi, ca expresie a protestului intelectualilor români din Bucovina față de neglijarea limbii române în școală și serviciile publice, ca reacție a instinctului național împotriva tentativelor de înstrăinare, apărea în 1862, cea dintâi societate culturală românească bucovineană: *Reuniunea română de lectură* din Cernăuți, devenită peste câțiva ani *Societatea pentru cultura și literatura română din Bucovina*.

Activitatea culturală a Societății a îmbrăcat forme variate, între care enumerăm: prelegerile publice, înființarea unui cabinet de lectură, înzestrat cu ziare și reviste în limba română; crearea unei biblioteci proprii, cuprinzând tipărituri în limba română și în limbi străine; înființarea unor fundații prin care se acordau burse elevilor și studenților români; cumpărarea unui imobil impozant, în care și-au desfășurat apoi activitatea mai toate societățile românești; publicarea unor gazete românești; alcătuirea de manuale pentru uzul școlilor românești; tipărirea de cărți în limba română; înființarea de instituții școlare. În acest context *Societatea pentru cultură* a dus o intensă activitate pentru înființarea, la Cernăuți, a unei universități, cu limba de predare română³.

Instituția de învățământ superior avea să fie deschisă în anul 1875, având însă un pronunțat caracter german. Gazeta vieneză „Neue Freie Presse” afirma chiar deschis că scopul universității era „de a desăvârși germanizarea Bucovinei și de a arunca raze civilizatoare asupra Moldovei și Basarabiei”⁴.

În cadrul celor trei facultăți (teologică, juridică și filozofică) funcționau 18 profesori, din care jumătate erau români, de la Facultatea de Teologie. În primul an de activitate, în 1875, s-au înscris 268 de studenți, dintre care românii, în număr de 53, formau grupul cel mai numeros⁵.

Urmând tradiția tuturor centrelor universitare ale vremii și studenții din Cernăuți au început a se grupa în societăți. Românii aveau deja o tradiție în domeniu. Societăți studențești românești ființau, de exemplu la München, Graz, Viena, Cluj, Gherla ș.a.m.d.

Cei care au meritul de a fi inițiatorii societăților studențești românești din Bucovina au fost Teodor V. Ștefanelli și Vasile Morariu,

---

³ C. Loghin, *Societatea pentru cultura și literatura română în Bucovina (1862-1942) la 80 de ani. Istorie și realizări*, Cernăuți, 1943, p. 172.

⁴ I. Nistor, *op. cit.*, p. 216.

⁵ *Ibidem*, p. 218.

care făcuseră parte din Societatea „România Jună”. Lua astfel ființă, la 22 decembrie 1875, la Cernăuți, *Societatea Academică „Arboroasa”*. Scopul societății, definit prin statut, era „perfecționarea reciprocă a membrilor săi pe țărmul național, literar, cultural, prin prelegeri literare, îndeletnicire în arta oratorică, susținerea unui cabinet de lectură și a unei biblioteci, aranjarea de petreceri, serate literar-declamatorice-muzicale, sprijinirea membrilor lipsiți de mijloace”⁶.

În conducerea Societății au activat studenții Ciprian Porumbescu, Gherasim Buliga, Ion Topală, Zaharia Voronca, Gh. Popescu, Dimitrie Onciul ș.a. În cei doi ani de existență a Societății, membrii acesteia și-au urmărit cu hotărâre obiectivele, stabilind legături, prin corespondență cu majoritatea societăților studențești ale românilor din Transilvania, România și din capitalele europene. La 1 octombrie 1877 o telegramă de condoleanțe era trimisă de arboroseni Primăriei Iași, cu ocazia comemorării a o sută de ani de la decapitarea celui care nu voise a ceda Bucovina austrieilor – Grigore Ghica Vodă. Considerat ca un act de trădare față de habsburgi, gestul avea să ducă la desființarea *Arboroasei*, la 11 noiembrie 1877. Z. Veronca, C. Morariu, O. Popescu, E. Sireteanu și Ciprian Porumbescu, membri ai comitetului de conducere, au fost arestați și judecați, dar, după 11 săptămâni de detenție, achitați⁷.

S-au scurs doar câteva luni, răgaz necesar pentru a analiza posibilitățile existente și pentru a elabora o nouă strategie în vederea atingerii țelurilor urmărite, după care studențimea română și-a făcut, iar, simțită prezența în viața culturală și socială din Țara Fagilor. Iarna anului 1878 marca, deci, începutul unei activități, care avea să dureze multe zeci de ani, pe tărâmul promovării spiritului național, al emancipării românilor din Bucovina.

La 7 decembrie 1878, în sala VI a Universității din Cernăuți sub președinția ad-hoc a lui Gherasim Buliga, se desfășura ședința constitutivă a *Societății Academice Junimea*. Înființată de foști arboroseni noua societate studențească era în toate (statut, imn festiv, deviză) urmașa *Arboroasei*, continuându-i și dezvoltându-i programul. Cu o oarecare întârziere, abia în 1881, primeau junimenii și averea strânsă de societatea desființată.

Primul comitet de conducere era format din: Dimitrie Onciul – președinte, Ștefan Cocinschi – vicepreședinte, Ciprian Porumbescu –

⁶ F. Doboș, *25 de ani de viață studențească, 21 mai 1905 – 21 mai 1930*, Cernăuți, 1930, p. 10.

⁷ T. Bălan, *Procesul „Arboroasel” 1875-1878*, Cernăuți, 1937, *passim*.

secretar, Teodor Bujor – casier și Metodi Luția – controlor⁸. Statutul aprobat cu Decretul guvernial nr. 11328, din 28 noiembrie 1878, a fost schimbat în 1894 și 1907, fiind adaptat cerințelor epocii. Membrii societății, împărțiți în onorari, fondatori, sprijinitori, emeritați și ordinari, și-au desfășurat activitatea în cadrul secțiilor înființate de-a lungul anilor. Astfel din 1878 funcționa secția literară, în 1901 lua ființă secția muzicală, în 1904 începea activitatea secției teatrale, în 1907 se înființa secția juridico-economică, iar în 1914 apărea și secția sportivă, axată pe gimnastică, scrimă și dansuri.

Deviza Societății era „Uniți să fim în cuget, Uniți în Dumnezeu”, amintind parcă de îndemnul „Horei Unirii”; membrii purtau o cocardă tricoloră, iar la rever aveau insignă cu inscripția „Vivat, crescat, floreat *Junimea*”. La serbările organizate studenții purtau adesea costume populare românești și arborau tricolorul⁹.

Cea dintâi ședință festivă a noii asociații studențești s-a desfășurat la 12 ianuarie 1879, la „Hotel zum Kronprinzen”.

Primii ani de activitate s-au desfășurat în condiții mai puțin prielnice, însă, la sfârșitul anului administrativ 1879-1880 studentul Teodor Bujor, președintele de atunci, putea afirma cu mândrie: „Junimea e merită să fie centrul de unire al academicienilor români din Cernăuți; ea a avut a se lupta pentru existența ei, dar a învins, și-a asigurat viitorul, spiritele membrilor s-au oțelit”¹⁰. În noiembrie 1880 Societatea avea 32 de membri activi, trei membri fondatori erau încă în activitate, 49 de membri sprijinitori și patru foști membri activi, deveniți membri emeritați. În acest an aceștia organizaseră: o ședință generală extraordinară, o ședință extraordinară, nouă ședințe ale comitetului, trei ședințe sociale, două literare, trei oficiale, două prelegeri literare, orațiuni, o declamațiune, critici. Și toate acestea, în lipsa unui local propriu.

Se pare că activitatea junimenilor se bucura de aprecieri favorabile, o dată ce, la 12 decembrie 1880, Dimitrie Onciul aflat la Viena, trimitea o scrisoare în care saluta „activitatea solidă a societății”¹¹. De altfel, în anul care a urmat, toți studenții români din Cernăuți, cu excepția

⁸ Em. D. Petrovici, *Societățile academice Românești din Bucovina forme ale luptei de emancipare socială și națională*, în *Anuarul Muzeului județean Suceava*, nr. VIII, 1981, p.359.

⁹ xxx *Raportul Societății – Academice Române „Junimea” din Cernăuți asupra anilor administrativi 1908/9, 1925/26*, Cernăuți, 1926, p. 14.

¹⁰ Arhivele Naționale Iași, colecția „Dugan”, ds. 4, f. 20.

¹¹ *Ibidem*, f. 25.

celor de la teologie, s-au înscris în societatea urmașă a *Arboroasei*. Era deci îndreptățit președintele Severin Procopovici să afirme că „*Junimea* a luat un avânt mare, devenind, pe baza principiilor ei cea mai mare și mai însemnată societate academică în Cernăuți”¹². Se puna, atunci, un mare accent pe cultivarea limbii „fără care cuvântul națiune n-are înțeles”.

Numărul studenților înscriși în societate crescuse. Erau 46 de membri activi, șase onorari, patru fondatori, șase emeritați și 12 sprijinitori. Manifestările organizate de aceștia aveau o audiență din ce în ce mai mare, încă din 1881 putându-se aprecia că tradiționala serată a *Junimii* „este și va fi cea mai frumoasă petrecere publică din Cernăuți”. Chiar personalități de seamă ale culturii române din Regat sunt interesate de inițiativele studenților români din Cernăuți, răspunzând cu plăcere la invitații sau venind din proprie inițiativă pentru a se întâlni cu ei. Astfel, la 4 decembrie 1881, se inaugura, în Reședința mitropolitană, cabinetul de lectură al *Junimii*, în prezența lui Gheorghe Sion¹³, la 11 februarie 1883 venea aici Titu Maiorescu, aducând în dar publicații ale Academiei Române; marea actriță Agatha Bârsescu a poposit și ea în mijlocul studenților, precum și Sextil Pușcariu, Nicolae Iorga, A. C. Cuza, M. Sadoveanu și mulți alții.

Membrii *Junimii* erau conștienți de menirea lor, explicit definită în noiembrie 1884 de Gheorghe Popovici: “puși în curentul unei civilizații străine avem o deosebită datorie morală: a cultiva sentimentul național și a întări legăturile naturale ce ne leagă de poporul nostru. Muncă, știință, solidaritate se cere de la junimeni”¹⁴. În aceiași ani junimienii s-au manifestat activ împotriva încercărilor guvernului de a muta Universitatea din Cernăuți la Brünn. Numărul lor crescuse la 57 de membri activi, 13 onorari, opt fondatori și șase emeritați.

Considerând cadrul asociativ drept o adevărată școală în slujba păstrării spiritualității naționale, studenții au început, din 1886, să fie preocupați de „a duce lumina dătătoare de viață (a culturii) și în căsuțele modeste ale poporului de la țară...”¹⁵.

La 29 iunie 1887 C. Gallin propunea introducerea regulamentului sub denumirea de *Coment*. Propunerea era acceptată, cu amendamentul ca acesta să fie supus unei revizuirii, de către o comisie formată din: D. Onciul, Gh. Popovici, T. Șefanelli, Turturean și C. Gallin. Motivul era conținutul „cam lung și neacomodat referințelor noastre”, precum și

¹² *Ibidem*, f. 23.

¹³ *Ibidem*, f. 29.

¹⁴ *Ibidem*, f. 38-39.

¹⁵ *Ibidem*, f. 47.

abundența de termeni tehnici „cu totul originali”¹⁶. După cum se vede, studenții nu duceau lipsă de spirit critic, nici chiar în cadrul intern.

Tinerii membri ai Societății erau conștienți că, așa cum sublinia Alexandru baron de Hurmuzachi, în 1889, „cultura este arma cea mai puternică”, iar „limba maternă e tezaurul cel mai neprețuit”¹⁷. De altfel, la 3 iulie 1894, prin decizia plenului Societății, s-a introdus examenul regulamentar. Se cerea cunoașterea statutului și a regulamentului, dar și a istoriei și a literaturii naționale. Se căuta astfel să se umple niște lacune din cultura studenților români, care, urmând licee străine, erau bine puși la punct cu istoria universală și literatura germană, dar cunoșteau foarte puține despre moștenirea istorică și culturală românească¹⁸.

Intelctualii progresiști, studenții români s-au implicat și în propaganda politică și alegerea dr. Gheorghe Popovici, fost președinte al *Junimii* ca deputat în parlamentul de la Viena, în 1898, a fost chiar considerată ca o victorie la care Societatea contribuise mult. În raportul anual asupra activității desfășurate Dragoș Bumbac menționa cu mândrie: „*Junimea* și-a câștigat respectul și iubirea tuturor românilor, însă și persecutări și șicane din partea celor care tremură în fața posibilității că și românii bucovineni se trezesc din letargia seculară”¹⁹. Și, într-adevăr, toate activitățile organizate în orașe și sate, precum: conferințe, având ca subiecte teme din istoria și literatura națională, spectacolele dramatice, recitalurile muzicale, care includeau doar lucrări românești, serbările comemorative ale personalităților românești, petrecerile organizate la sate, unde se cânta și se dansa românește, toate se înscriau într-o strategie a promovării conștiinței de neam.

Privită de membrii săi ca o adevărată școală a românismului „*Junimea* luptă pentru trezirea poporului din letargia sa seculară, readeptarea simțului național și oțelirea forțelor spirituale”, pentru că „A lupta sub această egidă e datoria fiecărui român bun...”, după cum sublinia Teofil Tarnovschi în 1900, la 10 noiembrie, cu prilejul bilanțului pe anul trecut²⁰. Pentru a răspândi însă cunoștințele legate de devenirea poporului român, studenții trebuiau, mai întâi să și le însușească ei înșiși, *Junimea* având un rol esențial în aceasta.

Conștienți de pericolul înstrăinării, al pierderii tradițiilor în cadrul imperiului, junimenii căutau să păstreze mereu, în cugetul poporului,

¹⁶ *Ibidem*, f. 52.

¹⁷ *Ibidem*, f. 60-61.

¹⁸ xxx *Raportul Societății...*, p. 21.

¹⁹ *Ibidem*, p. 23.

²⁰ Arhivele Naționale Iași, *loc. cit.*, ds. 12, f. 149 v.

trecutul românesc. Astfel, în anul universitar 1900-1901, an bogat în „întreprinderi sociale, manifestări naționale și propagandă culturală”²¹, a fost celebrată amintirea lui Mihai Vitezul „care înainte de trei sute (de) ani și-a văzut pentru o clipă visul său devenit faptă”²², în același an fiind comemorat și Vasile Alecsandri. Se căuta astfel să se combată cosmopolitismul promovat de autoritățile imperiale, făcându-se apel la trecutul istoric al românilor, la mândria națională. Raportul Societății pe 1901 sublinia acestea: „Românul a fost odată avant-garda pusă la hotarul puternic...spre a despărți omenirea cu lege și ideal de chaosul barbarilor. Pus de soarte în cel mai greu loc al apărării, s-au izbit în el, fără a-l clinti, torențele sălbatice...Și s-a înfipt pe veci în Carpați, pentru ca mai târziu să aducă creștinătății acele servicii care le aduse lumii antice”. Ideea legitimității drepturilor românilor este, de asemenea subliniată: „Ființa poporului român e de a fi, cu fiziognomia lui de popor romanic, pe locul stăpânit de dânsul neântrerupt, contribuind totodată la binele și armonia generală a omenirii”²³.

Renașterea națională a românilor din acel colț al Imperiului Austro-Ungar a stat fără încetare în centrul preocupărilor Societății Academice. „În istoria renașterii naționale a poporului român ocupă și *Junimea* locul ei modest” - arăta Maximilian Hacman la 17 noiembrie 1902. Și adăuga viitorul profesor universitar: „Violarea sfântului drept de existență pe pământul strămoșesc era negura cea deasă, împiedica orice dezvoltare culturală a românilor. Abia în timpul din urmă și-au asigurat acest drept... și românul se simțeste tare, își va apăra limba, țara și națiunea contra atacurilor vrăjmașe. Pe vecie e înfipt în vârful Carpaților stindardul tricolor”²⁴.

Studentii înțelegeau că înființarea *Junimii* urmărise formarea tineretului intelectual român din Bucovina în spirit național și au căutat mereu să contribuie la împlinirea năzuințelor neamului căruia îi aparțineau²⁵. Meritele junilor “academici” erau incontestabile și recunoscute, fapt care s-a concretizat și în felul în care a fost sărbătorită *Junimea* la cea de-a douzecișicincea aniversare a sa. „Români de la noi, frați din țara liberă (întâia dată), Ardeal, Banat, Ungaria și chiar din Macedonia îndepărtată” au adus societății studențești dovezi de prețuire și afecțiune.

Comemorarea a patru sute de ani de la stingerea din viață a lui Ștefan cel Mare, tot în 1904, a fost încă un prilej pentru a se arăta *Junimii*

²¹ xxx *Raportul Societății.....*, p. 26.

²² Arhivele Naționale Iași, *loc. cit.*, ds. 12, f. 158.

²³ *Ibidem*, f. 157.

²⁴ *Ibidem*, f. 170.

²⁵ *Ibidem*, f. 173 v.

un semn de prețuire pentru activitatea depusă, prin nominalizarea în comitetul executiv al serbării²⁶.

Junimenii și-au continuat activitatea în același spirit, pe direcția cultural-națională, în rândul meseriașilor și a țăranilor români, a căror ridicare economică au sprijinit-o. După anul 1892, de exemplu, Societatea a sprijinit înființarea la sate a cabinetelor de lectură și a băncilor populare. În același timp *Junimea* nu a rămas niciodată pasivă în confruntarea cu autoritățile habsburgice pentru drepturile românilor. Mișcarea memorandistă a fost sprijinită de membrii Societății; delegați ai acestora au participat, în 1904, la procesul de la Cluj; junimenii au fost în fruntea celor ce apărau tricolorul românesc în 1908-1899; la manifestările de protest împotriva germanismului profesorilor universitari din Cernăuți, din 1900, urmașii arborosenilor erau tot în frunte; profesorul Nicolae Iorga, căruia i s-a interzis accesul în Bucovina în 1908, a fost ales ca membru de onoare al asociației²⁷.

Avea deci dreptate Ion Nistor să afirme, într-o scrisoare din 1909: „E doară *Junimea* societatea în care mi-am făcut școala românească”²⁸.

Aniversarea a treizeci de ani de la înființarea *Societății Academice Junimea* din Cernăuți, avea să aducă în capitala Bucovinei personalități de prestigiu ale intelectualității românești precum: N. Iorga, S. Mehedinți, M. Sadoveanu, C. Stere, Șt. O. Iosif, D. Anghel, delegați ai studenților români din toate provinciile românești.

Inițiativa lui T. Stefanelli, de a înființa, la 3 aprilie 1991, „Clubul membrilor emeritați a *Societății Academice Junimea* a adus un spor de înfăptuire și noi posibilități de manifestare. Foștii membri activi puteau astfel să se manifeste în cadrul organizat al Societății chiar și după încheierea studiilor universitare²⁹.

Între mijloacele de propagandă cele mai eficiente ale junimenilor merită să fie amintite publicațiile editate de aceștia: *Tinerimea română*, *Junimea literară*, *Deșteptarea*, *Broscoiul*, *Cociorva*, *Urzica*, *Hacu*.

Junimea a fost o adevărată *alma mater* a societăților studențești românești din Cernăuți. Astfel, în 1880 un grup de junimeni înființa Întrunirea Academică *Bucovina*, în 1881 alți junimeni fondau Societatea de cîntare *Armonia*, în 1905 alți foști membri ai Societății întemeiau

²⁶ *Ibidem*, f. 179 v –180.

²⁷ Em. D. Petrovici, *op. cit.*, p. 367.

²⁸ Arhivele Naționale Iași, *loc. cit.*, ds. 12, f. 120, 120 v.

²⁹ xxx *Raportul Societății*..., p. 33.

Societatea *Dacia*, iar în 1909 un grup de studenți din cadrul Bucovinei înființau Societatea *Moldova*.

Contactele dintre membrii *Junimii* și cei ai unor asociații similare au fost destul de strânse. Astfel, în 1914 se întrețineau legături cu *România Jună*, *Carmen Sylva - Graz*, *Patria - München*, *Petru Maior - Budapesta*, *Centrul studențesc - Berlin*, *Junimea - Craiova*, *Tinerimea română* și cu aproape toate societățile românești din Bucovina, precum: *Școala românească*, *Societatea pentru cultură*, *Damele române*, *Răzeșii și mazilii*, *Lumina*, *Armonia*, *Româncuțele*, *Cetățenii români*, *Dacia*, *Bucovina*, *Moldova*, *Academia Ortodoxă* multe dintre *Arcășii* și *Cluburile române*³⁰.

Izbucnirea primului război mondial avea să aducă o întrerupere în activitatea Societății, cel puțin în formele de activitate organizate. Studenții români din Bucovina erau conștienți de perspectivele pe care le deschidea conflagrația. „Asta-i război și dezrobire!”- exclama Gheorghe Pridie, la 28 iunie 1914, aducând junimenilor vestea atentatului de la Sarajevo. Președintele de onoare al Societății, Arcadie Dugan, împreună cu Ion Sahlean s-au adresat lui Dionise Bejan, conducătorul *Societății pentru cultură*, predându-i acestuia cheile de la sediul *Junimii* și rugându-l să aibă grijă de patrimoniu³¹. Steagul Societății a fost luat de G. Gallin și depus la Academia Română.

O dată declanșat războiul, comandantul militar al Bucovinei, colonelul Fischer, a dispus luarea de măsuri polițienești și administrative pentru a reduce la tăcere manifestările naționale, acestea punând în pericol integritatea Imperiului habsburgic. Toate aceste restricții nu au făcut însă decât să înlocuiască formele de acțiune din timp de pace cu altele, adaptate noilor condiții. Cel mai adesea era folosită propaganda directă, intelectualitatea bucovineană folosind orice prilej pentru a face propagandă națională, pentru a promova ideea realizării României Mari³².

Mulți dintre junimeni au trecut în România, depunând apoi eforturi susținute pentru intrarea țării în război. Dintre aceștia o parte s-au înrolat în armata română, unii căzând în bătăliile purtate. Între mulți alții consemnăm numele lui Ion Grămadă, Lascăr Luția, Teodor Turturean, Iustin Breabăn, căzuți la Cireșoaia, Neajlov, Oituz și Mărășești. Alți foști junimeni, precum Iancu Nistor, Gh. Tofan, Emilian Slușanschi, Iorgu G. Toma, Aurel Morariu ș.a. au făcut o puternică propagandă pentru Marea Unire.

³⁰ Arhivele Naționale Iași, *loc. cit.*, ds. 17, f. 68.

³¹ xxx *Raportul Societății...*, p. 36.

³² I. Dîrdală, *Conștiința națională a românilor bucovineni*, în *Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie A. D. Xenopol*, XII, Iași, 1975, p. 185.

În Bucovina ideea unirii, pentru care *Junimea* militase constant de la înființare, capătă tot mai multă putere, transformându-se în timpul războiului într-o puternică mișcare politico-națională, după cum constata un magistrat austriac la 17 octombrie 1918³³. La acea dată în satele din Nord-Vestul Moldovei, țăranii și intelectualii cântau și dansau „Hora Unirii”. Lupta pentru reîntregirea României avea să fie încununată, la 28 noiembrie 1918, prin hotărârea Congresului reprezentanților populației din Bucovina, care decidea unirea vechii provincii românești cu țara.

În toamna anului 1918 sediul *Junimii*, prădat în timpul războiului de austrieci, este pus la dispoziția gazetei „Glasul Bucovinei”, până în anul 1919³⁴.

La începutul anului 1919 studențimea bucovineană se afla sub îndrumarea doctorului în teologie I. Vască. Se organizau festivaluri, baluri, întruniri, dar vechile societăți studențești rămăneau încă inactive. La un moment dat a apărut în presă un apel, al unor tineri absolvenți de liceu, pentru înființarea unei societăți academice. Centrul studențesc *Arboroasa* nu s-a bucurat însă de adeviziunea celor ce făcuseră parte din Societățile existente înainte de război. Ei doreau reînființarea organizațiilor lor și au și înfăptuit-o³⁵.

La 11 mai 1919 Gh. Tr. Gallin și Eugeniu Reus - Mârza, ambii ofițeri în armata română, au convocat o adunare generală extraordinară a *Societății Academice Junimea din Cernăuți*. La ordinea de zi erau două puncte: alegerea comitetului și eventualia. Se motiva că desființarea Societății, dacă ar fi să se facă „se poate vota numai de plenul Junimii, care trebuie reactivată și trebuie să aibă și un comitet în fruntea sa”³⁶. Adunarea generală a decis însă continuarea activității. Cu același prilej, Arcadie Dugan, delegatul membrilor emeritați, proclamă „independența societății de orice partid politic”. Profesorul a rămas ca îndrumător al noii *Junimi*, redevenind chiar membru activ. De menționat că la reconstituirea Societății au participat 69 de persoane, între care 11 membri vechi, zece membri noi, 47 de fucși (novici) și cel care tocmai a fost pomenit³⁷. Era un început promițător. Reactivarea vechii asociații s-a bucurat de frumoase ecouri.

³³ T. Bălan, *Suprimarea mișcărilor naționale din Bucovina pe timpul războiului mondial 1914-1918*, Cernăuți, 1923, p. 210.

³⁴ Arhivele Naționale Iași, *loc. cit.*, ds. 4, f. 264.

³⁵ *Ibidem*, f. 266.

³⁶ *Ibidem*, f. 265.

³⁷ Arhivele Naționale Iași, *loc. cit.*, ds. 36, f. 26.

Astfel, la 7 iulie 1919 profesorul Ion Petrovici, de la Iași, scria: „*Junimea* și după război trebuie să rămână sub arme, mobilizată, căci ea a fost un zid de apărare în Bucovina, precum Mărășești în Moldova”³⁸. La rândul său, Dimitrie Onciul, primit de junimeni la 18 mai 1920 în cabinetul de lectură, scria în Cartea vizitatorilor: „Vizitând astăzi, după intrarea triumfală a primului Rege al tuturor românilor în „țara mândră a fagilor” reunită cu Patria mamă și recucerită pentru totdeauna culturii românești, vizitând Societatea *Junimea*, în care am petrecut anii cei mai frumoși ai vieții mele ca student, am fost însuflețit de spiritul ce am găsit că sălășluște între membrii ei. Îi urez din suflet ca în acest spirit să continue a lucra pentru idealurile în a căror serviciu a trăit și luptat până acum, în al căror semn am învins și vom învinge”³⁹.

Căutând să se conformeze principiului potrivit căruia „studentul român trebuie să rămâie independent de orice curent politic, să lucreze în direcțiunea cultural-națională”, *Junimea* reia tradiția manifestărilor organizate în orașe și sate, prezentând mici spectacole corale sau dramatice, susținând conferințe pe teme științifice, literare sau istorice, sprijinind deschiderea de cabinete de lectură la sate, făcând excursii de propagandă culturală în Basarabia⁴⁰ ș.a.m.d. Un sprijin substanțial în desfășurarea activităților venea din partea *Clubului membrilor emeritați al Societății Academice Junimea*, aflat sub președinția lui Eusebiu Antonovici.

Numărul membrilor Societății crește cu repeziciune, în 1920 înregistrându-se 108 membri activi, 75 membri emeritați și 28 membri fondatori⁴¹.

În anul 1920 se decide modificarea examenului de intrare în rândurile *Junimii*. În locul istoriei naționale și a literaturii române, acum obligatorii pentru examenul de bacalaureat, sunt introduse istoria Societății și a vieții studențești „căci tânărul student trebuie să fie pe deplin informat ce rol a avut și-l va avea studențimea în viața poporului nostru; el trebuie să cunoască cerințele timpului, să cunoască dușmani și prieteni, să ție la tradiție, consfințită prin decenii”⁴².

Anul administrativ 1920-1921 înregistra, ca evenimente deosebite în existența *Junimii*, reapariția *Junimii literare*, sub redacția lui

³⁸ xxx *Raportul Societății...*, p. 40.

³⁹ *Ibidem*, p. 45.

⁴⁰ Arhivele Naționale Iași, *loc. cit.*, ds. 4, p. 280.

⁴¹ *Ibidem*, f. 275.

⁴² xxx *Raportul Societății...*, p. 46.

Voievodica, a *Deșteptării*, condusă de I. Iacoban, a gazetelor umoristice *Hacu* și *Cârliagașul*, înființarea Bibliotecii de studiu „Lascăr Luția”, precum și vizitele a două mari personalități ale scenei românești: Agatha Bârsescu și Marioara Voiculescu. Numărul membrilor activi crescuse la 134⁴³. Aceștia își orientau activitatea, în special asupra organizării de șezători literare, a unor serate cu program de divertisment dar și cultural, o deosebită atenție fiind acordată organizării Seratei Mari – adevărată sărbătoare a *Junimii*.

În climatul de efervescență de după război studenții primeau încurajări și îndemnuri pentru a-și continua activitatea din partea unor personalități recunoscute, precum Nicolae Iorga, care scria în 1922: „Dragii mei domni, pe umerii voștrii să se sprijine adevărata renaștere a neamului nostru în acea veche vatră care e Bucovina”⁴⁴.

Direcțiile de acțiune ale societății studențești sunt sintetizate, în 1923, de Ion Iacoban: „Din ruinele *Arboroasei* s-a ridicat ca un fenix *Junimea*. Părinții noștri au luptat pentru împlinirea visului nostru național, frați de-ai noștri au vărsat sângele lor pentru întregirea neamului, nouă ne rămâne datoria sfântă de a crește oameni care să-și dea seama că să nu fi fost în zadar întregul eroism și sângele vărsat, să apărăm țara de dușmani interni, să creștem poporul și să ridicăm patria, mijlocitoare între Apus și Răsărit.

Munca noastră trebuie să aducă roade generațiilor viitoare, să formăm deci, după împlinirea visului de aur, altă tradiție, să creștem dascălii precum în trecut am crescut soldații”⁴⁵.

Scopul propus este generos dar apar deja în luările de poziție ale studenților semnele orientărilor de dreapta, care se vor accentua din ce în ce mai mult, mai ales în rândurile intelectualilor tineri.

Oricum, definirea scopului și căutarea mijloacelor de acțiune erau o preocupare constantă a membrilor *Junimii*. În raportul său din 1 noiembrie 1924, președintele societății arăta că activitatea junimenilor își avea izvorul în „dragostea sinceră și înflăcărată pentru patrie, limbă și neam”. Se afirma, de asemenea, că înființarea *Junimii* a avut scopul „de a vedea pe toți tinerii studenți români întruniți într-o corporațiune bine consolidată care să recruteze națiunii române bărbați cu caracter și cu sentimente românești”; se sublinia iarăși că „de când a fost înființată ea

⁴³ Arhivele Naționale Iași, *loc. cit.*, ds. 4, f. 284, 285.

⁴⁴ *Ibidem*, f. 292 - 293.

⁴⁵ *Ibidem*, f. 300-301.

(*Junimea*) cunoaște numai o singură cale: trezirea sentimentului național în sufletele tinerilor studenți”⁴⁶.

„Luminarea poporului de la sate” devine un „punct foarte important” în preocupările studenților, numărul mare al activităților organizate în mediul rural și sprijinirea cabinetelor sătești de lectură fiind dovezi clare în acest sens⁴⁷. Toate cele cinci secții (literară, muzicală, teatrală, juridico-economică, și sportivă) contribuie, prin forme de manifestare specifice, la îndeplinirea programului propus.

Studenții bucovineni nu au rămas însă izolați ci s-au implicat în mișcarea studențească națională, spunându-și punctul de vedere ori de câte ori au avut ocazia. Participarea la Congresul de la Blaj din 15 mai 1925 a reprezentat o asemenea ocazie. Tit Cristurean a exprimat aici, încă o dată, atașamentul tineretului bucovinean față de valorile spiritualității românești⁴⁸.

De altfel, tinerii nu făceau decât să răspundă cerințelor formulate în statutul societății, care la articolul doi, referitor la scopul acesteia prevedea următoarele:

- a) Creșterea și cultivarea sentimentelor de dragoste pentru patrie și neam, atât în sânul societății cât și în afară de societate.
- b) Perfecționarea membrilor pe orice teren cultural și științific.
- c) Răspândirea culturii naționale în masele poporului.
- d) Ajutorarea membrilor lipsiți de mijloace.
- e) Apărarea intereselor studențești românești.
- f) Creșterea spiritului de societate.

În capitolul al III-lea al statutului se specificau mijloacele prin care *Junimea* înțelegea să-și realizeze scopurile⁴⁹:

- a) Prin ținerea de conferințe de conținut patriotic, atât din partea membrilor cât și din partea altor binevoitori ai societății, deșteptând astfel interesul membrilor pentru tot ce-i românesc.
- b) I. Prin discursuri literare și științifice, ținute de membri și alți binevoitori ai societății.

II. Prin publicări literare, științifice și susținerea unui cabinet de lectură și a unei biblioteci.

⁴⁶ *Ibidem*, ds. 17, f. 82.

⁴⁷ *Ibidem*, ds. 4, f. 325.

⁴⁸ *Ibidem*, ds. 25, f. 10.

⁴⁹ xxx *Raportul Societății...*, p. 118 și urm.

c) Prin înființarea de biblioteci și cabinete de lectură pe la sate, ținerea de conferințe populare, tratând mai cu seamă chestiuni economice, aranjarea de petreceri populare, producțiuni muzicale, teatrale etc.

d) Acordând ajutor în bani, când împrumuturi în bani, fără procente; prin susținerea unei biblioteci de studiu pentru membrii societății; prin orice mijloace i-ar sta societății la dispoziție.

e) Prin aranjarea de petreceri, serate și excursiuni.

f) Prin reprezentări teatrale, producții muzicale și prin declamațiuni.

În sfera de preocupări a junimenilor intră acum și localitățile din Basarabia, în care aceștia își fac simțită prezența.

Totodată, în luările de poziții ale reprezentanților studenților din Cernăuți se fac simțite tot mai puternice accente naționaliste. Erau ecourile, resimțite în întreaga țară ale unor curente politice și de idei specifice perioadei interbelice.

Deceniile al treilea și al patrulea au marcat, la noi, apariția unor orientări de dreapta. Se manifesta încă un curent antebelic, ușor demodat, cuzismul; începe să se manifeste legionarismul, profesorul Nae Ionescu, de la înălțimea catedrei universitare, întreprinde a sa „spiritualizare a legionarismului”; Mihail Manoilescu își promovează corporatismul, iar Nechifor Crainic face apologia statului etnocratic. Cu diferențe de nuanță toate acestea aveau în comun naționalismul extern, apelul la tradiționalism și ortodoxism⁵⁰.

Se manifestau, fără îndoială, cu pregnanță și G. Ibrăileanu, prin revista *Viața românească*, promovând principiile democratice, sau Eugen Lovinescu, promovând sincronismul, prin *Zburătorul*; se manifestau curente precum constructivismul, avangardismul sau suprarealismul, având exponenți de marcă precum Brâncuși, Ion Vinea, A. Călugăru ș.a. Acestea însă aveau ecou mai curând în plan estetic sau literar.

Cert este că datorită unor personalități ca Nae Ionescu, N. Crainic, A. C. Cuza, orientările de dreapta au găsit o largă audiență în rândurile studenților.

Influența curentelor de idei menționate transpare și în formulările, în motivațiile junimenilor: „Scopul creării *Junimii* a fost de a da tineretului academic o creștere curat românească, de a dezvolta caractere ferme, neșovăitoare... căci programul ei este trezirea și întărirea simțului

⁵⁰ Z. Ornea, *Anii treizeci. Extrema dreaptă românească*, București, 1995, p. 221.

național contra cosmopolitismului și slavismului”⁵¹. Adăuga apoi Constantin Jemna președintele din 1926 al Societății: ”Pământul țării românești, întregit prin mari jertfe, trebuie apărat.... Arma noastră este cultura.....Tăria hotarelor depinde de tăria sufletelor care le apără.”

Studentii considerau că *Junimea* era locul „în care arde focul sfânt al dragostei de neam și lege, credință în menirea istorică a poporului românesc...”.

Activitatea vechii societăți studențești se înviorează odată cu împlinirea a 50 de ani de la înființare. Sărbătorirea semicentenarului a fost o manifestare cu adevărat măreață și emoționantă, de față fiind personalități de primă importanță ale Bucovinei, delegați ai studenților de la societățile *Petru Maior*, *Academia Ortodoxă*, *Moldova întregită*, *Cercul studenților bucovineni din București*, *Bucovina*, *Dacia*, *Franconia*, *Teutonia* și reprezentanți ai arcășilor⁵².

Anul semicentenarului este și prilej de bilanț, prin glasul președintelui Laur Gârbu: „Menirea *Junimii* a fost de a trezi la luptă toate forțele poporului românesc din Bucovina și să contribuie astfel la păstrarea caracterului românesc al acestui pământ în care odihnesc oasele eroului de la Putna.... Pentru organizarea rezistenței naționale contra străinilor *Junimea* a desfășurat o intensă activitate pe toate terenurile vieții noastre sociale.

Bunul cel mai scump ce-l păstră Bucovina după detrunchierea ei de la trupul Moldovei, a fost bogata și frumoasa cultură moldovenească. Acest bun a vrut să ni-l smulgă pajura cu două capete....

Cu un entuziasm ce nu cunoaște margini și piedici, studențimea română a purtat facla culturii românești în toate satele și cătunele din Bucovina, înființând zeci de cabinete de lectură, biblioteci și arcășii. Această operă culturală a fost secondată și de o corespunzătoare activitate pentru consolidarea situației economice a țaranului român din Bucovina – băncile Raifeisen”⁵³.

După cum se vede, junimenii luau adesea legătura cu lumea satelor, dar și cu orășenii, sfera preocupărilor lor incluzând toate categoriile sociale. De altfel, Dragoș Vitencu, președintele din 1929 al Societății sublinia: „*Junimea* a dat neamului oameni ca: D. Onciul, Gh. Popovici, ș.a. și pe toți conducătorii culturali și politici ai Bucovinei de azi, ea a fost simbolul sufletului vibrant din Bucovina românească...

⁵¹ Arhivele Naționale Iași, *loc. cit.*, ds. 36, f. 47.

⁵² *Ibidem*, ds. 4, f. 387.

⁵³ xxx *Societatea Academică „Junimea” din Cernăuți. Rraport anual 1927-1928*, Cernăuți, 1928, p. 7.

Puțini sunt intelectualii bucovineni - de la ministru până la cutare funcționar de birou - care să nu fi trecut prin *Junimea*⁵⁴. Studenții considerau că *Junimea* de după război trebuia să înfăptuiască „unirea sufletească” între cei de un neam și „să apere țara de dușmanii interni”, că năzuințele societății studențești erau înțelese și împărtășite de tineri este dovedit și de aderarea, numai în 1929, a o sută de noi membri.

Demnă urmașă a *Arboroasei*, societatea academică și-a însușit deviza „creșterii prin cultură”. În raportul de activitate pentru ani 1930-1934 se statua chiar: „Junimea este o școală de pătrundere în domeniul frumosului artistic și adâncire în domeniul adevărului științific și, mai ales, o școală de moravuri și caractere, o școală de emulație și avântare ce face acceptabil vieții pe unii și dă aripi de zbor talentelor cu meniri mai înalte. Este o școală de dezvoltare a spiritului de societate, de creare a omului public, care să fie apt de o muncă dezinteresată și jertfire de sine și nu numai de cea utilitaristă și imediat scontabilă în slujirea intereselor personale”⁵⁵.

Insistând asupra misiunii nobile de integrare a Bucovinei în contextul complex al României interbelice se insista asupra faptului că propaganda națională și culturală ar trebui să reprezinte scopul principal al oricărui student, al tuturor societăților studențești.

Tocmai în vederea împlinirii acestei meniri, o dată cu schimbarea statutului, în 1935, lua ființă secția de propagandă culturală⁵⁶, având scopul „de a răspândi cultura în straturile populației”.

În anul 1935 Societatea avea 294 de membri interni și 15 externi⁵⁷ care grupați în cele șase secții ale sale și-au urmărit cu asiduitate obiectivele.

Documentele de arhivă nu oferă, din păcate, informații referitoare la manifestările *Junimii* din perioada 1935-1938. Societatea și-a continuat însă activitatea pe aceleași coordonate. *Gazeta Glasul Bucovinei* inserează adesea știri privind conferințe, serbări, baluri, spectacole la care organizator era și societatea de care ne ocupăm. Unul dintre numeroasele exemple este „marea serbare de grădină” – ce a avut loc la 26 iunie 1938, din inițiativa *Junimii* și a *Societății pentru cultura și literatura română în Bucovina*⁵⁸.

⁵⁴ Arhivele Naționale Iași, *loc. cit.*, ds. 4, f. 392.

⁵⁵ *Raportul Societății Academice „Junimea” din Cernăuți asupra anilor 1930/31-1933/34*, Cernăuți, 1934, p. 4.

⁵⁶ Arhivele Naționale Iași, *loc. cit.*, ds. 15, f. 22.

⁵⁷ *Ibidem*, f. 25.

⁵⁸ *Glasul Bucovinei*, XXI, Cernăuți, 26 iunie 1938, p. 4.

În anul 1938 s-a sărbătorit și cea de-a 60 aniversare a *Junimii*⁵⁹. Din păcate însă, după șase decenii de prezență activă în arena luptei pentru afirmarea, promovarea și dezvoltarea valorilor culturii și istoriei naționale, societatea înființată la 7 decembrie 1878 își înceta existența. Atitudinea anarhistă a unora dintre membri, dezavuată în scris de circa 95% dintre junimeni, a fost motivul pentru desființare. Atitudinea „rebelilor” nu era decât rezultatul firesc al adoptării unor orientări extremiste, având pe atunci o largă răspândire în rândurile tineretului universitar.

La 24 octombrie 1958, Senatul Universității din Cernăuți, „sesizându-se de regretabilele incidente ce s-au produs cu ocazia inaugurării festive a cursurilor universitare” a decis suspendarea activității societăților studențești *Academia Ortodoxă, Junimea, Dacia, Arboroasa, Bucovina, și Moldova*⁶⁰.

Dictatura carlistă ar fi pus oricum capăt existenței asociațiilor studențești, dar extremismul manifestat de o parte din tinerii din universități a facilitat luarea deciziei.

Se încheiau astfel 60 de ani de existență activă ai unei organizații a cărei caracteristică principală a sintetizat-o cel mai bine profesorul Arcadie Dugan, cel mai consecvent membru și cel care i-a cunoscut cel mai bine realizările: „*Junimea* e societate academică română cu program cultural național”⁶¹.

JUNIMEA - THE STUDENTS' SOCIETY IN CERNAUTZI

Abstract

Founded on December 7, 1878, *JUNIMEA*, the Romanian students Society in Cernautzi continues and develops the national ideals of the Romanians in Bukovina, ideals that had been proclaimed by *The Academic Society ARBOROASA*, abusively dissolved by the Habsburg Empire. The slogan of the organization “union in thoughts/ union in God” seemed to refer to the words of *The Union Hora*, in 1859 and surely was the expression of the young Bukovineans' credo and believes.

⁵⁹ Idem, XXI, Cernăuți, 28 august 1938, p. 2.

⁶⁰ Idem, XXI, nr. 5464, 26 octombrie 1938, p. 1.

⁶¹ Arhivele Naționale Iași, *loc. cit.*, ds. 17, f. 64.

The platform of the Society, both in intentions and in achievements, was a national-cultural one. The aims of the Society were clearly expressed even from the beginnings of its activity: "... we have a special moral duty : to nourish the national feelings and strengthen the links to our nation".

A real school of education in the spirit of the national values, *Junimea* considered culture to be the most powerful instrument for the defense of the national being, for the awakening of and maintenance of the national conscience. In fact, on the occasion of the 25-th. anniversary it was stressed that the students belonging to the Society promoted the national language, literature and culture with much devotion, aiming to and succeeding to always keep alive the national flame in Bukovina, and militating in favor of the Union.

The first World War brought a brake in the activity of the Bukovinean *Junimea*. Many of its members crossed the border to Romania, intensely working for implying Romania in the war, for the accomplishment of the great Union, some of them even enrolling in the army.

The Society was brought back to life in 1919, adapting its principles to the new conditions. "Growth through culture" was the new slogan of the students and it was in this direction that *Junimea* continued its activity, remaining one of the most prominent components of the spiritual life in Bukovina up to 1938, keeping its prestige as a cultural settlement, justifying the mission it was founded for, the one of transmitting, promoting and developing the most valuable heritage of one nation: the national language, the national history, the national traditions and spirituality.

PRELUDIILE CONCERTULUI EUROPEAN (III)*. DE LA “COALIȚIA ANTINAPOLEONIANĂ” LA MAREA ALIANȚĂ (1813-1814)

GHEORGHE CLIVETI

Sub impactul Revoluției Franceze și al războaielor zise “napoleoniene”, în preocupările oamenilor de stat, cu deosebire în ale acelor exponențiind politica marilor puteri, și-a făcut un loc de primă însemnătate ideea “organizării păcii” după principii și interese “de ordin general”, altfel spus, situată sub auspiciile *concertului european*. Preludiile acestuia au și reverberat de *tentația păcii generale*. Preludii a căror cadență s-a accentuat tot mai mult pe fundalul prefigurării înfrângerii lui Napoleon în confruntarea cu “suveranii coalizați”. În contextul celei de-a șasea “coalitii antinapoleoniene”, împăratul Rusiei, Alexandru I, a căutat să-și adjucece rolul de “prim-ordonator al păcii europene”, sub egida “confreriei monarho-creștine”. Resimțind veleitățile hegemonice ale Rusiei, Austria și-a activat atuurile poziției sale eurocentrale, prin încercarea “medierii păcii cu Franța”. Încercare a cărei inadecvență s-a relevat din plin cu ocazia Congresului de pace de la Praga (iulie-august 1813). A fost momentul care a confirmat faptul că “politica de coaliție”, mișcată de “tratate bilaterale de alianță”, era lesne erodabilă datorită dificultăților armonizării intereselor “inamicilor Franței”. Tratatele ruso-austriac și ruso-prusian de la Teplitz (9 septembrie 1813) au evidențiat apogeul, dar și operativitatea pe termen scurt, marcat de bătălia de la Leipzig (octombrie 1813), pentru “politica de coaliție”. Întru apropierea perspectivelor *păcii* s-a impus realizarea unei *alianțe* pe baza unui *tratat general*. Artizanul unui atare act a fost guvernul britanic, susținut, în reușita sa, de “avantajele strategice ale unei puteri insulare”, ca și de argumentul subsidiilor financiare pentru “efortul de război” al “curților continentale” împotriva Franței.

Pentru cabinetul de la Londra devenise limpede că “în schema de acte și acțiuni ale coaliției continentale” invocarea *concertului* se făcea “în cuvinte goale” atât timp cât nu era posibilă “topirea sistemului de tratate

---

* Primele două părți ale acestui studiu, în “Anuarul Institutului de Istorie “A.D.Xenopol”-Iași”, t. XXXVII, 2000, și XXXVIII, 2001.

între puteri individuale într-un comprehensiv instrument politico-diplomatic”, menit “a transforma *coalitia* într-o *alianță* în stare să învingă în război și să salvgardeze pacea”¹. Deosebit de interesante, în acest sens, s-au dovedit a fi *instrucțiunile* lui Castlereagh pentru Cathcart, ambasador la Petersburg și mereu însoțitor al “cartierului politico-militar” al lui Alexandru I. În opinia secretarului de stat britanic, “prezenta (la 1813 – n.n.s., Gh. C.) confederație ar putea fi considerată ca uniune a aproape întregii Europe împotriva nemărginitei și lipsitei de (bună) credință ambiție a unui individ (i.e. Napoleon). Ea cuprindea nu numai mari monarhii, ci și o mare proporție de puteri secundare..., suveranii Europei confederându-se pentru siguranța lor comună, dar căutând fără speranță cea siguranță în compromisuri izolate cu inamicul...”. Se impunea, prin urmare, ca “prezenta confederație să se regăsească în motivații mai înalte și să fie așezată pe principii mai solide decât cele de până atunci...”, încât “sistemul de confederație” să conștientizeze nu doar “necesitatea angajamentelor mutuale (bilaterale), ci și aceea ca orice preliminarii să devină de interes general și nu parțial”, să conducă la “o *coalitie permanentă defensivă*..., ca, în cazul unui atac al Franței asupra oricăreia din zisele părți contractante, un anumit număr de puteri să susțină partea atacată cu toate forțele lor...”². De observat că în *instrucțiunile* pentru Cathcart era avansată noțiunea de *confederație*, nu în totală sinonimie cu cea

¹ C.K.Webster, *The Foreign Policy of Castlereagh, 1812-1815. Britain and the Reconstruction of Europe*, Londra, 1931, p. 160.

² “The present Confederacy may be considered as the union of nearly the whole of Europe against the unbounded and faithless ambition of an individual. It comprehends not only the great monarchies, but a great proportion of the secondary Powers. It is not more distinguished from former Confederacies against France by the number and magnitude of the Powers engaged... The sovereigns of Europe have at last confederated together for their common safety, having in vain sought that safety in detached and insulated compromises with enemy... The present Confederacy may, therefore, be pronounced to originate in higher motive and to rest upon more solid principles than any of those that have preceded it, and the several Powers to be bound together for the first time by one paramount consideration of an imminent and common danger... They must press the necessity not only of mutual engagements but that any preliminaries to be hereafter listened to must be general and not partial. They must explicitly provide for the main interests of all the Powers, and not leave it open to the enemy, first to satisfy certain claims in the hope of sowing jealousy and disunion... A perpetual defensive Alliance for the maintenance of such peace and for the mutual protection of their respective states, that in case of attack hereafter by France on any one of the said High Contracting Parties, the several Powers will support the party so attacked with all their forces if necessary, and see justice done...”. Idem (ed.), *British Diplomacy. 1813-1815. Select Documents Dealing with the Reconstruction of Europe*, Londra, 1921, pp. 19-29 (Castlereagh c. Cathcart, 18 septembrie 1813).

de *coalitje*; deasemenea, că nu s-a prea regăsit noțiunea de *concert*, această din urmă observație fiind valabilă în privința formei textului diplomatului britanic, dar nu și în cea a conținutului, lesne inteligibil ca sugestie clară pentru partitura adecvată *concertului european*. Cât despre utilizarea noțiunii de *confederație*, aceasta pare să exprime resimțirea de cei de la Londra a insuficienței nu doar practice, ci și semantice a *coalitiei*, mereu susceptibilă de “crize interne”, încât, în opinia lui Castlereagh, “singurul remediu învigorator era... *alianța*”³, ca unic și convingător răspuns la “întrebarea... dacă, după o lungă și apăsătoare supunere, puterile în cauză aveau să tindă la a se elibera și a-și relua locul *in the Commonwealth of Europe*”⁴. O *alianță* în stare să-și apropie *victoria*, să impună o *pace generală* nefiltrată de una *continentală*, ce să implice, în vederile ruse și, separat, austriece, un anumit *aranjament teritorial*, atrăgând în “practica compensațiilor” și “chestiunile maritime”. Nici nu e de mirare, de aceea, că “deschiderile diplomatice britanice” pe tema *alianței* urmau a fi încercate, cu prioritate, la “curțile imperiale” rusă și austriacă. Lui Alexandru I, ambasadorul Cathcart avea să-i redeștepte amintirile momentului 1804-1805, în timp ce la Viena ambasadorul Aberdeen beneficia și de ocazia semnării cu Metternich a tratatului austro-britanic relativ la subsidii, în valoare de un milion de lire sterline⁵. Nu a fost însă o dificultate să se constate că, în orizontul politic al “puterilor continentale”, *practica coalitiei* se afla încă “în plin marș”, confirmat și de rezultatul bătăliei de la Leipzig. A fost o victorie zdrobitoare din partea trupelor ruso-austro-prusiano-suedeze, după o luptă deosebit de sângeroasă, Napoleon trebuind să recurgă la “retragerea strategică” a forțelor sale în stânga Rinului. Se încheia “războiul în Germania” și începea să se înscrie în perspectivă evenimentială cel din Hexagon.

Se crea o situație cu totul nouă, în care Austria părea a resimți o presiune mult mai apăsătoare decât însăși Franța. “Curtea” de la Viena, deși reconfortată, pe de o parte, de victoria de la Leipzig, acuza, pe de alta,

³ *Ibidem*, p. 31 (Castlereagh c. Cathcart, 27 septembrie 1813).

⁴ “The question is still at issue wether an individual shall hold the rest of Europe in subjection, or wether, after long suffering and hopeless submission, the Great Powers shall now deliver themselves from bondage, and resume their former station in the Commonwealth of Europe. *Ibidem*, p. 97 (Castlereagh c. Aberdeen, 26 septembrie 1813).

⁵ D’Angeberg, comte de ... (L. Chodzko), *Le Congrès de Vienne et les traités de 1815*, vol. I. *Négociations de 1813 et de 1814 jusqu’à l’ouverture du Congrès de Vienne*, Paris, 1864, pp. 55 și urm.

consolidarea “ascendentului politico-militar” al Rusiei. Nu întâmplător, Metternich privea eventualitatea unei imediate *victorii finale* în lupta cu Napoleon, ca “un pericol grav” pentru Austria și pentru “echilibrul general”⁶. Ancorat realităților continentale, cancelarul austriac nu vedea, în contrapondere a poziției dominante a Rusiei, decât soluția “păcii cu Napoleon”, mai ales că acesta, deși suferea “trădarea vasalilor germani”, în timpul bătăliei de la Leipzig, ca și “surpriza” acțiunii decisive a lui Bernadotte în fruntea trupelor suedeze, a avut totuși resurse, retrăgându-se “spre Rhin”, pentru “succesul tactic” de la Hanau. Mai mult, fără a se lăsa copleșit de “schimbarea sorților în marea confruntare”, Napoleon scruta posibilitatea “negocierilor de pace”, *via Austria*, cum dădeau de înțeles și întrevederile sale cu Merveldt, emisarul lui Metternich⁷. Pentru acesta din urmă, redeschiderea “tratativelor de pace cu Napoleon” prezenta și șansa de jucării intențiilor Rusiei de a se impune în competiția cu Austria având drept miză adjudecarea “sufragiilor prinților germani”, foști sau nu membri ai Confederației Rinului. Austria a reușit să încheie tratate, ce implicau atragerea în “alianța antifranceză”, cu Bavaria, la 8 octombrie⁸, și cu Würtemberg, la 2 noiembrie 1813⁹. În timp ce Rusia, al cărei împărat se arăta “animat, ca și auguștii săi aliați, de dorința de a ralia suveranii din Germania la cauza comună și a-i face să participe la binefacerile independenței patriei lor”, a încheiat tratate cu Marele Ducat de Baden¹⁰ și cu Hessa Electorală¹¹, acte prin care, lărgind *alianța continentală*, noțiune

⁶ *Mémoires. Documents et écrits divers laissés par le prince de Metternich* (în continuare, Metternich, *Mémoires. Documents...*), publiés par son fils, Richard de Metternich, vol. I, Paris, 1881, pp. 6 și urm.

⁷ C.K. Webster, *The Foreign Policy of Castlereagh*, p. 166.

⁸ D'Angeberg, *op.cit.*, vol. I, p. 56 (*Traité d'alliance entre l'Autriche et la Bavière*, Ried, 8 octombrie 1813).

⁹ *Ibidem*, p. 63 (*Traité d'alliance entre l'Autriche et Würtemberg*, Fulda, 2 noiembrie 1813).

¹⁰ “Sa Majesté l'Empereur de toutes les Russies, animé ainsi que ses augustes alliés du désir de rallier les souverains de l'Allemagne à la cause commune, et de faire participer aux bienfaits de l'indépendance de leur patrie, admet pour sa part à la grande alliance S.A.R. le Grand Duc de Bade”. *Vneshnjaja politika Rossii XLX i natchala XX veka. Dokumenty rossiikovo ministerstva innostrannyh del*, Serija pervaja (în continuare, S. I). 1801-1815, vol. VII, Moscova, 1970, pp. 452 și urm. (*Dogovor o sojuze meždu Rossiei i Veliki gertzogstvom Badenskim*, Frankfurt a/M, 8/20 noiembrie 1813; semnatori: I.d'Anstett și Sigmund von Reitzenstein).

¹¹ *Ibidem*, S. I, vol. VII, pp. 486-489 (*Sojuznyi dogovor meždu Rossiei i Kurfürshestvom Gessenskim*, Frankfurt a/M, 20 noiembrie/2 decembrie 1813; semnatori: I. d'Anstett și Maurice von Müller).

acoperind cu greu realitatea *coalitiei*, “marea curte nordică” viza să-și apropie rolul esențial “d’*établir un système général pour tous les Etats d’Allemagne*”¹². Atât de mult ținea Alexandru I să-și apropie un atare rol, încât a făcut tot posibilul să câștige “cursa” cu Francisc I pentru intrarea în Frankfurt, ex-capitala Sfântului Imperiu, împăratul de Romanov ajungând în urbea de pe Main la 5 noiembrie, iar cel de Habsburg la 7 noiembrie (“*Le terne et le stupide François I-er!*”)¹³. Alexandru I atinge astfel culminația “destinului său imperial”, purtat de un val pe a cărui creastă “autocratul ortodox”, furat parcă de aura lui Justinian, se simțea chemat să troneze *imperare universo*. Și era purtat de un val putând a lua totul cu el de nu întâlnea stânca de care să se spargă, ce nu a fost să fie “consternarea monarhilor occidentali”, în speță a celui de Habsburg, ci un *gest politic*, mic în sine, dar mare în implicații de moment, anume, *consensul Metternich-Napoleon*, unul tacit, în aparență, dar lucrat, în fapt, pe “canalele diplomației secrete”, cu rolul rezervat baronului St. Aignan, de a reînfrîpa speranțele în “negocierile de pace”¹⁴, ambii oameni de stat mai sus amintiți întrevăzând eventualitatea întunecată a “trașării definitive” a disputei pentru supremație continentală de o Rusie “debordantă în Germania” și exercitând o presiune în creștere, “fără contrapondere, în Orient”¹⁵.

Recurgând la subterfugii permisibile “marii politici”, Metternich, investit de Francisc I, după victoria de la Leipzig, cu titlul de prinț¹⁶, a reușit “să convingă aliații continentali” de oportunitatea unor “noi deschideri pacifice”, concretizate de faimoasa “declarație de la Frankfurt”¹⁷, din 4 decembrie 1813, care cuprindea “preliminariile de pace”, subscrise, prin Aberdeen, și de Marea Britanie, gest de natură a-l face pe Metternich să spere “într-un deznodământ fericit”, legănându-se până și în mai vechea sa iluzie a unui consimțământ al cabinetului de la Londra la supunerea “chestiunilor maritime” unor deliberări *de concert*, consacrabile “liniștii și ordinii generale”¹⁸. Persistența lui Metternich în a “deschide” perspectiva

¹² *Ibidem*, S. I, vol. VII, p. 453.

¹³ Maurice Paléologue, *Alexandre I-er. Un tsar énigmatique*, Paris, 1937, pp. 179 și urm.

¹⁴ Albert Sorel, *L'Europe et la Révolution Française*, vol. VIII. *La coalition, les traités de 1815*, Paris, 1912, p. 224.

¹⁵ Metternich, *op.cit.*, vol. I, pp. 166 și urm.; v. și Albert Sorel, *op.cit.*, vol. VIII, p. 196.

¹⁶ Metternich, *op.cit.*, vol. VII, Paris, 1883, p. 648 (Francisc I c. Metternich, Rotha, 20 octombrie 1813).

¹⁷ D'Angeberg, *op.cit.*, vol. I, pp. 79 și urm.

¹⁸ C.S.B. Buckland, *Metternich and the British Government (1809-1813)*, Londra, 1932, pp. 176 și urm.

păcii reiese din chiar textul “declarației puterilor aliate”, căreia i-a fost inserat “ademenitorul aliniat” că “suveranii doreau ca Franța să fie mare, puternică și fericită. Puterile (semnatare) confirmau *Imperiului Francez* o întindere de teritoriu pe care Franța n-a cunoscut-o niciodată sub regii săi” (erau avute în vedere “limitele naturale”: Rhin, Alpi, Pyrinei). Se făcea, în același text, mențiunea că “puterile aliate nu făceau război Franței, ci *preponderenței acesteia*”, care, într-o exprimare vădind *presiuni rusoprusiene*, se considera că împăratul Napoleon, “întru nefericirea Europei și a Franței, ... a exersat-o timp îndelungat, dincolo de limitele imperiului său”¹⁹. Textul *declarației* (antedată 1 decembrie 1813, procedeu reluat și cu alte ocazii, până la finele lui mai 1814, în actele “inamicilor Franței napoleoniene”) a fost răspândit, în 20.000 de exemplare, pe teritoriul din stânga Rinului, în bine știuta idee a “monarhilor coalizați” de a provoca separarea cauzei lui Napoleon de cea a poporului francez. Dealtfel, *declarația* a și fost percepută ca un *ultimatum* de Napoleon, consecvent refuzului său, făcut cunoscut încă din timpul Congresului de la Praga, de a accepta ideea să negocieze pacea *sans parler*, de a-și trimite plenipotențiarilor la întruniri diplomatice doar pentru a prezenta “declarațiile sale în scris” (semnificând acceptarea unor “condiții impuse”) ²⁰. Așa încât, cum bine s-a constatat²¹, *declarația* de la Frankfurt nici nu a provocat, prin sine, apropierea, dar nici nu a îndepărtat perspectiva “negocierilor de pace”. Principalul ei efect l-a constituit ecartarea “perniciosului risc”, prefigurabil la un moment dat, în sfera “marii politici”, ca Rusia să se fixeze în postura de unică superputere continentală. Actul din 4 decembrie a și provocat, prin reacție asumată întrucâtva de semnatarii săi, diminuarea determinării Rusiei și din rațiuni lesne penetrabile a Austriei în urmarea *politicii de coalizie*. La finele anului 1813 și la începutul celui următor, în scena “marii politici” avansau preliminarile *alianței celor patru* (Marea Britanie, Austria, Rusia și Prusia), ca pivot al atitudinilor *de concert european*.

¹⁹ “Les puissances alliées ne font point la guerre à la France, mais à cette prépondérance que, pour le malheur de l’Europe et de la France, l’empereur Napoléon a trop longtemps exercé hors de son Empire. Les souverains désirent que la France soit grande, forte et heureuse. Les puissances confirment à l’Empire Français une étendue de territoire que n’a jamais connue la France sous ses rois..., le Rhin, les Alpes et les Pyrénées...”. D’Angeberg, *op.cit.*, vol. I, p. 79.

²⁰ *Dépêches inédites du Chevalier de Gentz aux Hospodars de Valachie pour servir à l’histoire de la politique européenne. 1813-1828* (în continuare, Friedrich von Gentz, *Dépêches inédites...*), vol. I, Paris, p. 40 (Gentz c. I. Caragea, Praga, 7 august 1813).

²¹ C.K. Webster, *op.cit.*, pp. 169-171.

Foarte dificil de apreciat măsura în care stingerea “politicii de coaliție” afecta pe una sau pe alta dintre marile puteri. Înainte chiar de a se fi sesizat de refuzul lui Napoleon de a accepta “propunerile ultimative de pace” formulate la Frankfurt, fiecare dintre “principalii inamici ai Franței” era încercat de convingerea că se impunea o reconsiderare a registrului de acte și acțiuni în numele “cauzei comune”. “Politica de coaliție” se vădea a fi nu doar inefficientă în perspectiva solicitatelor “negocieri de pace cu Franța”, ci și foarte permisibilă divergențelor dintre cei ce se declarau animați de “libertatea, binele și pacea Europei”. Rusia, resimțind blocarea veleităților sale hegemonice pe axul euro-central, și-a relansat, în alternativă, ofensiva asupra unor “puncte strategice” din Mediterana, vizând, cu prioritate, adjudecarea Insulelor Ionice în disputa cu Marea Britanie, pe fundalul prefigurării “celeia de-a doua retrageri a francezilor din Arhipelag” (După ce le-au smuls venețienilor la 1797, armatele republicane franceze s-au retras prima dată “din insule” la 1798, în urma atacului combinat ruso-otoman. Prin convenția de la Constantinopol, insulele erau organizate în “republică”, tributară Porții, Rusia rezervându-și obligația de a-i garanta existența politică”, situație ce a durat până la pacea de la Tilsit, când “republica septinsulară a ajuns sub dominația Imperiului lui Napoleon)²². “Alternativa strategică mediteraneană” nu implica însă, nici pe departe, renunțarea Rusiei la “pozițiile euro-centrale deja obținute”, întru consolidarea cărora continua a-și disputa cu Austria “ralierea tuturor forțelor militare ale prinților care unanim au renunțat la Confederația Rhinului, pentru a activa toate resursele Germaniei în favoarea bunei cauze”, “marea curte nordică” trebuind, totuși, din prevenire formală față de “curtea de Habsburg”, *aliată* în lupta împotriva Franței, “să accedă solemn” la unele din tratatele încheiate de aceasta cu “state secundare”, precum Württemberg²³. De partea ei, Austria, preocupată mult să stopeze tendințele Rusiei la

²² *Vneshnjaja politika Rossii...*, S. I, vol. VII, pp. 310-312 (I. Capodistrias c. Nesselrode, Reichenbach, 5/17 iulie 1813); după ce realiza “un scurt istoric al Insulelor”, Capodistrias ținea să avizeze că: “Si la Russie ne consent pas d’envoyer de ses troupes à Corfou ce seront certainement les Anglais qu’en occuperont les forteresses. Mais il est toujours plus utile qu’ils y soient en auxiliaires qu’en conquérants. De toute manière la Russie, par ce nouveau bienfait donnera au peuple ionien et à la Grèce un témoignage de sa constante bienveillance et de sa puissante protection. Ces peuples en seront reconnaissants” (p. 311).

²³ *Ibidem*, S. I, vol. VII, p. 502 (Alexandru I c. I. Golovkin, Frankfurt a/M, 28 noiembrie/10 decembrie 1813).

Dunărea de Jos, să restrângă pe cât posibil pozițiile “curții de Romanov” în “afacerile euro-centrale”, să preîntâmpine perspectiva ca Viena să consimtă la un *dualism echidistant de putere* cu Prusia “în lumea germană”, spectrul unui *Hohenzollern împărat* începând deja “să dea fiori curții de Habsburg”²⁴, acuza mult impasul “politicii de alianțe”, datorat, în opinia lui Metternich, și obstinței cu care cabinetul de la Londra refuza să recurgă la o “mai clară europenizare a atitudinii sale” prin supunerea “chestiunilor maritime” deliberărilor “viitorului congres de pace”²⁵. Soluția imaginată la Viena, pentru a fi depășit “impasul politic general”, situația foarte confuză, era aceea a redeschiderii tratatelor de pace, mai ales că la 5 decembrie parvenea “de la Napoleon” știrea revenirii surprinzătoare a acestuia asupra refuzului de a accepta “propunerile de la Frankfurt ca baze ale păcii”²⁶. Gestul lui Napoleon s-a dovedit cu atât mai surprinzător cu cât “în tabăra inamicilor săi” se punea cu stringență problema stingerii “disensiunilor mutuale” și a identificării resorturilor unei “poziții ferme la Rhin”. Unele rațiuni păreau a înclina, pe mai departe, în favoarea revitalizării “politicii de alianțe”, altele, în schimb, cu pondere tot mai serioasă, căutau a impune soluția unei *alianțe în temeiul unui tratat general*.

În tot decursul lunii noiembrie și la începutul lui decembrie 1813, “inamicii lui Napoleon” se intitulau, pe firul “limbajului de cancelarie”, când *aliași* în realitatea tratatelor bilaterale ce au încheiat *coaliția*, când virtuali *aliași de ansamblu*, când *federați*, când *confederați*. A fost perioada când, paralel cu instrumentarea “propunerilor de pace de la Frankfurt”, “marile cabinete continentale” au luat cunoștință, fiecare separat, de “oferta britanică” pentru un *tratată general de alianță*. Problema care se punea era a anvergurii “practice” și a numărului de membri ai *alianței*. Împăratul Alexandru, în discuțiile solicitate cu insistență de Cathcart, a admis ideea *alianței în patru* (Rusia, Marea Britanie, Austria și Prusia)²⁷, cu “sacrificarea Suediei”; ideea unui *tratată*

²⁴ W.Oncken, *Aus den letzten Monaten des Jahres 1813...*, “Historisches Taschenbuch”, 6 Folge, 2. Jahrgang, Leipzig, 1883, pp. 42 și urm; v. și Albert Sorel, *op.cit.*, vol. VIII, p. 197.

²⁵ C.K.Webster (ed.), *British Diplomacy*, p. 107 (Aberdeen c. Castlereagh, 8 noiembrie 1813).

²⁶ Nota lui Caulaincourt, înlocuitorul lui Maret la Externe; cf. C.K.Webster, *The Foreign Policy of Castlereagh*, p. 176.

²⁷ C.K.Webster (ed.), *British Diplomacy*, p. 35 (Cathcart c. Castlereagh, 30 octombrie 1813) și p. 37 (Cathcart c. Castlereagh, 11 noiembrie 1813).

de alianță în patru a fost, apoi, agreată de Metternich, care se și vedea “intermediarul întregii afaceri”²⁸; deasemenea, de Hardenberg, ce se arăta dispus a-l semna imediat, actul în cauză fiind scontat a învigoră “acțiunea decisivă” împotriva Franței²⁹. Dacă Prusia părea a subscrie imediat și necondiționat la ideea alianței fondate de un tratat general, nu același lucru era valabil și în cazul Austriei sau în cel al Rusiei. Pentru Metternich, viitoarea alianță, “o operă de superrogare” (“a work of superrogation”), trebuia să presupună și un consens asupra întrepătrunderii “chestiunilor continentale” și a celor “maritime”, considerând că numai astfel avea posibilitatea unor “servicii făcute Londrei”, al cărei sprijin, în schimb, să și-l asigure pentru a preveni veleitățile hegemonice ale Rusiei³⁰. La rândul său, Alexandru I ținea “să facă loc” cât mai mult modului său de a vedea marea alianță. Într-o scrisoare adresată prințului regent al Marii Britanii, împăratul rus, invocând faptul că “ultimele evenimente prin care Providența a favorizat atât de vizibil întreprinderea (“monarhilor coalizați”)... nu puteau decât să schimbe caracterul războiului atât sub raport politic cât și sub raport militar”, că “cea mai strânsă uniune era mai mult ca niciodată necesară între puterile coalizate”, își exprima dorința de “a instrui în cele mai esențiale detalii” cabinetul britanic despre maniera celui de la Petersburg de a considera “atât chestiunea războiului cât și cea a păcii” și anunța că “a decis, strâns unit cu aliații săi, să determine “misiunea Pozzo di Borgo la Londra”³¹.

La prima vedere “noua misiune” amintea de cea a lui Novosiltsev, din 1804-1805. Și de data aceasta “trimisul special” era recomandat de o “scrisoare personală a împăratului Alexandru către

²⁸ *Ibidem*, p. 109 (Aberdeen c. Castlereagh, 9 noiembrie 1813).

²⁹ *Ibidem*, p. 89 (Stewart c. Castlereagh, 28 noiembrie 1813).

³⁰ *Ibidem*, p. 118 (Aberdeen c. Castlereagh, 9 decembrie 1813).

³¹ “Les derniers événements par lesquels la Providence a si visiblement favorisé notre entreprise ne peuvent que changer le caractère de la guerre tant sous le rapport politique que sous le rapport militaire. La plus étroite union est plus que jamais nécessaire entre les puissances coalisées. Napoléon se berce de l'idée de nous désunir et c'est à cette espérance que l'on doit évidemment attribuer ce sens de la réponse qu'il a fait à nos ouvertures pacifiques. Dans cet état de choses il m'a paru essentiel que V.A.R. et son ministère fussent instruits dans le plus grand détail de la position où nous nous trouvons et de la manière dont nous envisageons tant la question de la guerre que celle de la paix. A cet effet je me suis décidé conjointement avec mes alliés à envoyer auprès d'elle le général Pozzo di Borgo”. *Veshnjaja politika Rossii...*, S. I, vol. VII, p. 491 (Alexandru I c. Prințul regent al Marii Britanii, Frankfurt a/M, 24 noiembrie/6 decembrie 1813).

prințul regent”. Dar “noua misiune” nu avea să se desfășoare paralel cu “reprezentanța oficială rusă la Londra”, onorată de contele Lieven. Mai mult, aceeași “misiune” urma să fie întărită de “un demers în trei” al ambasadorilor rus, austriac (Wessenberg) și prusian (Jacobi) în negocierile cu liderii politici britanici (Liverpool și Castlereagh). În *instrucțiunile* pentru ambasadorul Lieven se sublinia “necesitatea de a consolida pentru totdeauna legăturile care subzistau atât de fericit între principalele puteri ale continentului și Marea Britanie”, precum și “utilitatea care trebuia să rezulte din confirmarea vederilor lor și a direcției combinate a eforturilor lor contra inamicului comun, fie în continuarea războiului, fie în negocierile care ar putea să se deschidă cu Franța pentru o pace generală”, considerente ce impuneau “o atitudine de concert” în derularea “marilor afaceri”³². Toate acestea urmau a fi abordate “într-o ordine pe care natura lucrurilor o indica imperios și de care nu se putea nimeni îndepărta: 1) continuarea războiului și măsurile de luat pentru a asigura și spori șansele victoriei; 2) negocierile care ar avea ca scop *pacea generală*...”. Iar odată amintite “cele două mari baze ale sistemului de urmat de comun acord”, nu era cum să se omită faptul că “exista (și) un alt gen de sprijin care guvernului britanic îi era în habitudine de a-l oferi *alișilor săi de pe continent: subsidiile în bani*”³³. Evident că subsidiile se cuveneau, cu prioritate, “celor trei curți nordice”, neuitându-se a se preciza că “marele exemplu probat de *puterile de prim ordin* a fost urmat de cele care sunt plasate într-un rang secundar. Rusia, Austria și Prusia, după ce stabiliseră cea mai perfectă inteligență între ele și au imprimat folosirii mijloacelor (de acțiune) întreaga eficacitate care trebuia să rezulte din uniunea lor, au extins influența acestui sistem asupra părților dispartate ale *federației*

³² “La nécessité de resserer toujours davantage les liens qui subsistent si heureusement entre les principales puissances du continent et la Grande Bretagne et l'utilité qui doit résulter de la conformité de leurs vues et de la direction combinée de leurs efforts contre l'ennemi commun, soit dans la continuation de la guerre, soit dans les négociations qui pourraient s'ouvrir avec la France pour une paix générale, toutes ces importantes considérations m'ont déterminé ainsi que mes alliés à envoyer le général Pozzo di Borgo auprès de S.A.R. le Prince regent d'Angleterre...”. *Ibidem*, S. I, vol. VII, p. 492 (Alexandru I c. Lieven, Frankfurt a/M, 24 noiembrie/6 decembrie 1813).

³³ “Il existe un autre genre de secours que le gouvernement britannique est dans l'habitude de fournir à ses alliés du continent: ce sont les subsides en argent”. *Ibidem*, pp. 493 și urm.; pentru întregul document, pp. 492-497.

generale și au adoptat măsurile convenabile de a le consolida și a le dirija în favoarea cauzei comune... Principalele puteri au consimțit și rațiunea demonstrează în mod evident că singurul mijloc de a face să contribuie micile state la salvarea lor proprie și de a le face utile *cauzei comune* era de a le fixa un plan de conduită de la care să nu se abată în timpul războiului, de a consulta interesele lor cu echitate, de a le trata cu considerație și menajamente, dar de a nu le accepta ca părți principale în marile tranzacții”, fiindcă “o conduită diferită (de cea prescrisă de “cei mari”) ar fi deschis calea intrigilor, compromițând secretul negocierilor și făcându-le interminabile”³⁴. Asemenea fragmente de discurs în nota eminentă a “marilor politici” probau din plin intersecțiunile sau inconsecvențele noționale cu referință la sensul acțiunii voite de-acum *comune și unice* a “inamicilor lui Napoleon”. Aceleași aspecte evidențiau reflexul în plan noțional al unor tendințe dispunându-se vectorial în devenirea “marilor politici”: dihotomia “puteri continentale” – Marea Britanie, ca “putere maritimă” sau ca “putere insulară”; apoi, mai clară din 1815, o alta: “curți nordice” – “puteri occidentale”; și cea mai interesantă și, totodată, sortită a dura până în contemporaneitatea noastră: “mari puteri” - “puteri secundare” sau, după reconfirmările de la 1919-1920, “puteri cu interese generale” – “puteri cu interese limitate”.

Asumarea de “cei patru”, la 1813-1814, a acestei din urmă dihotomii, cu aplicare la “comunitatea statelor suverane”, subiecte de drept internațional, a marcat decisiv emergența *mării alianțe*, cu caracter permanent, menită, într-o primă instanță, a eradica preponderența franceză și chiar de “a-l elimina pe Napoleon din oficine statale”, iar într-o a doua, de a stabili și a asigura “pacea generală”, *toate sub*

---

³⁴ “Le grand exemple montré par les puissances de premier ordre a été suivi par celles qui sont placées dans un rang secondaire; la Russie, l’Autriche et la Prusse après avoir établi la plus parfaite intelligence entre elles et donné à l’emploi de leurs moyens toute l’efficacité qui doit résulter de leur union, ont étendu l’influence de ce système aux parties éparses de la fédération générale et adopté les mesures convenables afin de les consolider et de les diriger en faveur de la *cause commune*... Les principales puissances ont senti, et la raison démontre évidemment que le seul moyen de faire contribuer les petits Etats à leur propre salut et les rendre utiles à la cause commune était de leur fixer un plan de conduite dont ils n’oseraient s’écarter pendant la guerre, de consulter leurs intérêts avec équité, de les traiter avec égard et ménagements, mais de ne pas les rendre parties principales dans les grandes transactions. Une conduite différente ouvrirait la porte aux intrigues, compromettrait le secret et rendrait toute négociation interminable”. *Ibidem*, pp. 492; 495 și urm.

auspiciile concertului european. O asumare care, spre finele anului 1813, a îndreptățit “demersul curților continentale” la Londra, demers căruia “misiunea di Borgo”, întărită de “scrisoarea personală” a lui Alexandru I, i-a conferit greutate sau credibilitate, de vreme ce împăratul rus invocă “*deplinul consens al celor trei*”, faptul că “suveranii *aliați* (de pe continent, în baza tratatelor de la Kalisch-Breslau și de la Teplitz – n.ns., G.C.) au stabilit *un asemenea concert între ei încât n-ar mai exista la o adică decât un singur cabinet*”³⁵. Din textul “întregii împrejurări” rezultă că “suveranii continentali” se considerau între ei *aliați* (că doar semnaseră tratate bilaterale de *alianță!*), iar împreună cu “suveranul britanic” *coalizați* încă, în perspectiva “marii acțiuni împotriva Franței”. “Misiunea di Borgo” urma să deschidă posibilitatea practică a *alianței celor patru*, printr-un *tratat general*, însă pentru aceasta se solicita “părții britanice” să recurgă la acte și atitudini “uniforme” în relațiile cu “puterile continentale”, fiind sesizate “viziunile” foarte diferite ce le ilustrau “cei trei ambasadori” acreditați, fiecare, după caz, “pe lângă cabinetul rus, pe lângă cel austriac sau pe lângă cel prusian”. Se solicita, de aceea, ca guvernul britanic să recurgă “la instrucțiuni congruente” pentru reprezentanțele sale diplomatice “pe continent” sau, și mai bine, să desemneze “o persoană care să conducă (în dreptul responsabilităților Regatului Unit – n.ns., G.C.) negocierile cu Franța pentru cazul că aceasta ar consimți să subscrie la tratative pe baza condițiilor propuse” (la Frankfurt), în caz contrar “orice amânare putând deveni fatală”³⁶. Și pentru a consolida impresia “demersului de concert al celor trei puteri continentale”, ambasadorii lor la Londra au fost “instruiți” aproximativ în aceeași manieră, “pe linie guvernamentală”³⁷. Cu toate că resimțeau

³⁵ “Les souverains alliés ont établi un tel *concert* entre eux qu’il n’existe pour ainsi dire qu’un seul cabinet”. *Ibidem*, p. 497.

³⁶ “Il y a cependant trois ministres de la Grande-Bretagne dont les vues ne sont pas toujours d’accord. Le gouvernement doit donc veiller à ce que leurs démarches soient uniformes ou bien il en résulte une incertitude qui embarrasse les décisions. Lorsque la Grande-Bretagne aura accepté, comme il est à espérer, les bases de la négociation proposée, il sera de toute nécessité de munir de pleins pouvoirs et d’instructions éventuelles la personne désignée à conduire les négociations avec la France pour le cas où celle-ci consentirait à traiter sur les conditions proposées. Si on était condamné à suspendre un arrangement favorable pour demander des ordres ou des explications, le délai pourrait devenir fatal...”. *Ibidem*, p. 497.

³⁷ Cf. C.K. Webster, *The Foreign Policy of Castlereagh*, p. 177 (Nesselrode c. Lieven, 24 noiembrie/6 decembrie 1813; Metternich c. Wessenberg, 6 decembrie 1813; Hardenberg c. Jacobi, 6 decembrie 1813).

presiunea disensiunilor lor inerente și deosebit de grave în legătură cu “reașezările politico-teritoriale pe plan continental” sau poate fiindcă tocmai intuiau că *dispunerea mării alianțe în careu*, sub acoperirea promovării *intereselor generale*, servea și mai mult realizării *obiectivelor particulare ale partenerilor*, “curțile nordice” s-au regăsit într-un *consens* nu doar simulat cu ocazia demersului lor pe Tamisa. Pe timpul cât “cei trei suverani” și principalii lor responsabili cu “afacerile externe” rezidaseră la Frankfurt au survenit “puneri de acord” în privința *alianței*, dar și în cea a unor “chestiuni de detaliu”, deosebit de delicate, precum *subsidiile* sau supunerea “chestiunilor maritime” deliberărilor “instanțelor competente în organizarea păcii generale”. Or, din rațiuni asupra cărora nu plana nici cel mai mic secret, asupra “celor maritime” era cu totul exclus să se obțină asentimentul *de plano* al cabinetului britanic.

Fără a da semne că “ar închide casa”, “*banker-ul insular*” putea cu greu să admită a onora subsidii “pentru o perioadă indefinită de război” sau să subscrie la “transferul chestiunilor maritime” în competența deliberărilor generale de pace, eventualitate presupunând punerea în cauză a tuturor actelor consacrate extinderii în timp a “posesiunilor britanice peste mări”³⁸. În urma întrevederilor “celor trei ambasadori” cu secretarul de stat Castlereagh, s-a permis concluzia că acesta “înclina a reprezenta *necesitatea alianței*, nu doar relativ la interesele Marii Britanii”; că, deși “sistemul politic reprezentativ restrângea “ministrului cetățean” libertatea unei pronunțări *non-ad-referendum* ferme și definitive în diverse “afaceri”, admitea *ideea alianței în patru*, neuitând, totuși, a-și exprima preferința ca și Spania, cel puțin, sau, eventual, și Portugalia, și Olanda, și Suedia să fie incluse între “semnatari”³⁹; că, până la urmă, “privitor la rolul puterilor de ordin secundar în negocierile (de pace, cu Franța – n.n.s., G.C.), guvernul britanic împărtășea în întregime vederile aliaților” (continentali)⁴⁰; că

³⁸ Idem (ed.), *British Diplomacy*, p. 114 (Castlereagh c. Aberdeen, 30 noiembrie 1813) și pp. 116 și urm. (aceiași c. aceiași, 7 decembrie 1813).

³⁹ “Lord Castlereagh s’applique à représenter la nécessité de l’alliance... L’Empereur (Alexandre) pense que de faire entrer dans un acte d’alliance les puissances du second ordre serait compliquer la question; le ministère britannique croit que là-dessus il serait facile de s’entendre, mais en même temps qu’il est indispensable d’y inclure l’Espagne...”. *Vneshnjaja politika Rossii...*, S. I, vol. VII, pp. 507; 509 (Lieven c. Nesselrode, Londra, 3/15 decembrie 1813).

⁴⁰ “Pour ce qui concerne l’intervention des puissances du second ordre dans les négociations le gouvernement anglais partage entièrement les vues des alliés”.

Marca Britanie ținea “să asigure puterile continentale contra preponderenței franceze”, fiind decisă “să se asocieze deliberațiilor lor” și să le susțină în efortul de război, ce să conducă la “excluderea Franței... de la orice aranjament politic și de la orice distribuire de teritoriu în afara frontierelor sale” (“naturale”), încât finalmente să se realizeze “o confederație generală a puterilor pentru conservarea stărilor de lucruri stabilite”⁴¹; că guvernul de la Londra avea să desemneze “mult solicitatul reprezentant pe continent”, pentru a se implica, deplin împuternicit și responsabil, în “negocierile de pace”, din ale căror “baze” să fie însă excluse “chestiunile” sau mai bine zis “drepturile maritime”⁴². Fermitatea atitudinii britanicilor “în acest foarte delicat punct” a rămas de neclintit, chiar și în condițiile în care le-a parvenit știrea despre “refuzul nord-americanilor” de a intra în tratative asupra “diferendului atlantic, ... altfel decât sub medierea Rusiei”⁴³. Aceeași atitudine fermă punea însă în dificultate “misiunea di Borgo”, ca, de altfel, întregul demers ruso-austro-prusian pe tema *marii alianțe*. În replică, “cei trei”, sesizându-se și despre “rezervele britanice” față de impunerea numai prin voința *aliaților* a formei de guvernământ în Franța, au încercat să susțină ideea unei *alianțe în patru* viabilă doar pe timpul “campaniei antinapoleoniene”. Eventualitate ce închidea perspectiva *alianței permanente*, cu rol de asigurare a “păcii generale” sub auspiciile *concertului european*. Mai mult, ea ar fi “condamnat” ofensiva trupelor lui Wellington, care tocmai “treceau Pyreneii”, la o “acțiune pur și simplu britanică”, fără a atinge condiția unui “al doilea front” (altă expresie cu viitor în derularea războaielor “mari” din Europa!) în “ampla întreprindere” menită instaurării “liniștii și ordinii generale”⁴⁴. Ideea *alianței în patru*, cu valabilitate prescrisă restrictiv, pentru durata “campaniei antinapoleoniene”, se regăsea și în prezentatul, de “cei trei”, la Londra, *Projet de Traité d'Alliance*, însoțit de un *Memorandum des plénipotentiaires de la*

Ibidem, S. I, vol. VII, p. 517 (Pozzo di Borgo și Lieven c. Nesselrode, Londra, 10/22 decembrie 1813).

⁴¹ “... Une confédération générale des puissances pour la conservation de l’ordre des choses qui sera établi”. *Ibidem*, p. 515.

⁴² *Ibidem*, p. 516.

⁴³ *Ibidem*, S. I, vol. VII, pp. 500 și urm. (Lieven c. N.Rumeantsev, Londra, 26 noiembrie/8 decembrie 1813); v. și F.A.Golder, *Guide to Materials for American History in Russian Archives*, 1917, p. 16 (Rumeantsev c. Alexandru I, 4 ianuarie st.n. 1814).

⁴⁴ C.K.Webster (ed.), *op.cit.*, p. 56 (Castlereagh c. Cathcart, 18 decembrie 1813).

*Russie, de l'Autriche et de la Prusse*⁴⁵. Să fi agreeat, în toată cuprinderea, un proiect conform “vederilor puterilor continentale”, pentru Marea Britanie ar fi însemnat să consimtă la “o alianță a celor mari” în marja unor “practici de coaliție”, sub ascendentul pozițional, politic și militar, al Rusiei. Preocuparea de a ecarta o atare eventualitate i-a și determinat pe britanici să nu forțeze semnarea *tratatului de alianță a celor patru* la Londra. Pentru a evita însă accentuarea “semnelor de criză” în tratativele necesitate de încheierea unui act sinalagmatic sintetizând elementele fortifiante “concertului inamicilor lui Napoleon”, cabinetul britanic, satisfăcut și de audiența de care a beneficiat, în ultimă instanță, punctul său de vedere relativ la “chestiunile maritime”, și-a anunțat “întreaga disponibilitate” de “a trimite un plenipotențiar pe continent... să trateze cu puterile amice și cu cele ostile în toate problemele care priveau interesele generale”, fiind desemnat secretarul de stat Castlereagh “să procedeze... la executarea acestei misiuni speciale”, cum reiese și din des invocatul de istorici *Memorandum* din 26 decembrie 1813⁴⁶. Act în care se exprima din nou dorința ca “puterile aliate să probeze în negocierile cu Franța un *perfect concert*” și să se orienteze în atitudinile lor după “interese comune”⁴⁷. Interese din care nu puteau lipsi “accente britanice”, mai ales în “chestiuni” precum “viitorul Peninsulei Iberice”, Olanda sau Țările de Jos, Hanovra, Elveția, Italia etc. Dar, ca un aspect de semnificație capitală aici, se preconiza, chiar și cu argumentul reaşezării programului de *subsidii*, ca “tratatul de alianță să nu aibă valabilitate doar pe timpul războiului (cu Franța), ci să conțină angajamente defensive, cu

⁴⁵ Idem, *The Foreign Policy of Castlereagh*, pp. 187 și urm.

⁴⁶ “The Three Allied Powers having invited the Prince Regent to send a Plenipotentiary to the Continent charged with full powers to treat both with friendly and hostile Powers in all matters, which concern the general interests; and His Royal Highness, having previously received from the Ministers of the said Powers in London satisfactory assurance on the maritime question, has been pleased in compliance with the desire of the said Allies, to direct H(is) M(ajesty)’s Secretary of State for Foreign Affairs to proceed forthwith to the Head Quarters of the Allies in execution of this especial service”. Harold Temperley și Lillian Penson, *Foundations of British Foreign Policy. From Pitt (1792) to Salisbury (1902). Documents Old and New, Selected and Edited with Historical Introductions*, Cambridge, 1938, p. 29 (*The Cabinet Memorandum of 26 Decemer 1813*; or *Instructions for Peace-Making*); pentru întregul document, pp. 29-34; v. și C.K.Webster (ed.), *British Diplomacy*, pp. 123-126.

⁴⁷ “The several Allied Powers may in their negotiations with France act in perfect Concert, and together maintain one common interest”; Harold Temperley și Lillian Penson, *op.cit.*, p. 29.

eventuale obligații de a se oferi un mai extins suport *puterilor atacate*...”⁴⁸. O indicație care, dincolo de subsumarea sa “marii misiuni” a lui Castlereagh “pe continent” din prima parte a anului 1814, avea darul de a se concretiza într-un preludiv de intensitate al *concertului european*, când *opera de pace* părea, după aprecierea lui Nesselrode dintr-un raport de început de an, pe stilul vechi, adresat împăratului Alexandru⁴⁹, a se profila “în două ipostaze”, prima “cuprinzând condițiile de stipulat cu Franța”, nu înainte de înfrângerea lui Napoleon, iar a doua subsumând “aranjamentele între puterile aliate asupra intereselor reciproce ale statelor”.

Întreaga “împrejurare londoneză” din decembrie 1813 a evidențiat dispozițiile Rusiei, Austriei, Prusiei și Marii Britanii de a realiza “o alianță în patru” ca principală instanță decizională în “afacerile europene”. După cum, la fel de clar a evidențiat și dificultățile perfectării tratatului ce să confere *putere de lege* respectivelor dispoziții. Iar dificultățile se arătau și mai încărcate de date în raport cu stările de spirit de la “înaltul cartier al aliaților continentali”. La începutul “misiunii sale pe continent”, Castlereagh a avut de constatat că, în proximitatea teatrului de operațiuni militare, mersul “confruntării cu Franța” și, în strânsă conexiune, încheierea *tratatului de alianță* erau văzute în feluri sensibil diferite de exponenții continentali ai “marii politici”. Înarmat cu *instrucțiunile* cabinetului său, supervizate de prințul regent, reprezentantul *Foreign Office*-ului a ținut să dea clar de înțeles, odată ajuns la Basel (Bâle), unde, pe 18 ianuarie 1814, a avut “discuții intime” cu Metternich și Hardenberg, în “absența regretată” a lui Alexandru I, solicitat de “comandamentul său militar”, că Marea Britanie permitea disjunția “drepturilor maritime” și a “cuceririlor coloniale”, pentru ca această a doua latură a “chestiunilor maritime”, devenită, între timp, și a “comerțului cu negri”, să ajungă de competența deliberărilor asupra “păcii generale”⁵⁰. “Mișcare tactică” prin care secretarul de stat britanic a urmărit să risipească rezervele “curților nordice” față de

⁴⁸ “The Treaty of Alliance not to terminate with the War, but to contain defensive engagements with eventual obligations to support the Powers attacked by France with a certain extend of stipulated succours”. *Ibidem*, p. 34.

⁴⁹ *Vneshnjaja politika Rossii*..., S. I, vol. VII, p. 543 (Nesselrode c. Alexandru I, Basel, 1/13 ianuarie 1814).

⁵⁰ A.Fournier, *Der Congress von Châtillon. Die Politik im Kriege von 1814*, Viena-Praga, 1900, pp. 248 și urm.; v. și C.K.Webster, *The Foreign Policy of Castlereagh*, pp. 201 și urm.

șansele unui succes imediat “în misiunea sa politico-diplomatică”⁵¹. Pentru a evita blocarea demersului său de accentuarea “disensiunilor între continentali” sau între aceștia, “pe o cel puțin simulată platformă de solidaritate”, și țara sa insulară, Castlereagh nu a insistat, de la bun început, asupra urgenței *tratatului de alianță*, ci s-a conformat unor “resuscitate practici de coaliție” în tratativele cu “cei animați de cauza comună”. La Basel s-a pretat întrutorul “discuțiilor separate” cu Hardenberg sau cu Metternich, acestuia din urmă dându-i chiar impresia că era “mediocru inițiat asupra situației continentului” și că-l solicita întru a fi edificat despre posibilitățile de a se imprima “realităților din teren” un curs corespunzător “intereselor generale ale Europei”⁵². Având un caracter “pur informativ”, discuțiile de la Basel, cu meritul de a fi probat posibilitatea “consensului constructiv” Metternich-Castlereagh, în a dejuca veleitățile hegemonice ale Rusiei, au servit “ca preludiv scenei politice care avea în curând să se joace la Langres”⁵³. Între timp, sub impresia iminenței declanșării “ostilităților decisive la vest de Rhin”, au survenit unele evenimente ce vădeau intersectarea rațiunilor incitante la aprofundarea “căii armelor” sau a celei a tratativelor. În 14 ianuarie Danemarca a semnat pacea cu Suedia și Marea Britanie⁵⁴, la trei zile după ce Murat, regele Neapoleului, confirmase “defecțiunea sa” față de “cauza lui Napoleon”, încheind tratatul cu Austria⁵⁵. “Dieta elvețiană” de la Zürich avea să abroge *mediația napoleoniană*, deschizând “țara cantoanelor” disputelor ruso-austriece pentru *influență*, “curtea de Ramanov” recurgând cu promptitudine la “misiunea Capodistrias”⁵⁶. Ducele d’Angoulême

⁵¹ *Correspondence, Despatches, and other Papers of Viscount Castlereagh, Second Marquess of Londonderry* (în continuare, Castlereagh, *Correspondence...*), edited by his brother, Charles Willaim Vane..., vol. IX, Londra, 1852, pp. 142 (Aberdeen c. Castlereagh, 6 ianuarie 1814) și pp. 149 și urm. (Cathcart c. Castlereagh, 8 ianuarie 1814).

⁵² Metternich, *op.cit.*, vol. I, p. 181.

⁵³ *Ibidem*.

⁵⁴ C.K. Webster, *The Foreign Policy of Castlereagh*, p. 204.

⁵⁵ Charles de Martens, *Guide diplomatique*, vol. II, Leipzig, 1832, pp. 106-112 (*Traité entre S.M. l'empereur d'Autriche et S.M. le roi de Naples*, 11 ianuarie 1814); v. și D’Angeberg, *op.cit.*, vol. I, pp. 82 și urm.

⁵⁶ *Vneshnjaja politika Rossii...*, S. I, vol. VII, pp. 532-544 (Capodistrias c. Alexandru I, Zürich, 27 decembrie 1813/8 ianuarie 1814; în anexă: *Mémoire pour Sa Majesté Impériale*, incluzând și un proiect de *Pacte fédéral*); v. și Albert Sorel, *op.cit.*, vol. VIII, p. 242; E. Lévis-Mirepoix, *Une mission diplomatique austro-russe en Suisse 1813-1814*, Angers, 1931.

se atașase, la Saint-Jean-de-Luz, “cartierului militar” al lui Wellington⁵⁷, iar la Paris, printr-un gest mult comentabil, Napoleon a acceptat *regența* Mariei-Louisa, cu doi consilieri: Cambacérés și “fratele Joseph”⁵⁸. Iar asemenea evenimente, luate împreună, au trebuit să pună în reală cumpănă adoptarea unei atitudini clare și decisive de cei implicați în determinarea opțiunilor pacifice sau de război.

Încă de la începutul întrevederilor de la Langres, Metternich s-a declarat cu fermitate, neexcluzând posibilitatea “ruperii alianței și a încheierii păcii separate” (cu Franța), pentru relansarea tratativelor, fie “pe bazele de la Frankfurt”, fie pe altele, ajustate “noilor stări de lucruri”, poziție adoptată și de Castlereagh, dar combătută de Hardenberg și de Nesselrode, ai căror suverani formulaseră comuna și unica lor opțiune: războiul *până la capăt*⁵⁹. Deosebita tensionare a atmosferei discuțiilor a și făcut, la început, de neurmat “proceduri formale de conferință” într-un “loc ce aduna” trei suverani și reprezentanții *de top* ai patru “mari cabinete”. Ca urmare, discuțiile consumate “în jurul mesei verzi” nici nu s-au prea regăsit în “corespondența diplomatică”, decât în cea a lui Castlereagh⁶⁰ și, mai puțin, cum am putut constata, în cea a lui Nesselrode⁶¹. Nu întâmplător, Metternich, sugerând “sursa Castlereagh”, acuza faptul că, neredactându-se “acte de conferință” (protocoale etc.), “n’existait aucune trace écrite de ces débats”⁶², fără a uita însă să admită, peste timp, că “tratativele nonconvenționale”, cu “descinderi în secret”, au permis atenuarea divergențelor sale cu Alexandru I, relative la “succesiunea lui Napoleon”, prin recunoașterea regenței sau reinstaurarea Bourbonilor, cum susținea omul de stat austriac, susținut în varianta a doua de secretarul de stat britanic, sau prin

⁵⁷ *Mémoires du prince de Talleyrand* (în continuare, Talleyrand, *Mémoires...*), publiées... par le duc de Broglie, vol. II, Paris, p. 140.

⁵⁸ Albert Sorel, *op.cit.*, vol. VIII, p. 241.

⁵⁹ Castlereagh, *Correspondence...*, vol. IX, p. 212 (Castlereagh c. Liverpool, 30 ianuarie 1814); C.K.Webster (ed.), *British Diplomacy* (Castlereagh c. Liverpool, 29 ianuarie 1814).

⁶⁰ C.K.Webster, *The Foreign Policy of Castlereagh*, p. 44; v. și W.Oncken, *Lord Castlereagh und die Ministerkonferenz zu Langres am 29 Januar 1814*, “Historisches Taschenbuch”, 6 Folge, Jahrgang 4, Leipzig, 1885, pp. 34 și urm.

⁶¹ *Lettres et papiers du chancelier comte de Nesselrode. 1760-1850...*, publiés par le comte A. de Nesselrode, vol. V. 1813-1818, Paris, 1904, *Vneshnjaja politika Rossii...*, S. I, vol. VII, passim.

⁶² Metternich, *op.cit.*, vol. I, p. 181.

“candidatura” lui Bernadotte, cum opina împăratul rus⁶³. Dar, mai ales, au permis *consensul austro-britanic*, axial pentru perspectiva *tratatului general de alianță*⁶⁴, consens care, pe moment, s-a verificat în contextul preparativelor pentru Congresul de pace de la Châtillon-sur-Seine. Iar dacă discuțiile asupra “chestiunilor delicate” n-au fost consemnate, la Langres, în “acte formale de conferință”, s-a convenit, totuși, ca un *protocol*, menit demarării preparativelor pentru “viitorul congres”, să fie întocmit de Pozzo di Borgo, în urma unei întruniri *ad-hoc*, pur “tehnice”, la care au luat parte Metternich și Stadion pentru Austria, Nesselrode și Razumovski pentru Rusia, Castlereagh pentru Marea Britanie și Hardenberg pentru Prusia. S-a preconizat ca lucrările apropiatului congres să se desfășoare în condițiile dezvoltării operațiunilor pe teatrul de război. Caulaincourt, reprezentantul desemnat al Franței, urma să fie informat despre începerea “discuțiilor preliminare păcii”, plenipotențiarilor “celor patru” având “să stipuleze în numele Europei”, ale cărei “interese generale” reclamau: reintrarea Franței “în frontierele de la 1792”, “aranjamentele politico-teritoriale, dincolo de respectivele frontiere, să survină numai prin participarea “puterilor aliate”⁶⁵. Dealtfel, lucrărilor congresului, la care au fost desemnați, ca plenipotențiar ai *puterilor aliate*, Stadion, Razumovski, Humboldt și, nu atât din considerente “personale” cât din bine întemeiate “calculuri politice” ale secretarului de stat de la *Foreign Office*, “trei britanici”: Aberdeen, Cathcart și Stewart⁶⁶, li se prescria o desfășurare subordonată, cel puțin în fapt, “combinațiilor” încercate de suverani și de miniștrii Metternich, Nesselrode, Hardenberg și Castlereagh, la “cartierul general al aliaților”⁶⁷. Aceștia acuzau efectul victoriei lui Napoleon asupra trupelor lui Blücher, la Brienne, în 31 ianuarie, efect diminuat întrucâtva de “revanșa luată” de generalul prusian la Rothière, pe 1 februarie, încât *instrucțiunile comune* pentru plenipotențiarilor Austriei, Marii Britanii, Rusiei și Prusiei la congres nu indicau vreo revenire semnificativă în dreptul condițiilor pentru

⁶³ *Ibidem*, vol. I, pp. 181-184.

⁶⁴ A.Fournier, *op.cit.*, pp. 251 și urm.

⁶⁵ Prezentarea protocolului de la Langres, din 29 ianuarie 1814, la Albert Sorel, *op.cit.*, vol. VIII, pp. 256-259.

⁶⁶ Castlereagh, *Correspondence...*, pp. 215 și urm. (Castlereagh c. Cathcart, 31 ianuarie 1814; Castlereagh c. Stewart, 31 ianuarie 1814).

⁶⁷ C.K.Webster, *The Foreign Policy of Castlereagh*, pp. 205 și urm.

“pacea cu Franța”⁶⁸. Nu se putea însă să nu fie observate inconveniențele serioase provocate desfășurării lucrărilor congresului (“une mauvaise comédie”, cum consemna sentențios contele Stadion)⁶⁹ de rezervarea pentru acestea a unei condiții de receptacol față de “combinațiile la cel mai înalt nivel”, survenite la Troyes și, în fine, la Chaumont, la “cartierul suveranilor”. În ceea ce-l privea, Castlereagh avea și el de acuzat “naveta” între punctele de deplasare a respectivului “cartier” și Congresul de la Châtillon, însă același om de stat, în ipostaza de “diplomatic machine”⁷⁰, nu avea cum să piardă din atenție că trenarea sau dificultățile finalizării “negocierilor de pace cu Franța napoleoniană” deschideau larg calea spre mult doritul la Londra *tratat general de alianță*.

Deși a păstrat pentru întreaga sa desfășurare (5 februarie-19 martie 1814), fie aceasta și “în salturi”, aparențele unui autentic for deliberativ, înregistrat de “documente clar observate”, facilitante “reconstituirilor istorice”⁷¹, Congresul de la Châtillon a reprezentat, în realitate, una dintre cele mai bizare experiențe în devenirea “mării politici”. Nici unul dintre actele sale, nici una din “încheierile sale” (“its achievements”), labile și doar de principiu, nu au avut vreo influență notabilă asupra cursului “mării confruntări europene”. Interesul ce l-a suscitat congresul în cauză din partea istoricilor s-a și limitat, de regulă, la posibilitatea răspunsurilor la întrebarea dacă “deschiderile pacifice” ale puterilor încă *de jure coalizate* au fost sincere sau la aceea dacă Napoleon a fost realmente dispus să accepte, în ultimă instanță, *proiectul de pace ultimativ*, înaintat lui Caulaincourt la 17 februarie. Lucrările “plenipotențiarilor de rang secundar” au reverberat de dificultățile consensului real al “inamicilor Franței”, de incertitudinile în aducerea pe teatrul de operațiuni militare a inițiativei strategice de una sau de alta din cele două “tabere” aflate în conflict (victoria lui Napoleon de la Brienne neputând fi ușor uitată!). Ce-i drept, încă de la prima lor întrevedere cu reprezentantul Franței, Caulaincourt, plenipotențiarii “celor patru” și-au

⁶⁸ A. Fournier, *op.cit.*, pp. 295 și urm.; v. și W.Oncken, *op.cit.*, pp. 39 și urm.

⁶⁹ Pe 5 februarie, Stadion consemna: “Notre ouvrage ici prend toute la tournure d’une mauvaise comédie qui ne peut intéresser que par sa platitude”; Albert Sorel, *op.cit.*, p. 260; C.K.Webster, *op.cit.*, p. 211.

⁷⁰ C.K.Webster, *op.cit.*, p. 47.

⁷¹ “Dans le cours des événements de 1814, peu des négociations sont mieux connues du public que celles de Châtillon. Les actes du congrès ont été livrés à la publicité et discutés par les historiens de tous les partis”; Metternich, *op.cit.*, vol. I, p. 187; pentru detaliile ținând de lucrările congresului, v. A.Fournier, *op.cit.*, passim.

etalat disponibilitățile pentru o atitudine “deplin solidară”, declarând “la unison” că ei nu se prezentau la tratative ca trimiși “separați” ai fiecăreia dintre *curțile aliate*, “ci că erau împuterniciți să trateze pacea cu Franța în numele Europei, *ei neformând decât un singur tot*”⁷². Dar aceasta numai în cuprinsul “litigiului cu Franța”, abordabil, se spera, în sine, nu însă și cu referință la toate aspectele subsumabile “aranjamentului general european”, dificil de întrevăzut, pe moment, datorită disensiunilor între “curțile continentale”, între acestea și Marea Britanie, relative la reșezările politico-teritoriale dincolo de “frontierele franceze de la 1792” sau la “recente cuceriri coloniale ale Regatului Unit”⁷³. Realitatea disensiunilor *între aliați*, cum se declarau “cei patru”, au și permis “manevre de conferință” lui Caulaincourt, care, invocând necesitatea deplinelor sale puteri pentru a se pronunța, la rândul-i, nu doar asupra păcii *între aliați și Franța*, ci și asupra *viitorului Europei*, spera, chiar și dintr-un simplu raționament diplomatic, să întoarcă sorții în favoarea țării sale. Primind *carte blanche* de la Napoleon pentru a duce, în noua deschidere de probleme, tratative cu *puterile coalizate*, cum erau acestea privite de “inamicul lor comun”, Caulaincourt a și ținut, cu ocazia întrunirii congresului din 7 februarie, să “facă loc” punctului de vedere francez asupra unor “chestiuni pendinte de viitoarea configurație politico-teritorială a Europei”, atitudine îndrăzneată ce a resuscitat însă consensul “celor patru”, probat de replica lor univocă: *les anciennes limites*, conforme “propunerilor de la Frankfurt”, din decembrie 1813⁷⁴. S-a mers și mai departe pe linia sancționării “revirimentului francez”, împăratul Alexandru I solicitând chiar, cu aerul unui gest peremptoriu, suspendarea “negocierilor cu Franța”⁷⁵, reconfortat fiind de reușita tratatului cu Danemarca din 8 februarie⁷⁶ și arătându-se tot mai

⁷² “Les plénipotentiaires des cours alliées déclarent qu’ils ne se présentent point aux conférences comme uniquement envoyés par les quatre cours de la part des quelles ils sont munis de pleins pouvoirs, mais comme se trouvant chargés de traiter de la paix avec la France au nom de l’Europe *“ne formant qu’un seul tout”*. D’Angeberg, *op.cit.*, vol. I, p. 105 (*Protocole de la séance du 5 février 1814*).

⁷³ C.K.Webster (ed.), *British Diplomacy*, pp. 146 și urm. (Castlereagh c. Liverpool, 6 februarie 1814).

⁷⁴ A.Fournier, *op.cit.*, pp. 317 și urm. (Stadion c. Metternich, 9 februarie 1814).

⁷⁵ *Ibidem*; v. și C.K.Webster, *The Foreign Policy of Castlereagh*, pp. 212 și urm.

⁷⁶ *Vneshnjaja politika Rossii...*, S. 1, vol. VII, p. 562 (tratată semnată la Hanovra, în 27 ianuarie/8 februarie 1814, act prin care, în schimbul “accesului formal” al regelui danez la “cauza comună”, uitându-i-se atitudinea pronapoleoniană de până la 1812, acesta a trebuit să consimtă la “reșezarea teritorială a Finoscandiei”, implicând “trocul Norvegia-Finlanda”).

determinat, mai ales că se simțea secondat în atitudinea sa și de regele prusian, să inițieze “acțiunea armată decisivă împotriva lui Napoleon”⁷⁷. Determinarea “belicoasă”, cu subînțeles hegemonic, a lui Alexandru I a provocat însă, cum remarca și Hardenberg într-o scrisoare din 14 februarie către suveranul său, “exasperarea Austriei și gelozia ei față de dictatura Rusiei” (pe continent)⁷⁸. Rezultatul a fost verificarea consensului austro-britanic pentru “a bloca veleitățile ruse”⁷⁹.

Negocierile “*sans protocole*” de la “cartierul general al suveranilor și al principalilor lor miniștri”, aflat la Troyes, a evidențiat din plin “cooperarea Metternich-Castlereagh” și totodată rolul activ al Austriei de “factor euro-central” în imprimarea “căii de echilibru” pentru “tratativele de pace”. O cooperare ce s-a dovedit realmente constructivă în atmosfera încărcată până la limitele paroxismului de victoriile lui Napoleon din 10-14 februarie, de la Champaubert, Montmirail, Château Thierry și Vauxchamps (“Le lion n’était pas mort!”)⁸⁰. “Noua situație” a permis lui Metternich să pună problema, într-un “consiliu al celor patru miniștri” (principali), de a se accepta *armistițiul și accelerarea tratativelor cu Franța*, solicitându-se în această privință răspunsuri clare, “qualifiées de votes”⁸¹. Iar dacă Hardenberg și Castlereagh au subscris în termeni “deja cunoscuți” la inițiativa lui Metternich, vizându-se impunerea unui accept clar și imediat din partea lui Napoleon în privința “bazelor negocierilor”, ministrul rus, Nesselrode, a dat expresie modului “surprinzător” în care împăratul Alexandru vedea *pacea cu Franța*, mod ce excludea orice înțelegere cu “marele criminal” și evita “susținerea deschisă” a restabilirii dinastiei de Bourbon prin contele de Provence (viitorul Louis XVIII), avansându-se ideea de a se lăsa francezilor inițiativa în a-și recunoaște sau proclama *suveranul*⁸². Atitudinea împăratului rus trăda acuzarea riscului ca Rusia să piardă postura de *principală inițiatoare a păcii*, ca

⁷⁷ M.J.Bogdanovitch, *Istoriya voyny 1814 g. vo Frantsii i nizloženija Napoleona I po dostovernym istotchnikam*, vol. 1, St.Petersburg, 1865, passim.

⁷⁸ “L’exaspération de l’Autriche et la jalousie de cette espèce de dictature de la Russie”; cf. Albert Sorel, *op.cit.*, vol. VIII, p. 278.

⁷⁹ “Lord Castlereagh est absolument d’accord avec les principes et les vues du prince Metternich...”; Friedrich von Gentz, *op.cit.*, vol. 1, p. 54 (Gentz c. I.Caragea, 5 februarie 1814).

⁸⁰ Maurice Paléologue, *op.cit.*, p. 181.

⁸¹ *Le vote* este un înscris în formă de memoriu, prin care un plenipotențiar emite sufragiuul său într-o afacere, de regulă, de compromis; v. Charles de Martens, *op.cit.*, vol. I, p. 264.

⁸² *Vneshnjaja politika Rossii...*, S. I, vol. VII, pp. 568 și urm. (Nesselrode c. Alexandru I, Troyes, 1/13 februarie 1814).

urmare a prefigurării realității “cooperării austro-britanice”. Aceasta s-a verificat în “furtunoasele discuții” Alexandru I – Castlereagh și, separat, Alexandru I – Metternich, din 13 și 14 februarie, când “chestiunile delicate” au fost anevoios reșezate sub incidența “interesului general”. Și pentru a se menține în perspectiva *alianței*, “consiliul celor patru” (Metternich, Castlereagh, Nesselrode și Hardenberg) a recurs la o soluție care nu numai că permitea reînfișirarea Congresului de la Châtillon, ci și trecea în totală competență a “cabinetelor suveranilor lor” formularea “condițiilor păcii”, prezentate oficial lui Caulaincourt la 17 februarie⁸³. Departe de a respira spiritul *concertului european*, proiectul de tratat anima angajamentul *autorilor* de a promova, “pour le bonheur de l’Europe, la bonne harmonie”, ca “argument” ce să convingă Franța să accepte *clauze de dictat*⁸⁴. Refuzul lui Napoleon de a se conforma unui proiect de tratat în formă ultimativă, atitudinea sa fiind relevată și de “manevrele dilatorii” ale lui Caulaincourt la Châtillon, a determinat *instrucțiunile principalilor miniștri* pentru ca “plenipotențiarilor suveranilor lor la congres” (devenit o simplă “cameră de înregistrare” a deciziilor “consiliului celor patru” la Troyes) să formuleze un *ultimatum* propriu-zis, înaintat plenipotențiarului francez la 27 februarie 1814, cu dată limită de acceptare 10 martie, extinsă apoi, dar numai în principiu, până la 15 martie, cum consemna ducele de Vicence (unul din titlurile de înnoobilare ale lui Caulaincourt)⁸⁵. Timp în care s-au succedat gesturi deosebit de suscitante controverselor istoricilor în privința “sincerității aliaților”, în special a lui Metternich⁸⁶, de a consimți “la o pace cu Napoleon” sau în cea a acceptului “de ultimă instanță” din partea împăratului francez⁸⁷.

În atmosfera de apăsătoare incertitudine, sau de dilemă dacă să fie negociată sau impusă *pacea cu Franța*, de un deosebit impact s-a dovedit determinarea cabinetului britanic, prin secretarul său de stat, de a realiza faimosul *tratat de alianță* de la Chaumont, din 9 martie, antedatată 1 martie

⁸³ “Condițiile păcii” sau *proiectul de tratat al aliaților*, la D’Angeberg, *op.cit.*, vol. I, pp. 110 și urm. și la Talleyrand, *op.cit.*, vol. II, pp. 265-268, *Apendice IV*, și p. 269 (Metternich c. Caulaincourt, 18 februarie 1814); v. și C.K. Webster, *British Diplomacy*, pp. 157 și urm. (Castlereagh c. Liverpool, 18 februarie 1814); *Vneshnjaja politika Rossii...*, S. I, vol. VII, p. 570 (Nesselrode c. Razumovski, Troyes, 2/14 februarie 1814) și pp. 572 și urm. (Nesselrode c. Razumovski, Bray, 5/17 februarie 1814).

⁸⁴ Talleyrand, *op.cit.*, vol. II, p. 266 (art. I al proiectului de tratat).

⁸⁵ *Ibidem*, vol. II, pp. 148 și urm.

⁸⁶ Alan Palmer, *Metternich, Councillor of Europe*, Londra, 1993, pp. 113-117.

⁸⁷ Albert Sorel, *op.cit.*, vol. VIII, pp. 288 și urm.

1814, din “considerente diplomatice”, între care și acela de a nu depăși data stabilită inițial de cei de la Londra pentru încheierea “misiunii lui Castlereagh pe continent”⁸⁸. A fost vorba de un act decisiv, în sensul orientării campaniei aliaților până la *victoria finală*; deasemenea, în acela că “negocierile de pace cu Franța napoleoniană” nu mai puteau avea nici măcar “temei de principiu”, lucrările Congresului de la Châtillon, “rupte” la 16 martie⁸⁹, fiind închise definitiv la 19 martie⁹⁰; și cel mai important, nu doar aici, în acela că intersecta, până aproape la a suprapune, partea decisivă a “marii confruntări armate cu Franța” și demersurile consacrate stabilirii “păcii generale”. Ca urmare, tratatul de la Chaumont a reprezentat momentul de cea mai intensă sonoritate în preludiile *concertului european*. În literatura de apicalitate, actul respectiv a suscitât interes mai ales în legătură cu prevederile sale “tehnice”, raportate la mersul “războiului împotriva lui Napoleon”, - “cei patru” promițându-și reciproc să contribuie fiecare la “acțiunea comună” cu 150.000 de combatanți, să nu încheie pace separată cu “inamicul”, să fructifice “în numele interesului european” *subsidiile britanice* de 5 milioane de lire sterline, să mențină valabilitatea tratatului pe o durată de 20 de ani, “să dirijeze toate eforturile” înspre “reșezări teritoriale dincolo de hotarele Franței”, “reșezări ce să presupună, de urgență, reorganizarea Germaniei printr-un liant federativ”, independența “fedației elvețiene” sub garanția marilor puteri, între care și Franța, “redispunerea” politico-teritorială a Italiei “în state independente intermediare între posesiunile austriece (din Pensinsula)... și Franța”, “readucerea” Spaniei sub sceptrul lui Ferdinand VII, constituirea Olandei “în stat liber și independent, sub suveranitatea prințului de Orania”⁹¹. Din unghiul de vedere al demersului istoriografic de față, tratatul de la Chaumont se impune a fi considerat, cu prioritate, ca act ordonatoriu al înțelesurilor *concertului european*. Deși considerat, de regulă, ca un act îndreptat exclusiv împotriva Franței, el deschidea, în fapt, o perspectivă largă (europeană) *concertului*, în *preambul* specificând-se că “înaltele părți contractante” urmăreau “să asigure liniștea viitoare (a Europei) prin

⁸⁸ C.K. Webster, *The Foreign Policy of Castlereagh*, p. 224.

⁸⁹ Charles de Martens, *op.cit.*, vol. II, pp. 9-14 (*Déclaration des Puissances alliées sur la rupture du Congrès de Châtillon-sur-Seine*, 16 martie 1814).

⁹⁰ C.K. Webster, *op.cit.*, p. 232.

⁹¹ D'Angeberg, *op.cit.*, vol. I, pp. 116-121; *Vneshnjaja politika Rossii...*, S. I, vol. VII, pp. 587-592 (*Dogovor ob obornitelinom sojuze...*; tratatul cuprinde 17 articole patente și 3 articole separate și secrete; semnatori: Metternich, Castlereagh, Nesselrode, Hardenberg).

restabilirea unui just echilibru de forțe și voind, în același timp, dacă Providența le hărăzea intențiile lor pacifice, să determine mijloacele de a menține contra oricărei atingeri ordinea (stările) de lucruri ca rezultat fericit al eforturilor lor, convenindu-se a sancționa printr-un act solemn, *semnat de fiecare din cele patru puteri cu celelalte trei* (altfel spus, printr-un *tratat general* și nu prin tratate bilaterale – n.ns., G.C.), angajamentele lor⁹². Desigur, în contextul dat, “pericolul comun” îl constituia Franța, “cei patru” punându-se de acord “să consacre toate mijloacele statelor lor... pentru continuarea războiului”, dar, de reținut, “și de a le întrebuița într-un *perfect concert* în scopul de a-și procura lor înșile și Europei pacea generală, sub protecția căreia drepturile și libertatea tuturor națiunilor să poată fi stabilite și asigurate”⁹³. “Părțile contractante” își rezervau capacitatea “de a se concerta... în momentul încheierii *păcii cu Franța*”⁹⁴, iar ca un aspect deosebit de relevant pentru situarea *concertului* în perspectivă *europeană*, adecvabilă devenirii realităților politice, aceleași “părți contractante” preconizau ca, “în scopul eficientizării angajamentelor defensive stipulate, ... să unească pentru apărarea comună puterile cele mai expuse” (unei invazii franceze, pe moment) și “să le invite pe acele puteri de a accede la tratatul de alianță...”⁹⁵. Mai explicit chiar, conform

⁹² “Les hautes parties contractantes s’engagent... resserer les lien qui les unissent pour la poursuite vigoureuse d’une guerre entreprise dans le but salulaire de mettre fin aux malheurs de l’Europe, d’en assurer le repos futur par le rétablissement d’un juste équilibre des puissances et voulant en même temps, si la Providence benissait leurs intentions pacifiques déterminer les moyens de maintenir contre toute atteinte l’ordre des choses qui aura été l’heureux résultat de leurs efforts, (en étant) convénus de sanctionner par un traité solennel, signé séparément par chacune des quatre puissances avec les trois autres, ce double engagement”. *Vneshnjaja politika Rossii...*, S. I, vol. VII, pp. 587 și urm.

⁹³ “Les hautes parties contractantes... s’engagent solennellement l’une envers l’autre... de conserver tous les moyens de leurs Etats..., et de les employer dans un parfait concert, afin de se procurer à elles-mêmes et à l’Europe une paix générale, sous la protection de laquelle les droits et la liberté de toutes les nations puissent être établis et assurés”. *Ibidem*, p. 588 (art. I al tratatului).

⁹⁴ “Les hautes parties contractantes se réservent de se concerter entre elles au moment de la conclusion de la paix avec la France sur les moyens les plus propres à garantir à l’Europe et à se garantir réciproquement, le maintien de cette paix...”. *Ibidem*, p. 589 (art. V).

⁹⁵ “Pour rendre plus efficaces les engagements défensifs stipulés plus haut, en unissant pour une défense commune les puissances les plus exposées à une invasion française, les hautes parties contractantes conviennent entre elles d’inviter ces puissances à accéder au présent traité d’alliance défensive”. *Ibidem*, p. 590 (art. XV).

celui de-al doilea articol *separat și secret* al tratatului, “cei patru” au convenit ca, ... în executarea articolului XV al tratatului patent..., să fie invitate să acceadă (la respectivul act – n.n.s., G.C.), ... monarhiile Spaniei, Portugaliei și Suediei, precum și Prințul de Orania (stadthouderul Olandei – n.n.s., G.C.), urmând, cu timpul, să fie admiși... și alți suverani și state, după exigențele fiecărui caz în parte”⁹⁶. Se aspira, așadar, la un *concert* cu mult mai cuprinzător decât cel orchestrabil doar de “alianța celor patru mari puteri”. Acestea s-au antrenat, la 1814, într-un *concerto grosso*, după o partitură adecvată *virtuozilor instrumentelor de mare putere*, dar, pentru a ridica *întregul spectacol al păcii* la înălțimea menirii sale, s-ar fi convenit să fie amplificată, o dată cu partitura, și implicarea în acte interpretative de responsabilitate specifică a tuturor subiecților *operei politice europene*. O amplificare ce s-a lăsat mult timp așteptată, rațiunile timpului și intereselor “celor patru mari”, care compuneau, la 1814, “puterea executivă a Europei”⁹⁷, având mult a cântări în determinarea “partiturii sau chartei europene”, mai întâi în ipostaza *păcii cu Franța*, iar apoi în cea a *păcii generale*, după principii și reșezări politico-teritoriale consacrate de Congresul de la Viena.

Fără *pacea cu Franța*, interpretarea reală sau sonoră a “operei europene”, în expresia *concertului mării politici*, nu putea fi decât un deziderat. Preocuparea de a impune Franței *pacea* fie prin acceptarea de Napoleon a *ultimatum*-ului Congresului de la Châtillon, fie printr-o *victorie decisivă*, asigurată de “invazia teritoriului mării națiuni”, a menținut *concertul* în marja tratatului de la Chaumont. Rațiunile unei atare situații s-au regăsit și în răspunsurile pe care “cei mari”, în special Rusia, au trebuit să le dea solicitărilor unor state participante la “marea coaliție” de a fi admise în “cercul deliberărilor asupra păcii”. Lui Bernadotte, care insistase mult ca și Suedia să fie reprezentată la Congresul de la Châtillon, împăratul Alexandru i-a replicat, cu titlul de răspuns elucidativ, că dacă “cele patru puteri au apreciat util să difere concursul tuturor aliaților (din schema “coaliției” – n.n.s., G.C.), aceasta nu le-a făcut niciodată să-și imagineze altfel negocierile în curs decât ca o tentativă pentru a sonda dispozițiile Franței, considerând că o reuniune

⁹⁶ “Les hautes parties contractantes conviennent en exécution de l’article quinzisième du traité patent de ce jour, d’inviter à l’accession au présent traité d’alliance défensive les monarchies d’Espagne et de Portugal, la Suède et S.A.R. le Prince d’Orange, et d’y admettre également d’autres souverains et Etats selon l’exigence du cas”. *Ibidem*, p. 591.

⁹⁷ Albert Sorel, *op.cit.*, vol. VIII, p. 290.

mai numeroasă de plenipotențieri, înainte ca problemele preliminare să fie clarificate, ar fi complicat și încetinit mersul întregii afaceri fără nici un beneficiu în dreptul cauzei” (bune)⁹⁸. Era invocat, în suportul aserțiunii de mai sus, exemplul Spaniei, care, cu toate “eforturile sale imense..., nu a făcut nici o obiecție contra formei adoptate” (de “cei patru”), punându-și interesele “*avec un entier abandon à la loyauté et à la délicatesse des souverains alliés*”⁹⁹. În realitate, rațiunile se desenuau altfel, dacă ar fi de reținut doar cuprinsul celui de-al treilea articol *separat și secret* al tratatului de la Chaumont: “Considerând necesitatea ce ar putea surveni, după concluderea unui tratat definitiv de pace cu Franța, de a menține în campanie, pentru un anumit timp, forțe suficiente în scopul protejării aranjamentelor pe care aliații urmau să le facă întru consolidarea stării Europei (postbelice), părțile contractante s-au decis să se concerteze... nu numai asupra necesității amintite, ci și asupra totalității și distribuirii forțelor angajate...”¹⁰⁰. Prin urmare, alianța “celor patru” se voia, în intențiile explicite ale părților contractante, a fi nu doar un mirific instrument politico-militar orientat cu prevalență spre impunerea *păcii cu Franța*, ci și factorul motor în viitoarea întreprindere a *păcii generale*. Or, dacă necesitatea impunerii *păcii cu Franța* conferea viabilitate *alianței*, perspectiva *păcii generale*, implicând încrucișări de interese și de veleități hegemonice, întreținea printre partenerii animați, în declarații, de “buna cauză”, disensiuni serioase.

Rusia, în primul rând, prin împăratul Alexandru, resimțea profund implicațiile adjudecării inițiativei în “strategia păcii” de tandemul austro-britanic. În înțelesul de fond al *tratatului de alianță* și nu doar datorită, cum de

⁹⁸ “Si jusqu’ici les puissances ont jugé utile de différer le concours de tous les alliés, c’est qu’elles n’ont jamais envisagé les pourparlers actuels que comme une tentative pour sonder les dispositions de la France et qu’elles sont pensé qu’une réunion nombreuse de plénipotentiaires avant que les questions préliminaires ne fussent parfaitement éclaircies, entreverait et ralentirait la marche de cette affaire sans aucun bénéfice pour la cause”. *Vneshnjaja politika Rossii...*, S. I, vol. VII, p. 582 (Alexandru I c. Charles Bernadotte, Chaumont, 14/26 februarie 1814).

⁹⁹ *Ibidem*.

¹⁰⁰ “Considérant la nécessité qui peut exister, après la conclusion d’un traité de paix définitif avec la France de retenir en campagne, pendant un certain temps, des forces suffisantes pour protéger les arrangements que les alliés devront faire entre eux pour le raffermissement de l’état de l’Europe, les hautes parties contractantes sont décidées à se concerter entre elles non seulement sur la nécessité, mais sur la totalité et la distribution des forces à tenir sur pied, conformément à l’exigence du cas”. *Ibidem*, S. I, vol. VII, pp. 591 și urm. (*Dogovor...*).

multe ori s-a opinat, triumfului punctului de vedere austro-britanic în “soluția Bourbon” pentru tranșarea conducerii postnapoleoniene a Franței, Rusia nu putea fi decât serios perdantă¹⁰¹. “Marea curte nordică” a și înțeles, de aceea, să contraatace, pe căi laterale sau oculte, pentru a-și apropia pozițiile de prim-plan în mediul *alianței*. A căutat să deçoace sporul de influență ce-l asigura Austriei la Neapole tratatul cu Murat, din ianuarie 1814, împăratul Alexandru “instruind” pe generalul Balashov să determine accesiuinea Rusiei la actul menționat, încât să-i permită să aibă “un cuvânt greu... în a fixa imediat soarta Italiei”¹⁰². Și fiindcă “manevra diplomatică” nu părea să aibă șanse reale de succes, Alexandru I și “consilierii săi” au încercat să aplice și în Italia stratagema ce s-a dovedit atât de benefică, la un moment dat, Rusiei, pe timpul “războiului din Germania”, anume, să provoace impresia “luptei popoarelor sub sceptrul monarhilor”, în rolul lui Stein fiind vizat, la sud de Adige, contele de Bellagarde¹⁰³. Era momentul când Rusia, în “demersul său european”, părea din nou să țină seama “mult mai puțin de calcule politice decât de sentimente și de pasiuni... marele motiv care-l determina (în atitudini) pe împăratul Alexandru fiind, mai mereu, dorința sa de a străluci în ochii lumii ca veritabilul autor al... *contra-revoluției colosale*, ca *eliberatorul* principal al Europei și *restauratorul* prin excelență al tot ceea ce Napoleon distrusese”¹⁰⁴. Iar semnele de resuscitare a “dorinței” împăratului rus de a-și rezerva “gloria eliberării popoarelor” au reaprins speranțele unor “căuzași” de felul lui Adam Czartoryski că “strigătele de luptă ale armatelor mării curți nordice anunțau apropierea clipei mântuirii patriei lor”. Sosind la Chaumont cu prințul Radzwill (și acesta membru al Comitetului patriotic de la Varșovia), Adam Czartoryski s-a lansat în “foarte susținute solicitări”, scontate a ajunge “la

¹⁰¹ *Ibidem*, S. I, vol. VII, pp. 603 și urm. (Nesselrode c. Lieven, Chaumont, 26 februarie/10 martie 1814, *très secrète*).

¹⁰² *Ibidem*, S. I, vol. VII, pp. 608 și urm. (*Instruktsija Aleksandra I general-leitenantu A.D. Balashov*, Chaumont, 28 februarie/12 martie 1814).

¹⁰³ “Les journées éternellement mémorables de Leipzig ont décidé du sort de l’Europe: les peuples du Nord ont été délivrés les premiers...”; Charles de Martens, *op.cit.*, vol. II, pp. 30 și urm. (*Proclamation adressée par le comte de Bellegarde aux peuples d’Italie...*, 5 februarie 1814).

¹⁰⁴ “... Dans toute cette affaire, la Russie a beaucoup moins écouté des calculs politiques que des sentiments et des passions... Le grand motif qui déterminait l’Empereur Alexandre était toujours le désir de briller aux yeux du monde comme le véritable auteur de cette contre-révolution colosale, comme libérateur en chef de l’Europe, et le restaurateur par excellence de tout ce que Napoléon avait détruit. C’est ce besoin de gloire, et même de glorieuse...”; Friedrich von Gentz, *op.cit.*, vol. I, p. 73 (Gentz c. I. Caragea, Viena, 11 aprilie 1814).

inima marelui împărat slav”, în expresii transpirând multă flaterie și, posibil simulată, naivitate, comparabile poate doar cu acelea din adresabilitatea “conducătorilor țărilor din Est eliberate în 1945 către generalismul Stalin”, preaîncrezători în litera declarațiilor de la Yalta ale Aliaților. În 1814, la Chaumont, prințul Czartoryski, fiind preocupat a evita ca soarta Poloniei să fie decisă din nou prin practica partajului și compensațiilor teritoriale “între puternicii ei vecini”, s-a erijat în exponent al “dorințelor” conaționalilor săi, prezentându-le împăratului rus “ca unicului lor sprijin”¹⁰⁵. Era formulată opinia că polonezii, “în abandonul și în extremitatea nefecirii lor”, se vedeau “în drept și animați de speranțe” să solicite “protecția” unui *soveran*, “creator al fericirii generale..., în ale cărui mâini politica a atins un caracter august, războiul însuși pierzând, sub influența sa..., din rigoare și din cruzime, scopul său fiind pacea, justiția, principiile a căror uitare cauzase atâtea rele umanității”. Se exprima încrederea în “proclamațiile reiterate ale *aliaților*, care promiteau solemn reintegrarea națiunilor în drepturile lor”, însă “cea mai deplină încredere” le era insuflată “de principiile și magnanimitatea împăratului Rusiei”, cu speranța că nu-i va abandona “bunului plac al unor străini (erau vizați germanii!) pe care limba diferită și contrastul moravurilor, caracterului și instituțiilor i-au făcut ostili (polonezilor) timp de multe secole”¹⁰⁶. Încurajat sau confirmat atitudinal de asemenea adulații, ce n-au lipsit nici chiar din partea elvețienilor¹⁰⁷, Alexandru I a întrevăzut în “a juca rolul de eliberator al popoarelor” posibilitatea de a devansa Austria și Marea Britanie în problema *păcii cu Franța*, prin simularea recunoașterii

¹⁰⁵ *Vneshnjaja politika Rossii...*, S. I, vol. VII, pp. 617 și urm. (A.Czartoryski c. Alexandru I, Chaumont, 7/19 martie 1814).

¹⁰⁶ “Dans les événements actuels de l’Europe... la politique a pris dans ses mains (ale împăratului rus – n.ns.) ce caractère auguste; la guerre même a perdu par votre influence, Sire, de sa rigueur et de sa cruauté. Son but évident est la paix, la justice, les principes dont l’oubli a causé tant de maux à l’humanité... S’appuyant sur les proclamations réitérées des alliés qui déclarent solennellement la réintégration des nations dans leurs droits pour but unique des efforts de toute l’Europe, mais se confiant surtout dans les principes et les sentiments magnanimes de Votre Majesté Impériale, les Polonais ont osé se flatter que sous l’égide de sa protection ils obtiendront le but unique de leurs vœux: leurs lois, leurs institutions, leur nom, l’unité et l’existence nationale... Ils vous conjurent d’un cri unanime de ne pas les abandonner à la merci des étrangers qu’une langue différente ainsi que le contraste des mœurs, du caractère et des institutions leurs a rendu hostiles depuis plusieurs siècles”; *Ibidem*, pp. 619 și urm. (A.Czartoryski c. Alexandru I, Chaumont, 7/19 martie 1814).

¹⁰⁷ *Ibidem*, S. I, vol. VII, pp. 621 și urm. (*Nota poslannikom Rossii i Avstrii v Schweizarii I.Capodistrii i Lebzelterna provitelstvu Bernskovo kantona*, Zürich, 14/26 martie 1814).

preeminenței voinței *națiunii franceze* la a decide forma de guvernământ postnapoleoniană, stratagemă ilustrată și de enigmatică, cel puțin pe moment, “misiune a lui Pozzo di Borgo” în mediile politice supraexcitate din Hexagon¹⁰⁸. Pe firul aceleiași strategeme ne apare întrutotul explicabilă poziția cabinetului rus față de Congresul de la Châtillon, mai exact spus, insistența cu care “executivul curții de Romanov” a ținut să determine închiderea definitivă a negocierilor “cu reprezentantul lui Napoleon”; deasemenea, atitudinea rezervată, ca să nu spunem de-a dreptul refractară, a împăratului Alexandru față de “misiunea baronului de Vitrolles” la Bar-sur-Aube, unde, după “o încurajatoare întrevedere cu Metternich”, nelipsită de ecouri în poziția adoptată de Castlereagh¹⁰⁹, “emisarul regaliștilor” a putut constata refuzul autocratului rus de a accepta “pur și simplu” un Bourbon pe tronul Franței și partener în stabilirea păcii¹¹⁰. Intuind apropierea momentului de vârf al “campaniei europene” – ofensiva asupra Parisului, acțiune trasată în detalii de “cartierul general al aliaților” la Bar-sur-Aube¹¹¹ -, împăratul Alexandru ținea mult “să intre în contact cu reprezentanți ai capitalei sau ai națiunii franceze”. În așteptarea unui factor politic francez “ce să-i inspire încredere”, Alexandru I nu putea omite din “atuurile sale” nici “solidaritatea curților nordice”, cu posibilitatea verificării acesteia printr-un “demers în trei” asupra “chestiunii elvețiene”¹¹² sau printr-o “poziție comună” referitoare la “reglementările financiare ale războiului” (era vizată Marea Britanie)¹¹³.

Numai că, atât în direcția incitării “responsabilității națiunii franceze asupra formei de guvernământ postnapoleonienă” cât și în cea a determinării unei “poziții solidare a puterilor continentale față de Marea Britanie”, cabinetul rus și suveranul său aveau să constate că nu prea erau motive să se conteze, dincolo de imperativul “restabilirii ordinii conforme cu principiile Vechiului Regim”, pe concursul Austriei și, la rigoare, nici pe cel al Prusiei. Metternich, marcat, după propria-i mărturisire, de

¹⁰⁸ *Ibidem*, S. I, vol. VII, pp. 612 și urm. (Pozzo di Borgo c. Alexandru I, f.l., 6/18 martie 1814).

¹⁰⁹ C.K.Webster (ed.), *British Diplomacy*, pp. 168 și urm. (Castlereagh c. Liverpool, 22 martie 1814).

¹¹⁰ Talleyrand, *op.cit.*, vol. II, pp. 151 și urm.

¹¹¹ Metternich, *op.cit.*, vol. II, pp. 189-193.

¹¹² *Vneshnjaja politika Rossii...*, S. I, vol. VII, pp. 637 și urm. (*Nota poslannikom Rossii, Avstriei i Prussii v Schweizarii I.Capodistriei, Lebzelterna i Chambriera deputatam schweizarskovo seima*, Zürich, 5 aprilie 1814).

¹¹³ *Ibidem*, S. I, vol. VII, pp. 600 și urm. (Nesselrode c. Castlereagh, Chaumont, 22 februarie/6 martie 1814).

apelul disperat al lui Caulaincourt de a nu lăsa *pacea* la discreția Rusiei (“Ne laissez pas à d’autres, mon prince, le soin de rendre la paix au monde!”)¹¹⁴, înțelegea să se mențină “în tandem atitudinal” cu Castlereagh, renunțând definitiv la ideea “tratativelor cu Napoleon” și folosind drept reper esențial, pentru “politica de urmat”, tratatul de la Chaumont. Actul *alianței celor patru* era, în fond, cel mai eficace instrument politic atât în direcția “înfrîngerii și eliminării lui Napoleon” cât și în cea a evitării unei *paix à la russe* asupra întregii Europe. Numai într-un asemenea înțeles al *alianței* puteau fi cenzurate “veleitățile pan-europene” ale lui Alexandru I, reaprinse sub impresia intrării sale în Paris, pe 31 martie 1814, însoțit fiind de Friedrich Willherlm III în fruntea “înălților comandanți militari ai trupelor aliate” (“frontul britanic” atingând, la 8 aprilie, orașul Toulouse)¹¹⁵. În situația creată, Napoleon, însingurat și trădat, a trebuit să subscrie, peste câteva zile, la “o abdicare fără rezerve”¹¹⁶, urmând ca, prin convenția de la Fontainebleau, din 11 aprilie 1814, *aliații* să decidă asupra condițiilor păstrării *titlului imperial* în spațiul de suveranitate al insulei Elba¹¹⁷. Era deschisă astfel calea *păcii cu Franța*, într-un moment când, în euforia victoriei, fiecare dintre *puterile aliate*, de la condiția suveranilor la cea a simplilor combatanți, se arăta atât de marcată de autoglorifiere, de supralicitare a meritelor avute în “campania antinapoleoniană”, încât nimic nu părea a mai aminti, pe moment, de asumarea unei *conduite comune*, în baza celor convenite la Chaumont. *Prima pace de la Paris* avea să constituie preludiul cel mai edificant asupra dificultăților armonizării tonalităților principalilor protagoniști ai *concertului european*.

Pentru stabilirea *păcii cu Franța*, *puterile aliate* se confruntau cu o situație ce se profila cu mult mai complicată decât se așteptaseră. Punctul nevralgic îl constituia faptul că *viitorul tratat* nu avea să fie conceput și adoptat doar în “cercul deliberativ” de la Chaumont. Actul de consacrare a *păcii* trebuia să fie negociat cu *o nouă conducere a*

¹¹⁴ Metternich, *op.cit.*, vol. II, pp. 270 și urm. (Caulaincourt c. Metternich, Doulevant, 25 martie 1814).

¹¹⁵ Talleyrand, *op.cit.*, vol. II, pp. 144-145.

¹¹⁶ A. Debidour, *Histoire diplomatique de l'Europe, depuis l'ouverture du Congrès de Vienne jusqu'à la fermeture du Congrès de Berlin (1814-1878)*, vol. I. *La Sainte-Alliance*, Paris, f.a., p. 10.

¹¹⁷ *Ibidem*; Jacques Droz, *Histoire diplomatique de l'Europe de 1648 à 1919*, Paris, 1952, p. 268.

Franței, disputată, la nivelul cluburilor pariziene, între adepții contelui de Provence și cei ai contelui d'Artois (le Monsieur), ultimul devenit locotenent general al Regatului, dispută întreținută și de anumite intercesiuni ale unuia sau ale altuia dintre cuceritorii capitalei de pe Senna. Și toate acestea pe fondul surexcitării spiritelor francezilor resimțind din plin impresia produsă de intrarea *aliaților* în Paris, unde nici o armată străină nu mai urmase un traseu asemănător din timpurile eroice, simbolizate de Jeanne d'Arc¹¹⁸. Era resimțit în mod dureros comportamentul trupelor aliate, cu tot cortegiul de abuzuri și atrocități, ce aveau să țină timp de șase săptămâni, neputând fi uitat multă vreme "umilitorul orgoliu teutonic", după nouă secole de când, în viziunea de peste ani a lui Treitschke, "Othon II și-a înfipt pajurile imperiale pe coline, înmărmurind pe cei din marele oraș cu invocațiile de Aleluia! ale combatanților săi"¹¹⁹. Iar o asemenea atmosferă nu putea decât să convină veleităților lui Alexandru I de "eliberator", de "liberal-populist", după cum o proba și *declarația*, semnată împreună cu "eternul secundant Friedrich Wilhelm III", și adresată parizienilor. Act prin care "locuitorii capitalei" erau invitați să se pronunțe "liber" asupra formei de guvernământ, promițându-li-se "asigurarea liniștii" și a "vechiului teritoriu național" (în "frontierele naturale")¹²⁰. Asemenea ieșiri "liberal-populiste" din partea împăratului de Romanov au surâs intențiilor lui Talleyrand de a reveni în prim-planul scenei politice, fiind solicitat în legătură cu rezolvarea "succesiunii lui Napoleon la conducerea Franței". De la pozițiile exprimate de fiecare din "cei doi" – Talleyrand pentru dinastia de Bourbon, cu Louis XVIII rege, iar Alexandru I pentru "respectul dorințelor francezilor" – s-a putut surprinzător de lesne ajunge la soluția Restaurației "cu garanții constituționale", consacrate de *une charte octroyée*¹²¹. La 1 aprilie Senatul Franței a decis formarea guvernului provizoriu, cu Talleyrand premier, între miniștri fiind ducele Dalberg, contele Jaucourt, iar pe 2 aprilie, seara, același for legislativ, în calitate de reprezentanță națională, a

¹¹⁸ C.K. Webster, *The Foreign Policy of Castlereagh*, p. 247.

¹¹⁹ Cf. Albert Sorel, *op.cit.*, vol. VIII, p. 318.

¹²⁰ Talleyrand, *op.cit.*, vol. II, pp. 162 și urm.; v. și A. Debidour, *op.cit.*, vol. I, p. 10.

¹²¹ Interesantă apare redarea discuției de Talleyrand: "Comment puis-je savoir, me dit-il (Alexandru I), que la France désire la maison de Bourbon? – Par une délibération, Sire, que je me charge de faire prendre au Sénat, et dont Votre Majesté verra immédiatement l'effet". Talleyrand, *op.cit.*, vol. II, p. 164; v. și C.K. Webster (ed.), *British Diplomacy*, p. 174 (Castlereagh c. Liverpool, 4 aprilie 1814).

proclamat “*la déchéance de Napoléon et le rétablissement des Bourbons*”¹²².

Ideea referențială în conduita lui Talleyrand a fost *legitimitatea regelui de Bourbon*, situând Restaurația în *sfera politicii* și nu în cea a imaginarului efuzionist-romantic, unde Chateaubriand, persistând în “a se lepăda de cultul lui Napoleon”, a căutat să furnizeze, prin invocarea unor pagini “de trecut glorios al Dinastiei”, “*un certificat de vie*” regalității sub Louis XVIII¹²³. Ideea *legitimității regelui de Bourbon* s-a dovedit, într-adevăr, benefică în sensul readucerii vieții publice franceze “în stare de echilibru”, cel puțin momentan, precum și în cel de a scoate de sub “monitorizare externă” (erau vizate, cu precădere “intențiile intime” ale lui Alexandru I) constituirea formei de guvernământ la Paris. Ceea ce Metternich reușise în Germania, la 1813, anume, să dejoace ambițiile lui Alexandru I de “campion al eliberării popoarelor”, a reușit și Talleyrand în cazul Franței, plasând destinul patriei sale sub incidența responsabilităților naționale. Așa încât Alexandru I a trebuit să-și revină din predispozițiile de “generos eliberator” și să se conformeze rațiunilor “prozaice” ale *alianței de la Chaumont*. O conformare impusă și de relansarea “deliberărilor celor patru miniștri” (Metternich, Castlereagh, Nesselrode și Hardenberg), concretizate în *protocolul de la Paris din 13 aprilie 1814*, act ce stabilea calea procedurală a *păcii cu Franța*¹²⁴. S-a ținut a se preciza că, înainte de a începe tratativele propriu-zise cu partea franceză, “cele patru curți aliate... au convenit între ele asupra tuturor aranjamentelor... privind puterile care au format marea coaliție a Europei, pentru a nu mai fi supuse acceptării Franței...”¹²⁵. Era clar că “cei patru” intenționau să dicteze *Franței pacea*, fapt probat și de *convenția preliminară din 23 aprilie 1814*, egidată, în calitate de locotenent general al Regatului, de contele d’Artois “și fiecare din înaltele

¹²² Talleyrand, *op.cit.*, vol. II, p. 164; v. și p. 261, *Appendice* (Benjamin Constant c. Talleyrand, 3 aprilie 1814).

¹²³ Albert Sorel, *op.cit.*, vol. VIII, p. 332.

¹²⁴ *Vneshnjaja politika Rossii...*, S. I, vol. VII, pp. 647 și urm. (*Protocole d’une conférence du 1/13 avril 1814*, Paris).

¹²⁵ “Avant de commencer à traiter avec la France on est convenu que les cours de Russie, d’Autriche, d’Angleterre et de Prusse s’entendraient entre elles sur tous les arrangements intérieurs concernant les puissances qui ont formé la grande coalition de l’Europe afin de n’avoir à présenter à l’acceptation de la France..., savoir de fixer d’abord sans l’intervention de la France les bases des arrangements entre les quatre cours”. *Ibidem*, p. 648 (punctul 4 al protocolului).

puteri aliate”, fiind semnată de Talleyrand, numit ministru de Externe de regele Louis XVIII, aflat “în drum spre Paris”, și de “plenipotențiarilor celor patru”. Prin acest act, Franței i se recunoșteau frontierele de la 1 ianuarie 1792 (*ultimatum*-ul Congresului de la Châtillon le avuse în vedere pe cele din 1789!), însă i se impunea să evacueze imediat 53 de “locuri fortificate”, punând astfel partea franceză “în necesitatea de a trata... dezarmată cu învingătorii ei”¹²⁶. Începutul propriu-zis al *tratativelor* de pace a survenit la 9 mai, la câteva zile după intrarea regelui Louis XVIII “în capitala sa”. Negocierile s-au desfășurat în două comisii, una axată pe “chestiuni teritoriale”, iar cealaltă pe “aspecte financiare”. Dezbateri aprinse au avut loc în prima comisie, mai ales asupra aspectelor interferând “chestiunile continentale” și cele “coloniale”¹²⁷. Cât despre a doua comisie, discuțiile s-au focalizat asupra stingerii pretențiilor Prusiei ca Franța să fie supusă la plata unor consistente “reparații de război”, pretenții combătute de prelipotențiarilor Rusiei, Austriei și Marii Britanii, pe considerentul că și Franța suporta “un regim de ocupație”, fiind secătuită de resurse¹²⁸. Dezbaterile ambelor comisii evidențiau realitatea că “problema Franței” reprezenta cea mai dură provocare pentru stabilirea “păcii în Europa”, situabilă sub auspiciile *concertului mării politici*. Prin abilitatea lui Talleyrand, la 1814 Franța a evitat să fie supusă unei *păci-dictat*.

Tratatul din 30 mai 1814 a fost încheiat “în patru reprize” de Franța cu fiecare dintre aliații de la Chaumont (textul patent al actului fiind același, diferind însă, după caz, articolele adiționale)¹²⁹. Din cuprinsul tratatului nu rezultă vreo intenție clară din partea “celor patru” de a fi permis accesivitatea Franței la *alianța generală*. Noțiunea de *concert*, în oricare accepțiune, nu apare nici în *preambul* și în nici un articol din tratat. Articolul I, sub auspiciile de “paix et amitié” între

¹²⁶ Talleyrand, *op.cit.*, vol. II, pp. 175-181 (*Convention entre Son Altesse Royale Monsieur..., lieutenant général du Royaume de France, et chacune des puissances alliées, savoir: la Grande Bretagne, la Russie, l’Autriche et la Prusse*, Paris, 23 aprilie 1814; actul cuprindea 9 articole și 1 articol separat și secret); v. și A.Debidour, *op.cit.*, vol. I, p. 11.

¹²⁷ C.K.Webster (ed.), *op.cit.*, p. 183 (Castlereagh c. Liverpool, 19 mai 1814).

¹²⁸ Idem, *The Foreign Policy of Castlereagh*, pp. 273 și urm.

¹²⁹ Talleyrand, *op.cit.*, pp. 183-197 (textul patent al tratatului între Franța și Austria, cuprinzând XXXIII de articole și fiind semnat de Talleyrand și Metternich), p. 198 (*Article additionnel au traité avec l’Autriche; Article additionnel au traité avec la Russie*), pp. 198-200 (*Article additionnel au traité avec la Grande Bretagne*) și p. 201 (*Article additionnel au traité avec la Prusse*).

contractanți (câte doi), preconiza că “înaltele părți... aveau să se preocupe să mențină, nu numai între ele, ci... între toate statele Europei, buna armonie și înțelegerea atât de necesară liniștii generale”¹³⁰. Dincolo de încărcatele clauze cu referințe teritoriale detaliate, între care și cele consacrand frontierele Franței de la 1 ianuarie 1792, unele rectificări fiind impuse de “situația din teren”, punctul de vedere francez s-a putut regăsi mai ales în elaborarea articolului XXXII, considerat de Talleyrand “articolul-cheie”, după care, “într-un termen de două luni, toate puterile care au fost angajate de o parte și de alta în... război aveau să trimită plenipotențieri la Viena, pentru a regla într-un *congres general* aranjamentele care trebuiau să completeze dispozițiunile prezentului (din 30 mai) tratat”¹³¹. Era deschisă posibilitatea antrenării Franței în deliberări privind “chestiuni de interes general” (negocierile și tratatul de la Paris neocolind aspecte politico-teritoriale dincolo de “frontierele de la 1792”). Altfel spus, devenea posibilă inițierea Franței în *concertul european*. Talleyrand a sperat mult în acest sens, bazându-se pe textul tratatului, cât i-a fost în drept și în puțință să-l cunoască. Numai că într-un cu totul alt fel continuau a fi privite lucrurile de “cei patru”, care, în *preambulul la articolele separate și secrete* ale tratatului din 30 mai, articole contractate *numai de ei* și accesibile *numai lor*, se făcea precizarea că aspectele “în raport de care trebuia să rezulte un sistem de echilibru real și durabil în Europa, aveau a fi reglate la congres pe baze stabilite de puterile *aliate între ele*”¹³². Cum remarca Talleyrand însuși, “prin tratatul de la Paris, Franța a evitat distrugerea sa totală; dar ea nu și-a reluat locul în sistemul politicii generale, rangul pe care ea era chemată să-l ocupe”¹³³. După “marea confruntare armată”, Franța ținea mult să se lanseze în *marea dispută pentru pacea europeană*. “Cei

¹³⁰ “Les hautes parties contractantes apporteront tous leurs soins à maintenir, non seulement entre elles, mais encore, autant qu’ils dépend d’elles, entre tous les Etats de l’Europe, la bonne harmonie et intelligence si nécessaire à son repos”; *Ibidem*, p. 183.

¹³¹ “Dans un délai de deux mois, toutes les puissances qui ont été engagées d’une part et d’autre dans la présente guerre enverront les plénipotentiaires à Vienne, pour régler dans un congrès général les arrangements qui doivent compléter les dispositions du présent traité”; *Ibidem*, pp. 196 și urm.

¹³² “... les rapports desquels doit résulter un système d’équilibre réel et durable en Europe, seront réglés au congrès sur les bases arrêtées par les puissances alliées entre elles...”; *Ibidem*, p. 202 (*Articles séparés et secrets au traité de Paris du 30 mai 1814*; 4 articole).

¹³³ *Ibidem*, p. 205.

patru”, recunoscându-i “frontierele de la 1792”, căutau însă să-i obstaculeze tendința de revenire la condiția de *mare putere activă*. În 31 mai, a fost reconfirmată, printr-un protocol semnat la Paris, *alianța de la Chaumont*¹³⁴. Și pentru a da semne și mai evidente despre perpetuarea aceluiași *concerto grosso di quattro*, s-a recurs la vizita suveranilor Rusiei și Prusiei, “cu miniștrii lor”, precum și a prințului Metternich, “întru reprezentarea împăratului său”, la Londra, în iunie 1814. În “urbea de pe Tamisa”, reprezentanții guvernamentali ai “celor patru” s-au angajat, printr-o “convenție suplimentară”, semnată pe 29 iunie, să mențină *sur pied* o parte din “armatele lor, în scopul de a proteja... aranjamentele” asupra cărora conveniseră la Chaumont și Paris. “Noul act” s-a impus din considerentul “că marele scop al *alianței*..., de a asigura liniștea viitoare a Europei și de a stabili un just echilibru de forțe, nu putea fi închipuit ca unul complet atins decât atunci când angajamentele privind starea de posesiune (teritorială) a diferitelor țări... aveau să fie reglate la congresul care trebuia să aibă loc în virtutea tratatului” de la Paris¹³⁵. “Convenția suplimentară” s-a și constituit în principalul rezultat al *summit*-ului din capitala britanică, unde s-au formulat anumite omagii la adresa rolului *alianței* în “campania antinapoleoniană”, dar unde s-a și putut constata că fiecare *virtuoz de instrument de mare putere europeană* se regăsea, de fapt, singur, cu interesele și aspirațiile sale.

Devenise și mai clar că dispozițiile *de concert* consacrate de tratatul de alianță de la Chaumont, dar confruntate cu “duritatea realităților” în timpul perfectării păcii cu Franța, riscau să rămână deosebit de fragile fără a fi supuse *interpretării partiturii europene*. Fiindcă *pacea generală* putea rămâne doar un cuvânt în deșert fără consacrarea unei *ordini europene*. Într-un asemenea înțeles se vor fi înscris și *declarațiile aliaților către popoarele eliberate la 1814*, din cea, foarte sugestivă, hărăzită belgienilor distingându-se pasajul conform căruia “ordinea avea să renască”, recomandându-li-se “locuitorilor” să rețină *cuvântul ordine* (WACHTWOORD, cu majuscule!), fiindcă țara lor nu putea “să renască” decât “sub egida ordinii”¹³⁶. Se exersa, astfel, o

¹³⁴ *Vneshnjaja politika Rossii...*, S. I, vol. VII, p. 11 (*Protokol soveshtchanija predstavitelei Rossii, Avstriei, Velikobritanii i Prussii*, Paris, 19/31 mai 1814).

¹³⁵ D’Angeberg, *op.cit.*, vol. I, p. 183.

¹³⁶ “L’ordre va renaître. Retenez ce mot d’ordre (WACHTWOORD), habitants de la Belgique. Qu’elle renaisse, cette Belgique, jadis si florissante, mais qu’elle renaisse sous l’égide de l’ordre et du repos”; *Vneshnjaja politika Rossii...*, S. I, vol. VII, p.

avancronică, pe înțelesul comun, a stabilirii *ordinii generale* sau *partiturii europene*, pretabilă *concertului marii politici*. Avancronica unei împliniri necesare, din resorturi ce au imprimat cadență și rezonanță *preludiilor concertului european*.

THE PRELUDES TO THE CONCERT OF EUROPE (III).
FROM THE "COALITION AGAINST THE NAPOLEON'S EMPIRE"
TO THE "GREAT ALLIANCE" (1813-1814)

Synopsis

The issue of the Concert of Europe reached, no lately, a specific interest among the Scholars in the field of the History of International Relations. It was advanced the opinion that Scholars would look in vain for an adequate study about the principle and the practice of the European Concert. For a better understanding of the meaning of the Concert of Europe, its origins or preludes have to be sedulously searched. In the first part this study reveals the temptation which exercised the General Peace on the acts and attitudes of the Great Powers coalised against Napoleon's Empire. In the second part, the study focuses on the approach of the Peace with France, an approach strongly disputed by Russia and Austria, the latter tried to play the card of the "mediation of a Peace with Napoleon". In this third part of the study it was of interest to be revealed the evolution of the action of Napoleon's foes, from the Continental Coalition to the Great Alliance at Chaumont in 1814, an Alliance which decided the victory and the Peace with France, deliberated under the invocation of the Concert of Europe.

---

558 (*Déclaration aux habitants de la Belgique*, adresată de Ducele de Saxa-Weimar, comandantul armatei reunite rusă, prusiană și saxonă în Brabant, și de generalul Bülow, comandantul corpului 3 de armată prusian).

ÎNFIINȚAREA MISIUNILOR CONSULARE BRITANICE DIN PRINCIPATELE ROMÂNE ȘI ACTIVITATEA LOR PÂNĂ ÎN 1829

CODRIN - VALENTIN CHIRICA

1. CONSIDERAȚII GENERALE

Relațiile româno-engleze în prima jumătate a secolului al XIX-lea nu au beneficiat de o abordare privilegiată în istoriografie, cum a fost cazul, bunăoară, al celor româno-franceze. Studiile și lucrările consacrate exclusiv acestei problematici, deosebit de complexe altminteri, pot fi numărate pe degete, dar acestea aparțin, e adevărat, unor istorici de marcă: David B. Funderburk¹, Radu R. Florescu², N. Iorga³, I. C. Filitti⁴, P. Cernovodeanu⁵ și Gh. Platon⁶. Există și lucrări contemporane evenimentelor relatate, aparținând unor consuli⁷ sau călători⁸.

Abordarea, în istoriografie, cu predilecție a aspectelor de ordin comercial ale politicii externe engleze se bazează, pe de o parte, pe o serie de caracteristici ale sistemului politic britanic, iar pe de altă parte, pe o tendință istoriografică, preluată de pe filiera Școlii de la "Annales", de supralicitare a

---

¹ D. B. Funderburk, *A Brief Survey of Nineteenth Century Anglo-Romanian Relations*, în *Revue Roumaine d'Histoire*, t. XXI, București, 1982, nr. 3-4.

² R. R. Florescu, *The Struggle against Russia in the Romanian Principalities. A Problem in Anglo-Turkish Diplomacy, 1821-1854*, The Center for Romanian Studies, Iași, 1997.

³ N. Iorga, *A History of Anglo-Romanian Relations*, Bucharest, 1931.

⁴ I. C. Filitti, *Corespondența consulilor englezi din Principate (1828-1836)*, în *Analele Academiei Române*, M. S. I., seria a II-a, tom XXXVIII, București, 1916.

⁵ P. Cernovodeanu, *Relațiile comerciale româno-engleze în contextul politicii orientale a Marii Britanii (1803-1878)*, Cluj-Napoca, Dacia, 1986.

⁶ Gh. Platon, *Les Principautés Roumaines et l'Angleterre dans la période antérieure à la Révolution de 1848*, în *Analele Științifice ale Universității "Al. I. Cuza" din Iași*, Tomul XXIX (1983), S. III, a, Istorie, p. 21-28.

⁷ W. Wilkinson, *An Account of the Principalities of Wallachia and Moldavia, with Various Political Observations Relative to Them*, London, 1820.

⁸ Th. Thornton, *The Present State of Turkey... together with the State of... Wallachia and Moldavia*, 2 vol., London, 1807; M. J. Quinn, *A Steam Journey Down the Danube*, 2 vol., 1835; W. H. Barlett, *The Danube*, London, 1834.

aspectelor economice. În Anglia, comerțul nu era dirijat de stat, ca în Franța, ci de o serie de companii, între care și Turkey Company, care a deținut din 1581 monopolul comerțului în Orientul Apropiat. Această companie retribuia ambasadorii de la Constantinopol și personalul consular, ale căror principale atribuții au fost, până la 1815, legate de apărarea intereselor comerciale. În secolul al XVII-lea, comerțul britanic oriental a cunoscut o mare înflorire, dar a decăzut în secolul următor datorită pătrunderii pe piața levantină a postavurilor franceze, mai apreciate în lumea orientală. Spre sfârșitul secolului al XVIII-lea, Turkey Company nu mai avea bani nici pentru plata ambasadorilor. Aceștia au primit instrucțiuni să susțină Rusia, care era privită ca un aliat contra Franței și ca un partener economic avantajos, capabil să refacă bugetul companiei⁹. Astfel, lordul Chatham se declara "cu totul rus", iar ambasadorul englez la Constantinopol nu era, după expresia lui Fabvier, decât "însărcinatul cu afaceri al Rusiei"¹⁰.

După Congresul de la Viena, când tendințele expansioniste ale Rusiei țariste au devenit evidente, sub masca "diplomației de congrese" și a "frăției creștine" dintre suverani, și politica externă a Marii Britanii a părăsit "splendida izolare" de până atunci, fiind mai prudentă, dar și mai activă în același timp¹¹. Lordul Castlereagh, secretarul de stat britanic al Afacerilor Externe, s-a plasat pe o poziție neintervenționistă¹², redactând celebrul document intitulat *State Paper* (5 mai 1820), în care sublinia că "Niciodată [Sfânta Alianță] nu a fost destinată a fi guvernul lumii sau superintendența afacerilor interne ale altor state"¹³. Ulterior, după ce Congresele de la Troppau¹⁴ și Laybach¹⁵ au reafirmat, cu și mai multă tărie, principiile intervenționiste, hotărând înăbușirea revoluțiilor din Spania și

⁹ A. Oșetea, *op. cit.*, p. 8.

¹⁰ W. Miller, *The Ottoman Empire and its successors, 1801-1827*, Cambridge, 1927, p. 12-14.

¹¹ Pentru detalii, C. V. Chirica, *Congresul de la Viena și politica externă a Marii Britanii 1815-1820*, în *Cercetări istorice, S.N.*, XVII/2 (1998), p. 143-153.

¹² R. Stewart, viconte de Castlereagh (1769-1822) a fost ministru de externe între 1812 și 1822, după ce a ocupat în ordine funcțiile de secretar pentru Irlanda (1798-1801) și secretar de război (1805-1806, 1807-1809). A apărat cu succes interesele comerciale și strategice ale Marii Britanii într-un deceniu deosebit de frământat pentru relațiile internaționale europene. Cf. C. K. Webster, *The Foreign Policy of Castlereagh 1815-1822*, London, 1925.

¹³ H. Temperley, L. M. Penson, *Foundations of British Foreign Policy from Pitt (1792) to Salisbury (1902)*, Cambridge University Press, 1923, p. 48-63.

¹⁴ Astăzi orașul Opava din Republica Cehă.

¹⁵ Astăzi Ljubljana, capitala Republicii Slovene.

Neapole, Castlereagh a publicat circulara din 18 ianuarie 1821, în care reitiera: "Pentru unele state, a se constitui într-un tribunal care să judece afacerile interne ale altora înseamnă a-și aroga o putere care nu poate fi asumată decât în disprețul principiilor naționalităților și al principiilor unanim asumate"¹⁶.

Chestiunea greacă a pus la încercare resursele de flexibilitate ale diplomației engleze, George Canning, noul secretar de stat la *Foreign Office*, oscilând între susținerea unei soluții favorabile grecilor, cu riscul, perceput la Londra, ca noul stat să devină un satelit al Rusiei, și tradiționala politică de apărare a integrității Imperiului Otoman¹⁷. Intervenția forțelor corpului expediționar egiptean, trimis de Mehmed Ali, și atrocitățile săvârșite de acesta în Moreea au precipitat eforturile diplomatice, ducând la o apropiere anglo-rusă. Încheierea convenției tripartite de la Londra din 6 iulie 1827 a însemnat practic sfârșitul sistemului politic al Sfintei Alianțe în Europa. Bătălia navală de la Navarino a contribuit la evoluția evenimentelor în favoarea cauzei grecești, chiar dacă la Londra venise un guvern Tory intransigent, în frunte cu Ducele de Wellington, care nu făcea nici un secret din dezaprobarea politicii duse de Canning¹⁸. "Marinarii au tăiat astfel nodul gordian al diplomaților, dar nu au primit mulțumiri din Anglia pentru a o fi făcut"¹⁹. Sub presiunea opiniei publice engleze, dar și a politicii mai ferme a Imperiului Rus, în fruntea căruia se afla țarul Nicolae, Marea Britanie și-a adus contribuția la evacuarea forțelor musulmane din Grecia și la găsirea unei soluții negociate a crizei. La 22 martie 1829 era semnat protocolul de la Londra care punea bazele Greciei independente²⁰.

¹⁶ C. K. Webster, *Cambridge History of British Foreign Policy*, vol. II, Cambridge University Press, 1923, p. 623-633.

¹⁷ George Canning a fost prim-ministru britanic pentru câteva luni în 1827, după ce a ocupat funcțiile de ministru de externe (1807-1809, 1822-1827) și de secretar al Consiliului Indiei (1816-1821). Ca lider al aripii progresiste a conservatorilor (Tory), a promovat politici liberale, atât în interior, cât și în exterior. Cf. H. Temperley, *The Foreign Policy of Canning 1822-1827*, London, G. Bell and Sons, 1925; C. V. Chirica, *Anglia și "chestiunile greacă și română" 1821-1833*, în *Anuarul Institutului de Istorie "A. D. Xenopol*, tom. XXXIV(1997), Iași.

¹⁸ Cf. Duke of Wellington, *Correspondence on the Eastern Question*, London, 1877.

¹⁹ J. A. R. Marriott, *op. cit.*, p. 220.

²⁰ Cf. W. E. Gladstone, *The Hellenic Factor in the Eastern Problem, with other tracts*, Leipzig, Tauchnitz, 1877; C. W. Crawley, *The Question of Greek Independence. A*

2. ÎNFIINȚAREA CONSULATULUI BRITANIC DIN BUCUREȘTI

În ultimele decenii ale secolului al XVIII-lea și la începutul secolului al XIX-lea, Principatele Române au început să joace un rol din ce în ce mai important în cadrul mai vast al *cheștiunii orientale*. Poziția lor geostrategică făcea ca Bucureștii și Iașii să reprezinte un “barometru fidel al climatului politic din capitala turcă”, după expresia unui diplomat austriac²¹.

Rusia a fost prima mare putere care a profitat de prevederile articolului 16 din tratatul de la Küciük-Kainardji din 1774 și ale Convenției de la Ainali-Kavak din 1779 care confereau ambasadorilor ruși la Constantinopol dreptul de a deschide misiuni consulare în provinciile imperiului. Ca urmare, la 20 iunie 1780, Sergiu Lazarovici Lascarev, primul consul rus în Principate, și-a făcut apariția la București, cu toate că *Beratul* de acreditare nu a venit decât doi ani mai târziu²².

Inițiativa Rusiei a fost urmată în 1783 de cea a Austriei, care l-a desemnat pe J. S. Raicevici “secretar aulic” habsburgic la București²³, iar în 1790 de cea a Prusiei, care numise încă din 1784 pe profesorul silezian J. Köning în calitate de consul al acestei țări la București²⁴. În 1796 a venit rândul Franței republicane, care promova o politică din ce în ce mai ofensivă în această parte a Europei. Charles Flury a fost numit consul la București, iar Parant la Iași²⁵. Expediția lui Napoleon în Egipt din septembrie 1798 a avut printre consecințe și închiderea misiunilor consulare franceze din Principate, redeschiderea lor oficială având loc de-abia în 1805²⁶.

Study of British Policy in the Near East, 1821-1833, Cambridge, 1930; G. Finlay, *History of Greece*, vol. VII, Oxford, Tozer, 1877.

²¹ R. R. Florescu, *The Struggle against Russia in the Romanian Principalities 1821-1854, The Foundation for Romanian Culture and Studies*, Iași, 1997, p. 91.

²² C. Șerban, *Înființarea consulatelor ruse în Țara Românească și Moldova*, în *Studii și cercetări de istorie medie*, II (1951), nr. 1, p. 61-72; D. Dvoichenko-Markov, *Russia and the first accredited diplomat in the Danubian Principalities, 1779-1808*, în *Slavic and East-European Studies*, VIII (1963), 3-4, p. 200-229; B. G. Spiridonalis, *L'établissement d'un consulat russe dans les Principautés Danubiennes, 1780-1782*, în *Balkan Studies*, IV (1963), 2, p. 289-314.

²³ Acesta a scris și un volum de memorii asupra perioade misiunii sale în capitala Țării Românești: *Osservazioni Storiche Intorno la Valachia* (1788).

²⁴ R. R. Florescu, *op. cit.*, p. 80.

²⁵ A. Oțetea, *Înființarea consulatelor franceze în țările românești*, în *Revista istorică*, XVIII (1932), 10-12, p. 330-349.

²⁶ În 1803, Saint-Luce a fost numit la București, iar Méchain la Iași în calitate de “comisari provizorii pentru relații comerciale”, Cf. G. Lebel, *La France et les Principautés Danubiennes*, Paris, 1955, p. 237, 266.

Anglia era singura mare putere care la sfârșitul secolului al XVIII-lea nu își numise încă un reprezentant la București. Trăgând învățăminte din situația critică creată de expediția lui Napoleon în Egipt și din încercările împăratului de insurecționare a Balcanilor prin sprijinul acordat pașei de Vidin, Osman Pazvantoglu (1758-1807), care nu mai recunoștea autoritatea Porții, lordul Thomas Elgin, ambasadorul britanic la Constantinopol l-a trimis, pentru început cu titlu personal, în februarie 1800, pe Francis Summerers ca emisar al său în Principatele Române – “Gentilhomme de son Ambassade”²⁷ – “pour gérer les affaires de son Gouvernement, vaquer au passage des Couriers, ayant des instructions particulières, qui ont été exécutées à la satisfaction de ses chefs et ce qui plus est, il devoit faire passer toutes les sommes nécessaires en or et en papier pour les forces britanniques en Egypte”²⁸.

Principalele argumente avansate de Elgin asupra necesității înființării unui consulat britanic la București erau următoarele²⁹: 1. Dezavantajarea Angliei în comparație cu Rusia, Austria, Prusia și Franța, care, prin misiunile lor consulare, își puteau promova eficient interesele lor politice și economice³⁰; 2. Facilitarea trimerii corespondenței diplomatice între Constantinopol și Viena³¹; 3. Întreținerea unei corespondențe active cu celelalte consulatate din

²⁷ Un titlu diplomatic echivalent celui de însărcinat cu afaceri.

²⁸ Arbuthnot către Mulgrave, 18 septembrie 1805, nr. 18, P. R. O., F. O., *Turkey*, dos. 78/46.

²⁹ P. Cernovodeanu, *The Setting up of The English Consulate in The Romanian Principalities (1803) and its Activity until 1807*, în *Revue roumaine d'études internationales*, V (1971), 1(11), p. 186-187.

³⁰ “Le poste de Bouccarest se rend d'autant plus nécessaire, vu que la plus part des Puissances en sont ici des Représentants, savoir la Russie, la France, et l'Allemagne; pourquoi le Gouvernement Britanniques n'en auroit-il aussi? Tandis que nos Intérêts l'exigent et même l'Angleterre auroit pu en avoir un qui eut le pas sur tous les autres acrédités auprès de la Cour de la Wallachie.” P. Simionescu, R. Valentin, *Documents inédits concernant la création du consulat britannique à Bucarest (1803)*, în *Revue roumaine d'histoire*, VIII (1969), 2, p. 252.

³¹ “se trouvant au centre des villes entre Wienne et Constantinople, doit aussi faciliter la correspondance de l'une à l'autre, pour des paquets que la Direction adresse à la Legation de S. M. à Wienne et qui me sont expédiés pour l'Agent de la Compagnie Monsieur Pierre Tooke à Constantinople, et de tous ceux que ce Monsieur m'envoie de la Turquie pour la Dirrection sous l'Adresse du Ministre de S. M. le Roy à Wienne se faisant un soin particulier de préserver nos Paquets à ne pas les faire tomber au Pouvoir des Français”. *Ibidem*, p. 247.

imperiu³²; 4. Încurajarea comerțului britanic în Principate³³.

Summerers nu a fost ales întâmplător; el era fratele lui Luca de Kiriko, consulul general rus din Principate între 1796 și 1816, printre atribuțiile sale numărându-se și dezamorsarea activităților subversive franceze precum și observarea pregătirilor militare rusești. Deși statutul său juridic a fost ambiguu în primii trei ani de activitate la București, iar salariul anual era de doar 3 000 de piaștri (£ 200), se pare că Summerers s-a achitat cu bine de obligațiile ce îi reveneau, după cum se arată în memoriul din 10 noiembrie 1803 adresat Companiei Indiilor Orientale³⁴: “Depuis quatres années que Francis Summerers se trouve à Bouccarest Expédié par l’Ambassade de Constantinople pour faciliter ses Transactions et coopérer à l’Expedition immédiate des Paquets de la Compagnie des Indes, il n’a pas cessé de travailler avec tout le zèle et l’assiduité possible pour les Intérêts de l’Honorable Compagnie”³⁵.

Raidurile pazvangiilor din mai 1802 au creat panică în Țara Românească, ducând la refugierea domnitorului Mihai Suțu, a marilor boieri și a corpului consular în Transilvania. Summerers a rămas la Brașov până în luna august, inițiind contacte cu ayanul Rusciukului, Ismail Tersenikoglu, principalul adversar al lui Pazvantoglu, pentru a-și asigura trimiterea în siguranță a pachetelor pe ruta Constantinopol – Viena și pentru a submina puterea pașei sprijinită de Napoleon³⁶.

³² “Ce poste a tenu consécutivement une Correspondence non interrompue avec Monsieur Pierre Tooke Agent de la Direction à et avec tous les Agents et Résidents en Turquie d’Alep, Bassora, Bagdad, &c &c leur donnant toutes les nouvelles de l’Europe et celles qui pourraient intéresser leur Service.” *Ibidem*.

³³ “... comme les affaires de notre commerce n’étoient pas si grandes pour y nommer des Employés partout où la France en avoit nommé des siens, comme à Warna, Gallatz et autres Ports de la Mer Noire et puisque nos transactions rendoient utile et presque indispensable que l’Angleterre eut un Employé à Bouccarest, S. E. Monsieur l’Ambassadeur a saisi cette occasion favorable en accreditant Francis Summerers près de la Cour de Wallachie, de lui donner en même temps la Direction des affaires et de notre commerce qui pouroient survenir tante en Moldavie que dans tous les autres Portes de ces Principautés, et par là soumettant à ce Poste de Bouccarest le Vice-Consulat de Yassy, Gallatz, Ibraila...” *Ibidem*, p. 251.

³⁴ Cu toate că se afla sub autoritatea Companiei Levantului, Summerers a trimis mai multe asemenea rapoarte cercurilor guvernante britanice și companiilor engleze cu interese în zonă.

³⁵ *Ibidem*, p. 246-247.

³⁶ În septembrie 1801, reprezentantul lui Pazvantoglu la Paris, Nedelio Popovici, îi cerea lui Napoleon încheierea unui tratat de alianță antiotoman. Sunt cunoscute și activitățile subversive la adresa Porții duse de emisarii francezi la Vidin, Mériage și Méchain. G. Lebel, *op. cit.*, p. 78-82.

Pacea turco-franceză din vara anului 1802 a generat multă îngrijorare la Londra, atât prin prevederile politice care permiteau redeschiderea consulatelor franceze din Balcani, cât și prin cele economice, prin care Marea Neagră era deschisă comerțului liber francez. În acest context, după consultări cu marchizul de Wellesley, lordul Elgin a hotărât să creeze o bază de legalitate consulatului britanic din București și a cerut emiterea unui *Berat* de acreditare pentru Summerers, precum și a unui *Firman* de recunoaștere a misiunii engleze din Principate³⁷. Concomitent, salariul consulului a fost majorat la 4 000 de piaștri începând cu 1 ianuarie 1802, retroactiv³⁸, sumă care reprezenta o treime din cheltuielile anuale. Datoriile lui Summerers atingeau la acea dată 25 000 de piaștri, bani utilizați pentru reexpedierea corespondenței și a pachetelor, daruri făcute demnitarilor români și otomani, speze pentru informatori etc³⁹.

Sultanul Selim al III-lea a dat curs solicitărilor britanice și a emis *Beratul* la 23 Ramadan 1217 (17 ianuarie 1803), prin care Francis Summerers este acreditat cu rangul de consul general al Marii Britanii în Țara Românească și Moldova. La sfârșitul lunii ianuarie, era emis și *Firmanul* prin care domnitorilor Principatelor, Constantin Ipsilanti și Alexandru Moruzi, le era adusă la cunoștință înființarea misiunii britanice (Anexa). Printr-o interpretare greșită a datei din calendarul musulman, preluată de W. Wilkinson⁴⁰,

³⁷ "I have the satisfaction of informing Your Lordship, That from the Sanction given Governement & The East India Company to the establishment of an Agent at Bouccarest, and the encreasing importance of that Place since the navigation of the Black Sea is opened, I have applied & obtained from the Porte a consular Barat for that Situation which will be delivered in a few days." Elgin către Hawkesbury, 15 ianuarie 1803, nr. 75, P. R. O., F. O., *Turkey*, dos. 78/38.

³⁸ "Etant sur le point de quitter Constantinople, je dois vous prévenir que j'ai chargé Monsieur Tooke de l'examen de vos comptes, en commençant du 31 Décembre 1801. Je l'ai en outre chargé d'admettre les avances que vous avez fait pour les Janissaires, Courriers, Estafettes et Expédition des Paquets – d'admettre de plus les fraix que vous a occasionné votre fuite de Bouccarest, en autant qu'ils lui paroîtront raisonnables; et de vous accorder la Somme de 4000 Piastres par an pour Salaire, à commencer du 1 janvier 1802, ce qui en vous donnant un surcroit de 1000 Piastres par an sur note premier accord, doit vous tenir Lieu de toutes dépenses extraordinaires quelconques." Elgin către Summerers, 8 ianuarie 1803, nr. 75, P. R. O., F. O., *Turkey*, dos. 78/38.

³⁹ "... Mr. Summerers [...] a du contracter des dettes [...] cette somme monte a plus de p<iastres> 25 000, qu'il doit tant aux Négociants de cette ville, qu'à ceux de Vienne et de Constantinople." Aburthnot către Mulgrave, 18 septembrie 1805, P. R. O., F. O., *Turkey*, dos. 78/46.

⁴⁰ W. Wilkinson, *An Account of the Principalities*, London, 1820.

N. Iorga⁴¹ a menționat, ca dată de emiteră a *Beratului*, 6 ianuarie 1802.

Deși acreditarea nu a fost niciodată ratificată de Foreign Office, care nu recunoștea existența unui consulat la București, corpul consular din capitala Țării Românești l-a primit imediat pe Summerers în rândurile sale, cu toate drepturile care decurgeau din noul său titlu.

3. ASPECTE DIPLOMATICO-POLITICE ALE ACTIVITĂȚII MISIUNILOR CONSULARE BRITANICE DIN PRINCIPATE 1803-1829

Curând după acreditarea lui Francis Summerers, situația internațională s-a înrăutățit. La 16 mai 1803, a izbucnit războiul dintre Franța și Anglia⁴², dar ofensiva diplomatică a lui Napoleon în Balcani punea în pericol nu doar interesele britanice, ci și pe cele rusești. În 1804 s-a declanșat răscoala sârbilor condusă de Kara Gheorghe, care a plasat diplomația țaristă într-o dilemă: a nu-i sprijini pe sârbi însemna a-i arunca în brațele francezilor, a-i sprijini deschis însemna conflict nu doar cu Turcia, dar și cu Anglia. În aceste circumstanțe, St. Petersburg-ul a sfătuit Constantinopolea să promită concesiile sârbilor în schimbul depunerii armelor, dar a livrat arme pe ascuns insurgenților⁴³.

În aprilie și august 1805 s-a articulat o nouă coaliție antifranceză, compusă din Anglia, Rusia și Austria⁴⁴, iar la 23 septembrie 1805, Poarta a semnat un nou tratat cu Rusia prin care aceasta primea permisiunea de a-și trimite flota de război prin strâmători⁴⁵. Alianța din 1799 părea refăcută. În contextul victoriilor de la Ulm și Austerlitz și ale promisiunilor lui Napoleon că, printr-o alianță franco-turcă, Imperiul Otoman ar fi fost sprijinit să recapete Crimeea și să-și restaureze influența în Balcani, Poarta a refuzat ratificarea tratatului cu Rusia⁴⁶. Mai mult decât atât, dând curs sfaturilor generalului Sébastiani, sultanul i-a detronat pe domnitorii Constantin Ipsilanti și Alexandru Moruzi la 24

⁴¹ N. Iorga, *A History of Anglo-Roumanian Relations*, Bucharest, 1931.

⁴² La 15 iunie 1803, F. Summerers informa pe consulul austriac Merkelius asupra declarației de război a țării sale. P. Cernovodeanu, *The Setting up of the English Consulate...*, p. 192.

⁴³ L. S. Stavrianos, *The Balkans since 1453*, New York, 1958, p. 202-203.

⁴⁴ Anglia se angaja să plătească 1 250 000 £ pentru fiecare sută de mii de soldați ruși trimiși la luptă împotriva Franței. M. S. Anderson, *op. cit.*, p. 35, nota 2.

⁴⁵ Cele două părți se angajau să coopereze în caz de atac din partea unei a treia puteri, Rusiei permițându-i-se să ocupe Insulele Ioniene în schimbul garantării autonomiei lor. *Ibidem*, p. 36.

⁴⁶ *Ibidem*.

august 1806, violând astfel prevederile *Hatti-sherifului* din 1802. La 23 noiembrie 1806, trupele rusești intrau în Principate, cu toate că în ultimul moment cei doi domnitori fuseseră reînstați pe tron. Concomitent, amiralul Collingwood s-a îndreptat spre Dardanele. În condițiile în care ambasadorul britanic Arbuthnot era în pericol de a fi arestat, în februarie 1807 amiralul Duckworth a sosit cu întăriri în Marea Marmara. Tergiversarea atacului a permis montarea artileriei în jurul capitalei otomane. Chiar dacă în martie escadra lui Duckworth s-a retras, Anglia și Turcia erau într-o stare de război nedeclarată. Situația s-a complicat și mai mult în iulie, când Napoleon și Alexandru I au ajuns la înțelegerea de la Tilsit.

Acesta este contextul tulbure, cu răsturnări de alianțe, în care și-a desfășurat activitatea Summerers. Pentru a-și îndeplini atribuțiile, consulul englez a fost nevoit să facă numeroase daruri cu diferite ocazii domnitorilor, fiilor acestora și altor demnitari din Principate, precum și emisarilor trimiși să ducă poșta sau să strângă informații asupra planurilor lui Ismail Tersenikoglu sau Kara Gheorghe⁴⁷.

În noiembrie 1803, ambasadorul britanic la Constantinopol, William Drummond a efectuat o călătorie la Viena, prilej de a trece prin București. Cu această ocazie, Summerers a organizat o mare recepție precum și o întrevedere cu domnitorul Constantin Ipsilanti. Acesta din urmă s-a arătat dispus să ofere Angliei 4 000 000 de piaștri dacă aceasta ar obține de la Constantinopol drepturi ereditare pentru familia Ipsilanti asupra tronului Țării Românești. Deși nu a putut să facă nici o promisiune, Drummond l-a asigurat pe domnitor asupra bunelor intenții ale Angliei⁴⁸.

O atenție deosebită a acordat Summerers consulilor francezi în Principate precum și emisarilor trimiși de împărat în Balcani. O categorie distinctă de rapoarte consulare abordează această problemă. Sunt cuprinse negocierile duse în noiembrie 1803 de consulul francez St. Luce cu Osman Pazvantoglu, fiind subliniate pretențiile inacceptabile ale acestuia din urmă asupra Țării Românești⁴⁹, intrigile ieșuate ale lui Gaspard de Belleval la București⁵⁰ și ale lui Reinhardt la Iași. Acesta din

⁴⁷ C. Mijatovic, *Прениси из званичних и поверљивих извештаја енглеске амбасаде у Цариграду од год 1804 на до г. 1814*, în *Споменик Србски Краљевске Академије*, LIV, 1922, nr. 46, Други разред, nr. 69, p. 74, *apud* P. Cerinoveanu, *op. cit.*, p. 195.

⁴⁸ Hurmuzaki, *Documente...*, vol. II, supl. I, p. 293, doc. CDI.

⁴⁹ D. N. Ciotori (ed.), *op. cit.*, vol. I, p. 105-106, 117.

⁵⁰ *Ibidem*, p. 118-122.

urmă urmărea să pună la punct o vastă rețea de agenți francezi în porturile dunărene și în Balcani și să cumpere simpatiile pașalelor de Silistra, Ismail, Kilia, Bender⁵¹. Într-un raport din 1 august 1806 către ambasadorul britanic din Viena, Sir Robert Adair, Summerers descria vizita la București a generalului Sébastiani și amenințările proferate de acesta la adresa domnului, a mitropolitului și a unor boieri pe care îl învinuia de simpatii filoruse⁵².

O altă categorie de rapoarte consulare trimise de Francis Summerers sunt cele din august 1804, în care este prezentată ofensiva diplomatică rusească declanșată pentru a o contrabalansa pe cea franceză. Sunt furnizate detalii asupra înființării consulatului general de la Vidin, cu o jurisdicție care cuprindea Bulgaria și Rumelia, și cu dreptul de a acredita viceconsuli la Rusciuk și Silistra, precum și a consulatului de Janina și Muntenegru⁵³.

Ultima serie de rapoarte, cuprinse între 5 august 1804 și 26 iunie 1807, descriu situația din Serbia, legăturile dintre Constantin Ipsilanti și Kara Gheorghe, negocierile acestuia din urmă cu Rusia⁵⁴, precum și evoluția situației militare din Principate.

Începând din 12 decembrie, rapoartele lui Summerers au prezentat situația dificilă în care se găsea corpul diplomatic din București, în condițiile intrării trupelor rusești în Capitală și ale jafurilor bandelor armate turcești. El arată că a fost nevoit să plătească o gardă armată pentru a-și asigura securitatea, că a intervenit pe lângă ayanul Rusciukului, Tersenikoglu, pentru a-și salva fratele, contele Kiriko, închis în acel oraș⁵⁵ și că s-a deplasat la Iași pentru a se întâlni cu generalul Mickhelson, care l-a informat asupra instrucțiunilor primite de la țar. Între acestea, la loc de cinste, figura aceea că trebuie evitate, pe cât posibil, angajarea de lupte cu trupele otomane⁵⁶.

Contraofensiva lui Mustafa Bairaktar din vara anului 1807 și pericolul ca Bucureștii să fie ocupat de turci a dus la exodul autorităților și a corpului consular. Summerers a plecat întâi la Brașov, de unde a încercat să ia legătura cu Kara Gheorghe, și apoi la Viena. Aici a aflat

⁵¹ *Ibidem*, p. 143-147.

⁵² *Ibidem*, p. 97-98, 148-153.

⁵³ *Ibidem*, p. 110-115.

⁵⁴ C. Mijatovic, *op. cit.*, p. 43, doc. 4, p. 44-45, doc. 7 și 9, p. 66-67, doc. 50 și 51, p. 74-75, doc. 69, *apud* P. Cernovodcanu, *op. cit.*, p. 197.

⁵⁵ N. D. Ciotori, *op. cit.*, vol. I, p. 200-205.

⁵⁶ *Ibidem*, p. 170-172.

despre jefuirea reședinței sale din București și despre distrugerea bibliotecii care conținea cărți și manuscrise arabe, persane și grecești⁵⁷. Răcirea relațiilor dintre Anglia și Rusia în condițiile înțelegerii de la Tilsit și starea de război dintre cea din urmă și Imperiul Otoman au împiedicat întoarcerea lui Summerers la post sau acreditarea altui consul. Până în 1814, Londra a primit informații din Principate de la dragomanul Ioan Marco⁵⁸, care nu a avut însă nici un statut oficial.

După încheierea păcii de la Dardanele între Anglia și Turcia, emisari britanici oficiali au fost din nou trimiși în Principate. Thomas Gordon a primit de la Robert Castlereagh, noul secretar de stat la Foreign Office, misiunea de a convinge Rusia să accepte concesii în scopul încheierii cât mai grabnice a păcii cu Imperiul Otoman, existând pericolul aderării acestuia din urmă la coaliția franco-austriacă⁵⁹. Conștientă de iminența unui război, Rusia a acceptat să ceară doar Basarabia, în locul întregii Moldove inițial sau a părții de la est de Siret ulterior. Pacea de la București s-a încheiat la 16/28 mai 1812 în condițiile cunoscute. Realizând caracterul său nepopular, Londra a trimis la București un alt emisar în persoana generalului de brigadă Sir Robert Wilson cu misiunea de a insista pe lângă amiralul Ciceagov asupra evacuării imediate a Principatelor⁶⁰. Ambasadorul britanic la Constantinopol, Robert Liston, sugera lui Castlereagh că guvernul englez ar trebui să insiste pe lângă țarul Alexandru pentru a-l convinge să restituie teritoriile dobândite, gest care ar determina pe turci să se alătore coaliției antinapoleoniene⁶¹. Un asemenea demers nu ar fi avut nici o șansă de succes și nici nu a fost întreprins.

În condițiile economice benefice de după pacea de la Dardanele, Compania Levantului a hotărât să reînființeze reprezentanța consulară din Principate, titularul acesteia fiind numit William Wilkinson, rezident de câțiva ani în Principate, cunoscător al limbii române. Deși la 21 octombrie 1813, acesta își făcea cunoscută noua calitate lui Castlereagh, Foreign Office nu a recunoscut nici de această dată consulatul din București.

⁵⁷ *Ibidem*, p. 209-210; P. Cernovodeanu, *op. cit.*, p. 199-200.

⁵⁸ N. Iorga, *op. cit.*, p. 48.

⁵⁹ P. R. O., F. O., *Turkey*, dos. 78/77., f. 216-217 v°.

⁶⁰ Cf. R. Wilson, *Private Diary of Travels, Personal Services and Public Events*, London, 1861, p. 138-145.

⁶¹ Liston către Castlereagh, 9 decembrie 1812, P. R. O., F. O., *Turkey*, dos. 78/79, f. 200-207 v°.

Sultanul Mahmud al III-lea a emis, în schimb, un *Berat* la 24 djumadi I 1229 (14 mai 1814), în document precizându-se și îndatoririle sale: retransmiterea corespondenței diplomatice britanice și apărarea intereselor comerciale engleze⁶². Wilkinson și-a luat în primire postul la 2 iulie, când și-a prezentat scrisorile de acreditare domnului Ioan Caragea. La 25 noiembrie s-a deplasat și la Iași înfățișându-se domnului Moldovei, Scarlat Callimachi⁶³.

Activitatea noului consul a fost exclusiv de natură comercială, Wilkinson evitând constant să se implice în jocuri politice. De altfel mandatul său a fost foarte scurt, Compania Levantului refuzând din iunie 1818 să-i mai plătească salariul de 360 £. Între 1818 și 1826, interesele britanice în Principate au fost girate de reprezentanții Austriei, baronii Fleishkahl von Hakenau la București și Lippa la Iași⁶⁴. În toată această perioadă, comunitatea ioniană din Țările Române, constituită din peste 60 de negustori, a adresat numeroase memorii, rămase fără rezultat, în care protesta față de reprezentarea intereselor britanice de către “mercenari străini”, subliniind că absența unui consul “est nuisible à nos intérêts commerciaux, à notre sûreté personnelle et à notre dignité nationale”⁶⁵.

În absența unor canale oficiale de informații, ambasadorii britanici de la Constantinopol sau Viena au apelat la agenți englezi rămași în Principate, cum ar fi Bargrave Wyborn sau Choch⁶⁶. Cea mai apropiată sursă autorizată era consulul britanic de la Odessa, Jeames, ale cărui informații erau însă de multe ori eronate. La 1821, conform rapoartelor sale, Tudor Vladimirescu, Bimbașa Sava și Dumitru Macedonski în Țara Românească, Alexandru Ipsilanti și Gheorghe Cantacuzino în Moldova erau toți comandanți locali ai Eteriei cu funcții clar delimitate⁶⁷. Bargrave

⁶² W. Wilkinson, *op. cit.*, Appendix I, p. 199-202.

⁶³ P. Cenovodeanu, *Relații comerciale româno-engleze în contextul politicii orientale a Marii Britanii (1803-1878)*, Dacia, Cluj-Napoca, 1986, p. 35.

⁶⁴ R. R. Florescu, *The struggle against Russia in the Romanian Principalities...*, p. 93-94.

⁶⁵ Wilkinson către Castlereagh, 22 iulie 1818, F. O. 78/112, *apud Ibidem*, p. 94. După cum se știe, Insulele Ioniene au intrat în componența Marii Britanii după Congresul de la Viena din 1815.

⁶⁶ N. Iorga credea că acest Choch, fratele vitreg al lui Bertho Pisani, primul dragoman al Ambasadei britanice din Constantinopol, ar fi una și aceeași persoană cu Cook, un agent al ambasadorului englez la Viena, Stewart, care nu mai era în viață în 1822. În plus, Iorga îi atribuie calitatea de consul, cu toate că nu s-a solicitat și, în consecință, nici nu a primit vreodată *berat* de acreditare. Cf. N. Iorga, *A History of Anglo-Roumanian Relations...*, p. 60.

⁶⁷ R. R. Florescu, *op. cit.*, p. 110.

Wyborn, deși mai puțin convins de originile eteriste ale revoluției lui Tudor, credea că “o mână străină este implicată... de vreme ce își plătește oamenii cu regularitate și nu comite nici un jaf”⁶⁸. Choch arăta în rapoartele sale că Tudor Vladimirescu a ridicat armele pentru satisfacerea unor revendicări sociale și agrare, dar cu siguranță “nu pentru a colabora cu eteriștii pentru eliberarea Greciei”⁶⁹.

Asemenea surse de informații erau însă, în mod inevitabil, incomplete și contradictorii. “Baletul diplomatic” desfășurat de Marile Puteri și mai ales de Anglia și Rusia în contextul *chestiunii grecești*, avansul implacabil al Rusiei spre Strâmători, importanța crescândă a Principatelor în comerțul britanic au creat necesitatea stringentă a reînființării consulatului din București, de data aceasta beneficiind de sprijinul oficial al Londrei. Modalitatea concretă de punere în practică a constituit-o “revoluția diplomatică” din 1825, când, la 19 mai, Compania Levantului a fost desființată, toate reprezentanțele sale consulare trecând în directa subordine a Foreign Office. Înființarea și desființarea consulatelor doar pe criterii economice s-a dovedit anacronică într-o Europă dominată din ce în ce mai mult de aspecte politice și strategice.

La puțin timp după venirea sa la ambasada britanică din Constantinopol (1825-1827), Stratford Canning, unul dintre cei mai iluștri diplomați englezi din secolul trecut, a luat măsura reînființării consulatului general al Angliei din București, desemnând în această calitate pe E. L. Blutte, funcționar al ambasadei din Constantinopol. Numirea a fost datată 11 octombrie 1825⁷⁰, dar Blutte nu și-a luat în primire postul mai devreme de 5 mai 1826 și de-abia la 11 iunie a avut loc audiența de prezentare la domnitorul Grigore al IV-lea Ghica⁷¹.

Mandatul noului consul nu a fost unul ușor: convenția de la Akkerman⁷², tratatul de la Adrianopol⁷³, Regulamentele Organice sunt doar câteva jaloane. Importanța laturii politice a activității sale a crescut semnificativ, misiunea principală a consulatului constituind-o observarea și raportarea intențiilor și acțiunilor Rusiei. Totuși, prima parte a mandatului său a fost una experimentală pentru consulat în ansamblu,

⁶⁸ Wyborn către Foreign Office, aprilie 1821, F. O. 78/103, *apud Ibidem*.

⁶⁹ Choch către Strangford, 17 aprilie 1822, F. O., 78/107, *apud Ibidem*, p. 111.

⁷⁰ W. G. East, *The Union of Moldavia and Wallachia, 1859. An Episode in Diplomatic History*, Cambridge, 1929, Appendix 1, p. 181.

⁷¹ P. R. O., F. O., *Turkey*, dos. 352/12, part. 2, nr. 6, f. 276-279.

⁷² Cetatea Albă.

⁷³ Astăzi orașul Edirne din Turcia.

după cum recunoaște însuși Stratford Canning⁷⁴. Salariul oficial a fost fixat la 400 £, cu posibilități de creștere până la 700 £, la care se adăugau veniturile obținute din vânzarea patentelor consulare⁷⁵.

Convenția de la Akkerman a prilejuit primele rapoarte politice de substanță ale noului consul. Acesta s-a arătat deosebit de acid asupra consecințelor impunerii dublului protectorat asupra Principatelor: "The consul of Russia has been invested by the Treaty of Akkerman with nearly dictatorial power over the hospodar"⁷⁶. Stratford Canning însuși, convins de acest fapt, sublinia douăzeci de ani mai târziu: "Cet acte donnait pour la première fois à la Russie un droit officiel d'imixtion dans les affaires intérieures des Principautés"⁷⁷. Blutte a început să fie din ce în ce mai convins că, indiferent de concesiile, Rusia urmărea să distrugă Imperiul Otoman și se pare că întregul corp consular, cu excepția consulului rus evident, împărtășea această idee⁷⁸.

Creșterea importanței misiunii din București a fost reflectată în instrucțiunile date de noul ministru de externe Aberdeen⁷⁹, în care alături de Constantinopol, figurau și Viena și St. Petersburg-ul ca direcții de corespondență consulară⁸⁰.

La 26 aprilie 1828, Rusia a declarat război Imperiului Otoman, ocupând din nou Principatele. Cu excepția lui Blutte, corpul consular a părăsit orașul, plecând spre Transilvania⁸¹. Rapoartele consulului englez reflectă

⁷⁴ "The nature of your duties and the temporary character of your appointment will prevent you from having a settled establishment". Stratford Canning către Blutte, 21 aprilie 1826, F. O. 78/141, *apud* R. R. Florescu, *op. cit.*, p. 157.

⁷⁵ *Ibidem*.

⁷⁶ "Consulul Rusiei fusese investit prin tratatul de la Akkerman cu puteri aproape dictatoriale asupra domnitorului". Blutte către Cowley, 28 ianuarie 1831, F. O. 97/43, *apud* Radu R. Florescu, *op. cit.*, p. 150.

⁷⁷ Stratford Canning către Palmerston, 10 ianuarie 1849, F. O. 78/772, *apud* R. R. Florescu, *op. cit.*, *loc. cit.*

⁷⁸ J. C. Filitti, *Correspondence des princes et boyards roumains avec Metternich et Gentz*, în *Analele Academiei Române*, Mem. Secț. Ist., vol. I-IV (1912-1916), p. 276.

⁷⁹ G. Hamilton-Gordon, al patrulea conte de Aberdeen (1784-1860) a deținut, pe rând, funcțiile de cancelar al ducatului de Lancaster (1828), ministru de externe (1828-1830, 1841-1846), secretar la război și afaceri coloniale (1834-1835) și prim-ministru (1852-1855).

⁸⁰ "He was to keep the ministers accurately informed on whether the present crisis shall terminate in hostilities or in negotiations between the Porte and Russia". J. C. Filitti, *Correspondența consulilor englezi din principatele române*, în *Analele Academiei Române*, Secț. Ist., XXXVIII (1916), p. 840.

⁸¹ "În București teroarea domnește pretutindeni [...] unii au plecat la Câmpulung, alții spre alte orașe vecine cu Transilvania pentru a putea ajunge mai ușor pe pământ austriac" Hugot către de la Ferronay, 4 aprilie 1828, Hurmuzaki, *Documente...*, vol. X., p. 443.

atmosfera noii ocupații militare rusești și descriu metodele administrației țariste: “Principatul este acum administrat ca și cum ar forma o parte constitutivă a dominioanelor rusești. Strângerea taxelor, jurisdicția penală... abolirea privilegiilor consulare... totul se petrece ca la Odessa sau Kiev. S-a făcut și s-a obținut atât de mult pentru Grecia iar aici lucrurile merg de zece ori mai rău, fără ca cineva să ridice o voce”⁸². Fii de boieri erau încurajați să meargă să studieze la academiile militare rusești, iar părinții lor să renunțe la anteriu giubea și barbă și să-și “europenizeze” hainele și manierele.

Relațiile sale cu administrația militară rusă au fost deosebit de precare, statutul său devenind ambiguu: puterea pe lângă care se acreditase fusese abolită, dar el refuza cu obstinția să se acrediteze pe lângă o administrație rusească. Ostilitatea sa constantă față de regim, denunțarea expansionismului rusesc în rapoartele sale, legăturile pe care le avea cu dușmanii “curții” nu erau de natură să-i îmbunătățească relațiile cu puterea oficială. Criticile sale cele mai acerbe s-au îndreptat asupra abolirii privilegiilor consulare, măsură consacrată *de jure* în Regulamentele Organice⁸³.

Încă din vara anului 1829, Blutte a început să protesteze față de violarea drepturilor negustorilor ionieni. Un asemenea comerciant a fost arestat la Galați, sub acuzația că ar fi contrafăcut mărfuri, nu de miliția locală ci de către autoritatea militară rusească. Cu această ocazie, Blutte a adresat o notă Divanului moldovean, pentru că refuza să comunice cu Kisseleff, în care protesta față de “căderea administrației țării sub influența unei a treia puteri”⁸⁴. Asemenea incidente vor continua și în anii următori, în ciuda numirii unor viceconsuli la Iași, Brăila și Galați.

Regulamentele organice, etichetate poate pripit de către Blutte ca fiind “o impunere străină dictată articol cu articol” vor contribui la modernizarea generală a Principatelor. Mai mult decât atât, după cum același Blutte recunoștea, “Les éléments de la fusion du peuple Moldo-Valaque sont déjà posés dans ce Règlement par l’uniformité des bases administratives des deux pays”⁸⁵.

⁸² Blutte către Cowley, 12 iunie 1829, F. O. 97/ 402, apud Radu R. Florescu, *op. cit.*, p. 149.

⁸³ Articolul 297 al Regulamentului moldovean și articolul 339 al celui muntean prevedea “Tous les habitants de la Principauté seront jugé sans distinction par les tribunaux du pays et en sera de même des étrangers qui se trouvent sous la protection d’une puissance étrangère quelconque”. Articolul 94 din Regulamentul muntean abolea și funcția de staroste. Papadopol-Callimachi, *Generalulu Pavelu Kisselev în Moldova și în Țara Românească, după Documente Rusești*, în “An. Ac. Rom.”, Secț. Ist., vol. IX (1887), p. 89.

⁸⁴ Radu R. Florescu, *op. cit.*, p. 168.

⁸⁵ Blutte către Cowley, 1 ianuarie 1830, F. O. 97/402, apud Radu R. Florescu, *op. cit.*, p. 156.

4. ASPECTE ECONOMICE ALE ACTIVITĂȚII MISIUNILOR CONSULARE BRITANICE ÎN PRINCIPATE 1803-1829

Potrivit statutului lor juridic, primele misiuni consulare britanice din Principate au fost, până la reforma sistemului diplomatic și consular englez din 19 mai 1825, reprezentanțe exclusive ale Companiei Levantului. Activitatea lor era una de natură predominant economică, aspectele politice fiind abordate doar în măsura în care erau puse în pericol interesele economice sau strategice ale Companiei. Înființarea sau desființarea consulatelor, numirea consulilor erau efectuate în conformitate cu interesele de moment ale Companiei. La această realitate a contribuit nerecunoașterea de către Foreign Office a reprezentanței din București. Totuși, de multe ori, așa cum s-a văzut, consulii și-au depășit atribuțiile și s-au transformat în apărători ai intereselor generale ale Marii Britanii în această parte a Europei.

La sfârșitul secolului al XVIII-lea, Compania Levantului a decis să adopte o poziție mai fermă în sud-estul Europei, reprezentantul acesteia, John Spencer Smith, înaintând un memoriu Porții prin care solicita obținerea privilegiului pentru navele comerciale engleze de a naviga în Marea Neagră⁸⁶. Prin arta tergiversărilor, în care turcii erau neîntrecuți, Poarta nu a dat curs acestei solicitări decât după semnarea păcii cu Franța; prin tratatul din 25 iunie 1802, precedentul a fost creat pentru că în textul documentului se prevedea libera navigație a flotei comerciale franceze în Marea Neagră⁸⁷. La 29 iulie 1802, Marea Britanie obținea un privilegiu asemănător, întărit prin hatișeriful sultanului Selim al III-lea din 15 zilhidge 1217 (8 aprilie 1803), în conformitate cu vechile capitulații (taxe vamale de 3%, judecarea litigiilor de către comisii mixte etc.)⁸⁸.

Într-un raport adresat Londrei de către ministrul rezident britanic la Constantinopol Alexander Straton în 1803 privind comerțul și navigația britanică pe Marea Neagră erau enumerate mărfurile expediate din Principate și din Bulgaria spre capitala otomană, subliniindu-se importanța crescândă a portului Galați și a importului de cherestea de către englezi⁸⁹. La 23 martie 1805, flota britanică din Mediterana a fost aprovizionată cu 400.000 ocale de carne sărată din Principate, iar la 17

⁸⁶ Trevor J. Hope, *Britain and the Black Sea Trade in the Late Eighteen Century*, în "Revue roumaine d'études internationales", VIII (1974), nr. 2 (24), p. 173.

⁸⁷ Germaine Lebel, *op. cit.*, p. 319-320.

⁸⁸ P. Cernovodeanu, *op. cit.*, p. 21.

⁸⁹ P. R. O., F. O., *Turkey*, dos. 78/39, f. 84 v°.

septembrie același an, colonelul Moore sosea la București pentru a tocmi tâmplari și dulgheri destinați reparării corăbiilor engleze⁹⁰. În general, Marea Britanie exporta muselină, ață, cuțite și articole de fierărie și importa cereale (grâu și porumb), seu, alimente diverse și cherestea⁹¹.

În 1804, potrivit instrucțiunilor primite de la Londra, Arbuthnot și Summerers au solicitat acordarea de tarife preferențiale pentru mărfurile transportate de corăbiile engleze în Marea Neagră, similare cu cele obținute de Rusia și Franța. La 28 iulie 1805, Arbuthnot informa Londra despre succesul demersurilor sale⁹², reușită temporară însă, întrucât facilitățile au fost anulate ca urmare a izbucniri războiului dintre Rusia – aliata Angliei – și Imperiul Otoman – aliatul Franței - în decembrie 1806. Trei ani mai târziu, articolul VI al tratatului de pace de la Dardanele restabilea taxele vamale scăzute percepute de turci – doar 3% din valoarea mărfurilor achiziționate sau desfăcute de negustorii englezi⁹³. La 21 octombrie 1810, dregătorii otomani au promis că vor abolii interdicția exportului de grâne din teritorii aflate sub dominație otomană, iar la 9 octombrie 1811, reis-effendi Mehmed Arif asigura pe Stratford Canning de libera circulație și practicare a comerțului pentru navele engleze în Marea Neagră⁹⁴. Articolul 4 al tratatului de la București prevedea și libera circulație pentru vasele comerciale pe Dunăre⁹⁵. Acestea au fost motive importante ale redeschiderii consulatului britanic din București.

Comentând acreditarea lui Wilkinson, viceconsulul francez la Iași Fornety arăta că “Reflectând asupra motivelor ce ar justifica prezența unui agent englez în această provincie, m-am gândit că poate este vorba de a solicita Porții exportul de lemn de construcție pentru flota engleză din Marea Mediterană. Catargele ar constitui îndeosebi un articol foarte prețios”⁹⁶. În același context, consulul austriac la Iași, Joseph von Raab, credea la 30 octombrie 1815 că “Stabilirea de consuli englezi în București, Galați și Iași lasă să se presupună că acest fapt, deoarece aceste provincii nu au nici un fel de legătură cu Anglia, ar fi intervenit

⁹⁰ E. de Hurmuzaki, *op. cit.*, vol. XVI, București, 1912, p. 682-683 și 690, doc. MDLXXVI și MDLXXXVIII.

⁹¹ David B. Funderburk, *A Brief Survey of the Nineteenth Century Anglo-Romanian Relations*, în “Revue Roumaine d’Histoire”, XXI (1982), 3-4, p. 428.

⁹² P. R. O., F. O., *Turkey*, dos. 78/45, f. 47-58, 136-151, 199-203 v°.

⁹³ M. S. Anderson, *op. cit.*, p. 44.

⁹⁴ P. R. O., F. O., *Turkey*, dos. 78/74, f. 158-159 și dos. 78/70, f. 295-296 v.

⁹⁵ Paul Gogeanu, *Dunărea în relațiile internaționale*, București, 1970, p. 29-30.

⁹⁶ Hurmuzaki, *op. cit.*, vol. XVI, p. 989, doc. MCMXXVIII.

dintr-un motiv de ordin comercial și cum această presupunere pare să se realizeze pe deplin, întrucât Anglia, după informații sigure, dorește să stabilească în aceste provincii mai multe birouri comerciale și prin aceasta să inunde și aceste țări cu produsele sale ieftine, spre marele dezavantaj al celorlalte state”⁹⁷.

În raportul trimis lui Castlereagh la 10 octombrie 1814, Wilkinson reliefa că “Scopul principal urmărit de Compania Levantului era să sporească relațiile dintre Marea Britanie și Turcia”⁹⁸, să înlesnească și să promoveze comerțul cu grâne al acestei țări și introducerea în schimb a produselor britanice”. Subliniind greutățile întâmpinate în condițiile monopolului turcesc, Wilkinson preciza: “Comerțul cu grâne ar fi dobândit proporții foarte mari, dacă guvernul turc nu ar fi impus restricții dintre cele mai severe privind exportul acestor mărfuri din orice loc de pe Dunăre unde au acces navele, afară de cazul când acest export se face pe socoteala guvernului. [...] Importul produselor britanice a fost însă încurajat în modul convenit și consumul anual al acestora în ambele provincii poate fi evaluat în prezent la patruzeci de mii de lire sterline (o valoare foarte mare pentru acea vreme n. n.)”. În raport există precizări și referitoare la numărul negustorilor britanici sau sub protecție britanică din Principate și la traficul vaselor engleze pe Dunăre: “Nu este inutil să informez pe Excelența Voastră că numărul negustorilor stabiliți la Galați și la Iași și care se bucură de protecție britanică se ridică, poate, la o sută și că vasele britanice care vin la Galați atunci când navigația pe Marea Neagră este complet liberă, depășesc deseori numărul de zece pe sezon”⁹⁹.

În lucrarea sa *An account of the Principalities...*, Wilkinson oferă informații interesante despre starea economică a Principatelor în al doilea deceniu al secolului al XIX-lea: “Bogățiile naturale și resursele variate ale Țării Românești și Moldovei sunt într-atâtea, încât dacă acele țări s-ar putea bucura de avantajele însemnate ale unei cârmuiri statornice și ale unei administrații înțelepte care să încurajeze industria și agricultura așa cum se cuvine, dacă s-ar îngădui comerțul de export, dacă relațiile comerciale cu națiunile străine ar fi așezate pe un picior corespunzător și, în sfârșit, dacă s-ar exploata minele, ar ajunge în scurt timp țările cele

⁹⁷ N. Iorga, *Documente privitoare la familia Callimachi*, I, București, 1902, p. 235, doc. CLXXXIII.

⁹⁸ Wilkinson se referea doar la Principatele Române.

⁹⁹ P. R. O., F. O., *Turkey*, dos. 78/82, f. 208-209; A. Oțetea, *Pătrunderea comerțului românesc în circuitul internațional*, București, 1977, p.63; P. Cernovodeanu, *op. cit.*, p. 36.

mai populate și cele mai înfloritoare din Europa. Portul Galați ar rivaliza în curând cu toate porturile din Marea Neagră, fără să exceptăm Odessa”¹⁰⁰. Sunt furnizate și informații concrete privitoare la desfășurarea comerțului britanic în Principate¹⁰¹. Din producția de cereale a Țării Românești, evaluată de Wilkinson la 10 milioane de kile constantinopolitane, aproape 66% era destinată aprovizionării capitalei otomane, restul acoperea necesitățile pieței interne. Exportul de cereale se făcea într-un procent foarte mic și era reprezentat mai ales de contrabanda cu grâne practică cu Austria.

Un document deosebit de interesant este *Tarifa ce pentru neguțătorii Angliei extrasă din Tarifa vămilor cu leat 1822 ianuarie 1*, valabilă și pentru perioada anterioară. Respectându-se tariful vamal de 3%, se exportau în Principate zahăr în căpățâni (cu taxa de 240 bani cantarul), zahăr tos (200 bani cantarul), tinichele albe englezești (115 bani lada conținând 225 bucăți), pistoale, puști și carabine englezești (3% din prețul indicat pe factură), ceasornice englezești de aur de buzunar (1500 de bani bucata), postav de Londra (950 bani topul de 25 coți), postav mahut (1440 bani topul), postav “shay” (3600 bani cotul), flanele englezești (400 bani topul de 53 coți), ciorapi de lână englezească (180 bani duzina a câte 12 perechi), ciorapi de bumbac (idem), ciorapi de mătase (200 bani duzina), pălării englezești (700 bani duzina), hârtie englezească (3% din prețul indicat pe factură), mătase englezească “în cutii sau în hârtie răsucită în chipul tiriplicului” (10 bani duzina), bumbac “lucrat” englezesc (45 bani ocaua). Se importau din Principate ceară (8 bani ocaua), lână (400 bani cantarul), limbă de vacă (150 bani cantarul) și miere curată (400 bani cantarul)¹⁰².

Convenția de la Akkerman din 25 septembrie/7 octombrie 1826 recunoștea formal libertatea comerțului Principatelor, sub rezerva aprovizionării Porții cu grâne. Relațiile comerciale româno-engleze vor

¹⁰⁰ Wilkinson, *op. cit.*, p. 84-85.

¹⁰¹ “În anii din urmă unii locuitori din Insulele Ioniene au început să facă comerț în Principate și steagul englez, purtat de vasele lor, flutură, acum, adesea pe Dunăre. Din când în când se trimit pe uscat mărfuri care vin de la Smirna, pe drumul Enosului și Adrianopolului; dar ele înfruntă riscuri și greutate; în afară de acestea, cheltuielile întrec cu opt la sută cele prilejuite de drumul prin Galați.[...] muslina englezească <este> întotdeauna avantajoasă pentru speculanți și se vinde repede”. *Ibidem*, p. 83-84.

¹⁰² V. A. Urechia, *Istoria românilor*, vol. XIII, București, 1901, p. 229-242; N. Iorga, *Istoria comerțului românesc, epoca mai nouă*, București, 1977, p. 141; P. Cernovodeanu, *op. cit.*, p. 39.

urma în perioada următoare o pantă ascendentă, cu fluctuații în anii crizelor egiptene și a celorlalte “complicații orientale”.

*

* *

Activitatea consulatului britanic din Principate a cunoscut între 1803 și 1829 dificultăți și incertitudini, precum și dese și lungi perioade de întrerupere. Cu toate acestea, în intervalele în care au fost acreditați consuli, aceștia și-au făcut datoria în ambele dimensiuni ale prerogativelor lor – economice și politice – cele din urmă, într-o primă etapă, neformulate oficial. Din 1826, odată cu reforma consulară britanică, și activitatea consulatului și apoi a consulatelor din Principate se va stabili, intrând într-o nouă etapă, în care prerogativele politice devin preponderente, într-o Europă din ce în ce mai dominată de mize și interese strategice și politice.

ANEXĂ DOCUMENTARĂ

Textul Firmanului prin care Poarta otomană făcea cunoscut domnitorilor Moldovei și Țării Românești înființarea Consulatului britanic la București.

Le chiffre du Grand Seigneur &c &c

A Vous distingués parmi les Chefs de la Nation Chrétiennes, Princes et Hospodars Régnants des vastes Provinces de la Wallachie et Moldavie (que vos fins soyent heureusement terminés) à l'Arrivé du présent Ordre Impérial, sachez que le très distingué parmi les Chefs de la Nation Chrétienne S. E. Lord Elgin, Ambassadeur Extraordinaire et Plénipotentiaire de S. M. le Roy de la Grande Bretagne, Résident à la Constantinople (dont la fin soit heureuse) a présenté une Note à la Sublime Porte contenant que puisqu'il est clairement spécifié dans Notre Traité Impérial accordé à la Cour de Londres, que son Ambassadeur à Constantinople a le droit de nommer des Consuls Généraux, Vice-Consuls, et Agents dans tous les villes, Ports et Echelles de Mon vaste Empire, et partout où il trouvera convenant, personne n'aye pas le droit de s'opposer à ce ci.

A cet effet ayant trouvé convenant pour les Intérêts, Affaires et Transactions des Négociants Anglais que // leur Commerce apellent dans les vastes Pays de la Wallachie et Moldavie et pour facilliter le Passage

des Couriers Anglais expédiés de la Cour de Londres à Constantinople, le susdit Ambassadeur ayant été content de la conduite, du zèle et de l'activité du Porteur Francis Summerers esq<uir>e Anglais de Nation, Il vient de le nommer Consul Général de S. M. Britannique dans ces Deux Provinces et leurs Dépendances, avec le droit de pouvoir Résider tant en Moldavie qu'en Wallachie. Par conséquent d'après le le Hattyscherif, Notre Edit Impérial et les Traités existents heureusement entre les deux Augustes Cours, le susdit Ambassadeur Nous ayant demandé que d'après la coutume il soit accordé au Consul Général susmentionné, Notre très Glorieux Berrat, ce qu'Avons fait d'après sa demande, lui ayant accordé le droit de s'établir en cette qualité au Pays susdit, pour en jouir et user ses Droits avec les mêmes honneurs prérogatifs, Autorités, Prééminences, Franchises et Libertés, qu'ils jouissent tous les Consuls Généraux de S. M. Britannique dans Mon vaste Empire.

A cet effet Nous lui accordons ce Firman, Notre // glorieux Ordre, adressé à Vous Princes et Hospodars de la Wallachie et Moldavie pour que Vous le reconnoissiez pour Consul Général de S. M. Britannique, et Nous Vous Imposons par conséquence de Vous conformer à son contenu, et Vous Vous opposerez soigneusement à ce qu'il ne soit rien fait de contraire. Observez cela et ajoutez foi à Notre Glorieuse Signature.

Donné à la fin du Mois Ramazan 1217 à Constantinople, l'an de Grâce 1803, à la fin de Janvier.

Diverses Signatures des Ministres de la Porte Ottomane.

(după P. Simionescu, R. Valentin, *op. cit.*, p. 261-262)

LA FONDATION DES MISSIONS CONSULAIRES ANGLAISES DES PRINCIPAUTÉS ROUMAINE ET LEUR ACTIVITÉ JUSQU'EN 1829

Résumé

Cette étude est structurée en quatre compartiments et traite le problème de la fondation des missions consulaires anglaises des Principautés Roumaines et leur activité pendant la période 1803-1829. L'étude est suivie par une annexe documentaire comprenant le texte par lequel la Porte Ottomane fait connaître aux princes de la Valachie et de la

Moldavie la fondation du consulat anglais à Bucarest. Le document présente en détail les arguments de la nécessité de la fondation d'un consulat anglais, alors que la Russie, l'Autriche, la Prusse et la France avaient déjà ouvert des missions consulaires.

La préoccupation constante de l'auteur est de révéler le contexte spécifique des Principautés Roumaines pendant les dernières décennies du XVIIIe siècle et le début du XIXe siècle, tout comme leur position en ce qui concerne la soi-disante «question orientale».

Traduit par Coralia Costaş

BĂNCILE POPULARE DIN ROMÂNIA PÂNĂ LA SFÂRȘITUL PRIMULUI RĂZBOI MONDIAL

DUMITRU ȘANDRU

În satele României, cooperația, ca formă primitivă de asociere și de întrajutorare existentă din timpuri îndepărtate și ca o trăsătură a societății rurale, a reprezentat, ca pretutindeni în lume, unul din mijloacele menite a învinge greutățile ce izvorau din procesul producției agricole. Asemenea forme de exercitare a spiritului de asociere s-au întâlnit la noi în folosirea în devălmășie a imașului satului, a pădurilor, la tarlalele ciobănești, la grupele pescărești etc.¹ În regiunile de deal ale României, multă vreme, țăranii liberi au avut obiceiul de a se ajuta la efectuarea unor munci agricole, în special la arat și recoltat. În Oltenia, de pildă, obiceiul „muncii pe ajutate” era foarte vechi, deși el nu poate fi identificat cu cooperația rurală în sensul tehnic al cuvântului².

Cooperația modernă s-a născut ca asociație formată pe baze voluntare de grupe de indivizi ce doreau să se ajute pentru a înfăptui împreună unele funcții economice pe care ei nu erau totdeauna capabili să le realizeze singuri. Asociațiile împărțeau riscurile și profiturile în proporția investiției de capital sau de efort. Prima societate cooperativă reușită, care a putut stabili principii trainice pentru funcționarea cooperativelor, a fost înființată la 21 decembrie 1844 – data deschiderii magazinului de consum – la Rochdale, în Anglia, de un grup de 28 de lucrători rămași fără posibilități de muncă. Asociația de la Rochdale s-a condus după patru principii de bază: 1) asociații erau cei ce se foloseau în același timp și de întreprinderea lor; 2) împărțirea de beneficii se realiza sub formă de *risturne*, adică proporțional cu cumpărăturile făcute de asociați la societățile de consum, proporțional cu colaborarea la celelalte tipuri de cooperative; 3) principiul egalității, fiecare asociat având dreptul

---

¹ Vezi Gr. Mladenatz, A.G. Galan, I. Tatos și M. V. Pienescu, *Întreprinderile cooperative*, în *Enciclopedia României*, vol IV, p. 633; D. Mitran, *The Land and the Peasant in Rumania. The War and Agrarian Reform (1917-21)*, New York, 1968, p. 375; G. Mladenatz, *La cooperation în Societé des Nations. Conférence européenne de la vie rurale*, 1939, Roumanie, p. 78.

² I. L. Evans, *The Agrarian Revolution in Roumania*, Cambridge, 1924, p. 97.

la un singur vot în adunările generale; 4) principiul variabilității în număr de membri și de capital, societatea păstrând porțile deschise pentru noi aderenți. Principiile Rochdaliene guvernează până în zilele noastre adevăratele cooperative, în special pe cele de consum³.

Curând, după exemplul de la Rochdale s-au inspirat locuitorii altor state, punându-se astfel bazele cooperației de consum în Europa. Pătrunzând în toate țările, mișcarea cooperatistă a îmbrăcat apoi forme diverse, potrivit nevoilor și condițiilor fiecăreia dintre ele și necesităților categoriilor sociale care au adoptat principiile întra-jutorării. Pe la jumătatea veacului trecut, cooperația din Germania a introdus noi forme de organizare, care aveau să se răspândească ulterior – cu sau fără modificări – în aproape toate țările din sud-estul Europei și în alte părți ale globului. Începând din anul 1849, la îndemnul și prin acțiunile lui Herman Schulze-Delisch, s-au creat cooperativele de credit, denumite ulterior Schulze-Delitch, care erau destinate păturilor mijlocii orășenești: meseriași, patroni, negustori etc. În satele germane au apărut, cu începere din 1854, cooperativele de credit, aprovizionare și desfacere ale micilor agricultori, grație inițiativelor lui Frederich Wilhelm Raiffeisen, care au căpătat, după o scurtă perioadă de timp, o mai mare răspândire decât cele de tip Schulze-Delitsch. Paralel, noi forme ale cooperației au fost introduse în Germania, Franța, Italia și în alte țări, dar niciuna dintre acestea din urmă nu a manifestat o influență trainică, directă ori indirectă, asupra cooperației românești⁴.

În România, printre premergătorii ideii de cooperație de credit din a doua jumătate a secolului trecut trebuie menționați, între alții, Ion

³ Asociația de la Rochdale s-a condus după patru principii de bază: 1) asociații erau cei ce se foloseau în același timp și de întreprinderea lor; 2) împărțirea de beneficii se realiza sub formă de *resturne*, adică proporțional cu cumpărăturile făcute de asociați la societățile de consum, proporțional cu colaborarea la celelalte tipuri de cooperative; 3) principiul egalității, fiecare asociat având dreptul la un singur vot în adunările generale; 4) principiul variabilității în număr de membri și de capital, societatea păstrând porțile deschise pentru noi aderenți. Principiile Rochdaliene guvernează până în zilele noastre adevăratele cooperative, în special pe cele de consum. Pentru detalii vezi I. Ființescu, *Legislația cooperativă*, în *Enciclopedia României*, vol. IV, p. 621-622.

⁴ Vezi (C. I. Oprescu, *Cooperația*, în *Aspecte ale economiei românești*, Consiliul Superior Economic, 1939, p. 487-488; G. Mladenatz, *L'économie coopérative*, în *Revue des études coopératives*, Paris, an. XII, 1933, 48-50, p. 2 și urm.; Z. Ornea, *Țărănismul. Studiu sociologic*, București, 1969, p. 202-204.

Ionescu de la Brad și Ion Ghica, primul cu proiectele pentru crearea unei bănci sătești⁵, al doilea cu planul de realizare a unei cooperative complexe, în maniera gândită de utopiștii epocii⁶. Cu toate tradițiile de întrajutorare înrădăcinate în lumea satelor, în țara noastră cooperația și-a făcut la început apariția în orașe, sub influența dezvoltării pe care o luase această mișcare în sudul Germaniei în a doua jumătate a secolului trecut⁷. În 1864, P.S. Aurelian a preconizat un program de dezvoltare rațională a economiei românești, fondat pe principiul cooperației de producție și de consum urbană de tip Schulze-Delitsch, prin care se încerca punerea temeliiilor cooperației românești⁸.

Dezvoltarea relațiilor de producție capitaliste și a economiei monetare de schimb pe teritoriul României în a doua jumătate a veacului al XIX-lea a dus la o sporire crescândă a cererilor de capital. Lipsa sau insuficiența acestuia a determinat creșterea cametei la proporții îngrijorătoare și în forme din ce în ce mai complexe. Ca urmare a propagandei desfășurată de P. S. Aurelian și din necesitatea asigurării unui credit ieftin, în 1870 s-a fondat, la București, prima cooperativă de credit și economii, „Economia”, de tip Schulze-Delitsch, aceasta

⁵ V. Gireadă, *Idei cooperatiste în opera lui Ion Ionescu de la Brad*, în *In Memoriam. Ion Ionescu de la Brad 1818—1891*, București, p. 171-181.

⁶ Gr. Mladenatz, A. G. Galan, I. Tatos și Mircea V. Pienescu, *op. cit.*, p. 634.

⁷ I. L. Evans, *op. cit.*, p. 97. În prima jumătate a secolului trecut, ideile socialiștilor utopici au pătruns în Principatele Române, grație unor intelectuali din țara noastră aflați în contact cu lumea apuseană. Ion Heliade Răduleacu, unul din cei mai înflăcărați admiratori ai *doctrinei asociaționiste*, a cunoscut operele lor, dar el a rămas impresionat în special de doctrina lui Charles Fourier, pe care îl considera „cel mai mare filozof din lume”. Heliade Rădulescu a pus la dispoziția lui Teodor Diamant coloanele periodicului „Curierul românesc” pentru a propaga fourierismul (vezi Gr. Mladenatz, A. G. Galan, I. Tatos și M. V. Pienescu, *op. cit.*, p. 633). La rândul său, Teodor Diamant a experimentat ideile filozofului francez, creând, în 1835, *un falanster la Scăeni*, județul Prahova (vezi C. Ion, *Despre socialismul utopic în România. Cu privire la falansterul „Soții agronomi” de la Scăeni*, în *Anale de istorie*, 1957, nr. 1, p. 164-186, I. Cojocar, Z. Ornea, *Falansterul de la Scăeni*, București, 1966, p. 40). Însuși Heliade Rădulescu ar fi făcut mai târziu o încercare de constituire a unei „asociații agricole”, pe baza unui apel - proiect, datat 18 februarie 1859 (Gr. Mladenatz, A. G. Galan, I. Tatos și M. V. Pienescu., *op. cit.*, p. 634). Pentru alte detalii privitoare la inițiativele lui I. H. Rădulescu vezi și Gh. Cristea, *Din istoria cooperației de producție în România (1864-1918). Obștea sătească de arendare a moșiilor*, București, 1999, p. 50-54.

⁸ R. Polin etc G. J. Charon, *Les cooperatives rurales et l'état en Tchécoslovaquie et en Roumanie*, Paris, 1934, p. 104.

reprezentând cea dintâi societate din România care a adoptat principiile cooperatiste și a afunționat pe baza lor.⁹

În fața unei acute lipse de capital, între anii 1870 și 1893 s-au făcut numeroase tentative de organizare a unui credit popular, atât prin asociații care își propuneau să activeze în temeiul unor principii cooperatiste, cât și din inițiativa statului, dar roadele acestor instituții nu au fost satisfăcătoare¹⁰. Eșecurile suferite de cooperația urbană la scurtă vreme după constituirea primelor asociații a determinat pe adepții ideii de cooperație să-și deplaseze și concentreze atenția către sate, astfel că în anul 1891 lua ființă, din inițiativa învățătorului Gh. Dumitrescu-Bumbești, prima bancă populară, la Urziceni, jud Ialomița, cu 85 de membri și cu 107 lei capital, care a adoptat principiile de organizare Schulze-Delitsch¹¹. În 1893 au mai fost create cinci bănci populare în județele Muscel, Dâmbovița și Prahova, grație inițiativei directe a precursorului țărănismului românesc, învățătorul G. Dobrescu-Argeș¹². Ulterior, asocierea s-a extins în alte județe, astfel că în 1898 numărul total al societăților cooperative de credit a ajuns la 24¹³. La început, cele mai multe dintre băncile populare au adoptat principiile cooperației de tip Schulze-Delitsch și numai câteva dintre ele, în special cele din Dobrogea, au copiat principiile cooperației de tip Raiffeisen¹⁴.

În primii ani, mișcarea a fost privită cu suspiciune de oficialitățile vremii și cu ostilitate de către cămătarii satelor, care au luptat din răsuferință împotriva înființării băncilor populare¹⁵, dar, în 1898, din îndemnul lui Spiru C. Haret, s-a facilitat propaganda pentru susținerea unei asemenea idei. Haret a deținut, cu începere din 1897 până în decembrie 1910, portofoliul cultelor și instrucțiunii publice în toate guvernele liberale ale acestei perioade. Funcția i-a permis să întreprindă, cu concursul nemijlocit al revizorilor școlari, învățătorilor și preoților, o

⁹ Vezi D. Mitrany, *op. cit.*, p. 375; J. Kamil, *La cooperation en Roumanie*, Paris, 1932, p. 67; V. N. Madgearu și Gr. Mladenatz, *Reforma cooperației, Cultura națională*, f. a., p. 4; A. Alimăneștiantu, *Probleme economice*, București, 1940, p. 7.

¹⁰ Vezi D. Șandru, *Creditul agricol în România, 1918 – 1944*, București, 1985, p. 12-13.

¹¹ J. Kamil, *op. cit.*, p. 69.

¹² *Ibidem*, p. 69-70; Z. Ornea, *op. cit.*, p. 220-221; N. Ghiulea, *Cooperație. Faptă. Idee. Doctrină*, Cluj, 1927, p. 40.

¹³ Gr. Mladenatz, A. G. Galan, I. Tatos și M. V. Pienescu, *op. cit.*, p. 639; D. P. Agricola (D. Protopopescu), *Asociațiuni țărănești*, București, 1903, p. 10.

¹⁴ I. L. Evans, *op. cit.*, p. 97.

¹⁵ C. Dobrogeanu-Gherea, *Opere complete*, vol. 4, București, 1977, p. 218; A. Alimăneștiantu, *Bugetul și cooperația*, București, 1935, p. 20.

amplă propagandă în lumea satelor pentru asocierea țărănimii, în care vedea o cale de emancipare a ei din punct de vedere economic¹⁶. După opinia lui, una din principalele ținte ale învățătorilor trebuia să fie asocierea sătenilor, care să faciliteze țăranilor cumpărarea de mașini și unelte, luarea în arendă de moșii, vânzarea produselor agricole, procurarea de credite¹⁷.

În același timp, mulți dintre cămătarii satelor au început să-și dea seama că rezistența lor era sortită eșecului și că, pe de altă parte, asocierea țăranilor le-ar fi putut aduce unele avantaje, permițându-le să subscrie capitaluri însemnate la băncile populare și, prin intermediul lor, să domine cooperativele de credit și astfel, cu timpul, ei s-au transformat în susținători ai ideii de cooperatie¹⁸. Ca urmare a acestei schimbări de optică, numai de la 1 aprilie până la 1 decembrie 1901 s-au creat 168 de bănci populare, cu 69.817 membri și cu 4.250.000 lei capital social vărsat¹⁹.

Între anii 1900 și 1902 s-a produs cea mai spectaculoasă creștere a societăților de credit popular, grație încurajării miniștrilor cultelor și instrucțiunii publice dr. C. Istrati, din guvernul conservator condus de George Gr. Cantacuzino, și Spiru Haret, din cabinetul liberal Dimitrie A. Sturdza. Ei și-au dat seama de foloasele economice pe care mișcarea le putea aduce țărănimii și, făcând uz de autoritatea avută, au protejat pe învățătorii rurali împotriva persecuțiilor ce veneau din partea unor autorități ostile asocierii. Mai mult, cei doi miniștri au cerut învățătorilor să difuzeze în rândurile sătenilor principiile și metodele cooperatiei și au trimis în străinătate pe câțiva dintre cei mai tineri pentru a studia experiența dobândită de această mișcare în țările respective²⁰.

La numai trei ani de la crearea cooperativei de credit și economii „Economia”, în 1873 s-a constituit, tot în capitală, și prima cooperativă

¹⁶ Al. Alimăneștianu, *op. cit.*, p. 20.

¹⁷ Vezi I. Scurtu, *Din activitatea social-politică a lui Spiru C. Haret*, în *Studii și articole de istorie*, vol. XIII, București, 1969, p. 190; M. Iosa, T. Lungu, *Viața politică în România, 1899-1910*, București, 1977, p. 99-100.

¹⁸ C. Dobrogeanu - Gherea, *op. cit.*, p. 218.

¹⁹ J. Kamil, *op. cit.*, p. 21. Capitalul de mai sus reprezenta abia 4,45 % din capitalul băncilor comerciale, în care calcul era inclus și cel al Băncii Naționale a României, mai puțin capitalurile deținute de institutele de credit specializat (calculat după datele furnizate de M. Gr. Romașcanu și Pant. M. Sitescu, *Băncile comerciale*, în *Enciclopedia României*, vol. IV, p. 561). Or, dintr-un asemenea fond nu putea fi acoperită decât o proporție extrem de redusă din cererile de împrumut ale țăranilor.

²⁰ D. Mitrany, *op. cit.*, p. 378.

de consum „Concordia”, care, ca și cealaltă, a adoptat principiile cooperatiste și a funcționat pe baza lor. Acțiunii de sprijinire a mișcării de asociere i s-a raliat Dimitrie C. Butculescu, care a fondat, pe propria-i cheltuială, ziarul „Cooperatorul român”, popularizând, prin articolele publicate, ideea asocierii și a contribuit, în perioada 1882-1892, la înființarea câtorva noi cooperative de producție în diferite orașe, însă niciuna dintre acestea nu a prins rădăcini²¹.

Paralel cu constituirea primelor cooperative urbane, Codul comercial român, promulgat la 10/23 mai 1887, a stabilit regimul lor de activitate. Codul comercial înserează, la secția a VI-a de cooperative, primele norme privitoare la asemenea societăți, încadrându-le în categoria societăților comerciale cu capital variabil. Codul stabilea o limită inferioară și una superioară a aportului individual, prevăzând, totodată, posibilitatea unor membri de a face reduceri parțiale de capital. O altă dispoziție care se referea la aceste instituții prevedea scutirea de taxe de înregistrare și de timbru a actelor de constituire a cooperativelor²². Dar autorii Codului comercial român ignorau atât principiile cooperăției Raiffeisen, cât și a celor Schulze-Delitsch, care se încetățeniseră în cooperația europeană, și avantajele lor²³. Din cauză că dispozițiile Codului comercial nu erau suficient de clare, nici suficient de simple, multe din primele cooperative de credit și-au menținut forma unor asociații de ajutor mutual, neînregistrându-se ca bănci cooperative în sensul prescris de legea din 1887²⁴.

La sfârșitul veacului trecut oficialitățile vremii au încercat să încurajeze pe cale legală mișcarea de asociere. Astfel, în 1899, în timpul guvernului George Gr. Cantucazino, a fost întocmit un proiect de lege asupra cooperației de către o comisie prezidată de ministrul agriculturii, domeniilor, industriei și comerțului, N. Fleva, care a fost depus în Parlament, în martie 1900, de N. Filipescu, succesorul la același departament. Se prevedea posibilitatea creării a cinci categorii de cooperative, dintre care două de consum. Dar proiectul nu a fost votat, iar cabinetul liberal, care a înlocuit în februarie 1901 pe conservatori, a manifestat un oarecare dezinteres față de asociațiile urbane, pe care le-a

²¹ *Ibidem*, p. 375; J. Kamil, *op. cit.*, p. 67.

²² J. Kamil, *op. cit.*, p. 20. De fapt, Codul comercial român asimila numai băncile populare cu societățile cooperative (cf. V. N. Madgearu și G. Mladenatz, *op. cit.*, p. 5).

²³ R. Polin et G. J. Charon, *op. cit.*, p. 105.

²⁴ D. Mitraty, *op. cit.*, p. 378; A. M. Chabert, *La coopération en Roumanie*. Paris, 1940, p. 61.

neglijat, urmărind sprijinirea cu precădere a celor sătești²⁵. Drept urmare, cooperația orășenească a progresat lent în anii următori. În 1914 mai supraviețuiau în mediul urban numai 65 de cooperative²⁶, din care 17 erau de consum, acestea din urmă, cu 5.491 membri și 1.766.300 lei capital²⁷, aflându-se într-o stare de izolare și fără scopuri prea precis definite²⁸.

După constituirea guvernului liberal, condus de Dimitrie A. Sturdza, în februarie 1901, liberalii s-au limitat un timp la dezbaterea publică a problemei, nu și la o încercare de legiferare a ei²⁹, dar avântul ce începuse să îl ia cooperația rurală în primii ani ai veacului nostru, ca urmare a propagandei inițiată de Spiru Haret, a făcut, totuși necesară reglementarea printr-o lege specială a acestei mișcări. În lipsa unei legi speciale a cooperației, după 1887 asociațiile s-au constituit și au activat după normele înscrise în Codul de comerț român³⁰. La 29 martie/11 aprilie 1903 a fost promulgată legea băncilor populare și a Casei lor Centrale - redactată de Constantin Stere și prezentată în Camera deputaților de ministrul de finanțe, Emil Costinescu - care stabilea modul de funcționare a cooperativelor, acordându-le, totodată, personalitate juridică și care crea Casa Centrală a Băncilor Populare Sătești, cu scop de a finanța și a dirija activitatea tuturor tipurilor de cooperative³¹.

Principalul scop al legii din 1903 a fost acela de a coordona mișcarea și de a realiza o legătură între băncile populare. Ea admitea crearea a trei tipuri de cooperative de credit: independente, care nu erau obligate să se supună principiilor stabilite de conducerea cooperației (art. 7), acceptate de Casa Centrală a Băncilor Populare Sătești care aveau obligația de a îndeplini anumite condiții impuse de noul organism (art. 31) și cele conduse după principiile Raiffeisen, ale căror capitaluri nu erau formate din părți sociale, membrii lor având responsabilitate comună și nelimitată (art. 34). Ultimele puteau fi finanțate de Casa Centrală a Băncilor Populare Sătești, dacă organul său de control devenea

²⁵ Vezi Gr. Mladenatz, A. C. Galan, I. Tatos și M. V. Pienescu, *op. cit.*, p. 665; Gh. Cristea, *op. cit.*, p. 71-72.

²⁶ R. Polin et G. J. Charon, *op. cit.*, p. 104.

²⁷ J. Kamil, *op. cit.*, p. 105.

²⁸ C. I. Oprescu, *op. cit.*, p. 510.

²⁹ Vezi Gr. Mladenatz, A. C. Galan, I. Tatos și M. V. Pienescu, *op. cit.*, p. 665.

³⁰ Al. M. Chabert, *op. cit.*, p. 61.

³¹ "Monitorul oficial", nr. 288 din 29 III 1903. Pentru detalii vezi D. Mitrany, *op. cit.*, p. 378 și Gh. Cristea, *op. cit.*, p. 73.

convins că ele erau solvabile³². O serie de facilități admise mai cu seamă băncilor din ultima categorie, care aveau în vedere scutiri de taxe și de impozite, favorizau constituirea și dezvoltarea lor.

De drept, legea din 29 martie/11 aprilie 1903 a atribuit *Creditului Agricol*, înființat în 1893, ca instituție de stat, pe baza legii din 2/15 iunie 1892, și rolul de casă centrală a Băncilor Populare Sătești³³. Casa Centrală a Băncilor Populare Sătești a funcționat la început ca o subdirecție a *Creditului Agricol*, cu un consiliu de administrație numit de guvern și cu sarcina principală de a îndruma și de a controla băncile populare. Ea a efectuat și operații de finanțare, folosind capitalul *Creditului Agricol*. Pe această cale, cooperarea de credit intra de fapt sub controlul oficialității, deoarece Casa Centrală a Băncilor Populare Sătești devenea o instituție de stat care folosea capitalurile lui pentru a le plasa băncilor populare rurale³⁴. Legea din 4/17 martie 1906 a retras *Creditului Agricol* atribuțiile privitoare la cooperare, transformând Casa Centrală a Băncilor Populare Sătești într-o instituție de stat cu organizare autonomă, dar fără capital propriu³⁵.

Factorii politici ai timpului și-au dat seama că băncile populare nu puteau reuși să satisfacă cererile de credit ale sătenilor prin mijloacele financiare ale asociațiilor lor și, din această cauză, au prevăzut un ajutor parțial al statului și al Băncii Naționale a României, care urma să sconteze, prin *Creditul Agricol*, portofoliul acestora³⁶. Institutul Central de Emisiune, căruia i se încredința un rol important în conducerea Casei Centrale a Băncilor Populare Sătești, a refuzat, însă, să participe la administrarea acestei instituții, limitându-se la a distribui cooperăției o

³² "Monitorul oficial", nr. 288 din 29 III 1903.

³³ *Creditul Agricol* fusese creat, cu participarea exclusivă a statului, în vederea finanțării sătenilor. În 1893 el preluase, de drept și de fapt, sarcinile fostelor Case de *Credit Agricol Județene*. Pentru detalii vezi: V. Slăvescu, *Istoricul Băncii Naționale a României (1880-1924)*, *Cultura națională*, 1925, p. 50, 120-121; C. Bardoși, *Instituțiunile de credit specializat*, în *Enciclopedia României*, vol. IV, p. 597; Gr. Mladenatz, *Politica cooperativă*, în *Enciclopedia României*, vol. IV, p. 628; V. Secară, *Creditul agricol țărănesc*, în "Independența economică", an. XIX, 1936, nr. 8-10, p. 227; C. Jornescu și I. Popa-Burcă, *Harta agronomică a României*, București, 1907, p. 117-120.

³⁴ Deși *Creditul Agricol* nu mai satisfăcea noile condiții de finanțare, el și-a încetat de fapt activitatea abia în anul 1907, iar lichidarea completă a patrimoniului său s-a făcut cinci ani mai târziu, în 1912 (vezi D. Șandru, *op. cit.*, p. 13).

³⁵ Gr. Mladenatz, *op. cit.*, p. 628.

³⁶ C. Dobrogeanu-Gherea, *op. cit.*, p. 213.

parte neînsemnată din creditul lui de rescont. De altfel, după 1905, an în care Institutul Central de Emisiune a creditat centrala, la intervenția statului, pentru a cumpăra porumb din America spre a-l distribui sătenilor lipsiți de hrană, Casa Centrală a Băncilor Populare Sătești nu a mai efectuat operații de scont cu Banca Națională a României până în 1916, mărginindu-se la împrumuturi din alte surse³⁷. Casa Centrală a Băncilor Populare Sătești a finanțat cooperativele de credit și obștile de arendare sau de cumpărare, dar, din cauza insuficienței fondurilor și a unor îngrădiri de drept, numai o parte din ele au obținut împrumuturi de la aceasta. Pe baza legii din 22 martie 1916, capitalul de 22 milioane de lei al Creditului Agricol pe care Casa Centrală a Băncilor Populare Sătești îl utilizase în operațiile sale financiare, a fost virat în contul cooperăției, centrala obținând suma de 12.000.000 de lei, sub forma participației statului la capitalul ei³⁸. Sporirea mijloacelor de lucru ale Casei Centrale a Băncilor Populare Sătești a înviorat doar temporar activitatea ei de creditare, întrucât, în anii participării României la primul război mondial, fondurile ei au fost canalizate cu precădere spre finanțarea colectării cerealelor. Centrala a rămas organul coordonator și de creditare a cooperăției de tot felul din România până la începutul anului 1919, când, în baza decretului din 3/16 ianuarie 1919, era înlocuită prin Casa Centrală a Cooperăției și Împroprietăririi Sătenilor, instituție cu o structură mai complexă și cu sarcini multiple atât în direcția cooperăției, cât și pe linia aplicării reformei agrare³⁹.

Sprijinul financiar al statului acordat cooperăției de credit a favorizat imixtiunea factorului politic în afacerile acestei instituții, adeseori cu implicații păgubitoare asupra mișcării. Pe de altă parte, în condițiile date ale societății rurale, necesitatea lui nu putea fi tăgăduită. Istoricul american Robert Lee Wolff observa că într-o țară ca România, cu mase de țărani slabi economicște, care aveau cel mai mult nevoie de

³⁷ V. Slăvescu, *op. cit.*, p. 167, 187-188 și 240.

³⁸ Pentru detalii vezi C. I. Opreșcu, *op. cit.*, p. 523; Arhivele Naționale Pitești, fond Banca populară "Dorința", comuna Dobrești, județul Muscel, dos. 7/1925, f. 23.

³⁹ Vezi "Monitorul oficial", nr. 288 din 29 III 1903; idem, nr. 225 din 3/16 I 1919; I. L. Evans, *op. cit.*, p. 97; D. Mitrany, *op. cit.*, p. 378; I. Fișescu, *op. cit.*, p. 623. Legea din 29 martie/11 aprilie 1903 a devenit legea organică a cooperăției din Vechiul regat, iar de la 15 martie 1923, când a intrat în vigoare legea pentru unificarea cooperăției, ea a fost extinsă asupra teritoriului României întregite, fiind abrogată la 12 iulie 1928 de Codul cooperăției române - Codul "Lupu" (vezi (Gr. Mladenatz, *op. cit.*, p. 628; "Monitorul oficial", nr. 151 din 12 VII 1928).

efort cooperativ, era greu de imaginat realizarea scopurilor urmărite fără ajutorul statului sau prin refuzarea ofertelor acestuia și a unor privilegii⁴⁰. Dificultatea care stătea în calea independenței cooperației era aceea că țăranul sărac – adică românul de condiție socială medie – putea să ofere foarte puțin unei mișcări cooperatiste. Până când nivelul de trai al țăranimii nu se ridică deasupra limitei de subzistență – nota un alt istoric american – cooperația rămânea mai degrabă o noțiune decât o realitate și ea trebuia, în mod necesar, să depindă totalmente de sprijinul financiar și de îndrumarea statului⁴¹.

Înființarea unei instituții centrale de îndrumare a cooperației, prin legea din 29/11 martie 1903, a avut menirea nu numai de a ajuta unitățile existente, ci și de a sprijini constituirea de noi asociații. Pentru atingerea unui asemenea scop, Spiru C. Haret a numit în diferite funcții de conducere ale Casei Centrale a Băncilor Populare Sătești pe câțiva dintre învățătorii cei mai energici și mai devotați ideii de cooperație, între ei și pe Gh. Dumitrescu Bumbăști, fondatorul primei bănci populare sătești⁴².

Legea băncilor populare din 29 martie/11 aprilie 1903 a suferit mai multe modificări și completări prin legile din 1/14 decembrie 1904, 15/28 martie 1905, 6/19 aprilie 1905, 13/26 aprilie 1905, 1/14 martie 1906, 4/17 martie 1906 și 1/14 aprilie 1908. Prin acestea, pe lângă o serie de avantaje ce se admiteau tuturor categoriilor de cooperative, s-a reorganizat Casa Centrală a Băncilor Populare Sătești, extinzându-i-se sfera de acțiune și asupra cooperativelor de producție și de consum și a obștilor de arendare, precum și asupra oricărei instituții de credit cu sediul într-o comună rurală⁴³. Cel mai important amendament apărea în legea din 1/14 aprilie 1908, care introducea principiul egalității celor trei tipuri de bănci populare admise să activeze potrivit dispozițiilor legii din 1903 și stabilea că oricare din ele, dacă percepea o dobândă mai mică de 10% pe an la împrumuturile acordate membrilor lor și sub 13% de la cei neasociați, era scutită de impozitul pe cifra de afaceri⁴⁴.

În România, organizația cooperatistă a fost pusă, la scurtă vreme după înfiriparea sa, în subordinea guvernului⁴⁵. Pentru acest motiv, unii cercetători străini, care au încercat să definească elementele particulare

⁴⁰ R. Lee Wolff, *The Balkans in Our Time*, New York, 1967, p. 176.

⁴¹ H. L. Roberts, *Romania. Political Problems of an Agrarian State*, New Haven, 1969, p. 158.

⁴² I. Scurtu, *op. cit.*, p. 191-192.

⁴³ I. Fișescu, *op. cit.*, p. 623.

⁴⁴ Vezi D. Mitrany, *op. cit.*, p. 380.

⁴⁵ I. L. Evans, *op. cit.*, p. 97.

ale cooperăției românești, denumesc perioada cuprinsă între data promulgării primei legi a cooperăției, din 29 martie/11 aprilie 1903, și cea a promulgării *Codului cooperăției*, 12 iulie 1928, „perioada tutelei de stat”⁴⁶. Astfel, într-o epocă de dominare a liberalismului economic în România, o caracteristică a mișcării noastre cooperatiste a fost tocmai încălcarea acestui principiu, căci legea din 1903 institua tutela puterii guvernamentale asupra mișcării și un regim ce era în total dezacord cu politica economică generală a timpului⁴⁷. Cert este – avea să scrie câteva decenii mai târziu Gromoslav Mladenatz – că regimul legal întronat prin legea din 29 martie/11 aprilie 1903 nu corespundea nici concepției dominante asupra relațiilor dintre stat și viața economică, nici aspirațiilor legitime ale mișcării. Din această cauză, încă de pe atunci s-a născut și s-a dezvoltat un puternic curent „autonomist”, care cuprindea pe cei mai de seamă fruntași ai cooperăției⁴⁸. Astfel, principiul neutralității politice a cooperăției, experimentat cu succes în alte țări, era de la început descurajat de oficialitatea vremii.

Cooperăția românească a fost, prin spiritul organizării sale, predominant rurală. Acest fapt explică, de altfel și atenția de care s-a bucurat ea din partea cercurilor guvernante și interesul redus al statului față de cooperăția urbană⁴⁹. Astfel, la începutul veacului nostru, numărul cooperativelor din mediul urban era, numericeste, de zece ori mai redus decât cele rurale⁵⁰. Dintre toate, cea mai spectaculoasă dezvoltare au cunoscut-o cooperativele de credit rural, care au ajuns, în 1913, la 2901 unități, cu 583 632 membri, cu 107.142.203 lei aur capital, 7.926.815 lei aur rezerve, cu o medie de 183,6 lei aur a părții sociale pe asociat, cu 197,2 lei aur capital și rezerve pe membru, revenind 50,6 lei aur împrumutați și 249 lei aur mijloace totale de lucru (capital, rezerve, credite și depuneri spre fructificare) în medie pe membru asociat al tuturor cooperativelor de credit⁵¹. La bilanțul din 31 decembrie 1918, adică imediat după încheierea primului război mondial, existau în Vechiul regat 2.965 bănci populare rurale, cu 641.359 membri, cu 186.000.000 lei aur capital social subscris și cu circa 3.000.000 lei aur fonduri de rezervă⁵².

⁴⁶ Al. M. Chabert, *op. cit.*, p. 64.

⁴⁷ Gr. Mladenatz, *op. cit.*, p. 628.

⁴⁸ *Ibidem*, p. 630.

⁴⁹ I. Ființescu, *op. cit.*, p. 623.

⁵⁰ R. Polin et G. J. Charon, *op. cit.*, p. 101.

⁵¹ I. L. Evans, *op. cit.*, p. 97; D. Mitrany, *op. cit.*, p. 383, 392-393.

⁵² C. I. Oprescu, *op. cit.*, p. 495.

Până în 1909, băncile populare orășenești au activat în baza Codului comercial român din 10/23 1887, întrucât legea din 29 martie/11 aprilie 1903 se ocupa numai de băncile populare de la sate. Abia prin legea din 20 decembrie 1909/2 ianuarie 1910, pentru înființarea băncilor populare de meseriași și a cooperativelor de producție, consum, construcții și de comerț, avantajele legii băncilor populare din 1903 au fost extinse și asupra cooperativelor urbane, dispozițiile ei favorizând nașterea de fapt a acestei mișcări. Cooperativele de consum nu au intrat în prevederile legii decât în măsura în care membrii lor erau agricultori ori meseriași ce locuiau la orașe⁵³. În baza legii din 1910, Casa Centrală a Băncilor Populare Sătești își extindea atribuțiile asupra cooperativelor orășenești. Aceste atribuții au fost trecute apoi asupra Casei Centrale a Meseriilor, Creditului și Asigurărilor Muncitorești, prin legea ei de organizare din 27 ianuarie/9 februarie 1912 (Legea N. Nițescu), când s-a creat, în cadrul Casei Centrale, o secție cooperativă⁵⁴. Legea din 1912 permitea înființarea cooperativelor formate din meseriași, asigurându-le o serie de avantaje care le facilitau activitatea, dar, ca și cea din 20 decembrie 1909/2 ianuarie 1910, ea neglija unele ramuri, neinserând referiri speciale decât în legătură cu cooperarea de producție și de credit⁵⁵.

Casa Centrală a Meseriilor, Creditului și Asigurărilor Muncitorești a dat astfel o atenție deosebită cooperativelor care se adresau meseriașilor, în calitatea lor de producători de bunuri: cooperativelor de producție în comun, de furnituri și celor pentru procurarea creditului necesar meseriașilor. Și era firesc să fie așa, căci legea din 27 ianuarie/9 februarie 1912 se ocupa de organizarea meseriilor, cu precădere de întărirea păturii micilor meseriași români și prea puțin de ocrotirea muncitorilor propriu-ziși, care nu intrau de drept în sfera ei⁵⁶. Faptul că prin aceste legi s-a impus un caracter strict profesional asociațiilor urbane, limitându-le la meseriași, a constituit însă o frână în calea dezvoltării cooperăției de orice fel. Astfel, cele dintâi bănci populare de tipul celor existente la sate, cu asocierea agricultorilor de la orașe, s-au constituit abia după promulgarea legii, pentru înființarea băncilor populare de meseriași și a cooperativelor de producție, consum, construcții și comerț, din 20 decembrie 1909/2 ianuarie 1910. În 1914 funcționau doar 99

⁵³ Vezi J. Kamil. *op. cit.*, p. 105. M. Mosandrei, *La coopération forestiere en Roumanie*, Paris, 1926, p. 83; V. N. Madgearu și Gr. Mladenatz, *op. cit.*, p. 12.

⁵⁴ Vezi Gr. Mladenatz, *op. cit.*, p. 628; Gr. Mladenatz, A. G. Galan, I. Tatos și M. V. Pienescu, *op. cit.*, p. 6371.

⁵⁵ C. I. Opreșcu, *op. cit.*, p. 500 și 510.

⁵⁶ V. N. Madgearu și Gr. Mladenatz, *op. cit.*, p. 12.

de bănci populare urbane, sub diferite denumiri, din care 47 erau plasate în București, restul de celelalte orașe mai importante ale țării, având împreună un capital social de 15.736.000 lei depuneri spre fructificare, aproape toate acestea desfășurând o activitate de finanțare cu scop de speculă, deosebindu-se în această privință foarte puțin de micile bănci comerciale⁵⁷. În același an, totalul cooperativelor urbane de orice fel se ridica la 140 de unități⁵⁸.

Până la primul război mondial, la băncile populare sătești un mare procent din capitalul social l-a reprezentat partea subscrisă de o minoritate dintre asociații unităților de credit agricol cooperatist, în timp ce majoritatea țăranilor dețineau sume mici, care aveau o pondere globală redusă în structura mijloacelor de lucru ale cooperativelor respective. Potrivit datelor statistice privitoare la anul 1910, cei 454.187 membri ai băncilor populare rurale posedau un capital social vărsat de 61.016.395 de lei. Asociații cu părți sociale vărsate de până la o mie de lei erau în număr de 442.480, procentual de 97,4% din totalul membrilor, aceștia deținând 37.648.621 lei, sau 61,71 % din capitalul social vărsat, timp în care un număr de 11.707 membri cu părți sociale mai mari de o mie de lei fiecare, reprezentând 2,57 % din numărul membrilor, posedau 23.367.774 lei, sau 38,39 % din capitalul social vărsat⁵⁹.

Datele statistice privitoare la structura părților sociale ale depozenților au fost constant utilizate, atât în epoca de referință, cât și în perioada regimului comunist, pentru a demonstra că băncile populare nu erau constituite pe principii de solidaritate și că de fapt, ele au reprezentat, chiar de la primele lor începuturi, instituții „capitaliste de credit”, mai precis spus bănci comerciale, în care puterea era deținută de burghezia satelor, de negustori sau chiar de moșieri⁶⁰. S-a afirmat în repetate rânduri că băncile populare au manifestat tendințe capitaliste, nu cooperatiste, cum le era destinația, că minoritatea societărilor urmăreau realizarea dividendelor, iar majoritatea membrilor doreau credite, că foștii cămătari ai satelor jucau un rol precumpănitor în bănci și în consiliile lor de administrație, prin ei prelevând spiritul capitalist, care urmărea obținerea unor dobânzi asupra capitalului⁶¹.

⁵⁷ Gr. Mladenatz, A. G. Galan, I. Tatos și M. V. Pienescu, *op. cit.*, p. 642.

⁵⁸ C. I. Oprescu, *op. cit.*, p. 495.

⁵⁹ C. Stere, *Scrieri*, f. 1., Editura Minerva, 1978, p. 554.

⁶⁰ Vezi C. Dobrogeanu-Gherea, *op. cit.*, p. 216-220; Șt. Zeletin, *Neoliberalismul*, București, 1927, 242-243; Z. Ornea, *op. cit.*, p. 230.

⁶¹ Vezi A. G. Galan, *Situația și activitatea băncilor populare orășenești în paralelă cu cele sătești*, în „Independența economică”, an. IV, 1921, nr. 1-2-3, p. 36.

Potrivit statutelor, cooperativele erau asociații de persoane și nu de capitaluri, ceea ce făcea ca, cel puțin în mod teoretic, posesorii unor capitaluri mai consistente să nu poată manifesta o influență nemijlocită asupra activității unităților⁶². În pofida unor îngrădiri de drept, pârghiile de conducere ale băncilor populare au fost concentrate aproape pretutindeni în mâinile unor elemente înstărite ale satelor. În condițiile insuficienței capitalului, captarea rezervelor burgheziei rurale de către băncile populare a fost o soluție pentru găsirea unor fonduri necesare finanțării țărănimii, care i-a avantajat pe cei mai înstăriți în asigurarea unui rol nu lipsit de importanță în viața cooperativelor de credit⁶³. În ceea ce privește imixtiunea moșierimii în activitatea băncilor populare, ea este greu de demonstrat, participarea marilor proprietari la capitalul cooperativelor de credit având mai mult un caracter simbolic.

Pe de altă parte, mulți contemporani, pornind de la analiza structurii intime a capitalului și a creditelor acordate de băncile populare, au afirmat că de aceste instituții nu se foloseau „adevărații țărani”, ci numai „bogătașii satelor”. Nici această din urmă aserțiune nu își găsește fundamentare în totalitatea ei. Analiza împrumuturilor distribuite relevă că de creditele băncilor populare au beneficiat circa o treime din familiile țărănești⁶⁴. Ori, pătura înstărită a sătenilor nu se ridica la un asemenea procent. Familiile cu proprietăți mijlocii din România, socotite între 10 și 50 de hectare, erau în număr de 36.318. Față de totalul țăranilor cu exploatări de la ½ ha până la 50 ha, de 957.257, ei reprezentau 3,79 %. Dacă luăm în calcul și pe cei circa 300.000 de proprietari agricoli, capi de familie, ponderea scade la 2,89 %⁶⁵. Acceptând că în rândul bogătașilor satelor mai pot fi incluși cărciumarii, cămătarii, învățătorii și preoții înstăriți, care stăpâneau suprafețe mai mici de 10 ha, aceștia împreună, nu ar spori cu mai mult de 1% ponderea celor avuți în structura socială a populației rurale din România acelor ani.

Cooperativele de credit au utilizat în activitatea lor de finanțare mijloace proprii de lucru (capital social și rezerve) și capital străin provenit din sumele înscrise în fondul *depuneri spre fructificare* sau din credite contractate de la federale, câteodată chiar de la bănci comerciale. Până la primul război

⁶² N. Ghiulea, *Asociațiile țărănești Formele, istoricul și rezultatele asociațiilor țărănești. Asociația țărănescă în România*, București, 1926, p. 160.

⁶³ C. I. Oprescu, *op. cit.*, p. 497.

⁶⁴ Pentru detalii vezi C. Stere, *op. cit.*, p. 553.

⁶⁵ Calculul nostru are la bază repartitia proprietății țărănești din 1905 (cf. G. D. Creangă, *Proprietatea rurală în România*, București, 1907, Tabelul 6 recapitulativ).

mondial, dividendele plătite de băncile populare la capital au fost, în medie, de 9% pe an, dobânda la *depunerile spre fructificare* a oscilat între 5 și 6 % pe an, în funcție de mai mulți factori, în principal de rezultatele obținute de fiecare asociație și de durata pe care se păstrau sumele în acest cont, iar dobânzile achitate pentru împrumuturile contractate de către bănci de la centrală la federale s-au ridicat, în medie, la 7% pe an⁶⁶.

Cooperativele de credit au reprezentat principala instituție care a procurat fondurile necesare gospodăriilor țărănești mici și mijlocii, finanțându-le cu împrumuturi pe termen scurt. De fapt, până la crearea *Casei Rurale*, prin legea din 4/17 aprilie 1908, țăranilor le-au fost accesibile, începând din 1882, *Casele de Credit Agricol Județene*, dar acestea au repartizat moșierilor cea mai mare parte din capitaluri, iar din 1893, când au fost desființate și înlocuite cu *Creditul Agricol*, până în 1907, când și-a încetat activitatea, cele distribuite de acestea⁶⁷. *Casa Rurală*, ca instituție bancară mixtă, cu capital de stat și privat, specializată în finanțarea țăranilor cu credite pe termen lung, de până la 50 de ani, a sprijinit o parte relativ redusă dintre sătenii care doreau să cumpere marile proprietăți oferite de moșieri spre vânzare⁶⁸. În fine, în baza legii din 25 februarie/10 martie 1915, organizației de credit țărănesc i s-a adăugat instituția de stat a *Caselor de Împrumut pe Gaj ale Agricultorilor*, organizate pe județe, care, însă, ca și *Casele de Credit Agricol Județene* și-au reorientat plasamentele cu predilecție spre marii proprietari, și, în anii participării României la primul război mondial, spre finanțarea operațiilor de colectare a cerealelor⁶⁹.

Pe lângă împrumuturile individuale distribuite sătenilor, băncile populare au finanțat o parte din obștile de arendare, mijlocind încheierea contractelor dintre obști și proprietarii care dădeau teren în arendă. Toate categoriile de împrumuturi se acordau pe termen scurt, de regulă de până la un an, în cele mai multe cazuri pentru nevoile imediate ale gospodăriei

⁶⁶ Vezi D. Șandru, *op. cit.*, p. 20.

⁶⁷ Pentru detalii legate de activitatea lor vezi C. Bardoși, *op. cit.*, p. 597; C. Kirițescu, *Politica de credit*, în *Enciclopedia României*, vol. IV, p. 543.

⁶⁸ Vezi D. Șandru, *Rolul "Casei rurale" în înființarea agriculturii românești*, în *Cercetări istorice, S.N.*, Iași, 1975, p. 205 și urm.

⁶⁹ Pentru detalii vezi V. I. Feraru, *Politica financiară*, în *Aspecte ale economiei românești*, Consiliul Superior Economic, 1939, p. 347; C. Bardoși, *op. cit.*, p. 598; V. Slăvescu, *op. cit.*, p. 240, 253-256; Banca Națională a României, *Legi - Statute. Dispozițiuni monetare. convențiuni financiare etc.*, București, 1939, p. 335; Arhivele Naționale Slatina, fond Banca de Împrumut pe Gaj a județului Olt, dos. 6/1915-1925, f. 34.

țărănești, iar dobânda încasată de la debitori a fost în medie, de 10%⁷⁰; dacă le raportăm la coeficientul de rentabilitate a agriculturii din perioada respectivă, ele rămâneau scumpe și, nu rareori, uzuale, întrucât, în anumiți ani, între cei doi factori se crea un raport defavorabil rentabilității agricole, ceea ce făcea ca întreprinzătorul să nu poată realiza un beneficiu de pe urma muncii sale⁷¹.

Pe ansamblu, pe lângă faptul că băncile populare au contribuit la o ieftinire a creditului agricol și, ca urmare, la o ameliorare a stării economice și sociale a multor familii de țărani, ele au îndeplinit un important rol educativ în lumea satelor. Cooperativele de credit și-au asumat diverse alte sarcini: crearea de asociații de diferite tipuri, luarea de moșii în arendă, formarea obștilor țărănești, achiziționarea unor mașini și unelte agricole, valorificarea surplusului de produse agricole ale membrilor lor, direct sau prin intermediul cooperativelor de consum ce depindeau de ele etc⁷². În felul acesta – observa Constantin Dobrogeanu-Gherea – țărănimia începe să se ocupe de afacerile ei, să le priceapă, și nu numai de afacerile fiecărui țaran în parte, ci de afacerile obștii țărănești, afacerile țărănimii, ale clasei și afacerile țării. Băncile populare deveneau, așadar, „un ferment de deșteptare, de luminare a țărănimii, de educare a ei cetățenească, de educare a ei în a se ocupa de afacerile sale și indirect de afacerile țării”⁷³.

Avântul înregistrat de băncile populare la începutul secolului a fost frânat de primul război mondial, perioadă în care cooperația de credit a cunoscut un ritm lent de dezvoltare în toate compartimentele⁷⁴. În acești ani are loc o diminuare pasivă a ponderii cooperativelor de credit în structura globală a cooperației, ca efect a încurajării de către guvern a asociațiilor de consum, pe care le-a folosit în operația de aprovizionare a satelor și la colectarea produselor agricole de la țărani. Astfel, dacă în

⁷⁰ Vezi A. G. Galan, *La ce trebuinți economice are a răspunde cooperația agricolă în România*, în *Pagini agrare și sociale*, an 1, 1924, nr. 3, p. 49; V. I. C. Brătianu, *Scrieri și cuvântări*, vol. 1, București, 1937, p. 383; Arhivele Naționale București, fond Ministerul Agriculturii și Domeniilor, Diverse, dos. 104/1911, f. 135, idem, Centrocoop, Oficiul Național al Cooperăției, dos. 2/1930-1934, f. 53.

⁷¹ D. Șandru, *Creditul agricol în România*, p. 21.

⁷² V. I. C. Brătianu, *op. cit.*, p. 381-382.

⁷³ C. Dobrogeanu-Gherea, *op. cit.*, p. 220-22. Aprecieri similare întâlnim și la alți autori: V. I. C. Brătianu, *op. cit.*, p. 401; N. Ghiulea, *Cooperația. Faptă. Idee. Doctrină*, p. 41.

⁷⁴ Detalii la G. Giurgea, *Situația României după război*, București, 1926, p. 60; C. I. Oprescu, *op. cit.*, p. 507; G. Ionescu-Șișești, *Siructure agraire et producțion agricole de la Roumanie*, Bucarest, 1924, p. 44.

1907 băncile populare din România reprezentau 90,8% din numărul cooperativelor de toate categoriile, în 1919 procentul scade la 59,2%⁷⁵. În pofida măsurilor luate de stat pentru încurajarea cooperativei de consum, aceasta a avut o activitate redusă, întrucât aprovizionarea cu diferite produse a continuat să se facă în special prin intermediul băncilor populare, care erau unități mult mai viabile și cu posibilități de plată mult mai lesnicioase. Rezultatul a fost acela că în cursul războiului multe din asociațiile de consum au dispărut, timp în care cooperativele de credit din localitățile respective le-au preluat sarcinile⁷⁶.

Legea din 29 martie/11 aprilie 1903 permitea băncilor populare și cooperativelor dintr-o regiune să se asocize în federații pentru asigurarea creditului și pentru înlesnirea operațiunilor lor⁷⁷. Dispoziția reflectă opinia unui grup relativ larg de persoane influente din conducerea Partidului Național Liberal, potrivit cărora prin crearea unor asociații cât mai puternice și federalizarea lor s-ar fi putut ameliora în mod substanțial starea economică a țărănimii române și asigura totodată independența financiară a băncilor populare.

În primul an, colaborarea Casei Centrale a Băncilor Populare Sătești cu unitățile afiliate a creat frunțașilor cooperației convingerea că noua instituție nu era altceva decât un instrument al statului menit să acapareze averea asociațiilor și chiar să le stânjenească activitatea. Acestea au fost principalele acuzații ale delegaților la cel dintâi congres al băncilor populare, care a avut loc la Focșani, la începutul anului 1904⁷⁸. Relațiile dintre centrală și cooperativele de credit nu au putut asigura atunci un climat favorabil ideii de federalizare, astfel că asocierea recomandată de legea din 1903 a rămas vreme de câțiva ani un deziderat al celor ce au sugerat-o.

Sușinătorii ei nu s-au descurajat însă. Cel mai perseverent s-a dovedit a fi primul director al Casei Centrale a Băncilor Populare Sătești, I. G. Duca. La congresele cooperației din 1905 și din 1906 al a încercat să convingă pe împuterniciții băncilor populare de necesitatea și utilitatea

---

⁷⁵ Pentru detalii vezi Arhivele Naționale București, fond Centrocoop, Oficiul Național al Cooperației, dos. 5/1930, f. 2-13; R. Lee Wolff, *op. cit.*, p. 172; Gr. Mladenatz, A. G. Galan, I. Tatos și M. V. Pienescu, *op. cit.*, p. 638; G. Ionescu-Șișești et N. Cornățianu, *La reforme agraire en Roumanie et ses conséquences*, Bucarest, 1937, p. 84.

⁷⁶ Vezi J. Kamil, *op. cit.*, p. 106.

⁷⁷ Vezi "Monitorul oficial", nr. 288 din 29 III 1903.

⁷⁸ V. I. C. Brătianu, *op. cit.* p. 222.

federalizării acestor mici asociații în uniuni, care ar fi asigurat – după opinia lui – mijlocul cel mai eficient pentru obținerea independenței financiare față de stat⁷⁹.. „Trebuie să faceți educație financiară a tuturor sătenilor. Numai atunci băncile vor fi puse pe temelii solide și ele vor putea rămâne neatinse de loviturile clevetirilor și cămătarilor și să luptați pentru federațiunea băncilor populare, pentru a obține o independență economică, fără a mai recurge la ajutorul Casei Centrale. Întăriți băncile populare care, singure vor desăvârși chestia creditului popular”⁸⁰ – declara Duca la cel de-al doilea congres al băncilor populare de la Bacău, din mai 1905. „Când băncile vor fi intrat în moravurile sătești și vor satisface nevoile de credit ale țăranilor – preciza același fruntaș liberal, la congresul următor, din septembrie 1906 – numai atunci se va putea ajunge la federalizarea lor, care e un ideal către care tindem în mișcarea băncilor populare, pe regiuni întâi, pe județe pe urmă, până să se federalizeze toate într-o singură centrală pentru țara întreagă și ca astfel să dispară cu desăvârșire aceea epitropie a statului ce se exercită astăzi”⁸¹.

Era o iluzie că în urma unirii mai multor bănci populare cu mijloace financiare modeste într-o federală s-ar fi satisfăcut cererile de capital ale țăranilor, fără a mai fi fost nevoie, de a se apela la alte surse, iar stările de lucruri de după constituirea federațiilor aveau să dovedească acestea. Federalizarea rămânea, oricum necesară, cel puțin pentru a asigura o mai strânsă legătură între unități și pentru găsirea unor posibilități mai lesnicioase de îndrumare a acestora.

Ca rezultat al propagandei oficiale patronată de centrală, care, începând din 1905, a ameliorat substanțial raporturile cu băncile populare, și a înțelegerii de către unii conducători ai cooperăției a adevăratului rost al unui organism intermediar între banca sătească și centrală din 1906 unitățile cooperative au început să se grupeze în federație. Cea dintâi, *Concordia* s-a constituit în 1906, în comuna Găiceana, județul Tecuci. Ea a avut ca inițiator și președinte pe memorandistul transilvănean Eugen Brote, care, în calitatea sa de agronom, exercita atunci funcția de procurator al moșiilor lui Dimitrie A. Sturdza, și a grupat societățile de credit popular din localitățile învecinate. Până în

⁷⁹ D. Șandru, I. Saizu, *I. G. Duca – coordonate economice*, în *Anuarul Institutului de Istorie și arheologie*, Iași, 1965, p. 294.

⁸⁰ *Apud* V. Gheorghe, V. Selten, *Viața și opera lui I. G. Duca*, București, 1935, p. 40.

⁸¹ *Ibidem*.

1912 s-au creat alte 11 federale cu structuri asemănătoare, iar în 1916 a apărut prima federală județeană, în județul Gorj⁸².

În timpul participării României la primul război mondial, când Casa Centrală a Băncilor Populare Sătești a jucat un rol din ce în ce mai important în aprovizionarea armatei și a populației civile, acestea a impulsionat constituirea federaledor județene, cu scop de a executa, cu ajutorul lor, în condiții multumitoare, sarcinile de colectare a produselor agricole, în special a cerealelor, și de aprovizionare a sătenilor cu bunuri de primă necesitate. În 1917, numărul federaledor a ajuns la 35, cifra fiind egală cu cea a județelor României din hotarele de până la Unire, cu 1.492 bănci asociate, iar în anul întregirii naționale la 45, cu 1.984 membri, din cele 2.965 de bănci populare existente⁸³. Sporul înregistrat în 1918, comparativ cu 1917, s-a datorat constituirii în unele județe a câte două federale și apariției unor federale cu profil special, la care erau asociate obștile de arendare, de cumpărare, cooperativele de consum, de aprovizionare ori cele de producție. În general, majoritatea federaledor aveau o compoziție mixtă, dar cea mai mare pondere a asociatelor lor era dată pretutindeni de băncile populare.

Federalele și-au limitat, de regulă, activitatea la colaborarea cu băncile populare și, într-o mai mică măsură, cu obștile de arendare și cu celelalte cooperative asociate lor. Mijloacele de lucru erau asigurate prin participarea cooperativelor cu părți sociale subscrise și vărsate la capitalul federaledor, prin crearea fondului *depuneri spre fructificare* și din credite obținute de la Casa Centrală a Băncilor Populare Sătești sau de la Banca Națională a României. Fiind create, în majoritatea lor, într-o perioadă puțin propice unei activități economice normale, federalele nu au posedat mijloace proprii de lucru însemnate, biziindu-se pe creditele Institutului Național de Emisiune sau ale centralei⁸⁴.

⁸² Pentru detalii vezi Gr. Mladenatz, A. G. Galan, I. Tatos și M. V. Pienescu, *op. cit.*, p. 646. Arhivele Naționale Botoșani, fond Prefectura județului Botoșani, dos. 152/1937, f. 28; idem, fond Prefectura județului Dorohoi, dos. 50/1935., f 15; Arhivele Naționale Pitești, fond Banca populară "Dorința", comuna Dobrești, județul Muscel, dos. 7/1925, f 1 și 3.

⁸³ Vezi D. Mitrany, *op. cit.*, p. 383 și 389; Gr. Mladenatz, A. G. Galan, I. Tatos și M. V. Pienescu, *op. cit.*, p. 647.

⁸⁴ De altfel, aproape toate s-au intitulat "federale de bănci populare". M. Constantinescu, *Politică economică aplicată*, vol. 2, *Agricultură, economie rurală, cooperatie*, București, 1943, p. 70.

Ca și Casa Centrală a Băncilor Populare Sătești, băncile federale distribuiau cooperativelor împrumuturi pe termen scurt și cu dobânzi de 7-7,5%. Toate categoriile de unități ale cooperăției – băncile populare, federale și centrala – remunerau capitalul cu 9% iar *drepturile spre fructificare* cu cel mult 6%⁸⁵. Deși principala sarcină a federaledor era aceea de a procura membrilor lor mijloace financiare în vederea creditării agricultorilor, după 1913 ele au început să participe la colectarea cerealelor, la organizarea exportului unor produse agricole și la aprovizionarea satelor cu mărfuri industriale și cu bunuri alimentare, aceste funcții deținând și după război, vreme de câțiva ani, prioritate în ansamblul activității lor, în dauna operațiilor de creditare a țăranilor⁸⁶.

În perioada participării României la primul război mondial, federaledor au devenit totalmente subordonate statului. În vederea afirmării autonome a cooperăției, în primăvara anului 1918 a luat ființă la Iași o *asociație a federaledor*, care a editat „Gazeta cooperativă” și a creat, cu concursul transilvăneanului Vasile C. Osvadă, imigrat în Moldova, un birou central al federaledor. Din inițiativa *asociației*, în acel an s-au organizat o serie de consfătuiri ale federaledor, la Bârlad, Roman și București, unde s-a subliniat necesitatea pregătirii cooperăției pentru organizarea ei pe baze autonome⁸⁷. Această doleanță căpătând viață, pentru o perioadă de numai câțiva ani, abia peste un deceniu, prin Codul cooperăției, din 12 iulie 1928.

Privită în ansamblu, cooperăția de credit din România, de la primele ei începuturi până la realizarea unității naționale a tuturor românilor, a contribuit într-o anumită măsură, nu însă în mod spectaculos, la o ameliorare a stării economice a populației rurale. În această perioadă au fost puse temeliele cooperăției rurale moderne din România, iar țăranimea s-a acomodat suficient de repede cu noul sistem de întrajutorare.

⁸⁵ Arhivele Naționale București, fond Centrocoop, Oficiul Național al Cooperăției, dos. 2/1930-1934, f. 53.

⁸⁶ Vezi C. I. Oprescu, *op. cit.*, p. 500; V. Slăvescu, *op. cit.*, p. 232; Arhivele Naționale București, fond Centrocoop, Obștile de arendare și cumpărare, dos. 53/1920, f. 10-11, 39 și urm.; Arhivele Naționale Vaslui, fond Federala “Luceafărul”, Huși, dos. 1/1916-1927, f. 1 și urm.

⁸⁷ Cf. Gr. Mladenatz, A. G. Galan, I. Tatos și M. V. Pienescu, *op. cit.*, p. 647. Acest birou a funcționat până la sfârșitul anului 1919.

LES BANQUES POPULAIRES EN ROUMANIE ENTRE LES DEUX GUERRES MONDIALES

Résumé

En Roumanie, comme dans tous les pays balkaniques, la plus commune forme de société coopérative a été la coopérative de crédit, censée fournir des facilités de crédit pour les paysans. Avant la IIe Guerre mondiale, par exemple, 46% des coopératives yougoslaves, 58% des bulgares et 73% des roumaines étaient de ce type, les banques populaires ayant des pourcentages similaires à ceux d'avant la I^e Guerre mondiale.

Après la formation de la Grande Roumanie, après la I^e Guerre mondiale, les lois qui gouvernaient les coopératives de l'Ancien Royaume ont été étendues, le 1er mars 1923, à celles qui avaient apparu dans les provinces sous les autres régimes. L'union du mouvement coopératif en une seule organisation d'Etat a été regardée comme une nouvelle preuve de l'intention de l'Etat de contrôler tout le mouvement. Le capital de quelques centrales était mixte, mais ces institutions n'avaient pas d'autonomie financière et administrative, puisqu'elles dépendaient de l'appui de la Banque Nationale et leur personnel était nommé par l'Etat.

Ces circonstances expliquent pourquoi en Roumanie il n'y a pas eu de véritable mouvement coopératif. Du point du nombre, le développement des sociétés coopératives a été assez rapide. Le nombre des banques populaires a connu une augmentation de 3747 en 1923, à 4679 en 1930. En même temps, le capital total des banques accrut de 478.915.625 à la fin de 1923, à 2.025.100.000 lei. Le fait que le capital et les dépôts à terme représentaient 59.8% du total des obligations démontre que les banques populaires fonctionnaient de leurs propres ressources. Pourtant, la protection de l'Etat n'a pas encouragé cet esprit d'entreprise et d'initiative qui aurait pu les consolider en tant que solution aux problèmes auxquels le mouvement se confrontait.

Le nombre total de ceux qui ont obtenu des emprunts en 1923 a été de 735.452 et s'est augmenté à 818.734 en décembre 1930. Mais le capital a été cher et il s'est manifesté les effets désastreux pendant les années de la grande dépression, lorsque les fermiers, surtout les paysans, n'ont plus été capables de liquider les dettes financières. Puisque pendant la crise économique, les producteurs ruraux n'ont plus eu la capacité de liquider leurs dettes et puisqu'ils se confrontaient au péril de se voir

dépossédés de leurs biens, le gouvernement a décidé de réduire les dettes agricoles à moitié par rapport à la valeur de celles-ci à la fin de l'année 1931, tout en accordant aux débiteurs le droit de liquider ces débits pendant 17 années, à un intérêt de 3%.

L'information statistique fournie par les organes centraux qui ont vérifié les organisations de crédit de Roumanie, concernant les nombreuses catégories d'investissements bancaires, indique des pourcentages qui diffèrent d'une année à l'autre, mais, en général, les différences ne sont pas trop significatives. Les banques populaires ont accordé en permanence des emprunts pour l'achat d'un nouvel inventaire, du terrain et, après la conversion des dettes agricoles, pour la production et la consommation. Les statistiques n'incluent aucune catégorie d'emprunt pour les investissements proprement-dits. Les crédits offerts pour l'achat de l'inventaire et pour le développement de la production ne tenaient pas compte de la technique censée à placer l'agriculture sur des bases intensives, dans le sens moderne du mot, parce que les conditions d'obtention de l'argent et les difficultés des petits cultivateurs qui devaient payer leurs débits étaient très défavorables.

Traduit par Coralia Costaş

ASPECTE PRIVIND ACTIVITATEA GENERALULUI ERNEST O. BALLIF

VIOLETA ONIȘORU

Apropierea noastră de personalitatea generalului Ernest Ballif s-a produs oarecum întâmplător. Cu prilejul reorganizării expoziției de bază a Muzeului de Istorie a Moldovei am descoperit mai multe obiecte donate de urmașii generalului Ballif, printre acestea numărându-se și mantaua pe care a purtat-o în timpul războiului reîntregirii din 1916-1919. Au urmat discuții cu descendenții săi din Iași și identificarea unui fond Ernest Ballif la Arhivele Naționale din Iași.

Motivația principală ce ne-a îndemnat să stăruim asupra acestui personaj istoric a fost generată însă de caracterul integru al generalului, un reper moral atât de necesar națiunii române și astăzi.

Ernest Ballif s-a născut la 22 octombrie 1871, la Paris. Tatăl său, Octave Ballif, căsătorit cu Amelie Catalan, era administratorul moșiei lui Petre P. Carp de la Țibănești, județul Vaslui. Aici a urmat tânărul Ernest ultimele clase ale școlii primare, după care, între 1883-1888 a studiat la Liceul Național din Iași, fără a obține rezultate deosebite.

Carierea sa militară debutează în 1893 odată cu absolvirea Școlii de ofițeri din București. Și-a completat studiile militare la Școala de aplicațiune a Cavaleriei și la cea cu profil identic de la Saumur, între 1900 și 1904. În același an reușește să intre la Școala Superioară de Război, fapt

*Octavie Gall,
soția lui Ernest Ballif*

care-i deschide perspectivele unei frumoase cariere militare¹.

Căpitan în 1905 la Regimentul 6 Roșiori, apoi la regimentele 8 și 7 Cavalerie, devine maior la Școala Superioară de Război începând cu 1 aprilie 1911. Un an mai târziu, Ernest Ballif va fi numit șeful de cabinet al ministrului de Război C. Hârjeu, prin înaltul decret nr. 4512², păstrându-și funcția și sub Ion I. C. Brătianu. În timpul primului război mondial este cooptat la Statul Major Regal, promovând de la gradul de locotenent colonel la cel de general de brigadă³. Cariera sa militară s-a încheiat odată cu trecerea în rezervă, la 1 mai 1920⁴.

Pentru Ernest Ballif, o primă luare de contact cu linia frontului s-a produs încă din 1913, în timpul expediției din Bulgaria, însoțindu-l pe ministrul de Război. Dar, fără îndoială, activitatea sa cea mai intensă s-a înregistrat între 1916 și 1919, datorându-se calității de adjutant al familiei regale. El s-a bucurat de prețuirea reginei Maria care își formase „o echipă bine organizată, compusă din generalul Ballif, maiorul Georgescu, Costescu de la Poliție și lacheul suveranei, Ion Macedon. Pe toți îi obișnuisem să fie aproape la fel de neobosiți ca mine. Timp de doi ani lungi și istovitori, acești patru bărbați au fost totdeauna gata la orice semn al meu, plini de răbdare și de credință”⁵.

**E. Ballif
în uniformă
de cavalerie**

¹ De mare folos ne-au fost datele biografice din studiul lui R. Rosetti, *Generalul Ernest Ballif*.

² Arhivele Militare Române (în continuare A.M.R.).

³ Astfel, la 10 mai 1915, prin Înalt Decret nr. 1320, E. Ballif era numit locotenent-colonel, la 1 noiembrie 1916, prin Înalt Decret nr. 3064 bis, era promovat colonel, iar la 1 septembrie 1917 devine general de brigadă prin Înaltul Decret nr. 549 cf. foii matricole de la A.M.R.

⁴ De notat că, la 1 ianuarie 1932, este înaintat la gradul de general de divizie în rezervă; A.M.R.

⁵ Însemnarea din 21 aprilie / 1 mai 1918, la Coțofănești, Maria, *Povestea vieții mele*, București, 1996, vol. III, p. 362.

De multe ori i s-au încredințat misiuni dificile și delicate - regele Ferdinand I-a trimis, în 1916, în Dobrogea în vederea organizării unei operațiuni militare pe Dunăre⁶, de unde s-a întors cu „o rea impresie”⁷. Regina Maria, la aflarea veștii că Bufta a fost bombardată, i-a încredințat lui Ballif misiunea salvării copiilor ei⁸.

Încrederea pe care i-a acordat-o regina a fost nelimitată și pe deplin meritată. În memoriile sale Maria subliniază că Ballif era „un neprețuit colaborator care îmi dădea uneori povețe greu de urmat în care nu încăpea nici un pic de milă. Uneori mă făcea să plâng, dar aveam puterea să-mi dau seama că trebuie să-l ascult și îi sunt recunoscătoare că nu a căutat să-mi ascundă adevărul”⁹.

Afirmația reginei Maria se confirmă dacă cercetăm numeroasele rapoarte pe care Ballif le-a redactat după misiunile încredințate. Un astfel de document este memoriul din 21 decembrie 1917 asupra vizitei la infirmeria Regimentului 12 Infanterie de la Călărași, județul Botoșani, în care realitatea este relatată cu multă corectitudine. Ballif vorbește despre mizeria și lipsa de igienă din infirmerie, despre epidemia de tifos exantematic și de lipsa de hrană a bolnavilor¹⁰.

În momentele grele din 1918, din timpul negocierii păcii de la Bufta, discuțiile cu Ballif i-au făcut de multe ori bine reginei, care avea încredere în cel ce-i spunea că „se poate îndura ce e de neîndurat”¹¹. La 5/18 martie, la Iași, Maria își nota:

„Azi dimineață am avut o lungă convorbire cu Ballif. El caută să mă împiedice de a-mi făuri în minte ideea unei plecări din țară; cel puțin nu acum și nici cu înverșunare și nici ca o manifestație. Poate că are dreptate. Să vedem!”¹².

Poziția intransigentă a lui Ballif a condus la includerea lui pe lista neagră a germanilor, alături de prințul Barbu Știrbey. De altfel, partea germană a încercat, fără succes, în 1918, să determine înlăturarea lui din preajma familiei regale¹³.

⁶ A. Marghiloman, *Note politice, 1897-1924*, București, 1928, p. 203.

⁷ *Ibidem*, vol. II, p. 200.

⁸ *Ibidem*, p. 276.

⁹ Maria, *op. cit.*, însemnări din 3 martie 1918.

¹⁰ Arhivele Naționale Istorice Centrale (A.N.I.C.), fond Casa Regală Ferdinand, dosar 7/1917.

¹¹ Maria, *op. cit.*, vol. III, p. 338.

¹² *Ibidem*, p. 340.

¹³ *Ibidem*, p. 356.

Generalul Ballif s-a implicat și într-o operațiune mai delicată, cea a readucerii în țară a prințului moștenitor Carol, refugiat la Odessa împreună cu marea sa dragoste, Zizi Lambrino. După „pertractări și amenințări”¹⁴, Ballif a reușit să-l convingă pe viitorul rege să revină în țară. Tot lui Ballif i-a revenit și misiunea de a-i transmite lui Carol plicul cu ordinul prin care era înștiințat că are de executat 75 de zile închisoare¹⁵.

Ca o confirmare a meritelor deosebite, Ballif a fost decorat cu înalte distincții încă înainte de încheierea războiului. Cea mai importantă dintre acestea a fost, fără îndoială, *Legiunea de onoare*, pe care i-a conferit-o însuși generalul Henri Berthelot, la 30 ianuarie/12 februarie 1918. Momentul este surprins și în memoriile reginei Maria:

„Într-o zi a venit la mine Berthelot și m-a întrebat dacă putea ca în fața mea să decoreze pe Ballif cu *Legiunea de onoare*. Primii cu bucurie, așa că Berthelot veni în odaia mea și decoră pe «colonelul meu de fier». Am fost toți trei adânc mișcați...”¹⁶.

La mai puțin de o lună, mai exact la 25 februarie/10 martie, generalul Ballif a mai primit o înaltă distincție, respectiv *Crucea Reginei Maria*. Încredințându-i-o personal, suverana i-a spus că „e o decorație pe care nu se va rușina s-o poarte”¹⁷.

O ultimă acțiune la care dorim să ne referim și în care a fost implicat generalul Ballif înainte de a trece în rezervă, în 1920, este legată de inițiativa colonelului Dumitrescu Toma privind aprovizionarea armatei cu echipamente, piese de harnașament și alimentele necesare unui efectiv de peste 400.000 de soldați¹⁸.

După retragerea din 1920, Ernest Ballif a rămas în preajma familiei regale, fiind adjutant onorific al lui Ferdinand și chiar șef al Casei Militare Regale în 1927. În paralel, el a fost desemnat administrator al Domeniilor Coroanei, ocupând totodată și alte poziții precum: președinte al Consiliului de Administrație al Societății Petroliere Concordia, membru al Consiliului de Administrație de la Reșița și la Creditul Carbonifer, în 1938.

¹⁴ I. Gh. Duca, *Memorii*, București, 1994, vol. II, p. 118.

¹⁵ Carol II, *Între datorie și pasiune*, București, 1995, vol. I, p. 48.

¹⁶ Maria, *op. cit.*, vol. III, p. 317-318.

¹⁷ *Ibidem*, p. 334.

¹⁸ Arhivele Naționale Iași (A.N.I.), fond Ballif, dosar 19/1919.

E. Ballif pe cupola Fundației Ferdinand, aflată în construcție

Subliniem și prezența lui Ballif în fruntea Consiliului Fundației „Regele Ferdinand”, cu începere de la 25 iunie 1930. Ca președinte, el s-a preocupat de finalizarea construcției, care adăpostește astăzi Biblioteca Centrală Universitară din Iași¹⁹. Au existat momente controversate, cum ar fi aspectul exterior al cupolei, privitor la care A. C. Cuza îl sfătuia pe Ballif să nu monteze statuile domnitorilor de jur-împrejurul acesteia pentru că ar fi fost o eroare²⁰ (nu ar fi fost pusă în valoare).

În acest interval, Ballif a avut prilejul să cunoască magnați ai epocii, fie în sfera lui de lucru, fie în activități recreative precum hipismul²¹ ori vânătoarea, pe care obișnuia să o conducă cu multă dibăcie. Despre Nicolae Malaxa spunea că „este un hoț de drumul mare care a cumpărat pe toți afară de dânsul (de Ballif – n.n.) și este atotputernic”²².

¹⁹ A.N.I.C., fond Casa Regală Carol II, probleme interne, dosar 36/1930.

²⁰ Biblioteca Academiei Române (B.A.R.), fond Corespondență, S 10/DXLVIII.

²¹ De exemplu, arhivele menționează participarea generalului Ballif la Campionatul calului de arme din 15-17 august 1938 de la Constanța, competiție aflată sub președinția regelui Carol II; A.M.R., fond Casa militară regală, rola II, 22.316, cadrul 4, f. 144.

²² R. Rosetti, *Pagini de jurnal*, București, 1999, p. 43-44.

**2 august 1934, E. Ballif la vânătoare,
împreună cu Malaxa, lt. col. Gall, col. Babeyca și alții**

L-a cunoscut și pe Max Auschnitt, fiind implicat ca martor într-un proces din februarie 1940. Pentru a nu depune mărturie, Ballif este trimis de regele Carol II în străinătate. Motivul îl aflăm din memoriile lui Radu Rosetti:

„(Ballif) a fost chemat la Urdăreanu care i-a comunicat că regele nu dorește să depună favorabil lui Auschnitt. Ballif a răspuns că nu poate spune decât adevărul. Atunci a fost trimis la Trieste”²³.

Ballif și-a petrecut și ultimii ani din viață în preajma tronului. Din 12 august 1936 el este numit Mareșalul Curții Regale, demnitate din care va fi înlocuit din martie 1937 de Ernest Urdăreanu²⁴, cu care a și intrat în conflict. Contemporanii au surprins poziția demnă a lui Ballif din momentul în care regele a dorit să-l consulte în privința succesorului:

²³ *Ibidem*.

²⁴ A.N.I.C., fond Casa Regală II, dosar 159/19936, f. 40-41.

„Bătrânul general nu se sfii să răspundă:

- După câte știu, alegerea s-a și făcut, iar orice aș spune n-aș putea schimba ceva.

- Ba nu! I s-a replicat. Vreau să cunosc părerea dumitale asupra lui Urdăreanu. Nu-i așa că e un element excelent? (...)

- Cunosc pe acest ofițer și îl socotesc un element desfrânat și nepregătit, care nu poate decât să compromită încrederea ce i se acordă”²⁵.

După acest episod, Carol II a avut totuși tăria să-l păstreze pe Ballif în preajmă, numindu-l în Consiliul de Coroană înființat la 30 martie 1938. Acceptul lui Ballif nu trebuie explicat prin dorința de a accede la funcții și demnități, ci trebuie înțeles ca „o datorie sacră, aproape mistică”²⁶ pe care o avea față de Tron.

Consilier regal fiind, Ballif a fost în miezul evenimentelor fierbinți din anii 1939-1940. Astfel, după asasinarea premierului Armand Călinescu, la 21 septembrie 1939, Carol II era pus într-o situație grea și delicată, neștiind cu cine să-l înlocuiască:

„Ne-am gândit, la început, la unul din consilierii regali sau la un general activ și numele asupra căruia ne-am oprit a fost Ballif”²⁷.

La consiliul care a avut loc la ora 16, după ce în prealabil toți au căzut de acord asupra lui Ballif, în urma intervenției lui Victor Iamandi și a altor consilieri s-a ajuns la formula cunoscută cu generalul Gheorghe Argeșeanu.

Un alt moment tragic, ultimatumul sovietic din iunie 1940, a generat vii discuții în Consiliul de Coroană. Părerea lui Ballif a fost similară cu cea a majorității, respectiv acceptarea notei Kremlinului²⁸.

Epilogul regimului de autoritate a lui Carol II, respectiv abdicarea, îl are în prim plan și pe Ballif. Suveranul a dorit să cunoască și părerea aceluia pe care-i considera cu adevărat credincioși:

„În primul rând l-am chemat pe Ballif care era cel mai vechi și cinstit servitor al Casei - atitudinea lui a fost curioasă, n-a zis nici da, nici nu, dar astăzi, el care a fost atât de energic, este, hotărât, contra violențelor și fără violență nu se poate zice nu”²⁹.

²⁵ I. Sângiorgiu, *Amintiri despre Ballif*.

²⁶ *Ibidem*.

²⁷ Carol II, *op. cit.*, vol. II., p. 5.

²⁸ *Idem*, p. 200-203.

²⁹ *Ibidem*, p. 257. Vezi și Paul, *Carol al II-lea, rege al României*, București, 1991, p. 209.

Desigur, multe episoade din viața „pesimistului conștiincios” ar merita încă reliefate. Între acestea, amintim doar fidelitatea cu care a însoțit-o pe regina Maria în ultimii ani, pe drumul suferinței, la Merano și Dresda.

Prețuirea pe care i-au arătat-o contemporanii lui Ballif a ieșit pregnant în evidență la moartea sa, în februarie 1941, survenită în urma unui cancer la stomac. S-au scris și rostit atunci multe cuvinte frumoase, între care cele ale dr. I. Botez se pot constitui într-o concluzie a intervenției noastre:

„În fața furtunilor a stat și nimic nu l-a îndoit de la suprema țință a vieții sale: datoria împlinită...

Era brațul neclintit, mintea luminată, voința de fier, pusă în slujba neamului...Cinstea lui trecuse în legendă...”³⁰.

ASPECTS OF GENERAL ERNEST O. BALLIF'S ACTIVITY

Abstract

Although Radu Rosetti dedicates very large biographical to general Ernest O. Ballif, I consider that there are numerous aspects of his activity which have remained less known. Our study relied, mostly, on archive information Radu Rosetti didn't have access to.

Always present near the King family as a deputy, and later, as a counsellor, Ballif took part at the most important political events between 1916-1940.

Even in the economic area, the active and disciplined character of the “iron general” will come to light when he administrates the kingdom Domains or when he becomes a member of the Council of Administration of U.D.R.

Also, I looked for the way in which his contemporaries perceived the general Balliff's personality, appreciating the multiple qualities and regretting his disappearance in a difficult moment of the national history.

---

³⁰ I. Botez, *La moartea generalului adjutant Ernest Ballif*, în „Moldova”, 16-II-1941.

ROMÂNIA ȘI EMIGRAȚIA MAGHIARĂ DE LA VIENA (1921-1923) - UN DOCUMENT ȘI CÂTEVA OBSERVAȚII

LUCIAN LEUȘTEAN

Perioada 1918-1923 a fost una de mare tensiune în relațiile româno-maghiare, în condițiile finalului primului război mondial, ale prăbușirii structurilor Imperiului austro-ungar, ale unirii Transilvaniei și Banatului cu România, ale confruntărilor directe dintre români și unguri din primăvara și vara anului 1919, ale ocupației unei părți semnificative a Ungariei (august 1919-martie 1920) și ale semnării tratatului de la Trianon, la 4 iunie 1920.

Confruntarea româno-maghiară s-a plăsat pe mai multe planuri: militar, politic, diplomatic, economic, propagandistic și, nu în ultimul rând, în domeniul acțiunilor de spionaj. Multe dintre etapele acestei dispute pe viață și pe moarte au fost adjudecate de către partea română, care a beneficiat de o serie întregă de avantaje; sau, dacă privim lucrurile din cealaltă direcție, maghiarii au fost nevoiți adeseori să suporte înfrângeri datorită, în primul rând, unor dificultăți și handicapuri care nu au putut fi depășite.

România, în pofida avaturilor procesului care condus la această finalitate¹, se găsea în tabăra învingătoare la finalul primului război mondial, ceea ce de la început i-a conferit un statut aparte de care nu a ezitat nici o clipă să uzeze. Statul român a avut la dispoziție o armată, care, deși în curs de reorganizare, a reprezentat un factor adesea decisiv în acea atmosferă agitată din primii ani postbelici². România a mai beneficiat de o continuitate de regim politic, care, în ciuda problemelor inerente introducerii sistemului votului universal, i-a oferit acea stabilitate atât de necesară în momentele de cumpănă ale unei țări. Și, în

---

¹ I. Calafeteanu, *Recunoașterea statutului de aliat al României de către marile puteri în ajunul Conferinței de pace de la Paris*, în "Revista arhivelor", anul LV, vol. XL, nr.3/1978, p. 277-287.

² D. Preda, V. Alexandrescu, C. Prodan, *În apărarea României Mari. Campania armatei române din 1918-1919*, București, 1994, *passim*.

sfârșit, dar nu în cele din urmă, statul român a avut în frunte câțiva lideri remarcabili, din rândul cărora se detașează cu prisosință Ion I. C. Brătianu, cel care, la putere sau în opoziție, a dominat scena politică românească și a condus, dovedind un pragmatism excepțional, și politica externă a României³.

De cealaltă parte, în toate domeniile unde românii au excelat, maghiarii au întâmpinat mari dificultăți. Ungaria se afla în tabăra învinsă în prima conflagrație mondială⁴, statut care s-a dovedit de o importanță capitală vreme de câțiva ani. Armata maghiară, demobilizată într-un acces de pacifism în toamna lui 1918⁵, n-a mai putut fi refăcută în mod corespunzător pentru a rezista la confruntările din 1919. Regimul de guvernământ din Ungaria a suferit modificări esențiale în 1918-1919 - este vorba de așa-numita "revoluție a crizantemelor" de la sfârșitul lunii octombrie 1918, care l-a propulsat în centrul scenei politice maghiare pe contele Mihály Károlyi, cel care a încercat să introducă democrația în Ungaria, dar care a eșuat pentru că societatea maghiară nu era încă pregătită pentru o asemenea transformare radicală și în special datorită pierderilor teritoriale pe care Ungaria le-a suferit în acea perioadă în favoarea Cehoslovaciei, Austriei, Regatului Sârbilor, Croaților și Slovenilor și mai ales a României⁶. Károlyi a trebuit să lase locul unui regim plasat și mai la stânga spectrului politic⁷, ceva ce este cunoscut sub numele de Republica Sfaturilor din Ungaria, organism în cadrul căruia rolul hotărâtor a fost deținut de către bolșevicul Béla Kun, deși calitatea sa oficială era doar cea de comisar al poporului pentru afacerile externe. Și Kun a dat greș tot datorită eșecurilor militare și politice pe plan extern: înfrângerile în fața românilor și imposibilitatea de a obține sprijin concret din partea bolșevicilor din Rusia sau Ucraina⁸. În sfârșit, regimul Horthy, impus în toamna lui 1919, dar consolidat

³ S. D. Spector, *România la Conferința de pace de la Paris, Diplomația lui Ion I. C. Brătianu*, Iași, 1995, p. 302-303.

⁴ H. Nicolson, *Peacemaking 1919*, London, 1965, p. 117-118.

⁵ P. Șeicaru, *România în Marele Război*, București, 1994, p. 367.

⁶ Z. L. Nagy, *The Hungarian Democratic Republic and the Paris Peace Conference, 1918-1919*, în *War and Society in East Central Europe*, vol. XX, *Revolutions and Interventions in Hungary and Its Neighbor States, 1918-1919*, New York, 1988, p. 272.

⁷ T. Hajdu, *A Contribution to the History of the Proclamation of the Hungarian Republic of Councils in 1919*, în "Acta Historica Academiae Scientiarum Hungaricae", Tomus XIX, nr.1-2/1973, p. 79-82.

⁸ Vezi M. Ormos, *The Foreign Policy of the Hungarian Soviet Republic*, în *War and Society ...*, vol. XX, p. 357-365.

abia după ianuarie 1920, avea să aducă cu sine "Teroarea Albă" pe plan intern și relații extrem de tensionate cu vecinii⁹, potențate de încercările de restaurație habsburgică și de diverse acțiuni revizioniste și iredentiste.

Semnarea tratatului de la Trianon, la 4 iunie 1920, și ratificarea acestuia de către Parlamentul maghiar în toamna aceluiași an¹⁰ nu au dus la o normalizare a relațiilor cu vecinii¹¹, ci doar la transformarea confruntărilor directe, deschise, în ceea ce am putea numi un "război rece".

Una dintre consecințele - care prezintă interes din perspectiva textului nostru - ale instaurării regimului Horthy a fost aceea că mulți dintre membrii de frunte ai guvernărilor anterioare au fost obligați să emigreze pentru a nu fi obligați să suporte rigorile așa-numitei "contrarevoluții". Unii au plecat direct în Rusia sovietică, luptând inițial alături de Armata Roșie și apoi activând în cadrul Cominternului. Este cazul lui Béla Kun, care a murit în una din "epurărilor" staliniste din anii '30¹². Alții s-au refugiat în România, nu pentru a se stabili în această țară, ci doar pentru a o tranzita în drumurile lor spre Rusia sau spre Europa centrală sau apuseană.

Însă cei mai mulți dintre conducătorii maghiari din perioada noiembrie 1918-august 1919 au plecat la Viena, unde o bună parte a lor a rămas vreme de câțiva ani. Măreața capitală a Monarhiei bicefale, acum o mult prea impozantă capitală a minusculului și instabilului stat austriac, a fost o gazdă bună pentru refugiații maghiari de stânga. În 1919 și de-a lungul anilor '20 guvernul Austriei a aparținut unor coaliții alcătuite din social-democrați și social-creștini, funcția de cancelar revenind în prima fază puternicului Partid Social-Democrat prin intermediul lui Karl Renner (martie 1919-iunie 1920), iar apoi celeilalte componente a coaliției, Partidul Social-Creștin, prin Michael Mayr (iunie 1920-iunie 1921), Johann Schober (iunie 1921-mai 1922) și Ignaz Seipel (mai 1922-decembrie 1924)¹³.

În aceste condiții, socialiștii, radicalii și comuniștii moderați maghiari au găsit la Viena locul potrivit de unde puteau lupta împotriva regimului

⁹ G. Juhász, *Hungarian Foreign Policy, 1919-1945*, Budapest, 1979, p. 35-40.

¹⁰ V. Moisuc, *Tratatul de la Trianon - consacrare internațională a legitimității unirii Transilvaniei cu România*, în "Anale de istorie", XXII, nr. 3/1976, p. 44-57.

¹¹ Vezi V. F. Dobrinescu, *România și Ungaria de la Trianon la Paris (1920-1947). Bătălia diplomatică pentru Transilvania*, f.l., 1996, p. 37-52.

¹² *Encyclopaedia Judaica*, vol. 10, Jerusalem, 1978, p. 1291.

¹³ Vezi E. Zöllner, *Istoria Austriei de la începuturi până în prezent*, ed. a VIII-a, vol. II, București, 1997, p. 620-623.

horthyst și puteau spera să se întoarcă în patrie. De altfel, Viena anilor '20 a fost și unul dintre centrele importante ale activităților Internaționalei a III-a comuniste, unul dintre locurile pe unde tranzita influența bolșevică moscovită spre Europa centrală și răsăriteană¹⁴. În consecință, capitala austriacă a devenit un teren de acțiune și pentru nenumăratele servicii secrete interesate de acțiunile stângii și ale extremei stângi internaționale.

Nici serviciile secrete românești nu au făcut excepție de la această regulă, acțiunile emigrației maghiare de la Viena trezindu-le un interes evident. O confirmare a acestui interes am descoperit-o în Arhiva Ministerului Afacerilor Externe din București, sub forma unui material de aproximativ 20 de pagini¹⁵. Inedit după cunoștința noastră, acest text cuprinde nouă (9) note informative despre nouă personalități marcante din rândurile ungarilor de la Viena, o listă cu principalele publicații de limbă maghiară ce apăreau în capitala Austriei și un fragment concludiv despre emigrația maghiară și eventuale posibilități de colaborare cu aceasta. Nu sunt precizate numele agenților sau diplomaților care au furnizat informațiile și nici acelea ale celor care au realizat sinteza.

Documentul nu este datat, dar, din textul propriu-zis, reiese destul de clar că a fost realizat în perioada de la sfârșitul lunii martie și începutul lui aprilie 1921. Era de altfel o operațiune de rutină, care intra în atribuțiile de bază ale Direcției Poliției și Siguranței Generale din cadrul Ministerului de Interne, mii de asemenea acte putând fi găsite în arhivele principalelor instituții ale țării. De obicei, asemenea sinteze informative, dacă conțineau referințe la chestiuni externe, aveau un caracter strict secret, purtau semnătura lui Romulus Voinescu, secretar de stat în Ministerul de Interne, și cea a lui Eugen Cristescu, director general în același minister, și erau adresate Regelui, președintelui Consiliului de miniștri și ministrului afacerilor externe¹⁶.

Din lectura acestui document se pot extrage câteva observații pe care le considerăm interesante. Dintre cele nouă personalități de frunte ale emigrației maghiare de stânga de la Viena, doar una - Garbai Sándor - reprezenta etnia majoritară din Ungaria. Ceilalți opt lideri din emigrație erau fie evrei (cinci dintre ei), fie maghiari de origine germană (doi) sau

¹⁴ Comuniștii maghiari de la Viena era sub ascultarea secției vieneze a Cominternului (A.M.A.E., *Fond Dosare speciale*, 71/1923 - Ungaria, U11, vol. 92/6, f. 3).

¹⁵ A.M.A.E., *Fond 71/ 1920-1944*, Ungaria, Relații cu România, 1919-1929, vol. 84, f. 5-25.

¹⁶ Vezi, spre exemplu, A.M.A.E., *Fond Dosare speciale*, 71/1923 - Ungaria, U11, vol. 92/6, f. 4.

slovacă (unul). Este, probabil, un indiciu al apetenței - naturale, de altfel - a minoritarilor și perifericilor din punct de vedere etnic pentru ideologiile de stânga.

Se mai poate observa faptul că, exceptându-l pe Hirossik Lajos (un social-democrat extremist, trecut ulterior la comuniști), ceilalți opt fuseseră personajele cheie în cadrul Comitetului executiv al Consiliului Național Maghiar, organismul care a preluat puterea în Ungaria la 31 octombrie 1918 și a deținut-o până la 21 martie 1919. De altfel, șapte persoane din totalul de nouă aveau vârste foarte apropiate (date de naștere între 1875 și 1880), ceea ce ar putea sugera un anumit suport “de generație” pentru acțiunea lor comună. De asemenea, toți nouă dețineuseră funcții ministeriale în cele trei cabinete care s-au succedat în Ungaria până la instaurarea așa-numitei “contrarevoluții”: M. Károlyi (31 octombrie 1918-11 ianuarie 1919), D. Berinkey (18 ianuarie-20 martie 1919) și S. Garbai-B. Kun (21 martie-1 august 1919). Toți nouă se aflau în relații prea puțin amicale cu regimul horthyst, unul dintre inamicii României. Din nou cu excepția lui Hirossik, ceilalți erau de stânga, dar nu se supuneau rigorilor colaborării cu Internaționala a III-a; cu alte cuvinte, nu ascultau de ordinele Moscovei, fapt ce nu putea decât să fie privit cu simpatie la București.

Inițial, în toamna lui 1918, acești oameni politici de stânga din Ungaria, reuniți sub sigla Consiliului Național Maghiar, reprezentau, în principal, trei orientări politice: M. Lovászy și L. Hatvany erau apropiați de așa-numitul “partid Károlyi” (denumirea oficială era “Partidul ‘48 și al Independenței”), O. Jászi și P. Szende făceau parte din Partidul Radical Burghez, iar S. Garbai, Z. Kunfi, E. Garami și V. Böhm erau social-democrați. Acum, în momentul martie-aprilie 1921, când toți acești oameni se aflau la Viena, s-a produs o subtilă redistribuire a “afinităților electivă”: Jászi și Szende rămăseseră împreună, așa cum se întâmplase și cu trio-ul Garbai-Kunfi-Böhm, iar ceilalți trei (Hatvany, Lovászy și Garami) s-au regrupat alături de ziarul “A Jövö”.

Din punctul de vedere al autorităților românești, criteriul utilizat pentru caracterizarea acestor emigranți politici maghiari de la Viena a fost cel al tipului de concepție națională promovat de cele trei minigrupuri amintite mai sus. Cu alte cuvinte, românii erau interesați de acel grup care avea sentimentele naționale cel mai puțin accentuate, fără a fi însă comunist, deci aservit Moscovei. Privind emigrația maghiară de

la Viena doar din această perspectivă, numai grupul Garbai-Kunfi-Böhm prezenta un anumit interes pentru autoritățile românești.

Nu cunoaștem în ce măsură acest interes și-a găsit vreo materializare în perioada următoare. Cert este că Ministerul Afacerilor Străine a fost informat, tot de către Direcțiunea Poliției și Siguranței Generale din cadrul Ministerului de Interne, și în septembrie 1922 despre activitățile emigrației maghiare de la Viena¹⁷. Ulterior, în 1923, emigrația maghiară vieneză ia inițiativa trimiterii unui memoriu către autoritățile din Regatul sârbo-croato-sloven, document în care se exprima dorința realizării “unui front unic al tuturor grupurilor existente în emigrație” și se solicita asistență în lupta împotriva regimului horthyst¹⁸. Iugoslavii au informat și Ministerul român al Afacerilor Străine despre dorințele maghiarilor¹⁹. Rezoluția pusă pe actul respectiv de I. G. Duca, ministrul român de externe, este într-un totuși revelatoare pentru poziția guvernului român: “S-a comunicat Ministrului Serbiei că noi nu credem oportun a ne amesteca în momentul de față în afacerile interne ale Ungariei, dar că suntem gata oricând a ajuta, *precum am și făcut-o* (subl. ns. - L. L.), acțiunea acelor emigranți unguri a căror tendință de acțiune concordă cu interesele tuturor statelor succesoare ale Monarhiei”²⁰. Deși reprezintă dovezi indirecte, considerăm că documentul pe care îl prezentăm mai jos și rezoluția lui Duca din mai 1923 ne-ar putea face să credem că statul român a oferit asistență unor socialiști unguri de la Viena, în speranța că vor produce mai multe “bătăi de cap” autorităților de la Budapesta.

[f. 5-7]²¹

Ad I. 1, a.,

Dr. Oscar Iaszi²².

Maghiar, calvin (bunicul său a fost jidan²³, medic legist al orașului Debrețin), 45 ani.

¹⁷ *Ibidem*, f. 2-5.

¹⁸ *Ibidem*, f. 9-10.

¹⁹ *Ibidem*, f. 8.

²⁰ *Ibidem*.

²¹ Fila 5; toate notele de subsol și parantezele drepte ne aparțin (L.L.).

²² J. ●szkár (1875-1957); toate accentele puse pe cuvintele din limba maghiară ne aparțin (L. L.).

²³ Utilizarea peiorativului “jidan” indică atitudinea prea puțin binevoitoare a realizatorilor acestei sinteze informative față de evrei, identificați ca fiind purtătorii molimei bolșevice și ai pernicioaselor idei stângiste.

Francmason progresist (în Ungaria erau și sunt și loje francmasonice cu membrii reacționari - marii proprietari și capitaliștii de la orașe - și șoviniști).

Doctor în științe politice, fost docent la Sociologie, la Universitatea din Cluj. Unul din cei mai de seamă publiciști ai Ungariei, savant sociolog cu renume european. A combătut reacționarismul și șovinismul maghiar. Întemeietorul și conducătorul până la plecarea sa din Maghiaria²⁴ (Martie 1919) a "Societății Sociologice" ("Társadalomtudományi Társaság"). Întemeietorul și directorul revistei lunare "Huszadik Század" ("Secolul XX"), organ politic și sociologic, renumit în întregul continent. Fost colaborator mai mulți ani al ziarului "Világ" ("Lumea", organ suauținut pe atunci de către loja francmasonică progresistă "Eötvös"), în care publica în fiecare duminică câte un articol de fond.

În februarie 1914, înființează partidul politic numit "Partidul Radical Burghez"²⁵. În programul acestuia, "pentru a se putea face o administrație mai bună", cere o arondare a județelor "mai corespunzătoare raporturilor etnografice". Mai cere o colonizare a elementului maghiar prin ținuturile naționalităților în așa condiții, ca "și populația locală să poată obține pământ". Acestea sunt așa numitele "drepturi naționale", în schimbul cărora D-l laszi²⁶ cere acum federalizarea României.

În anul 1915, pentru a scăpa de armată, se constituie corespondent de război al ziarului "Világ" și, în corespondențele sale, pledează pentru "Mitteleuropa", ca "zid de apărare al civilizației contra puhoiului rusesc".

În octombrie 1918 [devine] ministru al naționalităților în guvernul contelui Károlyi²⁷. Membru al delegației maghiare, care s-a prezentat generalului Franchet d'Esperey la Belgrad²⁸.

²⁴ Ungaria

²⁵ Vezi A. Siklós, *Revolution in Hungary and the Dissolution of the Multinational State, 1918*, Budapest, 1988, p. 18-19.

²⁶ Jászi

²⁷ La 31 octombrie 1918, așa-numita "revoluție a crizantemelor" a adus la putere un guvern reprezentând Consiliul Național Maghiar, organism alcătuit din forțe "progresiste", cât mai puțin compromise prin colaborarea cu "Vechiul Regim" vinovat de participarea, alături de partea perdantă, la primul război mondial. Prim-ministru a fost numit contele Mihály Károlyi (1875-1955), personalitate care părea a fi simpatizată de marile puteri învingătoare, datorită atitudinii sale din timpul războiului. Evoluția evenimentelor nu a confirmat această speranță a maghiarilor, Károlyi demisionând la 11 ianuarie 1919, pentru a deveni președinte al Republicii Ungare. Premier a fost numit Dénes Brinkey, noul guvern începând-și activitatea la

În 17 decembrie 1918 se prezintă la dânsul delegația secuilor din Ardeal (compusă din: contele Majláth, episcop romano-catolic de Alba-Iulia; baronul Szentkereszty, fost președinte al Curții de Apel din Oradea, fost președinte al Tribunalului în procesul “Memorandului”; un preot armean cu numele Feher și un anumit Biro Bálázs, avocat în Cluj) și-l anunță că vrea să proclame republica săcuiască. Iaszi dă afară delegația.

La începutul anului 1919 se retrage din guvern²⁹.

Combate intenția contelui Károlyi de a încerca șantajarea statelor învingătoare prin amenințarea cu bolșevismul.

După introducerea regimului bolșevic în Maghiaria, emigrează în Viena. Aici sub durata regimului bolșevic se menține în pasivitate. Însă după venirea lui Horthy organizează contra acestuia o campanie europeană.

Prin noiembrie 1920 vine în România, unde face vizită la toți bărbații politici de seamă (Iorga, Brătianu, Take Ionescu, I. Mihalache, Vaida, Maniu, etc.), dă interviuri prin ziare (“Luptătorul”), pretinzând federalizarea României după sistemul elvețian³⁰, adică acordarea autonomiei politice teritoriale maghiarilor din România.

Atât el, cât și anturajul lui se plânge că 1/ “Armata Română a creat regimul lui Horthy, pe care îl sprijinește și acum”³¹, 2/ Dinastia

18 ianuarie 1919; existența acestui cabinet a durat două luni de zile, până la instaurarea Republicii Sfaturilor din Ungaria, la 21 martie 1919, experiment care a funcționat 133 de zile (până la 1 august 1919) și a fost controlat de către bolșevicul Béla Kun. Cele nouă persoane descrise în această sinteză informativă au deținut diverse funcții în cadrul celor trei administrații: Károlyi, Berinkey și Kun.

²⁸ Despre negocierile de la Belgrad, care au condus la semnarea convenției de armistițiu din 13 noiembrie 1918, vezi Bogdan Krizman, *The Belgrad Armistice of 13 November 1918*, în “The Slavonic and East European Review”, vol. XLVIII, no. 110/1970, p. 67-87.

²⁹ Jászi nu a mai făcut parte din guvernul Berinkey (ianuarie-martie 1919): în momentul respectiv, în condițiile unei restrângeri teritoriale drastice, statul maghiar aproape că nu mai avea minorități, deci nu se mai justifica existența unui ministru al naționalităților.

³⁰ Despre viziunea lui Oszkár Jászi privitoare la organizarea cantonală a Ungariei, vezi Z. K. Lengyel, “*Östliche Schweiz*” und *Siebenbürgen 1918/1919. Aus der Geschichte der ungarischen Alternativvorstellungen zu großrumänischen Staatidee*, în “Siebenbürgische Semesterblätter”, München, 6, 3/1992, p. 111-113; Ö. Zobel, *Ungarn Gesellschaft und Staat bei Oszkár Jászi*, în “Ungarn Jahrbuch”, München, 3/1971, p. 170.

³¹ Falsitatea acuzației că românii au contribuit la reinstaurarea unui regim “reacționar” în Ungaria a fost demonstrată în E. S. Balogh, *Romanian and Allied Involvement in the Hungarian Coup d’Etat of 1919*, în “East European Quarterly”, vol. IX, no. 3/1975, p. 297-314.

Română, cu deosebire Regina, este principala protectoare a Habsburgilor³², pentru a-i aduce pe tronul Maghiariei.

În martie 1921 pleacă prin Italia (unde se întâlnește cu contele Károlyi și cu preotul Hock János³³, intimul acestuia) în America, “pentru a face propagandă printre maghiarii de acolo și a-i organiza contra lui Horthy”.

În București (noiembrie 1919) și-a exprimat intenția de a se stabili în Ardeal “pentru a-i determina pe maghiari să abandoneze pasivitatea și pentru a-i organiza la lupta politică”.

La finele anului 1920 scoate în Viena cartea “Magyar Kálvária, Magyar Feltámadás” (“Calvarul maghiar, Învierea maghiară”), în care explică atitudinea “politică” sub războiul mondial și sub “revoluția maghiară”, declară că acceptă Tratatul de la Trianon și cere autonomia politică teritorială pentru maghiarii din Ardeal.

[f. 8]

Ad I., l., b.,

Dr. Paul Szende³⁴.

Ovreo-maghiar, 45³⁵ ani, doctor în științe politice. Fost secretar general al instituției “O.M.K.E.” (“Országos Magyar Kereskedelmi Egylet” - “Reuniunea Comercială Regnicolară Maghiară”³⁶), în fruntea căreia se găsea și se găsește și astăzi marele financiar jidano-maghiar Sándor Pál. În 1914 mobilizat și trimis pe frontul din Galiția. La intervenția lui Sándor Pál, demobilizat în septembrie 1914.

Francmason progresist (vezi Ad I., l., a., aliniatul 2), sociolog și publicist distins. Alături de Iaszi, fruntaș al “Partidului Radical Burghez”, înființat în februarie 1914 (vezi Ad I., l., a., aliniatul 4)³⁷.

Fost ministru de finanțe în guvernul contelui Károlyi (octombrie 1918 - febr. 1919)³⁸.

³² Maria de *Edinburgh*, regina României, nu a avut nici un fel de simpatii manifeste pentru Habsburgi.

³³ Când Károlyi a devenit prim-ministru, Hock l-a înlocuit la conducerea Consiliului Național Maghiar.

³⁴ Szende Pál (1879-1934).

³⁵ În realitate, Szende avea doar 41 sau 42 de ani în acel moment.

³⁶ Asociația Națională Comercială Maghiară.

³⁷ Szende era liderul aripii marxiste a Partidului Radical Burghez, spre deosebire de Jászi, care conducea facțiunea “socialiștilor liberi”, adică doar parțial marxiști (A. Siklós, *op.cit.*, p. 18).

În martie 1919 emigrează cu laszi în Viena, unde se găsește și acum. Desvoltă o mare activitate contra lui Horthy, însă în ce-i privește pe maghiarii din România, ține și D-I Szende (întocmai ca Horthy) ca ei să fie conduși din afară de frontierele României.

Pledează din greu contra Armatei și a Dinastiei Române pe tema lui Horthy și a Habsburgilor (vezi Ad I., 1., a., pag. 2, aliniatul 6).

[f. 9-10]

Ad I., 2., c.,

Alexandru Garbai³⁹.

Maghiar de baștină. 45 ani⁴⁰, fost maistru zidar. Un autodidact foarte inteligent. Pe vremuri (sub guvernele Bánffy - Szell - Tisza), întemnițat de multe ori pe tema că făcea propagandă socialistă. Fost secretar general al centralei sindicatelor socialiste din Ungaria (în Budapesta). De vreo 20 ani membru în comitetul central executiv al Partidului Social-Democrat din Ungaria. Fără de a împărtăși ideile comuniste: fost președinte al Republicii Sovietice Maghiare⁴¹. (Teroarea comuniștilor, care își luau rolul în serios, se desvolta și asupra socialiștilor, pe care îi forțau să ocupe funcții importante ale regimului sovietic). Deținut de către autoritățile militare române (august 1919) în Budapesta. Negăsindu-i-se nici o vină, se propune punerea lui în libertate. Garbai protestează cu ultima disperare, de teama să nu fie pe urmă luat în primire de către maghiarii lui Horthy și pretinde a fi ținut arestat mai departe, sub paza armatei române. Fu deci ținut internat (la "Hotel Ungaria" din Budapesta) până la evacuarea Budapestei, când fu escortat în Ardeal, unde i se designează a sta în orașul Dej⁴². Guvernul din Budapesta trimite în Ardeal un agent să-l asasineze. Agentul maghiar este prins, dar și Garbai este expedit în Ceho-Slovacia⁴³. În

³⁸ Szende a fost subsecretar de stat în guvernul Károlyi (noiembrie-decembrie 1918) și ministru de finanțe în guvernul Berinkey (ianuarie-martie 1919).

³⁹ Garbai Sándor (1879-1947).

⁴⁰ În realitate, vârsta era de 41-42 de ani.

⁴¹ Garbai a fost președintele Consiliului de conducere al Republicii Sfaturilor din Ungaria, o funcție care ar putea fi echivalată cu cea de prim-ministru. În fapt, toate deciziile importante erau adoptate de către B. Kun, care însă nu deținea decât postul de comisar al poporului pentru afacerile externe.

⁴² O dovadă importantă că românii n-au fost chiar atât de brutali cu foștii inamici!

⁴³ Cehoslovacia

scurt pleacă de aici la Viena, unde se găsește și în prezent și unde duce o campanie de desființare contra lui Horthy. (Vezi Revista săptămânală “Világosság” - “Lumina”), totdeodată însă și contra Internaționalei III-a, adică contra comunismului. În acest scop, în de acord cu guvernul Ceho-Slovac⁴⁴, trece mereu în Ceho-Slovacia, unde prin meetinguri⁴⁵, conferințe, etc., combate din greu comunismul răspândit printre muncitorii din Ceho-slovacia. (Cel puțin 80% din acești muncitori sunt bolșevici). În acest sens duce o luptă foarte grea, având în față nu numai pe agenții Moscovei, ci și pe agenții provocatori ai guvernului din Budapesta.

Se oferă a face aceeași propagandă și printre muncitorii maghiari din România, determinându-i a lua act de Tratatul de la Trianon și a se organiza ca Partid Socialist în cadrele statului român.

Prin toate cercurile, chiar și de dușmanii săi, D-l Garbai este recunoscut de un om pe cât de sincer, pe atât de corect și cinstit.

[f. 11]

Ad I., 2., d.,

Sigismund Kunfi⁴⁶

Jidan. Ca de 45 ani⁴⁷, fost profesor la liceul de stat din Timișoara. Dat afară de aici (pe la anul 1907) pentru propaganda socialistă ce o făcea⁴⁸, trece la Budapesta ca colaborator intern al ziarului “Népszava” (“Glasul Poporului”, organul oficios al Partidului Social-Democrat din Ungaria) și ca membru în comitetul central executiv al partidului socialist⁴⁹. Pe vremea războiului mondial unul din cei mai merituoși propagandiști defetiști. Mare organizator al “revoluției” din octombrie 1918⁵⁰. Comisar al poporului în guvernul lui Béla Kuhn⁵¹. Cum însă nu accepta întru toate “principiile” acestuia din urmă, în scurt părăsește guvernul comunist, despărțindu-se în același timp și de comuniști în mod

⁴⁴ cehoslovac

⁴⁵ mitinguri

⁴⁶ Kunfi Zsigmond (1879-1929).

⁴⁷ De fapt, vârsta era de 41-42 de ani.

⁴⁸ Există și opinia că Z. Kunfi și-a dat demisia datorită vederilor sale antireligioase (*Encyclopaedia Judaica*, vol. 10, Jerusalem, 1978, p. 1291).

⁴⁹ Vezi F. Mucsi, A. Szabo, *Zsigmond Kunfi (1879-1929)*, în “Acta Historica Academiae Scientiarum Hungaricae”, Budapest, tomus XXX, nr- 1-2/1984, p. 181-207.

⁵⁰ Kunfi a făcut parte din guvernele Károlyi și Berinkey (noiembrie 1918-martie 1919).

⁵¹ Kun Béla

definitiv. După dezastrul maghiarilor dela Tisa (iulie 1919) fuge în Ceho-Slovacia, pe urmă în Viena. Aci se unește cu adevărații socialiști de sub șefia lui Garbai și scoate revista anti-horthystă și anti-comunistă "Világosság" ("Lumina"), al cărei director este și în prezent. Între altele, în această revistă a dat (și dă) în vileag multe documente diplomatice și de tot soiul, prin care demască acțiunea de distrugere prin Ceho-Slovacia și prin România a guvernului din Budapesta. Mai e colaborator intern și la ziarul "Arbeiterzeitung" din Viena (organul Partidului Social-Democrat din Austria) unde conduce rubrica Maghiariei⁵². Unul din marile merite ale D-lui Kunfi este demascarea individului Gutman Henric, pe care l-a dovedit că este în solda guvernului din Budapesta. Acest Gutman Henric este originar din orașul Beregsas[?]. Tatăl său este fabricant de spirt, un mare capitalist. Totuși fiul său, care fusese mai înainte rabiner, astăzi dă pe cel mai grozav comunist. Stă în Viena și conduce acolo Biroul de Presă a guvernului bolșevic din Moscova, scoțând un oficios litografiat al acestuia în limbile: rusă, germană, franceză, și plasând astfel în presa occidentală și americană comunicatele bolșevice. Un om recunoscut ca eminentamente răutăcios și criminal. Dânsul (în deacord cu guvernul din Budapesta) a organizat și pus la cale greva generală din România (octombrie 1920).

[f. 12-13]

Ad I., 4., i.,

Jean Hiroșik⁵³

Slovac maghiarizat, 36 ani, fost maistru. Autodidact și foarte inteligent. Fost secretar general al sindicatului chelnerilor din Budapesta. Întotdeauna a făcut parte din elementele extreme ale Partidului Social-Democrat maghiar, opunându-se cu îndârjire compromisurilor de ori și ce soi cu guvernele burgheze. Sub durata războiului a fost militar. Sosit acasă de pe frontul italian (oct. 1918), se pune în expectativă față de așa numita "revoluție", și anume fiindcă nici rostul și nici caracterul adevărat al acestei "revoluții" nu se știa încă⁵⁴. (Din acest punct de vedere avea dreptate, fiindcă într-adevăr, în acel timp, muncitorii nu cunoșteau cu toții tactica

⁵² despre Ungaria

⁵³ Hirossik János

⁵⁴ Hirossik nu a stat chiar în "expectativă", câtă vreme el a participat, la 24 noiembrie 1918, la înființarea Partidului Comunist din Ungaria, făcând parte chiar din prima conducere centrală a respectivului organism (A. Siklós, *op.cit.*, p. 130).

imperialiștilor maghiari ca, pentru menținerea integrității teritoriale, să dea pe “republicanii democrați”, iar dacă aceasta n-ar prinde, să amenințe cu bolșevismul). Când însă regimul bolșevic fu introdus, Dl. Hiroșik a intrat în guvernul lui Béla Kun, în calitate de comisar al Poștelor. În această funcție a dovedit o excelentă forță administrativă și organizatoare⁵⁵, așa că guvernul sovietic din Budapesta, după ce în urma ofensivei din iunie 1919 contra ceho-slovacilor o mare parte din Slovacia fu cucerită de maghiari, l-a trimis pe acest Hiroșik ca delegat plenipotențiar (cu sediul în Kașovia⁵⁶) pentru organizarea și administrarea teritoriului cucerit⁵⁷. După ocuparea Budapestei de către români a stat aici ascuns până după plecarea armatei române, refugiindu-se mai târziu în Viena. Aici a primit apoi funcția de “secretar general al grupării comuniștilor maghiari emigrați în Austria”. (Predecesorul său a fost un jidan cu numele Szántó Béla, care și-a părăsit postul în urma acuzelor formulate de revista socialistă din Viena “Az Ember”, că D-lui este în solda guvernului maghiar).

D. Hiroșik este un om corect, un comunist de convingere însă, așa că propagă înainte comunismul în Jugo-slavia⁵⁸, Ceho-Slovacia și România. Firește, mijloacele de propagandă se trimit de la Moscova (plus dela guvernul din Budapesta, care întreține un mare număr de agenți provocători de ai săi printre acești comuniști).

Dl. Hiroșik se plânge că autoritățile românești “persecută și torturează din greu pe comuniști și, ce e mai grozav, îi forțează să se facă spionii poliției române”⁵⁹. Față de observarea⁶⁰ că agitatorii comuniști din România poartă și căciula lui Horthy, deci pe adevărații comuniști îi privește dacă țin să opereze împreună cu agenții provocători din Budapesta, d. Hiroșik cere acceptarea sistemului ceho-slovac în România și anume: “să se permită în toate centrele românești funcționarea mandatarilor⁶¹ comuniști ai organizației centrale din Viena, în scopul de a-i legitima pe adevărații comuniști înaintea autorităților române”.

⁵⁵ organizatorică

⁵⁶ Kosice

⁵⁷ La începutul lunii iunie 1919, s-a proclamat la Kosice o Republică sovietică slovacă, cu o durată de viață de aproximativ trei săptămâni (J. Kalvoda, *The Czechoslovak-Hungarian Dispute*, în *War and Society in East Central Europe*, vol. VI, *Essays on World War I: Total War and Peacemaking, A Case Study on Trianon*, New York, 1982, p. 286).

⁵⁸ Iugoslavia; denumirea oficială era Regatul Sârbilor, Croaților și Slovenilor.

⁵⁹ Ceea ce, probabil, nu era foarte departe de adevăr!

⁶⁰ în privința observației

⁶¹ reprezentanților

Este de menționat că d. Hiroșik a devenit secretarul general al organizației comuniștilor maghiari emigrați, în urma unor acuze ale ziarului socialist “Az Ember” contra secretarului general de până atunci Szántó Béla. Despre acesta s-a susținut și se susține că are legături cu guvernul din Budapesta, că deci este agentul provocător al aceluia, în consecință asta este explicația agitațiunilor comuniste ce le face prin Ceho-Slovia și România. Comuniștii maghiari emigrați au negat acest lucru, însă după informații confidențiale situația lui Szántó Béla n-a putut fi clarificată în mod îndestulător. Totuși, pentru a nu compromite “cauza comunistă”, au ținut să treacă sub tăcere scandalul, iar ca sancțiune au aplicat doar atât, că au predat funcția de secretar general lui I. Hiroșik.

[f. 14]

Ad I., 3., h.,

Baronul Ludvig Hatvany⁶²

Jidan, ca de 32 ani⁶³. Francmason. Licențiat în drept. Fiul marelui financiar și moșier Baron Alex.⁶⁴ Hatvany-Deutsch. Voind a parveni repede în politică, se aliază în oct. 1918 cu “revoluționarii”⁶⁵. Fiindu-i incomod regimul lui Béla Kun, pleacă nesupărat în străinătate. Mai târziu se stabilește la Viena, unde “combate” regimul lui Horthy (nu pentru că este imperialist, ci pentru că mai e și antisemit în același timp), dând pe refugiatul maghiar. În ianuarie 1921 scoate cartea “Das verwundete Land”, un pamflet de propagandă iredentistă maghiară sub firma democrației⁶⁶. În februarie 1921 scoate tot în Viena, tot cu banii tătâne-său, ziarul “A Jövö” (vezi rubrica lui Garami și a lui Lovászy). Ține a răsturna regimul lui Horthy ca, în guvernul ce ar urma, să devină ministru⁶⁷.

⁶² Hatvany Lajos (1880-1961).

⁶³ În realitate, vârsta era de 40-41 de ani.

⁶⁴ Sándor

⁶⁵ Hatvany a făcut parte, în octombrie 1918, din Comitetul executiv al Consiliului Național Maghiar, ca reprezentant al presei; a fost și el la Belgrad, unde s-a negociat semnarea convenției de armistițiu la 13 noiembrie 1918.

⁶⁶ Mulți evrei maghiari s-au raliat cauzei naționalismului unguresc, fiind uneori mai vehemenți decât maghiarii neaoși. Hatvany a devenit ulterior cunoscut ca scriitor și critic literar.

⁶⁷ Până la urmă, Hatvany s-a întors la Budapesta, s-a predat autorităților, a fost judecat și condamnat, însă a fost eliberat după o scurtă detenție; a plecat di nou din Ungaria în 1938, dar a revenit în 1947. Era un “asimilaționist” convins (*Encyclopaedia Judaica*, vol. 7, Jerusalem, 1978, p. 1474).

Cartea sa “Das verwundete Land” este aspru criticată și respinsă din cauza tendințelor ei iredentiste de către revista “Világosság”, organul grupării Garbai (Vezi rubrica lui Garbai și a lui Kunfi).

[f. 15]

Ad I., 3., g.,

Martin Lovaszy⁶⁸.

Maghiar, de origine germană. Ca de 52 ani⁶⁹. Licențiat în drept, publicist. timp de vreun deceniu și jumătate fost director al ziarului românofob “Magyarország”. Fost deputat, ca făcând parte din gruparea contelui Batthany Tivadar⁷⁰, unul din cei mai redevabili dușmani ai românilor. Adevărat că această grupare susținea în politica externă punctul de vedere al corifeului său de odinioară, Ugron Gábor, un nemeș secuiei din Ardeal. Acest punct de vedere însemna cultivarea de raporturi amicale cu Franța, și anume pe motivul că în Franța vedea o mai mare garanție pentru independența și stabilitatea unei Ungarii imperialiste.

Sub durata războiului mondial D. Lovászy și prietenii săi secundează pe contele Károlyi care, în primii ani ai războiului când se credea că va merge bine, susținea cauza Puterilor Centrale⁷¹ (călcându-și prin asta cuvântul de onoare dat francezilor, care îl internaseră pe Károlyi la începutul războiului în Franța; i-au dat însă drumul după ce numitul se obligase a veni acasă și a face propagandă pentru Antantă), mai apoi se pune în expectativă, așteptând încotro va înclina soarta războiului ca, în caz de se vor ivi zorile Antantei, să se proclame antantofil. Aceasta, firește, pentru a salva pe maghiari de consecințele războiului și, mai cu seamă, pentru a salva integritatea teritorială a Ungariei. De fapt, pe la începutul lunii octombrie 1918, d-lor⁷² înscenează sub conducerea contelui Károlyi în Parlamentul din Budapesta o “manifestație”, declarându-se “partizani” ai Antantei.

După căderea Habsburgilor, D. Lovászy intră în guvernul contelui Károlyi⁷³. În martie 1919 pleacă dimpreună⁷⁴ cu acesta din Ungaria, iar

⁶⁸ Lovászy Márton (1864-1927).

⁶⁹ Vârsta reală era de 57-58 de ani.

⁷⁰ Batthyány Tivadar.

⁷¹ Vezi A. Siklós, *op.cit.*, p. 16.

⁷² Dumnealor.

⁷³ Lovászy, ministru al educației, a fost cel care a determinat căderea guvernului Károlyi, la 11 ianuarie 1919 (vezi P. Pastor, *Hungary between Wilson and Lenin, The Hungarian Revolution of 1918-1919 and the Big Three*, Boulder, 1976, p. 93-94).

după venirea lui Horthy la putere se duce la Fünfkirchen (Cinci Biserici, pe măghierește⁷⁵: Pecs), unde împreună cu fostul ministru de război Linder și cu alți refugiați maghiari organizează rezistența județului Baranya contra lui Horthy și proclamă "Republica Baranya". Când i s-a dat a înțelege de către delegații Antantei că județul Baranya⁷⁶ are să fie în scurt evacuat de către sârbi și redat Maghiariei, dl. Lovászy pleacă la Viena ca director politic al ziarului "A Jövö" (vezi rubrica lui Garami), alături de Ernest Garami și baronul Hatvany-Deutsch junior.

[f. 17-18]

Ad I., 3., f.,

Ernest Garami⁷⁷.

Maghiar, de origine germană. Ca de 45 ani. Fost meseriaș. Autodidact inteligent. Publicist de seamă. Timp de vreun deceniu și jumătate director al ziarului "Népszava" ("Glasul Poporului", organul oficios al Partidului Social-Democrat din Ungaria)⁷⁸, și membru în comitetul central executiv al partidului Social Democrat din Ungaria. Fost secretar general al centralei sindicatelor muncitorești din Ungaria (cu sediul în Budapesta). A reprezentat întotdeauna un curent cu tendințe naționaliste maghiare în organizația socialistă din Ungaria. Pe la 1908, când muncitori români, slovaci, etc., au cerut înființarea de sindicate românești, slovăcești⁷⁹, etc., alături de cele ungurești, Garami s-a opus și a zădărnicit această justă dorință, menținând - sub raportul naționalist - organizația unitară cu caracter maghiar. A dat întotdeauna pe "diplomatul", ceea ce în limbajul socialist însemna: oportunistul. Astfel, când cu izbucnirea războiului mondial, în deacord cu Scheideman și tovarășii germani ai acestuia (care se înțeleseseră cu guvernul german) și D-l Garami s-a înțeles cu contele Tisza, dându-și aprobarea pentru dezlănțuirea războiului. Așa numitul "protest", pe care l-a publicat Dl. Garami din incidentul războiului în ziarul "Népszava", a fost mult mai deplorabil - sub raportul combaterii războiului - decât chiar manifestul de acest soi al socialiștilor germani. A fost egal cu zero. Sub durata războiului D-l Garami a avut aceeași

⁷⁴ Împreună.

⁷⁵ ungurește.

⁷⁶ Vezi M. Ormos, *From Padua to the Trianon*, Boulder, 1990. p. 315.

⁷⁷ Garami Ernő (1876-1935).

⁷⁸ Vezi P. Pastor, *op.cit.*, p. 13.

⁷⁹ Slovacce.

atitudine hibridă, iar după ocuparea Olteniei și a Munteniei l-a luat în primire pe “socialistul” Cristescu și pe tovarășii acestuia din București, instruindu-i cum să pledeze pentru Puterile Centrale. (Participarea lui Cristescu la Congresul dela Stockholm alături de Scheideman în 1917. Declarațiile criminale ale lui Cristescu prin Suedia, Germania, Austria și Ungaria în favorul⁸⁰ Puterilor Centrale și contra României, făcute cu acest prilej).

În 1918 (oct.) D-l Garami intră în guvernul contelui Károlyi ca ministru de comerț, în care calitate cultivă pe față interesele capitaliștilor jidani față cu pretențiile - în cea mai mare parte juste - muncitorilor⁸¹. Venind Béla Kun la putere, primește de la acesta o misiune în Elveția și, de cheltuială, 700 (șapte sute) lire sterline. Pe drum însă își dă seama de rostul acestei misiuni, face un “împrumut” personal la baronul Hatvany Deutsch, iar banii lui Béla Kun îi consemnă⁸² la o bancă din Zürich. Sub ocupația română se înapoiază la Budapesta, colindă în dreapta în stânga pentru a deveni șef de guvern, cum însă - ca oricare maghiar imperialist - nu voia să știe de condițiile românești, mai cu seamă în ce privește frontiera, planul său de a forma guvern a rămas baltă⁸³.

Cu terminarea ocupației române a plecat și dânsul din nou în străinătate, stabilindu-se mai pe urmă în Viena. Aici prietenii săi capitaliști din Budapesta (Hatvany-Deutsch, etc.), ale căror interese le-a ocrotit ca ministru și care voiau să-l aducă acum la putere, l-au angajat director al ziarului “A Jövö” (“Viitorul”), alături de Martin Lovászy și baronul Hatvany-Deutsch junior. (Ziarul a apărut în Viena pe la începutul lunii martie, 1921). Acest organ ar avea pretenția că este socialist, că acceptă Tratatul dela Trianon, că vrea raporturi “normale” cu România, cere însă convenții comerciale “convenabile”, “respectarea dreptului minorităților”, latitudine pentru corifeii de până acum ai muncitorilor de prin Ungaria de a organiza și a conduce și în viitor muncitorimea din Ardeal etc.

⁸⁰ Favoarea.

⁸¹ Garami a fost ministru al comerțului și în cabinetul Berinkey în perioada ianuarie-martie 1919 (vezi P. Pastor, *op.cit.*, nota 75, p. 166).

⁸² Depune.

⁸³ Este drept că românii ar fi agreat un guvern social-democrat moderat, însă conjunctura internațională nu le-a permis transpunerea în realitate a unui asemenea deciderat (vezi A.M.A.E., *Fond 71-1914*, E2, partea I, vol. 151, f. 92).

[f. 19]

Ad I., 2., e.,

Wilhelm Böhm⁸⁴

Jidan, ca de 45⁸⁵, fost calfă de comerciant. Autodidact. Recunoscut de un mare organizator. Fost ministru de război⁸⁶ în guvernul lui Károlyi (oct. 1918 - mart. 1919). După desființarea armatei austro-ungare la Piave, a organizat așa numita "armată a Republicii Maghiare". După căderea lui Béla Kun, emigrează în Austria⁸⁷, unde se întovărășește cu Al. Garbai și cu Sigm. Kunfi. (Vezi rubrica acestora).

[f. 20-23]

Ad II., 4.,

Personalul Legației Maghiare din Viena, indivizi ce petrec în Viena sub diferite (pretexte ca negustori, pensionari, etc.). Sunt însă un considerabil număr de români (peste 100) ce fac acest serviciu eminent ca spioni. Aceștia sunt: câțiva transilvăneni în serviciul maghiar încă pe timpul regimului maghiar, restul români din Vechiul Regat, fugiți de aici din diferite motive explicabile (dezertori din armată, etc.). Cu toții formează așa numita "brigadă valahă" de sub conducerea unui anumit Romulus Popescu, care a făcut multe ravagii în România, chiar înainte de războiul mondial, dar mai cu seamă s-a distins pe timpul ocupației germano-austro-maghiare (de pildă internările și exportările sau făcut conform indicațiilor lui, cum a fost și cazul primarului Petrescu, al D-lui Ministru Antonescu, etc., de asemenea șicanele, torturile și schingiuirile, cum a fost cazul lui I. Procopiu, care de asemenea a fost victima acestui R. Popescu).

În general este de se constata că toți emigranții maghiari din Viena, înțeleg toate grupurile lor despre care am vorbit, țin a se sprijini

⁸⁴ Böhm Vilmos (1880-1948).

⁸⁵ De fapt, vârsta era de 41-42 ani.

⁸⁶ Böhm a fost ministru al apărării doar în cabinetul Berinkey (ianuarie-martie 1919), fiind ulterior comisar al poporului pentru apărare în guvernul bolșevic. Căzut în dizgrație după înfrângerile în fața românilor din a doua jumătate a lunii aprilie 1919, Böhm a fost înlăturat de la conducere.

⁸⁷ Böhm nu putea "emigra" în Austria, câtă vreme el era, din iulie 1919, ambasador la Viena. A încercat să negocieze cu reprezentanții Aliați la Viena înlăturarea lui Kun, însă reperițiunea cu care românii au ocupat Budapesta a blocat concretizarea respectivelor discuții (vezi *Papers relating to the Foreign Relations of the United States, The Paris Peace Conference, 1919*, vol. VII, Washington, 1946, p. 254-256, 304-308, 480-481).

pe maghiarii din Ceho-Slovacia și România, mai mult, a-i conduce în activitatea lor culturală, economică și politică. Or, dacă o conducere a maghiarilor noștri de către cei de la Budapesta este inadmisibilă, în principiu este tot așa de inadmisibilă o conducere de la Viena, sau ori și de unde din străinătate și de către elemente care nu cultivă interese identice sau măcar paralele cu ale statului român. Doar că - sub raportul oportunității momentane - s-ar putea primi oferta lui Garbai⁸⁸ și a oamenilor săi de încredere, cari sunt constatați ca oameni cinstiți, ca, prin propaganda lor la fața locului, să-i determine pe muncitorii maghiari din Ardeal a se lepăda de comuniști și de agenții iredentiști ai guvernului din Budapesta și a se organiza într-un partid cu adevărat socialist, patriotic român. Aceasta, firește, sub controlul pe cât de temeinic, pe atât de cu bună credință, lipsit de șicane inutile al organelor administrative și militare românești.

Sub raportul aceleiași considerații se va proceda și cu organele de publicitate ale emigranților maghiari, permițându-li-se sau refuzându-li-se intrarea în România.

Ad II., 5.,

Elemente ca cele de la Ad II., 4., plus peste 200 ofițeri maghiari domiciliați în edificiul "Magyar Ház" ("Casa Maghierească"). De asemenea așa-numita "Comisie de lichidare maghiară", cu sediul în "Heumarktkaserne", este compusă exclusiv din ofițeri maghiari, al căror rost adevărat este spionajul.

Este de remarcat faptul că agenții maghiari fac o adevărată poliție în Viena și prin Austria (aceasta, bine înțelegând⁸⁹, cu binevoitorul asentiment al poliției austriece și vieneze), executând control și urmăriri în toată regula, cu personal imens, mai cu seamă asupra persoanelor din România, notate în așa-numita "carte neagră" a lor.

[f. 24-25]

⁸⁸ Sugestia autorului sintezei era îndrăzneată, însă presupunea acceptarea unui risc destul mare, știut fiind faptul că Garbai, deși socialist, făcuse parte, în toamna lui 1918, dintre membrii fondatori ai "Ligii pentru menținerea integrității teritoriale a Ungariei", un organism al cărui slogan era "Nu, nu, niciodată!" (Zs. L. Nagy, *op.cit.*, p. 265-266).

⁸⁹ Bineînțeles.

ORGANELE DE PUCLICITATE ALE EMIGRANȚILOR MAGHIARI DIN VIENA

1) "Bécsi Magyar Újság" ("Gazeta Maghiară din Viena").

Organ cotidian. A început sbiciuind⁹⁰ din greu regimul lui Horthy. Devenind neplăcut din cale afară pentru guvernul maghiar, acesta s-a hotărât să-l cumpere, ceea ce i-a fost și reușit (luna iulie 1920). Dacă însă acordul complet a reușit cu proprietarul ziarului (ceva Iollesch Sándor)[?] și chiar cu vreo doi membri ai redacției (unul din aceștia este scriitorul Gábor Andor, fost redactor la româno-fagul⁹¹ ziar de scandal "A Nap" din Budapesta), în schimb n-a reușit de loc cu restul personalului de redacție, care a refuzat să scrie în sensul impus de către ministrul Maghiariei la Viena. Așa că, astăzi ziarul - afirmative - este din nou în mod sincer un organ anti-horthyst.

2) "A Jövő" ("Viitorul").

Ziarul cotidian al grupărei socialisto-burgheză a emigranților maghiari din Viena. (Vezi rubrica lui Garami, Lovászy și a br. Ludwig Hatvany-Deutsch). A apărut în luna februarie 1921. Director: Ernest Garami, Martin Lovászy și br. Hatvany-Deutsch Ludwig.

3) "Világossag" ("Lumina")⁹², revistă săptămânală a grupării adevăraților socialiști maghiari, emigrați în Viena. (Vezi rubrica lui Garbai și a lui Kunfi). Director: Sigmund Kunfi.

4) "Az Ember" ("Omul"). Revistă săptămânală. De fapt, este continuarea revistei defetiste cu același nume, ce apărea în Budapesta pe vremea războiului mondial. Sub regimul lui Béla Kun a fost oprită. Directorul și proprietarul ei, publicistul Francisc Gondor, refugiindu-se dinaintea lui Horthy la Viena, a scos-o din nou aici (nr. 1 a apărut la 13 nov. 1919) și o scoate regulat și acum. Se poate spune că este organul de publicitate care i-a dat și îi dă cele mai sângeroase lovituri actualului regim din Maghiaria prin numeroasele sale desvăliri despre barbariile

⁹⁰ Șfichiuid.

⁹¹ Românofobul.

⁹² Alte informații despre acest ziar pot fi găsite în J. Jamnitz, *Les activités journalistiques de Zoltán Rónai après 1919*, în "Acta Historica Academiae Scientiarum Hungaricæ", Budapest, tomus XXXI, nr. 3-4/1985, p. 373-408.

din Maghiaria și despre mașineriile⁹³ guvernului maghiar contra Cehoslovaciei și a României.

Din această cauză s-a și dat ordin de la Budapesta ca directorul ziarului, Gondor Ferenc, să fie asasinat. Niște ofițeri maghiari au fost și l-au prins pe d. Gondor (toamna anului 1920) și voiau să fugă cu dânsul (erau cu automobilul) pe teritoriul maghiar. Acesta însă a reușit a scăpa de ei (era noaptea târziu) chiar când ajunsese la marginea unui suburbii al Vienei⁹⁴.

5) "A Proletar" ("Proletarul"). Organul comuniștilor maghiari. Este susținut cu bani de la Moscova. În timpul din urmă, gazeta "Az Ember" a dovedit, că anumiți redactori (Gábor Ferenc, etc.) de ai ziarului "Bécsi Magyar Újság" scriu articole în "A Proletar". Acești redactori au fost la timpul lor complici în afacerea cu vânzarea ziarului "B.M.U." guvernului din Budapesta. Deci încă o dovadă că guvernul maghiar lucrează cu comuniștii și viceversa.

ROMANIA AND HUNGARIAN REFUGEES IN VIENNA (1921-1923) – A DOCUMENT AND SOME OBSERVATIONS

Abstract

The text contains a large document (about 20 pages) discovered in the Archives of Romanian Foreign Ministry and some commentaries regarding its topic. The document, whose date of emitting was probably in March or April 1921, incorporates nine explanatory notes provided by Romanian Intelligence Services concerning nine Hungarian leftist leaders who were living in Vienna in 1920s because of their fear of Horthy regime established in Budapest. The document also includes a list of main Hungarian periodicals in Vienna and some opinions about the prospects of collaboration between the Romanian Foreign Ministry and those Hungarian personalities against the government of Budapest.

---

⁹³ "mașinașiunile".

⁹⁴ unei suburbii a Vienei.

CONSIDERAȚII ASUPRA AUTORULUI FERONERIEI DE LA PALATUL CULTURII DIN IAȘI (1906-1925)

ADRIANA IONIUC

Integrarea reușită a unor lucrări de feronerie, alături de elemente decorative de serie, pe fațada unei clădiri constituie o izbândă arhitectonică deosebită. Unii privitori, care le admiră cu mult interes, țin să cunoască neapărat numele arhitectului, spre care se îndreaptă toată recunoștința lor pentru satisfacția estetică ce le-a fost oferită. Foarte puțini dintre ei, însă, mai doresc să cunoască și numele inginerului decorator, deoarece în general este acreditată părerea că acoperișurile, porțile și decorațiile în metal sunt creațiile arhitectului. Această impresie persistă și în cazul paternității feroneriei de pe frontoanele Palatului Culturii (Administrativ) din Iași, despre care se știe că este opera unui inginer, adevărat artist în prelucrarea metalelor.

De aceea ne-am propus să prezentăm aportul inginerului Alexandru Dimitriu, cu studii de specialitate în Occident, în executarea acoperișului și decorațiilor în metal de la Palatul Culturii din Iași și de la alte construcții reprezentative din România, a căror paternitate am aflat-o după îndelungi investigații de arhivă și presă.

Clădirea cea mai monumentală a orașului Iași este Palatul Culturii, ridicat între anii 1906-1925, după planurile arhitectului Ion D. Berindei (1871-1928), format la școala franceză de arhitectură¹.

Acest edificiu urmărește să reediteze formele vechilor palate comunale europene în care predomină turnul central (Arras, Campiègne), arhitectul recurgând la stilul neogotic².

Clădirea Palatului Culturii (fost Palat al Justiției), o construcție de mare amploare și monumentalitate, este realizată din cărămidă cu planșee de lemn pe traverse de metal și elementele decorative sunt realizate din ipsos³.

¹ Constantin, P., *Dicționar universal al arhitecților*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1986.

² Mărgineanu, M., *Romantismul în arhitectură*, Editura Meridiane, București, 1990.

³ Constantinescu, D.T., *Construcții monumentale*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1989, p. 264.

Caracterul specific al impunătorului monument ieșean este accentuat de acoperișurile înalte și de întreaga dantelărie oferită privirii de frontispiciile clădirii și de acoperișurile din ardezie. Despre realizatorul acestui spectaculos acoperiș se cunosc foarte puține date. El este opera inginerului ieșean Alexandru Dimitriu (1871-1955) (foto 1), unul dintre cei mai dotați și mai activi specialiști în lucrări metalice din țara noastră în epoca artizanală a arhitecturii românești. S-a născut la Iași, la 20 martie 1871, și a fost înfiat de Petre Dimitriu, picher la Căile Ferate Române, pe linia Dorohoi. Studiile elementare și le face la Iași, iar apoi, datorită calităților sale native, este selectat pentru Școala de arte și meserii din Iași⁴.

Școala de arte și meșteșugari a fost înființată prin strădaniile lui Gh. Asachi care era „referendar al învățăturilor publice” în guvernul domnului Mihail Sturza. Asachi redactează „Principiile organice ale Școalei de arte și meșteșuguri”, aprobate de domn la 30 mai 1840. La 1 iulie 1840, în cadrul unei solemnități deosebite, în prezența autorităților de stat, a corporațiilor de meseriași și a unui numeros public, Asachi pune piatra fundamentală pentru clădirea noii școli în grădina școlii de fete de lângă biserica Sf. Ilie, citind actul de fundație, redactat de el în limba română și latină, scris pe pergament⁵. Școala de arte și meșteșuguri își începe activitatea în ziua de 1 ianuarie 1841, sub conducerea lui Carol Mihalic de Hodocin, specialist din Moravia, autor al cișmelei din curtea Catedralei mitropolitane, unul din primele monumente decorative ale Iașilor (foto 2).

Școala avea ca scop formarea de cadre autohtone în profesii practice majoritar, dacă nu exclusiv, de meseriași străini, după cum mărturisea Asachi în cuvântul inaugural rostit la 22 iunie 1841 la deschiderea oficială a Școlii⁶.

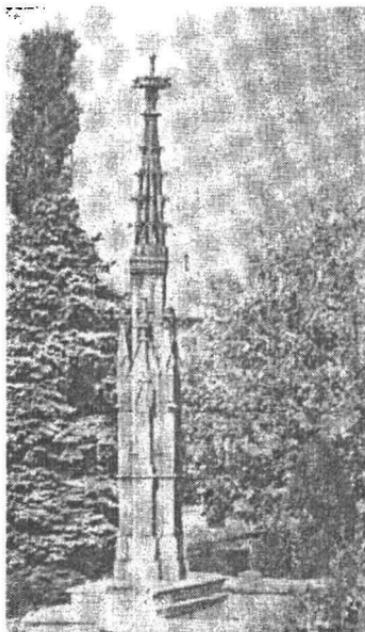

Foto 1.
Al. Dimitriu
(1871-1955)

⁴ Arhivele Statului Iași, fond Primărie, dosar 87, fila 45.

⁵ „Albina românească”, nr. 20 și 52, 1840.

⁶ *Manualul Administrativ*, vol. II, p. 315.

Foto 2.

Fântâna lui Grigore Ghica
Vodă, realizată de inginerul
Carol Mihalic de Hodocin
în 1853

Cu acest prilej el arăta că școala a fost înființată „spre a urzi o școală în care fiii orășenilor să primească a lor creștere industrială atât spre a îndeplini trebuințele publicului ..., cât și spre a informa un clas de oameni sărguitori și ghibaci cu bunăstare”⁷.

Școala a funcționat la început cu șase ateliere – lăcătușerie, rotărie, fierărie, șaidăcărie, stolerie și strungărie – conduse de șase maiștri aduși de Mihalic din Transilvania⁸.

În afară de ateliere, în dotarea școlii mai intra și un laborator de instrumente de fizică și matematică, între care și un daquerotyp.

În timpul studiilor lui Al. Dumitriu (1885-1889), director al școlii era Daniil Ilariu Mănăstireanu, profesor și magistrat de origine transilvană, a cărui formație umanistă nu-i diminua cu nimic interesul față de revoluția industrială și față de progresele tehnicii europene⁹.

Aplecându-se cu atenție și dragoste asupra elevilor săi, Ilariu Mănăstireanu a știut să cultive în tinereii săi învățacei dragostea pentru o muncă elevată¹⁰.

După terminarea Școlii de arte și meserii, Al. Dimitriu pomește, după tradiția vechilor bresle, în călătorie de studii, din 1889 până în 1893. Lucrează în diverse ateliere din Viena, Dresda, Berlin, Slotberg, Köln și Paris, urmând cursuri de chimie, electricitate, galvanoplastie, rezistența materialelor, stiluri arhitectonice.

Tot timpul Dimitriu urmărea perfecțiunea, atât în domeniul ingineriei, cât și în domeniul cunoștințelor de cultură generală. Pentru a-și însuși cât mai corect limba germană se împrietenește cu actori germani.

⁷ „Albina românească”, nr. 50, 1841.

⁸ *Ibidem*.

⁹ Manualul Administrativ, vol. II, p. 315.

¹⁰ Enescu, Șt., *Gh. Asachi, organizatorul Școlii naționale din Moldova*, Editura Didactică și Pedagogică, București, 1962, p. 112.

Prin seriozitatea de care a dat dovadă câștigă încrederea calfelor din atelierele în care lucra și a aflat rețetele de taină ale meseriei.

Revine în țară cu temeinice cunoștințe și însoțit de scrisori de recomandare emise de atelierele în care lucrase. De la atelierul din Köln primește, în 1892, o carte de breaslă care va constitui, opt ani mai târziu, modelul de legi unitare și cotizatie prin timbru a corporațiilor de meseriași.

La numai 23 de ani, în 1896, tânărul inginer deschide la Iași un atelier – școală, primul de acest fel din România, cu calificare legalizată pentru absolvenții școlilor de stat și particulare¹¹.

Conștient de înalta sa pregătire profesională pe care o acumulasă în timpul studiilor în Occident s-a simțit dator să transmită și altor colegi de breaslă vastul său bagaj de cunoștințe. Pe aceleași coordonate se înscrie și activitatea sa ca membru fondator al Asociației Generale a Absolvenților Școalelor de Arte și Meserii (1896)¹².

O preocupare constantă a sa a fost cea de organizator al învățământului profesional din România, inițiind o școală industrială cu cursuri de tehnologie, geometrie, desen tehnic, industrial și ornamental, precum și de limba germană. La această școală predau arhitecții Ștefan Burcuș, Cristodulo și Maer. Substanțial este și aportul său la constituirea, în 1927-1930, a Căminului de ucenici „Dr. Ștefan Cerchez” al Camerei de Comerț și Industrie, printre profesorii căruia s-a numărat.

Bogata activitate social-pedagogică a lui Al. Dimitriu a fost recunoscută și prin numirea sa ca președinte de onoare al Asociației corpului didactic profesional din Mica Antantă în 1936.

Pe lângă activitatea pedagogică, Al. Dimitriu a avut numeroase realizări practice, impresionante prin numărul lucrărilor de anvergură, prin numele ilustre ale arhitecților cu care a lucrat, ca și prin gama largă a domeniilor abordate: prelucrările mecanice ale metalului, tratamente termice, chimice și galvanice, proiectarea de mobilier, compoziții, monumente decorative sau funerare, desene.

Din primele lucrări, executate la Iași, fac parte instalațiile de băi de la Spitalul Sf. Spiridon și de la Băile turco-române, precum și poarta monumentală a Cimitirului evreiesc, al cărui coronament a fost expus

---

¹¹ Minulescu, O., *Un constructor ieșean, artizan al metalului*, „Arhitectura”, 1977, nr. 4, p. 47-49.

¹² Oprea, P., *Itinerar inedit prin case vechi din București*, Editura Sport-Turism, București, 1986, p. 154-155

spre a fi admirat timp de două săptămâni de locuitorii Iașului, la cafeneaua Tufli (foto 3 și 4).

Foto 3.
Poarta Cimitirului evreiesc din Iași

Foto 4.
Coronamentul porții
Cimitirului evreiesc Iași

În 1899, lucrează la transformarea Conacului familiei Sturza de la Miclăușeni într-o reședință neogotică, acțiune la modă în epocă (foto 5 ÷ 13).

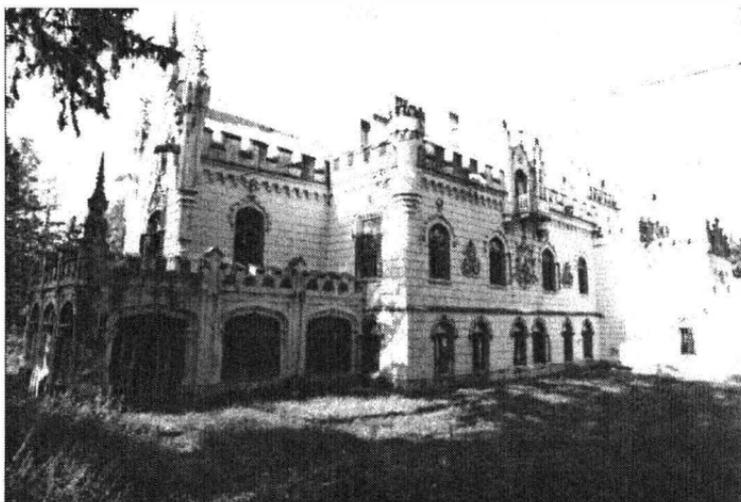
Foto 5.
Castelul Sturza de la Miclăușeni, aripa de vest

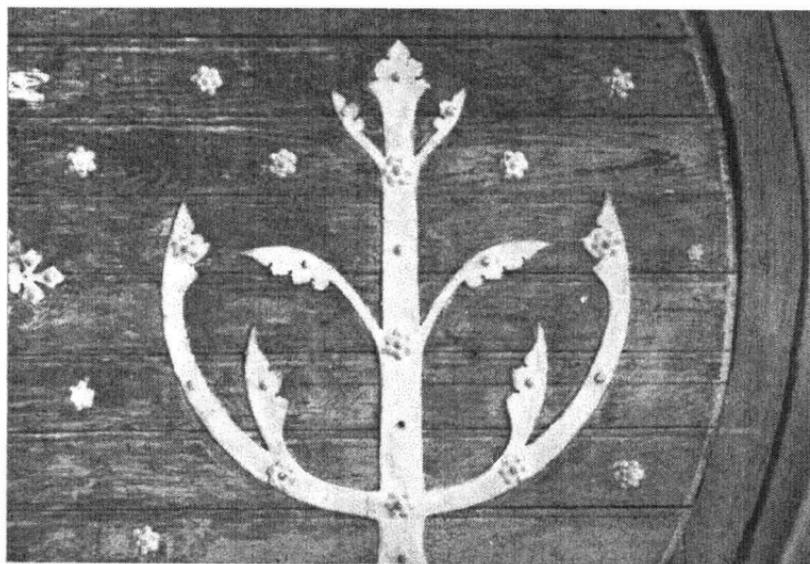
Foto 6.
Castelul Sturza de la Miclăușeni, aripa de est

Foto 7.
Castelul familiei Sturza de la Miclăușeni, aripa de vest

Foto 8.
Castelul familiei Sturza de la Miclăușeni,
vedere din față

Foto 9.
Castelul Miclăușeni, decorația de la ușă

Foto 10.

Gargouille - Castelul Miclăușeni
Accesoriu decorativ la nivelul inferior al pantelor
acoperișului pentru deversarea apei de ploaie

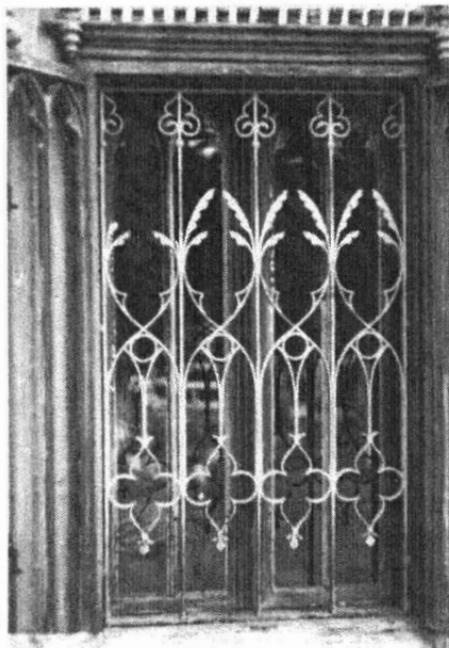

Foto 11.

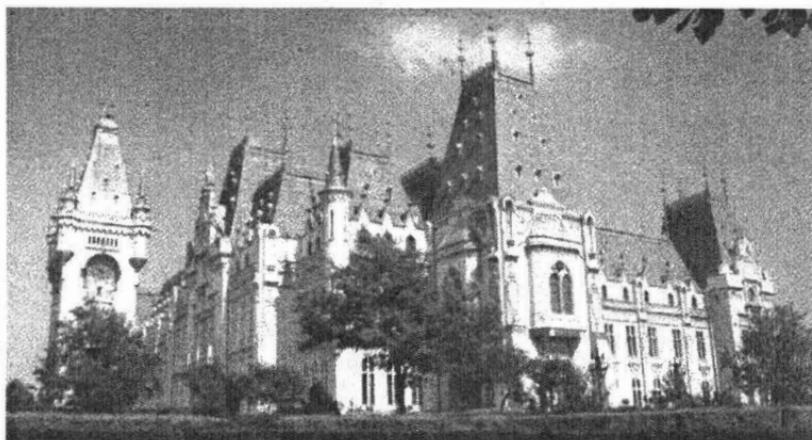
Gargouille - Castelul Miclăușeni
Accesoriu decorativ la nivelul inferior al pantelor
acoperișului pentru deversarea apei de ploaie

Foto 12.
Castelul de la Miclăușeni, balcon
executat în fier forjat

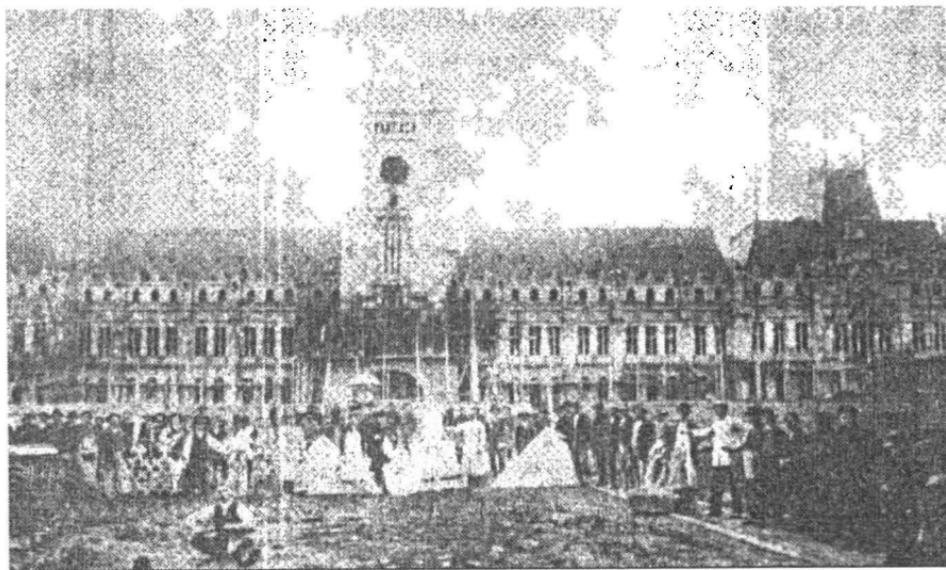
Foto 13.
Castelul Miclăușeni,
fereastră – decorație în fier forjat

Foto 14.
Palatul Justiției din Iași, 1925, actualul Palat al Culturii

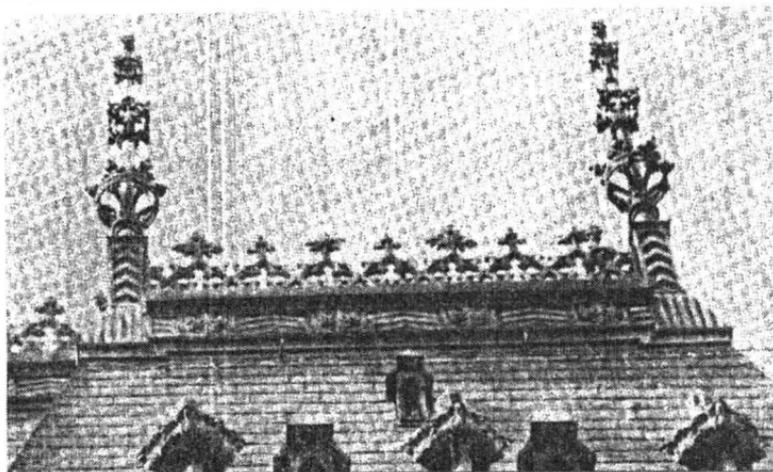
Următoarea lucrare, de aceeași factură neogotică, care-i stabilește definitiv notorietatea, este impozantul Palat al Justiției din Iași, actualul Palat al Culturii (foto 14).

Colaborarea cu arhitectul I. D. Berindei a fost benefică pentru inginerul Al. Dimitriu deoarece acesta îl va recomanda pentru viitoarele lucrări din capitala țării. O fotografie de șantier, ce provine de la doamna Mariana Dumitrescu, fiica inginerului Al. Dimitriu, prezintă o imagine a palatului, acoperit de schele și lipsit de luxurianta ornamentație ce-l caracterizează astăzi. Pe trama fină a șarpantei turnului se zăresc siluetele câtorva muncitori, jos, în centrul imaginii, ținând în mână un proiect, se află arhitectul Berindei, înconjurat de echipa de lucrători, cu o serie de ornamente gata executate și care urmează să fie montate pe frontispiciul edificiului (foto 15 ÷ 17).

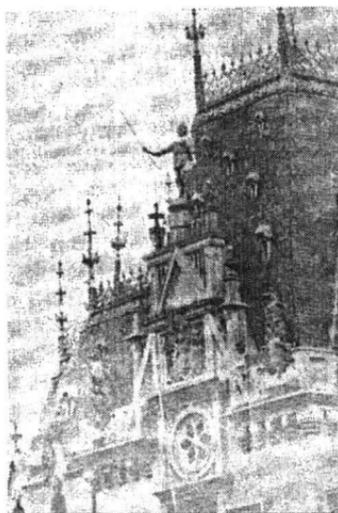

Foto 15.

Imagine din timpul lucrărilor la Palatul Justiției din Iași,
1925, astăzi Palatul Culturii

Foto 16.
Palatul Culturii, detaliu de acoperiș

Foto 17.
Palatul Culturii,
detaliu de acoperiș

La inaugurarea Palatului de Justiție, în 1925, Berindei a ținut să-și exprime mulțumirile sale pentru măiestria cu care a realizat inginerul Al. Dimitriu ornamentația¹³. Colaborarea celor doi va continua, arhitectul solicitându-l și la următoarea sa lucrare, Palatul prințului Dimitrie Sturdza, ridicat în Piața Victoriei din București între 1899 și 1902. În 1906, palatul a fost cumpărat de statul român și a devenit sediul Ministerului de Externe (foto 18).

Clădirea a fost distrusă de bombardamentele din timpul celui de-al doilea război mondial. La Palatul Sturdza, arhitectul nu mai apelează pentru decorul fațadei la elemente neogotice, ci la elemente ale renașterii franceze, păstrând aceeași apetență pentru un decor abundent¹⁴.

¹³ „Ilustrația”, 1925.

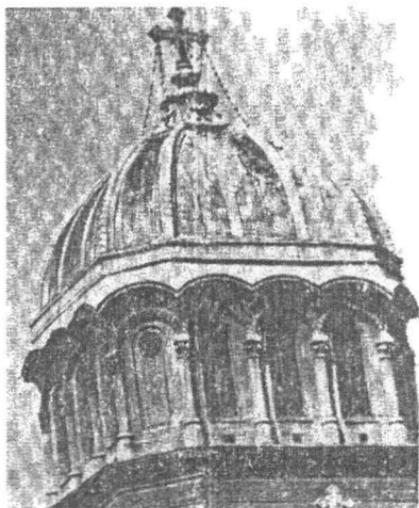
¹⁴ Oprea, P., *Itinerar inedit prin case vechi din București*, Editura Sport-Turism, București, 1986, p. 37-53.

Foto 18.

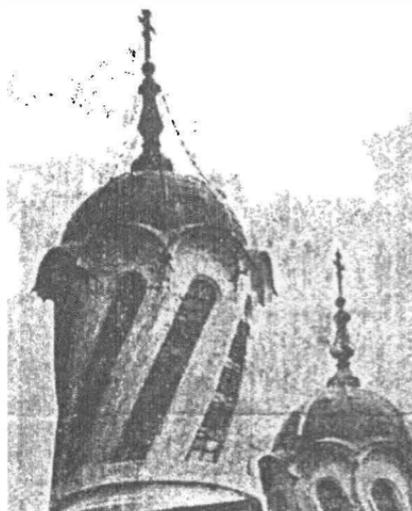
Palatul Sturdza din București, clădirea
Ministerului de Externe până în 1944

Cu ocazia acestor lucrări, Al. Dimitriu se mută la București, unde deschide un atelier-internat pe str. Gen. Dona. În acest atelier va realiza decorațiile și acoperișurile pentru multe construcții monumentale din București. De acum începe colaborarea cu marii arhitecți ai timpului care vor apela la serviciile inginerului ieșean.

În 1904 va realiza turlele bisericilor Sf. Nicolae Vlădica și Silvestru (foto 19, 20) care, în ciuda efectului estetic ușor forțat, denotă o bună stăpânire a legilor structurale și siguranță în execuție.

Foto 19.

Turla bisericii Sf. Nicolae
Vlădica, București, 1904

Foto 20.

Turla Bisericii Silvestru,
București, 1904

În 1902 colaborează cu arhitectul Nicolae Mihăescu la realizarea Palatului Funcționarilor Publici din Piața Victoriei din București, ridicat vis-à-vis de Palatul Sturdza și care va avea aceeași soartă în 1944.

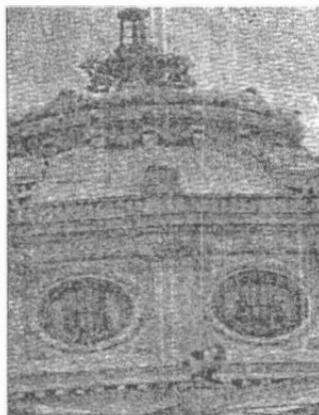
Participă la expoziția din 1906 unde realizează Palatul Artelor (foto 21).

Foto 21.

Palatul Artelor – expoziția din 1906

Între 1907 – 1908 începe colaborarea cu arhitectul Dimitrie Maimarolu la Camera Deputaților (foto 22), apoi execută interioarele la Cercul militar în 1912 și va realiza și decorațiile la locuința arhitectului¹⁵.

Foto 22.

Camera Deputaților, 1907

În anii următori renumitul arhitect Petre Antonescu va solicita și el serviciile inginerului Dimitriu pentru Palatul Ministerului de Construcții, astăzi sediul Primăriei București (1906-1910) și pentru Casa Soare, ambele realizate după proiectele academicianului P. Antonescu.

În 1912 arhitectul Constantin Iotzu proiectează Banca Olteniei și sediul Administrației Financiare din Craiova, iar pentru realizarea decorațiilor și acoperișurilor la cele două edificii arhitectul va apela la inginerul Al. Dimitriu.

În 1914 se încheie lucrările la corpul

¹⁵ Constantinescu, D.T., *Construcții monumentale*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1989, p. 158-160.

central și aripa de nord a Clădirii Fundațiilor Regale, astăzi Biblioteca Centrală Universitară din București, construcție începută în 1891 după proiectul arhitectului Paul Gottreau. Acoperișul și decorațiile exterioare și interioare i-au fost încredințate lui Al. Dimitriu¹⁶.

De numele lui Al. Dimitriu se leagă și acoperișurile realizate la o altă mare bibliotecă din București, este vorba de Biblioteca Națională, fosta Bursă, realizată după proiectul arhitectului Șt. Burcuș (foto 23)¹⁷. Acoperișul Ateneului Român, realizat în cea de-a doua etapă de construcție, între 1912 – 1915, este tot opera lui Al. Dimitriu (foto 24)¹⁸.

Foto 23.

Biblioteca Națională, fostă
Bancă, București

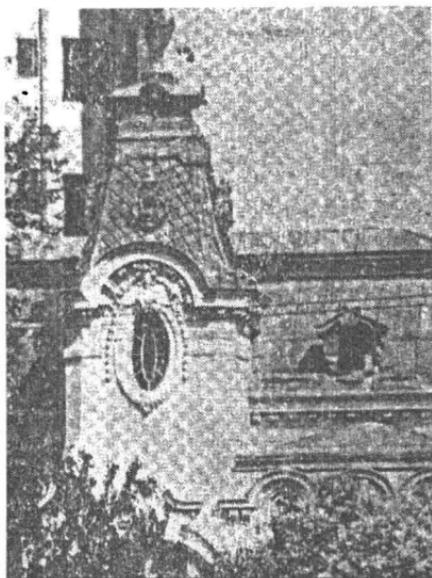
Foto 24.

Acoperișul Ateneului Român București,
1912-1915

¹⁶ Constantinescu, P., *Mică enciclopedie de arhitectură și artă decorativă și aplicate moderne*, Editura Științifică și Enciclopedică, București 1977, p. 49.

¹⁷ Oprea, P., *Itinerar inedit prin case vechi din București*, Editura Sport-Turism, București, 1986, p. 117.

¹⁸ Zamfirescu, I., Căndea, V., Moga, V., *Ateneul român*, Editura Științifică și Pedagogică, București, 1976, p. 68-70.

Foto 25.
Acoperișul Casei Lipatti,
București

La lista lucrărilor la care a participat Al. Dimitriu ar trebui adăugate unele construcții industriale: Abatorul din Iași, gările liniei ferate Iași-Dorohoi și Gara de Nord din București, silozurile din Constanța, Casele Geblescu, Deșliu, Lipati (foto 25), Matec, Cesianu din București, bisericile: Catedrala Ortodoxă din Cluj-Napoca, din Galați, Sulina, Tur-nu Măgurele, Mitropolia din Sibiu.

Al. Dimitriu are lucrări realizate nu numai în România, ci și în străinătate: Sala Gării din Düsseldorf – lucrare atribuită în urma unui concurs -, Primăria din Reichenberg, Hotelul Stefanie la Abazia (Opotija, Iugoslavia), Teatrul și Foișorul de foc din Fume, tot în Iugoslavia.

Spre sfârșitul activității, când arhitectura românească se îndreaptă spre modernism, renunțând la decorați-

ile abundente, Al. Dimitriu reia elementele decorative de la Palatul Culturii din Iași, lucrare de maximă semnificație a carierei sale: doi cavaleri în armură, pe care îi plasează unul pe turnul primăriei de sector din bulevardul Banu Mantu, edificiu realizat între 1927-1929 de arhitecții Nicolae și Pascal Georgescu, și un altul pe acoperișul casei sale din str. Episcopul Radu (foto 26, 27).

Acoperișurile cu șarpantă metalică și învelitoare din tablă sau ardezie nu aparțin arhitecturii vechi românești, dar ele au fost preluate din arhitectura europeană și au conferit monumentelor românești din prima jumătate a secolului al XX-lea statut de unicat, realizarea lor constituind o adevărată artă, solicitând ochi și mâini sigure, temeinice cunoștințe din diferite domenii ale tehnicii, științei, tehnologiei, calități pe care le-au întrunit operele inginerului Al. Dimitriu, care au încântat și încântă încă ochiul privitorului.

Foto 26.
Primăria sectorului 1
din București

Foto 27.
Cavalerul de pe casa lui Al. Dimitriu
din str. Episcopul Radu

ON THE AUTHOR OF THE METAL WORK OF THE
PALACE OF CULTURE IN IASI (1906-1925)

Abstract

In the present paper the author presents records information concerning the life and activity of the engineer Al. Dimitriu from Iasi, the one who has collaborated with the architect I. D. Berindei to the adornment of the Palace of Culture in Iasi.

ACTIVITATEA DESFĂȘURATĂ DE VASILE STOICA ÎN S.U.A. PENTRU COOPERAREA NAȚIUNILOR CENTRAL ȘI SUD-EST EUROPENE (1917-1919)

SILVIU MILOIU

Primul război mondial a însemnat, printre alte prefaceri importante, și o schimbare marcantă în limbajul și stilul diplomatic. Aceasta era în concordanță cu concepțiile președintelui american Woodrow Wilson ce postula înlocuirea diplomației secrete cu negocierile deschise, în „văzul opiniei publice”¹.

Noua diplomație, deși evident urma să determine caducitatea tratatului de la București din 1916, ce conținea promisiuni teritoriale generoase pentru români, ca și a altor tratate și înțelegeri încheiate anterior între aliați, avea avantajul de a-i determina pe patrioții români, ca și pe alte conștiințe vii ale popoarelor aflate sub dominație străină să-și exprime, ei înșiși, opțiunile asupra viitorului națiunii lor. Unul dintre patrioții transilvăneni, foarte generos în eforturile sale de a contribui la realizarea unității naționale a românilor, a fost locotenentul Vasile Stoica².

Vasile Stoica a făcut parte din Misiunea Patriotică Națională³ trimisă de guvernul român refugiat la Iași în Statele Unite ale Americii

¹ E. W. Chester, *The scope and variety of US diplomatic history*, Readings since 1900, vol. 2, 1990 by Prentice Hall, Englewood Cliffs, New Jersey, p. 274.

² Vasile Stoica (1889-1948), născut pe 18 ianuarie 1889 la Avrîg, ca fiu al plugarilor Gheorghe și Maria Stoica, elev al gimnaziului Bizonyitvany din Sibiu (1901-1904), baccalaureat al liceului român din Brașov ale cărui cursuri le-a urmat între 1905-1909, a absolvit Facultatea de Litere a Universității din Budapesta (Eotvos Collegium) și a efectuat – ajutat de Fundația Emanoil Gojdu – studii filologice la Paris și București. A fost, în anii 1912-1913 președinte al Societății studențești Petru Maior. Cunoscător al limbilor maghiară, germană, franceză și engleză a fost profesor de limbi și literaturi moderne la Școala secundară de fete a ASTREI (1913-1914). Redactor-șef al ziarului “Românul” din Arad, din 1915 a renunțat la cetățenia austro-ungară. A publicat în România articole, cărți, a susținut conferințe – “Habsburgii și românii”, “Ungurii și românii”, “Suferințele din Ardeal”. Înrolat în armata română ca voluntar, a devenit ofițer de informații și a fost rănit de două ori. Locotenentul Vasile Stoica a fost trimis ulterior în S.U.A. pentru a susține cauza românească (vezi Arhivele Naționale ale României, fond Vasile Stoica).

³ Despre coordonatele eforturilor întreprinse de Vasile Stoica în Statele Unite vezi și C. I. Stan, *Activitatea lui Vasile Stoica în S.U.A. în sprijinul unirii (1917-1918)*, în *Acta Musei Napocensis*, XXI, Cluj, 1984, p. 293-305.

pentru a susține cauza românească. Participarea sa, cerută în mod expres de guvernul român Marelui Cartier General din Iași, fusese acceptată de instituția militară, care prin ordinul nr. 1082 din 18 aprilie 1917, îl trimisese pe locotenentul Stoica în misiune în S.U.A.⁴ Alături de el, din delegație mai făceau parte preotul greco-catolic Vasile Lucaciu și reprezentantul clerului ortodox, Ioan Mota. Delegația astfel constituită a ajuns la Washington, după un voiaj de două luni prin Rusia și Japonia, timp în care a călătorit pe singurul drum accesibil în acel moment, pe data de 29 iunie 1917.

Cele trei obiective generale pe care guvernul român le fixase misiunii erau să asigure cercurile politice, diplomatice și opinia publică americană de atașamentul României față de idealurile Antantei, să facă cunoscute printre românii din diaspora obiectivele pentru care România intrase în război și să formeze o legiune militară din românii americani care să lupte pe frontul francez alături de aliați⁵. Deși activitatea desfășurată pe tărâm național de Vasile Lucaciu sau chiar de Ioan Moța înainte de 1917 fusese mult mai laborioasă, totuși, în S.U.A. sarcina principală și-a asumat-o Vasile Stoica. Trebuie avut în vedere, între altele, în explicarea acestei situații și faptul că ceilalți doi membri ai delegației nu cunoșteau limba engleză⁶.

Vasile Stoica a urmărit, în primul rând, obținerea adeziunii românilor americani la cauza unității naționale. Luând în considerare faptul că S.U.A. nu adresase o declarație de război Austro-Ungariei până pe data de 4 decembrie 1917, ca și atmosfera generală mai puțin defavorabilă imperiului dualist existentă în America, patriotul român a purtat numeroase convorbiri cu oficialitățile americane în scopul de a le convinge să sprijine implozia ce se anticipa în numeroasele provincii ale habsburgilor, generată de lupta naționalităților dornice de autodeterminare. Printre cei cu care a conferit - secretarul de Stat Robert Lansing⁷, secretarul Apărării Newton Baker, ministrul de interne Francis Lane,

---

⁴ vezi V. Stoica, *În America pentru cauza românească*, București, 1926, p. 5.

⁵ G. Neamțu, *Legiunea românilor americani, 1917-1918*, în *Relații româno-americane în timpurile moderne*, (ed. Gh. I. Florescu), Ed. Univ. "Al. I. Cuza", Iași, 1993, p. 143.

⁶ V. Stoica, *op. cit.*, p. 10; autorul mai arată și faptul că "în țara preciziei care era America, entuziasmul său romantic (al lui Vasile Lucaciu - n.n.), care nu ținea seama de realități și de date științifice, mai curând ne-a deservit cauza".

⁷ Prima audiență pe care le-a acordat-o Lansing celor trei membri ai misiunii române a prilejuit și prima afirmare a sprijinului pe care Statele Unite îl acordau României în continuarea luptelor sale (vezi V. Stoica, *op. cit.*, p. 7).

William Phillips și Albert Putney de la Departamentul de Stat, Gilbert Hitchcock, președintele Comitetului pentru afaceri externe al Senatului american, ex președintele Theodore Roosevelt⁸, J. H. Lewis, prieten apropiat cu președintele Wilson – locotenentul, mai apoi căpitanul, Vasile Stoica a resimțit multă deschidere și încurajarea de a-și continua eforturile depuse pentru cauza națională⁹.

Succesul propagandei desfășurate de patriotul transilvănean¹⁰ – căruia i s-au alăturat în timp și dr. Nicolae Lupu, Ludovic Mrazec, profesorul Paul Negulescu¹¹ și primul titular al Legației regale române de la Washington, dr. Constantin Angelescu¹², poate fi decelat și din alegerea sa ca președinte al Ligii Naționale Române, înființată la inițiativa sa¹³. Conferințele susținute cu cele mai variate ocazii – la New York, Washington, Boston, Baltimore, Manchester by Sea, Cleveland, Chicago, Pittsburg – de acest foarte convingător orator, ca și activitatea sa desfășurată în scopul informării opiniei publice americane (a răspândit peste 2300 de broșuri în limba engleză din lucrările lui D. Mitrany, *Greater Romania*, A. W. Leeper, *The justice of Romania's cause* și regiunii Maria, *My Country*, până la sfârșitul anului 1917 și alte 3500 în 1918)

⁸ Theodore Roosevelt l-a primit de mai multe ori pe Vasile Stoica, după prima întâlnire din data de 28 august 1917, și a acordat un sprijin foarte important propagandei românești din America prin declarațiile făcute la o mare întrunire din New York, când a declarat că pacea nu putea fi încheiată până când națiunile mici nu erau pe deplin dezrobite; ca argument a adus chiar cazul românilor din Transilvania care doreau unirea cu cei din Regatul român; a scris mai multe articole în același sens cerându-i chiar președintelui Wilson să ia poziție în favoarea românilor (vezi V. Stoica, *op. cit.*, p. 18).

⁹ I. Stanciu, *Aliați fără alianță, România și S.U.A., 1914-1920*, Ed. Albatros, București, 1992, p. 143-14.

¹⁰ De altfel, Vasile Lucaciu, după ce a susținut câteva conferințe care s-au bucurat de un mare succes la Youngstown, Trenton, Cleveland, Detroit s-a retras la fiul său, preotul greco-catolic Epaminonda Lucaciu, la Trenton, iar după zece luni a plecat la Paris, în timp ce Ion Moța a scos timp de două luni ziarul "Libertatea" la Cleveland, reușind să determine un "înălțător entuziasm românesc", însă în septembrie se întorcea deja la Iași (vezi V. Stoica, *op. cit.*, p. 10).

¹¹ P. Negulescu a editat revista bilingvă "Roumania" care a avut un succes deosebit la Chicago (vezi și V. Stoica, *op. cit.*, p. 28).

¹² C. Angelescu a ajuns la Washington pe data de 1 ianuarie 1918 și a rămas la post până în mai 1918. Guvernul Brătianu îl numise pe Vasile Stoica ca atașat la Legația română din Statele Unite (vezi și V. Stoica, *O lămurire în legătură cu propaganda noastră în America. Scrisoare deschisă către domnul Anton Bibescu, Ministrul României la Washington*, Ed. Adevărul, 1924, p. 5).

¹³ Gh. I. Florescu, *Idealul național și propaganda românească în America: dr. N. Lupu, în Relații româno-americane în timpurile moderne*, Iași, 1993, p. 190.

a fost întregită și de un proiect publicistic mai amplu, din care a reușit să elaboreze patru lucrări sub genericul *Romanians and their lands*¹⁴.

Activitatea cea mai prolifică și mai eficientă a desfășurat-o însă Vasile Stoica în conlucrare strânsă cu reprezentanții națiunilor din Europa Centrală și de Sud-Est aflați în Statele Unite. Într-o lucrare elaborată de reprezentantul român – și nepublicată încă – intitulată *De la Baltica la Egee. Un episod de acum 25 de ani* aflată la Arhivele Naționale ale României, fondul Vasile Stoica, acesta analiza principalele elemente ale ecuației propuse de naționalitățile *medio-europene* în 1918.

Legăturile realizate de Vasile Stoica în cele mai diverse medii de informare¹⁵, culturale și politice¹⁶, l-au apropiat treptat de reprezentanții altor popoare aflați în America pentru a câștiga simpatia guvernului și opiniei publice americane și sprijin pentru idealul autodeterminării naționale. Problemele pe care le aveau aceștia erau de o “surprinzătoare analogie” cu cele ale românilor, astfel încât membrul Misiunii Naționale Române a legat relații de colaborare strânsă cu reprezentanții unor comitete naționale, dar mai ales cu maiorul M. R. Stefanik, cu poetul Ferdinand Pisesky și cu Charles Pergler, directorul Biroului cehoslovac din Washington¹⁷.

Convergența izvorâtă din interesele comune a început să se transpună în practică în mai 1918 când s-a încheiat o alianță de acțiune comună între Thomas Masaryk, liderul mișcării cehoslovace, Ignace G. Paderewsky, conducătorul polonezilor, Hinko Hinkovici, exponentul iugoslavilor și Vasile Stoica, din cadrul Misiunii Naționale Române. Activitatea comună a mișcărilor naționale din America a ieșit în evidență pe data de 15 septembrie 1918, o dată cu marea adunare desfășurată la Carnegie Hall din New York¹⁸. La această adunare au participat peste

¹⁴ I. Stanciu, *op. cit.*, p. 154.

¹⁵ A reușit să determine o reorientare a atenției presei americane spre problemele românilor, astfel încât ziariști de marcă, precum Ira E. Bennett, director la cotidianul de mare tiraj *The Washington Post*, Louis Wiley, director la *The New York Times*, ziariști de la *The New York Tribune*, *The Review of Review*, de la ziarele sindicatului de presă *McClure*, și ca urmare a eforturilor sale, au acordat un loc în articolele lor cazului românesc. De asemenea, o personalitate de importanța istoricului militar Frank H. Simonds a luat poziție în favoarea aspirațiilor României.

¹⁶ Pe data de 31 decembrie locotenentul român expedia un memoriu secretarului de Stat Robert Lansing, la cererea acestuia, în care îi descria situația transilvănenilor în război și în anexă îi trimitea memoriul românilor de la Darnița (vezi V. Stoica, *In America...*, p. 14-16).

¹⁷ *Ibidem*, p. 14-15.

¹⁸ Arhivele Naționale ale României, fond V. Stoica, dosar I/137, f. 1-36.

4000 de reprezentanți ai națiunilor oprimate din Imperiul Austro-Ungar¹⁹. Scopul adunării era, între altele, și acela de a dejuca încercările întreprinse de Austro-Ungaria de a realiza o pace separată²⁰. Această întrunire solemnă, denumită de oficialitățile americane “voința popoarelor din Austro-Ungaria” era considerată de Vasile Stoica ca având o importanță egală cu cea a Congresului de la Roma din 8 aprilie 1918²¹. Printre personalitățile care au luat cuvântul, Thomas Masaryk, Ignace Paderewsky, dr. Hinko Hinkovici, Pierre de Lanux, s-a numărat și Vasile Stoica. Acesta a denunțat încă o dată politica opresivă a Austro-Ungariei și s-a declarat ferm sprijinitor al drepturilor națiunilor mici de a se guverna, în conformitate cu principiile wilsoniene. De altfel, liderul Ligii Naționale Române era, după cum se va destăinui mai târziu îngrijorat, deoarece “despre aspirațiile noastre la libertate și unire, guvernul american nu rostise nici un cuvânt...”. El își exprima chiar teama ca – urmare a păcii de la București – “aspirațiile noastre nu vor fi luate în deplină considerare și României i se va crea un rol umilitor la conferința păcii”²².

Moțiunea adoptată cu acest prilej, ce pune pe tapet autodeterminarea națională i-a fost înmănată președintelui american în cadrul unei audiențe pe care acesta a acordat-o pe 20 septembrie unei delegații alcătuită din Masaryk, Paderewsky, Hinkovici și Stoica. Wilson a făcut cu acea ocazie o declarație de susținere a revendicărilor naționalităților central-europene, admitând că Austro-Ungaria urma, indubitabil, a se dezmembra²³.

Acțiunile ulterioare au emers în favoarea impunerii ideii naționale, lucru demonstrat și de recunoașterea lui Masaryk ca șef al unui guvern național cehoslovac. De asemenea, comisia “Inquiry” condusă de influentul colonel House, a început din acel moment să aibă în vedere dezmembrarea Austro-Ungariei²⁴.

La propunerea lui Masaryk și la sugestia americană, în toamna anului 1918 s-a convenit să se creeze o organizație care să cuprindă toate comitetele naționale alcătuite de naționalitățile mici și mijlocii, aflate într-o zonă geografică cuprinsă între Marea Baltică și Marea Egee, ce luptau pentru autodeterminare, independență și impunerea ideii naționale. Programul inițial fusese schițat de Th. Masaryk, I. Paderewsky, dr. N. Lupu și V.

¹⁹ Gh. I. Florescu, *op. cit.*, p. 193.

²⁰ I. Stanciu, *op. cit.*, p. 155.

²¹ Arhivele Naționale Române, fond V. Stoica, dosar I/137, f. 1-36.

²² *apud* Gh. Florescu, *op. cit.*, p. 193.

²³ Arhivele Naționale Române, fond V. Stoica, dosar I/137, f. 1-36.

²⁴ I. Stanciu, *op. cit.*, p. 155-156.

Stoica. Acesta avea în vedere informarea publicului, informarea guvernului american cu ajutorul unor materiale alcătuite pe baze științifice, elaborarea unor revendicări teritoriale bazate pe colaborarea dintre aceste naționalități și cristalizarea unor principii de etică internațională în conformitate cu care să fie trasate frontierele, dezvoltată colaborarea postbelică și menținută buna vecinătate²⁵.

Pe data de 2 octombrie, la Washington, s-au pus bazele “Uniunii Democratice Medio-Europene” (The Democratic Mid-European Union), în prezența unor delegați ai Departamentului de Stat și ai comisiei “Inquiri”. Această asociație, alcătuită din 13 comitete naționale – cehoslovac, polon, iugoslav, român, finlandez, lituan, ucrainean, rutean, grec irident, albanez, italian irident, armean, sionist, era condusă de Thomas Masaryk și-l avea ca prim-vicepreședinte pe Vasile Stoica. Ca director al afacerilor Uniunii Democratice Medio-Europene a fost desemnat – la sugestia administrației americane – Herbert A. Miller, profesor de sociologie la Oberlin College și apoi la University of Cincinnati. Această uniune, considera Vasile Stoica, “înfățișa destul de fidel opiniunea publică și aspirațiunile popoarelor...”²⁶.

Activitatea acestei asociații a debutat imediat și a durat până la începutul anului 1919. Printre metodele de acțiune, prim-vicepreședintele Stoica enumera adunările publice, editarea revistelor și ziarelor în scopul de a promova acțiunile naționalităților componente ale uniunii, elaborarea unor broșuri, tipărirea hărților ce erau răspândite și chiar afișate pe ziduri pentru a informa mai adecvat publicul. Asociația era, după părerea sa, “zona Balto-Egee în miniatură...”. Întunirile nou înființatei misiuni s-au desfășurat la Washington între 2 și 5 octombrie, la Philadelphia între 23 și 26 octombrie și la New York între 5 și 8 noiembrie 1918²⁷. Aceste dezbateri s-au bucurat de dialoguri sincere, desfășurate și în prezența unor delegați ai administrației americane, ce doreau să se informeze mai adecvat asupra spațiului etno-cultural și istoric cuprins între blocul german și cel rus.

Desigur, colaborarea armonioasă era numai vârful aisbergului. La baza sa – în ciuda acestei activități variate și fructuoase – se ascundeau asperități mai vechi sau mai noi, în special legate de previzibila, din ce în ce mai mult, retrasare a granițelor. Pe măsura ce se prefigura victoria

²⁵ Arhivele Naționale Române, fond V. Stoica, dosar I/137, f. 1-36.

²⁶ *Ibidem*.

²⁷ *Ibidem*.

Antantei ncîntcelegerile începeau să irumpă la suprafață și de aceea s-a încercat elaborarea unui set de reguli și principii care să fie farul călăuzitor în transgreaarea dificultăților evidente într-o zonă multiculturală, multiconfesională și multinațională, în care pentru necunoscători erau greu de departajat minoritățile de majorități, adevărurile istorice de interpretarea cronată a faptelor istorice, realitățile economice de manipularile politice și în care o serie de mituri s-au creat și au persistat, mărind astfel sursele de tensiune.

Astfel, s-a susținut energic ideea că "Peninsula Balcanică trebuie să fie a popoarelor balcanice", s-a convenit că baza discuțiilor în privința trasării noilor granițe trebuie să fie principiul etnic, cu corecturi bazate pe principiul geografic și economic și autodeterminarea ce impunea plebiscitul realizat după ce în prealabil zona litigioasă ar fi fost ocupată de armata americană. S-a motivat și necesitatea imperioasă de a se acorda largi drepturi culturale pentru minorități și de a se crea o Ligă a Națiunilor care să resoarbă tensiunile ce se crează inevitabil în viața internațională. Printre acțiunile pozitive trebuie să enumerăm și discuțiile Masaryk – Paderewsky, ce postulau rolul favorabil jucat de o alianță strânsă între Cehoslovacia și Polonia în Europa Centrală, ca și discuțiile inițiate de dr. N. Lupu și de V. Stoica cu iugoslavii și grecii ce vedeau nevoia urgentă de a se crea o federație sau uniune balcanică, chiar înaintea deschiderii conferinței de pace. Alte principii ce puteau avea un rol pozitiv în relațiile internaționale erau legate de promisiunea de a se crea facilități de tranzit și zone libere în porturi pentru țările fără deschidere la mare și, ca o promisiune pentru poimăine, nevoia proiectării unei noi educații în toate țările care să imprime un spirit mondial de amicitie și colaborare între națiuni²⁸.

Desigur, toate aceste scopuri nu puteau avea decât un rol pozitiv în reconstrucția unei Europe și a unei lumi care suferise mult din punct de vedere material și mai ales moral ca urmare a distrugerilor provocate de Marele Război. Cu toate acestea, nu suntem adepții ideii, vehiculată axiomatic până nu de mult în istoriografia română, că statele mici sunt depozitarele exclusive ale spiritului democratic în relațiile internaționale și că marile puteri sunt întotdeauna vinovate de impunerea unor politici imperialiste, care duc la degradarea atmosferei internaționale. În același timp, însă, nu putem nega o oarecare aplecare spre înțelegerea celui alt care se observa în mod vădit la membrii "Uniunii Democratice Medio-

---

²⁸ *Ibidem*.

Europene”, semn că istoria nu trecuse peste ei fără urmări pozitive în ceea ce privește impunerea necesității spiritului de colaborare și de înțelegere a aspirațiilor lor, poate la fel de îndreptățite, ale celuiilalt.

Cea mai importantă întrunire a “Uniunii Medio-Europene” a avut loc la sfârșitul lunii octombrie 1918 la Independence Hall din Philadelphia. Aici, încă din 25 octombrie, la propunerea delegației române, a fost adresată o scrisoare guvernului american în vederea recunoașterii aspirațiilor celor 4 milioane de români supuși Austro-Ungariei. În urma acestei moțiuni, Stoica a fost primit în audiență de secretarul de Stat Robert Lansing pe 28 octombrie și a obținut de la acesta promisiunea unei declarații în favoarea aspirațiilor românești. În după-amiaza zilei de 4 noiembrie textul declarației a fost întocmit la o întâlnire între diplomatul american William Bullitt și Vasile Stoica. Acest text, aprobat fără modificări de cabinetul american a doua zi, făcut cunoscut agențiilor de presă pe 6 noiembrie arăta simpatia guvernului american cu spiritul de unitate și aspirațiile românilor de pretutindeni și promitea sprijinul Washingtonului pentru ca drepturile politice și teritoriale “juste” ale românilor să fie recunoscute și asigurate²⁹. Această declarație era, după cum recunoștea la vremea aceea William Bullitt în fața lui Voicu Nițescu și a dr. Nicolae Lupu³⁰, și după cum remarca mult mai târziu istoricul american Paul Quinlan, urmarea presiunii constante făcute de români la Washington sub conducerea liderului lor Stoica³¹.

Evident, acțiunea desfășurată de aceștia s-a așezat ferm pe un teren drenat de ideile noii diplomații americane. Meritul lor însă, și în primul rând a lui Vasile Stoica constă tocmai în puternicul contur pe care l-au dat ideii naționale și integrării mișcării naționale românești într-un cadru mai larg, ceea ce a determinat și recunoașterea dezideratelor românești de cele mai înalte oficialități americane.

Acțiunea întreprinsă în Sala Independenței din Philadelphia - acolo unde pe 4 iulie 1774 se adoptase Declarația de Independență americană și în 1787 Constituția - a fost o adevărată sărbătoare a ideii naționale, în general, și a naționalităților din centrul și sud-estul Europei,

²⁹ S. David Spector, *Romania at the Paris Peace Conference: a study of the diplomacy of I. C. Brătianu*, The Center for Romanian Studies, The Romanian Cultural Foundation, 1995, p. 56-57.

³⁰ Gh. I. Florescu, *op. cit.*, p. 199.

³¹ P. D. Quinlan, *The United States and the problem of Transylvania during World War Two*, în “100 years of American-Romanian Relations” (ed. Radu R. Florescu), Ed. Nagard, Roma, 1982, p. 81.

în special. Cu acest prilej a fost redactată de către Masaryk, Stoica și profesorul Miller "Declarația de Scopuri Comune a Națiunilor Independente Medio-Europene", ce inspira aerul solemn al declarației lui Thomas Jefferson, Samuel Adams, George Washington și expira în consonanță cu ideile wilsoniene, reprezentând totodată și un traseu spiritual și politic, oarecum utopic, dar cu atât mai pozitiv, pe care fiecare dintre aceste națiuni se angaja să-l străbată alături de celelalte.

Încă din preambul se sublinia forța de reprezentativitate a acestei uniuni - însumând națiuni ce împreună aveau mai mult de 50 de milioane de locuitori, așezați între Marea Baltică, Marea Adriatică și Marea Neagră, supuși în totalitate sau parțial dominației străine. Exprimându-și gratitudinea față de poporul și guvernul american, dar și față de Antantă, se promitea aderarea totală a naționalităților la lupta împotriva Puterilor Centrale. De asemenea, se stabilea un set de norme ce urmau a fi general valabile și inserate în constituțiile noilor state pe cale de a se forma și care trebuiau să guverneze și relațiile internaționale ale acestora. Aceste principii, odată adoptate, urmau să determine un nou curs, mai democratic, în istoria umanității. Astfel, punctele 1-3 vorbeau de necesitatea democratizării interne a fiecărui stat, a neatârnării sale, a promovării propriilor idealuri, idealuri - ce în nici un caz nu trebuiau să amenințe "interesul comun al tuturor". Punctul 4 reprezenta o respingere a diplomației secrete și o promovare a diplomației wilsoniene. Punctul 5 aducea în prim-plan perspectiva colaborării postbelice a popoarelor medio-europene pentru "asigurarea libertăților fiecăruia dintre ele în interesul prosperității lor comune..." și pentru a consolida "pacea și bunăstarea lumii". Punctul 6 relua ideea wilsoniană de constituire a unei ligi a națiunilor.

Toate aceste principii aveau ca temei de realizare dorința unor popoare "victime" ale unor "națiuni agresive și egoiste" ce suferiseră "...distrugerea orașelor, violarea căminurilor și țărilor noastre..." și care se menținuseră prin "neânfrânta rezistență" în fața "tiraniei asupritorilor", de a crea o lume din care egoismul național să fie alungat, pentru a lăsa loc cooperării internaționale. Deoarece vechea lume impusese limite reprezentării proporționale, corectitudinii actului de justiție, libertății cuvântului, dreptului de petiție, cooperării intra- și inter-naționale se dorea o lume nouă în care aceste limite să fie transgresate. Semnatarii documentului își luau asupra lor sarcina de a depune eforturi constante și concordante pentru ca "suferințele acestui război mondial să nu fi fost îndurate în zadar"³².

³² Arhivele Naționale Române, fond V. Stoica, dosar 1/137, f. 1-36.

Acest document de factură wilsoniană, ce îmbrăca aspirațiile popoarelor central și sud-est europene și aducea noi idealuri în viața internațională trebuie încadrat în atmosfera generală creată de desfășurarea războiului. El exprima, după cum arăta prim-vicepreședintele Uniunii Medio-Europene, patriotul român Vasile Stoica, "dorința sinceră de a crea o lume mai bună"³³. De altfel textul, ce aducea aminte americanilor de propriile lor idealuri și dorea a pune bazele unei noi Europe, mai apropiată de spiritul american, a cunoscut o largă difuzare și publicitate în America, iar un exemplar a fost trimis și președintelui american Thomas Woodrow Wilson³⁴.

Amintindu-și peste un sfert de veac de acest eveniment, diplomatul Vasile Stoica respingea vehement ideea ce se vehiculase mulți ani că statele constituite de aceste națiuni strânse în uniunea medio-europeană - Finlanda, Estonia, Letonia, Lituania, Romania, Jugoslavia, Grecia etc. - au avut ca motivație a existenței lor crearea unui "cordon sanitar" care să separe Rusia sovietică de continent și să țină în frâu tendințele expansioniste ale Germaniei. Aceste acuzații aduse statelor mici și mijlocii din Europa erau invenții ale marilor puteri, "departe de intențiunile noastre", după cum se exprima Stoica, și a căror genază era posterioară conferinței de pace versaillese³⁵. În ceea ce privește urmările "Declarației de Scopuri Comune a Națiunilor Independente Medio-Europene", deși se recunoaște, în general, alterarea pe care o suferă orice idee mare atunci când este transpusă în faptă, Vasile Stoica considera că, în general, națiunile situate între Marea Baltică și Marea Egee au urmat aceste principii și au făcut mari progrese după 1919³⁶.

Activitatea desfășurată de Vasile Stoica în Statele Unite este încă o dovadă în plus a forței pe care sentimentul național o imprima spiritelor puternice și pragmatice care se adapă de la izvorul sau care era - și este - departe de a fi secat. De aceea, înțelegem cum locotenentul Vasile Stoica, un arhinecunoscut până în 1917, a reușit să se impună ca *primus inter pares* în rândul diasporei românești, deși a fost însoțit de mult mai reputații Vasile Lucaciu, Ion Moța, dr. Nicolae Lupu sau de dr. Constantin Angelescu, ministrul României la Washington. De asemenea, trebuie subliniat că remarcabilul propagandist român a desfășurat această activitate

---

³³ *Ibidem.*

³⁴ *Ibidem.*

³⁵ *Ibidem.*

³⁶ *Ibidem.*

complexă fără a beneficia de nici o sursă de finanțare din țară³⁷, toate fondurile fiind strânse din donații ale românilor din Statele Unite³⁸.

Activitatea sa nu s-a rezumat la îndeplinirea instrucțiunilor pe care i le dăduse guvernul român ci, prin toată conduita sa a prefigurat acel postulat pe care Nicolae Titulescu îl impunea politicii externe românești "de la național, prin regional, la universal". El nu a încercat să promoveze interesele românești în detrimentul altor naționalități, ci a căutat să realizeze obiectivele propuse împreună cu reprezentanții celorlalte popoare ce aveau scopuri comune. Acest fapt a slujit mai bine chiar interesele românești și, de asemenea, i-a adus lui Vasile Stoica o poziție proeminentă în conducerea "Uniunii Democratice Medio-Europene", ceea ce răsplătea eforturile depuse de înflăcăratul patriot român. În același timp, idealurile pe care le promova el erau idealuri ce nu se restrângeau la o zonă geografică, fie ea chiar întinsă, ci erau, putem spune, idealuri universale: pacea, buna-înțelegere între națiuni, ideea națională ca bază a principiilor de etică internațională, recunoașterea suveranității integrale a fiecărui stat în ceea ce privește chestiunile de ordin intern și extern. Activitatea sa prolifică desfășurată în Statele Unite a produs o puternică impresie și în țară, astfel încât pe data de 4 februarie 1919 prin telegrama numărul 105, primul-ministru Ion I. C. Brătianu l-a chemat la Paris pentru a fi ofițer de legătură cu delegațiile engleză și americană. Aceasta i-a permis lui Vasile Stoica să păstreze, tot cu fondurile Ligii Naționale Române pe care o prezida, un contact strâns cu experții și consilierii tehnici englezi și americani³⁹.

Ecourile luptei sale politice pot fi sesizate chiar în contactele pe care a avut prilejul să le întrețină mai târziu, în cariera sa diplomatică, cu diverși oameni politici din Europa Centrală. Astfel, fiind acreditat în anul 1937 ca ministru plenipotențiar și trimis extraordinar al României la Riga, Tallin și Kaunas (capitala de atunci a Lituaniei), Vasile Stoica a găsit în mediile politice și diplomatice din aceste state multă simpatie și mult interes pentru activitatea sa desfășurată în cadrul mișcării democratice central-europene din Statele Unite. În discuțiile pe care diplomatul român le-a purtat pe data de 24 februarie 1937 cu președintele Letoniei, Karlis Ulmanis, acesta își arăta "recunoștința" pentru numirea

³⁷ Suma totală care i-a fost alocată de guvernul român a fost, în 20 de luni, de 12.000 lei și 1100 de dolari, cu care nici drumul din România în S.U.A. și din Statele Unite în Franța nu putea fi plătit (vezi V. Stoica, *O lămurire în legătură...* p. 5).

³⁸ *Ibidem*.

³⁹ *Ibidem*.

lui Vasile Stoica, despre a cărui activitate citise în lucrarea *Weltrevolution* elaborată de Thomas Masaryk. Președintele leton era la curent cu marea acțiune de propagandă desfășurată de diplomatul român alături de omul politic cehoslovac și de Ignace Paderewsky pentru dezrobirea și colaborarea tuturor națiunilor situate între Marea Baltică și Marea Neagră⁴⁰. De asemenea, în audiența sa de prezentare din data de 9 martie a aceluiași an la președintele Lituaniei, Antanas Smetona - omul politic lituanian cel mai influent din perioada interbelică - , acesta i-a mulțumit ministrului român pentru ajutorul acordat în S.U.A. mișcării de independență a țării sale și și-a exprimat bucuria că împrejurările îl aduseseră în Kaunas⁴¹. Pentru a sublinia și mai mult importanța pe care o acordau oamenii politici lituanieni sprijinului pe care mișcarea pentru independența Lituaniei îl primise de la Vasile Stoica în Statele Unite în anul 1918. În aceeași zi, după cum subliniau cotidienele românești "Universul" și "Curentul" din 7 aprilie 1937, preluând o știre de la agenția de presă "Rador", generalul Nagevicius oferise diplomatului român un frumos relief executat de marele sculptor lituanian Petervis⁴².

Mai mult, prin lupta sa a câștigat simpatia opiniei publice și a multor politicieni americani, astfel că în luna mai a anului 1941 guvernul român îl numise pe Vasile Stoica ca ministru al său la Washington, după cum aflăm dintr-o discuție purtată de generalul Antonescu, conducătorul statului român, cu Franklin Mott Gunther, ministrul Statelor Unite la București⁴³. Numirea sa obținuse, fără probleme, și agrementul părții americane. Numai evoluția generală a situației războiului mondial și teama declanșării unui război germano-american ce ar fi implicat o ruptură a relațiilor diplomatice româno-americane a determinat renunțarea la acest proiect, renunțare pe care partea americană nu a ezitat s-o probe⁴⁴.

⁴⁰ Arhivele Ministerului Afacerilor Externe, fond 71, Letonia, *Relații cu alte state*, vol. 8, 1920-1940, f. 127-132, tel. Nr. 86 din 27 februarie 1937 de la Legația regală română din Riga (Vasile Stoica) pentru Ministerul Afacerilor Străine.

⁴¹ *Loc. cit.*, fond 71, Lituania, *Relații cu Germania, Italia, România, Suedia, S.U.A., U.R.S.S., Vatican*, vol. 4, 1927-1939, f 266-269, tel. nr. 115 din 16 martie 1937 de la Legația româna din Riga (Vasile Stoica) pentru M.A.S.

⁴² *Ibidem*, f. 273-275, "Universul" și "Curentul" din 7 aprilie 1937.

⁴³ *Loc. cit.*, fond 71, S.U.A., *Telegrame*, vol. 40, 1941, f. 35-37, Notă asupra convorbirii avute la 28 mai 1941 de generalul Antonescu cu Franklin Mott Gunther, ministrul S.U.A., la Președinția Consiliului de Miniștri.

⁴⁴ *Ibidem*, f. 70-71, Notă asupra convorbirii dintre Alexandru Cretzianu, secretar general al M.A.S. român și Franklin Gunther, din data de 20 iunie 1941, desfășurată la M.A.S..

L'ACTIVITÉ DE VASILE STOICA AUX ETATS UNIS
POUR LA COOPÉRATION DES NATIONS DU CENTRE
ET DU SUD-EST DE L'EUROPE (1917-1919)

Résumé

L'auteur de l'étude révèle, à partir d'une base documentaire, l'activité entreprise par le diplomate Vasile Stoica, de Transylvanie, pour l'intégration du mouvement national roumain dans un cadre plus large, celui des nations du centre et du sud-est de l'Europe et pour la reconnaissance des aspirations roumaines par les plus hautes officialités américaines.

On présente les objectifs généraux que le gouvernement roumain réfugié à Iasi avait attribué à la Mission Patriotique Nationale – assurer les milieux concernés des Etats Unis de l'attachement de la Roumanie par rapport aux idéaux de l'Antante tout comme la constitution d'une légion militaire des Roumains américains luttant sur le front français à côté des alliés.

Traduit par Coralia Costaș

ASPECTE ALE COMPORTAMENTULUI MINORITĂȚII GERMANE DIN ROMÂNIA ÎN ANII 1940-1941

FLORIAN BANU

Definită prin articolul 1 al Constituției din martie 1923 drept „un stat național, unitar și indivizibil”, România interbelică reunea între granițele sale și o serie de minorități naționale. Astfel, potrivit recensământului din 1930, din totalul populației, 71,9% erau români, urmați, în ordine descrescătoare, de maghiari – 7,9%, germani – 4,1% și evrei – 4%.¹ A doua ca număr de membri, minoritatea germană a susținut, în general, politica externă a statului român, urmărind menținerea statu-quo-lui teritorial fixat prin tratatele de pace care au fost încheiate în 1919-1920 în Franța.

Din punct de vedere politic, sașii și șvabii erau grupați în Partidul Parlamentar German care în ianuarie 1929 și-a luat numele de Partidul German. Principalele revendicări vizau domeniul învățământului și cel al Bisericii, pentru care erau cerute deplina libertate de funcționare și o finanțare cât mai substanțială din partea statului. Reprezentanții sașilor și șvabilor au adoptat tactica de colaborare cu guvernele României făcând, de regulă, cartel electoral cu partidul chemat la putere. Această minoritate a avut o atitudine loială statului român respingând presiunile liderilor Partidului Maghiar care insistau pentru desfășurarea unor acțiuni comune, pe plan intern, dar mai ales internațional, împotriva statului român pe care îl acuzau că încalcă drepturile minorităților². Ascensiunea în cadrul Partidului German a grupării radicale condusă de Fritz Fabricius, care îmbrățișa ideile național - socialiste promovate de Adolf Hitler, va produce o modificare a poziției față de statul român.

Atât în „Mein Kampf” cât și în diverse discursuri, Hitler preconiza crearea unui mare stat al germanilor care să înglobeze pe toți germanii din Europa, urmând ca ulterior să constituie un imperiu continental, capabil să asigure supremația mondială a Reichului. În vara anului 1932

---

¹ *Enciclopedia României*, București, 1938, vol. 1, p.148.

² I. Scurtu, I. Dordea (coord.), *Minoritățile naționale din România (1925-1931) Documente*, București, 1996, p.11.

Hitler declara: „Nu vom ajunge niciodată dominația mondială dacă nu avem în centrul sferei noastre de încredere un nucleu de putere solid, dur ca oțelul. Un nucleu de optzeci sau o sută de milioane de germani, formând o unitate compactă, care nu numai că ne va face invincibili, dar ne va da, o dată pentru totdeauna, o superioritate decisivă asupra tuturor popoarelor europene”³. Cu rigoarea și tenacitatea specifice germanilor, naziștii au înființat, încă din 1931, „Organizația Partidului Național Socialist Muncitoresc German (N.S.D.A.P.) pentru străinătate” (A.O.). Misiunea oficială a acestei organizații era de a grupa în cadrul N.S.D.A.P. pe toți germanii din străinătate pe baza principiilor expuse de Hitler în „Mein Kampf” precum și strângerea legăturilor cu Germania. Misiunea secretă a organizației era de a desfășura o amplă acțiune de spionaj în statele în care trăiau cetățeni de origine etnică germană și de a supraveghea acțiunile adversarilor politici din străinătate⁴. Pentru îndeplinirea acestor misiuni A.O. a înființat 350 de grupe regionale ale partidului răspândite pe tot globul. Grupa N.S.D.A.P. din România se numea „Landesgruppe”.

Imediat după luarea puterii în Germania, naziștii au trecut la edificarea unui vast aparat informativ. La 26 aprilie 1933 era înființată poliția secretă de stat – **Geheime Staat Polizei** – condusă de Herman Göring⁵ (de la 20 aprilie 1934 conducerea, de facto, a revenit lui Heinrich Himmler). Următorul serviciu, ca importanță, era Abwehrul⁶ – Serviciul de informații al armatei germane - condus de amiralul Canaris. Alături de acestea funcționau organele de informații ale N.S.D.A.P.: Organizația partidului nazist pentru străinătate, Serviciul Central al cetățenilor de rasă germană, Biroul de politică externă al N.S.D.A.P., Serviciul național pentru Germanii din străinătate, Organizația pentru Străinătate a Frontului Muncii German, Uniunea Reichului pentru colonii, Institutul pentru străinătate, Comunitatea de Muncă a Inginerilor din Străinătate, Biroul de Informații pentru protecția industriei germane. Toate aceste organizații aveau rolul de a promova interesele Germaniei în străinătate și de a strânge legăturile cu minoritățile germane din diverse state. De exemplu, Serviciul Central al cetățenilor de rasă germană (Volksdeutsche

³ Apud A. Simion, *Agresiunile naziste din Europa în anii 1938-1939*, București, 1983, p. 12-13.

⁴ C. Neagu, D. Marinescu, *Fapte din umbră*, București, 1983, vol. III, p. 31.

⁵ J. Delarue, *Istoria Gestapoului*, București, 1966, p. 58.

⁶ Pentru detalii vezi J. Kokoska, *Amiralul Canaris*, București, 1970.

Mittelstelle) avea sarcina de a ocroti minoritățile germane din alte state și de a se ocupa cu reducerea lor în Germania, iar Biroul de Politică Externă urmărea infiltrarea ideologiei naziste în opinia publică din străinătate prin organizarea de schimburi universitare, înlesnirea de schimburi comerciale etc⁷.

Toate ne indică dorința germanilor de a transforma lozinca „Ein Reich, Ein Volk, Ein Führer!” într-o realitate palpabilă. România aflată într-o importantă zonă geostrategică, bogată în petrol, mare producătoare agricolă și având între granițele sale peste 700.000 de germani nu putea să scape atenției naziștilor. Ca urmare, încă din 1934, Gestapoul își înființează rezidențe în România iar în 1939 Abwehrul începe să colaboreze – legal cu Serviciul Secret de Informații (S.S.I) condus de Mihail Moruzov⁸. Germanii au realizat captarea unor forțe politice, precum Liga Apărării Național Creștine condusă de A.C. Cuza și Octavian Goga dar mai ales organizația „Garda de Fier”. Conștienți de faptul că opinia publică românească este preponderent filo-franceză, germanii au încercat să se folosească în special de minoritarii germani pentru a determina o schimbare a orientării României dar fără a înregistra succese notabile până în 1939-1940.

Declanșarea războiului în 1939 și prăbușirea sistemului de alianțe al României, coroborate cu slăbiciunea manifestată de Franța și Anglia au determinat o reorientare a politicii externe a României, începând din prima jumătate a anului 1940, în sensul realizării unei apropieri de Germania⁹. Totodată, minoritatea germană din România devine tot mai activă. Un adevărat punct de cotitură l-a reprezentat venirea lui Fritz Fabricius în fruntea acestei minorități în noiembrie 1938. Este organizată Comunitatea germană din România (Volksgemeinschaft der Deutschen in Rumanien). Între Frontul Renașterii Naționale și minoritatea germanilor intervine un acord prin care germanii aveau dreptul să-și constituie organizații proprii pentru scopuri culturale, economice și pentru opere sociale¹⁰. Centrala secțiunii N.S.D.A.P. din România („Casa brună”) funcționa în București în

⁷ C. Neagu, D. Marinescu, *op. cit.*, p. 33.

⁸ Vezi C. Troncotă, *Mihail Moruzov și Serviciul Secret de Informații al armatei Române*, București, 1997, *passim* și N. D. Stănescu, *Întâmplări și oameni din Serviciul Secret*, în „Magazin istoric”, nr. 1-6/1991.

⁹ Al. Gh. Savu, *Considerații privind neutralitatea României la începutul celui de-al doilea război mondial*, în *Studii privind politica externă a României, 1919 - 1939*, București, 1969, p. 288.

¹⁰ *Arhivele Istorice Centrale București, (A.I.C.B.), fond președenția Consiliului de Miniștri*, dos. nr. 274/1939, *passim*.

clădirea Legației germane și avea mai multe comisii: sportivă, culturală, de control și supraveghere, de disciplină. Avea Ortsgruppen (grupe locale) în 17 orașe ale României precum și numeroase puncte de asistență socială (Nationalsozialistisch Volkswohlfahrt). În 1939 în România erau editate 52 de ziare germane, existau patru edituri și nenumărate librării germane¹¹. În același timp, legația germană introducea în țară numeroase publicații cu caracter propagandistic. O vie activitate de propagandă se desfășura prin Oficiul de turism german din România care difuza filme, broșuri și publicații precum „Sud-est-Echo”, „Buletinul german”, „Lupta pentru estul german”¹².

Începând din 1940 activitatea Comunității Germanilor din România (V.D.R.) cunoaște o adevărată eferverscență urmărindu-se obținerea de drepturi cât mai multe și cât mai largi pentru minoritatea germană și ajutarea Reichului prin toate mijloacele pentru obținerea victoriei. La 17 februarie 1940 într-o ședință a conducătorilor secțiunii N.S.D.A.P s-a hotărât majorarea subvențiilor acordate de organizațiile germane din România ziarelor și ziariștilor români care s-au dovedit fideli promovării intereselor germane. Pentru sprijinirea revistelor de propagandă germane se alocău 500.000 lei. Organizațiile muncitorești germane primeau 6.500.000 lei, iar tineretul universitar 5.300.000 lei. Totodată, s-a hotărât ca până la 8 mai 1940 în toate localitățile unde existau cetățeni români de naționalitate germană să se înființeze organizații N.S.D.A.P¹³. Începând din 1940 în rândurile minorității germane s-au introdus „duminicile de economii” în care membrii comunității se abțineau de la fumat și de la consumarea de alcool iar economiile realizate se depuneau la un fond comun, iar pentru tinerii germani se încerca inocularea ideii că prin activitatea organizațiilor Străjeriei se urmărește deznaționalizarea elementului german din România.

Evoluția minorității germane din România se situează pe noi coordonate odată cu preluarea puterii de către generalul Antonescu în 7 septembrie 1940 și cu proclamarea României drept „stat național legionar” (14 septembrie 1940)¹⁴. Participarea Gărzii de Fier la guvernare

¹¹ E. Campus, *Din politica externă a României (1913-1947)*, București, 1980, p. 479.

¹² A.I.C.B., fond Președenția Consiliului de miniștri-cabinetul militar Ion Antonescu (P.C.M.-C.M.), dos. nr. 82/1941, f. 9-11.

¹³ *Ibidem*, f. 29-34.

¹⁴ Pentru o analiză pertinentă a împrejurărilor în care Antonescu a preluat puterea, vezi. A. Simion, *Regimul politic din în perioada sept. 1940 - ian. 1941*, Cluj, 1976 și mai ales, A. Simion, *România Preliminariei politico-diplomatice ale insurecției române din august 1944*, Cluj, 1979.

și aderarea României la „Pactul Tripartit” în 23 noiembrie 1940, reprezentau semne clare că România s-a înscris ferm alături de Germania, astfel că minoritarii germani au considerat că statutul lor trebuie mult ameliorat, manifestările lor devenind tot mai virulente.

Întrucât România suferise grave amputări teritoriale în vara anului 1940, Antonescu a solicitat Institutului Central de Statistică o situație clară a minorităților din România. Realizarea acestei statistici a revenit lui Anton Golopenția, director al Oficiului de Studii din Institutul Central de Statistică și datele erau următoarele:

Structura etnică a României după pierderile teritoriale¹⁵.

Etnii	Cifre absolute	%
Români	11.380.000	85,7
Unguri	536.000	4,0
Germani	525.000	4,0
Evrei	283.000	2,1
Ruși-Ruteni	75.000	0,6
Bulgari	17.000	0,1
Alții	450.000	3,4
<i>Total</i>	<i>13.280.000</i>	<i>100</i>

Situația germanilor trecuți sub stăpânire străină, pe provincii, era următoarea: Basarabia, Bucovina de Nord și Dorohoi de Nord – 122.426 germani, Transilvania de Nord 72.108 germani, Cadrilater – 519 germani. Prin tratatul de la 22 octombrie 1940, care prevedea retragerea populației germane din Bucovina de Sud și din Dobrogea Veche, numărul germanilor din România era redus cu încă 50.000. Prin executarea acestui tratat dispăreau în întregime două „insule etnice” germane: coloniștii din Dobrogea Veche și restul sudic al insulei din Bucovina. Statul român rămânea cu două zone în care concentrarea populației de etnie germană era mai mare: șvabii din Banat – Arad - Hunedoara și sașii de pe „fostul pământ crăiesc”. În prima zonă locuiau 281.841 germani, în cea de-a doua 206.435. În restul țării se mai găseau 36.724 germani. Raportul întocmit de Golopenția sublinia că, în ambele zone, așezările germane sunt risipite printre așezări românești în care trăiesc de 3-4 ori mai mulți români iar dacă în Banat pot fi întâlnite așezări aproape curat germane, în

¹⁵ A.I.C.B., fond P.C.M.-C.M., dos. nr. 43/1940, f. 7.

Transilvania de Sud dimpotrivă, germanii trăiesc în așezări mixte germano-române. În consecință, crearea unor regiuni germane autonome din punct de vedere politic nu putea fi pusă¹⁶.

Generalul Antonescu a încercat să potolească agitația elementului minoritar german prin acordarea unor privilegii sporite în cadrul Legii nr.830 pentru constituirea Grupului Etnic German din România (în continuare G.E.G.), din 21 noiembrie 1940¹⁷. G.E.G. era declarat persoană juridică de drept public. Partidul Muncitoresc Național German era socotit reprezentant al voinței naționale a G.E.G. și putea lua măsuri cu caracter de obligativitate pentru membrii săi.

Bucurându-se de un regim de favoare, încurajați de sosirea trupelor germane în România¹⁸ și beneficiind de sprijinul nemijlocit al Berlinului, germanii din România „s-au transformat într-o organizație ce și-a depășit atribuțiile oficiale”¹⁹, stârnind în multe privințe însăși politica guvernului Antonescu. Astfel au fost înființate gărzi naționale germane în toate comunele cu populație germană, precum și centre de instrucție pentru pregătirea comandanților acestor gărzi și au fost instalate santinele și patrule „cu atitudine jignitoare față de populația românească”²⁰. Tinerii militari germani lipseau de la ședințele de instrucție, declarând că au primit ordin a nu mai lua parte decât la ședințele conduse de instructori germani. Conducătorii minorității germane înștiințau poliția germană că s-a oprit orice fel de rechiziție de la cetățenii români de origine germană. Încă în septembrie 1940 Casa Germană din Timișoara a dat o dispoziție telefonică tuturor comunităților germane comunale prin care hotăra: 1) să nu se predea nici o rechiziție; 2) să nu se prezinte nici un german când este chemat de jandarmi. Dispoziții similare erau publicate în ziarele „Volksblatt” – nr. 194/1940, „Arader Zeitung” – nr.240/1940 și în „Siebenburgische Tageblatt” – nr. 2226/1940²¹.

Legiunile de jandarmi trimiteau note informative cu un conținut alarmant. Primarul comunei Gearmata (jud Timiș - Torontal) înștiințase

¹⁶ *Ibidem*, f. 11.

¹⁷ „Monitorul oficial” (M.O.), nr. 275/21 noiembrie 1940, p. 6520.

¹⁸ D. Șandru, I. Saizu, *Unele aspecte privind consecințele economice ale prezenței trupelor germane în România 1940-1944*, în *Anuarul Institutului de Istorie și arheologie A. D. Xenopol-Iași, (A.I.I.A.I.)*, XIII, 1976, p. 117.

¹⁹ D. Șandru, A. Karețchi, I. Saizu, *Dificultăți în „colaborarea” româno-germană (1940-1944)*, în *A.I.I.A.I.*, XXIII, 1986, p. 206.

²⁰ *A.I.C.B.*, dos. nr. P.C.M.-C.M., dos. nr. 382/1941, f. 21.

²¹ *Idem*, dos. nr. 23/F.D., f. 15.

populația „să nu se mai adreseze postului de jandarmi ci toate cererile și actele să fie trimise la primărie”, iar populația germană din Engelsbrun (jud. Arad) „nu mai ține seama de hotărârile jandarmeriei”²². Locuitorul Grass Ioan din comuna Vulcan - jud. Brașov a atras atenția șefului de post că „dacă nu știe germana trebuie să o învețe pentru că acum s-au schimbat multe lucruri în România”²³. Astfel de atitudini erau încurajate de trupele germane sosite în România. Potrivit Buletinului Informativ al Inspectoratului General al Jandarmeriei din luna decembrie 1940, în ziua de 20 decembrie 1940 un ofițer german a bruscat pe șeful postului de jandarmi Săuleni din jud. Arad, iar în noaptea de 22-23 decembrie 1940 în comuna Fibiș (jud. Timiș) doi ofițeri germani au cerut cu insistență eliberarea unui deținut de origine germană. Un caz similar se înregistra în comuna Mosloc (Timiș) unde șeful postului de jandarmi a fost amenințat cu revolverele de doi ofițeri germani care l-au eliberat pe locuitorul șvab Horn Ion după care au ridicat și actele de anchetă²⁴.

Confruntate cu astfel de situații, autoritățile române au luat contact cu liderii comunității germane din România pentru a găsi o soluție. În urma acestor tratative, Andreas Schmidt – șeful G.E.G. – a elaborat două comunicate prin care se stabilea: a) obligația fiecărui minoritar german de a-și îndeplini îndatoririle față de statul român în mod exemplar; b) necesitatea raporturilor de perfectă prietenie între minoritarii germani și majoritarii români. Totodată, guvernul a dat un decret de amnistiere pentru toți minoritarii germani care se făcuseră vinovați de nesupunere la concentrări, rechiziții etc²⁵. Comunicatele trimise în teritoriu de către conducerea G.E.G. aveau se pare, un caracter duplicitar întrucât atitudinile contrare datoriei de cetățeni ai statului român au persistat, ba chiar s-au agravat, iar cei chemați uneori a da socoteală răspundeau invariabil că așa au ordin de la Comunitatea germană²⁶.

Unul din aspectele cele mai îngrijorătoare îl reprezenta acțiunea de totală germanizare a localităților în care se găsea populație mixtă, acțiune care, coroborată cu alte acțiuni și declarații, ducea la concluzia că minoritatea germană tinde să obțină autonomia. Astfel se cerea ca în comunele cu majoritate germană limba oficială să fie germana. În comunele

²² A.I.C.B., fond Inspectoratul General al Jandarmeriei (I.G.J.), dos. nr. 113/1940, f. 17-19.

²³ *Ibidem*.

²⁴ *Ibidem*, f. 45-46.

²⁵ A.I.C.B., fond P.C.M.-C.M. dos. nr. 23/F.D. f. 16.

²⁶ *Ibidem*.

unde majoritatea erau germani primarul era, de asemenea german, iar ajutorul de primar trebuia, potrivit indicațiilor guvernamentale, să fie un român, iar în comunele cu paritate între germani și români primarul era tot un german. Nu puține erau însă cazurile când, invocându-se numărul mic al locuitorilor români, și primarul și ajutorul de primar erau germani²⁷ și depuneau tot efortul pentru germanizarea completă a comunelor. În comuna Gottlab (jud Timiș) comandantul Subcentrului de pregătire Premilitară (P.P.), învățător la secția română a școlii a fost somat de șvabi să părăsească imediat comuna. Spre a-l intimida și forța să plece, în noaptea de 10/11 noiembrie 1940 un grup de germani înarmați i-au spart geamurile locuinței trăgând și focuri de armă. Același tratament a fost aplicat notarului și șefului Oficiului P.T.T. (ambii români). În comuna Orțișoara învățătorul Crulea Petre a fost evacuat - în cursul lui noiembrie - din clădirea școlii, cu tot bagajul, spunându-i-se să plece din comună. În aceeași situație a fost pus învățătorul Preda Victor din comuna Nitchidorf (jud Timiș)²⁸.

Nu doar reprezentanții autorității publice (notari, jandarmi) și ai învățământului au fost supuși presiunilor, ci și membrii clerului ortodox. Edificator este cazul preotului român din comuna Grabant (jud Timiș), în care se găsea o colonie de cca. 400 de români, căreia i s-a pus în vedere să închidă biserica și să plece din comună, spunându-i-se: „Valahii nu pot sta printre poporul șvab, acesta aparține Reichului”²⁹. Se urmărea probabil verificarea în practică a versetului biblic: „bate-voi păstorul și turma se va risipi!”. În același sens, al alungării populației românești, se înscrie și măsura luată de direcțiunea școlii primare din comuna Zadârlag - Arad care a făcut cunoscut în comună, prin adresa nr.107/1940, „să nu se mai trimită la școală decât copii a căror limbă maternă este germana”³⁰.

Intenția de germanizare a unor zone cât mai largi a fost deosebit de bine pusă în evidență prin recensământul efectuat, din ordinul conducătorilor comunității germane, la 3 noiembrie 1940. Celor care se declarau germani li se promitea un „pașaport etnic” și protecția Germaniei³¹. Dacă promisiunea nu era destul de atrăgătoare, ea a fost completată de diverse mijloace de persuasiune. Preotul Kurt Ferdinand din

---

²⁷ Idem, dos. nr. 479/1941, f. 226.

²⁸ Idem, dos. nr. 382/1941, f. 86.

²⁹ *Ibidem*, f. 117.

³⁰ *Ibidem*.

³¹ Idem, dos., nr. 23/F.D., f. 27.

comuna Lupoc a înscris drept germani cinci cehi, un polonez și trei slovaci, iar în comuna Jamul Mare, trei maghiari și un iugoslav, promițându-le protecție. În comuna Teremia Mare 25 de români s-au lăsat înscriși drept germani în urma susținutei propagande făcute de germani în legătură cu iminenta autonomie a Banatului și „de frică să nu fie obligați să părăsească comuna”³².

Foarte eficace s-au dovedit a fi amenințările. Preotul romano-catolic Mihai Kurt din Beșenova Veche (jud Timiș) a reușit să înscrie în rândurile germanilor mai mult de 200 de persoane de origine bulgară, spunându-le că dacă nu se declară vor fi repatriați în Bulgaria. În comuna Sântana (jud Arad) învățătoarea Ana Frank a dat afară din școala confesională germană, pe copilul unгурului Mandel Aladar pentru motivul că tatăl acestuia a refuzat să se înscrie în comunitatea germană³³. Un alt mijloc de presiune a fost în unele cazuri, refuzul negustorilor germani din comune de a mai vinde ceva negermanilor. În urma unui astfel de „recensământ” ziarul „Banater Deutsche Zeitung” din 16 februarie 1941 putea publica un articol cu titlul „Peste 550.000 lucrători germani în România”.

Un puternic asalt german s-a produs și asupra simbolurilor românești. Prin legea privind organizarea Grupului Etnic German era permisă arborarea drapelului german alături de cel românesc. În fapt însă lucrurile au stat altfel. La școala din comuna Guilvăz (jud Timiș) cu ocazia unei petreceri organizate de tineretul german, înainte de începerea spectacolului, au fost îndepărtate toate stegulețele românești. În 8 noiembrie 1940, fiind sărbătoare națională (ziua onomastică a regelui), germanii din comuna Sânmartin (jud Arad) au arborat doar drapelul național german³⁴. În comuna Săcălaz (jud Timiș) de pe pereții școlii au fost ridicate toate tablourile cu subiect istoric și harta țării, în locul lor afișându-se inscripții și figuri reprezentative germane. Aceeași atitudine antiromânească s-a făcut simțită și cu ocazia tradiționalului bal șvăbesc ce a avut loc la Arad la 15 februarie 1941. Sala de bal a fost împodobită cu steaguri germane și cu o uriașă inscripție: „Țara unde poporul șvab pătrunde, pământul acela se va numi german”³⁵. În seria faptelor cu caracter antinațional se înscriu și evenimentele din comuna Neudorf (jud Timiș). Aici ostașii Regimentului 5 Vânători au ridicat o troiță în mijlocul comunei, împrejmuid-o și cu un

---

³² *Ibidem*, f. 28.

³³ *Ibidem*, f. 30.

³⁴ *Idem*, dos. nr. 382/1941, f. 94.

grilaj. Îndată după plecarea ostașilor, în noaptea de 25/26 septembrie 1940 patru tineri germani au distrus și troița și grilajul³⁵.

Locuitorii germani din comuna Crucei (jud Arad) au rupt toate tăblițele C.A.M. ce se găseau la locuințele cultivatorilor de tutun deoarece erau scrise în limba română și aveau tricolorul românesc. Acești locuitori au distrus tablourile domnitorilor și ale personalităților române expuse la școală și la primărie³⁶.

O deosebită insistență au depus minoritarii germani pentru impunerea limbii germane. În acest sens, populația germană din comunele Felneac și Călugăreni (jud Timiș) insista ca actele de căsătorie să se încheie în limba germană iar în comunele Becicherecul Mic și Biled (jud Timiș) toți comercianții și-au înlocuit firmele românești, cu firme scrise în limba germană. Acolo unde se înregistrau unele șovăieli agenții germani intrau rapid în acțiune. În comuna Sagul (jud Arad) în noaptea de 4/5 decembrie 1940 pe ușile și ferestrele atelierelor și magazinelor au fost lipite afișe cu mesajul: „Dacă ești german, pune-ți firmă germană”³⁷.

Creșterea artificială a numărului de locuitori de origine etnică germană, impunerea limbii germane și purificarea etnică prin izgonirea românilor erau subordonate unui obiectiv de prim rang: desprinderea de statul român³⁸. S-au vehiculat mai multe variante, două fiind favorite: crearea unui stat tampon (**pufferstaat**) format din Banatul românesc, Banatul iugoslav, Slovenia și Croația, sub conducerea unui Gauleitter și sub dominație germană (urma a fi inclusă și o parte din Ardeal, inclusiv orașul Sibiu), sașii propuneau formarea unui stat autonom german sub denumirea „Statul German Dunărean” (Donnaustaat) sub protectorat german³⁹. Intenția autonomizării regiunilor locuite de minoritatea germană era făcută publică în presa de limbă germană fără nici o rețineră. În ziarul „Hatzfelder Zeitung”, din octombrie 1940, care apărea în Jimbolia se afla articolul „**Weg mit den Banaten Grenzen**” (La o parte cu granițele Banatului) în care se afirma că majoritatea locuitorilor Banatului o reprezintă germanii care au dreptul de autonomie. Articolul se încheia astfel: „Ne-am săturat să stăm mereu sub ordinele unor

³⁵ *Ibidem*, f. 106.

³⁶ *Idem*, dos. nr. 23/F.D., f. 33.

³⁷ *Ibidem*, vezi și dos. nr. 479/1941, f. 281.

³⁸ D. Șandru, *Autonomia Transilvaniei în propaganda germanilor din România*, în *Xenopoliana*, 1-4/1997, p. 210-218.

³⁹ *Ibidem*, f. 29.

popoare străine și vrem, în sfârșit, să fim noi domni și nu veșnici robi în regiunile noastre svăbești”⁴⁰.

Aceste tendințe erau încurajate, mai mult sau mai puțin tacit, de ofițerii germani ai Misiunii Militare Germane sau de cei care doar tranzitau România. Generalul german Lorenz s-a adresat, în decembrie, comunității germane din Sibiu cu cuvintele: „Mai puteți? Mai suporați puțin și apoi totul se va termina”⁴¹.

O altă manifestare a minorității germane din România în măsură să îngrijoreze în cel mai înalt grad autoritățile române a fost tendința evidentă de acaparare a unor importante sectoare ale vieții economice din România. Chestiunea a fost adusă în atenția generalului Ion Antonescu, în ședința Consiliului de Miniștri din 26 septembrie 1940, de ministrul comunicațiilor Nicolau care anunța că „în Banat este o bătălie mare între șvabi și români, pe locurile, casele și industriile pe care ungurii și evreii le părăsesc”⁴². Soluția propusă de Antonescu a fost cea de asigurare a dreptului de preemțiune al Statului asupra tuturor bunurilor aparținând străinilor care părăsesc țara. Un câmp larg de activitate pentru minoritatea germană va fi însă oferit în lunile următoare prin legislația ce viza proprietățile evreilor. Astfel, în 4 octombrie 1940 sunt adoptate Decretul-lege nr.3347 pentru trecerea proprietăților rurale evreiești în patrimoniul statului⁴³ și Decretul-lege nr.3361 pentru numirea comisarilor de românizare⁴⁴. În 19 noiembrie 1940 a fost adoptat Decretul-lege nr.3850 pentru românizarea caselor de filme, sălilor de cinematograf, birourilor de voiaj și turism⁴⁵, urmat în 3 decembrie 1940 de Decretul-lege nr.3968 pentru trecerea în patrimoniul statului a vaselor și plutitoarelor aparținând evreilor sau societăților evreiești⁴⁶. Prin Decretul-lege nr.842 din 27 martie 1941 proprietățile urbane evreiești treceau în patrimoniul statului⁴⁷, iar în 3 mai 1941 era publicat Decretul-lege nr.1220 care completa Decretul-lege nr.3347/1940, în sensul că erau trecute în proprietatea statului și brutăriile, instalațiile de prelucrat paste făinoase, fabricile de spirt,

⁴⁰ *Ibidem*, f. 30.

⁴¹ *Ibidem*, dos. nr. 34/1940, f. 6.

⁴² *Idem*, dos. nr. 169/1940, f. 145.

⁴³ *M.O.*, nr. 233, 5 octombrie 1940, p. 5703-5704.

⁴⁴ *Ibidem*, p. 5704-5705.

⁴⁵ *Idem*, nr. 274, 20 noiembrie 1940, p. 6510.

⁴⁶ *Idem*, nr. 286, 4 decembrie 1940, p. 6688-6889.

⁴⁷ *Idem*, nr. 74, 28 martie 1941, p. 1530-153.

rafinăriile și distilăriile, cazanele de țuică, fabricile de produse medicamentoase ce aparțineau evreilor⁴⁸.

Aceste acte legislative urmăreau să realizeze o „românizare” a vieții economice întrucât, potrivit lui Ion Antonescu: “infiltrațiile străine ale capitalurilor internaționale (...) ne-au împiedicat dezvoltarea, ne-au minat statul și ne-au umilit puterea de creație românească”⁴⁹.

Spre surprinderea și nemulțumirea lui Antonescu, și nu numai, s-a produs nu o românizare ci o germanizare a unei însemnate părți a economiei. În ședința Consiliului de Miniștri din 11 octombrie 1940, Horia Sima atrăgea atenția că “degeaba se iau aceste măsuri ca să se pună comisari de românizare la întreprinderile industriale (...), pentru că în locul evreilor, care-și vor lichida întreprinderile, vor veni alții. Nici statul și nici particularii, singuri, fără de nici un ajutor, nu vor putea lua aceste întreprinderi”⁵⁰. În sprijinul afirmației sale, H. Sima prezenta cazul magazinului “Aux Galeries Lafayette” pentru care se prezentaseră trei germani dornici să-l cumpere. Sima propunea înființarea unei Case de credit legionar care, sprijinită de Banca Națională, “să poată ușura acest transfer de proprietate de la evrei la români”⁵¹.

Interesul germanilor pentru preluarea acestor proprietăți evreiești era cât se poate de real. Notele informative ale S.S.I. avertizau Președinția Consiliului de Miniștri că G.E.G. a hotărât să procedeze rapid la preluarea întreprinderilor comerciale și industriale deținute de evrei, beneficiind de ajutorul organizației “Berufsgruppen”⁵². Andreas Schmidt promitea tot sprijinul unei delegații de mari comercianți sași din Sibiu care protestau contra tendințelor statului român de a opri cumpărarea de întreprinderi evreiești de către germani. În același sens, conducerea germanilor din Brașov anunța, prin circulara nr. 574/1940, că “s-au făcut demersurile necesare să se aperse interesele comercianților germani față de acțiunea de ocupare a magazinelor evreiești de către legionari”⁵³. Comercianții germani care doreau să cumpere magazine evreiești trebuiau să indice numele magazinului și prețul său pentru a obține creditele necesare întrucât Casele de economii din Brașov și Sibiu se oferiseră să pună la dispoziție fondurile necesare.

⁴⁸ Idem, nr. 102, 3 mai 1941, p. 2330.

⁴⁹ Mareșal I. Antonescu, *Către Români. Chemări. Cuvântări. Documente*, București, 1941, p. 175.

⁵⁰ A.I.C.B., fond P.C.M.-C.M., dos. nr. 169/1940, f. 209.

⁵¹ *Ibidem*.

⁵² Idem, dos. nr. 23/F.D., f. 36.

⁵³ *Ibidem*.

În Banat capitalurile germane reușiseră, de asemenea, să acapareze majoritatea întreprinderilor evreiești: industria bumbacului “Lengyel” era cumpărată de E. Patianschi din Lugoj; magazinul “Scheinberger” din Orșova a fost luat de Societatea germană “Danubiana”. Marele industriaș german Muschong din Lugoj prelua banca “Cărășana” din localitate. Societatea de transporturi “Calmy”, firma de export - import “Vachtel”, firma “David Schwartz și Fii” erau preluate de către șvabi. Acțiunea avea un caracter organizat întrucât în palatul Bănăția din Timișoara “se țin dese consfătuiri cu caracter economic în cadrul cărora se dau instrucțiuni și se procură ajutoare bănești pentru acapararea întreprinderilor evreiești”, după cum raportau organele informative⁵⁴. Un caz care a produs vâlvă la vremea respectivă a fost acțiunea sașilor din Mediaș care, prin echipe organizate, au ocupat în 27 noiembrie 1940, zece prăvălii evreiești din centrul orașului pretextând că au contracte de vânzare-cumpărare⁵⁵. În Brașov sașii formaseră o comisie care cumpăra imobile de la ungerii care plecau în Ardealul cedat și insistau ca aceștia să nu vândă sub nici o formă românilor. În același timp, societățile și întreprinderile cu capital german au început să-i excludă pe români, despăgubindu-i cu contravaloarea acțiunilor pe care le posedau. Astfel chiar Petru Groza a fost exclus de la întreprinderea “Muschony” și de la Societatea de asigurări “Agronomul” (ambele în județul Arad), unde era acționar și membru în Consiliul de Administrație. Aceste măsuri trebuiau să pregătească, în viziunea sașilor, “noua orânduire a Europei” în care România “va fi stat agrar în timp ce comerțul și industria românească vor trece în mâinile germanilor”⁵⁶. În ședința Consiliului de Miniștri din 10 decembrie 1940, Vasile Iașinschi, ministrul muncii, avertiza că “la Reșița este o societate pe acțiuni care este acaparată de străini, și în special de nemți. Ei cumpără pe capete și caută să-i dea afară pe români (...). Străinii dețin majoritatea acțiunilor, iar românii, fiind în minoritate, vor fi eliminați, cu vremea, de acolo”⁵⁷. Rioșanu, subsecretar de stat la Ministerul Afacerilor Interne, adăuga: „Nemții cumpără tot ce se găsește acolo, fie de la jidani fie de la români, și în special case”⁵⁸. Atitudinea lui Antonescu a fost inițial destul de moderată față de aceste acțiuni: “Nu trebuie să ne punem rău cu nemții ei ne-au dat 80 miliarde, cu o dobândă de 3,5%. Ei ne asigură frontierele, se bat

---

⁵⁴ *Ibidem*, f. 4.

⁵⁵ *Idem*, dos. nr. 169/1940, f. 796.

⁵⁶ *Idem*, dos. nr. 23/F.D., f. 22.

⁵⁷ *Idem*, dos. nr. 169/1940, f. 663.

⁵⁸ *Ibidem*.

pentru noi. Totuși, să nu lăsăm să treacă proprietatea românilor în mâini străine. Trebuie găsită însă o formulă înțeleaptă, care să nu provoace conflicte”⁵⁹.

Acțiunile minoritarilor germani au trezit reacții și din partea liderilor P.N.L. și P.N.Ț. Constantin I. C. Brătianu îi adresează generalului Antonescu în 18 decembrie 1940 o scrisoare în care sublinia: “închiderea întreprinderilor evreiești pe care românii nu le pot cumpăra, teroarea creată de tinerii nerăspunzători silesc pe mulți comercianți și industriași să-și pună averea la adăpost, să o vândă pe sume mici la minoritari subvenționați din afară, sau chiar la organizații direct străine. În loc de naționalizare se face o deznaționalizare mai periculoasă ca starea de astăzi. Câteva exemple: capitalul german s-a introdus în aproape toate băncile mari și întreprinderile comerciale române, ca în societățile de petrol Petrol Block, I.R.D.P., Columbia, Concordia, Banca de Credit, Comerciala, Crisoloveni, Creditul Agricol Ipotecar, pe lângă vechea Societate Germană Bancară; întreprinderile comerciale ca Schlessinger, Lustgarten, Sora, Galleries Lafayette. Fabrici de hârtie ca Piatra Neamț și Petrești. În fiecare zi aflu că firme evreiești sau altele au trecut în mâinile Germaniei sau sașilor”⁶⁰. Iuliu Maniu avertiza și el că “sub guvernarea Domniei Voastre tendința de românizare a industriei și comerțului s-a prefăcut într-un proces de invadare a capitalului extern. Capital și conducere au pătruns în cele mai importante stabilimente industriale chiar și în acele care au strânsă legătură cu apărarea națională”⁶¹.

Poziția lui Ion Antonescu față de activitatea germanilor începe să se radicalizeze spre sfârșitul anului 1940 dar mai ales după tranșarea conflictului cu legionarii în ianuarie 1941. În 20 decembrie 1940 el declara “Lucruri de acestea îmi vin multe la ureche: că germanii au cumpărat nu știu ce (...). Să nu creăm condițiuni care ne vor duce la o luptă mai grea. Se va spune: Ce a făcut Antonescu? I-a scos pe evrei și i-a pus pe nemți”⁶². În 15 aprilie 1941 când ministrul de interne, gen. D. Popescu, semnalează unele fricțiuni între sași și autorități, Antonescu este mult mai ferm. “Eu am pus această problemă autorității germane de aici și se va pune și la Berlin. Vom studia și chestiunea d-lui Andreas

⁵⁹ *Ibidem*.

⁶⁰ *Maresal Ion Antonescu — Epistolarul infernului*, avertisment, note și indice de Mihai Pelin, București, 1993, p. 62.

⁶¹ I. Calafeteanu (ed.), *Iuliu Maniu — Ion Antonescu. Opinii și confruntări politice (1940-1944)*, Cluj, 1994, p. 38.

⁶² *A.I. C.B.*, fond P.C.M.-C.M., dos. nr. 169/1940, f. 797.

Schmidt și vom face să i se taie aripile, ca să se potolească. Am asigurări că deja acestui domn i s-a dat un avertisment⁶³. Totuși, Antonescu păstrează o poziție echilibrată explicând: “Trebuie ca, în multe lucrări mărunte, să închidem ochii. Bineînțeles că trebuie să ținem lucrurile de scurt, dar intervențiunile noastre să țină seama de interesele superioare ale Neamului Românesc. Atâta așteaptă rușii și ceilalți dușmani ai noștri ca între mine și germani să înceapă discordia”⁶⁴.

Atitudinea minoritarilor germani față de autoritățile române era însă departe de a se ameliora. În aprilie 1941 Ministerul de Interne comunică faptul că G.E.G. urmărea să pună mâna pe clădirile și fabricile mai mari din Timișoara (industria lânii, fabrica de ciocolata “Kandia”), iar Parchetul General din Timișoara semnală că au fost trimiși în judecată pentru sabotaj economic 130 de plugari minoritari care au sustras diverse produse blocate⁶⁵. Mihai Antonescu, care înaintase mai multe sesizări ministrului Germaniei la București, von Killinger, primise asigurări că se va face “o revizuire a întregii politici a Grupului Etnic German din România”⁶⁶. Manfred von Killinger era sesizat periodic de Mihai Antonescu și de Ion Antonescu în privința abuzurilor de tot felul săvârșite de sașii și svabii din România⁶⁷ și se pare că era de bună credință, așa cum aprecia Mihai Antonescu: “am găsit (din partea lui von Killinger-F.B.) cea mai respectuoasă înțelegere a drepturilor suveranității românești și a legalității legilor”⁶⁸. O atitudine corectă se poate desprinde și dintr-o scrisoare a lui von Killinger către președintele unei societăți româno-germane din Berlin: “Din păcate, a trebuit să constat că mulți germani s-au îmbogățit foarte mult aici; prin ce?. În orice caz, pe aceștia eu îi urmăresc cum urmărește satana un suflet sărman”. În aceeași scrisoare constata: “că prin ajutorul dat de Intendența germană și de trenurile militare au fost duse de noi în mod ilegal diverse bunuri spre Germania, este, din nefericire, un fapt dovedit”⁶⁹.

În luna mai 1941 reprezentanți ai minorității germane au propus guvernului român scoaterea germanilor de sub prevederile Legii Asigu-

⁶³ Idem, dos. nr. 479/1941, f. 226.

⁶⁴ *Ibidem*.

⁶⁵ Idem, dos. nr. 485/1941, f. 518.

⁶⁶ *Ibidem*.

⁶⁷ Idem, 323/1941, f. 12.

⁶⁸ Idem, dosar nr. 479/1941, f. 285.

⁶⁹ 23 August 1944. *Documente*, București, 1984, vol. 1, p. 379.

rărilor Sociale și constituirea lor într-o Casă de Asigurări numai pentru germani, ba cerând și fondurile de rezervă acumulate în cei 30 de ani de când fuseseră înființate Asigurările Sociale. Această măsură ar fi reprezentat, în viziunea autorităților române, “constituirea unui stat în stat”⁷⁰. O altă problemă era aceea a purtării de arme și uniforme de către membrii organizațiilor paramilitare germane, inclusiv cu însemne ale Wehrmachtului. Astfel pe chipiurile tinerilor sași era prins Edelweiss-ul (floarea de colț era însemnul Trupelor alpine din Wehrmacht)⁷¹. Premilitarii germani continuau să se instruiască separat, cu instructori aduși din Germania, iar în momentul când erau chemați la centrele de Încorporare încercau să fugă în Germania cu concursul trupelor germane staționate în România. Astfel, în 1 februarie 1941 în stațiile Curtici și Pecica au fost găsiți 112 tineri de origine germană din zona Timișoarei ce aveau ordine de concentrare pentru aceeași zi și care încercau să părăsească țara cu un tren militar german⁷². Problemele create prin acest comportament erau recunoscute și de H. Neubacher, însărcinatul cu probleme economice de pe lângă Legația germană din București care, într-o telegramă referitoare la situația internă din România, recunoștea faptul că: “prin convocarea la serviciul militar s-au înrăutățit relațiile dintre Grupul Etnic German și populația românească”⁷³.

Demersul nostru a fost axat pe perioada 1940-1941 întrucât atunci, sub euforia provocată de succesele militare ale Germaniei, manifestările antiromânești ale germanilor au fost mai numeroase. Totuși, ele nu au dispărut nici atunci când Reichul a intrat în defensivă. În 28 mai 1943 o notă S.S.I. informa că formațiunile G.E.G. întreprind expediții de pedepsire împotriva acelor germani care refuză să se înroleze în armata germană⁷⁴ iar în 10 noiembrie 1943 un buletin al Ministerului de Interne comunica factorilor de decizie că organizațiile S.S. din cadrul G.E.G. strâng date din cadrul armatei și populației românești întrucât se tem că “în România s-ar pregăti o lovitură similară cu aceea a lui Badoglio în Italia”⁷⁵. Activitatea informativă coordonată de Reich pe teritoriul României a rămas deosebit de intensă chiar și în 1944. Eugen Cristescu, șeful S.S.I., îl informa pe mareșalul Antonescu, în februarie 1944, că în

⁷⁰ A.I.C.B., fond P.C.M.-C.M., dos. nr. 479/1941, f. 286.

⁷¹ *Ibidem*.

⁷² *Idem*, dos. nr. 34/1940, f. 34.

⁷³ 23 August 1944. *Documente*, București, 1984, vol. I, p. 239.

⁷⁴ *Ibidem*, p. 379.

⁷⁵ *Ibidem*, p. 614-615.

țară activează peste 600 de agenți Gestapo alături de care acționează și alte servicii: Abwehrstelle, Serviciul Informativ Politic al Legației Germane, Organizația supușilor germani aflați în România, Grupul Etnic German și Geheime Feldpolizei. Toate aceste servicii de informații foloseau numeroase persoane aparținând minorității germane⁷⁶.

Am încercat realizarea unei prezentări a modului în care Germania nazistă și-a subordonat minoritatea germană din România reușind să o transforme într-un element de presiune deloc de neglijat, gata să susțină cu devotament țelurile expansioniste ale Berlinului. Deși s-a bucurat de un tratament democratic în România interbelică, minoritatea germană nu a șovăit să comită o serie de acțiuni îndreptate împotriva integrității teritoriale și suveranității statului român. De la sfidarea autorităților publice la tendințe de germanizare, de la proiecte de autonomizare la încercarea de a domina viața economică a statului român, comportamentul antiromânesc a cunoscut o varietate de modalități de manifestare și a dus la apariția unor resentimente în cadrul populației majoritare, manifestate, uneori, după 23 august 1944⁷⁷. Minoritatea germană nu poate fi culpabilizată în nume colectiv, așa cum au făcut autoritățile sovietice de ocupație, mai ales că importante segmente nu au manifestat aderență la propaganda și ideologia nazistă. În special cei mai în vârstă au rămas fideli statului român și n-au șovăit să condamne excesele tinerilor îndoctrinați de național-socialism. Bazat îndeosebi pe documente de arhivă, demersul nostru și-a propus reconstituirea atmosferei de tensiune internă existentă în România anilor 1940-1941 în speranța că aceasta va contribui la o mai bună înțelegere a unora din măsurile regimului Antonescu precum și a opțiunilor externe ale țării noastre în acele momente cruciale pentru existența statală a României. Considerăm că relațiile României cu Germania nazistă trebuie studiate atât prin prisma raporturilor economice și militare cât și prin analiza unor factori mai greu decelabili ținând cont de mentalul colectiv, de modul cum era perceput celălalt ("Friș", "valahul"), numai astfel fiind posibilă înțelegerea adecvată a unor realități atât de complexe.

⁷⁶ A.I.C.B., fond P.C.M.-C.M., dos. nr. 58/1944, f. 13.

⁷⁷ D. Șandru, *Etnicii germani și detașamentele de muncă forțată din România (1944-1946)*, în *Arhivele Totalitarismului*, 111, nr. 1/1995, p. 26-49; Fl. C. Mihail, *Situația etnicilor germani din Transilvania. 23 august — 12 septembrie 1944*, în *Arhivele Totalitarismului*, v. II, nr. 1-2/1999, p. 68-79.

ASPECTS DU COMPORTEMENT DE LA MINORITÉ ALLEMANDE DE ROUMANIE

Résumé

Après la réalisation de la Grande Union de 1918, entre les frontières de l'Etat roumain il y avait des minorités nationales dont on distinguait, par leurs nombres, les minorités hongroise et, respectivement, allemande. Si parmi les Hongrois de Roumanie, l'attachement pour l'Etat roumain n'a pas été trop manifeste, dès 1919, la minorité allemande a fait preuve de sa volonté de s'encadrer pleinement au sein de l'Etat.

L'ascension du nazisme et l'intense propagande du Reich concernant la supériorité de la race arienne et de sa destinée de maîtriser l'univers a séduit assez vite les jeunes Allemands de Roumanie. Pendant les années '30, les idées de la propagande naziste ont trouvé leur écho parmi certaines couches conductrices de la minorité allemande produisant ainsi une modification substantielle du comportement et de la conduite des membres de celle-ci par rapport à l'Etat roumain.

L'étude présente essaie de surprendre quelques aspects de la manière dont la minorité allemande de Roumanie s'est organisée d'après les modèles totalitaires de type naziste. Le Groupe Ethnique Allemand de Roumanie a représenté le nouveau cadre organisationnel ayant reçu le support direct de l'Allemagne et qui s'est radicalement écarté des normes de la vie démocratique. Les Allemands de Roumanie ont commencé à afficher par rapport aux autres citoyens roumains une attitude de supériorité, ont acquis des positions économiques des plus importants et, pendant une courte période, ont passé à l'élaboration de projets d'autonomisation des régions qu'ils habitaient ou même de séparation effective des certaines régions de l'Etat roumain.

Tout en s'appuyant sur des informations d'archive, notre démarche a pour but de relever la vulnérabilité des gens face aux idées de type totalitaire, abilement promues, et de présenter la manière dont un segment énergique de la minorité allemande a imposé un changement radical aussi bien dans le comportement que dans la mentalité des membres de la communauté allemande de Roumanie, malgré l'opposition manifestée par les éléments les plus lucides et les plus attachés au système démocratique.

LEGIONARI ȘI COMUNIȘTI DUPĂ 23 AUGUST 1944. CÂTEVA CONSIDERAȚII ASUPRA “PACTULUI NICOLAE PETRAȘCU - TEOHARI GEORGESCU”

MIHAELA CHIRIAC

18 mai 1948. “Poziția față de Mișcarea Legionară”- este expunerea cu care, la acea dată, ministrul Teohari Georgescu deschidea o conferință la sediul Ministerului Afacerilor Interne, demnitarul comunist încercând să releve mijloacele și metodele folosite în momentul când, după 6 martie 1945, “în fața noastră s-a pus problema de a înfrânge pe toți dușmanii poporului”¹.

Între aceștia, alături de “maniști”, “diniști”, “titeliști”, “tătăresceni” etc., autoritățile prosovietice identificaseră ca factor de risc major legionarii, cei care “au fost, sunt și vor fi printre cei mai primejdioși dintre dușmani”.

Cu toate acestea, mai-marii zilei sunt nevoiți să recunoască faptul că, în decembrie 1945, s-a dat posibilitatea tuturor legionarilor care trăiau în “ilegalitate” să-și refacă o existență legală dacă se prezentau la Siguranță și depuneau tot armamentul, motiv pentru care, *comunicatul nostru* (subl.n. C.M.) din decembrie 1945 exprima just linia noastră”².

În dorința de a-și justifica actul decizional din decembrie 1945, Teohari Georgescu preciza că “nu a fost vorba de o înțelegere cu legionarii, ci de o atitudine de clementă” dar, *spiritul de răspundere și auto-critica* sunt tot atâtea argumente pentru a mărturisi că “noi am greșit că nu am subliniat acest lucru, care a făcut posibil să se acrediteze afirmația legionarilor că *au un pact cu guvernul* (subl.n. C.M.), că Mișcarea Legionară se bucură de imunitate”³.

“Pactul” la care făcea trimitere Teohari Georgescu, interpretat ca “pact de neagresiune”, “pact de neutralitate”, „înțelegere de neagresiune” sau “pactul Nicolae Pătrașcu - Teohari Georgescu”, indică “un moment delicat și încă neelucidat în privința raporturilor dintre Mișcarea

¹ *Cartea Albă a Securității* vol. I, 1997, p. 457.

² *Ibidem.*

³ *Ibidem.*

Legionară și Partidul Comunist din România”⁴, apreciat de unii specialiști ca “un preludiv al prigoanei antilegionare declanșate de guvernul prosovietic de la București în 1948”⁵.

Pornind de la premisa că stadiul cercetării actuale reclamă o serie de explicații privitoare, în primul rând, la modul în care s-a ajuns la încheierea acestui armistițiu, precum și la consecințele care au decurs de aici, vom supune spre analiză câteva considerații fundamentate în baza cercetării documentelor publicate după 1990 sau consultate în arhiva Serviciului Român de Informații, câmpul investigațional abordat incluzând și mărturiile principalilor actori implicați în această secvență istorică.

Nu vom insista asupra caracteristicilor ce creionează cadrul general al mișcărilor politico-sociale petrecute în România după 23 august 1944. Sovietizarea României și integrarea ei în *lagărul păcii* tutelat de Moscova sunt subiecte pe care memoria colectivă încă le mai păstrează, iar cercetarea istorică (și nu numai) a relevat, până la nuanță, dimensiunea și consecințele fenomenului totalitar în România.

Adjudecându-și pârghiile de putere ale statului, între care și organismele de informații și siguranță, Partidul Comunist din România a stabilit ca prioritate eliminarea principalilor opozanți de pe scena politică a țării, *reacțiunea internă și capitalismul imperialist* regăsindu-se ca amenințări semnificative la adresa noii democrații, ale cărei acțiuni erau, evident, doar în *slujba și interesul poporului*.

“În spiritul nou al vremurilor”, sarcinile aparatului polițienesc impuneau o *mobilizare* a tuturor forțelor pentru a “înăbuși reacțiunea și opera de minare a statului pe care bandele de legionari, în colaborare cu elementele SS-ului german, o mai încearcă și astăzi”⁶. Din acest punct de vedere, trebuia ca aparatului polițienesc să i se imprime o *disciplină conștientă* și o *coordonare în muncă* pentru a obține un *randament* cât mai mare.

Totuși, depistându-se “grave” abateri de la disciplină și interpretarea greșită a unor ordine, la 4 iunie 1945, Teohari Georgescu semna Ordinul Instructiv nr. 9000, din care rezulta că, din totalitatea problemelor informative, o deosebită atenție trebuia să se acorde “acțiunii legionaro-hitleriste”. Con-

⁴ D. Șandru, Gh. Onișoru, *Începuturile represiunii în România în Arhivele Totalitarismului*, anul IV, nr. 19-20/1998, p. 14.

⁵ Gh. Buzatu, C. Ciucanu, C. Sandache, *Radiografia Dreptei Românești (1927-1941)*, București, Ed. FF PRESS, 1996, p. 127.

⁶ Arhiva Serviciului Român de Informații (în continuare ASRI), Fond D, dosar 9029, vol. 3, fila 49.

⁷ *Ibidem*, fila 50.

statându-se că o parte a legionarilor s-a înscris în *partidele istorice*, iar alta în *partidele democratice*, se stabilea ca aceștia “trebuie să fie bine urmăriți, căci sunt dăunători guvernului prin acțiunea lor defăimătoare”, scopul lor fiind “sabotarea și compromiterea acestor organizații”⁸.

În prealabil, pentru garantarea “succesului” unor astfel de acțiuni, la 17 martie 1945, Direcțiunea Generală a Poliției emitea un Ordin Circular (fără număr) ce prevedea *curățirea* aparatului polițienesc prin arestarea elementelor din poliție cunoscute ca “legionare, hitleriste, gogo-cuziste etc.”, concomitent cu “descoperirea și lichidarea organizațiilor teroriste legionare”⁹.

Materializarea acestor directive este surprinsă în Darea de seamă a Direcțiunii Generale a Siguranței Statului (D.G.S.S.) nr./ 1267IS din 2 iulie 1945, în care se menționa că, în conformitate cu Ordinul Circular nr. 42565S/1945, “s-au luat măsuri pentru arestarea și internarea în lagăre a elementelor legionare, fasciste, hitleriste și gogo-cuziste care ocupă funcții importante în aparatul de stat”. Totodată, se preciza că s-a pus în aplicare Ordinul Circular nr. 3637S/24 aprilie 1945, în vederea “descoperirii legionarilor lansați cu parașutele din avioanele germane”¹⁰.

Socotind că toate aceste “aplicații” nu sunt suficiente pentru *căștigarea încrederii* Comisiei Aliate de Control (sovietice - n.n. C. M.) prin rezolvarea *marilor probleme care se pun în prefacerea statului*, șefii inspectoratelor de siguranță din zona Moldovei constatau că o mare piedică pentru reprimarea Mișcării Legionare îl constituie Ordinul Circular nr. 23987/1944 prin comisiile de punere sub pază și triere. De aceea, suntem de părere să intervenim pentru anularea acestui ordin sau modificarea sa”¹¹.

Am insistat asupra acestor documente pentru a releva situația în care se găseau legionarii din țară în momentul când, mandatat de Horia Sima, Nicolae Petrașcu revine în România cu misiunea de a reorganiza Mișcarea Legionară¹².

⁸ Idem, d. 4688, fila 289-291.

⁹ Idem, d. 10629, vol. 17, fila 190.

¹⁰ Idem, d. 9029, vol. 3, fila. 234.

¹¹ Aspecte cuprinse în “Raportul asupra Conferinței șefilor de Poliție și Siguranță care a avut loc la Inspectoratul Regional de Poliție Iași în data de 27 martie 1945; *Ibidem*. fila. 54.

¹² Mircea Dimitriu, unul dintre apropiații lui Horia Sima, afirmă că acesta, văzând că Transilvania este pierdută pentru frontul german, i-a trimis în țară pe C. Stoicănescu (pentru a contacta cadrele superioare ale armatei) și pe Schmidt și Petrașcu care „trebuiau să ridice masele”- vezi Liviu Vălenaș, convorbiri cu Mircea Dimitriu, *Mișcarea Legionară între adevăr și mistificare*, Editura Marineasa, 2000, p. 104.

Potrivit proceselor verbale de interogatoriu întocmite în anul 1954¹³, Nicolae Petrașcu afirmă că, după 23 august, fiind la Viena, a aflat că Mișcarea Legionară din România se găsea “într-o criză de unitate”, datorată acțiunii de dizolvare întreprinsă de Horațiu Comănicu prin încadrarea legionarilor în P.N.Ț., fără aprobarea centrului conducător de la Viena .

În luna octombrie 1944, cu acceptul lui Horia Sima, ia decizia de a veni în țară pentru a reface unitatea Mișcării, Sima iterându-i că nemții vor ca legionarii să facă “acțiuni de sabotare în spatele frontului și că noi, cei care vom ajunge în țară, să ne orientăm și să acționăm în funcție de situație”¹⁴.

Împreună cu Andreas Schmidt (șeful grupului etnic german din Ardeal) și Ilie Colhan (avocat legionar), N. Petrașcu ajunge în România urmat, la scurt timp, de Nistor Chioreanu, Ion Cristea, Șerban Secu și I. Georgescu. Își stabilește domiciliul în București, de unde ia contact cu prof. Stoicănescu și Nistor Chioreanu, acționând pentru “refacerea Mișcării și încadrarea ei în disciplina conducerii de la Viena, respectiv a lui H. Sima”¹⁵.

După plecarea prof. Stoicănescu în Germania (februarie 1945), revenindu-i calitatea de *Comandant* al Mișcării din țară, N. Petrașcu ajunge la concluzia necesității unei destinderi între legionari și forțele politice, înțelegând că “noul guvern, prin organele lui de ordine, se va ocupa mai intens de problema legionară”¹⁶. Prin intermediul prof. Gheorghe Manu, poartă discuții cu I. Mihălache și Penescu¹⁷, neacceptând rolul propus de aceștia - legionarii să-i ajute la menținerea siguranței întrunirilor PNT, “fiindcă din aceasta ar fi rezultat un element de provocare față de partidul comunist, cu care aș fi dorit un contact în vederea scopului dorit de mine”¹⁸.

Luând cunoștință de conținutul discursurilor rostite de Ana Pauker (29 noiembrie 1944) și Teohari Georgescu (31 iulie 1945), prin care legionarii erau *îndemnați* să depună armele și să participe la

¹³ ASRI, fond D, dosar 40009, vol.40 și Idem, dosar 144 - în cazul lui Gh. Manu.

¹⁴ Idem, d. 40009, fila 29.

¹⁵ *Ibidem*, fila 2.

¹⁶ *Ibidem*, fila 3.

¹⁷ Prof. Gh. Manu afirmă că N. Petrașcu a discutat și cu Vintilă Brătianu, căruia i-a recomandat să pună liste comune în alegeri, iar prin N. Russu și R. Georgescu a menținut contact cu Palatul, Idem, dosar 144, fila 160.

¹⁸ Idem, d. 40009, vol. 40, fila 4.

refacerea țării, la 6 august 1945, după consultări prealabile cu Vica Negulescu și R. Georgescu¹⁹, emite o circulară adresată “legionarilor dinlăuntrul și din afara închisorilor”, în care face apel, “peste neînțelegerile din trecut, la pace și înțelegere față de toată lumea, implicit și de guvern”²⁰.

La scurt timp, este contactat de dr. Vasile Noveanu (eliberat din lagărul de la Slobozia) care, pretextând că a avut discuții cu generalul Nicolschi despre eliberarea sa din lagăr, a fost mandatat de acesta să verifice autenticitatea circularei din data de 6 august²¹.

La jumătatea lunii octombrie 1945, dr. Noveanu - despre care N. Petrașcu deținea informații că, în lagărul de la Slobozia, a avut “o atitudine binevoitoare față de autorități și se abținea de la propagandă legionară și acțiune critică față de regim”²², îl informează că a fost chemat la M.A.I. și că T. Georgescu și-a exprimat dorința de a discuta cu N. Petrașcu, garantându-i “viața și libertatea”²³. “După o oră sau două a urmat arestarea mea și a lui Vica Negulescu”²⁴.

Ce s-a petrecut în timpul tratativelor (octombrie-decembrie 1945) purtate cu reprezentanții M.A.I.? Informațiile documentare de care dispunem fac trimiteri doar la încercările lui Vica Negulescu (eliberat după câteva zile) de a convinge căpeteniile legionare aflate în libertate că semnarea “pactului” este impusă din rațiuni de supraviețuire (“legionarii erau amenințați cu desființarea”)²⁵. Conform declarațiilor lui Gh. Manu, după încheierea pactului (6 decembrie 1945) și eliberarea lui, Petrașcu l-a rugat să transmită Regelui și șefului rezistenței, dar numai direct lor, că atunci când va veni “timpul luptei, Legiunea va fi prezentă”²⁶.

¹⁹ *Ibidem*.

²⁰ Idem, d. 144, fila 160.

²¹ Sfârșitul lui august 1945, Idem, d. 40009, vol.40, fila 7; Prof. Manu îl asociază la această acțiune și pe P. P. Panaitescu, Idem, d. 144, fila 160. Despre dr. Noveanu, un document elaborat de Siguranță în 1941 arată că acesta conducea o grupare anti-simistă, alături de Bideanu și Budișteanu, reprezentând circa 8-10% din totalul legionarilor, fiind pentru o “colaborare fără condițiuni cu regimul actual, întreținând legături cu d-l Vice-Președinte al Consiliului de Miniștri”, *Ibidem*, fila 403.

²² Idem, d. 40009, vol.40, fila 25.

²³ *Ibidem*.

²⁴ 15 octombrie 1945, *Ibidem*, fila 26. Tratatulele cu Teohari Georgescu prin dr. Noveanu sunt confirmate și de prof. Gh. Manu, Idem, dosar 144, fila 160.

²⁵ *Ibidem*, fila 161; vezi și N. Chioreanu, *Morminte vii*, Iași, Institutul European, 1992, pp.137-140.

²⁶ ASRI, Fond D, dosar 144, fila 161.

În ceea ce privește atitudinea adoptată de M.A.I. după înțelegerea cu N. Petrașcu, există indicii că *legalizarea* legionarilor a fost confirmată printr-un ordin al M.A.I., transmis unităților din subordine la data 10 decembrie 1945²⁷. Continuând procesul de monitorizare a acțiunilor și mediilor legionare, serviciile informative și de siguranță semnalau, în decembrie 1945, că starea de spirit a legionarilor “pare a fi optimistă și se bazează pe recentul discurs al d-lui ministru T. Georgescu”, în care s-a arătat că arestările din ultima vreme din rândul legionarilor au vizat numai pe “aceia care nu au renunțat la politica de distrugere în care a angrenat Mișcarea Legionară în țara noastră”²⁸.

Sintezele informative elaborate de D.G.S.S. la începutul anului 1946 relevau existența a două grupuri distincte în Mișcarea Legionară, între care și cel condus de N. Petrașcu, cuprinzând “o parte din ramura simistă și o parte din vechiul grup al moderaților, cu o orientare pe linia regimului ce avea drept scop de a imprima Mișcării o atitudine mai democrată. Acest grup are legături cu partidele politice din BPD, precum și cu partidele istorice”²⁹.

Cu toate acestea, notele informative ale Siguranței subliniau că ambele grupuri (N. Petrașcu și R. Mironovici) ar fi sub obediența unui singur Comandament, separație impusă din motive “interesate, tactice și diversioniste”.

“Deși la început acțiunea lui Petrașcu a surprins pe o parte din legionari și a fost considerată de cei neinițiați ca o <trădare>, mai târziu, prin explicații de la om la om și rezultatele obținute - intrarea în legalitate și redarea în societate a celor urmăriți, precum și eliberarea din lagăre - a fost înțeleasă și acceptată de majoritatea legionarilor, fiind găsită necesară în împrejurările actuale”- iată doar câteva din motivele *interesate* identificate de Siguranță ca aparținând grupărilor legionare³⁰.

Referitor la motivele *tactice*, bazându-se pe “confidențele” unui fruntaș legionar din cercul lui Petrașcu, Siguranța enumera:

- “Noi trebuie să devenim cea mai temută ocultă, fără a reuși să ne descopere dușmanul (Partidul Comunist și rușii). Se va lucra pentru derutarea adversarului și dezorientarea lui”;

²⁷ *Cartea Albă a Securității*, p.455.

²⁸ *Ibidem*, p.243.

²⁹ *ASRI*, Fond D, dosar 9049, vol.2, fila 80.

³⁰ *Ibidem*, fila 81.

- “Organizațiile subversive «Sumanele Negre» etc. sunt organizații hibride, mor când numai sunt ajutate. Ele sunt necesare și vor fi în măsură să epuizeze forțele dușmanului. Forțele Poliției vor fi angajate și atenția le va fi atrasă asupra lor și nu asupra Mișcării Legionare”;
- “Între cei mari va surveni o pace de compromis. De aici urmează că noi vom respira mai în adânc, așa că peste câțva timp, să zicem peste un an, vom putea apare. Probabil să urmeze declinul regimului comunist. În U.R.S.S. vor începe frământări și regimul din Est se va prăbuși, așa susține și Apusul. Către asta tinde politica și lupta anglo-americană”³¹.

În conformitate cu directivele momentului, pentru prevenirea derutării “vigilenței” organelor de siguranță prin metodele “diversioniste” legionare, ordinele rezolutive stabileau:

- continuarea ținerii în evidență a legionarilor (cf. ordinului 2000S din 1946);
- supravegherea periodică și identificarea legionarilor dispăruți (cf. ordinului 39000S din 1946);
- mărirea vigilenței la punctele de frontieră;
- supravegherea activității politice și profesionale a tuturor legionarilor care s-au încadrat în organizațiile legale;
- urmărirea activității clandestine a “ajutorului legionar”, deoarece este o formă de conservare a spiritului de castă³².

La sfârșitul lunii decembrie 1945, la o a doua întrevedere cu N. Petrașcu, Gh. Manu afirmă că l-a criticat pentru textul circularei ce anunța pactul, “text pe care el (N. Petrașcu-n.n. C. M.) l-a aruncat în sarcina unui subordonat, în speță Nelu Russu”³³, Petrașcu explicând din nou că pactul a fost încheiat pentru a scăpa “existența fizică a legionarilor”.

Sub raport concluziv, Gh. Manu găsea că N. Petrașcu a călcat pactul de neutralitate chiar de la început, oferind următoarele argumente:

- “m-a însărcinat cu un mesaj către șeful rezistenței, declarând că Mișcarea Legionară va fi prezentă când va sosi timpul luptei”;
- “m-a autorizat - în calitate de legionar considerat de el ca încă în subordine - să nu respect pactul și să mențin contactul cu mișcărilor de rezistență”;

³¹ *Ibidem*, fila 82.

³² *Ibidem*, fila 85.

³³ *Idem*, d. 144, fila 162.

- “a autorizat pe Vica Negulescu să mă vadă regulat pentru a urmări acest contact cu rezistența”;
- “m-a însărcinat prin Vica Negulescu să remit șefului rezistenței un memoriu de la legionarii din Germania, memoriu care justifică o politică diametral opusă acelora a pactului”³⁴.

Potrivit declarațiilor aceleiași Gh. Manu, în vara anului 1947 a venit în România un trimis special al lui H. Sima, Eugen Teodorescu, respectivul afirmând că politica de neutralitate a fost una de moment și că scopul prezentei sale în țară era de a organiza echipe de șoc “pentru orice eventualitate”³⁵.

Părăsirea politicii de neutralitate îl determină pe N. Petrașcu să reia acțiunea de regrupare a centrelor legionare de orientare simistă din țară și, sub influența unor colaboratori direcți (prof. Protopopescu), să ia în considerare și ipoteza unui război civil.

La nivelul centrului de comandă al grupării lui N. Petrașcu, Gh. Manu constata existența “a cel puțin două organizații paralele secrete: una de informație și alta de acțiune violentă”³⁶. Așa cum reiese din Sinteza nr. 13 asupra stadiului cercetărilor privitoare la organizațiile legionare (elaborată de DGSS în 10 iunie 1948), în iunie 1947 N. Petrașcu îl numea pe Brahonschi Gheorghe șef al studenților legionari din țară. Acesta, împreună cu Voina Octavian, creează un “serviciu de informații” pentru Mișcarea Legionară, complet detașat de centrul studențesc legionar. Erau vizate informații de natură militară, economică, politică, armament și explozivi, informații în legătură cu Siguranța Statului, cu Mișcarea Legionară etc.³⁷.

Într-un alt document elaborat de DGSS se precizează că, în ianuarie 1948, legionarul Ion Popescu a făcut cunoscut unor apropiați faptul că s-a înființat “serviciul de informații” - în paralel cu organizația politică legionară - care are drept scop culegerea de informații privitoare la activitățile partidelor guvernamentale, a Poliției și Siguranței și la mișcările de trupe care ar putea

³⁴ *Ibidem*, fila 163.

³⁵ *Ibidem*, fila 169.

³⁶ *Ibidem*, fila 170.

³⁷ *Idem*, d. 40009, vol. 58, fila 184-189. Raportul din 10 iunie 1948 arată că cercetările efectuate în ultimele 24 de ore au precizat “conformația echipelor de informații din organizația legionară condusă de Nicolae Petrașcu”, precum și domeniile lor de activitate informativă. În cuprinsul Raportului sunt menționate un număr de 10 echipe informative existente în capitală, majoritatea pe lângă instituțiile de învățământ universitar.

indica apropierea unui război între “țările capitaliste și cele din sfera Uniunii Sovietice”. Informațiile erau preluate de Andrei Decebal Corneliu și transmise lui Voina Octavian spre prelucrare și exploatare³⁸.

Însumând aspectele cu relevanță cuprinse în informările transmise structurilor centrale ale M.A.I., se conturează tot mai clar faptul că, începând cu vara anului 1947, N. Petrașcu reușea să capaciteze și să dinamizeze o serie întregă de grupuri legionare, nutrind convingerea că Siguranța nu cunoștea *firele organizației*³⁹. Astfel, din ordinul și sub comanda sa, Mircea Nicolau prelua conducerea Corpului Muncitoresc Legionar și Corpul Răzleți - martie 1947⁴⁰.

Dacă motivația gestului întreprins de N. Petrașcu a fost, în linii mari, surprinsă și încadrată contextului politic respectiv, să urmărim și mărturiile de peste ani ale ministrului T. Georgescu, acuzat de *tovarășii de drum* de împăciuatorism și deviaționism de dreapta⁴¹. Încercând să răspundă unui set de întrebări incriminatoare, T. Georgescu se *confesa* “tovarășului Ghiță” afirmând următoarele:

“Aprobarea de a discuta cu Pătrașcu nu am avut-o de la conducerea Partidului. În general, în perioada 1945- 1946 se lucra cu metode de partizanat.

Propunerea de a-l folosi pe Pătrașcu a fost făcută de conducerea de atunci a Securității, în frunte cu generalul Nicolschi. Unul dintre argumentele invocate că vom putea să-l folosim pe Pătrașcu era faptul că era legat de soție și copii - am fost de acord cu propunerea de a-l folosi pe Pătrașcu.

Ulterior, tov. Gheorghiu mi-a atras atenția că legionarii au început să se organizeze. Când, după un timp, au existat dovezi, s-a trecut la arestarea lui Pătrașcu, a celor 1000 de legionari prezentați și a numeroși alți identificați ulterior.

Am recunoscut încă de atunci în fața tov. Gheorghiu că această încercare de *a recruta* (subl.n. C. M.) și folosi pe Pătrașcu nu era justă, deoarece a putut crea iluzii aparatului că legionarii vor dezarma.

³⁸ *Ibidem*, fila 244-247.

³⁹ *Idem*, d. 144, fila 169.

⁴⁰ *Idem*, d. 40009, vol.58, fila 194.

⁴¹ Începând cu anul 1952, la “indicația” lui Gheorghiu-Dej, grupul Ana Pauker - Teohari Georgeseu - Vasile Luca este demis din toate funcțiile politice și încarcerat în beciurile Securității. “Era vorba în fond de revanșa unei fracțiuni umilite de către agenții direcți ai Moscovei, instrumentele privilegiate ale instaurării comunismului în primii doi ani de după război”, V. Tismăneanu, *Fantoma lui Gheorghiu-Dej*, București, Ed. Univers, 1995, p. 115.

Scopul urmărit cu *recrutarea* lui Pătrașcu a fost: 1. prezentarea în fața aparatului de stat a legionarilor care trăiau clandestin, veniți din Germania sau din țară; 2. predarea legionarilor care ar mai veni din străinătate; 3. informarea organelor de stat asupra activității legionarilor. Din aceste obiective a fost atins numai primul, s-au prezentat peste 1000 de legionari clandestini”⁴².

Chestionat cu privire la decizia de eliberare a legionarilor din închisori în septembrie 1945, fostul ministru punea totul pe seama deciziei Consiliului de Miniștri din 30 septembrie, cu toate că, personal, ridicase *obiecții* în această privință. Revine ostentativ asupra faptului că, ulterior, au fost arestați toți cei eliberați, împreună cu alți noi legionari identificați.

“Reținerea lor în închisori a fost mult ușurată în urma trecerii închisorilor de la Ministerul Justiției la Interne. Înainte, orice reținere în penitenciar trebuia să aibe aprobarea Justiției, care așa cum era alcătuită pe acea vreme și cu Pătrășcanu în frunte, cu foarte multă greutate lansa mandatele de arestare.

Din 1948, legionarii, a căror condamnare expira, nu au mai fost eliberați, ci internați în unități de muncă. Această măsură a fost luată în urma *ascuțirii luptei de clasă* (subl. n. C. M.) în țara noastră”⁴³.

În plin avânt al *demascării* gravelor abateri săvârșite de la linia partidului, Gheorghiu-Dej transfera responsabilitatea înțelegerii cu legionarii către Ana Pauker, acuzată că a mers “atât de departe încât, într-un discurs ținut la STB în noiembrie 1944, ca și la alte manifestări publice a adresat în mod direct legionarilor apelul să intre în partidul nostru, declarând că-i primim cu bucurie și le strângem mâna”⁴⁴.

La rândul său, Nicolae Ceaușescu arăta că pactul încheiat de T. Georgescu, “din dispoziția Anei Pauker”, a deschis porțile partidului în fața a tot felul de elemente dușmănoase. “Așa se explică de ce, la verificare (1950) și în anii următori, am scos din partid peste 300.000 de elemente străine, carieriste, strecurate întâmplător în partid, printre care mulți legionari”⁴⁵.

De cealaltă parte, argumente mai puțin ipocrite, dar la fel de fanteziste și contradictorii sunt oferite de continuatorii Mișcării

⁴² ASRI, Fond D, d. 40009, vol. 32, fila 215.

⁴³ *Ibidem*, fila 217.

⁴⁴ H. Nestorescu Bălcești, *Structura conducerii supreme a Partidului Comunist Român, în Arhivele Totalitarismului*, anul II, nr. 3, 1994, p. 260.

⁴⁵ *Ibidem*, p. 264.

Legionare de după 1990. Astfel, Șerban Milcoveanu opina că lui Stalin însuși i-ar fi venit ideea atragerii legionarilor după capturarea arhivei unităților române înfrânte la Stalingrad, în care s-ar fi găsit ordinele date de Antonescu pentru exterminarea legionarilor. Prin urmare, Stalin s-ar fi decis să-i folosească pe legionari împotriva "burgheziei" din România, după 6 martie 1945 dând dispoziție de atragere a acestora în Partidul Comunist, ordinul fiind executat de Ana Pauker, dar refuzat de Gheorghiu-Dej și Pătrășcanu⁴⁶.

Fără a invoca un anume suport documentar sau fără a-și preciza sursele de informare, Alexander A. Ronnett afirmă, fără nici un echivoc, că Stalin și *comuniștii staliști (SIC!)* i-au cerut Regelui Mihai să-i predea 150.000 de legionari (în 1946), iar Regele ar fi fost de acord la sfatul liberalilor și țărăniștilor. Mai mult, cererii lui Stalin i s-a împotrivit exact Ana Pauker, care "l-a convins pe Stalin să-i lase mână liberă ca cei vizați să rămână în țară, pentru reeducare"⁴⁷.

Scris sau verbal, încheiat sau nu în termenii zugrăviți de preopinienți sau reflectați în documente, acordul încheiat între Partidul Comunist și Mișcarea Legionară se dovedește a fi mai mult o înțelegere între două sau trei personaje. Vremurile fiind "tulburi" și lucrându-se cu "metode de partizanat", așa-numitul pact de neagresiune a fost adjudecat de ambele tabere ca o importantă lovitură dată "dușmanului". Mișcarea Legionară mai câștiga o clipă de răgaz în fața tăvălugului rusesc, iar Partidul Comunist din România deprindea un exercițiu ce-i va sluji, negreșit, la eliminarea tuturor rivalilor de pe scena politică a țării. După ani, pactul de neutralitate va deveni subiectul unor discuții aprinse în interiorul părților contractante, în numele căruia șantajul și defăimarea deveneau atribute valorificate ca veritabile arme.

În ceea ce ne privește, dar cu trimitere directă la subiectul propus spre analiză, facem mențiunea că în patrimoniul Muzeului de Istorie a Moldovei din cadrul Complexului Național Muzeal "Moldova" Iași, există mărturii extrem de puține asupra perioadei istorice de referință. Din motive lesne de înțeles, despre pactul în sine exponatele lipsesc cu desăvârșire, după cum și în privința istoriei Mișcării Legionare în ansamblu nu deținem obiecte care să reflecte, într-o oarecare măsură, spiritul și nuanțele epocii.

---

⁴⁶ Gh. Buzatu ș.a., *op.cit*, p. 383.

⁴⁷ *Ibidem*, p. 358.

LÉGIONNAIRES ET COMMUNISTES APRÈS LE 23 AOÛT 1944.
CONSIDÉRATIONS SUR L'ALLIANCE
NICOLAE PETRAȘCU-TEOHARI GEORGESCU

Résumé

Tout en nous appuyant sur les documents publiés après 1990 ou disponibles dans l'archive du Service Roumain d'Informations, nous nous proposons d'exposer certaines considérations concernant la manière dont on est arrivé à la réalisation de cette alliance, tout comme des conséquences qui en ont résulté. Par la suite, on présente les compte-rendus de l'interrogatoire surprenant les témoignages des principaux acteurs de cette séquence historique.

En conclusion, l'alliance, écrite ou verbale, dans les termes décrits par les personnes impliquées, ou reflétés dans les documents, entre le Parti Communiste et le Mouvement Légionnaire s'avère avoir été un accord entre deux ou trois personnages, dicté par les intérêts des parties contractantes.

Traduit par Coralia Costaș

DEGRADAREA CĂRȚILOR ȘI DOCUMENTELOR VECHI

MARIA GEBĂ

Documentele și operele pe hârtie conservate în biblioteci, arhive și muzee sunt adesea îngălbenite, pătate și fragilizate. Dincolo de aspectul lor inestetic, aceste alterări pot masca textul, diferite miniaturi policrome, desene etc.

Degradarea hârtiei poate fi rezultatul factorilor endogeni care depind de compoziția fibroasă și natura aditivilor, de tehnologia de preparare a pasteii și de fabricare a hârtiei, dar și al factorilor exogeni determinați de condițiile de prelucrare (tipărire, scriere etc.), de utilizare și de depozitare (umiditatea, temperatura, prezența poluanților în aerul atmosferic) a hârtiei (figura 1.1) [1]. Factorii endo- și exogeni pot să apară simultan, să se potențeze reciproc și afectează proprietățile fizice și chimice ale hârtiei, care se modifică în timp.

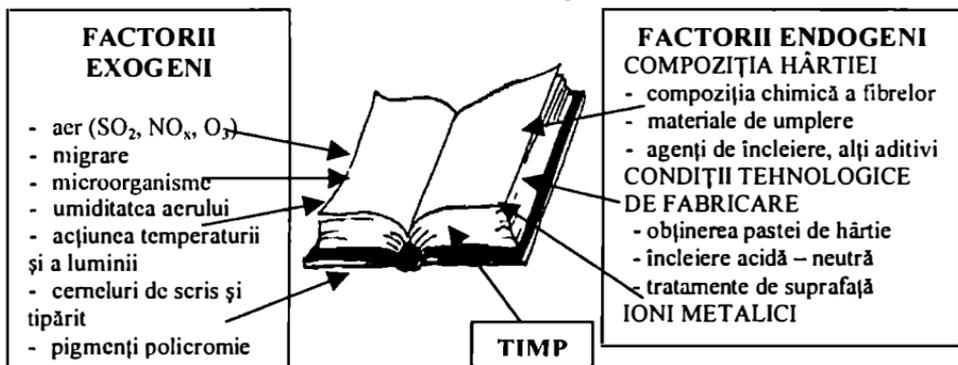

Figura 1.1: Influența factorilor endogeni și exogeni asupra degradării hârtiei

FACTORII ENDOGENI DE DEGRADARE A HĂRTIEI

Natura materialului fibros utilizat la fabricarea hârtiilor constituie un factor de mare importanță în degradarea celulozei și rezistența la îmbătrânire. În secolul al XIX-lea folosirea celulozei sulfite, dar mai ales a pasteii mecanice (cu aport însemnat de lignină) a condus la hârtii cu

durabilități scăzute. Prin introducerea *pastei mecanice* în compoziția hârtiei se reduc rezistența mecanică, netezimea și durabilitatea și crește gradul de afânare (efect favorabil asupra capacității de tipărire).

Materialul fibros prin compoziția chimică, prin procedeul de delignificare posedă diferite proprietăți papetare și durabilitate. Hârtiile obținute în aceleași condiții din *celuloze sulfat* și respectiv *sulfit*, înălbitate, se deosebesc prin structură și proprietăți. Celuloza sulfat oferă hârtii cu proprietăți mecanice mai bune, îndeosebi în ceea ce privește numărul de duble îndoiri, cu o transparență mai neuniformă, cu o permeabilitate la aer mai mică, cu deformație plastică mai redusă și capacitate de absorbție a cernelii de tipar inferioară celulozei sulfat [2]. Hemicelulozele prezente în hârtie determină o degradare mai rapidă a acesteia. Procesul de fierbere sulfat are drept rezultat un conținut mai ridicat în glucuronoxilane, dar un conținut mai scăzut în glucomanane decât cele înregistrate la procedeul sulfat; diferențele sunt relevante pentru durabilitatea hârtiei.

Literatura de specialitate menționează următoarea serie descrescătoare a durabilității pastelor papetare:

pastele de bumbac > *pastele din cârpe* > *celuloza sulfat din rășinoase (înălbită)* > *celuloza sulfat din foioase (înălbită)* > *celuloza sulfit (înălbită)* > *pasta de maculatură* > *pasta mecanică*

Între factorii endogeni, care condiționează destrucția celulozei, se înscriu *diversele defecte de natură moleculară* (grupe funcționale) sau *supramoleculară* (distorsiuni, defecte de rețea cristalină, deformații în morfologia elementelor de structură etc.), care constituie așa-numitele „puncte slabe” de structură și care se manifestă sub forma unor tensiuni locale interne. Aceste defecte apar fie ca urmare a unor tratamente tehnologice, fie pot preexista încă din structura materialului celulozic din plantă (lemn de reacție) și reprezintă locul preferențial de atac distructiv.

Un rol mai important decât natura materialului fibros în ceea ce privește durabilitatea hârtiilor îl are *sistemul de încliere* folosit la fabricarea lor. Numeroase hârtii, în particular cele fabricate începând cu mijlocul secolului al XIX-lea, sunt puternic degradate. Analizele au arătat că principala cauză a acestei deteriorări provine dintr-o foarte mare aciditate. Hârtiile produse începând cu anul 1876 sunt încliate cu clei de colofoniu în prezență de sulfat de aluminiu, au aciditate remanentă, principala cauză a scăderii puternice a rezistenței la îmbătrânire a acestora.

Sulfatul de aluminiu hidrolizează formând acid sulfuric, ce are un efect distructiv asupra fibrelor celulozice, favorizând procesele de hidroliză a lanțurilor macromoleculare. Barrow [3] este cel care evidențiază pentru prima dată efectul negativ al pH-ului acid folosit la încheierea hârtiei și consideră că prezența sulfatului de aluminiu în hârtie reprezintă principala cauză pentru distrucția chemolitică a fibrelor. Procesele sunt cu mult mai complexe, deoarece însuși procesul de îmbătrânire al celulozei are drept rezultat o creștere a *acidității existente în hârtie*. Această creștere a acidității este mai însemnată în cazul celulozelor bogate în hemiceluloze.

Agenții sintetici de încheiere AKD permit realizarea de hârtii neutre, cu durabilitate ridicată și sunt folosiți la fabricarea hârtiei pergament de arhivă.

Ionii metalici (Fe, Cr, V, Ni, Mn, Cu, Co), care în cantități neînsemnate sunt întotdeauna prezenți în hârtie, au o importanță deosebită asupra sensibilizării îmbătrânirii celulozei. Activitatea ionilor metalici care intensifică îngălbenirea hârtiei scade în ordinea: $Fe^{3+} > Fe^{2+} > Cu^{2+}$. Acțiunea nocivă a acestor ioni poate fi inhibată cu ajutorul fosfatului disodic sau al oxalatului de amoniu sau prin eliminarea lor prin tratare cu trilonul B sau polifosfați.

Materialele de umplere (caolina, carbonat de calciu, dioxid de titan, talc) sunt introduse în hârtie din considerente tehnice (îmbunătățirea indicilor optici, porozității, netezimii și a capacității de tipărire) și economice (substituirea parțială a materialelor fibroase). Acestea îmbunătățesc gradul de alb și opacitatea hârtiei, dar în același timp măresc spațiile interfibrilare și reduc posibilitățile de stabilire a legăturilor interfibrilare, cu efecte negative asupra indicilor de rezistență a hârtiei și implicit a rezistenței la îmbătrânire [4, 5]. S-a observat că carbonatul de calciu are acțiune favorabilă asupra stabilității la îmbătrânire a hârtiei, iar standardele de calitate pentru hârtia permanentă impun o rezervă alcalină minimă de 2% carbonat de calciu.

Pe lângă materialele de încheiere și de umplere, în compoziția hârtiei se introduc și *alți aditivi* care au efect asupra durabilității hârtiei.

Pentru creșterea *rezistenței în stare uscată a hârtiei* se folosește amidon modificat ca aditiv în masă și la suprafață. Ținând seama de faptul că amidonul folosit pentru tratarea la suprafață a hârtiei este descompus enzimatic și termochimic și că este foarte ușor hidrolizat, prezența lui influențează negativ durabilitatea hârtiei, asemănător cu efectul hemicelulozelor [4]. Amidonul folosit ca aditiv în masă are efect

mai redus deoarece cantitățile sunt mici și nu este descompus ca amidonul pentru înclieare la suprafață. La utilizarea gelatinei și a alcoolului polivinilic la înclieare la suprafață este posibil ca gelatina să aibă un anumit efect de tampon pentru hârtie.

Aditivii ce conferă rezistență în stare umedă determină reacții de reticulare, care nu sunt favorabile durabilității hârtiei. Adeseori însă adăugarea unui asemenea aditiv conduce la creșterea numărului inițial de duble îndoiri a hârtiei [4].

Înălbitorii optici elimină reflectanța galbenă a celulozei înălbite, fără a diminua reflectanța totală. Acest efect îl dau coloranții fluorescenți care au capacitatea de a absorbi radiațiile ultraviolete din domeniul invizibil (sub 370 nm) și de a o reemite în domeniul vizibil, albastru (435 ± 10 nm), fenomenul fiind însoțit de o fluorescență care la lumina zilei produce un alb strălucitor, măbind astfel luminozitatea hârtiei [2]. Sub acțiunea luminii, înălbitorii optici se degradează, determinând o îngălbenire în timp a hârtiei. La fabricarea hârtiilor durabile trebuie evitată utilizarea înălbitorilor optici.

Pastele de acoperire constau din pigmenți (caolin, CaCO_3), lianți (amidon, PVAc), agenți de dispersie (acid poliacrilic), agenți de retenție a apei (CMC), au caracter alcalin și conțin deseori CaCO_3 , fapt important pentru durabilitatea hârtiei [4].

Dar, în aprecierea rezistenței la îmbătrânire a hârtiilor cretate, a căror pondere a crescut, trebuie luate în considerare atât scăderea valorilor rezistențelor mecanice ale hârtiei, cât și unele modificări ale stratului de acoperire (de exemplu, fisurarea stratului de cretare).

FACTORII EXOGENI DE DEGRADARE A HÂRTIEI

Efectele *poluării aerului* asupra îmbătrânirii hârtiei au constituit obiectul a numeroase cercetări, constatându-se că SO_2 , NO_x (NO_2 , NO) și O_3 favorizează hidroliza și oxidarea celulozei [4, 6].

Prezența ionilor de fier, de cupru sau de mangan accelerează absorbția SO_2 de către hârtie, se formează acid sulfuric, ceea ce conduce la creșterea acidității hârtiei și la scăderea durabilității ei.

Într-un studiu asupra calității aerului în muzee și arhive, van der Wal constată că nivelul ambiant mediu al poluanților în interior este de aproximativ SO_2 5 ppb și NO_2 10 ppb. Totodată, se constată următoarele:

- concentrațiile poluanților în perioada de vară sunt mai mici decât iarna (aproximativ 50%);

- concentrațiile NO₂ în interior sunt mult mai mici decât cele din exterior (în exterior aproximativ 40 ppb; în interior aproximativ 12 ppb);
- concentrațiile de NO sunt mai ridicate în interior decât în exterior (în exterior aproximativ 30 ppb, în interior aproximativ 40 ppb);
- aerul din interior conține de obicei mai puțin SO₂ decât în exterior (în exterior aproximativ 14 ppb, în interior aproximativ 2 ppb).

Rezultatele prezentate de Flieder și Daniel în raportul anual din 1991 menționează concentrații de SO₂ și NO₂ în Paris de aproximativ 28 ppb și, respectiv 56 ppb (SO₂:NO₂ este 1:2). Concentrațiile poluanților depind de anotimp. În Olanda concentrațiile sunt mai ridicate iarna decât vara. Acest efect nu a fost găsit în Paris în 1991 pentru nivelul de NO₂, ci numai pentru nivelele de SO₂.

Oxigenul din aer joacă un rol important în îmbătrânirea hârtiei, iar ritmul de descompunere al acesteia este semnificativ mai scăzut în absența *oxigenului* [7].

Creșterea *umidității atmosferice* și creșterea *temperaturii* conduc la accelerarea ritmului de îmbătrânire a fibrelor celulozice [7].

Sensibilitatea la *lumină* a hârtiei crește cu creșterea conținutului de lignină din pastă [4, 7-8]. Hârtiile care conțin pastă mecanică sunt mai sensibile la acest tip de degradare decât hârtiile fabricate numai din celuloză.

În pastele cu un conținut relativ ridicat de lignină trebuie considerate și reacțiile ligninei induse de lumină, cea mai importantă fiind scindarea homolitică a legăturilor α și β -arileterice. Aceste reacții ce conduc la o reducere rapidă a luminozității hârtiei sunt provocate de radiația UV (290-380 nm) diurnă. Această reducere este atât de rapidă încât hârtiile produse din paste mecanice și, într-o anumită măsură, din paste mecanochemice sunt potrivite doar ca produse având o durată de viață limitată, cum ar fi hârtia de ziar și de ambalaj. În același timp, reacțiile menționate conduc la degradarea celulozei și la creșterea conținutului grupărilor acide din hârtie [4, 7].

În cazul degradării fotochimice a hârtiilor ce conțin celuloză sunt de menționat următoarele aspecte: radiațiile UV cu lungimi de undă < 300 nm (care nu există în lumina zilei și nici în sursele obișnuite de lumină) determină fotoliza directă a celulozei. La lungimi de undă 300–400 nm (prezente în sursele de lumină normale), radiația trebuie absorbită mai întâi de o altă componentă a hârtiei, un „sensibilizator”

(TiO₂, ZnO, lignina reziduală). Energia absorbită de acești sensibilizatori este transferată celulozei și amorsează mecanismele de degradare [4, 7].

Materialele pentru scris, tipărit și desenat au rol semnificativ în ceea ce privește rezistența la îmbătrânire a suporturilor papetare.

Până în secolul al XIX-lea s-au utilizat pentru scris cernelurile pe bază de carbon și cele metalo-galice.

Cernelurile pe bază de carbon sunt constituite dintr-un pigment negru (negru de fum sau produse calcinate) și un liant, care poate fi de natură glucidică (gume de arbori, miere), proteică (gelatină, albuș de ou, clei de piele) sau lipidică (uleiuri). Ele posedă proprietatea de a nu reacționa chimic; nu sunt supuse nici reducerii, nici oxidării și nu conțin nici o substanță dăunătoare pentru suport. Totuși, amestecul liant/pigment nu penetrează întotdeauna foarte bine în fibrele hârtiei și o ușoară răzuire face ca scrisul să dispară.

Cernelurile metalo-galice diferă fundamental de cernelurile de carbon și sunt adesea cerneluri corozive. Ele sunt preparate din extracte vegetale (marea majoritate fac parte din clasa taninurilor), sulfat de fier (cerneluri ferogalice) sau sulfat de cupru (cerneluri cuprogalice) și un liant (cel mai adesea gumă arabică). În comparație cu cele de carbon, cernelurile metalo-galice sunt foarte aderente la suport. Proprietățile acide ale cernelurilor metalo-galice și efectul lor negativ asupra stabilității la îmbătrânire a hârtiei au făcut obiectul unor studii întreprinse de Barrow și M. Hey [9].

Într-un microclimat umed, sulfatul de fier (sau de cupru) conținut în cernelurile ferogalice (sau cuprogalice) poate să hidrolizeze producând acid care atacă hârtia. În plus, fierul, ca și cuprul, permite o degradare catalitică oxidativă a celulozei, care se adaugă la aciditatea produsă prin hidroliză. Această degradare este limitată la conturul literelor și se manifestă în primul rând printr-o îmbrunare pe versoul foii. În cazuri extreme, suportul papetar este total distrus și textul devine ilizibil. Foaia de hârtie este transformată într-o dantelă.

Cernelurile de tipar conțineau inițial funingine, care era dispersată în ulei de in. Actualmente tot cărbunele este materialul de bază pentru cernelurile de tipar, care se prepară din negru de fum, lianți, cu adaosuri de agenți de uscare rapidă și produse auxiliare [4]. Pentru cernelurile colorate se folosesc pigmenți anorganici naturali (caolin, argilă, cretă, ocră etc.) sau artificiali (alb de plumb, alb de zinc, ultramarin, verde de crom etc.). Deteriorarea tipăriturilor vechi – îmbrunirea și fărâmițarea hârtiei între rândurile tipărite – este atribuită uleiului de in care se

oxidează formând produse nocive stabilităţii la îmbătrânire a hârtiei. Dintre **pigmenţii** utilizaţi pentru miniaturile manuscriselor, V.D. Daniels [5] evidenţiază deteriorarea ireversibilă a hârtiei datorată pigmentilor Verdigris [$\text{Cu}(\text{CH}_3\text{COO})_2$], Mercury Scarlet (Hg_2I_2), Cinabru (HgS), Orpimento (As_2S_3) şi alb de plumb [$2\text{PbCO}_3\text{Pb}(\text{OH})_2$].

Alte materiale prezente în biblioteci, muzee, arhive pot fi generatoare de aciditate pentru suportul papetar: lemnul etajerelor, cartoanele pe bază de pastă mecanică, materialele plastice instabile sau cleiurile acide; transmiterea acidităţii la hârtie se face **prin contact**, conducând la degradarea ei.

Microorganismele (bacterii şi ciuperci) care deteriorează cărţile şi documentele sunt numeroase.

Bacteriile aparţin în majoritate genurilor Cytophaga, Sporocytophaga, Cellfalcicula, Cellvibrio, Serratia, Nocardia [10].

Ciupercile, care se întâlnesc cel mai frecvent pe cărţi şi documente în ţări unde condiţiile climatice sunt diferite sunt în special Deuteromycete aparţinând genurilor Aspergillus, Penicillium, Trichoderma, Stachybotrys, Stemphylium, Alternaria, Myrothecium şi - într-o măsură mai mică - Mucorale (Rhizopus şi Mucor) şi Ascomycete (Chaetomium) [10]. Unele procese de degradare pot fi declanşate de către sporii microbieni care se găsesc pe materiale, chiar de un timp îndelungat (12-35 de ani) [10].

Insectele sunt frecvent implicate în deteriorarea hârtiei [10]. În funcţie de incidenţă există insecte obişnuite şi insecte ocazionale. Insectele obişnuite sunt frecvent întâlnite în hârtie, utilizând acest material pentru nutriţie. Insectele ocazionale (de exemplu, cele care atacă lemnul sau textilele) pot deteriora uneori hârtia atunci când diferite materiale sunt componente ale aceleiaşi obiect, cum ar fi coperţile cărţilor vechi, sau când sunt foarte aproape (rafturile din lemn în biblioteci).

THE DEGRADATION OF OLD BOOKS AND DOCUMENTS

Abstract

Paper degradation may be the result of **endogenous factors**, which depend on the fibrous composition and the nature of additives, on the technology of paste preparation and paper making, and of **exogenous factors**, which are determined by processing conditions (printing,

writing, etc.), by paper utilization and storing conditions (humidity, temperature, the presence of some polluting substances within the atmospheric air) (fig. 1.1). Endogenous and exogenous factors may appear simultaneously, may intensify themselves; they affect physical and chemical properties of paper, that change in time.

BIBLIOGRAFIE

- [1] Letnar, M.C., Vodopivec, J., „Restaurator”, **18(2)**, 73-91 (1997).
- [2] Obrocea, P., Bobu, E., *Bazele fabricării hârtiei*, vol. I, Editura Universității Tehnice „Gh. Asachi”, Iași, 1993.
- [3] Barrow, W.J., *Deterioration of Book Stock, Causes and Remedies*, Ed. Peters Peregrinus Ltd., London, 1959.
- [4] Fellers, C., Iversen, T., Lindstrom, T., Rigdahl, M., *Ageing / Degradation of Paper. A literature survey. Report No. 1E. FoU-projektet for papperskonservering*, Stockholm, 1989.
- [5] Daniels, V.D., „Chemical Society Reviews”, **25 (3)**, 179-187 (1996).
- [6] Lorusso, S., Marabelli, M., Viviano, G., *Polution de l'environnement et impact sur les biens culturels*, EREC, 1999, p. 145-150.
- [7] Liénardy, A., Van Damme, P., *Manuel de conservation et de restauration du papier*, INTER FOLIA, Bruxelles, 1989, p. 11-38, 49-58, 59-112, 191-237.
- [8] Letnar, M.C., Vodopivec, J., „Restaurator”, **18(2)**, 73-91 (1997)
- [9] Hey, M., *Conservation of books and documents, Plastics and Resin Compositions*, Royal Society of Chemistry, 1995, p. 329-375.
- [10] Caneva, G., Nugari, M.P., Salvadori, O., *Biology in the conservation of works of art*, I.C.C.R.O.M., 1991, p. 56-59.

Praehistoria, vol. I, 2000, Universitatea Miskolc, Ed. Archaeolingua Foundation & Publishing House, 188 p.

Primul număr al revistei internaționale *Praehistoria*, a apărut sub egida binecunoscutei Universități din Miskolc, al treilea mare oraș din Ungaria, cu sprijinul redacțiilor Archaeolingua Foundation & Publishing House și sub patronajul unor mari instituții și a unor mari personalități, cercetători ai preistoriei universale. Revista publicată la Miskolc¹, în cadrul Universității înființate încă din anul 1735, se dorește a fi, începând cu anul 2000, un periodic anual deschis tuturor specialiștilor, mai tineri sau cu mai multă experiență, preocupați de această primă, și cum se va vedea și din sumar, hotărâtoare perioadă a istoriei. Integrarea preistoriei istoriografiei universale, a permis, cum a remarcat J.-B. Duroselle, recuperarea experienței a peste trei milioane de ani².

Din Ungaria revista este susținută de instituții de prestigiu precum Muzeul Național, Universitatea ELTE, Universitățile din Miskolc, Szeged și cu deosebire de Institutele de Arheologie, Geologie și Etnologie. De peste hotare, importante centre culturale contribuie la acest complex dialog cu trecutul, din Rusia - Institutul de Arheologie al Academiei de Științe, din Germania - Universitatea din Cologne și Universitatea din Tübingen, din Italia - Universitatea din Ferrara, din România - Muzeul de Istorie a Moldovei Iași, din Slovacia - Institutul de Arheologie al Academiei de Științe, din Polonia - Universitatea Jagello, din Ucraina - Institutul de Arheologie și de Preistorie, Muzeul Național de Științe Naturale, din Franța - Universitățile din Caen, Bordeaux și a celei de „Preistorie și Tehnologie”, cât și echipa de cercetători din cadrul Academiei de Științe din Paris, din Elveția - Institutul de Preistorie, Universitatea din Basel, din Belgia - Institutul de Preistorie, din Tadjikistan - Institutul de Arheologie, din Israel - Institutul de Arheologie și Universitatea din Haifa, din Cehia - Muzeul Național Morav, Institutul Anthropos, din Belgia - Universitatea din Liège și din USA - Harvard University.

---

¹ Orașul Miskolc este situat în apropierea unor importante stațiuni preistorice. Astfel, la 8 km nord, în stepa Mészterető, în apropiere de localitatea Sajóbáony, se află cel mai bogat sit eponim al industriei paleoliticului mijlociu, definit de Arpad Ringer din 1983.

² *La connaissance actuelle du passé*, în *Revue des sciences morales et politiques*, Paris, 139, 1984, 1, p. 16-17.

Pentru a sprijini acest nou demers interdisciplinar, revista reuște specialiști legați de studiul arheologiei, tehnologiei experimentale, geologiei, al carsturilor, geomorfologiei și hidrogeografiei, sedimentologiei, climatologiei, paleontologiei, malacologiei, dar și personalități din domeniul arheologiei comportamentale, experimentale sau tehnologice, paleolingvisticii, cât și cunoscători ai antropologiei istorice sau culturale, lingvisticii istorice comparate, psihologiei cognitive, etnologiei sau folclorului comparat și istoric. Încă de la primul număr au colaborat sau și-au anunțat prezența în paginile acesteia cercetători de mare renume, dar și mai tineri: din Rusia - Zoia A. Abramova, din Franța - Eric Boëda, Jean-Pierre L'austridou, Henry de Lumley, Andor Thoma, Anne-Marie Tillier, Jacques Tixier, din Germania - Gerhard Bosinski, Nicholas J. Conard, Manfred Frechen, din Italia - Alberto Broglio, din România - Vasile Chirica, din Slovacia - L'ubomíra Kaminská, din Polonia - Janusz K. Kozłowski, din Ucraina - Larisa Kulakovska, Vadim N. Stepanchuk, din Elveția - Jean-Marie Le Tensorer, din Belgia - Marcel Otte, din Tadjikistan - Vadim A. Ranov, din Israel - Avraham Ronen și din Cehia - Jiří Svoboda și Karel Valoch.

Prezența la începutul sumarului a unui scurt *In memoriam Ladislav Bánesz* (1932-2000), se vrea nu numai un omagiu adus reputatului arheolog slovac, născut într-o familie ungurească, dar și un exemplu de dăruire profesională (p. 7). Personalitatea lui Bánesz rămâne notorie prin studiile sale legate de epoca pietrei cioplite, cu deosebire de aurignacian, prin săpăturile de la Kašov sau prin cele de la Barca, din apropierea orașului Košice, Slovacia orientală (*L'Aurignacien et plus particulièrement sur le site de Barca près de Košice, Slovaquie orientale*).

Din cele 15 studii ale sumarului, trei urmăresc în principal reamintirea în memoria contemporanilor a unor importante personalități ale preistoriei. Primul, semnat de Noël Coye, reactualizează momente din viața și activitatea lui Boucher de Perthes, rămas în amintirea contemporanilor prin simpla formulă, devenită legendară, de „fondator al preistoriei”: „Il est plus pertinent de replacer les travaux de Boucher de Perthes dans les mutations intellectuelles et institutionnelles qui survinrent au sein d'une communauté scientifique internationale entre 1830 et 1859 pour concourir à fonder la discipline préhistorique” (p. 9-18). Boucher de Perthes (*Un médiateurs en Préhistoire, 1837-1864*) sublinia și faptul că în istoriografia paleoliticului și mezoliticului

Ungariei, un rol distinct a avut și Ottó Herman (1835-1914) și Muzeul din Miskolc. Importanța cercetărilor lui Ottó Herman s-a detaliat și în paginile următoare ale revistei, semnate de Árpád Ringer și László Veres (p. 19-23).

Și în articolul publicat de Ivor Karavanić, arheolog la Zagreb, regăsim aceeași intenție de a aduce în prim plan rolul unei personalități ce și-a adus contribuția la fondarea preistoriei, de această dată, în zona Croației, *Les recherches de Dragutin Gorjanović-Kramberger à Krapina et les débuts de la Préhistoire en Croatie* (p. 25-29). Dragutin Gorjanović-Kramberger a rămas cunoscut prin cele două cărți publicate în anii 1906 și 1913. Ultima reprezintă „la première monographie détaillée sur l'anatomie comparative du Néandertalien”. La începutul secolului XX ideile autorului, între care și discutarea canibalismului în cadrul acestor vechi comunități musteriene de la Krapina, s-au bucurat de un larg interes, nu numai în rândul specialiștilor (p. 29). Tot în acest volum Anne-Marie Tillier și Baruch Arensburg readuc din nou în atenția specialiștilor *The speech capability of Neandertals: an obsolete discussion* (p. 55-62), de data aceasta în consens cu noile descoperiri.

De la aceste prime investigații, la integrarea de azi a cercetărilor arheologice istoriografiei, s-a scurs mai bine de un secol și jumătate.

Primul volum din *Praehistoria* găzduiește și un studiu de pedologie, semnat de Dominique Cliquet și Jean-Pierre Latridou, *Læss et Paleolithique en Normandie (France du Nord-Ouest)*, p. 31-46), în cadrul căruia s-a amplificat, pentru cei interesați, un capitol al descoperirilor din faza veche și recentă a paleoliticului mijlociu al Franței de nord-vest, al Normandiei. Urmărind un mare număr de stațiuni din paleoliticul mijlociu de la *Vieux Moulin*, Grossœuvre, Bruyère/Saint-Brice-sous-Rânes, Saint-Germain-des-Vaux, Port-Racine, Fort, Saint-Vaast-la-Hougue, Goderville, Houppville, Etoutteville, Saint-Julien, Liègue, La Salle, Saint-Martin, Osmonville și din paleoliticul superior de la Les Bas-Fayaux, Cornet, Ambenay sau Bruyère/Saint-Pierre-du-Bosguérard, autorii surprind în cadrul acestora multe elementele comune în raport cu cele particulare. Astfel, solurile ce urmează lăsul-ui „comporte au-dessus du sol brun lessivé émien, des sols noirs, des limons bruns ou des heads (Weichsélien ancien)”, în care, ades, se localizează industriile litice. Un alt argumentat studiu, de data aceasta de geografie istorică, urmărește corelările dintre felul în care este ocupat un spațiu, altitudinea unui sit și climatul specific acelei epoci, *Altitude des sites suivant le climat au Paléolithique supérieur et au Mésolithique en France* (p. 47-54).

Conexiunea acestor date permite, după Pierre-Yves Demars, „une fréquentation plus forte des régions élevées lorsque le climat s'améliore et un repli vers les terres les plus basses pendant les péjorations climatiques”.

O întregă echipă interdisciplinară, formată din arheologi, geografi sau geologi și alți specialiști din Košice și Cracovia, Lubomira Kamiska, Janusz K. Kozłowski, Barbara Kazior, Maciej Pawlikowski și Krzysztof Sobczyk, au urmărit câteva fenomene caracteristice unei zone geografice mai mari, *Long term stability of raw materials procurement systems in the Middle and Upper Paleolithic of Eastern Slovakia: a cause study of the Topla/Ondava river valleys* (63-81). Arealul geografic Vranov, mărginit de râul Ondava, a reprezentat o regiune de interferență pentru vânătorii migratori din paleoliticul mijlociu și în parte superior, în aurignacian, epiaurignacian și în gravetian, azi posibil de urmărit prin răspândirea anumitor materii prime în raport cu locul de proveniență al acestora (pl. I-VII). Câteva hărți ale răspândirii acestor materii prime cuprind arealul aflat azi între Ucraina, România, Polonia și Slovacia (pl. 8). Materiile prime folosite de aceste vechi comunități umane au permis echipei să determine o largă rază de legături regionale între diferitele așezări paleolitice din regiunea Vranov. Le vom reproduce pentru utilitatea informațiilor ce le cuprind. Materiile prime litice din siturile din zona Vranov, includ diferite roci sedimentare: a. *locale*, aduse de la o distanță nu mai mare de 25-35 km; b. *mezocale*, situate la o distanță dublă în raport cu primele, la 50-60 km nord-vest de zona Vranov, în primul rând radiolarite, aduse din versanții sudici ai Carpaților de vest, dar și menilite din nord-estul Slovaciei; c. *mezocale* de la granița slovaco-ungară, între care obsidianul carpatic și jaspul din regiunea Zembla; d. *extralocale*, aduse de la circa 180-240 km, din zona Oder, flintul nordic; e. de pe Vistula mijlocie și superioară, flint din platoul jurasic Krakocestokova, din regiunea munților Crucea Sfântă, de la aproximativ 280 km și din bazinul mijlociu al Vistulei în apropiere de Annapol, aproximativ 250 km; f. flint *extralocal* din bazinul Tisei superioare, andezite din regiunea Korolevo din Ucraina transcarpatică și din bazinul mijlociu al Nistrului, flint cretacic, adus de la o distanță de 70-150 km și g. *extralocale* din regiunea munților Bükk, în primul rând cuarț porfiric, din partea estică a acestor munți, de la o distanță de aproximativ 80-100 km.

Modul în care se realiza transportul acestor materii prime între culturile paleolitice sau în interiorul acestora este încă neclar. Neclar este și felul în care acestea au fost vehiculate în cadrul culturilor neoneolitice. Cu toate acestea existența lor la mare distanță permite presupunerea unei largi raze de circulație. Aceasta a fost fixată, pe baza răspândirii surselor de materii prime, aproximativ între 30 și 300 km.

Legat tot de această problemă, subliniem includerea în sumarul revistei, alături de titlul prezentat mai sus, și a celui semnat de Zsolt Mester, *Sur la présence du silex de Świeciechów dans l'Abri de Sóllyomkút (montagne Bükk, Hongrie)* (p. 83-93). În fapt autorul a încercat să explice prezența în peștera Abri de Sóllyomkút (Grota Vidróczy), a „unui silex foarte caracteristic, brun-cenușiu cu pete albe, a cărui afloriment este cunoscut numai în Polonia, la Świeciechów, la câteva sute de kilometri de sursa de materie primă”. Zăcămintul apare și la suprafața solului. Fără a se lansa în concluzii definitive, autorul consideră, ca și alții, faptul că prezența acestui silex în mai multe stațiuni poate fi explicată, în cazul datării stațiunii Abri de Sóllyomkút în paleoliticul mijlociu, prin migrații și în mezolitic, prin comerț. În stadiul actual al cercetării, datele stratigrafice, tipologice și cronologice, i-au permis a urmări „des relations plus ou moins directes existaient entre les régions trans-et intra-carpatiques au moins à partir du Paléolithique moyen” (p. 91).

Pentru paleolitic, uneltele reprezintă firul director pentru definirea etapelor culturale. În acest sens, Karel Valoch, pe baza unei tehnici de prelucrare a silexului, explicate prin studiul *L'histoire de la connaissance et les questions des industries paléolithiques à pointes foliacées sur le territoire de l'ancienne Tchécoslovaquie* (p. 95-107), trece la definirea unui facies cultural. În acest sens, pentru teritoriul Moraviei și al Slovaciei orientale, „Le Szélétien représente un mélange d'éléments du Paléolithique moyen et supérieur”, prezent în așezarea de la Vedrovice V, între 36000 – 39000 de ani BP (p. 95). O altă problemă legată de tehnica de prelucrare a silexului descoperit în peștera Tabun, muntele Carmel, a stat în atenția arheologilor din Haifa, Anat Shifroni & Avraham Ronen, *The „Tabun Snap” from the Yabrudian /Acheulean interface at Tabun* (p. 109-116). Ei au analizat câteva piese litice aflate în stratul ce făcea trecerea de la nivelul acheulean/iabrudian. Prelucrarea indică „This special treatment, hitherto unnoticed, is described here as the *Tabun Snap*”.

Din nou Arpad Ringer, de data aceasta împreună cu Brian Adams, reia, cu alte argumente, discutarea unui important sit preistoric,

Sajóbáony-Méhésztető, eponymous site of the Middle Palaeolithic Bábonyian industry: microwear studies made on tools at the site during the 1997 excavation (p. 117-128). Babonianul a fost încadrat în prima fază a babonian-szeletianului, specific paleoliticului mijlociu și superior. Această nouă lucrare conține analize de microtextură pentru 15 unelte din piatră cioplită care au ieșit la lumină în timpul săpăturilor din anul 1997 (fig. 5-9). Se propune, de asemenea, un index al uneltelor de tăiat și lucrat pielea. De remarcat faptul că un anumit tip a fost folosit în principal pentru prelucrarea pieilor uscate. Un alt renumit cercetător, Gerald Fuchs, de data aceasta aduce în discuție alte probleme legate de paleoliticul din Austria. El s-a oprit asupra unei zone geografice situate în sud-estul Austriei, străbătute de valea Mur, *Palaeolithic cave in the Mur valley (Styria, Austria)* (p. 129-148), bogată în peșteri paleolitice târzii și mijlocii. Investigațiile, începute aici încă din 1937, au fost continuate cu întreruperi până astăzi și probabil vor continua încă mult timp. Din 1986 cercetările moderne au adus noi date, între care unele referitoare la climat, ecologia regională, iar altele legate de folosirea peșterilor de către omul preistoric. Cronologia s-a fixat pe baza litostratigrafiei, faunei și a datărilor absolute.

Un bilanț al cunoștințelor privind paleoliticul superior din Ungaria a realizat Viola T. Dobosi, *Upper Palaeolithic research in Hungary: a situation report from 2000* (p. 149-159). Concluziile autoarei au fost sistematizate într-un util tabel sinoptic cu date legate de stațiuni specifice gravetianului, sol, climat – temperatură, faună (p. 157).

Volumul se încheie cu două interesante studii ce analizează Venusurile siberiene și europene. Statuetele au fost definite la fel ca și alte exemplare din paleolitic sau neo-eneolitic, prin raportarea binecunoscutei Venus din Milo la simbolistica general feminină. Denumirea le accentuează feminitatea. Primul, semnat de Zoïa Abramova, „*Les Vénus du Paléolithique-supérieur de la Sibérie*” (p. 161-171), analizează tipologic, comparativ și cronologic, două stațiuni contemporane ce aparțin aceluiași nivel arheologic, specific pentru Paleoliticul superior al Siberiei, Malta³ și Bouret⁴, cu 29 și 5 exemplare întregi și fragmentare⁵, reprezentative în

³ Malta se află la 100 km nord-est de orașul Irkutsk și la 160 km vest de lacul Baikal, pe dreapta râului Alb, afluent al Angarei. În raport cu așezarea de la Kostenki 1, de pe Don, numită *perla* paleoliticului Europei, Malta, săpată de M. M. Guérassimov, poate fi numită *perla* paleoliticului siberian.

⁴ Stațiunea Bouret, săpată de A. P. Okladnikov, este situată la 12 km nord de Malta, pe dreapta râului Angara.

raport cu toate colecțiile europene. Statuetele corespund începutului ultimei glaciațiuni Sartan din Siberia, 23.000–20.000 BP. și sunt contemporane cu grupul Kostienki-Avdeev din Câmpia rusă și cu gravetianul european. Venusurile siberiene au fost ordonate în trei grupe în raport cu proporțiile corpului: normale, în racursi (prin efectul perspectivei s-au redus anumite dimensiuni), și alungite, la care se adaugă formele tranzitorii. Măsurătorile îngăduie, probabil, și stabilirea tipului antropologic, de obicei mongoloid. Totodată, anumite particularități permit detașarea unui grup de statuete ce pot fi considerate masculine.

Autoarea a încercat și o comparare a celor două grupe de statuete feminine paleolitice, pe de o parte cele provenind din siturile siberiene și pe de altă parte cele din stațiunile europene (Kostienki 1, Avdeev, Gagarino, Khotylevo 2, din Europa orientală; Dolni Věstonice, Parabita, Grimaldi, Lespugue, Brassempouy din Europa occidentală). Concluziile la care ajunge sunt definitorii pentru înțelegerea celor două grupe, fapt pentru care le reproducem aici. Astfel, Venusurile europene se disting prin elemente hipertrofiate proprii femeii mame, sâni voluminoși, căzând, o enormă suprafață ingvinală, uneori cu rânduri de grăsime în regiunea bazinului și a șoldurilor. Membrele superioare înguste, îndoite din cot pentru a se opri deasupra sânilor sau pe pântec, sunt de obicei foarte mici în comparație cu corpul. Pe scurt capul se reduce mereu în raport cu torsul. În schimb Venusurile siberiene au alte forme și proporții. Au un cap mare și nu au accentuați sâni și pântece. Sâni sunt ades marcați printr-o incizie mai adâncă, pântecele rămâne plat și fesele deși sunt înălțate, nu se lărgesc în spate sau lateral. Membrele inferioare terminate cu două mici labe, sunt de obicei bine proporționate, dar în racursi. Uneori partea inferioară a torsului și gambele sunt exagerat alungite; extremitățile au perforări rotunde pentru suspendare. O altă trăsătură caracteristic siberiană este dată de prezența figurinelor îmbrăcate. Acest mod de reprezentare schimbă proporțiile feței în raport cu ale spatelui. Deși corpul femeii a fost legat organic de câteva elemente, care se reflectă în întreaga artă paleolitică euroasiatică, diferența dintre cele două grupe se poate urmări ușor.

Al doilea studiu sintetic legat de plastica antropomorfă gravetiană a fost semnat de Ágnes Bereczki, *Beiträge zur Typologisierung der Venusstatueten der Kultur Gravettien* (p. 173-185) și a fost dedicat lui

⁵ Dintre acestea s-au analizat 17 statuete de la Malta (16 din fildeș de mamut și una din corn de cerb – unică și două de la Bouret (una din fildeș și una din serpentin, de asemenea, unică).

Marcel Otte. Se punește, în ordonarea statuetelor, conform sistemului complex al lui Zoia Abramova, de la patru tipuri, în funcție de proporțiile corpului: tipul clasic, cu corpul bine proporționat; tipul suplu, fără accentuarea unor părți ale corpului; tipul Venus cu părțile corpului foarte accentuate și tipul neelaborat, cu capul mare și corpul masiv și schematic. La acestea R. Lansival a adăugat statuetele stilizate din Europa central-vestică și din epigravetianul est-european. Majoritatea statuetelor au forme pline, dar apar și exemplare zvelte, probabil reprezentări de fete tinere. Se aduc în discuție toate marile stațiuni caracteristice culturii grevetiene, de la Atlantic până în Siberia: Dolní Veštonice, Pavlov, Savignano, Chiozza, Mezin, Mežirič, Eliseeviči, Gagarino, Khotylevo, Denvilendorf, Parabita, Brassempouy, Kostienki, Avdevo, Willendorf, Sireuil, Tursac ș.a. Cea mai veche grupă Rin-Dunăre cuprinde trei orizonturi gravetiene (timpuriu, mijlociu, târziu) și geografic grupa Pyrreno-Aquitainiană și Italiană. Grupa Europei de est se întinde pe terasele fluviului Don iar cea siberiană spre Lacul Baikal. Ágnes Berczki stabilește relații strânse între cele două unități regionale, bazate pe structurarea și schematizarea celor două grupe. Modul de reprezentare a statuetelor din grupa italiană relevă strânse apropieri de spațiul siberian și un stil uniform. Poate o raportare la alte forme de manifestare spirituale ar fi deschis și alte căi de interpretare.

Primul volum, al periodicului *Praehistoria*, este important atât pentru noutățile aduse în domeniul preistoriei euro-asiatice, cât și prin direcțiile noi de cercetare pe care le deschide. Parcurgerea acestui volum permite cunoașterea unor analize pertinente legate de diferite probleme ale preistoriei, de detaliu sau mai generale. Studiile sunt constant însoțite de hărți, planșe, fotografii ale siturilor, profile de secțiuni, analize de laborator, ce facilitează înțelegerea lor. Această largă colaborare deschide posibilitatea unei reale radiografieri a preistoriei, din perspectiva prezentului și cu mijloacele de investigare ale acestuia.

Încă de la primul număr transpare ambiția de a realiza o comprehensiune mai clară a începuturilor creatoare ale omului, un demers pentru recuperarea perioadelor vechi. Cum se poate vedea, din această generoasă deschidere interdisciplinară, nici unui domeniu conex nu i se refuză colaborarea.

Silviu Sanie, *Din istoria culturii și religiei geto-dacice*, ediția a II-a (revăzută și adăugită), 329 p., XCIV pl., Iași, 1999

După epuizarea primei ediții, apărută în anul 1995, s-a impus necesitatea reeditării acestei lucrări, prilej cu care s-au făcut unele completări și revizuirii. Deși la o a doua ediție, considerăm necesară o prezentare generală a lucrării, după care, în final, vom menționa noutățile acestei reeditări.

Lucrarea e structurată pe două mari capitole, I. *Fontes Archaeologici-Sursele arheologice utile cunoașterii cultelor și credințelor geto-dacice. Repertoriu* și II. *Scripta-Cultura spirituală a geto-dacilor așa cum apare în scrierile antice*, precedate de un *Cuvînt înainte* și de o *Introducere* și urmate de *Considerații finale* și *Prefață*.

Perioada investigată este cuprinsă între sec. VII-VI î.Hr. și sec. II-III d. Hr. În *Introducere*, autorul surprinde direcțiile care au marcat cercetarea religiei daco-geților și propune o periodizare în evoluția acesteia. Astfel, o primă etapă cuprinde scrierile medievale și moderne de pînă în 1880, cînd apare lucrarea lui Gr. G. Tocilescu *Dacia înainte de romani* (în care se susține caracterul htonic al zeului Zalmoxis); a doua este marcată de apariția *Geticii* lui V. Pârvan, în anul 1926 (unde se susține caracterul henoteist al religiei geto-dacice); a treia perioadă începe cu publicarea sintezei lui I. I. Russu, *Religia geto-dacilor, zei, credințe, practici religioase*, apărută în anul 1949 (cu o bibliografie foarte bogată și înglobînd întreaga problematică); începutul celei de-a patra etape coincide cu anul 1970, momentul apariției lucrării lui M. Eliade, *De la Zalmoxis la Gengis-Han* (în care sînt utilizate comparatismul, folclorul și arheologia pentru explorarea unor noi zone ale spiritualității geto-dacice). La final, autorul argumentează necesitatea unei noi abordări a acestei teme, în condițiile în care se impunea sistematizarea și analizarea informației absconse înglobată de fiecare dintre recente descoperiri arheologice, iar evoluția studiilor de istoria religiilor, lingvistică și filosofie din ultimele decenii oferea posibilitatea descoperii unor noi fațete ale exegezei textelor antice.

Cele două surse de informație primară, arheologice și scrise, constituie și obiectul celor două mari capitole menționate mai sus. Izvoarele arheologice sunt prezentate pe două secțiuni, I A. *Complexe* și II B. *Materiale*.

În cadrul primei secțiuni sunt analizate *sanctuarele cu tamburi*, departajate în sanctuare circulare (unele dintre ele consacrate posibil unor divinități solare, după părerea autorului) și rectangulare (precum sanctuarul de la Bâtea Doamnei-Piatra Neamț, pentru care se avansează și o posibilă funcție calendaristică). Despre *templele cu absidă*, recunoscute de autor ca făcând parte din edificiile de cult din lumea geto-dacică, se afirmă faptul că ele pot fi o dovadă a influenței factorului sud-tracic, ținând cont de prezența lor cu precădere în partea de sud și sud-est a României. Tot în cadrul complexelor de cult, și tot din prisma relevanțelor de ordin religios, sunt analizate *gropile de cult* (destinate, se pare, în primul rînd rămășițelor de vatră), *vetrele de cult* (pentru decorul vetrei de la Popești, jud. Argeș, se avansează ideea unei reprezentări a ideogramei pentru cele patru anotimpuri sau a unei reprezentări legate de aritmetica și mistica numerelor la pitagoricieni) și *puțurile rituale* (legat de puțul de la Ciolăneștii din Deal, jud. Teleorman, se presupune existența unui cult al izvoarelor, al apei și al râurilor la geto-daci, cult existent de altfel la toate popoarele indo-europene). Tot în această primă secțiune, autorul plasează descoperiri ce ar putea furniza noi informații despre cultele și credințele existente la populația geto-dacică: complexul de la Conțești, jud. Argeș (legat, se pare, de ceremonii sacrificiale dedicate unei divinități similare cu Artemis, așa cum susțin Al. Vulpe și E. Popescu) și complexul de mai mici dimensiuni de la Dumbrava, jud. Iași (unde este vorba cu certitudine de un complex cu destinație magică, al cărui scop nu este clarificat, autorul avansând câteva idei - transferul unor calități a cabalinelor asupra membrilor comunității, apărarea așezării împotriva unor călăreți, etc).

Ultima parte a acestei secțiuni este rezervată *necropolelor*. Riturile și ritualurile funerare au fost minuțios analizate în lucrări anterioare, fiind binecunoscut faptul că incinerarea a coexistat cu înhumația, cu predominanța netă a primului rit pentru a doua epocă a fierului. Autorul subliniază existența unor diferențieri în ritualul funerar din mediul geto-dacic, a căror cauze nu sunt încă clarificate. Obiectele depuse în morminte (vase, arme, unelte, etc.) ar putea fi o dovadă a credinței în continuitatea vieții, afirmă autorul în final. În legătură cu această problemă, a riturilor și ritualurilor funerare - una dintre cele mai ermetice și mai conservatoare laturi ale spiritualității, considerăm că ar fi fost interesantă și o abordare din perspectivă etnografică, care, prin

cercetarea reminiscentelor păgâne actuale, ar putea să dezvăluie, sau chiar să confirme, unele aspecte ale domeniului studiat.

A doua secțiune a capitolului, I B. *Materiale*, începe cu analiza *pieselor de lut. Figurinele antropomorfe*, departajate pe mai multe tipuri, sunt interpretate de autor drept mărturii ale existenței cultului *phallic* la daci (pentru cele incluse în tipul III), a cultului Cavalerului trac (pentru o parte a figurinelor clasate în tipul IV), fapt ce nu exclude și existența funcțiilor culturale pentru tipurile menționate; se mai menționează și posibila practicare a magiei numerelor sau a ritualului flagelării (pentru cele 28 de figurine de la Poiana) și a practicării magiei simpatetice (ilustrată de două figurine descoperite într-un vas, la Poiana). Este semnalată pentru prima dată, pe o figurină antropomorfă de la Dumbrava, jud. Iași, prezența unor imagini și însemnări care vor fi pe larg comentate în paginile despre descoperirile de inscripții și imagini din mediul geto-dacic din cuprinsul capitolului al II-lea. Pentru *figurinele zoomorfe*, în legătură cu care s-a subliniat și anterior rolul magico-cultural, autorul adaugă interpretările sale privitoare la reprezentarea unor animale cu o importanță deosebită în viața religioasă a geto-dacilor: taurul (care ar avea o semnificație solară sau uranică, după cum este posibil să fi avut și alte atribute), mistrețul (pentru care se presupun influențe celtice, tracice sau romane, ori chiar existența în lumea geto-dacică a unui cult paralel cu celelalte) și berbecul (animal cu un loc însemnat în cultele și credințele dacice, simbol al focului domestic, dar putând să acceadă până la condiția de zeu al marelui foc solar - importanța sa putând fi determinată și de rolul păstoritului la această populație). Tot în a doua secțiune a primului capitol sunt analizate *medalioanele de lut, tabletele* (unele ar putea ilustra credințe solare), *vasele cu diferite simboluri sau reprezentări* (aici autorul revine asupra *kantharos*-ului de la Răcătău, considerat de această dată de producție locală, piesa având imagini și simboluri datând de la jumătatea sec. I d.Hr., eventual începutul sec. al II-lea d.Hr.), *căței de vatră și vasele cu forme speciale utilizate în cult*.

În cuprinsul acestor pagini, care relevă contribuțiile pieselor de lut la cunoștințele noastre despre religia daco-geților, sunt inserate și considerațiile autorului privind existența unui calendar dacic. Ca argumente, alături de sanctuarul rotund de la Sarmizegetusa Regia, sunt prezentate tableta de lut de la Dumbrava, care presupune "cunoștințe de astronomie ale dacilor din zona est-carpatică" și un fragment de fructieră de la Bâta Doamnei - Piatra Neamț, care atestă un calendar cu 360 de

zile, corectat probabil la patru ani prin introducerea unei luni suplimentare de 22 de zile.

O altă categorie de materiale analizate în cadrul surselor arheologice este cea a *monumentelor și pieselor de piatră*. Cîteva pagini sunt dedicate scenelor de pe Columna lui Traian, care aduc contribuții la problema spațiului sacru, a tipurilor de sanctuare și la existența unui cult al stindardului. Capetele de piatră, o altă categorie de piese din piatră, ilustrează, împreună cu o scenă de pe Columnă, existența unui cult al capetelor la geto-daci. În cadrul altor tipuri de reprezentări în piatră, autorul include statuile antropomorfe de la Baia de Criș (jud. Hunedoara), racordându-se, cu discreție, opiniilor anterioare exprimate de C. Daicoviciu, O. Floca și Emil Condurachi, de includere a acestora în cultura geto-dacică.

Toreutica contribuie substanțial la reconstituirea unor laturi ale spiritualității lumii geto-dacice, prin imaginile și simbolurile pe care le conține. În acest sens, s-au inventariat și sistematizat reprezentările de pe acest tip de piese, ele fiind prezentate într-un tabel selectiv al tezaurilor și descoperirilor izolate de la nordul Dunării (sec. V î.Hr.-II d.Hr.). Sunt analizate succesiv reprezentările umane, reprezentările de animale – reale sau fantastice, figurile geometrice și imaginile aniconice; sunt aduse completări, se fac noi analogii și interpretări, toate acestea fiind racordate și cu ultimele cercetări din domeniul epigrafiei, istoriei religiilor etc. Analiza toreuticii, inclusiv a celor mai recente piese descoperite, conexiunile cu tezaurile din Bulgaria și Ucraina și comparațiile cu reprezentările din mediul scitic, celtic, grecesc sau germanic, au drept scop, așa cum mărturisește și autorul, să identifice temele și motivele ce pot contribui la relevarea unor aspecte ale vieții religioase la geto-daci.

În al doilea mare capitol, II. *Scripta. Cultura spirituală a geto-dacilor așa cum apare în scrierile antice*, sunt cercetate scrierile grecești, elenistice, romane și romano-bizantine care conțin informații despre viața spirituală a geto-dacilor. Un spațiu considerabil este alocat *noilor descoperiri de inscripții și imagini din mediul geto-dacic*. O utilă *Anexă* cuprinde textele originale împreună cu traducerea, oferind cititorului posibilitatea de a accede el însuși la informația primară, neprelucrată încă.

Pe baza acestor izvoare, se încearcă reconstituirea componenței panteonului geto-dacic și a atributelor divinității supreme. O atenție deosebită este acordată *zeului suprem*, făcîndu-se o analiză minuțioasă a

numelui, a itinerariilor sale, a ipostazelor în care apare în scrierile antice și a echivalențelor sau asemănărilor care i se atribuie în aceste izvoare; de asemenea, sunt expuse discuțiile în legătură cu etimologia cuvântului Zalmoxis, polemică ce ar putea aduce unele clarificări legate de atributele zeului. În cele din urmă, sintetizând, autorul conferă zeului suprem și atribute uranice, în special solare, Zalmoxis fiind deja, din sec. V î.Hr., o divinitate complexă, cu atribute atât htonice, cât și uranice. Tot prin prisma izvoarelor scrise, sunt analizate în continuare ritul *trimiterii mesagerului la Zalmoxis*, conceptul de *nemurire* la geto-daci și atributele zeului *Gebeleizis*.

Un spațiu deosebit este acordat în acest capitol *noilor descoperiri de inscripții și imagini din mediul geto-dacic*. La celelalte dovezi ale folosirii scrierii în lumea geto-dacică, larg comentate în sinteze anterioare, se adaugă noi materiale care pot modifica, după spusele autorului, locul și rolul imagisticii și scrierii în viața acestei populații. Piese sunt prezentate selectiv în această lucrare, urmând ca celelalte să fie integrate într-o lucrare viitoare despre scrierea la geto-dacii din zona est-carpatică, *“Inscripții și imagini în mediul geto-dacic”*. Sînt descrise următoarele piese: 15 vase miniaturale din complexul descoperit la Dumbrava (jud. Iași), figurinele de la Curteni (jud. Vaslui), un vas de mici dimensiuni de la Bunești (jud. Vaslui), două vase de mici dimensiuni, o figurină zoomorfă, un fund de vas și două poansoane tot de la Dumbrava.

Pentru semnele de tip tamga se exemplifică doar cu o piesă inedită, un fragment de vas descoperit la Dumbrava, restul urmând să apară în aceeași viitoare lucrare. O noutate în această direcție este faptul că, alături de semnele de tip tamga, apar și însemnări cu alfabet grecesc și imagini de factura celor existente pe piesele prezentate mai sus.

Analiza tuturor acestor însemnări scoate la iveală mai ales nume proprii (teonime, antroponime, etnonime, toponime) de origine traco-getică, grecească, iraniană (scito-sarmatică), eventual câteva latine și orientale. Capitolul al II-lea se încheie cu o *Addenda*, în care se menționează ultimele lucrări de antroponimie consultate după redactarea acestui capitol, cu specificarea și a numelor cu apartenențe etnice multiple.

În *Considerațiile finale* sunt sistematizate concluziile la care s-a ajuns, și care se regăsesc pe parcursul lucrării, subliniindu-se unele caracteristici ale evoluției fenomenului religios la geto-daci, printre care și pendularea sa între henoteism și politeism. Ca un ultim și important rezultat al analizei minuțioasă a celor două categorii de izvoare, ni se prezintă o periodizare a religiei geto-dacice în următoarele etape: 1. de la

începuturile populației geto-dacice până în sec. al II-lea î.Hr. (cu două faze delimitate de anul 514 î.Hr.); 2. de la sfârșitul sec. al II-lea î.Hr. până la începutul sec. al II d.Hr. și 3. perioada cuprinsă între secolele II-V.

Așa cum precizează și autorul în *Cuvînt înainte* la ediția a II-a, lucrarea de față a suferit câteva modificări. În capitolul I, în secțiunea dedicată materialelor, la p. 54, repertoriul pieselor de lut a fost completat cu alte 11 descoperiri. În capitolul al II-lea, în ultima sa parte, la p. 219, se completează descrierea imaginilor și însemnărilor de pe un vas de la Bunești (jud. Vaslui) cu poziția d; la p. 225 s-a introdus descrierea reprezentărilor și însemnelor de pe o figurină zoomorfă de la Dumbrava; la p. 233-241 s-a introdus prezentarea a două poansone (un fragment de silex și unul confecționat dintr-un fragment de amforă), ambele de la Dumbrava, piese care contribuie la o mai bună înțelegere a procedurii imprimării imaginilor și însemnărilor în discuție. În același timp, s-a exclus din această a doua ediție textul despre unul dintre vasele descoperite în micul complex de la Dumbrava, text aflat în prima ediție la p. 214-220, și s-a renunțat la descrierea reprezentărilor și însemnărilor unei piese aflate în prima ediție la p. 224-228. În ceea ce privește ilustrația, la p. 173 s-au adăugat planșele LX-A și LX-B, la p. 197 apare o încercare de reconstituire grafică a desfășurării ritului trimerii mesagerului la Zalmoxis iar ilustrația din final se îmbogățește cu încă 6 planșe. De asemenea, remarcăm completările bibliografice cu unele studii recente, care au fost inserate în aparatul critic.

Considerăm că trebuie evidențiată, în mod special, contribuția acestei lucrări la extinderea sferei surselor arheologice ce pot fi abordate în cercetarea culturii și religiei geto-dacice, și anume, lotul de piese cu mici inscripții și imagini, care intră cu acest prilej în circuitul științific. Publicarea exhaustivă a acestor piese din zona est-carpatică, într-o lucrare viitoare, anunțată în paginile acestei cărți, va contribui cu certitudine la o mai bună înțelegere și va consacra această nouă sursă de informație oferită specialiștilor din domeniu. Totodată, apariția unei *“Bibliografii critice a religiei geto-dacilor”*, despre care se amintește în lucrarea de față, va putea direcționa, după cum precizează și autorul, cercetările viitoare din domeniu.

Carmen Ungureanu

Antigüedad y cristianismo, monografias historicas sobre la Antigüedad Tardía, serie dirigită par el Dr. Antonino Gonzáles Blanco, Universidad de Murcia, Área de Historia Antigua.

Vol. XIV, *La Tradición en la Antigüedad Tardía*, 1997, 737 p.;

Vol. XV, *Romanización y Cristianismo en la Siria Mesopotámica*, 1998, 654 p.;

Vol. XVI, *Los Columbarios de La Rioja*, 1999, 444 p.

Interesul arătat în ultima vreme față de istoria Antichității Târzii este una din cele mai spectaculoase revoluții din istoriografia contemporană. Cunoscută odinioară sub derizoriul nume de perioadă a decadentei lumii clasice greco-romane, conferit de clasiștii epocii iluministe, Antichitatea Târzie este azi chiar mai studiată decât perioade privilegiate de istoricii secolului XIX și primei jumătăți a secolului XX cum ar fi Grecia clasică, epoca elenistică, Roma republicană și imperială. Astăzi sunt numeroase publicații care se ocupă în mod special de problemele Antichității Târzii. Una dintre acestea este *Antigüedad y cristianismo, monografias historicas sobre la Antigüedad Tardia*, anuar editat din 1984 de Universitatea din Murcia (Spania), sub conducerea dr. Antonino Gonzáles Blanco. Prin lectura acestei publicații istoricii români care cultivă îndeosebi istoriografiile franceză și germană, unii chiar limitându-și orizontul la una din ele, pot descoperi o istoriografie, cea spaniolă, aflată în plină dezvoltare, producțiile acesteia, cel puțin în ceea ce privește Antichitatea Târzie, trebuind să fie luate în considerație în aceeași măsură ca cele aparținând istoriografiilor menționate sau celei anglo-saxone sau italiene.

Istoriografia spaniolă a Antichității Târzii a făcut saltul de la explorarea vestigiilor locale la ansamblul problemelor ridicate de întreg Imperiul Roman, încercând să trateze chestiunile într-o manieră sistemică, unitară, în sensul că problemele de istorie locală pot fi altfel înțelese când sunt analizate în contextul general al Imperiului și, în

aceiași timp, cunoașterea temeinică a istoriei unei provincii contribuie la conturarea mai fermă a imaginii de ansamblu. Despre acest lucru și despre diversitatea preocupărilor istoricilor spanioli stă mărturie tematica diferitelor numere ale revistei recenzate, pe care o prezentăm mai departe pentru cei care nu o cunosc:

1984 *Begastri*

1985 *Del Conventus Carthaginiensis a la Chora de Tudmir*

1986 *Las Visigodos. Historia e y Civilisati6n*

1987 *La Cueva Negra de Fortuna (Murcia) y su TITVLI PICTI. Un templo de 6poca romana*

1988 *Arte y poblamiento en el SE peninsular durante los 6ltimos siglos de civilisaci6n romana*

1989 *Las pizarras visigodas: 6dici6n critica y estudio*

1990 *Cristianismo y aculturacion en tiempos del Imperio Romano*

1991 *Arte, sociedad, economi6 y religi6n durante el Bajo Imperio y la Antigüedad Tardia*

1992 *Los Hunos: tradici6n e historia*

1993 *La cueva de La Camoreta (Agramon-Hellin, Albacete)*

1994 *Sidonio Apolinar, humanista de la Antigüedad Tardia: su correspondencia*

1995 *Lengua e historia*

1996 *El Balneario de Fortuna y la Cueva Negra.*

Am avut la îndemână volumele din 1997, 1998 și 1999. Deoarece nu avem cunoștință ca vreunul din ele să fi fost recenzat într-o revistă românească, am ales să le prezentăm pe toate trei, mai ales că problematica lor prezintă afinități.

Volumul XIV are ca temă tradiția în Antichitatea Târzie. În eruditul său studiu introductiv (*La tradici6n, un tema central en la vida de los hombres*, p. 5-18) Antonino Gonz6les Blanco încearcă o delimitare a înțelesului acestui termen pe care îl consideră esențial în științele spiritului. Tradiția este un concept hermeneutic care contribuie la construcția sistemului de valori, al obiceiurilor care configurează grupurile sociale, culturile și formele de viață ale umanității. Tradiționalismul se opune nihilismului sau principiului revoluționar care propovăduiesc unul, distrugerea, celălalt, răsturnarea radicală a valorilor sociale.

Înțelesul primar al tradiției este acela de dat, de configurație culturală pe care o societate o are de la strămoși, a cărei eficiență este verificată de istorie și prin care se „vede” lumea. Ea funcționează ca atare, este însăși fundamentul interpretării lumii, diferențiindu-se de simpla opinie, care are caracter ipotetic și trebuie demonstrată. Însă ca orice construct ideologic, viziunile umane despre lume sunt perisabile. Apar mereu elemente noi care în mod aparent sau real contrazic spusele tradiției. De aceea, afirmă Blanco, tradiția nu poate fi înțeleasă decât ca un dialog permanent cu inovația, cu elementele noi care apar în orizontul cultural. Depășind puțin studiul lui Blanco vom încerca să enunțăm câteva raporturi posibile între tradiție și inovație. În primul rând este vorba de refuzul noutății și păstrarea obstinată a vechilor valori. Un altul, opus celui de dinainte, este respingerea trecutului și construirea unei viziuni fundamentale noi. Acestea sunt pozițiile extreme în care trecutul și prezentul nu au punți de comunicare. Însă mai frecvent relația dintre cele două concepte este dialectică. O modalitate de abordare este aceea că între tradiție și elementele de noutate contradicția este numai aparentă, hermeneuții încercând să găsească un principiu unic care să explice deopotrivă cele două aspecte. E cazul sincretismelor și henoteismelor religioase. O altă abordare este acceptarea de către una dintre părți a acelor date din cealaltă care nu-i contrazic principiile. De exemplu, gândirea creștină de azi (vezi cazul lui Teilhard de Chardin) privilegiază acele date ale științei care-i confirmă presupuzițiile originare (existența lui Dumnezeu, providența, etc.) sau, din contră, știința alege din trecut acele elemente care confirmă propriile idei (alegerea ca înaintași ai științei moderne ai lui Democrit sau Aristarh). În consecință, există o scurgere de sens între cei doi termeni. Tradiția înaintează, se metamorfozează, renunță treptat la diferite elemente ale sale și înglobează altele noi (este o mare diferență între teologia lui Chardin și cea a Sfinților Părinți) însă se păstrează permanent o tonalitate identificabilă, un minimum peste care nu se poate trece. În cazul religiei creștine acesta ar fi prezența lui Iisus Hristos. Fără el nu se mai poate vorbi de creștinism. Invers, noile viziuni își caută antecedente, construindu-și astfel o tradiție. Astfel că, în ultimă instanță, tradiția este o construcție simbolică, o viziune a lumii, care a cunoscut încercarea timpului. Există, după cum afirmă și Blanco, o multitudine de tradiții, între care oamenii pot alege: tradiție științifică, tradiție iudeo-creștină, tradiție clasică, tradiție indo-europeană, tradiție orientală etc.

Antichitatea Târzie este epoca istorică care a cunoscut reevaluarea cea mai profundă în cadrul istoriografiei contemporane, datorită unei radicale schimbări de paradigmă în cercetarea acestei perioade. Tradiția de inspirație iluministă vedea în valorile antichității greco-romane o culme a spiritului uman. Aceste valori deveniseră în viziunea lor veritabile arhetipuri în funcție de care erau judecate din punct de vedere axiologic celelalte epoci. Ceea ce azi se numește Antichitate Târzie era calificată ca o epocă de decadentă. Obsedați de problema prăbușirii Imperiului Roman ei identificau una din cauze în părăsirea sistemului de valori clasic, care, în viziunea respectivilor istorici, ce urmau în acest sens pe istoricii păgâni, asiguraseră plâsmuirea formidabilului stat mondial care a fost Roma antică. Sfârșitul antichității nu avea o personalitate aparte, un sistem de valori distinct, ci era o degradare a valorilor clasice, o umbră palidă a acestora. În locul rațiunii și echilibrului, considerate ca principale valori ale antichității clasice, ieșea victorios iraționalul, misticismul, care erau de fapt nonvalori. O expresie a acestei stări de lucruri este triumful creștinismului, religie irațională, în opoziție cu apolinica religie greacă. Azi se știe că religia și în general civilizația greacă nu au fost atât de raționale după cum acredatau istoricii mai vechi. Perioada de sfârșit a antichității a început să fie reevaluată, și poate nu întâmplător acest lucru a venit din partea istoricilor de inspirație creștină. Dintre aceștia, numele lui H.-I. Marrou se detașează în mod deosebit, el fiind și cel care a încetățenit termenul de Antichitate Târzie. La valorizarea pozitivă a Antichității Târzii a contribuit și relativismul axiologic al epocii noastre, care nu mai acreditează un unic ideal uman, fiecare model istoric fiind la fel de valabil. Istoria religiilor, disciplină în vogă azi, în cadrul căreia Antichitatea Târzie este o verigă importantă, a jucat și ea un rol important în reabilitarea perioadei. Și, nu în ultimul rând, gustul epocii noastre pentru irațional, fantastic, mistic, face să fie considerat bun ceea ce altă dată era valorizat negativ.

Revenind la lucrarea recenzată, să spunem că Antonino Gonzáles Blanco înțelege prin tradiție în Antichitatea Târzie supraviețuirea elementelor clasice. Este evident că antichitatea clasică și cea târzie sunt strâns legate, însă natura relațiilor dintre ele rămâne pe mai departe o problemă. Ideea de imagine degradată a celeilalte fiind depășită se pune chestiunea unei noi abordări a problemei cum elemente ale antichității clasice se regăsesc în epoca care urmează. Una din cele mai elegante

soluții este analiza comparativă a diverselor forme de cultură: evoluția lumii reale, semnificația cuvintelor de-a lungul timpului, sursele de inspirație ale autorilor Antichității Târzii, formele de viață, tradiția bisericii, tradiția orală. Astfel se pot vedea locurile de continuitate și ruptură, unde formele culturale au fost preluate ca atare sau au fost reinterpretate, unde este o preluare exterioară sau principiu constitutiv al culturii. Se conturează astfel o imagine multidimensională, de o uluitoare varietate. Modul multiplu în care este exploatată tradiția clasică de către Antichitatea Târzie, sugerează o epocă dinamică, fluidă, aflată în căutarea unei identități proprii, a unei cristalizări a opțiunilor. Studiile autorilor spanioli se fereșc să dea ceea ce germanii ar numi *Zeitgeist*, matricea interpretativă a formelor simbolice, preferând sinteze pe probleme parțiale, fără a intra în ceea ce unii ar considera că ar aparține în mod legitim filosofiei.

După un remarcabil studiu al lui Pedro Amorós care analizează pornind de la cărțile a II-a și a III-a ale *Republicii* lui Platon ideea de tradiție în lumea greacă (*Primeras líneas sobre la tradición en el mundo grieco*, p. 19-44), în partea intitulată *Historia y trabajos conceptuales* se face o analiză a modului cum diferite forme culturale ale Antichității Clasice se regăsesc în Antichitatea Târzie. Sunt analizate instituții (J. F. Montes, *Las Curias en el reinado de Honorio-395-423 d.C. Tradición y mutación*, p. 97-133), mentalități (José Sánchez, *La crisis de Antioquia del año 354: un ejemplo de la pervivencia de la «Vis Publica» en la Antigüedad Tardía*, p. 60-82; Pedro Martínez Cavero, *Signos y prodigios. Continuidad e inflexión en la pensamiento de Orosio*, p. 83-95; Carmen Giner, *Entre la tradición clásica y la moral cristiana: la mujer en la obra de San Juan Crisóstomo*, p. 135-149), credințe religioase (C. Martínez Maza, J. Alvar, *Transferencias entre los misterios y el cristianismo: problemas y tendencias*, p. 47-59; F. J. Carcelén Hernández, *Aproximación a las concepciones militarista y antimilitarista del cristianismo primitivo*, p. 161-178; M. Ribagorda, *La pervivencia religiosa pagana en el siglo V, el ejemplo de Rutilio Namaciano*, p. 179-187; Margarita Vallejo Girvés, *Tradiciones y pervivencias paganas en el Imperio Bizantino: el posicionamiento de Justiniano*, p. 217-228; Miguel Cortés Arse, *Heroes clásicos y santos cristianos en el poema de «Digenis Akritas»*, p. 249-258; F. Nieto, *La pizarra visigoda de Carrio y el horizonte clásico de los χαλαζοφύλακες*, p. 259-286), legislație (R. C. Fernández, *Las cartas de Gregorio Magno al defensor Juan. La aplicación del derecho de Justiniano en la Hispania Bizantina en el siglo*

VII, p. 287-298), forme culturale (Isabel Velásquez, *Aedificiorum Venustas: la recepción de un término clásico en Isidoro de Sevilla (Etym. XIX,11)*, p. 229-249; Teresa Martín Rodríguez, *Posibles adaptaciones de las Sátiras de Iuvenal en autores cristianos tardoantiguos*, p. 189-198), modul în care este receptată ideea de tradiție în biserica creștină (Domingo Ramos-Lissán, *El principio de la tradición en los concilios bracareses del siglo VI*, p. 209-216). La acestea se adaugă studiile Mariei Perez, *Los inicios del Concilio de Éfeso (431) y la datación de la carta de Cirilo Alejandrino a Acacio Berense*, p. 151-160 și al lui Luis Rubio Hernansaez, *Los astures y los inicios de la Monarquía astur (una aproximación)*, p. 299-319.

Nu este locul aici să discutăm toate aceste studii, solid scrise și bazate pe o bibliografie impresionantă (sunt liste bibliografice exhaustive, cu lucrările cele mai noi pe problemă, care pot fi extrem de utile istoricilor noștri). Vom exemplifica cu două articole a căror problemă ne-a interesat în mod deosebit. Este vorba în primul rând de studiul lui Maza și Alvar despre legătura, atât de discutată, între cultele soteriologice și creștinism. Istoriografia problemei, realizată de autori, oferă câteva aspecte foarte interesante privitoare la ideea de tradiție și la presupuzițiile ideologice ale cercetării istorice. Primul care stabilește o legătură între cultele cu mistere și creștinism este un protestant din secolul XVII, Isaac Casaubonus, care lovea astfel în biserica catolică, despre care afirma că a pierdut fondul original iudaic și și-a asumat credințe păgâne. În acest context, reforma era un lucru necesar, o întoarcere la origini (la tradiție!). Mai târziu această moștenire a devenit un titlu de glorie, unii încercând să elimine pe cât posibil elementul evreiesc. Reluând problema, autorii citați analizează analogiile de ordin lingvistic și de sistem ritual, precum și principalele credințe care sunt considerate că ar fi comune păgânismului și creștinismului (ideea de zeu salvator). Și din cauza izvoarelor puține nu se poate demonstra, cred autorii, o legătură cauzală la nivel lingvistic și ritual, aspectele de acest gen ale creștinismului care se aseamănă cu misterele putând avea foarte bine o altă proveniență. În ceea ce privește ideea de mântuire, ea poate fi atestată cu certitudine numai în cazul cultului isiac, lipsind date precise pentru celelalte culte de mistere. Autorii cultivă ideea unei religii creștine cu personalitate distinctă, care, chiar dacă a suferit influențe, ele nu sunt

esențiale, creștinismul nefiind o copie a cultelor păgâne. Asemănările dau seamă de un context cultural mai larg.

Studiul lui Pedro Cavero analizează rolul prodigiilor în opera lui Paulus Orosius. Acesta preia toposul păgân de utilizare în discursul istoric al semnelor și prodigiilor, fapt fundamental pentru o istoriografie care vedea în intervenția divinității una din cauzele istorice de bază. Orosius „creștinează” însă aceste prodigii, alegând pe cele ce pot fi legitimate prin Biblie. Se poate vorbi, completăm noi, de un adevărat război al semnelor divine între istoriografiile creștină și păgână, o extrapolare a conflictului dintre cele două religii în plan simbolic, fiecare încercând să demonstreze falsitatea celeilalte și să arate că lumea este condusă de propria divinitate. Avem două sisteme interpretative, unul bazat pe Biblie, altul în care rolul de reper este deținut de Cărțile Sibiline (vezi Ammianus Marcellinus, *Historia Augusta*, Zosimos).

După o secțiune epigrafică, urmează mai multe articole grupate sub titlul generic de *Arqueologia y arte*. O serie de studii abordează chestiuni de iconografie (Guadalupe López Monteagudo, *Personificaciones alegóricas en mosaicos del Oriente y de Hispania: La representación de conceptos abstractos*, p. 335-361; Luz Neira Jiménez, *Representaciones de Nereidas. La pervivencia de algunas series tipológicas en los mosaicos romanos de la Antigüedad Tardía*, p. 363-402; María Pilar San Nicolas Pedraz, *Iconografía de Dionisio y los Indios en la Musivaria romana. Origen y pervivencia*, p. 403-418; Miguel Ángel Elvira, *Los orígenes iconográficos del dragón medieval*, p. 419-434; Sally Garen, *Transformations and creativity in visigothic period Iberia*, p. 511-524; M. Paz García-Gelabert, *Relieves vegetales en Hispania durante la Antigüedad Tardía*, p. 457-470; J. M. Blásquez Martínez, *Retratos en las mosaicos hispanos y del Próximo Oriente en el Bajo Imperio «Siria, Jordania»*, p. 471- 487), altele de arhitectură (Ernst Kanitz, *Una iglesia cristiana sobre el solar del templo pagano de Artemis en Éfeso. Preámbulos y problemática*, p. 435- 456; Rafael Vila Rodríguez, *Estudios compositivos de algunas basílicas paleocristianas de la España romana de los siglos IV-VI*, p. 484-500; I. Camiruga, *La Tradición arquitectónica en el Hipogeo de Via Latina*, p. 501-510; Tine Kurent, A1. Vidmar, *The continuity of the antique compositional principles in the architectures of Eufasian basilica*, p. 525-538; Antonino Gonzáles Blanco, R. L. Domeach, *Tradición y continuidad en la Sierra de la Demanda: la Iglesia de Villavelayo*, p. 539-570; Lorenzo Abad Casal,

Iyih «el Tolmo de Minateda», Hellín, Albacete. *Una civitas en el Limes visigodo/bizantino*, p. 591-600; Pedro Mateos Cruz, *El urbanismo emeritense en época paleocristiana «ss. V/VI»*, p. 601-616). Studiile iconografice analizează modul în care creștinismul a preluat și valorizat formele artistice clasice care cunosc o persistență apreciabilă în timp. Cele privitoare la arhitectură sunt extrem de interesante, prin analiza proporțiilor geometrice ale bisericilor care au profunde semnificații spirituale (folosindu-se de faptul că cifrele grecești sunt exprimate prin litere, arhitecții antici „scriau” în geometria clădirii sacre cuvintele divinității). Alte articole arătau cum au fost revalorificate templele păgâne de către creștinism și modul lor de transformare în biserici.

Volumul XV valorifică săpăturile din Siria efectuate de un colectiv condus de Antonino Gonzáles Blanco. Zona cercetată a fost cea a Eufratului Superior, în zona vechilor orașe Dura Europos, Amida, Edessa, adică fosta frontieră cu Imperiul Part și ulterior Sassanid. Datele arheologice sunt utilizate pentru elucidarea evoluției istorice a Siriei romane, al modului de viață al locuitorilor frontierei, aspectele romanizării, vieții creștine și în general a vieții spirituale, precum și supraviețuirea acestor elemente în epoca islamică, construind o imagine unitară a acestei atât de importante provincii. Bibliografiile ample, varietatea unghiurilor de abordare, fac ca volumul XV să poată fi considerat o sinteză extrem de utilă pentru orice specialist al problemei în discuție. Studiul istoriei Siriei romane a folosit arheologilor spanioli și pentru a elucida probleme ale istoriei Peninsulei Iberice, fiind conștienți de puternicele legături care au existat între Orient și Occident în epoca romană. Unul din cele mai relevante cazuri este cel ce formează miezul volumului XVI, despre care va fi vorba mai târziu.

Volumul XV are următoarele secțiuni: context etno-lingvistic, romanizare, creștinism, note arheologice, note științifice.

În prima secțiune sunt două studii interesante care analizează supraviețuirea tradițiilor vechi semitice în epoca romană. Pornind de la cultul înălțimilor prezent în Biblie, Gonzalo Matilla Séiquer studiază o serie de înălțimi din zona Eufratului Superior, unde sunt atestate mai multe locașuri de cult creștine (*El paso de la tradición: Lugares altos y enterramientos*, p. 93-115), în timp ce Barbara Böck analizează relațiile dintre ascetismul creștin din Siria și fondul cultural arhaic al

Mesopotamiei, prezent în textele de înțelepciune babiloniene (« *Si un hombre es devoto de su dios, vivirá como lo pobres* », p. 129-145).

Ingrid Bejarano Escanilla (*Algunos aspectos de la toponimia del Éufrates superior: El entorno de Tell Qara Qūzāq*, p. 68-92) analizează toponimia zonei Eufratului Superior, încercând să identifice orașele antice. O erudită demonstrație arată că Manby derivă din Hierapolis, Chazzāna din Caeciliana iar Țarbūs ori Țarābūlus derivă din Εύρωπός, respectiv Εύρωπόῦ πολις.

Secțiunea care cuprinde studii despre problema romanizării este bogată, încercându-se surprinderea mai multor aspecte ale acestui complex fenomen. Siria a fost o provincie în care limba latină nu s-a impus, rămânând dominante greaca și siriaca. Însă romanizarea nu se reduce numai la atât. Siria a fost puternic integrată vieții Imperiului sub toate aspectele, elementele de civilizație demonstrând acest lucru.

După o privire generală asupra problemei romanizării, realizată de Antonino Gonzáles Blanco și Gonzalo Matilla Séiquer (*Aspectos generales de la romanización de Siria, con particular atención a la Mesopotamia*, p. 145- 183), aceiași autori descriu drumurile romane din Siria (*Vias romanas*, p. 183-213) iar Blanco studiază limesul oriental al Imperiului (*El limes oriental del Imperio en época romana desde la frontera turca hasta Qalc at Naym*, p. 213-229). Rețeaua densă de drumuri, viața intensă a frontierei, una vitală pentru Roma, deopotrivă graniță și cale de comunicare, arată gradul înalt de integrare a Siriei în viața economică și militară a Imperiului. Urbanismul, altă dimensiune importantă a romanizării, este studiată de P. Barbado, J. D. Eiroa Rodríguez și F. Masso în *La ciudad romana de Qara Qūzāq*, p. 229-246, de Gonzalo Matilla Séiquer și Juan Carrillo în *Urbanismo: ciudades y necrópolis*, p. 247-298. Séiquer are de asemenea un articol intitulat *Suburbana. Grandes Villas, Şirrin-Serre*, p. 299-316. Al doilea articol citat este extrem de interesant prin maniera complexă în care sunt analizate descoperirile arheologice cu scopul de a lumina anumite credințe religioase. Autorii cercetează mai ales raportul care se stabilește între oraș, spațiu al celor vii, și necropolă, spațiul celor morți. Ei ajung la concluzia că din epoca neolitică și până în epoca romană, deși multe ritualuri se păstrează, are loc o schimbare fundamentală în concepția despre moarte, mai precis în relația dintre vii și morți. Dacă înainte moartea era văzută în funcție de viață (în sensul că morții au o existență similară celor vii, amestecându-se adesea cu ei), în perioada creștină viața este judecată din perspectiva morții (oamenii trăiesc alături de necropole, cu moartea în suflet, viața nefiind altceva decât o pregătire pentru existența de dincolo).

Secțiunea romanizare este încheiată tot de Séiquer cu un studiu asupra latomiilor, foarte numeroase, din zonă. Sunt analizate mai ales inscripțiile lăsate de lucrători, timp de aproape un mileniu, inscripții care arată credințele religioase ale acestora.

Următoarea parte, consacrată creștinismului, cuprinde la început două studii de sinteză. Unul aparține Mariei Guillén Pérez și este o istorie a patriarhatului de Antiohia, de la începuturi și până în secolul VII (*El patriarcado de Antioquia: Una somera introduccion*, p. 327-378). Al doilea îl are ca autor pe José Antonio Molina Gómez și are drept subiect monahismul creștin din Siria, (*El monacato cristiano en Siria. Introduccion, problemas y propuestos*, p. 374-397). Scrise pe baza ultimelor lucrări în materie, ele sunt extrem de utile pentru cel interesat de istoria creștinismului. Următoarele două studii analizează probleme concrete ale monahismului sirian. Este vorba de mănăstirile din zona Eufratului Superior (A. G. Blanco, G. M. Séiquer, *Cristianizacion: Los monasterios del ámbito de Qara Qūzāq*, p. 399-417) și complexele rupestre din aceeași zonă (José Carrasco, *La cueva como vivienda en el alto Éufrates sirio: apuntes para su investigación*, p. 417-427). În sfârșit, mai merită semnalate studiile lui José López, *Del castro romana al castillo árabe: Qalc at Na'ym, una fortificación en la frontera del Éufrates*, p. 437- 464 și *Pervivencias romano-cristianas en el mundo posterior. El mundo de las creencias: cuevas, sepulturas, mezquitas*, p. 465-473. Ele se ocupă de perioada finală a stăpânirii bizantine în Siria și de începuturile stăpânirii islamice, încercând să stabilească elementele de continuitate între cele două epoci. Astfel, arabii preiau și reutilizează vechile fortificații romane, iar pe plan spiritual, eremitismul creștin are un rol în geneza misticismului musulman, sufismul.

În notele arheologice sunt prezentate diferite situri din Siria și Spania iar în cadrul notelor științifice semnalăm articolele lui G. Fernández despre reacțiile lui Constanțiu II față de conciliul de la Sardica (p. 605-606), despre magia în secolul IV, cu o privire specială asupra operei lui Ammianus Marcellinus (p. 607-608) și cel al lui R. M. Galán despre semnele de depreciere ale istoriei orientului în antichitate (p. 611- 621).

Tema volumului din 1999 este legată de cea a volumului anterior prin faptul că experiența câștigată în Siria privind cercetarea istoriei monahismului a permis elucidarea funcției unor construcții rupestre din zona La Rioja, datând din perioada Antichității Târzii. Multe din ele

amintesc de niște porumbare iar în interiorul acestora există decorațiuni care seamănă izbitor cu columbariile din epoca clasică. Antonino Gonzáles Blanco se întreabă în mod legitim ce funcție pot avea aceste „columbarii”, tipice pentru păgânism, într-un context creștin și dacă nu cumva și săparea locuințelor rupestre sub formă de porumbar poate fi explicată prin credința creștină.

Rolul columbariilor clasice, după cum arată Alejandro Egea Vivanco și Juan Gallardo Carrillo în *El punto de partida: los columbarios clásicos*, p. 25-42, era acela de necropolă. În ele erau depuse urnele cu cenușa celor decedați. Cunoscând un vârf în perioada secolului I d.Hr., practica incinerăției începe să decadă, fiind înlocuită treptat de înhumație, acest fapt accentuându-se sub influența creștină. Se pune problema care a fost funcția acestor construcții în epoca creștină. Cartea lui Andrew Palmer, *Monk and Mason on the Tigris Frontier*, Cambridge, 1990 poate oferi o sugestie în acest sens. Analizând resturile abației din Qartmin (Turcia), Palmer identifică o construcție similară columbariului cu rol de osuar. Se poate explica acest fapt prin meditația asupra morții pe care o practicau călugării creștini. Acele oseminte expuse le ofereau un permanent prilej de a fi conștienți de finitudinea existenței. De asemenea, cultul relicvelor, atât de răspândit în lumea creștină, a avut un rol importat în perpetuarea acestei forme arhitecturale, care devine așadar un relicvariu. Opiniile lui Palmer, prezentate de Blanco, sunt reluate de G. M. Séiquer și J. G. Carrillo în *Columbarios y relicarios en el Próximo Oriente*, p. 57-86. El face o sinteză asupra columbariilor din Antichitatea Târzie găsite în Siria și stabilește funcția lor de relicvarii. De asemenea, discuția este extinsă și la acele locuințe rupestre din Siria, asemănătoare cu cele din zona La Rioja, care amintesc de porumbare.

Gândul este dus mai departe de R. Gonzáles Fernández în *La paloma y su simbolismo en la Patrologia Latina*, p. 189-201. Numeroși Părinți ai Bisericii au stabilit o legătură între monah, porumbel și columbariu pornind de la un text din Cântarea Cântărilor (II, 14). Acesta sună în latină astfel: *Columba mea in foraminibus petrae*. Conform analizei lui Séiquer și Fernández, porumbelul, ca simbol (epifanie) a Duhului Sfânt, este mereu în preajma monahilor (miniaturile reprezentând pe stiliții sirieni o confirmă). Plini de Duh Sfânt, călugării sunt precum porumbeii, după moarte osemintele lor sfinte fiind așezate în columbarii săpate în stâncă așa cum își are sălașul și porumbelul din Cântarea Cântărilor. Este posibil ca și chiliile rupestre, ce amintesc de porumbar, să aibă aceeași explicație, construcțiile de tip porumbar fiind o

matrice favorabilă manifestării Duhului Sfânt, în virtutea asemănării lor cu sălașul păsării ce simbolizează a treia persoană a Treimii.

Posibilitatea ca influențele monahismului oriental să fi ajuns până în Spania sunt studiate de Santiago Fernández Ardanaz în *Monaquismo oriental en la Hispania de los siglos VI-X*, p. 203-214. În opinia autorului aceste influențe se datorează schimburilor comerciale și culturale, prezenței Imperiului Bizantin, acțiunii unor monahi precum Martin de Dumio și exodului monahilor orientali din cauza expansiunii arabe.

Ipoteza avansată privind rostul construcțiilor tip porumbar din zona La Rioja a fost verificată de Antonino Gonzáles Blanco prin analiza toponimiei zonei în discuție (*La presencia de los columbarios/ palomas en la toponimia*, p. 217-221), constatând că nume derivate din porumbel (*paloma*) se referă de multe ori la peșteri.

De asemenea, etnografia este chemată să confirme presuposițiile privind rolul columbariilor și al locuințelor rupestre de tip porumbar.

Tot Blanco face o constatare etnografică foarte interesantă. În zona Murcia, acolo unde sunt construcții de tip porumbar ritualul păgân al plantării arborelui de mai nu există, în timp ce în celelalte zone el este bine reprezentat. Faptul poate demonstra că aceste construcții sunt strâns legate de creștinism, jucând un rol în iconomia acestei religii (*Los mayos y el problema de los palomares*, p. 225-239). Comparațiile cu osuarele medievale, referitor la columbariile propriu-zise (A. G. Blanco, *Etnografía de los Huesos de los Muertos*, p. 239-240), și cu anumite tradiții budhiste (A. G. Blanco, *Una curiosa semejanza con los columbarios tar-doantiguos y altomedievales: el budismo*, p. 243-245), în ceea ce privește construcțiile de tip porumbar, arată că ipoteza lansată este posibilă.

Prin urmare, concluzia la care ajunge principalul inițiator al acestei discuții, Antonino Gonzáles Blanco, este că construcțiile de tip porumbar din zona La Rioja au servit drept mănăstiri, columbariile, adică acele construcții care moștenesc edificiile clasice ce păstrau urnele de incinerare, jucând acum, în Antichitatea Târzie, rolul de relicvarii, pentru osemintele sfinte, nefiind exclusă și o funcție pur decorativă. Este o ipoteză interesantă, istoricii spanioli arătând cum se poate rezolva în chip exemplar o problemă istorică, prin valorificarea tuturor tipurilor de informație și utilizarea unor metode variate de investigație. Dincolo de faptul că este ilustrat un alt caz de perpetuare a unor tradiții clasice în Antichitatea Târzie, problema abordată poate fi importantă și

pentru istoria spațiului carpato - dunărean. Se cunosc acele construcții rupestre din Munții Buzăului, din păcate prea puțin cercetate. Unii istorici le leagă de activitatea la nord de Dunăre a lui Audius, călugăr originar din Mesopotamia, exilat în această zonă în timpul lui Constanțiu II (337-361) și despre a cărui viață ne informează Epifanius din Salamina. Ar fi interesant de cercetat și de stabilit o eventuală relație între chiliile rupestre din România și manifestările monahismului sirian și capadocian, ale cărui influențe reverberează, iată, până în Spania, mai ales că se cunosc relațiile strânse, în veacul al IV-lea d.Hr., între creștinii din Scythia Minor și bisericile creștine din Asia Mică.

În sfârșit, ca un amănunt, să spunem că în fiecare volum, sub titlul de *Los fojadores de la Antigüedad Tardía* este prezentată câte o personalitate cu contribuții deosebite în istoriografia Antichității Târzii. În volumele recenzate acești istorici sunt: Franz Joseph Doelger, Paul Goubert și P. Antonino Ferrua, S.I.

Concluzia noastră după acest excurs este că toate volumele din *Antigüedad y cristianismo* au o valoare indiscutabilă, prin problematica abordată și prin modul în care aceasta este studiată. Ni se oferă o imagine rotundă, din diferite unghiuri de vedere, volumele putând fi considerate veritabile sinteze. *Antigüedad y cristianismo* mai are o calitate, destul de rară la lucrările științifice: accesibilitatea. Deși au un nivel științific înalt, volumele din publicația recenzată pot fi citite cu folos și de un cititor mai puțin avizat, care-și poate face o imagine de ansamblu asupra problemelor studiate.

GEORGE ENACHE

Ioan Mitrea, *Așezarea din secolele VI-LX de la Izvoare-Bahna. Realități arheologice și concluzii istorice*, Piatra Neamț, 1998, 174 p.

În urma investigațiilor arheologice din ultimele decenii, în spațiul est-carpatic au fost descoperite sute de așezări care pot fi încadrate în a doua jumătate a mileniului I. Cunoscându-se un număr destul de mare de așezări, s-ar părea că există toate condițiile pentru elaborarea unor sinteze care să analizeze, spre exemplu, caracterul lor, tipurile de locuințe etc. Însă, în realitate, datele continuă să rămână insuficiente, deoarece, în majoritatea cazurilor, s-au efectuat doar cercetări de suprafață, ori aceste

cercetări aveau un caracter de salvare, astfel încât se cunosc destul de puține aşezări cercetate sistematic. În acest context, publicarea de către Ioan Mitrea a monografiei aşezării din secolele VI-IX de la Izvoare-Bahna, în colecția Bibliotheca „Memoriae Antiquitatis”-IV, este nu numai binevenită, ci și absolut necesară.

Lucrarea este rodul cercetărilor de mare amploare efectuate între anii 1971-1984 de către I. Mitrea și colaboratorii săi, la Izvoare-Bahna, județul Neamț, unde a fost dezvelită o întinsă aşezare (în suprafață de cca. 15.000 mp) din secolele VI-IX.

Subtitlul lucrării, *Realități arheologice și concluzii istorice* este motivat astfel de către autor: „în măsura în care prezentăm descoperirile și analizăm cultura materială din această aşezare facem arheologie. Încercând să reconstituim modul de viață al acestei comunități umane, facem istorie. A doua latură a demersului nostru nu este posibilă fără prima. Noi considerăm că pornind de la faptul arheologic trebuie să încercăm remodelarea unor structuri. Drumul firesc este de la realitățile arheologice la concluziile istorice, concluzii care vor avea nota lor de subiectivism” (p. 14).

În capitolul I, I. Mitrea face unele considerații privind cadrul natural din regiunea în care se află aşezarea cercetată, pornind de la realitățile vizibile în zilele noastre. Astfel, aşezarea este situată pe raza satului Izvoare, comuna Bahna, jud. Neamț, în punctul *La pod la Hărmănești*, pe malul drept al pârâului Băhnișoara. Din punct de vedere fizico-geografic, comuna Bahna se suprapune zonei de contact a culoarului Siretului, în dreptul Podișului Central Moldovenesc, cu dealurile piemontane pericarpatiche din SE Depresiunii Cracău-Bistrița. Așezarea face parte din bazinul Siretului, care s-a dovedit a fi o „autentică vatră de locuire multiseculară”.

Capitolul II (p. 19-22) este destinat prezentării succinte a descoperirilor arheologice din microregiunea în care se află aşezarea de la Izvoare-Bahna. Cadrul natural din această regiune a oferit condiții optime viețuirii umane. Pe baza cercetărilor de suprafață, dar și a unor săpături sistematice, se poate afirma că cele dintâi comunități umane au trăit, în diverse puncte din această microregiune, încă din neolitic, dar nu lipsesc nici descoperirile aparținând eneoliticului (o aşezare a culturii Cucuteni cercetată la Aldești), epocii bronzului (cercetările de la Costișa, care au impus în literatura de specialitate numele de cultura Costișa), o aşezare din Hallstatt-

ul târziu, cetatea dacică de la Brad, o necropolă a dacilor liberi (sec. II-III d.H.) cercetată la Moldoveni, o întinsă așezare a dacilor liberi la Izvoare, un cimitir carpic la Țuțcanii din Vale și un altul la Dămieniști (cu aproape 100 de morminte), așezarea de la Mănoaia-Costișa cu orizonturi de locuire din sec. II-III, IV-V, VI-VII, precum și așezările din secolele VIII-IX de la Aldești, Berești-Bistrița, Izvoare-Bahna.

În capitolul III (p. 23-26) este prezentată metoda de săpătură și stratigrafia. După cum era și firesc, în modul de desfășurare a săpăturilor arheologice de la Izvoare-Bahna a trebuit să se țină seama de configurația terenului. Astfel, secțiunile sunt amplasate pe curbele de nivel, având orientări diferite, situație ce poate fi urmărită din planul general al săpăturilor arheologice de la Izvoare-Bahna (fig. 57). Au fost săpate 108 secțiuni plus casele corespunzătoare dezvelirii complexelor de locuire surprinse. Toate secțiunile au avut o lățime de 1,50 m, lungimea lor variind în funcție de condițiile din teren. Între secțiuni a fost lăsată o distanță de 2m, uneori de 2,50m și foarte rar mai mare. În toate secțiunile s-a mers cu săpătura, în adâncime, până la stratul de pământ viu.

Din punct de vedere stratigrafic s-a constatat că pe terasa și pantele terasei din punctul „La pod la Hărmănești” există o succesiune de așezări din eneolitic până aproape în zilele noastre. Au fost delimitate două faze în evoluția așezării din secolele VI-IX.

Capitolul IV (p. 27-84) prezintă așezarea din secolele VI-IX, cu două subcapitole (*Nivelul așezării din secolele VI-VII și Nivelul așezării din secolele VIII-IX*), iar pentru o mai bună sistematizare și încadrare cronologică a materialelor descoperite sunt prezentate pe etape și complexe rezultatele cercetărilor arheologice.

În suprafața investigată, reprezentând, foarte probabil, cca. 85-90% din așezarea aparținând secolelor VI-IX (p. 24), au fost dezvelite 32 de locuințe și mai multe anexe gospodărești (28% aparținând nivelului din secolele VI-VII, iar 72% aparținând secolelor VIII-IX).

Din prezentarea celor 32 de locuințe reiese că majoritatea sunt de formă aproximativ rectangulară, cu colțurile rotunjite (L5, L6, L7, L11, L27, L29 etc.), dar se întâlnesc și cele de formă dreptunghiulară (L18), patrulateră (L3, L17, L20), pătrată (L1, L9, L10) sau neregulate (L21, L25).

O importanță aparte pentru caracterizarea locuinței o are adâncimea ei, deoarece majoritatea locuințelor din această perioadă erau adâncite în sol. Ion Mitrea consideră că „locuințele care au podeaua mai adâncită de cca. 0,75m pot fi considerate bordeie. Pe cele cu podeaua

adâncită, până spre 0,70m le considerăm locuințe cu podeaua mai mult sau mai puțin adâncită, iar cele cu podeaua la *nivelul de călcare, sau de construcție* (subl. n.), le considerăm locuințe de suprafață” (p. 32, nota 2). Clasificarea realizată de autor ridică unele semne de întrebare. În primul rând, se face confuzie între nivelul de călcare, care reprezintă nivelul de funcționare a locuinței din perioada respectivă și nivelul de construcție care este întotdeauna anterior nivelului de călcare. În al doilea rând, nu întotdeauna se poate stabili cu precizie adâncimea de la nivelul antic de călcare. În literatura de specialitate se folosesc diferiți termeni pentru a desemna locuințele adâncite: bordeie și semibordeie, bordeie și locuințe adâncite în pământ sau locuințe puțin adâncite în pământ ori se vorbește de un tip unic – semibordeiul (a se vedea și V. Neamțu, *Hutte et demi-hutte. Une problème de terminologie*, în *AIIAI*, XXIV, 1, 1987, p. 15-16). În opinia noastră, mai corect pare a fi folosirea termenului general de locuință adâncită.

Dacă în nivelul vechi al așezării s-a găsit un inventar sărac, constând din ceramică și câteva obiecte din os, lut, piatră și metal, în nivelul mai nou s-a descoperit un material arheologic mai bogat și diversificat. S-a putut observa că multe elemente de cultură materială cum ar fi tipurile de locuințe, de instalații pentru foc, dar și unele obiecte, ca de exemplu, cuțitele din fier, fusaiiolele din lut, străpungătoarele din os, și chiar unele vase ceramice lucrate cu mâna, au multe atribute intrinseci comune cu cele din nivelul corespunzător secolelor VI-VII (p. 73).

Capitolul V analizează comunitatea sătească din secolele VI-IX. Pornind de la constatarea că descoperirile arheologice de la Izvoare-Bahna reprezintă ceea ce s-ar putea numi istoria reală, autorul încearcă pe baza acestor mărturii să „remodeleze” structurile comunității ce a trăit la Izvoare-Bahna în secolele VI-IX, să „refacă” istoria lor și în final să formuleze unele concluzii de ordin general istoric.

Suntem de acord cu observația făcută de I. Mitrea că numai pe baza tipului de locuință nu se pot face atribuiri etnice sigure (p. 87), dar cu mențiunea că și încercarea de a lega unele elemente de detaliu de un anumit grup etnic este riscantă. Deși în secolele III-IV predominau locuințele de suprafață, legate de unii cercetători de condițiile climaterice (fiind caracteristice pentru perioada de vară) sau atribuite populației germanice, tehnica în care erau construite rămâne în general aceeași. Astfel, cercetările din Muntenia au arătat că locuințele adâncite din secolul

III sunt identice cu cele din secolul VI (S. Dolinescu-Ferche, *Așezări din secolul III și VI e.n. din Sud-Estul Munteniei. Cercetările de la Dulceanca*, București, 1974, p. 107), fapt confirmat și în așezările din Oltenia (O. Toropu, *Romanitatea târzie și străromânii în Dacia Traiană sud-carpatică (sec. III-XI)*, Craiova, 1976, p. 121-122). Aceste dovezi confirmă concluzia că, în foarte multe cazuri, locuința a continuat să fie construită în același mod, pe tot parcursul mileniului I (cf. Dan Gh. Teodor, *Tradiții geto-dacice în cultura materială și viața spirituală din secolele V-X e.n. de pe teritoriul României*, în *AAM*, VI-VIII (1985-1986), 1987, p. 433). Prin urmare, deși există unele deosebiri față de perioada precedentă, determinate de preferința pentru locuințe adâncite, de poziția instalației pentru foc sau de tipul acesteia, analiza locuințelor din această perioadă nu oferă nici un indiciu sigur asupra etnicului celor care le-au folosit.

În ceea ce privește ocupațiile locuitorilor din așezarea de la Izvoare-Bahna, pe baza materialelor descoperite, autorul consideră că se practica agricultura, viticultura, creșterea animalelor, meșteșugurile (p. 88-90). Tot pe baza aceluiași material a putut fi făcută o diferențiere între cele două nivele de locuire, cu un plus pentru nivelul din secolele VIII-IX când se observă un oarecare progres economic (fapt reflectat și de creșterea numărului de locuințe și respectiv sporul demografic din secolele VIII-IX – p. 93).

Datele privind viața spirituală a membrilor comunității sătești de la Izvoare-Bahna în secolele VI-IX sunt extrem de puține. Cu toate că pot fi făcute unele considerații plecând de la situația generală din spațiul est-carpatic, și desigur că noi nu excludem posibilitatea ca o parte sau chiar majoritatea locuitorilor să fi îmbrățișat creștinismul, totuși, unele concluzii ale autorului ni se par hazardate. Astfel, I. Mitrea explică lipsa obiectelor creștine sau purtând însemne creștine prin prezența slavilor, atestați în nivelul de locuire din secolele VI-VII. Apoi, chiar dacă în nivelul așezării din secolele VIII-IX au fost descoperite unele obiecte cu însemne creștine (pe peretele de la baza unui vas borcan a fost imprimată o cruce în pasta crudă a vasului, pe fundul unui alt vas există un motiv dispus în cruce, iar pe inelul cu chaton oval se observă două linii punctate dispuse perpendicular), acestea ni se par extrem de puține (avându-se în vedere o populație de cca. 100-125 de persoane – p. 95) și unele chiar incerte pentru a putea concluziona că „comunitatea sătească de la Izvoare-Bahna era creștină” (p. 97). Și aceasta cu atât mai mult cu cât nu a fost descoperită încă necropola așezării ce va aduce cu siguranță date noi și importante în privința tabloului etnic și religios al comunității cercetate.

Un rezumat în limba franceză (realizat de Marius Alexianu), un *indice* general, precum și un număr de 57 de figuri vin să completeze această lucrare.

Cu excepția celor câteva opinii diferite de cele ale autorului, considerăm că această monografie este una importantă pentru arheologia românească și avem convingerea că I. Mitrea, prin continuarea cercetărilor de la Izvoare-Bahna, va veni cu noi date ce vor nuanța considerațiile de acum.

IULIA MOLDOVAN

Codrin Valentin Chirica, *Anglia și cheștiunea orientală 1830-1900. Studiu sintetic*, Editura Helios, Iași, 1999 (180 p.).

Studiul relațiilor internaționale implică, fără îndoială, pe lângă abnegație, și apropierea de o zonă a cercetărilor unde implicațiile factorului politic se exprimă într-un mod sintetic, în contextul unei abordări cu profunde conotații interdisciplinare din sfera economicului și a raporturilor socio-umane.

Istoricul apropiat de studiul relațiilor internaționale este pus în situația abordării unei duble provocări: pe de o parte dinamica raporturilor politice internaționale implică modificări complexe de la o epocă la alta, pe care cercetătorul le analizează cu instrumentele și percepția specifică timpului său; pe de altă parte, aria cercetărilor necesită preocupări în sfera interdisciplinarității și a multiculturalității.

Lucrarea lui Codrin Valentin Chirica se circumscrie abordării sintetice a unui segment temporal cu numeroase transformări și evoluții, integrat modernității din perspectiva relațiilor internaționale. Încă din primul capitol, autorul ne propune un excurs istoriografic concis asupra unei perioade extinse sub aspect cronologic, plasându-se într-un orizont ideatic și interpretativ permanent supus reevaluărilor.

Necesitatea unui studiu sintetic pe marginea evoluției politicii externe britanice în contextul complex al evenimentelor ce caracterizează *cheștiunea orientală* în secolul al XIX-lea, nu poate fi pusă la îndoială.

Problematica în discuție nu a mai beneficiat, până în prezent, în istoriografia română, de o cercetare de ansamblu, istoricii optând pentru abordarea unor aspecte preponderent economice și culturale.

Deși limitele și realizările unei politici externe de o mare suplețe și amplitudine (cazul celei a Angliei în secolul al XIX-lea) ar necesita poate, o evaluare exhaustivă, orizontul ideatic și densitatea informației prezentei lucrări depășesc – credem – cadrul unui “caiet de seminare” (p. 8) destinat studenților, după cum, cu modestie, autorul își prezintă intențiile în capitolul introductiv. În egală măsură însă, lucrarea poate constitui preambulul unor viitoare reevaluări și nuanțări, pe care istoricul însuși le anunță în perspectiva unui demers ulterior (p. 8).

Orizontul interpretativ pe care îl propune cartea are ca reper fundamental analiza conceptului de *chestiune orientală* și a politicii externe britanice într-un registru cronologic extins, circumscris problemelor de ansamblu ale declinului Imperiului Otoman și crizelor aferente acestuia, în prima și a doua jumătate a secolului al XIX-lea.

Armonios structurată pe parcursul a opt capitole, însoțite de *Introducere, Concluzii, Anexe*, cu un bogat material documentar, și *Indice de note*, lucrarea prezintă punctual, în segmente cronologice bine delimitate, atitudinea politică a Angliei față de crizele succesive care au caracterizat declinul Imperiului Otoman, aflat în ultimul act al existenței sale.

Maniera de interpretare, susținută de o solidă documentare, se integrează unui orizont de idei mai larg, care prezintă *chestiunea orientală* în accepțiunea existenței unui “corp străin” (Imperiul Otoman) în cadrul unei lumi europene ale cărei interese de ordin geo-politic și economic depășesc în secolul al XIX-lea limitele continentale. Aceste interese se circumscriu în principal problemei “moștenirii omului bolnav” al Europei, cu imensele sale teritorii minate de contradicții de ordin național, social, economic sau religios. Nu doar înțelegerea problematicii complexe, atașată structurilor interne ale unui imperiu muribund provoacă și alimentează disensiunile, ci, mai cu seamă, eșecurile constante ale armonizării intereselor puterilor europene, între care Anglia a jucat un rol de primă vioară, fapt ce a creat imaginea unui perpetuu compromis, contestabil din toate direcțiile.

În acest cadru, politica externă a Marii Britanii față de crizele semnificative care au marcat evoluția *chestiunii orientale* în perioada 1830-1900, pe larg abordate de autor în paginile lucrării (amintim între altele poziția Angliei față de crizele egiptene dintre anii 1830-1841 (p. 18-35), față de Războiul Crimeii (p. 74-87), față de criza bosniacă (p. 100-111) sau

crizele cretane (p. 136), caracterizată de suplețe și siguranță s-a exprimat în condiții complexe, caracterizate de multiple interese și factori de presiune. Autorul acreditează ideea unei politici engleze proprii “pe tărâmul *chestiunii orientale*” (p. 145), întemeiată pe abilitatea unei diplomații capabilă să contracareze atât veleitățile de supremație ale Rusiei sau Austriei, cât și poziția Franței lui Napoleon al III-lea față de evoluțiile politice din Orient.

Modalitatea de prezentare a lucrării, deși preponderent evenimentială, nu exclude demersul interpretativ. Reușita acestui demers istoriografic constă atât în diversitatea și calitatea informației, cât și în capacitatea autorului de a realiza profunde legături între politica externă engleză și dinamica unei problematice de mare anvergură, cum este cea circumscrisă *chestiunii orientale* în secolul al XIX-lea.

CLAUDIU TOPOR

Larry Wolff, *Inventarea Europei de Est. Harta civilizației în epoca luminilor*, traducere din engleză de Bianca Rizzoli, Humanitas, 2000, 542 p.

Larry Wolff analizează o problemă actuală și incitantă mai ales pentru locuitorii acelei părți a continentului care se simt astăzi ținuți departe de o Europă de care accidentul comunist i-a despărțit. Lucrarea își propune să contrazică ideea că Europa de Est a apărut doar ca urmare a împărțirii lumii în sfere de influență după cel de-al doilea război mondial. Deși discursul rostit de Churchill la Fulton a fixat în memoria colectivă separarea în două zone a Europei ca indestructibil legată de războiul rece, cortina de fier care se ridica acum nu făcea decât să reclădească o barieră care existase și pînă atunci. Larry Wolff se ocupă de apariția noțiunii de Europa de Est și arată ce însemna pentru occidentalii secolului XVIII această zonă. Sunt urmărite mărturiile călătorilor străini dar și ale celor care au scris despre Europa Răsăriteană fără să fi ajuns acolo, fie că descriau false călătorii, fie că se numărau printre sfătuitoarii monarhilor luminați din această parte a lumii.

Autorul nu-și propune să dezbată cauzele dezvoltării diferite a unei părți a continentului nostru, ci se oprește la momentul în care

Occidentul începea să observe o anumită zonă apropiată geografic dar diferită din punctul de vedere al civilizației. Este vorba de secolul luminilor, când se descoperă și se cercetează o parte a lumii care acum capătă și un nume: Europa de Est. Tot acum axa nord-sud, care era folosită pentru a împărți continentul începe să fie înlocuită de cea est-vest, favorizată de descoperirea acestei noi zone, integrată din punct de vedere geografic Europei dar percepută ca atât de diferită. Larry Wolff spune clar că nu și-a propus o carte despre Europa de Est ci despre urmele lăsate în mentalul colectiv de ceea ce era în același timp un teritoriu geografic și o idee filozofică (p. 467).

Cercetarea folosește scrierile călătorilor prin estul continentului, sursă mereu ofertantă care dă o notă de anecdotic, dar aceasta este doar o fațadă care face mai atractiv un demers serios de surprindere a fuselajului de idei care începea să se închege despre Europa Răsăriteană și de recuperare a unei dimensiuni simbolice a acestor jurnale de călătorie. Sunt analizate mai multe scrieri ale celor suficient de temerari încât să-și propună să ajungă să viziteze și să prezinte apoi o lume care era văzută de multe ori drept un spațiu lipsit de civilizație, un supliciu pentru cei veniți din exterior.

Europa de Est, numită așa de contele de Segur, este descoperită și folosită în secolul al XVIII-lea ca parte complementară a vestului continentului. Lipsit de civilizație în comparație cu occidentul iluminist, "orientul Europei" era folosit de călătorii și gânditorii din epocă tocmai pentru a defini și a așeza pe un soclu civilizația vestică.

Demersul lui Larry Wolff poate părea la o primă vedere nu unul foarte novator fiind puse în discuție o serie de mărturii ale călătorilor occidentali în estul Europei pe care încep să-l perceapă ca pe o zonă distinctă între Orient și Occident. Dar interesante sunt perspectivele din care autorul abordează descoperirea unei părți a lumii atât de diferite. Sunt analizate percepția frontierei dintre lumea civilizată a vestului și cea complementară din est, ecourile pe care le-a avut în imaginarul colectiv descoperirea noului spațiu, încercările de cartografiere ale acestuia. Europa de Est este surprinsă ca un loc în care călătorii secolului al XVIII-lea, ca reprezentanți ai unei civilizații superioare, se simțeau îndreptățiți să supună, să posede și să se bucure de beneficiile sclaviei. Descoperirea acestor părți ale lumii, conduse uneori de personalități apropiate iluminismului, a fost un bun prilej de aplicare a noilor idei pe un teren ce aștepta să fie "civilizat". Analizarea "sfătuirii" Ecaterinei de către Voltaire și a *Considerațiilor* lui Rousseau despre cum trebuie guvernată Polonia sunt un bun prilej pentru Larry Wolff de a remarca tentația filozofilor

ilumiinaști de a exercita o stăpânire, e adevărat mediată și într-o țară pe care nu aveau s-o vadă niciodată, o fantasmă a posedării ce venea să verifice ideea potrivit căreia cunoașterea înseamnă putere. Spre finalul cercetării sunt înfățișate ideile pe care occidentalii le aveau despre istoria locuitorilor din estul continentului și despre felul în care arătau, toate în strânsă legătură cu moravurile lor.

În descrierile călătorilor, adevărați sau falși, în corespondența iluminaștilor interesați să simtă gustul puterii prin punerea în aplicare a planurilor lor apar câteva idei recurente care merg spre concluzia adoptată în epocă: locuitorii estului Europei sunt într-o stare de înapoiere aproape iremediabilă. Ei sunt socotiți nediferențiat urmași ai tătarilor, sarmașilor, scișilor ori dacilor, fiind numiți chiar așa printr-o arhaizare asumată a etnonimelor menită să sublinieze înapoierea, au chipuri înspăimântătoare, sunt superstițioși și au condiții de viață infernale.

Larry Wolff observă și o anume ierarhizare a zonelor răsăritene: după cum pentru unii granița de vest a Poloniei însemna limita dintre "lumea perfectă" și o lume a înapoierii, pentru alții spațiul est-european nu este unul unitar și are propriile lui diferențieri.

Recuperarea dimensiunii simbolice a unei cărți, *Călătoriile și uimitoarele peripeții ale baronului Munchhausen*, căreia foarte mulți i-au reținut mai ales caracterul fantastic, permite autorului să surprindă, în această parodie a jurnalelor de călătorie, o ironică ierarhizare a zonelor lumii și o foarte clară percepere a Europei de Est în imaginarul colectiv. Baronul Munchhausen trece din Europa Răsăriteană în Orient și de aici pe lună, sugerând apropierea de spațiul extraterestru a unei zone în care oameni ciudați și animale fantastice erau supuse de îndrăznețul călător, simbol al occidentalului dornic să posedă, cu trufia cuceritorului, civilizația înapoiată.

Despre o posedare asemănătoare este vorba și în memoriile nu mai puțin celebrului Casanova. Europa de Est se asociază la el cu sclavia care face inutile talentele sale de cuceritor. Încercarea sa de a civiliza o tânără rusoaică, pe care o cumpărase, este un succes pînă la un punct, dar nu poate depăși unele îngrădiri: educația este inevitabil violentă din cauza sălbăticiei greu de reprimat a elevei și deși aceasta ajunge să se comporte precum o vestică, ea rămîne în continuare o sclavă.

Imposibilitatea renunțării la violență în relațiile interumane în Europa de Est pare a fi o concluzie unanimă a călătorilor occidentali, observă Larry Wolff. Spiritul iluminist al celor mai mulți dintre vizitatori

i-a îndemnat nu o dată să încerce să nu se folosească de acest mijloc de control. Ei s-au simțit datori să justifice acceptarea bătăii și elaborează pentru aceasta episoade anecdotice cum este cel al baronului Tott care propune cititorilor "să-i cunoască pe moldoveni". După ce încercarea sa de a-i trata omeneste pe moldoveni dă greș, el acceptă violența ca inevitabilă în relațiile cu acești oameni total incompatibili cu civilizația iluministă. Concluzia lui Larry Wolff scoate în evidență și mai mult că occidentalii aveau în față un spațiu diferit de lumea lor, în care regulile nu mai puteau să fie aceleași:

Optimismul iluminismului, încrederea lui în natura umană nu rezistaseră la testul Europei de Est, iar Tott își îngăduia să renunțe la "omenia lui încăpățânată". În același fel, în Rusia, Casanova și Segur uitaseră de orice scrupule cu privire la sclavie, fie că aceasta însemna deținerea câtorva robi sau subjugarea brutală a întregii clase a țăranilor.[...] Europa de Vest sfârșea prin a încuviința, ba chiar prin a aplauda, violențele impuse Europei de Est (p. 107-108).

Călători reali sau voiajori ai spiritului, cuceritori adevărați sau doar luptători pentru cunoașterea lumii, diplomați, cartografi și filozofi, toți au contribuit la nașterea unei idei, Europa de Est. Aceasta a fost posibil datorită unei efervescente a setei de cunoaștere asigurată de Iluminism. O altă cauză a apariției noțiunii de Europa de Est este nevoia propriei delimitări, a introspecției care i-a făcut pe gânditorii iluminiști să descopere în același timp Europa de Vest. Este motivul pentru care Larry Wolff conchide:

Inventarea Europei de Est a fost în istoria ideilor un eveniment de subtilă autoreclamă și uneori de fățișă autoelogiere, prin care Europa de Vest se definea și își afirma superioritatea (p. 471).

Cartea lui Larry Wolff are meritul de a îmbina analiza formării unei concepții în mentalul colectiv cu o privire scrutătoare asupra unor izvoare care capătă astfel noi sensuri. Citatele sugestive, interpretările novatoare, stilul captivant contribuie ca această cercetare să fie pe lângă un valoros demers științific și o lectură pasionantă, care în final reușește să clarifice o problemă: împărțirea Europei în Occident și Răsărit este în primul rînd o moștenire a Iluminismului. O moștenire a cărei povară o mai simțim și azi.

Alexandru Oșca, Vasile Popa, *România, o fereastră în cortina de fier. Declarația de independență din aprilie 1964*, Focșani, Editura Vrantop, 1997, 358 p.

În ultimii ani, istoria regimului comunist din România a fost când scrisă într-un stil vitriolant, când recuperată pe mici porțiuni, prin intermediul memorialisticii foștilor diplomați români. Lucrarea dusă la capăt de Al. Oșca și V. Popa ne convinge c-a venit vremea ca această istorie să poată fi scrisă în mod obiectiv, științific.

Sesizând și conexiunile posibile cu actualitatea politică (cursa integrării euroatlantice, în condițiile concurenței cu vecinii noștri), cei doi autori investigează politica externă a României, cu accent special pe anul 1964. Atunci s-au petrecut fapte în măsură să pună într-o altă lumină decât cea obișnuită aspirațiile euroatlantice ale României, fapte cu un impact notabil în diplomația internațională, „deși acum nimeni nu mai consideră utilă mediatizarea lor, așa cum procedează, fără reticență, fostele țări «frățești», cu evenimentele petrecute în spațiul lor”(p. 9). Politica externă a României, în perioada de sfârșit a „erei Gheorghiu-Dej”, a fost una abilă și îndrăzneată „care, chiar dacă nu scuză tipul de regim pe care România a fost nevoită să-l urmeze, demonstrează, totuși, că societatea românească nu s-a comportat ca o masă inertă, posibil de manevrat fără nici un fel de reacție. Dimpotrivă, oamenii politici, trecând peste considerentele de ordin ideologic, probabil luând în calcul spiritul popular românesc, s-au ridicat în susținerea intereselor pe care ei le considerau naționale, chiar cu riscul de a izola față de «prietenii» alături de care conjunctura istorică îi situase”(p. 8). Mai mult chiar, plenara lărgită a Comitetului Central al Partidului Muncitoresc Român din aprilie 1964 „a folosit pretextul polemicii sovieto-chineze pentru a afirma interesele românești și a renaște spiritul național interbelic, în cea mai autentică formulă a sa” (p. 10). Cred că autorilor le-a trebuit și perspicacitate și curaj pentru a formula această idee. De altfel, ei au consumat destul de mult spațiu în încercarea (oșioasă, în opinia mea) de a-și justifica demersul: „nu vrem să se creadă că optăm pentru o prezentare strict pozitivă, cosmetizată”, ci pentru una corectă, „în spiritul adevărului istoric și detașându-se de tendința quasi-culpabilizantă de astăzi”(p. 10).

Rezultatul nu este o istorie a politicii de independență a României comuniste, ci doar o analiză a medierii românești în conflictul sovieto-

chinez și a momentului aprilie 1964. Autorii au folosit surse destul de puține, însă pur documentare și puțin cunoscute: documentele plenarei C.C. al P.M.R. din aprilie 1964, stenograma ședinței cu cadre cu munci de răspundere din Ministerul Afacerilor Externe și Ministerul Comerțului Exterior (mai 1964), precum și stenogramele discuțiilor purtate de delegația română cu partidele comuniste sovietic, chinez și coreean, în timpul misiunii de mediere. S-a apelat foarte puțin la lucrări de specialitate, deși volumul are anexată o bibliografie substanțială, mai degrabă pentru informarea cititorilor. În schimb, anexele documentare sunt pe deplin relevante, cuprinzând *Declarația* (adoptată de plenara din aprilie 1964, corespondența polemică dintre partidele sovietic și chinez, precum și numeroase documente diplomatice, care întregesc tabloul reacțiilor externe la acțiunea românească.

Începută după Congresul XX al PCUS (1956), polemica sovieto-chineză era deja bine cunoscută cititorilor români, în special datorită sintezei lui André Fontaine (*Istoria războiului rece*, București, Ed. Militară, 1992-1994, 4 vol.). Interesant este faptul că ruptura a fost consacrată la consfătuirea partidelor comuniste de la București (noiembrie 1960). Acest eveniment le va fi provocat contemporanilor o impresie de *deja vu*, după condamnarea Iugoslaviei titoiste de către Cominform (București, iunie 1948).

„Familia” comunistă a reacționat imediat, scindându-se. Uniunea Sovietică avea de partea ei 42 de partide comuniste (inclusiv din Occident), ceea ce-i conferea o superioritate numerică lejeră. Blocul comunist european se situa pe poziții net prosovietice, cu excepția Iugoslaviei (abia reconciliată cu URSS și dur criticată de China) și a României (condusă de singurul partid încă neimplicat de partea uneia sau alteia din părți). La mijlocul anilor '60, polemica devine extrem de virulentă, descumpănind adepții comunismului și aducând, după unele aprecieri, ideologia însăși în pragul descompunerii. Acesta a fost momentul în care PMR, prevalându-se cu multă abilitate de poziția sa neangajată, *s-a autopropus* în postura de mediator în conflictul sovieto-chinez.

Misiunea, concretizată în vizita unei delegații românești în China, Coreea de Nord și Uniunea Sovietică, a dat ocazia reprezentanților români să pună în discuție probleme care n-aveau nici o legătură cu scopul oficial, fapt în măsură să dezvăluie adevăratul obiectiv al acțiunii. Astfel, românii încearcă să reconcilieze conducerea chineză cu cea iugoslavă. Mai mult, Emil Bodnăraș propune crearea unei federații balcanice sub garanție chineză (Iugoslavia, Albania și România). Meticulos, reprezentantul român sublinia că cele trei țări „au ceva comun care ține de învățătura noastră – apărarea suveranității, a independenței față de orice încercare de a o îngrădi sau răpi” (p. 85), și totalizează 520.000 Km² și 40 milioane locuitori. Toate

aceste propuneri eşuează însă: Albania rămânea, deocamdată, singurul aliat real al Chinei în această zonă. În același context, Emil Bodnăraș a făcut o afirmație senzațională prin severitatea și franchețea ei: „Toate țările socialiste din Europa (...) erau țări ocupate, imediat după război, de armata sovietică” (p.80). Neașteptat de dur este și Kim Ir Sen, în cadrul discuțiilor cu delegația română: atât sovieticii cât și chinezii, spunea el, au încercat o lovitură de stat în Coreea de Nord, sovieticii constrâng studenții coreeni să ceară azil politic, Hrușciov jighește poporul coreean (considerat inferior celui vietnamez) etc. Practic, Coreea de Nord, receptată mai târziu ca un fel de „vitrină a lagărului” comunist, avea o poziție insulară, „păstrând distanța” atât față de URSS, cât și față de China. Phenianul a fost, de altfel, singurul loc în care PMR a fost *invitat* (de către sovietici) să încerce o mediere.

Scopul nemijlocit al inițiativei românești a fost ridicarea prestigiului intern și extern al PMR. Se poate spune că el a fost atins, deși românii erau, încă, mediatorii „prea mici” pentru cei doi giganți comuniști și misiunea lor n-a aplanat polemica, ba chiar dimpotrivă. Ne putem însă întreba dacă PMR a dorit realmente reconcilierea sino-sovietică. Autorii înclină să creadă că nu, deoarece românii n-au venit cu nici o propunere concretă în acest sens, iar semieșecul a fost acceptat la București cu seninătate. În plus, reconcilierea ar fi diminuat spațiul nostru de manevră față de sovietici, iar plasarea la „remorca” politicii chineze ne-ar fi pus în dificultate, mai ales față de pretențiile revizioniste ale Ungariei. În plus, au existat și contacte preliminare cu diplomația americană, cu rezultate încă neclare.

Medierea a servit drept ocazie pentru convocarea plenarei lărgite din aprilie 1964. Aceasta nu s-a rezumat însă la a evalua rezultatele acțiunii respective, având un program de o amploare nemaiîntâlnită. Discuțiile, la care s-au înscris numeroși vorbitori, au fost neobișnuit de aprinse și de neconformiste. Sub pretextul precizării unei poziții românești față de polemica intercomunistă, plenara a permis dezbateră tuturor fenomenelor petrecute în România și lagărul socialist, fiind „cel mai elocvent instrument de evaluare critică de către propriul regim a perioadei comuniste” (p. 11). Se încearcă chiar „înnobilarea” propriului regim, sub cuvânt că în România ar fi avut loc o „revoluție pașnică”, primele alegeri postbelice nefiind, chipurile, falsificate, ca în alte țări ocupate de sovietici. În mod cu totul remarcabil, materialul supus dezbaterii dezavuează acțiunea antiugoslavă din 1948 și prezintă crearea, în 1947, a Cominformului ca pe „o încercare de reconstituire a unui centru internațional de conducere a mișcării comuniste,

îndeplinind funcțiuni analoge cu cele ale Cominternului". Rolul Cominternului a fost, de asemenea, intens dezbătut. Din păcate, „limba” în care s-au purtat dezbaterile nu s-a deosebit deloc de cea a anilor '45 -'60. De asemenea, *Declarația* adoptată de plenară, asimilată de autori unei „declarații de independență”, a avut un ton neutru, care „nu reflectă profunzimea discuțiilor și caracterul contradictoriu al unor păreri exprimate” (p. 14). Plenara C.C. al P.M.R. n-a fost însă un eveniment izolat, dezbaterile continuând, la fel de virulente, la nivel inferior, cazul plenarei din mai 1964 a cadrelor din MAE și MCE.

Ecoul plenarei din aprilie a fost unul spectaculos. În interior, „în perioada imediat următoare s-a putut constata, dacă nu o simpatie generală a populației față de regim – lucrul acesta nu era posibil după represiunea și crimele din anii '50 - , cel puțin o atitudine de acceptare a acestuia, fenomen specific pentru a doua jumătate a deceniului al șaptelea și începutul celui de-al optulea (p. 181). În schimb, aliații noștri au arătat un „dezinteres comandat de cercurile oficiale (...), concomitent cu un interes aproape «subversiv» exprimat în mod particular” (p. 192). Un interes mai spontan a stârnit plenara PMR în Occident, unde se sesiza chiar faptul că „în cursul ultimilor 15 ani, naționalismul a devenit un factor determinant în noile state comuniste” (p. 207). Dacă americanii se mențineau încă în faza de „simpatie reținută” față de manevrele românești, francezii s-au arătat cei mai interesați, fapt deloc surprinzător, având în vedere ceea ce se știe la ora actuală despre gaullism și despre succesul „rețelei Caraman”. Fără a forța nota polemică, Franța era „disidentul” blocului occidental, totdeauna interesată de fenomenele similare din Est. O mare atenție s-a acordat la București reacțiilor din Ungaria. În cadrul plenarei, Gheorghiu-Dej a avut o lungă și dură discuție cu ambasadorul nostru la Budapesta, Mihail Roșianu. Concluzia acestuia este că „naționaliștii maghiari, și care n-au fost contraziși inițial, credeau că alăturându-ne Chinei și certându-ne cu Uniunea Sovietică, ei vor avea din nou Ardealul” (p. 186). De aici și dezamăgirea lor că România nu s-a alăturat (încă) în mod deschis Chinei. În contextul amintit, Dej pledează excelent pentru o diplomatie ofensivă, nu pentru una care „strânge pumnii, dar ține pumnii în buzunar” (v. p. 190-191).

Uniunea Sovietică a reacționat indirect, însă dur la ambițiile identitariste ale românilor. Principalul mijloc folosit a fost CAER-ul. Atât înainte, cât și după tentativa de mediere și plenara PMR, s-au făcut numeroase presiuni, în special prin intermediul aliaților „mai mici”. Este repusă în discuție granița cu Bulgaria, este resuscitată problema Dunării, Bulgaria

solicită imperativ să fie cooptată în construirea centralei româno-iugoslave de la Porțile de Fier. Vecinii noștri (în special Uniunea Sovietică și Ungaria) perorau despre scăderea importanței granițelor, numindu-i pe români „naționaliști” și „izolaționiști”. Mai mult, conducerea bulgară afirmă că dorește alipirea la URSS, poziția României fiind o piedică în acest sens.

Dacă în plan ideologic sau politic diferendele puteau fi depășite sau atenuate, interesele economice manifestate în cadrul CAER „erau atât de diferite, încât devenea imposibilă orice tentativă de a le armoniza, chiar apelându-se la metode de forță” (p. 88). Se pare că tocmai dificultățile din cadrul CAER au dus „la nașterea ideii unei anumite independențe în dezvoltarea economică a țării” (p. 131), cu toată evoluția ulterioară binecunoscută. Pe lângă dimensiunea economică, politică și ideologică, s-a proclamat necesitatea integrării în domeniul cultural-științific, inclusiv în cel literar. Aici însă eșecul a fost cel mai clar, datorită „diferențelor prea evidente ale nivelului de cultură al fiecărui popor, a tipului de cultură spre care acestea erau orientate în mod tradițional, a rezistenței intelectualilor de marcă și a oamenilor de știință față de metodele brutale de impunere a unui model cultural, străin mentalităților ancestrale ale poporului român” (p. 132). De fapt, politica de independență începuse tocmai în domeniul cultural-științific.

Deși reprezentanții CAER-ului nu se sfiau să invoce modelul Pieții Comune capitaliste, autorii remarcă faptul că teoriile despre globalizarea economiilor naționale și regionale „se puteau afirma cu mai mult succes în Occident decât în Est” (p. 175), datorită absenței revendicărilor teritoriale, care în estul Europei rămâneau, în continuare, o realitate. Probabil că din acest motiv Uniunea Sovietică a și renunțat să proclame lichidarea suveranității teritoriale depline de către aliații ei. La rândul lor, românii au reacționat la presiunile concentrice atât în cadrul CAER (propunând, fără succes, Chinei și Coreei de Nord să intre în această organizație, pentru a slăbi blocul prosovietic), cât și al Tratatului de la Varșovia (unde blochează admiterea Mongoliei, amânând-o pentru un ipotetic „al doilea val”, care n-a mai venit nicicând...).

Cartea d-lor Oșca și Popa are, și ea, minusurile ei. În primul rând, faptul că autorii n-au insistat suficient nici asupra pregătirii (deși au prezentat dintru început o mică listă cuprinzând acte de „nesupunere” ale României, anterioare „declarației de independență”) și nici, mai ales, asupra urmărilor actului de la '64, mai precis a dezvoltării politicii de independență,

ce a culminat în august 1968. De asemenea, ar fi fost util de determinat importanța relațiilor stabilite cu Beijingul, devenit în timp, cum bine se știe, aliatul numărul 1 al României. Momentul decisiv al apropierii ne-ar interesa, deoarece, dacă în 1964 România s-a ferit să „basculeze” către China, patru ani mai târziu acest proces era împlinit. Apoi, s-ar cuveni insistat asupra stabilirii relațiilor cel puțin amiabile cu Occidentul, în particular cu SUA, proces care abia se ghicește în paginile cărții. Este adevărat că SUA au luat oficial poziție în favoarea României abia câțiva ani după tentativa de mediere în conflictul sino-sovietic, se știe însă că deja președintele Kennedy ceruse o evaluare a capacității de rezistență a României la o eventuală confruntare cu Moscova. Aceste imperfecțiuni vin însă și din faptul că baza documentară a cărții, deși excelentă, a fost una relativ limitată. Oricum, n-ar fi cinstit să cerem autorilor mai mult decât și-au propus și, la urma urmei, mai mult decât se poate face la ora actuală.

E îmbucurător faptul că, după mai mulți ani de expectativă și acumulări, istoriografia românească este pe punctul să depășească „tendința quasi-culpabilizantă”. Această tendință, încă puternică, acuză *ab initio* politica externă a României, de după 1958, că ar fi fost una „trucată”. Iată însă că, până acum, dezvoltările documentare infirmă categoric această acuzație. Deși recunosc că, „practic, este imposibil să existe o singură abordare a acestui fel de subiect”, d-nii Al. Oșca și V. Popa demonstrează că reprezentanții regimului de la București și-au pus, după 1958, în mod serios problema detașării de dominația sovietică. Datorită interesului crescând al publicului, traversăm un moment favorabil pentru cercetarea acestei tematici. S-a depășit deja faza (extrem de utilă) a memoriilor, între care cele mai importante rămân, cred eu, cele ale lui Valentin Lipatti. Diverse publicații (*Sfera politicii, Dosarele istoriei*) publică regulat documente din arhivele PCR. Sunt anunțate și câteva volume de documente, după cum este de așteptat apariția altor monografii de genul celei prezentate în rândurile de față. Scopul final, încă foarte îndepărtat, rămâne, desigur, o istorie completă, obiectivă, a diplomației postbelice românești.

Consider că *România, o fereastră în cortina de fier* este una din cele mai remarcabile cărți de istorie contemporană publicate în România anulului 1997, motiv care am și optat pentru o prezentare exhaustivă. Cu unele mici retușuri, ea ar trebui tradusă de urgență, în cel puțin o limbă de circulație universală.